ئالىي مەكتەپلەر ئۈچۈن دەرسلىك

ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى

نۇرمەھەممەت زامان

4

شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى

پۈتكۈل جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئازادلىق كۈرىشىدە يارقىن ئىلغان شانلىق مەدەنىيەتنىڭ ھامىسى، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى تارىخىدىكى يېڭى پىكىر ئېقىمىنىڭ ۋە يېڭى دېموكراتىك مەدەنىيەتنىڭ ۋەكىلى بولغان خەلقپەرۋەر، ۋەتەنپەرۋەر ۋە مەرىپەتپەرۋەر ئەدىبلىرىمىز بىلەن پەخىرلىنىشكە ھەقلىقمىز.

XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن ئازادلىققىچە بولغان تارىخىي جەريان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى يەنە بىر يۈكسىلىش، گۈللىنىش دەۋرى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، تەتقىق قىلىدىغان بولساق، شۇنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىدە ئىجادىيەت بىلەن قىزغىن شۇغۇللانغان شائىرلار، يازغۇچىلار، دراماتورگلار ھەم تالانتلىق سەنئەتچىلەرنى ئۇچرىتىمىز. بۇلارنىڭ تۇرمۇش ئارىسىدىن ئاجايىپ تالانتلىق كىشىلەر مەيدانغا چىققان. ئۇلار ئۆزلىرى ياشىغان دەۋر روھىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان، زۇلۇم - زالالەتكە قارشى، تاجاۋۇزچى ۋە ئەكسىيەتچى كۈچلەرگە قارشى، بىرقەدەر يۈكسەك بەدىئىي قىممەتكە ئىگە ئەسەرلەرنى يېزىپ، خەلقىمىزنى دېموكراتىيە، ئازادلىق، ئەركىنلىك ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشكە قوزغاتتى. گەرچە بۇ ئىجادكارلارنىڭ ئەسەرلىرى ئۆزىگە خاس ئورىگىنالىلىققا (خاسلىققا)، خاھىشچانلىققا ۋە ئىجادىيەت ئۇسۇلى (مېتود) جەھەتتە ئۆزگىچىلىككە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلى، بۇ تەتقىقات ئەمدىلا باشلىنىۋاتىدۇ.

ھەر تەرەپتە نۇر چېچىپ چاقناپ، كۆزلەرنى قاماشتۇرۇپ تۇرغان بۇ ئېپسىل دۇردانىلەردىن بىر تىزىق مونچاق ياساپ

خەلقىمىزگە سۇندۇق. بۇ جەھەتتىكى تەجرىبىسىزلىك، ماتېرىيال-
لىنىڭ كەملىكى ۋە تەتقىقاتسىزلىق تېخى چوڭقۇرلىشىپ كېـ
تەلمىگەنلىكى تۈپەيلىدىن، كۆرۈلگەن نۇقسانلار ئۇستىدە
يولداشلارنىڭ تەنقىدىي پىكىر ۋە ياردىمىگە موھتاجمىز.

«ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى»دىن ئىبارەت بۇ بىر يۈرۈش
ئالىي مەكتەپ دەرسلىكى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فا-
كۇلتېتى «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى»نى تۈزۈش كوللېكتىسى
رەھبەرلىكىدە تۈزۈلدى.

مؤنده‌ربجه

بە بۆلۈم

دېموكراتىمك ئەدەبىيات

I باب. دېموكراتىمك تەلەپلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن خەلق ئەدەبىياتى 3

II باب. ئۇيغۇر هازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىمك مەيدانغا كېلىشى 25

II باب. ئۇيغۇر هازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىمك دەسلەپكى نامايەندىلىرى..... 37

§1. ئابدىخالىق ئۇيغۇر 37

§2. ئابدىقادىر داموللا 64

§3. ئىسمايىل هاجى 77

§4. ئابدۇللا هاپىز 83

§5. قۇتلۇق هاجى (شەۋقى)..... 95

§6. ناسۇها ئىمىن 105

§7. ئابدۇللا سادىق (پىراقى) 114

§8. ئەهمەدى 118

§9. ئاروپ قاسىمى..... 130

ئىككىنچى بۆلۈم

ۋەتەنپەرۋەر ئەدەبىيات

IV باب. جۇش ئۇروپ راۋاجلانغان تىياتىر سەنئىتى..... 137

تىياتىرنىك ئاساسچىلىرى 143

§1. لۇتپۇللا مۇتەللىپ 143

§2. زۇنۇن قادىرى 152

§3. قاسىمجان قەمبىرى 159

§4. ئابدۇللا روزى..... 166
V باب. ۋەتەنپەرۋەر شائىرىيەت ھەرىكىتى..... 175
§1. لۇتپۇللا مۇتەللىپ..... 181
§2. مەمتىلى توختاچى (تەۋپىق)..... 241
§3. نىياز باقى..... 255
§4. نىم شېھىت..... 261
§5. مۇھەممەت تۇردى قاسىمى (ھەزىنى)..... 286

ئۇچىنچى بۆلۈم

جەڭگىۋار ئەدەبىيات

VI باب. جاپالىق يىللاردىكى جەڭگىۋار ئەدەبىيات..... 299
§1. 40 - يىللاردىكى سىياسىي ۋەزىيەت ۋە ئۇچ
ۋىلايەت ئىنقىلابى..... 299
§2. ئۇچ ۋىلايەت ئەدەبىيات - سەنئەت ھەرىكىتى... 310
§3. زۇنۇن قادىرى..... 316
§4. سەيپىدىن ئەزىزى..... 345
§5. قاسىمجان قەمبىرى..... 360
§6. ئىبراھىم تۇرۇز..... 364
§7. ئەنۋەر ناسىرى..... 377
§8. نۇرمەھەممەت بوساقوۋ..... 386
§9. ئابلىز شېرىپى..... 400
§10. نىغمەت خەلپەت..... 418
§11. ئەلقەم ئەختەم..... 427
§12. ئابلىز نازىرى..... 438
§13. تېيىپجان ئىلمىيوۋ..... 447
VII باب. گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان رايونلاردىكى
ئەدەبىيات..... 458

§1. ئىمىر ھۆسۈيۈن قازى 467
§2. مەھەممەت پەيزى..... 479
§3. ئەھمەت زىيائى..... 483
§4. ئىبراھىم تۇردى..... 493
§5. قۇربان ئىمىن 504
§6. ئەمەت غوپۇرى 511
§7. ئابدۇرېھىم تىلەشوۋ ئۆتكۈر 521
§8. تۇرغۇن ئالماس 532
§9. ئىمىن تۇرسۇن..... 541
§10. رەھمىتۇللا جارى 550

خاتىمە 559

قوشۇمچە: پايدىلىنىلغان ماتېرىياللار..... 561

بىرىنچى بۆلۈم

دېموكراتىك ئەدەبىيات

I باب

دېموكراتيك تەلەپلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن خەلق ئەدەبىياتى

ئۇلۇغ ۋە سۆيۈملۈك ۋەتىنىمىز ئىنتايىن كەڭ ۋە چەت رايلىق بولۇپ، بىر پەسىلدە بىر يەردە لەپىلدەپ قار ياغسا، يەنە بىر يەردە گۈللەر ئېچىلىپ، قۇشلار سايراپ تۇرىدۇ.

ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى يەر كۆلىمى ئەڭ كەڭ رايون. بۇ ئالتۇن دېيارنىڭ ئاسمانغا تاقاشقان ھەيۋەتلىك كۆنلۈن، ئالتاي، پامىر، تەڭرى تاغلىرى قاتارلىق جاھانغا مەشھۇر تاغلىرى بار. بۇ تاغلارنىڭ قار ـ مۇز بىلەن قاپلانغان كۆمۈشتەك چوققىلىرى تۈگىمەس ـ پۈتمەس سۇ مەنبەسى، جەرا ـ جىلغىلاردىن، ساي ـ سايلاردىن شارقىراپ، ئوخچۇپ چۈشكەن سۈزۈك سۇلار تارىم ۋە جۇڭغار ئويمانلىقلىرىغا ھايات بېغىشلايدىغان تارىم، ئىلى، ماناس ۋە يورۇڭقاش دەريالىرىنى ھاسىل قىلىدۇ. تۈپ رىقىنىڭ مۇنبەتلىكى، ئوت ـ چۆپ، مېۋىلىك دەرەخلىرىنىڭ كۆپلۈكى، ئورمانچىلىق، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە باغۋەنچىلىك ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىش ئاساسىدۇر. تۇرپان ئۈزۈمى، قومۇل قوغۇنى، غۇلجا ئالمىسى، كورلا نەشپۈتى، قەشقەر ئانىرى، ئانۇش ئەنجۈرى ئۆزىنىڭ شېرىن لەززىتى بىلەن جاھان بازىرىدا داڭ چىقارغان. ئۇنىڭ يەر ئاستىمۇ ئېسىل مەدەنلەرگە تولغان. ئالتۇن، كۆمۈش، كۆمۈر، تۆمۈر، نېفىت، مىس، قەلەي، ئۇران قاتارلىق مەدەنلىرى ئۆزىنىڭ كۆركەملىكى، سۈپىتىنىڭ ياخشىلىقى،

زاپسىنىڭ موللۇقى بىلەن دۇنياغا مەشھۇر. بولۇپمۇ ئالتاينىڭ سېرىق ئالتۇنى، خوتەن قاشتېشىنىڭ داڭقى ئەجدادلىرىمىز يېپەك يولىدا مىڭغان تۆگىلەر كولدۇرمىسىنىڭ جارانلىغان ساداسى بىلەن بىللە پۈتكۈل ئەللەرگە تارالغان.

شىنجاڭ ئەزەلدىن گۈزەل، بايلىقى مول، تەبىئىي شارائىتى ياخشى جاي بولسىمۇ، لېكىن ناھايىتى ئاز ساندىكى فېئودال ھۆكۈمرانلارنىڭ زۇلمى، مىللىتارىستلارنىڭ ئاچكۆزلۈكى، ئىنسانپەرۋەرلىقى ھەر مىللەت خەلقىنى ئۇنىڭدىن بەھرىمەن بولۇش ئىمكانىيىتى بەرمىدى. بۇ بايلىققا چەت ئەل جاھانگىرلىرىنىڭمۇ كۆزى چۈشۈپ، ئۇزلۇكسىز تۈرده بۇلاڭچىلىق، تالان - تاراج قىلىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ بايلىق، بۇ گۈزەللىك خەلقىمىزگە بەخت - سائادەت، شادىيانىلىق ئورنىغا خورلۇق، زۇلۇم، ئازاب ئېلىپ كەلدى، جاھانگىرلار ۋە فېئودال كۈچلەر ماددىي جەھەتتىنلا ئەمەس، بەلكى مەنىۋى جەھەتتىنمۇ زوراۋانلىق، تاجاۋۇزچىلىق يۈرگۈزۈپ، مىڭلاپ يىللار مابەينىدە كەشپ قىلىنغان ۋە يارىتىلغان مەدەنىيەت ھەم ئەدەبىياتىمىزنى تولدۇرغۇسىز زىيانغا ئۇچراتتى. بۇ ھەقتە تارىخچى ھەم شائىر موللا نازىم موللا نىياز 1921 - يىلى يېزىپ قالدۇرغان «كۆيدۇرۇلگەن جاۋاھىرلار» ناملىق تارىخىي خاتىرىسىدە مۇنداق يازىدۇ: «بۇنىڭدىن يەتتە يىل مۇقەددەم مەن خوتەن شەھرىنىڭ گۈلاخ مەھەللىسىدە ئىستىقامەت قىلىپ كىتاب سېتىش، خەتتاتلىق قىلىش بىلەن روزىغارىمنى تەۋرىتەتتىم. كۆپ‌رەك، مەشھۇر تۈرك ئەدىپلىرىنىڭ داڭلىق داستانلىرى، قىسسە ۋە ھېكايىلىرىنى تېپىپ، ئۇلارنى كۆچۈرۈپ خېرىدارلارغا ساتاتتىم. ئەرەب، پارس تىلىدىكى داڭلىق داستانلاردىن، قىسسە ۋە ھېكايىلەردىن تېپىپ، ھاجەتمەنلەرنىڭ ئېھتىياجىدىن چىقاتتىم. ئۇنىڭدىن سىرت، مېنىڭ كىتاب دۇكىنىمدا خوجا ھاپىز، ئۆ-

مەر ھەييام، ئېدىل، شەيخ سەئدى ئەسەرلىرى بىلەن بىللە، «شاھنامە»، «كەلىلە ۋە دىمىنە»، «مىڭ بىر كېچە» گە ئوخشاش نادىر ئەسەرلەرنىڭ تۈركچە نۇسخىلىرىمۇ بار ئىدى، مەزكۇر جاۋاھىرلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئارىسىمزدىن چىققان مۇتەئەسسىپ، مۇناپىق ۋە بەدبەختلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن، مانجۇ، شۇڭت، ئېنگلىز، پەرەڭ ۋە باشقا قارا نىيەتلەرنىڭ يولىورۇقىدا قۇتۇرغان خوجا ـ ئىشان، موللىلار يىغۇپلىپ، ئوتتا كۆيدۈردى. بۇ ھال يالغۇز خوتەندىلا بولۇپ قالماي، يەركەن، قەشقەر، كۇچارلاردىمۇ يۈز بەرگەن»①.

روشەنكى، تۈرلۈك ئەدەبىي ئەسەرلەر ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى ئۆزىگە مەنبە قىلىدۇ. ئۇ ئەسەرلەردىكى پېرسونا ژ، ۋەقەلەر ئەينى ۋاقىتتىكى تۇرمۇشتىن كېلىدۇ. ئەسەردە نامايان قىلىنغان، تۇرمۇش كۆرۈنۈشلىرىنىڭ ھەممىسى ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ قايتا ئىپادىلىنىشىدۇر. ئىجتىمائىي قالاقلىقتا، دىنىي خۇراپاتلىقتا قارشى كەيپىيات ــ خەلقنى ئاقارتىش، ئويغىتىشقا؛ نادانلىق ۋە نادامەتكە، زۇلۇم ـ زۇلمەتكە، زورلۇق ـ زومبۇلۇققا قارشى تۇرۇش، ئىلغارلىق، تەرەققىياتقا ئىنتىلىشتەك روشەن ئىدىيىسى مەزمۇن بىلەن خاراكتېرلەنگەن يېقىنقى زامان ئەدەبىياتىمىزمۇ بۇ دەۋرنىڭ قەدىمگە ماسلىشىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ فېئودالىزمغا، جاھانگىرلىككە قارشى ئېلىپ بارغان باتۇرانە كۈرەشلىرىنى ۋە ئۆز تەقدىرىنى ئۆزگەرتىشتەك كەسكىن تەلىپىنى ئەكس ئەتتۈردى. بولۇپمۇ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە مەيدانغا كەلگەن خەلق قوشاقلىرى، داستانلىرى ۋە لەتىپىلىرى مەنچىڭ ئىستىبدات ھاكىمىيىتىنىڭ خەلققە سالغان قاتمۇقات زۇلۇمىنى، خەلق قەھرىمانلىرىنىڭ قەھرىمانلىق ئىش

---

① ر. قادىرى: «ئۇلۇغ ئۆكتەبر ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» ئۆزبېكىستان س س ر «پەن» نەشرىياتى، تاشكەنت 1971 - يىل نەشرى.

ماڵ مانۆ هۆکۆمڕانڵێتا ڤۆڵتی ڕۆمانی ئاڵبانیا ڤەرمانداڕی
ئەڵکسەندەر ڕۆماننۆڤ، ئەندامی ئەنجومەنی باڵای سۆڤیەت
ئەفسەری ئاڵمانی ئۆبەرشتۆرمبانفۆهرەر ئۆتۆ سکۆرزێنی،
ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال ڕۆبێرت
دانفۆرد، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا جەنەرال
ماکسوێل تایلۆر، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
جۆرج بۆڵ، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندرۆ یانگ، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ڕۆبێرت
ڕۆستۆن، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال
ئۆلیڤەر سمیس، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال
ئۆلیڤەر سمیس، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال
ئۆلیڤەر سمیس، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال
ئۆلیڤەر سمیس، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال
ئۆلیڤەر سمیس، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال
ئۆلیڤەر سمیس، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال
ئۆلیڤەر سمیس، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال
ئۆلیڤەر سمیس، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال
ئۆلیڤەر سمیس، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال
ئۆلیڤەر سمیس، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال
ئۆلیڤەر سمیس، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا
ئەندامانی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا ئەدمیرال
ئۆلیڤەر سمیس، ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری ئەمریکا

ئېيتقان
ئامبالدا يوق دېيانەت؛
بارچىسىدا تامام قاپلىغان،
يۈرتنى
ۋابا يەڭلىغ جنايەت.
بىزنىڭ ئەلدە بولمىغاچ
بەركە، بىرلىك، ئىنايەت؛
بېشىمىزغا چۈشۈپتۇ،
دەھشەت قىزىل قىيامەت.
خوتەن خاراب بولۇپتۇ،
باغرى قانغا تولۇپتۇ.
ئالدىمىزدا ئىككى يول—
هايات - مامات تۇرۇپتۇ.
كىم كۆيۈنسە دىلىدىن،
تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئېلىگە؛
قىلىچىنى ئېپ قىندىن،
مىنسۇن ئاتنىڭ بېلىگە.
بىلەنسۇن شەمشەر، قىلىچ
باتۇرلار خاتىر تېشىغا؛
ئەجەلدىن قۇرۇپ چىل

غەم ياغسۇن ياۋ بېشىغا.
مەيداندا تاپقان شان بىلەن،
تىكلەنسۇن بىرلىك تاغلىرى؛
مەرتلەر تۆككەن قان بىلەن،
يۈيۈلسۇن يۈرتنىڭ داغلىرى.
باش كۆتەر، خوتەن ئوغلانى،
خورەكنى توختات، باش كۆتەرا
لەنەتلە تاتلىق چۈشلەرنە،
لەنەتلە، ئۇخلاش بەس يېتەر.
مەرد بولساڭ مەيدانغا چىق،
نامەردلەرگە سۆزۈم يوق.
ئەلنى سۆيمەس نامەردكە،
قارايدىغان كۆزۈم يوق.
ئانام ھەققى قەسەمياد،
ئاتلاندىم مەن غازاتقا.
يىگىت بولساڭ قىلىچ تال،
ئېتىڭنى چاپ مەيدانغا.»

جەڭگىۋار ۋە يالقۇنلۇق مىسرالاردا زوراۋانلىقا، زۇلۇمغا
قارشى چىققان ئىسيانچىلارنىڭ چەكسىز غەزەپ - نەپرىتى،
كۆچلۈك ئىرادىسى، ئۆز يۇرتىنىڭ تازادلىقى ئۈچۈن بولغان
ئىنتىلىشى ۋە غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش سۆزلەنگەن.
قىلغانلىقى جانلىق ھەم مۇپەسسەل قانلىق زۇلمى ۋە ھۆكۈمران
مەنچىكى ئىچكى زىددىيەتى ئەكس يۇقىرى چەككە يېتىپ،
چىرىك فېئودالىق تۈزۈم زاۋاللىقا يۈزلەنگەن، خەلق ئامما-
سىنىڭ سىنىپىي زۇلۇم ۋە مىللىي زۇلۇمغا قارشى ئىپادىسى
غان كۆرەشلىرى سەلەي چاقتان لەتىپلىرىدىمۇ ئۆز ئىپادىسى

سگه ۋارسلىق
پ، قايغۇ ۋە خۇشاللىقتا سىز
ق له‌تىپىلىرى خەلق تارىسىدا ئىپغىزدىن
كەن. تۆۋەندىكى له‌تىپىگە قاراڭلار:
«به‌دۆلەت بىر سورۇندا ئولتۇرۇپ:
— مېنىڭ دەۋرىمدە مانا، قويىنىڭ دۇمبىسىدە تورغاي
ئۇۋلايدىغان بولدى، — دەپ ماختىنىپتۇ.
— راست ئېيتىسىلا تەقسىر، — دەپتۇ سەلەي چاققان،
هەزرەتلىرىنىڭ زامانىدا تورغاي ئۇۋلاشقا پەقەت قويۇ
دۇمبىسىلا قالدى.»
بۇ قىسقا له‌تىپىدە ئىغىر جەبىر - زۇلۇم ۋە قاتمە
ئالۋان - ياساقلار دەستىدىن ئەمگەكچى خەلق تېرىقتەك
سىغدۇرۇشقا جاي تاپالماي قالغان ياقۇپبەگ ھۆكۈمرا
دەرھال كۆز ئالدىمىزغا كېلىدۇ. ئەينى
خەلق داستانلىرى، ناخشا - قوشاقلىرى
بەدىئىي ئەينىكى بولۇپ، خەلقىمىزنىڭ سىياسىي،
ئەخلاقىي كۆز قاراشلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئۇنى
لىغان رېئال تارىخىي ماتېرىياللار سىڭدۇرۇۋېتىلگە
رىياللار ئاشۇ دەۋرلەرنى ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇر
تارىخىي ماتېرىياللار ھاكىمىيەتنىڭ زۇلمىنى
ئىچىدە چىڭ سۇلالىسى قەھرىمانلىقلىرى
پائالىيىتى، باتۇرلۇق، قەھرىمانلىقلىرى
داستان، له‌تىپىلىرىدە پۈكسەك ماھارەت بىلە

جانلىق، ئوبرازلىق هالدا گەۋدىلەندۈرۈلگەن. مەسىلەن، قەشقەر رايونىدا زالىم ئەمەلدار ماتىتەي① توغرىسىدا مەيدانغا چىققان خەلق قوشاقلىرى شۇ دەۋردىكى سىنىپىي زۇلۇمنىڭ نەقەدەر ئېغىر دەرىجىگە بېرىپ يەتكەنلىكىنى چىنلىق بىلەن ئەكس ئەتتۈرگەن. ماتىتەي يەرلىك فېئودالالار ۋە روھانىيلار بىلەن بىرلىشىۋېلىپ، خەلقنى تېخىمۇ ئېغىر كۈلپەت ۋە ئازاب-ئوقۇبەت گىردابىغا سېلىپ قويىدى. ئالۋان - ياساقنى ھېسابسىز دەرىجىدە كۈچەيتتى. ئۆزىگە ھەشەمەتلىك ئوردا سالدۇرۇش ئۈچۈن خەلق ئۈستىدىكى ھاشارنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى. جاموم ياساپ خەلقتە زورلاپ ساتتى. شۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە ئۇنىڭ ئىستىبدات ئەمەلدارلىرىغا بولغان كۈچلۈك غەزەپ - نەپرىتى قوزغالدى. ماتىتەيىنىڭ دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلۈشى ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ئەڭ قىممىدىكى ئىت تالىشىش ئويۇنى بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدە خەلقنىڭ ئۇنىڭغا قارشى ئېلىپ بارغان ھەرىكەتلىرى چوڭ رول ئوينىدى. بۇ تارىخىي ۋېقىالىق خەلق قوشاقلىرىدا مۇجەسسەملەنگەن:

ماتىتەي ئاتمىش ياشتا،
كۆڭرۈك سالدى توققۇز تاشقا.
ماتىتەينىڭ ئالۋىنى،
بالا بولدى بۇ باشقا.

×

ئوق سېلىپمۇ ئاتقان تاز،
ئوق سالمايمۇ ئاتقان تاز،

---

① ماتىتەي — 1911- يىلىدىن 1923- يىلغىچە قەشقەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان زالىم ھەربىي ئەمەلدار. ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى مافۇشىڭ.

قارا لاینی موم قىلىپ،
كەمبەغەلگە ساتقان تاز.

×

سوخۇ يولى قومۇشلۇق،
ئورغاق سېلىپ ئورغان يوق.
ئون تۆت يىل شە سوراپ،
ما تىتەيدەك بولغان يوق.

×

ما تىتەي تۇلۇم چاشقان،
ئالۋاننى تولا چاچقان.
ئۆزىنى يوغان چاغلاپ،
دارغا ئېسىلىپ ياتقان.

1911 - يىلى قۇمۇلدا تۆمۈر خەلىپە باشچىلىق قىلغان دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلىدى، بۇ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلۈپ چىقىشىغا كېيىن يېڭىشىن ھۆكۈمىتى ئۇنى باستۇرۇش ئۈچۈن قوراللىق قوشۇن ئەۋەتىدۇ. لېكىن تاغ ئېغىزىدا پۈرسەت كۈتۈپ ياتقان تۆمۈر خەلىپە قوشۇنى ھۆكۈمەت قوشۇنىنىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىپ، دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىدۇ ۋە نۇرغۇن قورال - ياراق، ئات - ئۇلاقلارنى غەنىمەت ئېلىپ، ئۆزلىرىنى قوراللاندۇرىدۇ. خەلق بۇ ۋەقە ھەققىدە مۇنداق قوشاق قوشقان:

ئۈچ كۈرە بۇغداي ئۇن تارتتۇق،
بىر چۈشلۈككە ئاش بولدى.
تۆمۈر خەلىپە دېگەن باتۇر،
ئون ئىككى تاغقا باش بولدى.

تاغچى پالگانلار ئاتلاندى،
ئاسماندىكى يۇلتۇزدەك،
يەن دارىننى ھۇۋلاتتى،
جاڭگالدىكى تۈڭگۈزدەك.

يەن دارىنلار ئاتمدۇ،
تۈرك تېغىنىڭ بېشىغا.
تاغچى پالگانلار ئاتمدۇ،
چېرىكلەرنىڭ بېشىغا.

بىراق قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىقى تۆمۈر خەلىپە 1913-يىلى 9- ئاينىڭ 6- كۈنى ئۇرۇمچىدە ياڭ زىڭشىن ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن زىيانكەشلىككە ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ قوزغىلاڭغا قاتناشقان دېھقانلارمۇ پۈتۈنلەي قىرىپ تاشلىنىدۇ. تۆۋەندىكى قوشاقلار ئەنە شۇ رېئال ئەھۋالنى ئىشەنچلىك ئىنكاس قىلىدۇر:

ئۇرۇمچىنىڭ يولىدا،
ئاتمش يەردە بۇلاق بار.
تۆمۈرنى ئېلىپ چىقسا،
ھەركۈندە سوراق بار.

كوشۇتنىڭ داۋانىدا،
ئات كوسىدا جوغۇلا،
تۆمۈرنى تۈتۈپ بەردى،
مەمەت قۇلدەك دوغۇلا.

سەيىت نوچى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىچىدىن چىققان باتۇر، مەھنەتكەشلەرنىڭ شەپقەتچىسى ئىدى. ئۇ ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى سەزگۈرلۈك بىلەن بايقاپ، ئۇنى دەرھال قوشاقلىرىغا قېتىپ، راۋاب بىلەن ئېيتالايدىغان تالانتلىق قوشاقچى ئىدى. سەيىت نوچى 1875- يىلى قەشقەر تۇمەن دەرياسى بويىدىكى خۇمدانچىلار مەھەللىسى كوزىچى يار بېشىدا نامرات ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ بالىلىق چاغلىرى تولىمۇ ئېچىنىشلىق، ئېغىر كۈنلەر ئىچىدە خارۇ - زارلىقتا ئۆتكەن. ئۇ ئاتا - ئانىسىدىن كىچىك ئايرىلىپ، ئاچ - زارلىق، يېتىملىك - يالىڭاچلىقتا چوڭ بولدۇ، قىيىن تۇرمۇش كۆچۈرۈپ يۈرۈپ زالىملارنىڭ ئاچكۆز، رەھىمسىزلىكى، خەسىسلىكىنى، ئامبالالارنىڭ ۋەھشىيلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ۋۇجۇدىدا ئۇلارغا نىسبەتەن ئۆچمەنلىك، نەپرەت پەيدا بولدۇ. ئۇنىڭ ئۆچمەنلىكى ۋە نەپرىتى قوشقان قوشاقلىرى ئارقىلىق جەمئىيەتكە تارىلىدۇ. ئۇ «يېتىملار قوشىقى» دا جەمئىيەتتىكى زالىملارغا بولغان قارشىلىقى، يېتىم - يېسىر، غېرىپ - غۇرۇالارغا بولغان ھەمدەملىكىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ:

يېتىم دەيسەن، غېرىپ دەيسەن،
نەزىرىڭگە ئىلمايسەن،
كەمبەغەللەر دادىغا،
ھەرگىز قۇلاق سالمايسەن.

يېتىم، غېرىپ، مىسكىن دەپ،
ئازار بەرمە ھەي زالىم.
سەندەك بىرەھىملەرنى،
دوزاق يۇتسۇن ئىلاھىم.

سىيىت نوچى جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى تەبىقىلىرىگە ئارد-
لاشقان، ئۇ ئۆزىنىڭ ھۇنەرۋەنلەر ساھەسىدە ئۆتكەن تۇرمۇشىنى
مۇنداق سۆزلەتلەيدۇ:

ئەگلەك بىلەن ئۇن تاسقاپ،
ئۆتمەكتە ئۆمۈر؛
ئەتىگەندىن كەچكىچە
ئەيلەيمىز خېمىر؛
خېمىر ئەيلەپ بىلەكلەر
بولۇپتۇ تۆمۈر.

سىيىت نوچى گىردىسى دەپ
داڭقىم يېيىلدى.
داستىخانغا دەرمان بولۇپ
ماختاپ يېيىلدى.
بۇ گىردىنى ھەرياقتا
ئېلىپمۇ كەتتى؛
ئالدى ئاقسۇ ئارقىسى
يەكەنگە يەتتى.

شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى شىنجاڭ خەلقىنىمۇ ئىل-
ھاملاندۇردى. شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىنقىلابىي قەدىمىنى تېزلەتتى.
ئۇلار ئۇيۇشۇپ، تەشكىللىنىپ ئىنقىلابىي پائالىيەتلەرنى كەڭ
تۈردە قانات يايدۇردى. تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ، خەلقنى كۆرەش-
كە سەپەرۋەر قىلدى. ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويغان مەقسىتى، يەت-
مەكچى بولغان نىشانى، خەلقنىڭ دېموكراتىك ئارزۇ - ئۇمىدىنى
ئاساس قىلغانلىقتىن، خەلق بۇ ئىنقىلابچىلارنىڭ پائالىيىتىنى

قىزغىن قوللاپ ـ قۇۋۇۋەتلىدى. سىيمت نوچى ئۆزىنىڭ ئىنقىلابي قوشۇنغا نېمە ئۈچۈن قوشۇلغانلىقىنى مەمنۇنىيەت ۋە پەخىرلىنىش بىلەن مۇنداق بايان قىلدى:

بۇزەك قىلسا باي ـ غوجىلار
ئاجىز پۇقرانى،
قانداق چىداپ تۇرالايدۇ،
سىيمت ۋىجدانى.

ئاگاھ بەردى سىيمت كۆپ رەت
ھۆكۈما، بەگكە،
نەزەرگە ھېچ ئىلمىغاندا
قېتىملىدى سەپكە.

شۇنىڭدەك ئىنقىلابىي تەشكىلات مۇھىمت ـ شارائىتقا ناھايىتى تېز ماسلىشىپ، مىللىي ۋە دىنىي چەكلىمىلەرنى بۇزۇپ تاشلىدى، ئەجنەبىيلەرگە، زۇلۇمغا قارشى تۇرۇپ، ھەممە كىشى باراۋەر بولۇش شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنى ئاكتىپ تۇردە ئۆز سېپىگە قوبۇل قىلدى. ھەرمىللەت خەلقىمۇ بۇ تەشكىلاتنىڭ پاناھلىقى ۋە رەھبەرلىكىدە تەڭسىزلىككە، زۇلۇمغا قارشى كۈرەشكە ئاتلاندى. بۇنى بىز «سىيمت نوچى» داستانىدا بايان قىلىنغان مۇنۇ تەپسىراتتىن كۆرۈۋالالايمىز:

«ئەلقىسسە، ئايلار ئۆتتى، يىللار ئۆتتى، سىيمت ئاخۇن گېلاۋخۇيچىلارغا ① قېتىلىپ سىيمت گاڭگۇك دەپ ئاتالدى.

---

① گېلاۋخوي (قارىنداشلار چەمئىيىتى) ـ مەنچىڭ سۇلالىسىگە قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلغان ئامما تەشكىلات. شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدە ئەزا تەرەققىي قىلدۇرغان. بۇ تەشكىلات بىر تەرەپتىن، ئىلى ئىنقىلابىنىڭ مەنچىڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشىغا ئاكتىپ تۇردە پائالىيەت قىلىشى، يەنە بىر تەرەپتىن، پاك زېھنىغا قارشى ئالاھەزەل 7 يىل كۈرەش قىلدى. كېيىن چىالات پاك زېھنىن ھەربىي قوشۇن ئارقىلىق بۇ تەشكىلات ئەزالىرىنى باستۇرۇپ تاشلىدى.

قان شورىغۇچى تىرىكتاپ بايلار، پاريخور ئەمەلدارلارنىڭ كۆڭزىگە ھەم بولۇپ قادالدى. سەيسەت نوچىنىڭ ئۇستىدىن دادلاپ ماتتەينىڭ ئالدىغا بەگزادىلەرنىڭ ئەرز - شىكايىتى ياغدى. ئەمدى گەپنى سەيسەت نوچىنىڭ ئۆزىدىن ئاڭلاڭ:

قارا ساچىم يەلپۈنۈپ،
قاشىمغا چۈشتى.
تۇمەن سەۋدا، بالالار
باشىمغا چۈشتى.

بولدى مېنىڭ يۆلەنچىم،
گېلاۋخۇي ھاشىم ①.
چاھباشلىقنى ئۆگەتتى ئۇ
جان دوست ئاداشىم.

گېلاۋخۇيغا جەم بولدۇق
دارىنغا قارشى،
خەيانەتچى پاريخور
زالىمغا قارشى.

بەلنى باغلاپ، يەڭ تۈرۈپ،
كۆتۈردۇق غەۋغا.
مەيلى دېدۇق بىزنى باغلاپ
ئاسسىمۇ دارغا.

---

① ھاشىم گېلاۋخۇي — يەكەنلىك ماھىر چاھباشچى بولۇپ، ئۇ گېلاۋخۇيغا قاتنىشىپ ئىنتىقام ئېلىشتا يەكەن، قەشقەر ئەتراپىدا داڭ چىقارغانىدى، كىشىلەر ئۇنى ھاشىم گېلاۋخۇي دەپ ئاتىغان. ئۇ سەيسەت نوچىنىڭ ئۇنتازى ھەم دوستى.

هەر قەيەردە ئۆم بولۇپ،
باشلىدۇق جېدەل؛
ئەل ئاغزىدا داڭقىمىز
بولۇپتۇ غەزەل.

قەشقىرىمدە ماتىتەي
يارلىق چۈشۈردى:
سىيىمت نوچىنى تۈتۈڭلار، دەپ
بۈيرۇق چۈشۈردى.

يوقىتىلدى زىنداندا
گېلاۋۇخۇي ھاشىم.
زۇلۇم - كۈلپەت قاينىمىدا
قېلىپتۇر باشىم.

قەشقىرىمدە كۈن ئالماق،
تەس بولدى كەتتىم.
ياۋا قۇشتەك ئايلىنىپ
ئاقسۇغا يەتتىم.

قەشقەردىنمۇ بەك غېرىب -
غۇرۇۋۇانە ئاقسۇ،
خارابزارلىق ئوچمىقى
ۋەيرانە ئاقسۇ.

راۋابىمنى ھەمراھ قىپ
يەتتىم كۇچاغا،

ئالته چېرىك بىر بولۇپ،
ئالدى ئارىغا.

ئالته چېرىك ئارىسىدا،
شۇنچه مۇشتلاشتىم.
قارا شەھەر دەرۋازىسىنى،
پەشۋادا ئاچتىم.

بىراق ئۇ ھەممىلا يەردە قازانىنىڭ قۇلىقى تۆت ئىكەنلىكىنى— خۇددى قەشقەردىكىگە ئوخشاش ئادالەتسىزلىك، جاھالەتلىكنى كۆرىدۇ. ئۇ تاكى غۇلجىغا قەدەر بارىدۇ، ئاخىرى ئانا يۇرتى قەشقەرگە قايتىپ كېلىۋېتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېگرىداش بولغان ئۇچتۇرپانغا بارىدۇ. بۇ چاغدا ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ غەلىبە سادالىرى جاھانىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتكەنىدى. دۇنيا مېھنەتكەشلىرى بۇ ئالەمشۇمۇل غەلىبىگە تەنتەنە قىلىۋاتقانىدى. سىيمت نوچى ئۆزىدىگە ئوخشاش نامراتلار بىلەن بىللە 1920-يىلى چېگرىدىن ئۆتۈپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ كېتىدۇ. قىرغىزىستان، قازاقىستان، ئۆزبېكستاندا ئىستىقامەت قىلىپ ئارىلايدۇ. ئۇ جايلاردا مەيدانغا كەلگەن يېڭى ھايات سىيمت نوچى ئىدىيىسىدە زور ئۆزگىرىشلەرنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ، ئۇنىڭ نەزىر دائىرىسىنى كېڭەيتىدۇ، سەۋىيىسىنى ئۆستۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ سوۋېت زېمىنىدا ئورنىتىلغان بۇ يېڭى تۈزۈم، يېڭى ھاياتنىڭ سەۋەبىنى، ماھىيىتىنى چۈشىنىشكە قىزىقىدۇ. بۇ خىل كەيپىيات ئۇنىڭ ئىنقىلابىي ئىدىيىسىنىڭ شەكىللىنىشى، ئۆسۈپ يېتىلىشىدە ئالاھىدە رول ئويناىدۇ. ئۇ لېنىن بەخش ئەتكەن ئادالەتلىك تۈزۈمدىن پەخىرلىنىدۇ. ئەمگەكچىلەرگە بەخت بەرگەن بۇ تۈزۈمنى زوق-شوق بىلەن مەدھىيىلەيدۇ:

ئاش پىشۇرۇڭ شۇ ئاپتا،
خېمىر يېيىڭ تاختىدا.
كەمبەغەللەر ياشايدۇ،
لېنىن ئاتام ۋاقتىدا.

ئاسماندىكى بەش يۇلتۇز،
دەيدۇ ئاينىڭ گۈلىمەن.
لېنىن دەۋرىدە يوقسۇل،
دەيدۇ: ئويناپ ـ كۈلىمەن.

ئاق سارايدا ئاق تاكچە،
قىزىل ئۆيدە قوش تاكچە.
ئەمدى ئىشلىمەي ئادەم
كىيەلمەيدۇ كاتەكچە①.

ئۇلۇغ ئۆكتەبر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنىڭ يولباشچىسى، جاھاندىكى بىرىنچى سوتسىيالىستىك دۆلەتنىڭ ئاساسچىسى لېنىن ۋە ئۇنىڭ ئالەمشۇمۇل تۆھپىسىنى دۇنيادىكى ئىلغار دېموكراتىك يازغۇچىلار، شائىرلار، سەنئەتكارلارنىڭ ھەممىسى كۆيلىدى ۋە ئۇغلىدى. سىمىت نوچى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى سەھىپىسىدە پرولېتارىياتنىڭ بۇ ئۇلۇغ داھىيسىنى ئەڭ دەسلەپ تەسۋىرلىگەن ۋە ئەدەبىياتىمىزدا لېنىن ئوبرازىنى ياراتقان كىشىلەرنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇ «روسىيەدە ئاتقان تاڭ»، «ئوخشايدۇ»، «لېنىن يولى بىلەن» قاتارلىق قوشاقلىرىدا ئۇلۇغ ئۆكتەبىر ئىنقىلابى ۋە لېنىننى مەدھىيىلىگەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يېڭى دەۋرنىڭ بىرىنچىبىر تەرغىباتچىسى بولدى. ئۇ مۇنداق دەپ قوشاق قاتقان:

① چاقماق - چاقماق كاتەكچە چىقىرىپ توقۇلغان رەخت.

يوقسۇللارغا تاك ئېتىپ،
نۇرلار چاچار ئۇخشايدۇ.
جەڭ قىزىتىڭ خالايمىق،
بەخت يۇز ئاچار ئوخشايدۇ.

بۇدۇر لېنىن ھېكمىتى،
كارامىتى، قۇدرىتى.
بىزگە مەدەت بېرىدۇ،
شۇرالارنىڭ① ھەممىتى.

سىيەست نوچىنىڭ بۇنىڭدىن باشقا «دېھقانىنىڭ ئاھى»، «جەڭ قىلايلى خالايمىق»، «لېنىن ھېكمىتى»، «شۇرا بىزنىڭ دوستىمىز» قاتارلىق رېئالىستىك قوشاقلىرى سوۋېت ئېلىدە كەڭ تارقالىپ، كۆچلۈك تەسىر پەيدا قىلغان. ئۇ يەنە سوۋېت ھاكىمىيىتى ۋە دۆلىتىنى مەدھىيىلەش بىلەنلا قالماي، بارلىق مېھنەت ئەھلىنى ــ ئەمگەكچىلەرنى سوۋېت خەلقىگە ئوخشاش بەخت ــ سائادەتلىك ھۆر ھايات يارىتىش ئۈچۈن كۈرەشكە چاقىردى. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ مۇشكۈل كۈرەشتىكى قەتئىي ۋە كۆچلۈك ئىرادىسىنىمۇ بايان قىلدى:

ئوت قويىمىز، ئۆرتەيمىز،
غەپلەتىنىڭ بۆشۈكىنى.
كەمبەغەلگە ئاچمىز،
سائادەت ئىشكىنى.

ئوق ئاتىمىز زالىمغا،
ئەنتىمىزنى ئالىمىز.

---

① شۇرالار ــ سوۋېت ئىتتىپاقى جۇمھۇرىيەتلىرى.

يوقسۇللار باش كۆتۈرۈپ،
جەڭلەردە ساز چالىمىز.①

سىيمت نوچى 1924 - يىلى يەنە ئۇچتۇرپان ئارقىلىق ئۆز ئىلىگە قايتتى. ئۇ ۋەتەنگە كەلگەندىن كېيىنمۇ، سۇۋېتلەر ئىلىدە بولۇۋاتقان تاريخىي خاراكتېرلىك چوڭ ئۆزگىرىشلەر، سۇۋېت خەلقىنىڭ يۈكسەك سوتسيالىزم قۇرۇش روھى، كۈندىن-كۈنگە گۈللىنىۋاتقان سوتسيالىستىك ئىگىلىكى ۋە لېنىن توغرا-سىدا دوست - بۇرادەرلىرىگە زوق - شوق بىلەن سۆزلەپ بېرىدۇ ۋە سۇۋېتلەر ئىلى ماڭغان يولدىن مېڭىشىنىڭ ئەۋزەللىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. 1925 - يىلى ئۇچتۇرپاندا زۇلۇمغا چىدىمىغان خەلق قوراللىق قوزغىلاڭ قىلدى. سىيمت نوچى بۇ قوزغىلاڭنى قوللىدى ۋە قوزغىلاڭغا ئاكتىپ ئىشتىراك قىلدى. خەلق گەرچە قوزغىلاڭنى ئاملىق قىلدى ۋە قوزغىلاڭچىلار ئارقىلىق ئۆز قۇدرىتىنى كۆرسەتكەن بولسىمۇ، لېكىن قوزغىلاڭغا ماركسىزم - لېنىنىزم ئىدىيىسى بىلەن قوراللانغان سىياسىي پارتىيە رەھبەرلىك قىلمىغانلىقتىن، قوزغىلاڭ ئاقىۋەت مەغلۇب بولدى. ئارقىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، خەنزۇچە يېزىلغان بۇيرۇقنامىگە ئاساسەن سىيمت نوچى ئانا يۇرتى قەشقەرگە بارىدۇ. ئەمما گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى سىيمت نوچىنى ئەجەل خەندىكىنى قازغانىدى. نادان سىيمت نوچى ئەكسىيەتچى ئەمەلدارلارنىڭ ھىيلىگەرلىكى، خۇپىيانىلىك ئۇسۇلىنى بايقىيالمىغانلىقتىن، ئۆزىنىڭ ئۆلۈم خېتىنى قەشقەر دوتىيىسىگە ئۆزى كۆتۈرۈپ ئاپىرىدۇ. سىيمت نوچى 50 ياشلاردا — ھەر جەھەتتىن قىرانىغا يەتكەندە ئۆلۈپ كېتىپ

① بۇ قوشاقلار ر. قادىرى يازغان ئۇزبېكىستان س س ر «پەن» نەشرىياتى 1971 - يىلى تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «ئۆلۈغ ئۆكتەبر ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» نامىلىق ئۇزبېكچە كىتابتىن ئېلىندى.

ۋاتقىنىغا قاتتىق ئېچىندى، ئەپسۇسلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە
ئۆز ھاياتىدىن مەدەنىيەتسىز ئارقىدا قالغان، نادان مىللەت
ئۇچۇن بىر ئاچچىق ساۋاقنى يەكۈنلىدى. ئۇ بولسىمۇ بىر مىل-
لەتنىڭ روناق تېپىشى، تەرەققىي قىلىشى ئۇقتىسىدىن ئېيتقاندا،
نادانلىق، ساۋاتسىزلىق دۇشمەن، ھالاكەت يولى ئىكەنلىكىنى،
ئەۋلادلارنى بىلىملىك، مەدەنىيەتلىك قىلىپ يېتىشتۇرۇشنىڭ
زۆرۈرلۇكىنى چۇشىنىپ يېتىپ، مۇنداق نەسىھەت قىلدۇ.

كۈناھسىز ئۆلەر بولدۇم،
نادانلىق بالاسىدىن.
كىملەر قۇتۇلۇپ قالغان،
زالىمنىڭ جازاسىدىن.

ھەي قەشقەرلىك، قەشقەرلىك،
مېنى ئۇنتۇپ قالماڭلار.
مەندەك بولماي دېسەڭلار،
ھەرگىز نادان بولماڭلار.

نادانلىق ئېلىپ كەتتى،
يېگىتلىكتە باشىمنى.
مېنىڭدەك ئېلىپ كەتكەن،
ھاشىمدەك ئاداشىمنى.

خەتنى بىلمىگەن ئادەم،
بېشىدا كېزەر ماتەم.
خەت بىلمەس نادانلارغا،
قارا ئىغۇ ئىكەن ئالەم.

ئوقۇغلار ئۆزۈگلارمۇ،
تەلىم ئالسۇن ياش باللار.
قەلبىگلاردا قېپ قالسۇن،
قىساسىگلار ــ ئەنتىگلار.

خەلق ئازادلىقى يولىدا كۆتۈرۈلگەن قوزغىلاڭلار، مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ، لېكىن قەھرىمانلارنىڭ جاسارىتى، كۈرەشچان روھى مىليونلىغان ئىنقىلابىي ئىز باسارلارنى تەربىيىلىدى. سىيمت نوچىنىڭ جەڭگىۋار قوشاقلىرى «كۈرەش نەۋرىلىرى» نى تەربىيىلەپلا قالماستىن، بەلكى ئۇيغۇر هازىرقى زامان رېئالىستىك ئەدەبىياتىغا يول ئېچىپ بەردى.

ئومۇمەن، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى خەلق ئەدەبىياتىمىز تارىخىنىڭ تەرەققىياتىنى ۋە بۇ دەۋردىكى جەمئىيەتنى ۋە جەمئىيەتتىكى ئىجتىمائىي هاياتنىڭ تۈپ نېگىزىنى ئىنقىلابىي رېئالىزملىق ۋە تەنقىدىي رېئالىزملىق ئۇسۇل بىلەن بىرقەدەر چوڭقۇر ۋە كەڭرى ئەكس ئەتتۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بۇ دەۋردىكى ئەدەبىيات يەنە كۈچلۈك ئاممىۋى ئاساسقا، جەڭگىۋارلىققا ئىگە بولالىغانلىقى بىلەن ئالدىنقى باسقۇچلاردىكى هەرقانداق دەۋر ئەدەبىياتىدىن پەرقلەندى. ئۇ ئاممىنىڭ ئىچىدە، كۈرەش ئەمەلىيىتى جەريانىدا ۋۇجۇدقا كەلدى. بۇ دەۋردە، ئەدەبىياتنىڭ تېخى ئاممىۋىلاشمىغان مەزگىللىرى بولغاچقا، ئەدەبىيات بىلەن ئاممىنى بىر هاڭ، بىر سەددىچىن سېپىلى ئايرىپ تۇراتتى. ئەمما خەلق تىلى بىلەن يېزىلىپ، كومپوزىتسىيىلىك تۈزۈلمىسىمۇ ناهايىتى ئىخچام بولغان بۇ داستانلار، لەتىپىلەر، خەلق قوشاقلىرىدا بولسا، ئېزىلگەن ئەمگەكچى خەلقنىڭ مۇڭ-زارى، داد-پەريادى، باتۇرانە كۈرەشلىرى، قەھرىمانلىق پائالىيەتلىرى، كەلگۈسىگە بولغان ئارزۇ-ئارمانلىرى، غايىسى دەۋر روھى

بىلەن، رېئال ئەھۋالىيەت بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈلۈپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئېيتىمىزكى، خەلق ئاممىسى شائىر ۋە يازغۇچىدۇر، ئەدەبىياتنىڭ يارقىن چىدۇر، خۇددى ئۇلۇغ پرولېتارىيات يازغۇچىسى ماكسىم گوركىي ئېيتقاندەك: «خەلق ھەممە ماددىي بايلىقلارنى يارىتىدىغان كۈچلا ئەمەس، ئۇ، روھىي بايلىقنىمۇ بىردىنبىر ۋە پۈتمەس-تۈگىمەس مەنبەسى، دەۋر جەھەتتىنمۇ، گۈزەللىك ھەم ئىجادىي، دانالىقى جەھەتتىنمۇ جىممىكى تىراگېدىيىلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئەڭ مۇھىمى جاھان ھەدەنىيىتىنىڭ تارىخىنى يارىتقان شائىردۇر»①.

مۇھاكىمە سوئاللىرى

1. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى قانداق ئاكتىۋال تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى؟
2. سەلەي چاقىقان لەتىپىلىرىنىڭ سىياسىي ۋە بەدىئىي جەھەتتىكى رولى بىلەن ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىنى سۆزلەڭ.
3. سىيىت نوچىنىڭ ھايات پائالىيەتلىرىنى تونۇشتۇرۇڭ.
4. سىيىت نوچى شېئىرلىرىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا تۇتقان ئورنى ۋە ئويىنىغان رولىنى چۈشەندۈرۈڭ.
5. سىيىت نوچى ئۆز داستانى ئارقىلىق ئەۋلادلارغا قانداق نەسىھەت قالدۇرغان؟
6. بۇ دەۋردە، يەنە قانداق خەلق ئەدەبىياتچىلىرى ئۆتكەن؟

---

③ ماكسىم گوركىي «ئەدەبىيات نوغرىسىدا»، «شەرق ھەقىقىتى» نەشرىياتى، تاشكەنت، 1957-يىلى نەشرى 75-بەت.

II باب

ئۇيغۇر هازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى

ئەينى يىللاردا پۈتۈن مەملىكەتنى قاپلىغان شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ ئوت - يالقۇنى فېئودالىزىق كۈچلەرنىڭ زۇلمى دەستىدىن يانار تاغ هالىتىدە تۇرغان شىنجاڭدىكى هەرمىللەت خەلقلىرىنىڭ كۆرەش پىلىتىسىگە ئوت تۇتاشتۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابىنى ئىلگىرى سۈردى. زۇلۇم كۈچەيگەنسېرى، شىنجاڭ خەلقىنىڭ غەزىپى ئۆركەشلىدى. خورلۇق، ئېزىلىش ئازابى خەلق قولىغا قىساس شەمشىرىنى تۇتقۇزدى. خەلق ئاممىسىنىڭ سىنىپىي زۇلۇم ۋە مىللىي زۇلۇمغا قارشى كۈرەشلىرى كەينىدىن پارتلىدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ ئىنقىلاب ۋەزىيىتىمۇ زور بۇرۇلۇش بولدى. چوڭ - چوڭ تارىخىي خاراكتېرلىك ۋەقەلەر — 1911 - يىلى 2 - ئايدىكى ئۇرۇمچى قوزغىلىڭى، 1912 - يىل 1 - ئايدىكى ئىلى قوزغىلىڭى، 1912 - يىل 3 - ئايدىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلاپ، دېموكراتىك ئىنقىلابنىڭ هەيۋەتلىك كۆچىنى نامايان قىلدى. گەرچە بۇ چاغدا، ئىنقىلابقا رەهبەرلىك قىلالايدىغان، ئۇنى غەلىبىگە ئېلىپ بارالايدىغان يېڭى سىنىپىي كۈچلەر ۋە ماركسىزم - لېنىنىزم بىلەن قوراللانغان پرولېتارىيات پارتىيىسى تېخى مەيدانغا كەلمىگەنلىكى تۈپەيلىدىن ئىنقىلاب مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان بولسىمۇ، لېكىن ئىنقىلاب تېخىمۇ ئۇلغايدى، كېڭەيدى، تەڭداشسىز قۇدرەت بىلەن راۋاجلاندى.

سىنىپىي كۈرەش، مىللىي كۈرەشلەرنىڭ تەرەققىي

قىلىشى، ئۇلغىيىشى بىلەن ئۇيغۇرۇلمىدىكى سىياسىي تۈزۈم-
نىڭ ئالمىشىشى، پەلسەپە، مەدەنىيەت ۋە پىكىر ئېقىمىدىكى
ئۆزگىرىشلەر ئەدەبىياتنىڭ كۈللىنىشى ۋە خارابلىشىشىغا،
ئۇسلۇبنىڭ ئۆزگىرىشىگە بىۋاستە تەسىر كۆرسەتتىدۇ. ئەدەبىيات
ھەر بىر مىللەتنىڭ ھەرقايسى دەۋرلەردىكى سىنىپىي كۆرەش،
ئىشلەپچىقىرىش كۈرىشى ھەمدە ئىلىم-پەن تەرەققىياتىنى
ئۆز ئىچىگە ئالغان ھايات ئەمەلىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان
جاھاننامىدۇر. شۇ تۈپەيلىدىن، دەل مۇشۇ شىنجەي ئىنقىلابىنى
دەۋرىدە، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئارقا-ئارقىدىن
پارتلىغان قوزغىلاڭلار ئىنقىلاب تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپلا
قالماستىن، بەلكى ئەدەبىيات تارىخىنىڭ تەرەققىياتىغىمۇ
ئىلگىرى سۈرۈپ، كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئېسىل ئەنئەنە-
لىرىنى جارى قىلدۇرۇش ۋە ئۇنىڭدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان
پىتەرسىز لىكلەرگە خاتىمە بېرىش ئاساسىدا، ئىجتىمائىي ھاياتتىكى
ئىلغار تەلەپنى رەھىمسىزلىك بىلەن پاش قىلىپ، ئاشكارا تەنە-
قىد قىلىدىغان ۋە ئۇنىڭغا قارشى تۇرالايدىغان ئۇيغۇر ھازىرقى
زامان ئەدەبىياتىنى مەيدانغا كەلتۈردى. دەۋر-تەرەققىياتىنى
ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ مەزمۇن، ئېپىما ۋە خاھىش
جەھەتتىكى ئەمەس، بەلكى ژانىر، شەكىل، ئۇسلۇب ۋە تىل
جەھەتتىمۇ بېيىش، يېڭىلىنىش ۋە ئۆزگىرىشلىرىگە تۈرتكە
بولدى.

دۇنيادىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىيات تەرەققىياتىغا
نەزەر تاشلايدىغان بولساق، ئۇلارنىڭ ئەدەبىيات تەرەققىياتىنى
دىن ئۇنى ئېھتىق كۆرۈشكە بولمىدۇكى، بىر مىللەتنىڭ ئەدە-
بىياتى شۇ مىللەتنىڭ ئەدەبىيات تارىخى ئەنئەنىلىرىگە ۋا-
رىسلىق قىلىش ئاساسىدا ئۆزلۈكسىز راۋاجلىنىپ، خەلقنىڭ بىر
پۈتۈن مەدەنىيەت تارىخىغا ئايلانغان. ئەدەبىياتنىڭ شەكىللە-

نىشىده، مەزكۇر مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇش ئالاھىدىلىكى، مىللىي ئەنئەنىسىنىڭ پەرۋىشى ھەل قىلغۇچ رول ئويناشاندىن سىرت، چەت ئەل ئىلغار ئەدەبىياتىنىڭ ۋە قېرىنداش مىللەتلەر ئەدەبىياتىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان تەسىرىمۇ ناھايىتى مۇھىم رول ئويناپىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ــ مىللىي ئەدەبىي مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇش، چەت ئەللەرنىڭ ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىيات تەجرىبىلىرىنى ئەينەك قىلىش ۋە تەنقىدىي قوبۇل قىلىشتىن ئىبارەت. جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىنى سالغان لۇشۈن مىللىي ئەدەبىياتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ بىر-بىرىگە مۇداخىلىسىز بولغان ئىككى يولىنى كۆرسەتسەپ: «چەت ئەللەرنىڭ ياخشى قائىدىلىرىنى قوللىنىپ، جارى قىلدۇرۇش بىلەن ئەسەرلىرىمىزنى بېيىتىش بۇ بىر يول؛ جۇڭگو مىراسلىرىنى تاللاپ، يېڭى نەرسىلەرنى قوشۇپ، كەلگۈسى ئەسەرلىرىمىزدە يېڭىچە ئۇسسۇل يارىتىش بىر يول»① دېگەنىدى. دەرۋەقە، لۇشۈننىڭ ئىجادىيىتى مىللىي ئۇسلۇبنى جارى قىلدۇرۇشنى نەمۇنىسى بولۇپ، ئۇ ئۆز ئىجادىيىتىدە ئۆزىدىن بۇرۇنقى ھەرقايسى دەۋرلەر ئەدەبىياتىنىڭ ئىلغار بەدىئىي خىسلەتلىرىنى قوبۇل قىلىغان ھەمدە ياۋروپا تەرەققىياتىدىن يازغۇچىلىرىنىڭ ئادەم ۋە نەرسىلەرنى تەسۋىرلەشتىكى ئىخچام ئۇسۇلى بىلەن سۆزىنى ئەدەبىياتىدىكى «ئۆزىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە كۆيىدىغان» ئىنقىلابىي روھىنى ئۆگەنگەن. دېمەك، ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا بىر خىل ئەدەبىياتنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكى ۋە مىللىي ئۇسلۇبنىڭ شەكىللىنىشى مەزكۇر مىللەتنىڭ ئەدەبىيات ئەنئەنىسىگە تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا يېڭىلاش ۋە ئىجاد

① «ياغاچ ئويما خانىملىرى»كە قىلغان مۇقەددىمە»، لۇشۈن ئەسەرلىرى» 6 - توم، خەنزۇچە نەشرى 9 - بەت.

قىلىشقا موهتاج بولۇپلا قالماستىن، بەلكى مىللەت ۋە رايون چەكلىمىسىدىن بۆسۈپ چىقىپ، باشقا مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىدىن يېڭى قان ۋە پايدىلىق ئوزۇقلارنى قوبۇل قىلىشقىمۇ موهتاج بولىدۇ. دەۋرنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە ئەگىشىپ، هەر مىللەت ئەدەبىياتىنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتى ۋە ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىشى ئۇزلۇكسىز تۇردە چوڭقۇرلىشىپ بارىدۇ ۋە كۇچەيمەكتە. ئۇلار باشقا خەلق ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىنى بىلەن بارغانچە قويۇق مۇناسىۋەتتە بولۇش جەريانىدا ئۆزىگە پايدىلىق بولغان، يارىمى تېگىدىغان تەرەپلىرىنى قوبۇل قىلىپ، بىر-بىرىنى تولۇقلايدۇ، ئۆزئارا ماسلىشىپ بىر-بىرىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ، مەزمۇن ۋە شەكلىنى بېيىتىدۇ. بۇ هەرقايسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى ئۆزئىنىڭ تەرەققىياتىدا مۇقەررەر بېسىپ ئۆتىدىغان يولدۇر.

ئۇيغۇر هازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىمۇ يەنە شۇ يول بىلەن راۋاجلىنىپ، دەسلەپكى مەزگىلدە چەت ئەل سانائەت تەرەققىياتى، مەدەنىيىتى، مائارىپى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ ئىلغارلىقلىرىنى قوبۇل قىلدى. ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، تىيانشاننىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدىكى هەمىلا يەردە يەنىلا جاهالەت هۆكۈم سۈرەتتى، ئاچكۆز يالماۋۇز، نادان ۋە زالىم بايلار خەلقنىڭ يىلىكىنى شوراپ ئۆزلىرىنى سەمىرتەتتى. جاهىل مۇتەئەسسىپ كۆچەر، زوراۋان، ئىستىبداد هۆكۈمالارنىڭ دەستىدىن بىلىم يۇرتلىرىنىڭ مەرىپەت مۇنارلىرى غۇلاپ چۈشۈپ، ئىلىم-پەن، مائارىپ، ئەدەبىيات دەرياسى قۇرۇپ قالغان، تەرەققىيات ۋە يېڭىلىقتىن ئىبغىز ئىچىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. دەل شۇ چاغدا، دۇنيانىڭ يەنە بىر چېتى بولغان ياۋروپا، ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىدە بولسا، ئىسلاهات، ئىنقىلاب سانائەتنىڭ يۇكسەلدۇرۇپ، يېڭى

ماتارىپ ۋە يېڭى تېخنىكا كەشپىياتلىرى جۇش ئۇرۇپ ئۆرلەپ، پۈتكۈل دۇنيانى زىلزىلىگە سېلىۋەتكەندى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ جاھان شۇمۇل سىگنال ئىدى. بۇ جاراڭلىق تارىخ ۋادىسىنىڭ ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئۇيقۇسىغىنىمۇ تەسىر كۆرسەتمەي قالمىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر تۈركۈم مەرىپەتپەرۋەرلەر، تەرەققىيپەرۋەرلەر ياۋروپا، روسىيە، ھىندىستان، ئافغانىستان، ئىران، مىسىرلارغىچە بېرىپ، ئۇ جايلاردىكى يېڭى تېخنىكا كەشپىياتلىرى يارىتىقان تۆمۈرىيوللار، زاۋۇت ـ فابرىكىلار، ماتورلۇق ماشىنىلار، يېڭى ماتارىپ، يېڭى ئىدىيە، يېڭى مەدەنىيەت نەتىجىلىرىنى كۆردى، ئىلىم ـ پەننىڭ كارامەتلىرىدىن تەسىرلەندى. ياۋروپا دا يارىتىلغان مۆجىزىلەرنى ئالدىن سەزگەن، رېئاللىقنى بىۋاستە كۆزىتىپ قايىل بولغان ھەمدە بۇ تەرەققىياتتىن ئۆگىنىشنى تەشەببۇس قىلغانلار ــ قەشقەر ئاتۇشلۇق ھۆسەيىن ھوسا ھاجى (1844 ــ 1926 ـ يىللار)، باۋدۇن مۇساھاجى (1851 ــ 1928 ـ يىللار) قاتارلىق زاتلار بولدى. بۇ كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى پېتېربورگ، فىنلاندىيىگىچە، بەزىلىرى گېرمانىيە، كىچىك ئاسىيا، ئەرەب دۇنياسىغىچە بېرىپ، چەت ئەللەردىكى گۈللەنگەن مەنزىرىلەرنى كۆرۈپ، ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىپ كېلىشتى. ئۇلار يېڭى سانائەت بىلەن يېڭى ماتارىپنىڭ يەنى زامانىۋى تەرەققىيات بىلەن پەن ـ ماتارىپنىڭ ئىنتايىن زىچ مۇناسىۋىتىنى دەسلەپكى قەدەمدە چوڭقۇر ھېس قىلدى. نەتىجىدە، بىر ئىلغار دېموكراتنىڭ پىكىر ئېقىمىنى ــ ماتارىپىنى راۋاجلاندۇرساق، خەلقنىڭ بىلىم سەۋىيىسىنى ئۆستۈرسەكەن، مەدەنىيەت، پەن يۇكسىلىدىكەن، خەلق نامراتلىق، قالاقلىقتىن قۇتۇلىدىكەن، دېگەن ھېسىياتنى ھەقىقىي تۇردە شەكىللەندۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار چەت ئەللەرنىڭ ئىلغارلىقلىرىدىن ئۆگىنىشنى تەشەببۇس قىلدى، ئۆز دارامىتىدىن ئىقتىساد ئاجرىتىپ، ئالدى

بىلەن ئۆز يۇرتىنى ئېكسانستا يېگىنچە مەكتەپ سالدۇردى، ئۇيغۇر مائارىپ تارىخىدىكى بۇ تۇنجى پەننىي مەكتەپ 1885-يىلى رەسمىي ئوقۇش باشلىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلار شىنجاڭ دىيارىدا بىر ئۇرۇپ چىققان مىللىي سانائەتچىلەرنىڭ تېپىك ۋەكىلى بولۇش سالاھىيىتى بىلەن ئىلدا كۆن-خۇرۇم زاۋۇتى قۇردى. بۇ زاۋۇتنى يۈرگۈزۈشكە ئوقۇمۇشلۇق سانائەت ئەت ئەھلى، تېخنىكىلار ھاجەت بولدى. شۇڭا 1907-يىلى ئىلدا تېخنىك ئىشچىلار يېتىشتۈرۈش مەكتىپى ئېچىپ، ئۇنىڭغا چەت ئەللەردە ئوقۇپ كەلگەن بىلىملىك كىشىلەرنى مۇدىرلىككە تەيىنلىدى. بۇلارمۇ ئېھتىياجنى قاندۇرالمىغاچقا، موسا-بايوۋ بىر قىسىم ياشلارنى چەت ئەللەردە ئوقۇپ كېلىشكە ئەۋەتتى. بۇ ئوقۇغۇچىلار 1910-يىلدىن كېيىن ئارقا-ئارقىدىن ئوقۇش پۈتتۈرۈپ قايتىپ كېلىپ، ئۆز كەسپىلىرى بويىچە ئىشقا كىرىشتى. شۇنداق بىلەن بىللە يېڭىلىق تەلەپ قىلىش، تەرەققىيپەرۋەرلىك ئىدىيىلىرىنىڭ تەشەببۇس قىلىدى. كېيىن تارىم ئاسمىنىدا يالقۇنغان مۇنۇ ناخشا ئۇنىڭ مۇناسىرىنى دەلىل-ئىسپاتى بولالايدۇ:

قوپ! ئى ئاداش ئۇرە،
ئەتراپىڭغا باق!
باق، نەگۈرەرسەن —
ئويلىغىن ئۆزاق!
يەردە، ھاۋادا، سۇدا كېلىۋاتقان،
ياۋروپالىقلاردىن —
ئال ئەدىسى ساۋاق...

شەرق خەلقلىرىنىڭ ئىنقىلاب دولقۇنىمۇ شىنجاڭ خەلقىنىڭ دېموكراتىك پىكىر ئېقىمىنىڭ شەكىللىنىش ۋە تاۋاجلىنىشىنى يۈكسەلدۈردى. 1896-يىلدىن 1911-يىلىغىچە ئۇرۇمچىدە

كۆتۈرۈلگەن جەدىتىزم (ئىسلاھاتچىلىق) ھەرىكىتى پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىياغا تەسىر كۆرسەتتى. جەدىتىزمنىڭ ئاساسىي روھى ئىلىم - پەن بىلەن ئىسلام دىنى ئەقىدىلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، قاتمال كونا جەمئىيەت، كونا تۈزۈمنى ئىسلاھ قىلىش، راۋاجلاندۇرۇشتىن ئىبارەت. ئۇيغۇر تەرەققىياتچىلىرى، مەرىپەتچىلىرى، ئەدىبلىرى جەدىتىزمنى يەرلىك فېئودال ئەكسىيەتچى كۈچلەر، مۇتەئەسسىپ، روھانىي موللىلارنىڭ، سوپى-ئىشانلارنىڭ تاسارىتىدىن قۇتۇلۇش ۋە يېڭىلىققا كۆچۈشنىڭ قورالى قىلدى. بۇنىڭ بىلەن جەمئىيەتتە خېلى زور جامائەت پىكرى ھەم يۆكسىلىش بارلىققا كەلدى. شۇ خىل ئىدىيە تۈرتكىسىدە كۆپلىگەن جايلاردا مائارىپ، مەدەنىيەت، سانائەت ساھەسىدە ئۆزگىرىشلەر بولدى. يېڭى مەكتەپ، يېڭى دەرسلىك لەر تەسىس قىلىندى. يېڭى گېزىت - ژۇرناللار، يېڭى كىتابلار نەشر قىلىندى. پەننىي دەرسلەرنىڭ ھەرقايسى مەكتەپلەردە ئۆتۈشكە باشلىدى. ئىلغار دېموكراتىك ئىدىيىلەرنىڭ كۈنسايىن كەڭ تارقىلىشى ۋە ئۇلغىيىپ بېرىشى جەمئىيەتتىكى مۇتەئەسسىپ فېئودال كۈچلەرنىڭ قارشىلىقىنى قوزغىدى. ئۇلار چېقىمچىلىق، قۇتراتقۇلۇق قىلىش ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ، مەرىپەت بېغىنىڭ باغۋەنلىرىنى خاراب قىلدى، زىيانكەشلىككە ئۇچراتتى. 1910 - يىلى، مىسىردا ئوقۇپ كېلىپ مەكتەپ ئېچىپ، ئۆزى ئايالى بىلەن بىللە ياش ئۆسمۈرلەرنى ئوقۇتقان مەرىپەتپەرۋەر شائىر ناسۇھا داموللام خۇراپاتلىق ئىدىيىسى كۈچەيگەن، چېقىمچى، تەخسىچى، گۇپپاڭچىلارنىڭ ھەرىكىتى ئەدەب كەتكەندە، قاتتىق غەزەپكە كېلىپ مۇنداق يازغان:

شاراپەتلىك ئەزىزلەر، قالمىدى، قالدى، كاساپەتلەر،
پاساھەتلىك ئەدىبلەر يوق، رەئىس بولدى ھاماقەتلەر.

رەئىس بولماق ئۈچۈن سەرپ ئىشتۇر بارى - يوقمۇ،
بىل سەنلەرگە نى كۆرۈندى سەبىلەر، ئى، هاماقەتلەر.

1917 - يىلى روسىيەدە پارتلىغان ئۆكتەبر سوتسىيا-
لىستىك ئىنقىلابىدىن كېيىن، روسىيە، جۇڭگو ئوتتۇرىسىدىكى
تەڭ هوقۇقسىز شەرتنامىلەر بىكار قىلىنىپ، سوۋېت - جۇڭگو
مۇناسىۋىتىنىڭ نورماللىشىشى، سودا ئالاقىسىنىڭ يولغا قويۇلۇشى،
ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى ئەرەقمي قىلدۇ-
رۇپ، سودا - سانائىتىنى كۈللەندۈرۈپ، بازارلىرىنى ئاۋات
قىلىپلا قالماي، بەلكى مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنىمۇ ئىلگىرى
سۈردى. شۇنىڭدىن ئىشتىبارەن، سوۋېت ئەدەبىياتى سودا ئالاقە
قىلىش، تۇغقان يوقلاش، سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ ئوقۇش
قاتارلىق هەر خىل يوللار بىلەن شىنجاڭغا كىرىشكە باشلىدى.
بىزنىڭ ئەجداتلىرىمىزمۇ ئۆكتەبر ئىنقىلابىنى مىللەتنىڭ ئازاد
قىلىشىنىڭ يېڭى ئۈمىدى، يېڭى يولى، دەپ تونۇدى. شۇڭلاشقا
1918 - يىلى 4 - ئايدا، غۇلجىدا ئوقۇغۇچىلار، ئىشچى - خىز-
مەتچىلەردىن بولۇپ 1000 دىن ئارتۇق كىشى نامايىش ئۆتكۈزۈپ،
ئۆكتەبر ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلىدى. تۆت سائەت
ئىلىپ بېرىلغان بۇ ئاممىۋى نامايىش هەر مىللەت خەلقىنىڭ قەل-
بىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى. لېنىن رەهبەرلىكىدىكى ئۆكتەبر
ئىنقىلابىنىڭ ئىلهامىدا، بىر تۈركۈم ئىلغار كۆچلەر مەدەنىيەت
ئۆگىنىش، ئىلىم - پەن ئۆگىنىش، ماركسىزم - لېنىنىزمنى تەش-
ۋىق قىلىش ۋە تەرغىپ قىلىش بىلەن شۇغۇللاندى. ئەدەبىيات
ساهەسىدە رۇس ئەدەبىياتى، قازاق ئەدەبىياتى، ئۇزبېك
ئەدەبىياتى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە باشقا مىللەتلەر ئەدەبىيا-
تىنى ئۆگىنىش، تەتقىق قىلىش، پايدىلىنىش ۋە تونۇشتۇرۇش
يېڭى ئەدەبىيات هەرىكىتىنىڭ ئالدىنقى ۋەزىپىسى بولدى.

20 - يىللاردىن باشلاپ، ماركسزم - لېنىنىزم كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرى كەڭ تارقىلىشقا باشلىدى. بۇ ئەسەرلەر مېھنەتكەش خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى قورالى، ئىلھامچىسى، جاسارەت بۇلىقى بولۇپ قالدى. مەشھۇر پرولېتارىيات يازغۇچىسى ماكسىم گورىكىنىڭ «ئانا»، سرافىموۋىچنىڭ «تۆمۈر ئېقىم»، سەددىردىن ئەينىنىڭ «قۇللار» ناملىق رومانلىرى ۋە مایاكوۋسكىينىڭ «ۋىلادىمىر ئىلىچ لېنىن» ناملىق پوئېمىسى، ئا. س پۇشكىننىڭ شېئىرلىرى، ئابدۇللا توقاي، ھەمزە ھەكىمزادە نىيازى ئەسەرلىرى، خۇرشىد رەشىدىنىڭ «لەيلى ۋە مەجنۇن» پىيېسىسى قاتارلىق ئەسەرلەر ئۇيغۇر كىتابخانلىرىنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشىغا ۋە ھۆرمەتكە سازاۋەر بولدى. نەتىجىدە، ئۇلارنىڭ قەلبىدىمۇ يېڭىچە ئاڭ - سەۋىيە، يېڭىچە كەيپىيات، يېڭى مەسلەك ئويغاندى. ئۇلۇغ ئۆكتەبر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابى ۋە لېنىن غايىلىرى بىلەن سۇغىرىلىشقا باشلىغان ئۇيغۇر ئىنقىلابىي ئەدەبىياتى شەكىللىنىشكە باشلىدى.

مانا بۇ پاكىتلار شۇنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇكى، سوۋېت ئەدەبىياتى تەسىرىنىڭ ئۇزلۇكسىز ھالدا كېڭىيىپ بېرىشى ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنى مەيدانغا كەلتۈرۈش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ئاساسلارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

ئەمما، بارغانسېرى كەڭ قانات يېيىپ، ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈاتقان بۇ ئىنقىلابىي پائالىيەتلەر شىنجاڭغا ئۆزى بەگ، ئۆزى خان بولۇۋالغان مۇستەبىت ياڭ زېڭشىنىنى ئالاقزادە قىلمۇ، تتى. ياڭ زېڭشىن ئۆز ھاكىمىيىتىنىڭ ئۆرۈلۈپ كېتىشىدىن، شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ لوق كۆشتىن ئايرىلىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، شىددەت بىلەن دولقۇنلاپ كېلىۋاتقان ئۆكتەبىر ئىنقىلابى ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردە كۆتۈرۈلگەن «4 - ماي» مەدەنىيىتىنىڭ شىنجاڭغا بولغان تەسىرىنى توستى. ئۇنىڭغا

نسبه‌تەن «قەتئىي چەكلەش»، «جيايۇگۇەنلىك ئېتىۋېلىپ ئۆزىنى قوغداش» تەدبىرىنى قوللانىدى. ئۇ «تەشۋىقات ۋەسىلىرىنى نارقىتىدىغانلارنى، مەيلى جۇڭگولۇق ياكى روسىيەلىك بولسۇن، بىرەك جازالاش كېرەك» ①، «ماركسىزم-لېنىنىزم «كەشپىنى ئاسان ئېزىقتۇرىدۇ، ئۇنى روسىيە ۋە جۇڭگو كراژدانلىرى ئېچىدە قاتتىق چەكلەش كېرەك» ② دەپ ئوچۇق ئېلان قىلدى. ئەمەلىيەتتىمۇ، دېگىنىدەك قىلدى. قاتتىق چەكلەش سىياسىتىنى يولغا قويۇپ، بۇنى تۈزۈم قىلىپ بېكىتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ۋە ئېچكى ئۆلكىلەردە نەشىر قىلىنىدىغان كېزىت-ژۇرناللارغا مۇشتېرى بولۇشنى توختىتىۋەتتى. ئەنە شۇنداق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ دەۋردە شىنجاڭ مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىيات ساھەلىرىدە چوڭ ئىسلاھات، ئىنقىلاب قوزغاش ئۈچۈن كەسكىن بەس-مۇنازىرىنى قانات يايدۇرىدىغان كۈچلۈك ھەرىكەت شەكىللەنمىدى. گەرچە ياڭ زىڭشىن يۇرگۈزگەن مۇستەبىت سىياسەتنىڭ كاشىلىسىدىن شىنجاڭنىڭ چەت ئەللەر ۋە ئېچكى ئۆلكىلەر بىلەن بولغان ئالاقىسى قاتتىق چەكلەنگەن، مەنئىي قىلىنغان بولسىمۇ، جاھالەتتىن سوقۇلغان بۇ يېگانە سېپىل دۇنيا پرولېتارىيات ئىنقىلابىنىڭ كۈچلۈك ساداسى ۋە دۇنيا ئىنقىلابچىلىرى يانكراتلىقان ئىنتىرناتسىئونالنى توسۇپ قالالمىدى. پرولېتارىيات ئەدەبىياتىنىڭ تارقىلىشىنى چەكلىيەلمىدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتلىرىنىڭ ئازادلىق، ھۆرلۈك، باراۋەرلىككە ئىنتىلىشى ئارزۇسى، بۇ ئارزۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدىكى كەسكىن ئەمەلىي كۈرەشلىرىنى باستۇرۇۋېتەلمىدى. ئاشۇ زۇلمەت قاپلىغان جەمئىيەتتىمۇ باتۇر پروممىتلار پىداكارلىق بىلەن كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ،

① ياڭ زىڭشىن «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار» 4 - جىلدىكە قارالسۇن.
② ياڭ زىڭشىن «سەۋەنلىكلەردىن ساۋاقلار» 6 - جىلدىكە قارالسۇن.

ئىنقىلاب مەشئەلىنى بۇ جاھىل قورغانىنىڭ ئىچىگە ئېلىپ كىردى. ئەنە شۇ خىل مۇئەييەن مىللىي دېموكراتىك ئىدىيىگە ئىگە ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلىرىمىزنىڭ ھارماي ـ تالماي، ئۇزلۇكسىز كۈرەش قىلىشى نەتىجىسىدە، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەر خىل پۇتلىكاشاق، خەۋپ ـ خەتەر ئۆتكەللىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئۇزلۇكسىز ھالدا ئىلگىرىلىدى، ئالغا باستى.

ئومۇمەن، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى 1911 ـ يىلىدىكى شىنخەي ئىنقىلابىدىن 1933 ـ يىلىدىكى ئاپرىل ئۆزگىرىشىگىچە بولغان شەكىللىنىش باسقۇچىدا، دېموكراتىك ئىنقىلاب دەۋرىدىكى مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىياتىنىڭ ھەمدە چەت ئەللەر ۋە قېرىنداش مىللەتلەر ئەدەبىياتىنىڭ جەۋھەرلىرىنى قوبۇل قىلدى. لېنىن «پرولېتارىيات مەدەنىيىتى ئالىلىقانداق نامەلۇم جايلاردىن كېلىپ چىققان نەرسە ئەمەس، شۇنداقلا ئۆزلىرىنى پرولېتارىيات مەدەنىيەتچىنىڭ مۇتەخەسسىسلىرى، دەپ ئاتىۋالغان كىشىلەر تەرىپىدىن ئويلاپ چىقىرىلغان نەرسىمۇ ئەمەس، شۇنداق دەپ ھېسابلاش پۈتۈنلەي خاتا. پرولېتارىيات مەدەنىيىتى ئىنسانىيەتنىڭ كاپىتالىزم جەمئىيىتى، فېئودالىزم جەمئىيىتى ۋە تۆۋەنلەر جەمئىيىتىنىڭ زۇلمى ئاستىدا ياردەم تېپىپ چىققان پۈتۈن بىلىم زاپاسلىرى تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى بولۇشى كېرەك»① دەپ كۆرسەتكەنىدى. ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىيات تارىخىمۇ «فېئودالىزم جەمئىيىتى ۋە تۆۋەنلەر جەمئىيىتى» نىڭ دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيىسى ۋە زۇلمى ئاستىدا يارىتىلىپ، تەرەققىي قىلىپ، ئالدىنقى دەۋرلەردىكى ئەجداتلار ئورۇنلىيالمىغان، ئورۇنلىشىمۇ مۇمكىن بولمىغان تارىخىي خاراكتېرلىك بۇرچىنى ئۆتەپ، يېڭىچە ۋەزىيەتكە، يېڭى دەۋر روھىغا، ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ يۆنە ـ

① لېنىن، «ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ۋەزىپىلىرى» دېگەن ماقالىسىدىن ئېلىندى.

لىشى، خاھىشى، بەدىئىي جەھەتتىكى تەلىپىگە ماسلاشقان ھالدا راۋاجلىنىپ، يېڭى دېموكراتىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۇ- چۇن پۇختا ئاساس سېلىپ بەردى.

مۇھاكىمە سوئاللىرى

1. ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى قاچان ۋە قانداق ئىجتىمائىي شارائىت ئاستىدا شەكىللەنگەن؟
2. ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنى شەكىللەندۈرگەن ئاساس ۋە ئامىللار قايسىلار؟
3. شىنجاڭدا نېمە ئۈچۈن 20 - يىللاردا داغدۇغىلىق مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىيات ئىنقىلابى مەيدانغا كېلەلمىدى؟

① [illegible]

III باب

ئۇيغۇر هازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ دەسلەپكى نامايەندىلىرى

1§. ئابدىخالىق ئۇيغۇر

شېئىرىيەت ساھەسىدىلا ئەمەس، بەلكى سىياسىي، ئىجتىمائىي ساھەسىدىمۇ ئۆز دەۋرىنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرغان ئابدىخالىق ئابدۇراخمان ئوغلى 1901 - يىلى 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى تۇرپان شەھىرىدە سودىگەر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئائىلىسى شۇ دەۋردىكى مەرىپەتلىك ئائىلە ئىدى. دادىسى ۋە باشقا ئائىلە ئەزالىرى ساۋاتلىق كىشىلەر بولغانلىقتىن، ئابدىخالىق مەكتەپ يېشىغا يەتمەيلا ساۋادىنى چىقىرىۋالغان. ئون ئىككى ياشلارغا كەلگەندە، دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ، ئەرەب، پارس تىللىرىنى ئۆگىنىشكە كىرىشىدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتقا هەۋەس باغلاپ، ناۋايى، فۇزۇلى، ئۆمەر هەيىيام، فىردەۋسى، شەيىخ سەئىدى قاتارلىق كلاسسىك ئەدەبىيات نەمۇنىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى قىزىقىپ ئوقۇيدۇ.

1916 - يىلى، چوڭ دادىسى مەجىت هاجى سودىگەرچىلىك بىلەن روسىيىگە بارغاندا، ئۇ بىللە بېرىپ، روسىيىنىڭ شەھەرلىرىدىن (هازىرقى سىمپالاتىنسكىي) شەھىرىدە رۇس تىلى - يېزىقىنى ئۆگىنىدۇ.

ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، يەنە تۇرپاندا شۇ-
تاغنا كىرىپ خەنزۇ تىل - يېزىقىنى ئۆگىنىدۇ ۋە بۇ مەكتەپنى
ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرىدۇ (ئوقۇش جەريانىدا شۇ زامانىنىڭ
مەكتەپ قائىدىسىگە مۇۋاپىقلىشىپ، ئۆزىگە «خاۋېنسەي»
(哈文才) دەپ ئىسىم قويغان. ئۇ، ئوقۇش جەريانىدا خەنزۇ
كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر ئەسەرلەردىن بولغان «سۇ
بويىدا»، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» قاتارلىق رومانلارنى ئوقۇپ،
مەزمۇنىنى دوست - بۇرادەرلىرىگە سۆزلەپ بەرگەن. جۈملىدىن،
كېيىنكى كۈنلەردە سۇن جۇڭشەن ۋە لۇشۈنىنىڭ ئەسەرلىرى
بىلەنمۇ تونۇشقان.

1923 - يىلى، بىر تۈركۈم ياشلار بىلەن يەنە سوۋېت
ئىتتىپاقىغا بېرىپ، ئۇچ يىل تۇرىدۇ ۋە بىلىم تەھسىل قىلى-
دۇ. بۇ جەريانىدا رۇس سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ ۋەكىللىرى پۈش-
كىن، لېرمونتوۋ، لېۋ. تولستوي، ماكسىم گوركىي ئەسەرلىرىنى
ئوقۇيدۇ. ئۇ، روسىيە پرولېتارىياتىنىڭ جاھانگىرلىك ئۇرۇشىغا
قارشى تۇرۇپ، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنى تەييارلاش يولىدا ئېلىپ
بارغان ئەمەلىي ئىنقىلابىي پائالىيەتىنى، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ
غەلبىسىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، نەزەر دائىرىسىنى كې-
ڭەيتىدۇ. 1926 - يىلى، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەتىنگە قايە-
تىپ كېلىپ، خەلقنىڭ ئىنتايىن ئېچىنىشلىق ھالدا خورلىنىپ
ياشاۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ، بىۋاسىتە قاتناشقان تۇرمۇش ئەمەلە-
يىتى — خەلقنىڭ ئېغىر زۇلۇم ئاستىدا ياشاپ سىياسىي جە-
ھەتتىن يېتەرلىك ئاڭغا ئىگە بولالمايۋاتقانلىقى، مەدەنىيەت
ۋە ئىلىم - پەن تەرەققىياتىدا ئارقىدا قېلىۋاتقانلىقى، چەت ئەل-
لەرنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ۋەتىنىدىن ئېيىپ كەتكەنلىكى، ئا-
ئىلىدا خەلق ئازادلىق ۋە دېموكراتىك ئىدىيىنى بارلىققا كەل-
تۈرۈپ، ئۇنى ئىنقىلاب يولىغا باشلىدى. نەتىجىدە، شائېرنىڭ

هایاتی پۇتۇنلەي زۇلۇمغا قارشى تۇرۇپ، خەلقنىڭ ئەركىنلىك، باراۋەرلىكىنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئالىيجاناپ ئىشقا بېغىشلاندى. ئۇ 1927 - يىلى «ئاقارتىش بىرلەشمىسى» نامىدا مەرىپەت جەمئىيىتىنى ئويۇشتۇرۇپ، ئىشانە توپلاپ مەكتەپ ئاچتى. بۇ مەكتەپتە ئوقۇغانلارنىڭ بىر قىسمى شۇ- ۋېيت ئىتتىپاقىغا چىقىپ ئوقۇپ كېلىپ، جەمئىيەت تەرەققىيا- تىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مۇھىم رول ئويناندى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يەنە ئۆز دەۋرىنىڭ ئىجتىمائىي زىددىيەتلىرى ۋە جەمئىيەت رېئاللىقىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان شېئىرلارنى يېزىپ، ئەكسىيەتچىل كۈچلەرنىڭ چىرىك ماھىيىتىنى ئېچىپ تاشلىدى. ئازادلىق، ئەركىنلىككە ئىنتىلىش ئۇچۇن جان تىكىپ كۈرەش قىلىش لازىملىقىنى ۋە بۇ يولدا قۇربان بولۇشنى ئۆ- زى ئۇچۇن بەخت، دەپ ھېسابلايدىغانلىقىنى لىرىك پىكىرلەر بىلەن ئىپادىلىدى.

1932 - يىلى 12 - ئاينىڭ 27 - كۈنى، مىللىتارىست جىن شورېن تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۇچۇن تۇرپانغا جازا قوشۇنى ئەۋەتكەندە، قوزغىلاڭچىلار يېڭىشەھەر- نىڭ غەربىدىكى قۇماۋۇقتا «ئوت قالاپ كۈتۈۋېلىش» ھەپىلىسىنى قوللىنىپ، بىر يولىلا بىر نەچچە يۈز دۈشمەننى تارمار قىلىپ، نۇرغۇن قورال - ياراق، ئوق - دورا غەنىمەت ئېلىپ، دەسلەپكى غەلىبىگە ئېرىشىدۇ؛ شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئاشۇ ۋەقەلەرنى ئەكس ئەتتۈرۈش مەقسىتىدە «مۇزلىدى» دېگەن شېئىرلىنى يازىدۇ. قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇشقا بارغان زا- لىم شېڭ شىسەي، 1933 - يىلىنىڭ بېشىدا، قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن دەككىسىنى يەپ، ئۇرۇمچىگە قېچىپ كېلىۋېتىپ، تۇرپانغا كەلگەندە، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى- نى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ مەنسۇبى تەرغىباتچىلىرى، دەپ

تۇتقۇن قىلىپ تۇرمىگە تاشلايدۇ. ئابدىخالىق ئۇيغۇر تۇرمىدە دۇشمەنلىك قاتتىق، يۇمشاق ۋاسىتىلىرىگە نىسبەتەن پەسەنت قىلماي، بەلكى ئۇلارنىڭ سۇيىقەستلىرىنى پاش قىلىپ «ئىچ پۇشۇش» دېگەن شېئىرىنى يازىدۇ ۋە دۇشمەنگە قارشى ئۆچ-مەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. سۇيىقەستى ئىشقا ئاشمىغان جاللات شېك شىسەي 1933 - يىلى 3 - ئايىنىڭ 13 - كۈنى، ئۇنى سەپداشلىرى بىلەن قوشۇپ جازا مەيدانىغا ئېلىپ چىقىدۇ. قەيسەر ئابدىخالىق دۇشمەنگە باش ئەگمەي، باتۇرلارچە كۆكرەك كېرىپ خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە يالقۇنلۇق نۇتۇق سۆزلەيدۇ. بويىنىغا قىلىچ ئۇرۇلغاندا: «ياشىسۇن ئەركىنلىك!»، «ياشىسۇن ئازادلىق!» دەپ ياڭراق شوئار توۋلاپ، قەھرىمانلارچە قۇربان بولىدۇ. ئابدىخالىق ئۇيغۇرنىڭ پاجىئەلىك ھالدا ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن كىشىلەر بۇنى چوڭ تارىخىي ۋەقە سۈپىتىدە ھازىرمۇ ئەسلىشىدۇ.

شېئىرىيەت ئاسمىنىدا گويا چولپان يۇلتۇزدەك چاقنىغان ياش ھەم تالانتلىق شائىر ئابدىخالىق ئۇيغۇر ئاشۇ ھايات - ماماتلىق ئىپلىشىش يىللىرىنىڭ يۈرىكى ئوت، قەلىمى خەنجەر باتۇر جەڭچىسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ، قىسقىنا ھايات تىدا نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك ئەدەبىي مىراسلارنى قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ يىللار داۋانلىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، بىزنىڭ دەۋرىمىزگە يېتىپ كەلگەن شېئىرلىرى 100 پارچىگە يېقىن بولۇپ، شېئىرىيەت ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرگەن تېمىسىنىڭ كەڭلىكى، مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا جەمئىيەتتىكى رېئال ئەمەلىيەت چىنلىق بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

ئابدىخالىقنىڭ تەتقىق قىلغان، يازغان ئوبيېكتى مەۋجۇت ئىجتىمائىي رېئاللىق، ئۇ، ئىجتىمائىي تۇزۇمنى بەزىدە بۇۋا-

سەتە كۆزەتتى، يەزدە تەبىئەتكە ۋە تەبىئەت ھادىسلىرىگە تەقلىد قىلىپ كۆزەتتى، جەمئىيەتنى، تەبىئەتنى كۆزىتىش، تەھلىل قىلىش ئارقىلىق چەتئاراغان يەكۈنلىرىنى ئىنقىلابىي ھەرىكەتكە يېتەكچى قىلدى. مەۋجۇت ئىجتىمائىي تۈزۈم — فېئودالىزم ئۈنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى بولغىنى ئۈچۈن، ئۇ، ۋە ئېئودالىزم ئاساسىدىكى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن تەلەپپۇندى. ئەينى ۋاقىتتا ۋەتەننى قۇتقۇزۇش يولى ھېسابلانغان سۇن جۇڭشەن باشچىلىقىدىكى شىنخەي ئىنقىلابىغا تەلپۇندى. ئۇنىڭ دىن ئۈمىد كۈتۈپ، ئۇنى قىزغىن مەدھىيىلىدى؛ سۇن جۇڭشەن ئوتتۇرىغا قويغان «ئۈچ مەسلەك»① نى مەخسۇس ئۆگىنىپ گەندى ۋە تەقلىد قىلدى. سۇن جۇڭشەنىڭ تەرجىمھالى ۋە ئۈنىڭ ئىنقىلابىي پائالىيەتلىرىنى تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇردى. شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىن، خانلىق تۈزۈم بىكار قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن فېئودال پومېشچىكلار سىنىپى جاھانگىرلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئۆچ مەسلەكنى، شىنخەي ئىنقىلابىغا قارشى تۇرۇپ ۋە ئۈنىڭ غەلىبە مېۋىسىنى تارتىۋېلىپ، پۈتۈن مەملىكەتنىمىزدە فېئودالىق تۈزۈمنى ئۆز پېتىچە ساقلاپ قالغانلىقتىن؛ مەملىكىتىمىز شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىنمۇ بىرلىككە كېلەلمەگەنلىكتىن؛ فېئودال مىلىتارىستلار جاھانگىرلارنى يۆلەنچى قىلىپ، دۆلىتىمىزنى ھەرقايسى ئۆز ئالدىغا بۆلەكلەرگە بۆلۈپ ئىدارە قىلۇاتقانلىقىدىن، شىنجاڭمۇ ئەنە شۇ بۆلەكلەرنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن فېئودال مۇستەبىتلىك، جاھالەت، زۇلمەت ئىچىدە قېلىۋاتقانلىقىدىن غەزەپكە كېلىپ مۇنداق يازدى:

---

① «ئۈچ مەسلەك» — سۇن جۇڭشەن ئوتتۇرىغا قويغان جۇڭگو بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ پروگراممىسى يەنى مىللەت مەسلىكى، خەلق ھوقۇقى مەسلىكى ۋە خەلق تۇرمۇشى مەسلىكى.

مانجۇ غۇلاپ ھەممە① خۇش،
بولدى ئاياغ - پۇتى بوش.
ھاكىم بولۇپ زالىملار،
گويا بولدى مىڭ خۇش.

ھەر شىكدا② قىلدى دۇ - دۇ.③
ئۆز ئالدىغا ئىدارە.
جۇڭ شەن④ نىڭ سۆزلىرىنى
سانىغاي بۇلار قاتارە،

سەنمىنجۇيى يېپىلدى،
قىلماي ئەمەل ۋە كار.
بولدى جۇڭگو ئاخىرى،
يىگىرمە ئىككى پارە⑤.

ئابدىخالىق ئۇيغۇر فېئودال مىلىتارىستلارنىڭ ئەكسىيەتچىل تۈزۈمىنىڭ شىنجاڭ جەمئىيىتىدىكى سىنىپىي ماھىيىتىنى، يەنى ھاكىمىيەتنى قولدا تۇتۇپ تۇرغان فېئودالىزمنىڭ شىنجاڭدىكى ۋەكىلى ياڭ زىڭشىن بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى فېئودالىزمنىڭ مەنىۋى ھىمايىچىلىرى ۋەھگۇپپاڭچىلىرىنىڭ خەلقە، بولۇپمۇ كەڭ دېھقانلار ئامىسىغا ۋەھشىيلەرچە زۇلۇم، سېلىۋاتقانلىقىنى، مىللەتلەر ئارىسىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىۋاتقانلىقىنى پاش قىلدى:

---

① ھەممە مىللەت، ② ئۆلكە، ③ ئۆلكىنىڭ ئەڭ چوڭ ئەمەلدارى.
④ سۈن جۇڭشەن.
⑤ ئەينى زامانىدىكى 22 ئۆلكە كۆزدە تۇتۇلمىدۇ.

هېچ تۈيمەدۇق بۇ ئىشنى،
ئۆتكۈزدۇق يازۇ - قىشنى.
جياڭجۇن بولۇپ ياڭ زېڭشىن،
باشلىۋەتتى قىرىشنى.

بار ئىدى قازى - موللا،
ئۇستىمدە تونۇ - سەللا.
«ئەمرىنى تۈتماق ۋاجىپ»①
دەپ چىقاردى پەتۋا.

بۇنىڭدا مىلىتارىست ياڭ زېڭشىننىڭ ۋە ئۇ يۈرگۈزگەن قۇل قىلىش سىياسىتىنىڭ يەرلىك دىنىي نىقابىقا ئورىنىۋالغان قازى - موللىلارنىڭ ئەمىر - پەرمانلىرى بىلەن بىرلىشىپ، خەلقىنىڭ بېشىغا سالغان زۇلۇمىنىڭ تېخىمۇ ئېغىرلاشقانلىقى پاش قىلىنغان:

ياڭ② نىڭ خىيالى باشقا،
ئۇستا ئىدى ئالداشقا.
ئۇستا ئىدى ئەل ئارا،
تۈرلۈك نىزا باشلاشقا.

ياڭغا بۇ ئىش ئەپ كەلدى،
كەلگەندىمۇ زەپ كەلدى.
بۆرە پاقلان تاپقاندەك،
يۆگىدىمايلا يەپ كەلدى.

---

① ۋاجىپ — دىنىي ئەقىدىدە ئىجرا قىلىنىشى كۆزدە تۇتۇلىدىغان ئىشلارنىڭ بىرى.

② ياڭ — ياڭ زېڭشىن كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

يەتتە باشلىق يالماۋۇز،
مەھكەم ئورنىشىپ ئالدى.
تىللا ھەم يامبۇ بۇلاڭ،
تىيەنجىندە جاي سالدى.

شائىر قوشاق شەكلىدە ئاددىي قۇرۇلما ئارقىلىق يازغان شېئىرىنىڭ بۇ مىسرالىرىدا ئىستېلىستىكىلىق ئىپادىلەش ئۇسۇلىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، ئۆتكۈر تىل ۋاستىسى بىلەن خەلقنى ئۆز مەيلىچە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ، ئۆزىنى بوشۇغا سەمرىتكەن ئاشۇ ئەكسىيەتچى قانخور ياڭ زىڭشىننى ريۇايەتلەردىكى ۋەھشىي ھايۋان «يەتتە باشلىق يالماۋۇز» غا ئوخشىتىپ، ئۇنىڭ رەھىمسىزلىكى، ۋەھشىيلىكىنى «بۆرە پاقلان تاپقاندەك، يۇڭدىمايلا يەپ كەلدى» دەپ، ئوبرازلىق ھالدا سىزىپ كۆرسىتىپ بېرىپ، خەلقنىڭ زالىم ياڭ زىڭشىنغا بولغان غەزىپ ـ نەپرىتىنى ھەسسىلەپ كۈچەيتىدۇ. بۇ ئوبرازلىق ئوخشىتىش چوڭقۇر مەنىنى ئىپادىلىگەن تېپىك يەكۈن بولۇپ، بىرلا ياڭ زىڭشىننىلا ئەمەس، بەلكى مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا زورلۇق ـ زوراۋانلىق بىلەن ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان بارلىق ئەكسىيەتچى ئەمەلدارلارنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ تاشلايدۇ، ئەكسىيەتچى كۈچلەرنى ئەنە شۇنداق شەپقەتسىزلىك بىلەن پاش قىلىپلا قالماستىن، خەلقنى «پاقلان» غا ئوخشىتىپ، ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ جاپالىق، يوقسۇزلۇق تۇرمۇش شارائىتى يەتمىگەندەك يەنە بوزەك قىلىنىۋاتقانلىقى، خارلىنىۋاتقانلىقىغا ئېچىنىدۇ، ئىچ ئاغرىتىدۇ، خەلقنىڭ قايغۇ ـ ھەسرەتلىرى بىلەن ئورتاقلىشىدۇ.

زۇلۇم ۋە بېسىم بولىدىكەن، مەيلى يوشۇرۇن، مەيلى ئاشكارا بولسۇن، مۇقەررەر يوسۇندا قارشىلىق بولىدۇ. زۇلۇمغا

ئۇچرىغان خەلق مەيدانىدا تەۋرەنمەستىن تۇرغان رېئالىست شائىر بۇ شېئىرىنىڭ ئاخىرىدا:

ئۇيغۇر يازدى قوشاقنى،
ئىچ - قارىنىنى بوشاتتى.
كۆرەڭلىگەن جىياڭجۇننى،
يالماۋۇزغا ئوخشاتتى.

دەپ، ئۆز پىكرىنى يىغىنچاق يەكۈنلەپ، ۋەتەن ۋە خەلق ئالدىدا ئۆزىنىڭ جەسۇرانە روھىنى ئىزھار قىلىپ، زۇلۇمغا، ئادالەتسىزلىككە قارشى كۆرەشتە ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىشقا تەييار تۇرغانلىقىدىن ئىبارەت ھېچنېمىدىن قورقماس قەھرىمانلىق روھىنى جانلىق ئىپادىلىدى.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆزىنىڭ سەپداشلىرىغا، ھەقىقەتپەرۋەر كىشىلەرگە مەسلىھەت كۆرسىتىپ، ئۇيۇشۇپ، كۈچنى بىرلەشتۈرۈپ، جاھالەتنىڭ ۋە ئاسارەتنىڭ زەنجىرىنى پاچاقلاپ تاشلاپ، يېڭى دۇنيا قۇرۇشقا، يېڭى ھايات يولىنى تېپىشقا ئىلھاملاندۇردى: دېدى: «تەقدىر ئىلاھ شۇ بەندە قولىدىن ئىش كەلمىگەي ھەرگىز» دېدىم: «ناھەقنىڭ ئالدىدا ھەققانىيەت قانداقمۇ پۈككەي تىز، ئۇيۇشۇپ بىر يەرگە باش قوشماي ئۆتەر كۈنلەر جاھالەتتە».

شائىر بۇ مىسرالاردا بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ تەقدىرچىلىك تەمىن ئىبارەت ئىدىئالىستىك قاراشلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، قارا ئىغۇ - زۇلمەتلىك جەمئىيەتتە ھۆكۈم سۈرگەن ئادالەتسىزلىككە قارشى كۈرەش قىلىشقا جۈرئەت قىلالماي ئۆمىدسىزلەنگەن ۋە تەقدىرگە تەن بەرگەنلەرنى ئىنقىلابىي روھىنى ئۇرغۇ-

توشما رىنبەتلەندۇردى. ئۇستىملىق بىلەن بەرىلگەن بۇ شېئىرىي دىئالوگلاردىن شۇنى ھېس قىلىشقا بولىدۇكى، ئۇمىدۋارلىق روھىغا، ئىلغار دۇنياقاراشقا ئىگە شائىر قەلەم كۈچى بىلەن كىشىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىدىكى كېسەللىك - ئىللەتلەرنى داۋالاپ، ئۇلارنى ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىشقا دەۋەت قىلىشتا ۋە قوزغىتىشتا ئاكتىپ رول ئوينىدى. شائىر ۋەتەننىڭ، خەلقنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتىشتە، مۇستەبىت ھاكىمىيەتنى تۈپ يىلتىزى بىلەن ئاغدۇرۇپ تاشلاشتا، قىلىچىنى قانغا بويىماي بولمايدىغانلىقىنى چوڭقۇر چۈشەنگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ئادەتتىكى خەلقچىللىق ئىدىيىسى دېموكراتىك ئىنقىلاب ئىدىيىسى سەۋىيىسىگە كۆتۈرۈلۈپ، ئېغۇداللىق ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، كونا ئىجتىمائىي تۈزۈمنى تۈپتىن، ئۇزۇل-كېسىل ئۆزگەرتىش نىيىتىگە كەلدى. بۇ خىل ئىدىيە ئۇنىڭ «ئۇيغان»، «غەزەپ ۋە زار»، «زۇلۇمغا قارشى»، «كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس»، «كۆڭۈل خاھىشى» قاتارلىق كۆپلىگەن شېئىرلىرىدا روشەن ئىپادىلەندى. مەسىلەن:

قوپ دېدىم، بېشىڭنى كۆتۈر! ئۇيقۇڭنى ئاچ!
رەقىبىڭ بېشىنى كەس! قېنىنى چاچ!
كۆز ئېچىپ ئەتراپقا ئوبدان باقمىساڭ،
ئۆلىسەن ئارماندا بىر كۈن يوق ئىلاج.
كۆزۈڭنى يوغان ئېچىپ ئەتراپقا باق،
ئۆز ئىقبالىڭ ھەققىدە ئويلا ئۇزاق.
كەتسە قولدىن بۇ غەنىمەت پۇرسىتى،
كېلەچەك ئىشىك چاتاق، ئىشىك چاتاق.

(«ئۇيغان»)

دېمەك، ئابدىخالىق ئۇيغۇر ئىجتىمائىي كۆرەشكە خەلق مەيدانىدا تۇرۇپ بىۋاسىتە قاتناشتى. ئۇ، ئىلاھىيەتكە، تەقدىرگە ئىشىنىپ ئەمەس، بەلكى ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەتكە ئىشىنىپ ئىجتىمائىي تۈزۈمنى چوڭقۇر ۋە توغرا تەھلىل قىلىپ، جەمئىيەتنىڭ ماھىيىتىنى توغرا تونۇيالىدى، جەمئىيەتنى قوتقۇزۇشنىڭ، ئاۋاز - ئوقۇبەت دېگىنىدا ئېگىراۋاتقان خەلقنىڭ قوتقۇزۇشنىڭ توغرا يولى — كۆرەش بىلەن زۇلۇم تاغلىرىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش، بۇنىڭ ئۈچۈن پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، ئۈيۈشۈپ ئىنقىلاب قىلىش كېرەكلىكىنى ئاڭلىق يوسۇندا ئېنىق قىلىپ كۆرسەتتى.

تالانتلىق شائىر ئابدىخالىق ئۇيغۇر تېخى كىچىك چاغلىرىدىن باشلاپلا ئۆزىگە يۇقىرى تەلەپ قويۇپ، تىرىشىپ كۆڭۈل قويۇپ، كەلگۈسى ئىجادىيىتى ئۈچۈن مول تۇرمۇش بىلىملىرى ۋە تەجرىبىلىرىنى توپلىدى، بەدىئىي ماھارەت جەھەتتىن ئۆزىنى ئوبدان چىنىقتۇردى. مەيلى ئۇ دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان مەزگىللىرىدە بولسۇن، مەيلى ئەقىل كىرىپ دەسلى بىلەن چەت ئەلگە چىققان مەزگىلىدە بولسۇن، قېتىم-قېتىم ئۆگىنىشنى، زېرىكمەي ئىزدىنىش، تىرىشىپ بىلىم ئىگىلەش پۈرسىتىنى قولدىن بەرمىدى. شۇڭلاشقا 20 يېشىدىلا ئەرەب، پارس، خەنزۇ، رۇس، موڭغۇل تىل - يېزىقلىرىنى ئۆگىنىۋالدى، شۇ تىللاردىكى ماتېرىياللاردىن بىمالال پايدىلاندى، بۇ ئارقىلىق مول بىلىم ئىگىلەش، يۈكسەك ماھارەت كۆرسىتىپ مول ئىجادىي مېۋىلەرنى يارىتىش ئۈچۈن تىرىشتى.

شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەڭ ئەمگەكچى خەلقنىڭ چىرىك ئىستىبدات ھاكىمىيەت ۋە زالىم ئەمەلدارلارنىڭ زۇلۇم-زالالىتى ئاستىدا ناله پەريات چېكىپ، ئىنتايىن ئېچىنىشلىق ئېغىر كۈنلەردە قالغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى ھەمدە

بىرقەدەر تەرەققي قىلغان مىللەتلەرنىڭ ئىلغار ئەدەبىياتىنى، ئىلغار مەدەنىيەتنى ئۆگەنمەي، ئۇنى ئۆز مىللىتىنىڭ مەدەنىيەت، ئەدەبىيات ـ سەنئىتى ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى. شائىر ئىلىم ـ پەن ئىشقىدا ئۆزىنىڭ ئۈمىد بىلەن تولغان جەسۇرانە روھىنى 1925 ـ يىلى يازغان «غەزەپ ۋە زار» نامىلىق شېئىرىدا مۇنداق ئىپادىلەيدۇ:

ئەي پەلەك بۇ دەھشەتىڭدىن ئىنتىمىا بىزاردىمەن،
ئىزلىدىم كۆپ، تاپمىدىم بىر دەردىمە ھېچ دورىمەن.
ئاتا ـ بوۋامدىن مىراس كونا كېسەلنىڭ دەردىدە،
گاھ ئۆلۈپ، گاھ تىرىلىپ كۆپتىن بېرى ئاۋارىمەن.

بىر پۇراپ ئۆلسەم نە ئارمان بېغىم باھارى گۈلىنى،
ھەر سەھەر گۈل ئىشقىدا بۇلبۇلغا ئوخشاش زارىمەن.
پەنگە ماڭساق كۆز ئېچىپ كاپىر ـ جەدىت دەپ قارغىشۇر،
بۇ ھاماقەت دەۋردە ئاتەش بولۇپ يانارىمەن.
چۆل ـ جەزىرە، دەشتۇ ـ سەھرا ئىچىدە قالدىم نەئىلاج،
ئاھ، قاچان بىر يول تېپىپ قوشۇلاي قاتارىمەن،
سۇغا تەشنا بۇ چۆل، بىپايان مۇنبەت يېرى،
مىسلى دەريا تاپماي ئېقىش قايىنام بولۇپ يانارىمەن،
ئويغىنىپ كەتتى جاھان مەغرىپى ـ مەشرىق تامام،
مەن تېخى سەرات ئۇيقۇدا چۈش كۆرۈپ ياتارىمەن.
باشقىلار كۆكتە ئۇچۇپ، سۇدا ئۈزۈپ كەتتى يىراق،
مەن مىسال يالىڭاياق دەسسەپ تىكەن ماڭارىمەن.
ئىلىم ـ پەندىن يوق خەۋەر، باستى غەپلەت خەۋپ ـ خەتەر،
ھالىمىز قۇلدىن بەتەر، قانداق چىداپ تۇرارىمەن؟

بۇ شېئىردا قاراڭغۇ جەمئىيەتتىن بىزار بولۇپ، يورۇق

لمۇقا ئىنتىلكەن، ئىلغارلىققا، ئىلىم - پەنگە تەشنا بولغان مەـ
رىپەتپەرۋەر جەڭچىنىڭ لىرىك ئوبرازى گەۋدىلەنگەن، ئېلىمىز
خەلقىنىڭ ئاشۇ ئادەمخور كونا جەمئىيەتتە پەن، مەدەنىيەت
ئىگىلەشكە، ئالغا ئىلگىرىلەشكە قادىر بولالىماي، قاتمۇقات
زۇلۇم ئاستىدا ئازاب چېكىپ، ئېغىر ئېكسپىلاتاتسىيە دەستىدە
كۆچۈرۈۋاتقان تۇرمۇشىغا چوڭقۇر ئېچىنىش، جاھالەتلىك ئىجتە
مائىي تۈزۈمگە قاتتىق نارازىلىق ئىپادىلەنگەن.

ئابدىخالىق ئۇيغۇر ئۆز ئىجادىيەتلىرىدە خۇراپاتلىقنى قاتـ
تىق سۆكۈپ ۋە ئۇنىڭغا رەھىمسىز تۇرده زەربە بېرىپ، ئىلىم-
پەنىنىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى رولى زۆرۈرىيىتىنى كۆرسـ
تىپ بەردى. دىن فېئودالىلىق تۈزۈم شارائىتىدا سىياسىي، ئىق
تىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتتە ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتكە ماسلـ
شىپ، خەلقنى ئېزىدىغان، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان قورال
بولغانلىقى، تۇرمۇشتىن تارتىپ ئىجتىمائىي ئاڭغىچە ماددىي ۋە
مەنىۋى جەھەتتىن خەلقنىڭ بويىنىغا سېلىنغان تاقاق، پۈتىـغا
سېلىنغان كىشەن بولغانلىقى ئۈچۈن، مەۋجۇت ئىجتىمائىي تۈـ
زۈمنى ئاغدۇرۇشتا دىنىي ئەكسىيەتچىلىككە كەسكىن قارشى تۇـ
رۇش، دىنىي خۇراپاتلىقنىڭ ئورنىغا ئىلىم - پەننى تەشەببۇس
قىلىش ۋە ئومۇملاشتۇرۇش كېرەك ئىدى. ماتېرىيالىست ۋە رېئا-
لىست شائىر ئابدىخالىق ئۇيغۇر ئۆز شېئىرلىرىدا جەمئىيەتنىڭ،
خەلقنىڭ بۇ مۇقەررەر يوقىلىشىنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى مۇھىم ئۇـ
رۇنغا قويدى. گەرچە ئۇ، شېئىرلىرىدا، شۇ چاغدا ئادەتكە ئاي-
لىنىپ قالغان «خۇدا» دېگەن ئىبارىلەرنى قوللانسىمۇ ياكى ئەرەب،
پارس تىللىرىنى قوللىنىپ، خۇدادىن مەدەت تىلەش مەنىسىنى
بېرىدىغان ئىبارىلەرنى ئىشلەتكەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە، دىنىي
خۇراپاتلىققا كەسكىن ۋە قەتئىي قارشى چىقىدىغان ئىلىم-پەنگە، ئى-
لىم-پەنىنىڭ چەكسىز كۈچ-قۇدرىتىگە تولۇق ئىشەنچ ھاسىل قىلدى،

ئۇ، دەۋرنىڭ تەلىپى، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجى، خەلقنىڭ ئىنقىلابىي ئېڭىنى ئويغىتىش ۋە يۈكسەلدۈرۈشنىڭ زۆرۈرىيىتى بىلەن دىنىي تۈزۈم، دىنىي قائىدە - يوسۇن، دىنىي ئادەت، دىنىي ئەقىدىلەرگە خىلاپ ئىشلارنىڭ ھەممىسى ھەر خىل يوللار بىلەن ئىنتايىن قاتتىق چەكلىنىۋاتقان شارائىتتا كۆكرەك كېرىپ مەيدانغا چىقىپ، ئەكسىيەتچىلەرنىڭ، روھانىيلارنىڭ ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، نادان خەلقنى ئالداۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت رېئال ئەھۋالنى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈردى.

ئۇ مەزگىللەردە ھاكىمىيەت بېشىدا ماددىي ۋە مەنىۋى ھوقۇقنى ئۆز چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان بىر ئوچۇم دىنىي مۇتەئەسسىپلەر ئولتۇرغانلىقتىن، ئۆز تىلىمىز، ئۆز يېزىقىمىزنى قوللىنىش بىلىمسىزلىكنىڭ ئالامىتى قارىلىپ، ئەرەب، پارس تىلىنىڭ بىر پۈتۈن مۇخلىسلىرى، تەرغىباتچىلىرى مەيدانغا كەلگەنىدى. بۇ خىل خاھىش گويا كى ئەنئەنىگە ئوخشاش ئابدىخالىق ئۇيغۇر ياشىغان دەۋردىمۇ داۋاملىشىۋاتاتتى. شائىر ئۆزى ياشاۋاتقان جەمئىيەتتە نادانلىق، خۇراپاتلىق، تەقۋادارلىق ئەۋج ئېلىپ كەلگەنلىكىگە، ئىلىم - پەن تەرەققىياتىنىڭ زور توسقۇنلۇقلارغا ئۇچراۋاتقانلىقىغا ئېچىنىش ۋە رەنجىش ھېسسىياتىدا تۇرۇپ، ئۆز نارازىلىقىنى مۇنداق بايان قىلدى:

دەۋرى جەبرىدىن ئىسيت! ھالىمغا ئۇيغۇر ۋايىمكىم،
جانىنى ئالقانغا ئېلىپ چىق، تاپقايسەن باشقا چارىسەن!

ئومۇمىي ھالىمىزغا قايغۇرۇش بىزلەردە ھاماقەتلىك،
ئالالىساق ئىككى، ئۈچ خوتۇن دېگەيلەر خوپ شىجائەتلىك.

سېلىق سەللە، ئۇزۇن تونلار بىلەن بىزلەر دىيانەتلىك،
كۆرۈشكە زاھىرەن تەقۋا، كۆرۈنمەستە خىيانەتلىك.

ئىگەنلىك بويى يوق، ئۇنگەن زىيانلىق ئۇشبۇ گۇللەردىن، چىرايى بولمىسا ھەم مەنپەئەتلىك ئۇنگەن ئوتلار خوپ.

جاھاندا ياڕى يولداشسىز كۇن ئۆتكۇزمەكچىغۇ مۇشكۇل، كالىلار بىلەن سۆھبەتتىن يۇرۇپ چۆللەردە ئۆلگەن خوپ.

شائىرنىڭ نەزەردە دىنىي تونغا ئورۇنۇۋالغان بىر ئوچۇم قازى - قۇززات، دامۇللىلار خەلقنىڭ نېمە كۇنلەرنى كۆرۇۋاتقانلىقى بىلەن كارى بولمايدىغان، خەلقنىڭ ئېغىر ئەھۋالىغا ئېچىنمايدىغان، ئۇلارغا ئىچ ئاغرىتمايدىغان، بەلكى ئىككىسى، ئۇچتىن ياش خوتۇنلارنى ئېلىشۇۋېلىپ، ئۆزلىرىنى شىجائەتلىك دەپ ھېس قىلىدىغان، كۆرۇنۇشتە تەقۋادار بولۇۋالغىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە خىيانەتچى، پاربخور، ئاچكۆز - تاماگەر، ھاماقەتلەر-دۇر.

شائىر ئابدىخالىق ئۇيغۇر خۇراپاتلىق ۋە فېئودالىلىقنى تەرغىپ قىلغۇچىلار، قوغدىغۇچىلار ۋە ئىجرا قىلغۇچىلارنىڭ جان يېرىگە تەككۇزۇپ: «پەنگە ماڭساق كۆز ئېچىپ، كاپىر، جەدىت دەپ قارغىشۇر» دەپ، قەھرىي - غەزەپ بىلەن پاش قىلدى ۋە قاتتىق ئەيىبلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، خۇددى ئۇسسۇزلۇقتىن قاغجىرىغان يەرلەر سۇغا تەشنا بولغىنىغا ئوخشاش، ئەمگەكچى خەلقنىڭ نادانلىق، قالاقلىق، نامراتلىق، كەمبەغەللىك گىردابىدىن قۇتۇلۇپ، زامانىۋى ئىلىم - پەن ئىگىلىشىنىڭ نەقەدەر زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى. ئايروپىلانلارنى ياساپ ئاسماندا ئۇچۇپ، پاراخوتلارنى ياساپ بىپايان دېڭىزلاردا ئۇزۇپ يۈرگەن، سانائىتى، يېزا ئىگىلىكى زامانىۋىلىشىپ،

ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت ۋە تېخنىكا جەھەتلەردىكى تەرەققىيات-
تى ئالدىغا كەتكەن دۆلەتلەر بىلەن ئېلىمىزنىڭ ئەھۋالىنى سېـ
لىشتۇرۇپ، ئارىلىقتىكى ئاسمان - زېمىن پەرقلەرنى كۆرسىتىپ،
بۇ ھالغا قاتتىق ئېچىنغانلىقىنى بىلدۈردى، قىسقىسى، ئۇ، ئا-
لىيجاناب، مەرىپەتپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىپ، دىنىنىڭ
قالاق ئادەت - كۆچلىرىنىڭ قامالىنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئىلىم -
پەنگە يۈرۈش قىلىشنى، تەرەققىي تاپقان ئەللەرگە يېتىشىۋې-
لىشنى مۇراجىئەت قىلدى.

ئابدىخالىق ئۇيغۇرنىڭ دىن ۋە دىنىي مۇتەئەسسىپلەرگە
قارشى تۇرۇپ ئىلىم - پەننى ئۆگىنىش، ئىلىم - پەننى ئومۇم-
لاشتۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغانلىقىنى نوقۇل ھالدا جەدىتلىكتىن
بولغان، دەپ خۇلاسىلەپ قويۇش يېتەرلىك بولمىسا كېرەك.
چۈنكى ئۇ دىنىنى ئاددىيلا ئەيىبلەش بىلەن قالماي، بەلكى
مەۋجۇت فېئودالىق مۇستەبىت تۈزۈمنى قوغداشىنىڭ قورالى،
دەپ ئەيىبلىدى. دىنىي مۇتەئەسسىپلەرنى بولسا، ئەنە شۇ فې-
ئودالىق مۇستەبىتلىك تۈزۈمنى قوغدىغۇچىلار، دەپ قاراپ،
رەھىمسىز تۈردە قامچىلىدى. بۇ ئارقىلىق ئىلىم - پەن ئۆگى-
نىشنى مەۋجۇت ئىجتىمائىي تۈزۈمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش، ئىنـ
قىلابىي ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش بىلەن بىرلەشتۈردى، بۇ ئۇ-
نىڭ ماتېرىيالىستىك دۇنيا قارىشىنى نامايەن قىلدى.

ئۇ، ئىلىم - پەننىڭ شارائىتىدىن بەھرىمەن بولمىغان خەلقـ
نىڭ دانالىقىنى ۋە ئۇنىڭ بىچارە ھالىتىنى ئوبرازلاشتۇرۇپ،
ئۇنىڭ دۇنيادىن بىخارامان بولۇپ، قۇللۇق تۇرمۇشىغا شۇكۇر-
سانا قىلىپ يۈرگەنلىكىنى قاتتىق ھەجۋىي قىلدى. بۇ مەزمۇن
ئۇنىڭ «ئۇيغۇرۇم» دېگەن شېئىرىدا تولىمۇ روشەن ئىپادىلـ
نىدۇ. پاراسەتلىك شائىر بۇ شېئىرىنىڭ ئالدىنقى بۆلىكىدە ئا-
شۇ زۇلمەتلىك ئېغىر كۈنلەردە تالان - تاراج قىلىنىپ ئىلگىرـ

لەش يولى تاپالمىغان كىشىلەرنىڭ پىسخىك خاراكتېرىنىڭ، مۇناسىۋىتىنىڭ بايان قىلىپ، ئۇلاردىكى ياخشى ئىللەتلەرنى رەھىم-سىزلىك بىلەن قامچىلىدى. شۇنىڭدەك ئادەتتىكى ئىشلاردىن تارتىپ چوڭ ئىشلارغا قەدەر بولغان خىلمۇ خىل يىرگىنىشلىك ئەھۋاللارنى راسا پاش قىلدى. بۇ ئارقىلىق شائىر كىشىلەرنىڭ نابۇت قىلغان كونا جەمئىيەتكە نىسبەتەن كۈچلۈك نارازىلىقىنى ئىپادىلەپ، خەلقنىڭ خارابلاشقان تەقدىرىگە ئېچىنىدى. شائىر، بىر تەرەپتىن، دۆزەنىڭ ئىلغار ئىنقىلابىي دېموكراتىك نۇقتىسىنەزىرى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان روشەن مەربىەتپەرۋەرلىك ئىدىيەسىنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈپ، ئىلمىي يوسۇندا شەرھىلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن، ئىلىم - پەنگە يۈرۈش قىلىش، ۋەتەننى، مىللەتنى گۈللەندۈرۈش يولىدا توسالغۇ بولۇۋاتقان ھەر خىل يامان ئىللەتلەرنى چوقۇر ئاشكارىلاپ، ئۇنىڭدىن قاتتىق نەپرەتلىنىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلدى. شائىر فېئودالىق ئاساردىت ئىسكەنجىسىدە قالغان خەلقنىڭ نادانلىق ئىللەتلىرىنى تەپچىپ تاشلىغاندا، خەلقنى كەمسىتىش، ھاقارەتلەش مەيدانىدا ئەمەس، بەلكى ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلىش، كۆيۈنۈش مەيدانىدا تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ قالاقلىقىنى، ناچار ئىللەتلىرىنى تەنقىدلىدى ۋە ئۇيغۇر خەلقىنى بۇ خىل ناچار ئىللەتلەرنى تۈگىتىپ، دۇنيادىكى تەرەققىي تاپقان ئىلغار مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن تەلىشقا، بۇ قالاق ھالەتنى قەتئىي تۆزگەرتىشكە تۈندىدى. شائىر خەلقنىڭ قالاقلىق ۋە نادانلىق ھالەتىتە قېلىشىغا ھۆكۈمران سىنىپلار ۋە دىنىي مۇتەئەسسىپلەر سەۋەبچى بولغانلىقىنى قەيت قىلدى. شۇڭا ئۇ، ئاشۇ شۇم بۇلۇتلار توسۇپ ئالىمىسا، قۇياش نۇرىنى چاچاتتى، قۇياشنى توسۇۋالغان جاھالەت بۇلۇتلىرى — ھۆكۈمرانلار، فېئودال ئەكسىيەتچىلەر، دەپ قارىدى ۋە ئۇلارغا شۇنداق ئاگاھلاندۇرۇش بېرىدۇكى، سەن «بە-

گىزنى خالىتىدا ساقلايمەن» دېگىنىڭ بىلەن ئۇ، ھازىرغىچە سېنىڭ غەرىزىڭنى ئېنىق چۈشىنەلمەي «بىھۇدىسىپ تۇرغان» بىلەن ئاقىۋىتى ئۇنى توسۇيالمايسەن، ئۇ ھامان خالىتىنى بۆسۈپ چىقىدۇ. ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ خەلقنى نادانلىقتا قالدۇرۇش، خۇراپىيلىق پاتقىقىغا چۆكتۈرۈش ئارقىلىق، ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى قوغداش، داۋاملاشتۇرۇش خام خىيالىنىڭ ئاقىۋىتى بىتچىت بولىدىغانلىقى، تارىخنىڭ تەرەققىياتىنى توسۇپ قېلىشقا بولمايدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈردى. شائىر خەلق ئامىسىنىڭ ئىنقىلاب قىلىدىغانلىقىنى، ئىنقىلابىي ھەرىكەتنىڭ تارىخىي مۇقەررەرلىك ئىكەنلىكىنى، ئۇنى ھېچقانداق قارا كۈچنىڭ توسۇپ قالالمايدىغانلىقىنى چۈشەنگەن. شائىرنىڭ «ئۆزۈلمەس ئۈمىد»، «كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس»، «مۇزلىدى» قاتارلىق شېئىرلىرى بۇ پىكرىمىزنىڭ دەلىلىدۇر.

چىقار بوران تەرەپپال ئەگەر ھېچ ئويلىمايى تۇرساڭ،
ئەگەر قاتتىق چىقىپ كەتسە يېپىپ تۇكلۈك ئالالىغايمۇ؟

تەرەپپال بورىنىڭ ۋە يامغۇرۇكنىڭ ھېچ تېگى يوقتۇر،
ۋە لېكىن ئابدىخالىقنىڭ ئۈمىدى ھېچ ئۈزۈلگەيمۇ؟

مانا بۇ يەردە «بوران» ئىنقىلاب مەنىسىدە ئېلىنىغان بولۇپ، ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ئويلىغىنىدەك بولمايدۇ، كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە تېخىمۇ باغلىق بولمايدۇ، ئىنقىلابنىڭ داۋامچىلىرى «تۇكلۈك يېپىپ» (مۇداپىئە كۆرۈپ) ئۇلگۈرەلمەيدۇ، ھەرگىزمۇ ئۈمىدسىزلىنىشكە بولمايدۇ، دەپ قارايدۇ. دېمەك، تالانتلىق شائىر ئابدىخالىق ئۇيغۇرنىڭ شېئىرلىرىغا باشتىن-ئاخىر ژۇلۇمغا قارشى تۇرۇش، خۇراپاتلىق، مۇتەئەسسىپلىككە

قارشى تۇرۇش روھى، ئىلىم - پەنگە يۇرۇش قىلىش، ۋەتەننى، مىللەتنى قاراڭغۇلۇقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئىدىيىسى ۋە ئىشەنچى چوڭقۇر سىڭدۈرۈلگەن ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلغان.

ئابدىخالىق ئۇيغۇرنىڭ تۇپ ئىدىيىسى زۇلۇمغا قارشى تۇرۇش، ئىنقىلابىي ئۆزگىرىش ياساش ئارقىلىق يېڭى دۇنيانى— خەلقنىڭ ئازادلىقى ۋە ئەركىنلىكنى قولغا كەلتۈرۈشتۇر. گەرچە ئابدىخالىق بۇ چاغدا تېخى ئاڭلىق ماركسزمچى-لېنىنىزمچى بولمىسۇ، ئۇنىڭ شەيئىلەرنى كۆزىتىشى ۋە دۇنيانى چۈشىنىشى ماتېرىيالىزمنىڭ تۈپكى تەلىپىدىن يىراقلاشمايتتى. شۇنىڭدەك ئۇنىڭ دۇنيا قارىشىمۇ دىئالېكتىك ئامىللارغا ئىگە ئىدى، شۇڭلاشقا ھەقىقەتنى باشقا يەردىن ئەمەس، رېئال ئەمەلىيەتتىكى— ئۆزى ياشاۋاتقان مۇھىتتىكى ئالەمشۇمۇل دەول ئىنقىلابىي كۈرەشلەردىن ئىزدىدى. بۇ ھەقتە شائىر مۇنداق يازىدۇ:

ھەقىقەتنىڭ روھى قېچىپ كەتتى مېنىڭ دىيارىمدىن،
ئۇنىڭكى خۇش پۇراق ھېچ كەتمىدى بۇ دىماغىمدىن.
ئىزلىدىم كۆپ، تاپمىدىم شەجەن - روجەن سەھراسىدىن
ئىزدىبان تاپتىمدە، ئالدىم لېنىننىڭ گۈلباغىدىن.

بۇ بىر كۈپلېت شېئىر بىلەن شائىر ئۆزىنىڭ لېنىن باشچىلىقىدىكى روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك تۈزۈمىدىن «ھەقىقەتنى تاپقان» لىقىنى ئالەمگە جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن جاكالىدى. بۇ، شائىرنىڭ ئىلغار دۇنيا قارىشى. بۇ، 20 - يىللاردىكى شىنجاڭ جەمئىيىتىگە نىسبەتەن تەڭداشسىز ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى دۇنيا قاراشتۇر. لېنىن، بولشېۋىكلار ھەقىقەتكە ئىگە بولغان جۇڭگو خەلقى بۇيۇك نەتىجىلەرنى يارىتتى. ئابدىخالىق ئۇيغۇر ئەينى زامانىدىكى

باشقا ناھايىتى ئاز بىر قىسىم ئىلغار زىيالىيلار قاتارىدا ئۆكتەبر ئىنقىلابىنىڭ جۇڭگوغا كۆرسەتكەن تەسىرىنى تۇنجى قېتىم سەزگەن ۋە ئۇنى ئەدەبىي ئىجادىيەتتە ئەكس ئەتتۈرگەن سىمالارنىڭ بىرى. ئابدىخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىدىيىسىدە ۋەھىكتىدە دىئالېكتىك ئامىللارنىڭ شەكىللەنگەنلىكىنى يەنە ئۇنىڭ شەيئىلەرگە ۋە ھەر خىل ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە بولغان كۆز قارىشىدىن ئېنىق كۆرۈۋالالايمىز. ئۇ، شەيئىلەرنىڭ تەرەققىيات جەريانلىرىنى، يەنى تەبىئەت ۋە جەمئىيەتتىكى ھادىسىلەرنىڭ جەريانلىرىنى زىددىيەتلىك جەريانلار، دەپ قارىدى. شۇڭا ئۆز ئىجادىيىتىدە تەبىئەت دۇنياسىدىكى سەت بىلەن چىرايلىق، زۇلمەت بىلەن يورۇقلۇق، قىش بىلەن ياز قاتارلىقلارنى بىر - بىرىگە قارىمۇ - قارشى ئورۇنغا قويۇپ، ئىجابىي تەرەپنى مەدھىيىلەپ ۋە قوللاپ، سەلبىي تەرەپنى ئەيىبلىدى. جەمئىيەتتىكى بەخت بىلەن ئاپەت، ياخشى بىلەن يامانلىقى، مۇھەببەت بىلەن نەپرەت، مەھكۇملۇق بىلەن ھاكىملىق، مەزلۇملۇق بىلەن زالىملىق قاتارلىق بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى تەرەپلەرنى ئۆزئارا سېلىشتۇرۇپ، بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ئىنقىلابىي ئۆزگىرىش ئارقىلىق ھەل قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە شەخسەن ئۆزى بۇ ئەمەلىيەتكە بىۋاستە قاتناشتى.

شائىر ئۆزى ياشىغان جەمئىيەتنى ئاشۇنداق ئىلغار ئىدىيە بىلەن كۆزىتىپ ۋە چۈشىنىپلا قالماي، بەلكى ئۇنى خەلقىمۇ توغرا چۈشەندۈرەلىدى. شېئىرلىرىنى خەلق ئامما-نىڭ ئازادلىقى ۋە ئەركىنلىكى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا خىزمەت قىلدۇردى. خەلقنى قوزغىلىپ فېئودالىق ئاساسىنى كۈرەش قىلىشقا ئىلھاملاندۇردى. فېئودالىزم ھۆكۈمرانلىقىنىڭ مۇقەررەر ھالدا ئاغدۇرۇلۇپ گۈمران بولىدىغانلىقىنى، «مۇقەد-

دەس قۇياش نۇرى» كەك جاھاننى يورۇتىدىغانلىقىنى جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن جاكالىدى.

«كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس» ئابدىخالىق كۈت ئۈمىد، سېغىنغىنىك كېلىدۇ، سۈزۈلەر شۇندا جاھان.

ئابدىخالىق قىل پىدا جان، بەلباغنى ئالماپ ئىككى چىڭ، «جاندىن كەچ جانانغا يەت» بۇ بەكمۇ ئەلا چاپىدۇر.

ئۇنىك ساداسى «تاڭدىكى بىر چۇقان» بولۇپ ياڭراپ خەلق ئاممىسىنىك كونا تۈزۈمگە بولغان كۈچلۈك نارازىلىقى ۋە قارشىلىقىنى ئىپادىلىدى. ئۇ زۇلمەت باسقان جەمئىيەتتە تۇرۇپ، كونا تۈزۈمنى يوقىتىش ئۈچۈن نەرە تارتتى. ئۇنىك ئىنقىلاب توغرىسىدىكى نۇقتىئىنەزەرلىرى «زۇلۇمغا قارشى»، «ئاچىل» قاتارلىق شېئىرلىرىدا ئېنىق بايان قىلىنغان. «ئاچىل» سۆزى شۇ زاماندا ئازادلىق، ھۆرلۈكنىك يولىنى ئېچىش مەنىسىدە قوللىنىلغان، شۇڭا بۇ شېئىر مەيدانغا چىقىشى بىلەنلا دەرھال ئاھانغا سېلىنىپ، ناخشا قىلىپ ئېيتىلىپ خەلق ئارىسىغا تارقالغان. ئۇنىك شېئىرلىرىدىكى چوڭقۇر سىياسىي مەزمۇن، جاراڭلىق ئىسيانكارلىق سادالىرى ئەينى دەۋردىكى مۇستەبىت ھاكىمىيەتنىك ئەندىشىلىرىنى كۈچەيتىدۇ؛ بۇ شېئىرلاردا قانداقتۇر «غەيرىي ۋە يېڭى پىكىرلەر» نىك بارلىقىدىن قاتتىق سارىسىمگە چۈشكەن ئەكسىيەتچى گۇرۇھ ئابدىخالىقنى شېئىر يېزىشتىن، خەلقنى بولسا ئۇنىك شېئىرلىرىنى ئوقۇشتىن چەكلەيدۇ، ھەتتا «ئاچىل» ناخشىسىنى ئېيتقانلارنى تەقىپ ئاستىغا ئالىدۇ. لېكىن ئۇزۇن غايىسى يولىدا تىز پۈكمەس روھقا ئىگە شائىر 1932 - يىلى 11 - ئايدا «ئويغان»، «ئاچىل» دېگەن شېئىرلىرىنى ئاق رەختكە چوڭ خەتلىك قىلىپ يېزىپ، كوچىلارغا

چاپلاپ ئەكسىيەتچى ھاكەمىيەتنىڭ ھەيۋىسىگە تاقابىل تۇرىدۇ.

شېئىرىدىكى پىكىرنىڭ جەڭگىۋارلىقى ۋە چوڭقۇرلۇقى ئاپتورنىڭ رېئال تۇرمۇشنى، دەۋرنى، جەمئىيەتنى، خەلقنىڭ يۈرەك سادالىرى، رايى ۋە خاھىشىنى ھەر تەرەپلىمە ئۆگىنىپ، ئۇنىڭ تۈپ ماھىيىتىنى چۈشىنىشتىن پەيدا بولىدۇ. مۇنداق شېئىرلاردا ئاپتور كۆتۈرۈپ چىققان پىكىر يېڭى ۋە چوڭقۇر بولغانلىقتىن، شېئىرنىڭ مەزمۇنىمۇ جەڭگىۋار ۋە كۈچلۈك بولىدۇ، جەلىپ قىلىش كۈچى زور بولىدۇ. ئابدىخالىق ئۇيغۇرنىڭ شېئىرلىرىدىن ئۇنىڭ جەمئىيەتنى ھەر تەرەپلىمە كۆزەتكەنلىكى، پىششىق ئۆگەنگەنلىكى، ئاكتىۋال تېمىلارنى ئېنىق بايقاپ، ماھىيەتلىك نەرسىلەرنى ئەكىس ئەتتۈرگەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

شائىر ئىنقىلابىي رېئاللىزم بىلەن ئىنقىلابىي رومانتىزمنى بىرلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، نۇر تەرەپتىن، ئوبرازلىق تەپەككۇر ئارقىلىق دۆلەتنىڭ نامراتلىقى، قالاقلىقى، خەلقنىڭ نادانلىقى، ئىلىم - پەندىن مەھرۇم قىلىنىشى نەچچە مىڭ يىل ھۆكۈم سۈرگەن فېئودالىق تۈزۈمنىڭ يامان ئاقىۋىتىنىڭ تەسىرى ئىكەنلىكىنى پاش قىلىپ، ئۇنىڭدىن قاتتىق نارازى بولغانلىقىنى ئىزھار قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئوتلۇق قەلبىدە يالقۇن بولۇپ يانغان مەرىپەتپەرۋەرلىك، ئۇممىدۋارلىق روھىنى، يېڭىلىقچا، ئىلغارلىقچا ئىنتىلىشتەك ئۇلۇغۋار ئىستىكىنى، تەرەققىيپەرۋەر دېموكراتىك ئىدىيىسىنى ئىپادىلىدى:

بىر پۇراپ ئۆلسەم نە ئارمان بېغىم باھارى گۈلىنى،
ھەر سەھەردە گۈل ئىشقىدا بۇلبۇلغا ئوخشاش زارىمەن.

دەپ، گۈزەل ئۇممىد، ئىشەنچ بىلەن تولغان غايىسىنى

ئەكس ئەتتۇردى، كەلگۈسىگە بولغان ئالىيجاناب ئارزۇ-تىلەكلىرىنى چەكسىز قىزغىنلىق، شادلىق ھېسسىياتى بىلەن ئوبرازلاشتۇرۇپ جانلىق ئىپادىلىدى.

ئابدىخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىلغار شېئىرلىرى ئىنقىلابىي دېموكراتىك ئىدىيىنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت ئىجادىيىتىگە سىڭىپ كىرگەنلىكىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، شائىر ئىجادىيىتى، ئاساسەن، رېئالىزم بىلەن گۈزەل غايىۋى ئۇممىدۋارلىققا تولغان رومانتىزمنى بىرلەشتۈرۈش ئۇسۇلىنى قوللىنىش ئاساسىدا راۋاجلاندى ۋە زورايدى. ئۇنىڭ كۆپلىگەن شېئىرلىرى يارقىن، ئوبرازلىق، جانلىق، شوخ، يېقىملىق، لىرىك شېئىرلاردىن تەركىب تاپقان. شائىرنىڭ لىرىك شېئىرلىرىدا كىشىلەرنىڭ پاك ھېس-تۇيغۇلىرى، مۇھەببەت كۈيلىرى، كۆڭۈل رىشتىسى، يۈرەك سادالىرى پاساھەتلىك تىل بىلەن ئوبرازلىق پىكىرلەر ئۇستىگە يىغىنچاقلانغان، ھەتتا مۇھەببەت لىرىكىلىرىدىمۇ قۇرۇق خىيال، تۇتۇرۇقسىز گەپلەر، مەنىسىز ئارزۇ-ھەۋەسلەردىن خالى ھالدا كىشىلەرنىڭ پاك، ئالىيجاناب پەزىلىتىگە خاس، ھەقىقىي مۇناسىۋەتلەر يارقىن تەسۋىرلەنگەن. شائىر ئۆزىنىڭ رېئال تۇرمۇشتىن ئالغان تەسىراتلىرىنى ئەدەبىياتنىڭ سېلىشتۇرۇش، ئوخشىتىش، سىمۋوللاشتۇرۇش، كۆپتۈرۈش-مۇبالىغە قىلىش قاتارلىق ھەر خىل ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىپ ئەكس ئەتتۇردى. ئۇ، جەمئىيەتتىكى زۇلۇمنى «جاھالەت بۇلىقى»، «قاراڭغۇ زۇلمەت»، ئازادلىق ۋە ئەركىنلىكنى «ئاي نۇرى»، «غۇنچە»، «پارلاق تاڭ»، «قۇياش» قا ۋە شۇ خىل تەبىئەت ھادىسىلىرىگە تەقابىل قىلدى. قاراڭغۇ زۇلمەتلىك جەمئىيەتنى بەزىدە توغرىدىن-توغرا ئوتتۇرىغا قويسا، بەزىدە «زامان»، «پەلەك»، «تەقدىر» دەپ ئىپادە قىلدى. ئۆزىنىڭ ئىنقىلابىي غايىسىنى بەزىدە بىۋاستە ئوتتۇرىغا قويسا، بەزىدە «يار

ۋسالى»، «باهار»، «گۈل»، «چىچەك» لەرگە، «مايسا» ۋە «چىراق»قا تەقلىد قىلدى. ئۇ، غايىسىنى «يار»غا ئوخشاتقاندا ئۆزىنى ئۇنىڭ ئىشقىدا كۆيگۈچى «ئاشىق» قىلىپ كۆرسەتتى. ئۇ، غايىسىنى «باهار»غا ئوخشاتقاندا، ئۆزىنى قاراڭغۇ قىش زىمىستانىدىن بىزار بولۇپ، باهارغا تەلپۈنگۈچى قىلىپ كۆرسەتتى. مەسىلەن:

لۇتىپ قىل كۆرسەت جامالىڭنى يوشۇرما ئەي خېنىم،
تاشلىماي قىل ئېتىبار ئەرزىمنى، جان قىل ئېتىبار.
مۇددىئايىم شۇ قىيا بىر باقسا ئۇ ساھىبجامال،
ھىممىتىم نەرخى كۆتۈرۈلۈپ ئېشىپ ئەندەك بازار.
بىۋاپا يار دەردى بىرلە ھالىڭغا ئۈيغۇر ۋاي جاناي،
قىش كېلىپ مۇزلاتمىسۇن پاتراق غېنىمەت قىل باهار.

(«كۆڭۈلسىز ۋەقەنىڭ كۆنۈمسىز ئاھۇ-نالىسى»)

شائىر يەنە ئۆز غايىسىنى «چىراق»قا ئوخشاتسا، ئۆزىنى چىراغنىڭ نۇرىغا ئىنتىلگەن پەرۋانىغا ئوخشىتىدۇ. ئۇ، يورۇق-لۇقنى يىغىنچاقلاش ئۈچۈن لامپىنىڭ شىشىسىگە كىيىدۇرۇپ قويۇلغان قەغەزگە يېزىپ قويغان بىر شېئىرىدا مۇنداق يازدى:

تۇننى كۈندۈزدەك قىلۇر خۇددى گۈھەر بۇ چىراق.
نۇرىنى ئالغان قۇياشتىن، نۇرى جەۋھەر بۇ چىراق.

قاپقاراڭغۇ تۇنده نۇرنىڭ مەنبەيىدۇر بۇ چىراق،
تۇنده يول تېپىپ مېڭىشنىڭ مەشئىلىدۇر بۇ چىراق.

تۇنده قەلەم تۇتقىلى بولماس يوقالسا بۇ چىراق،
قانچه يازسام يەنە قاينار دەرد تېگىدىن ئىشتىياق.

ئابدىخالىق كۆن - تۆنى ئۇيقۇدىن بىزاردىمەن،
خۇددى بىر پەرۋانىمەن، كەتمە، لېكىن نۇردىن يىراق.
(«چىراق»)

روشەنكى، شائىر ئابدىخالىق ئۇيغۇر ئۆز غايىسىنى، ئارزۇسىنى ۋە مەقسىتىنى قايسى يول بىلەن قانداق ئىپادىلەيدۇ، تەلەي سىناش ياكى مەلۇم غايىۋى كۈچكە يۆلىنىپ «ئالا ئىلتىپات قىلىدۇ» دەپ قاراپ تۇرمىغان. ئۇ، قۇرۇق تاماگەرلىككە بېرىلمىگەن، ئەكسىچە خەلق ئۆزىنى ئۆزى ئازاد قىلىدۇ، توغرا، پارلاق يولنى، نۇرلۇق ئىستىقبالنى ئۆزلىرى كۆرەش ئارقىلىق تاپىدۇ، دېگەن قاراشتا بولغان. شۇڭلاشقا خەلق ئەپسانىلىرىدىكى: ئاسماندا «ھۇما» دەپ ئاتىلىدىغان بىر خاسىيەتلىك قۇش ئۇچۇپ يۈرەرمىش، بۇ قۇشنىڭ سايىسى كىمنىڭ بېشىغا چۈشسە، شۇ كىشى پادىشاھ بولارمىش، دېگەن مۇشۇ رەڭدار فانتازىيىدىن پايدىلىنىپ، ئۆز پىكرىنى ئىنچىكە ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ مۇنداق ئوتتۇرىغا قويىدى:

ئىزلىدى ھۇما قۇشنى كۆندە ئاسمانغا قاراپ،
كەيپىيات بولغانى شۇ ھۇما بۇلارنى ئىستىمەس.

ئابدىخالىق قىل سۇبات، ئىزلە سىراتىل مۇستەقىم①
بۇ سۇبات بار يەردە كۆڭلۈم ئۇ ھۇمانى ئىستىمەس.

بۇنىڭدىن تاشقىرى، شائىر ئابدىخالىق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات، چەت ئەل ئەدەبىياتى ۋە قېرىنداش مىللەتلەر ئەدەبىياتىنىڭ ئېسىل ئالاھىدىلىكلىرىنى ئۆز ئىجادىيىتىگە

① توغرا يول.

سىڭدۇرۇپ، شېئىرلىرىغا قويۇق مىللىي تۇس بېرىپ، ئۇنى ھەقىقىي مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە قىلدى. ئابدىخالىق ئۇيغۇر مىللىي تۇرمۇشىمىزنىڭ ئۆزىگە خاس تەرەپلىرىنى تېپىكلەش-تۇرگەن ھالدا روشەن ۋە كونكرېت ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەنلىكى بىلەن خەلقىمىز ئىچىدە ئالاھىدە تەسىر قوزغىدى.

ئابدىخالىق ئۇيغۇر قىسقا ئۆمۈر كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ھايات پائالىيىتى ھەقىقىي شائىرنىڭ ئىجادىيىتى ئىكەنلىكىنى مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان دەرىجىدە ئىسپاتلىدى. ئابدىخالىق ئۇيغۇرنىڭ پۈتۈن ھايات پائالىيىتى ۋە ئىجادىيىتىنى تەھلىل قىلغىنىمىزدا، شۇنداق يەكۈن چىقىرىشقا ھەقلىقمىزكى، ئابدىخالىق ئۇيغۇر سىياسىي جەھەتتە، جاھانگىرلىككە ۋە فېئودالىزمغا قارشى ئىنقىلابىي ئاڭغا ئىگە دېموكراتىزمچى؛ ئىدىيە جەھەتتە، سوۋېت ئۆكتەبر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابى، جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى ۋە تۇرتكىسىدە ئۆز ئېڭىنى يېڭى ئىدىيە بىلەن قوراللاندۇرغان ئىنقىلابىي جەڭچى؛ ماتېرىيالىستىك دۇنياقارىشى ۋە دىئالېكتىك نۇقتىئىنەزىرى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللىنىۋاتقان مۇپەيەكۈر؛ مەدەنىيەت جەھەتتە، جاھانگىرلىككە، فېئودالىزمغا قارشى مىللىي مەدەنىيەتنى تەشەببۇس قىلغۇچى مەرىپەتپەرۋەر؛ ئەدەبىيات جەھەتتە بولسا، ئىجتىماتلىق ۋە تالانتلىق شائىر. ئەڭ مۇھىمى، ئۇ ئۆز ھاياتىنى ۋەتەنىنىڭ بىرلىكى، ئازادلىقى، خەلقنىڭ ئەركىنلىكى، بەخت-سائادىتى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ئۇلۇغۋار كۈرەشكە مەردانىلىك بىلەن تەقدىم قىلغان پاك ۋىجدانلىق، قەيسەر ئىرادىلىك، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ باتۇر ئوغلانى، خەلقىمىز قۇتلۇق ناملىنى ئەدەبىيات تارىخىمىزنىڭ ئالتۇن سەھىپىسىگە يېزىپ، مەڭگۈ خاتىرىلەش ھەم قەدىرلەشكە ئەرزىيدىغان مەشھۇر شەخس.

مۇھاكىمە سوئاللىرى

1. ئابدىخالىق ئۇيغۇر قانداق شائىر؟ ئابدىخالىق ئۇيغۇرنىڭ جەڭگىۋار ھاياتىنى تونۇشتۇرۇڭ.
2. ئابدىخالىق ئۇيغۇر شېئىرلىرىدا قانداق مەزمۇنلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؟
3. «ئۇيغۇرۇم» ناملىق شېئىرىنى تەھلىل قىلىڭ.

§2. ئابدىقادىر دامولا

كۆزگە كۆرۈنگەن جامائەت ئەربابى ئابدىقادىر ۋارىسى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ئاساس سالغۇچىلارنىڭ بىرىدۇر.

قەشقەرنى مەركەز قىلغان ھالدا ئابدىقادىر دامولىنىڭ تەشەببۇسكارلىقى ۋە ئەمەلىي يېتەكچىلىكى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان ئىسلاھاتچىلىق ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى يېڭى دەۋرنىڭ ئاساسى خاھىشىنى نامايان قىلدى. بۇ كۆرەشتە ئابدىقادىر دامولا بايراقدار سۈپىتىدە كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقتى. ئابدىقادىر دامولا ئاتۇشنىڭ مەھشەت دېگەن يېزىسىدىن بولۇپ، 1862 - يىلى ئابدۇل ۋارىس ئىسمىلىك دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ بالىلىق دەۋرى ئۆز يېزىسىدا ئوتكەن، بىلىم ئېلىش ۋە پائالىيەت قىلىش دەۋرلىرى بولسا قەشقەر، بۇخارا، سەمەرقەنت، ئوفا قاتارلىق جايلاردا ئوتكەن. كېيىنرەك ئۇ، مەدرىسىلەردە مۇدەررىسلىك قىلىپ، مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان.

ئابدىقادىر دامولا ۋەتەنپەرۋەر ھەم مەرىپەتپەرۋەر دېموكرات بولۇپ، يېڭى ئىلىم - پەن بىلەن ۋەتەننى، خەلقنى قوتقۇزۇش يولىدا ئۆمۈر بويى كۆرەش قىلدى. شۇ دەۋردە، شىنجاڭدىكى مەكتەپلەر قالاق ھالەتتە بولۇپ، ئېلىپ بېرىلىدىغان تەلىم - تەربىيە پوتۇنلەي دوگما، ئەمەلىيەتتىن ئايرىلغان، خەلقنىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجى، دەۋرنىڭ تەلىپى ۋە تەرەققى-

ياتقا، شۇنىڭدەك رېئال كۆرەشنىڭ مەزمۇنىغا ئۇيغۇن ئەمەس ئىدى. مەكتەپلەردىكى دەرسلىك ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىشىگە ۋە ئۇنۇم ھاسىل قىلىشقا ماسلاشالمايلا قالماستىن، بەلكى تەلىم - تەربىيە ئۇسۇلىمۇ پۈتۈنلەي فېئودالىزمنىڭ ئەسىرلەر-دىن بۇيان تەكرارلىنىپ، ياشلارنى بىزار قىلغان قېلىپبازلىق شەكلى ئىدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۆزلىرىمۇ شۇ قېلىپتا تەربىلەنگەچكە، ئۇلاردا نە يېڭى دەرسلىك تۈزۈش ئىقتىدارى، نە مەزمۇنلارنى رېئال ئەمەلىيەتكە ماسلاشتۇرۇپ بېيىتىش ئىقتىدارى يوق ئىدى.

مانا مۇشۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا ئابدۇقادىر داموللا ئوقۇتۇشنىڭ مەزمۇنى، ئۇسۇلى ۋە دەرسلىك ماتېرىيال قاتارلىق تەرەپلەردە خەلقىمىزنىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجىنى نەزەردە تۇتۇپ، مىللىي باراۋەرلىك، مىللىي ئىتتىپاقلىق، بىرلىك، ئىلىم - مەرىپەتتىن ئىبارەت دېموكراتىك شوئارنى ئوتتۇرىغا قويدى ۋە بىر يۈرۈش ئىسلاھاتلارنى ئېلىپ باردى. ئۇ: «سەرپ نەھۋى» (مورفولوگىيە ۋە سىنتاكسىس)، «ئىلمىي تەجۋىد»، (قىرائەت)، «ئىلمىي ھېساب»، «ئاقائىت زۆرۈرىيە» (زۆرۈر ئەقىدىلەر)، «ئاقائىت جەۋھەرىيە»، «تەلىمى سەبىيات» (بالىلار تەربىيىسى)، «فاسىلەھۇل ئەتپال» (ياش ئۆسمۈرلەرگە نەسىھەت)، «مېتاھۇل ئەدەب» (ئەدەبىيات ئاچقۇچى)، «نەسىھەتى ئامما» (خەلق ئاممىسىنىڭ نەسىھەت) قاتارلىق كىتابلارنى يېزىپ، ئۆگىنىش ۋە ئۆگىتىش ئىشلىرىنى ئاددى، ئاسان، ئۆز مىللىتىمىزنىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجىغا، دەۋر تەرەققىياتىنىڭ قەدىمگە ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ، مەكتەپلەرنى دەرسلىك قىيىنچىلىقىدىن قۇتۇلدۇردى. شۇنىڭدەك ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىشى ۋە تەلىم - تەربىيىسىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈشنى تەشەببۇس قىلدى. ئۇنىڭ «مۇتا-

لىنىڭ همدايەت» دېگەن ئەسىردە، كەڭ خەلق ئامما-
غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىپ، ئاڭ - پىكرىنى ئېچىش، دۇن-
يادىكى ئىلغار مىللەتلەر قاتارىغا ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن جاپاغا
چىداپ كۈرەش قىلىش ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئۇ «ئاقائىت
زۆرۈرىيە» ناملىق سوئال - جاۋاب شەكلىدە يېزىلغان ئەسىردي
ئەسىرىدە مۇنداق يازدى:

«— ئىنسانىنىڭ خار ۋە زەبۇن بولىشىغا بائىس نېمە دۇر؟

— ئەككى ئەرسىدۇر: بىرى، جاھالەت ۋە نادانلىق، ئەككىنچىسى، تەبرىق ۋە ئىختىلاپتۇر.

— ئىززەت، ئابروي، قۇۋۋەت نېمە بىلەن بولىدۇ؟

— ئىلىم - مەرىپەت، ئىتتىپاقلىق بىلەن بولىدۇ.»

بۇ ئىلغار دېموكراتىك ئىدىيە شۇ دەۋردىكى ئۇيغۇر ئە-
دەبىياتىنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى بولغانىدى.

ئابدىقادىر ۋارىسى ئاتاقلىق جامائەت ئەربابى، تەرەققىيپەر-
ۋەر جەمئىي بولۇپلا قالماستىن، بەلكى تالانىتلىق شائىر ۋە
نەزەرىيىچى ئىدى. ئۇنىڭ يازغان شېئىرلىرى پاساھەت ۋە بالا-
غەتتە ئۈستۈن بولۇپ، مەيلى قەشقەر، مەيلى چەت ئەللەردە
بولسۇن، ئالاھىدە قىزىقىش قوزغىغان ۋە شۆھرەت قازانغان.
ئۇنىڭ «جاھاھىرول ھەقان (ئېيتقاد جەۋھەرلىرى) ناملىق شېئىر-
ىي ئەسىرى ھازىر شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسى ۋە
مەسرىدىكى جامى ئەزھەر ئىنستىتۇتىنىڭ كۈتۈپخانىسىدا
ساقلانماقتا.

ئابدىقادىر دامۇللا ۋەتەنپەرۋەر زات ئىدى. بۇخىل ۋەتەن-
پەرۋەرلىك روھى ئابدىقادىر دامۇللىنىڭ بارلىق پائالىيەتلىرىدە
پارلاق نۇرىنى چاچتى. بىرمەزگىل چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرى
دىنىي مۇرىتلارنى تەربىيىلەپ، خرىستىئان دىنىنى تارقىتىش
بىلەن شۇغۇللاندى. قەشقەر شەھىرىدە «فۇيىكتاڭ» شۇبىت مەت-

بەدئەسى ئارقىلىق «ئىنجىل»نى ۋە خرىستىئان دىنىغا ئائىت تۈرلۈك ماتېرىياللارنى بېسىپ تارقىتىپ، نۇرغۇن كىشىلەرنى ئازدۇردى، ئابدىقادىر دامۇللا ئۇۋز زامانىسىدىن ئېيتقاندا ئىلغار پىكىرلىك، ئىقتىدارلىق ئالىم ئىدى. قەشقەر، دېھلى، بۇخارا، سەمەرقەنت قاتارلىق جايلاردا ئوقۇپ بىلىم ئىقتىدارىنى ئاشۇرغان، نەزەر دائىرىسى كېڭەيتكەنىدى. ئۇ، ئۇۋز ۋەتىنىنىڭ ئارقىدا قالغانلىقىنى، ئۇۋز خەلقىنىڭ نادانلىق، جاھالەتتە قالغانلىقىنىڭ سەۋەبلىرىنى جاھانگىرلار، دىن تارقاتقۇچىلار (مىسسىئونېرلار)، مۇتەئەسسىپ ئايلار، خۇراپىي ئىشان ـ تۇرىلەر، موللىلارنىڭ ياۋۇز نىيەتلىرىدىن ئىزلەپ تېپىپ، ئۇنىڭغا قارشى چىقىپ، جاھانگىرلارنىڭ مەدەنىيەت تاجاۋۇزىغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇلۇغ كۈرەشنىڭ ئالدىنقى قاتارىدا تۇردى. ئۇ باشقا جايلاردىن مەتبەئە ئالدۇرۇپ، تەرجىمىۋى ئەھمىيەتكە ئىگە ئەسەرلەرنى باستۇرۇپ، پۇلسىز تارقاتتى. خەلقنى نادانلىقتىن، جاھالەتتىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئازادلىققا ۋە ئەركىنلىككە ئېلىپ بارىدىغان مەرىپەت يولىغا باشلىدى. ئۇ يازغان «نەسىھەتى ئامما» ئەنە شۇ تەشۋىقاتتا مۇھىم ئەسەرلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. ئۇ، ئىلغار پىكىرلىك ۋەتەنپەرۋەرلەرنى تەشكىللەپ، چەت ئەل جاھانگىرلىرىنىڭ مەدەنىيەت تاجاۋۇزىغا، خەلقنىڭ قان تەرى بەدىلىگە ياشاۋاتقان مۇتەئەسسىپ روھانىيلار، ئەكسىيەتچىل ئىشان ـ سوپىلار، ۋاڭ ـ غوجىلار، تەسلىمچى جانباقارلارنىڭ ۋىجدانسىزلىقىغا قارشى باتۇرلۇق ۋە قەيسەرلىك بىلەن كۈرەش ئېلىپ باردى.

ئابدىقادىر دامۇللا خەلقنىڭ نامراتلىشىپ يېتىم ـ يېسىر، غېرىب ـ غۇرۋالارنىڭ كۈنسايىن كۆپىيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قاتتىق ئېچىندى ۋە ئۇلارغا ئىچ ئاغرىتتى. باللارنىڭ ھاممام ئاستىدا كۈلدە ياتقانلىقىنى، تىلەمچى سائىللارنىڭ كۆپىيىۋاتقانلىقىنى ئۇۋز كۆزى بىلەن كۆردى، ئۇلارغا خەيرخاھلىق

ۋە ئاتداڕچىلىق قىلىپ، مەكتەپ ئېچىپ، ئۆز بالىسىدەك غەمخورلۇق قىلدى، ئۇلارنىڭ بېشىنى سىلىدى. خەلقنىڭ ئىلىم-مەرىپەتكە بولغان تەشنالىقى، تەرەققىياتقا تەقەززالىقىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، ئۆز بۇرچىنىڭ ئېغىرلىقىنى ھېس قىلدى ۋە خەلقىنى تەرەققىياتقا باشلىدى. ئىنساپ-ھەۋزىنى قۇرۇتۇپ، تاماپاتقىقىغا پاتقان، ۋەتەن، خەلقنىڭ ھال-ئەھۋالىغا كۆز يۇمۇپ، دادۇ-پەرىيادىغا قۇلىقىنى ئېتىپ، گاس-ئەما بولۇۋالغان ۋە كانارىدىكى كۆشكە ئولاشقان چۈشەندەك مەدرىسلەردىكى «ئەۋقاپقا» (ۋەخپە مۇلۇكلەرگە)، قازىخانىدىكى «مۆھرى ھەققى» گە، ئىشقىلىپ قەيەردە شەخسىي مەنپەئەت بولسا شۇ يەرگە يۈگرەيدىغان قازى-قۇززات، مۇپتى-ئەلەم، ئۆلىما-فۇزۇلالارغا نەپرەت ئوقۇدى. ئۇلار بىلەن يۈزتۇرانە بەس-مۇنازىرىگە چۈشۈپ، پۈتكۈل ۋۇجۇدى غەزەپكە تولغان ھالدا جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن مۇنداق دېدى: «ھەرقايسىلىرى يۇرتنىڭ كۆزى، خەلقنىڭ بېشى، ھالبۇكى خەلقىمىزنى ئىلىم-مەرىپەتكە، تەرەققىياتقا باشلىماستىن، پۈتۈن ئىجتىھات، پۈتۈن ئىشتىياق بىلەن مۆھرى ھەققىگە مەپتۇن بولۇپ، كۈندە چۈشكەن تەڭگىلەرنى ئەۋرەزگە كۆمۈپ خاتىرجەم ئۇخلاشسىلا، خەلقىمىزنىڭ ھالىغا قانداق بولار؟ بىز ئۆز بالىلىرىمىزغا مەكتەپ ئاچماي، ئۇلارنى تاشلىۋەتتۇق، ئەمما ياۋروپادىن كەلگەن ئەغيارلار ئۇلارنى ئۆز قوينىغا ئالماقتا، ئېنگلىزلار، شۋېتلار شىپاخانىلار قۇرۇپ، ھەقسىز داۋالاش ئۇسۇلى بىلەن خەلقىمىزنى ئۆزىگە تارتماقتا. ئۇلار خەلقىگە بىر مىسقال تەسىر كۆرسىتىش ئۈچۈن يۈز سەرلەپ تەڭگە سەرپ قىلماقتا. بىز بولساق خەلقنى ئۆزىمىزدىن تېخىمۇ يىراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ھەدەپ خەلقتىن كۆپلەپ پۇل ئالماقتىمىز. ھەرخىل جازا چارىلىرىنى قوللىنىپ، خەلقنىڭ بېشىغا دەرد سېلىپ جاراھەتلەندۈرمەكتىمىز. ئەگەر بۇ توغرىدا

قىغۇرمايدىغان بولساق، كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز ئالدىدا بىز ئاياەت ئۇياتقا قېلىشىمىز، لەنەت - نەپرەتكە كۆمۈلۈشىمىز مۇقەررەر گەپ!»

شۇ مەزگىلدىكى ئامباللار، يۇقىرى تەبىقىلەر، قازى - قۇزات زاتلار چەت ئەل جاھانگىرلىرىغا خۇشامەت قىلىپ، ئۇلارنى ئۆز يۇرتىغا كەلگەن «مېھمان» دەپ بىلىشەتتى. ئابدىقادىر دامولا ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئۇلار بىزگە زادىلا مېھمان بولالمايدۇ، مېھمان بولۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس، ئۇلار تاجاۋۇزچى، ئۇلار جاھانگىر، ھازىر قۇيرۇق شىپاڭشتىپ كەلگەن بىلەن ئاستا - ئاستا گىلەم-لىرىمىزنى ئېلىپ، بىزگە بوربىيا قالدۇرغۇچى بۇلاڭچى، بىز قانچە چە خۇراپاتلىقتا چۆكسەك، ئۇلار شۇنچە خۇشال بولىدۇ، چۈنكى ئۇلار بىزگە خۇراپاتلىق ۋاباسىنى سەپكۈچىدۇر، بىز قانچىكى غەپلەتكە چۆكسەك، ئۇلار شۇنچە خۇشال بولىدۇ، چۈنكى غەپ-لەت ئۇيقۇسىنىڭ مەست قىلغۇچى دورىسىلىرىدىنمۇ ئۇلار بىزگە ئەچكۈزگەندۇر، ئۇلار بىزگە مېھمان ئەمەس، يىلتىزىمىزنى قىر-قىيدىغان زۇلۇك، سۈيىقەستچى، كاللا كېسەر، قاتىل، قان شو-رىغۇچى يالماۋۇز، دەپ تونۇيدىغانلاردىن ئىدى.

ئابدىقادىر دامۇللىنىڭ تەشۋىقاتى، قوزغىتىشى ۋە تەشكىل-لىشى بىلەن نەچچە مىڭلىغان ئادەم غەزەپكە كېلىپ، شۇ-ئېتلار-نىڭ گېزىت - ژۇرناللىرى ۋە دوختۇرلۇق ئەسۋاب جاھازلىرىنى چېقىپ، كۆيدۈرۈپ، شۇ ئېتلارنى قەشقەردىن قوغلاپ چىقىرىپ، جاھانگىرلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىق ھەرىكەتلىرىگە قاقشاتقۇچ زەربە بەردى. ئابدىقادىر دامولا باشچىلىقىدىكى ئىلغار زىيالىيلار ئىلىم - مەرىپەتنى، يېڭى مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇش، يېڭى ماارىپنى يولغا قويۇش يولىدا جاھانگىرلىكىگە قارشى ئېلىپ بارغان بۇ دېموكراتىك ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللان-غانلىقى ئۈچۈن، جاھانگىرلارنىڭ يۇرىكىگە خەنجەر، كۆزىگە

نەشتەر بولۇپ سانجىلدى. شۇنىڭ بىلەن جاھانگىرلارنىڭ تاپ-
نىنى يالاپ جان باقىدىغان ئەكسىيەتچىلەر يوشۇرۇن سۈيىقەست
پىلانلاپ، ئۆز خوجايىنلىرى جاھانگىرلار، يەرلىك فېئودال
ھۆكۈمرانلار، مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا،
1924- يىلى 8- ئايدا ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر
ئالىم ۋە شائىر ئابدىقادىر داموللامنى سۈيىقەست قىلىپ ئۆلتۈرۈ-
ۋەتتى. ئەكسىيەتچىلەر، ھەسەتخورلار، مۇتەئەسسىپ ئىشانلار —
بارلىق ئىسلام - پەن، مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ دۈشمەنلىرى.
شۇڭلاشقا، لۇشۈن كاپىتالىستلارغا كۈچۈكلىنىپ غالچىلىق قىلغان
لياڭشىچيۇغا ئوخشاشلارنى: «باقىدىغان ئادەمى بولماي، ئاچ-
لىقتىن ئورۇقلاپ كەتكەن، ياۋا ئىتتەك ئايلىنىپ كەتكەن تەقدىر-
دىمۇ، يەنىلا بايلارنى كۆرگەندە كۈچۈكلىنىپ، گادايلارنى كۆر-
گەندە قاۋايدۇ» ① ئۇلار «كاپىتالىستلارنىڭ» «سالىپايغان»
«لالما ئىتتى» دېگەنىدى. ئۇلار بۇ مەشھۇر ئالىم ۋە تالانتلىق
شائىرنى خەلقتىن ئايرىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، لېكىن كەڭ خەلق
ئاممىسى ئابدىقادىر داموللامنى ئۆزلىرىنىڭ قەدىرلىك ئۇستازى،
جەڭگىۋار جەڭچىسى ھېسابلاپ، ئۇنى خاتىرىلەش پائالىيەتلىرى
ئېلىپ بېرىپ، ئۇنىڭ ئايرۇي - ئىناۋىتىنى تېخىمۇ ئۆستۈردى.
ئەينى ۋاقىتتا بۇ زاتتىن تەلىم ئالغان مىڭلىغان تالىپلار قوللا-
رىغا ھاسا تۇتۇپ، تۇماقلىرىنى تەتۈر كىيىپ، «ئاھ ئىست»،
«ۋادەرىغا» دەپ يىغلاپ مەرسىيە ئوقۇپ، قوشاقلار توقۇپ، بۇ
ئۇستازنىڭ ئۆلۈمىگە ئېچىندى، ئەپسۇسلاندى، ئەكسىيەتچى
ھۆكۈمەتكە بولغان كۈچلۈك نارازىلىقى ۋە نەپرىتىنى بايان
قىلىشتى. مانا بۇ مەرسىيىلەردە ئابدىقادىر داموللامنىڭ ئىسىل
ئىنقىلابىي پەزىلىتى، جەڭگىۋار خىسلىتى، خەلقپەرۋەرلىكى ئېنىق
نامايان قىلىندى ۋە تەشۋىق قىلىندى. شۇنىڭدەك بۇ خىل

① «لۇشۈن قىلىپەتونلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1975- يىل نەشرى، 111- بەت.

هېسسيات كىشىنى تەسىرلەندۈرەرلىك هالدا ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، خەلقىمىزنىڭ بۇ جەڭگىۋار پەزىلەتكە ۋارىسلىق قىلىش جاسارىتى ۋە قەتئىيي ئىرادىسى روشەن ئىپادىلەندى،

نەسىھەتى ئامما

ئابدىقادىر بىننى ئابدۇۋاىىس قەشقەرى

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم.

مەنىسى: رەھمىدىل شەپقەتلىك ئاللانىڭ نامى بىلەن باشلايمەن.

مەقسىتىمىزگە كەلسەك ①، ئىسلامىيەت ئالىمىنىڭ دۇشمەنلىرى، دىيانەت دۇنياسىنىڭ ئىخلاسمەنلىرىگە روشەن ۋە ئوچۇق بولسۇنكى، هازىر هەم كەلگۈسىنىڭ بەخت - سائادىتى، پايدىسى، ئىمان (نىيەت)، هەج، ياخشى ئەمەل (ياخشى ئىش) لەرنى قىلىش بىلەن مەيدانغا چىقىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ دىنىنىڭ مۇقەددەس قانۇنى بولغان قۇرئاننىڭ بىرقانچە يېرىدە ئىمان (نىيەت) نى ياخشى ئەمەل (ياخشى ئىش) بىلەن بىرلەشتۇرۇش هەققىدە يەنە نەزەرىيە بىلەن پايدىلىق ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۇرۇش توغرىسىدا ئالاهىدە ئايەتلەر كەلتۇرۇلگەن.

هەرقانداق بىر ئەمەل (ئىش) ياخشى نىيەت بولمسا، ئۇ قىلچە پايدا بەرمەيلا قالماستىن، بەلكى يامان ئاقىۋەتكە گىرىپتار قىلىدۇ. ئىمان (نىيەت) قانچە ياخشى بولغان بىلەن ئۇ، پايدىلىق ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۇرۇلمسە كامالەتكە يېتەلمەيدۇ.

---

① مەقسىتىمىزگە كەلسەك ... دېگەندە، نىمىك ئىستېمال مەنىسى بولۇپ، بۇ جۈملىنىڭ پەيغەمبىرى مەھەممەت ئەلەيھىسالامنىڭ ۋە چاريارلىرىنىڭ تەرىپىدىن قىلىغانلىرىنى كۆپىنىڭ مەقسىتىمىزگە كەلسەك، دېگەن چۈشەنچىنى بىرىدۇ.

بۇ سەرلاردىن ساھابىلارلا ئەمەس، ھەتتا مۇتەۋەر پېشقەدەملەر ۋە بۇرۇنقى ئالىملىرىمىزمۇ خەۋەردار بولۇپ، پۈتۈن غەيرەت - شىجائىتىنى ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا، ئۇنى باشقىلارغا جەلىدۇرۇپ، ئاللانىڭ سۆزلىرىنى ئۇستۇن ئورۇنغا قويۇشقا، ئىسلام دىنىنى تەشۋىق قىلىشقا ۋە ئىسلامىيەتنىڭ چاقىرىقلىرىنى تونۇشتۇرۇشقا كىرىشتى (بېغىشلىدى).

ئەنە شۇنداق ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ كۆرسەتكەن غەيرەت - شىجائەتلىرى تۈپەيلىدىن مۇقەددەس ئىسلام دىنى پۈتۈن ئالەمگە نۇر چېچىپ، ھەقنى ناھەقتىن ۋە ناھەقنى ھەقتىن ئايرىپ، ئىشىنىڭ ھەقىقىتىنى تامام ئالەمگە ئاشكارا قىلغان.

ئىتتىپاقلىق، ئىلىم - مەرىپەت، ئىنساپ ۋە ئادالەت ئۆز قۇدرىتىنى كۆرسىتىپ، جەبر - زۇلۇم، ئىختىلاپ، ئىككى يۈز-لىمىلىك ۋە ئىلىمسىزلىك (جاھالەتلەر) زاۋاللىققا يۈز تۇتقان، ئىسلامنىڭ ئابرويى ۋە ھەيۋىسىدىن ئۇنىڭغا خىلاپ ئىش قىلغۇ-چىلارمۇ ھەيرانلىق ۋە غەم - ئەندىشە ئىچىدە قالغانىدى. بۇ بولسىمۇ قۇرئاندا كۆرسىتىلگەن، پەيغەمبىرىمىز ئەينەن يەتكۈز-گەن ياخشى ئەمەللەرنىڭ نەتىجىسى ھەم خاسىيىتىدىندۇر.

بىر تۆۋەندە بۇ ياخشى ئەمەللەرنىڭ يوللىرىنى بايان قى-لىشنى توغرا تاپتۇق. دىنىي ئىسلامنىڭ يولباشچىسى—قۇرئاندا كۆرسىتىلگەن ياخشى ئەمەللەر مۇنۇلار: ئىخلاس (ھەر ئىشنى جان - دىل بىلەن ئورۇنلاش)، پاكىزلىققا رۇئارىيە قىلىش، ئى-بادەت (ھەققە بويسۇنۇش)، ئىتتىپاقلىق، ئۈيۇشقاقلىق، نە-سىھەت (ئەلگە مەرىپەت قىلماق)، دوستلۇق، ئىنساپ ۋە ئادا-لەت، كېڭىشىش، دىلنى خىيانەت ۋە ئاداۋەتتىن پاك قىلىش، سەبىرلىق، ئىسلاھ قىلىش روھى بولۇش (يېڭىلىققا يۈزلىنىش)، چىداملىق ۋە ئىيغىر - بېسىق بولۇش، گۈزەل ئەخلاق - پەزىلەتلە-كە ئىگە بولۇش، ئۆزئارا كۆيۈنۈش ۋە ياردەم بېرىش، ياخشى

ئىشلارغا ئىنتىلىش، ئېھتىياتچان ۋە ئىشەنچلىك بولۇش، ئىلىم ئۆگىنىش ۋە باشقىلارغا ئۆگىتىش، ئىنسانىي مۇناسىۋەتنى بىلەدۇرۇش، باشقىلارغا مەربىيەت يەتكۈزۈش، كۆيۈمچانلىق، سادا-قەتلىك، كەڭ قوللۇق، ساخاۋەتلىك، ياخشىلىق، تەدبىرلىك، راستچىللىق، ھەر ئىشنى توغرا يولىيورۇققا بىنائەن قىلىش، ياخ-شى يولغا مېڭىش، يامان يولدىن قايتىش قاتارلىقلار ئىسلا-مىيەتتە بۇيرۇلغان ياخشى ئەمەللەردۇر. ئۆتكەندە ئېيتىلغان ياخشى ئەمەللەر بارلىق ئەھلى ئىسلامغا ئۆزلىشىپ، ھەممە كىشى ئۇنى ئۆزىنىڭ ئۆلچىمى قىلغان. ئىشلار بولسا كىتابنىڭ، پەي-غەمبەرنىڭ ۋە مۇنەۋۋەر پېشقەدەملەرنىڭ كۆرسەتمىسى ھەم يولىيورۇقى بويىچە بولغانىدى. غەلىبە يېتەكچىلىكىمۇ ئەھلى ئىسلامنىڭ مەخسۇس نىسبىسى بولۇپ، «ئىززەت - ھۆرمەت تەڭ-رىگە، پەيغەمبەرگە ۋە ئۇلارغا سادىق كىشىلەرگە» دېگەن ئايەتنىڭ ھۆكۈمىگە مۇۋاپىق ئىش بولغانىدى.

قاچانكى ئەھلى ئىسلامنىڭ ئەخلاقلىرى بۇزۇلۇپ، ياخشى ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىشقا نۇقسان يەتتى، ئىتتىپاقلىق يوقالدى، ھورۇنلۇق ۋە بىكارچىلىقلار، زۇلۇم ۋە خىيانەتچىلىكلەر مەيدانغا چىقتى، ئىلىم - مەربىيەت كېمەيدى، پۈتۈن ئەھلى ئىسلامنىڭ شۆھرىتى يوقلىپ خارۇ - زارلىققا يۈزلەندى.

پېشىۋالىرىمىزنىڭ ئەخلاقى ۋە ئەسەرلىرى ئۇنتۇلۇپ خۇراپاتلىق (ئىلىمگە خىلاپ بۇزۇق ئىشلار) باش كۆتۈردى. ئىززەت-ئابرويلار قولدىن كەتتى، ئەجنەبىيلەر ۋەتىنىمىزگە قول ئۇزاتتى. «ھەرقانداق ئەل ئۆز ئابرويىنى يوقاتمىغۇچە ئاللا ئۇنى يو-قاتمايدۇ» دېگەن ئايەتنىڭ مەنىسى ئەمەلىيەتتە ئىسپاتلاندى. ئىنسان بىلەن ياخشى مۇلاھىزە قىلساق، بۇنداق يامان ئاقىۋەتكە ئۆز قىلمىش - ھەرىكەتلىرىمىز ۋە ئىسلامىيەتنىڭ يولىيورۇقلىرىغا ئەمەل قىلماسلىقىمىز سەۋەبچىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلام

ئەھلى پەرىشانلىق ۋە خارۇ - زارلىققا، ئازاب - كۈلپەت، غەم - ئەندىشىگە گىرىپتار بولۇپ، پۈشايمان ۋە ھەسرەت - نادامەتتىن باشقا ھېچ ئىلاجى يوقتۇر. (ھازىر) زىرائەت (دېھقانچىلىق)، سودا - سانائەت جەھەتتىن باشقا مىللەتلەردىن تۆۋەندۇر. كېلىك ئەي دىنىي قېرىنداشلار! ئۇ دۇنيا - بۇدۇنيالىق بۇرادەر-لەر! ئىسلامنىڭ ئىلگىرىكى تەرەققىياتىنىڭ سەۋەبلىرىنى تەكشۈ-رۈپ تەتقىق قىلايلى، ھازىرقى تۆۋەنلىكنىڭ ئۆزىمىزدىكى ئۇممەتسىزلىك، ھورۇنلۇق ۋە جۇرئەتسىزلىكتىن كېلىپ چىققان-لىقىنى تونۇپ يېتەپ، ناچار ئەخلاقتىن يېنىپ، دىنىي ئىسلام-نىڭ يولىورۇقى بويىچە ئىش قىلايلى. ئالىملىرىمىزنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ، ئۇلارغا ئۇممەت باغلايلى. ئالىملىرىمىز ئومۇ زىممىسىدىكى ۋە-زىپىسىنىڭ ئېغىرلىقىنى تونۇپ، قۇرئان ۋە پەيغەمبىرىمىزنىڭ كۆر-سەتمىسىنى خالايمىقا ئەينەن يەتكۈزسۇن. ئۇلۇغ پېشىۋالىرىمىزنىڭ تەلىماتىنى ھەر مەجلىس ۋە سورۇنلاردا بايان قىلسۇن. خەلق ئاممە-سىغا ياخشى - يامانلىقنى چۈشەندۈرۈپ، ئەخلاقىي، ئەقلىي تەربىيە بە-رىگەندىن تاشقىرى، زامانىۋىلىشىشنىڭ يولىنى كۆرسەتسۇن. چۈن-كى ئالىملار پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىز باسارىدۇر. شۇنىڭ بىلەن خەلقىمىز يېتەم - يېسىر، غېرىب - غۇرۇبالارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن، ئۆشرە - زاكات ①، سەدىقە - ئېھسان ② ۋە ماد-دىي ياردەملىرىنى ئاجرىتىپ، قولىدىكى ئىقتىسادىنىڭ سەرپە-ياتىنى توغرا باشقۇرسۇن، دىن ۋە مىللەتكە، شۇنداقلا ئەلگە خىزمەت قىلسۇن.

ئەر ۋە ئاياللارنىڭ ئىلىم ئۆگىنىشىنىڭ پەرز ③ لىكىنى مۇلاھىزە قىلىپ، ئۇنىڭغا دىققەت - ئېتىبارىمىزنى قوزغىشىمىز،

---

① ئۆشرە - زاكات — دېھقانچىلىق ۋە پۇل - مالدىن ئايرىلىدىغان ئىئانە.

② سەدىقە - ئېھسان — ئىختىيارىي ئىئانە.

③ پەرز — ئىسلامدا ئىجرا قىلىشى بولمايدىغان ئىش.

(نۆۋەتتە) خوتۇن - قىزلار ئۇچۇن مەخسۇس مەكتەپلەرنى ئېچىش لازىم. چۈنكى كىچىك بالىلار نادان ①، ئانىسىنىڭ تەربىسىدىكى چاغدا يامان ئىللەت ۋە بىلىمسىزلىككە گىرىپتار بولسا، كىچىكلىكىدە ئادەتلەنگەن ئۇ ئىشتىن قۇتۇلدۇرۇش ناھايىتى جاپالىقتۇر.

ئەگەر ئانىسى بىلىملىك ۋە قابىلىيەتلىك بولسا، پەرزەنتىنى ياخشى ئەخلاق بىلەن تەربىيە قىلار، ئىسلامىيەتكىمۇ زىيان يەتمەس. بۇنداق بالىلارنىڭ چوڭ بولغاندا كامالەتكە يەتكىمۇ ئاسان بولىدۇ. ھەدىستىمۇ «ھەربىر پەرزەنت تۇغۇلۇشتا ئەيىپسىز، لېكىن ئۇنىڭ ياخشى - يامان بولۇشى ئاتا - ئانىسىنىڭ تەربىيىسىگە باغلىق» دېگەن مەزمۇن بار. ھەممىز ئۆزىمىزنى تونۇيلى، كەلگۈسى ئىستىقبالىنى ئويلايلى. مۇقەددەس دىنىمىزنى ۋە خەلقىمىزنى بارلىق چارە - تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، زاۋاللىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالايلى.

كۆپلىگەن يوقسۇل ۋە ئىگە - چاقسىز بالىلار ئاش - نان، تۇرمۇشنى دەپ ئىلاجسىزلىقتىن دىن كېتىشتىن خەۋىرى يوق، ئەجنەبىيلەر مەكتەپلىرىدە ئوقۇپ، يامان ئاقىۋەتكە يولۇقماقتا. بىز ئىنسانپلىق ۋە مۇسۇلمانلىق بۇرچىمىزنى ئادا قىلىش ئۈچۈن غەيرەتكە كېلىپ، ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشنىڭ چارىسىنى ئىزدەيلى! بۇ زامان غەپلەت ۋە بىپەرۋالىق زامانىسى ئەمەس، ئىلىم - مەرىپەت دەۋرىدۇر. سۇسلۇق ۋە بىكارلىق ۋاقتى ئەمەس، تىرىشىش ۋە غەيرەت ۋاقتىدۇر.

باشقا مىللەتلەر ئىلىم ۋە مەرىپەت سايىسىدە ھاۋادا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلماقتا. سۇ ئاستىدا بولسا خۇددى قۇرۇقلۇقتا يۈرگەندەك ئەركىن ئۆزۈشمەكتە. بىز تېخى غەپلەت ئويقۇسىدا ياتماقتىمىز. ئويقۇ بولسا ئۆلۈمنىڭ بۇرادىرى ۋە مۇقەددەس

① نادان — باش - ئۆسمۈرلەر بىلەن بىلىمسىزلىكنى كۆرسىتىدۇ.

مىسىدۇر. بۇ ھالەتتە دائىم ئۇخلىماق، يوقىلىش ۋە ئۆلۈم يو-
لىدۇ! ھېلىمۇ ھەم ۋاقىت ۋە پۇرسەت بار. جانابى-ي ھەقىنىڭ
رەھمەت ۋە ئىنائەت خەزىنىسىنىڭ ئىشىكى دائىم ئوچۇقتۇر.
لېكىن دۇنيادا ئۆمىدسىزلىك بىلەن ياشاش تاغرا ئەمەس.
ئىنسان كىچىكلىكىدىن تارتىپ ئىلىم ئۆگىنىشى ۋە كەسىپ
(ھۈنەر - سەنئەت) بىلەن شۇغۇللىنىشى كېرەككى، ھەرقانداق
ئىشنىڭ ئۆزلۈكىدىن مەيدانغا چىقىشىنى تەڭرى ئىبادەت قىل-
مىغاندۇر. يەنى ھەر بىر ئىش تىرىشچانلىق ۋە ئىجتىھات بىلەن
بەرپا بولىدۇ، ھەممە ئىشقا تىرىشچانلىق ۋە پىداكارلىق كۆر-
سىتىش خۇدانىڭ يولىيورۇقىدۇر. «ئىنساننىڭ تىرىشچانلىقىغا لا-
يىق نەتىجە باردۇر» دېگەن ئايەت بۇنىڭغا ئىسپاتتۇر.

- سالام، ياخشى يولغا ماڭغان كىشىلەرگە!

ئىمزالار:

ھەرقاچان مەسئۇلدۇرمىز كېمىنە قازى.

موللا ئىسلام دامۇللا ئەئلە قازى ئىمزا قويدۇم.

كېمىنە قازى ئوبۇلقاسىم قول قويدۇم.

ئابدىغۇپۇر دامۇللام قول قويدۇم.

مىلادىيە 1930 - يىلى.

§3. ئىسمايىل ھاجى

شائىر ئىسمايىل ھاجى خوتەنىنىڭ گۇما ناھىيىسىدە، 1867 - يىلى تۇغۇلۇپ 1950 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇ مول بىلىمگە ئىگە جامائەت ئەربابى ھەم داڭدار خەتتات ئىدى. ئۆز ئۆمرىدە نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك ئەسەرلەرنى يازغان. بولۇپمۇ شېئىرىيەتتە كامالەتكە يەتكەن تالانت ئىگىسى ئىدى. ئۇنىڭ ھازىرغىچە ساقلىنىپ، بىزنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئەسەرلىرىدىن قارىغاندا، ئۇ ئۆز مىللىتىنىڭ تىلىنى تولىمۇ پىششىق ئۆگىنىپلا قالماي، يەنە ئەرەب، پارس تىللىرىنىمۇ مۇكەممەل ئۆگەنگەن تەلەپپۇزلۇق شائىردۇر. شۇڭا ئۆز دەۋرىنىڭ تەلىپىگە مۇۋاپىق كۆپلىگەن شېئىرلىرىنى پارس تىلى بىلەن يازغان.

شائىر ئىسمايىل ھاجى خەلقپەرۋەر، ئادالەتنى سۆيگۈچى، مەرىپەت ئەربابى بولۇپ، ئۆز زامانىسىدە تەجەللىي، غېرىبىمگە ئوخشاش مەشھۇر دېموكراتىك شائىرلار بىلەن ناھايىتى يېقىن ئۆتكەن، ئىجادىيەتتە ئورتاق ئۆگەنگەن، ئىسمايىل ھاجىنىڭ ئىجادىيەت ساھەسىدىكى شادلىنارلىق مول ئەمگەك نەتىجىلىرىدىن كەڭ خەلق بەھرىمەن بولۇپ، خۇرسەن بولۇپلا قالماي، تەجەللىگە ئوخشاش مەشھۇر ئەدىبلەرمۇ مەمنۇنلۇق ھېس قىلىپ، ئۇنىڭغا ئاپىرىن ئوقۇغان ۋە بېغىشلىمىلار يازغان. ئىسمايىل ھاجى ئۆز ھاياتىدا يازغان شېئىرلىرىنى رەتلەپ دىۋان قىلىپ ماڭغان. ئۇنىڭ شېئىرىي ئەسەرلىرىدە جەمئىيەتنىڭ خىلمۇ خىل تېمىلىرى ئىنتايىن روشەن، رەڭدار ۋە باي بەدىئىي تىل، ھەر خىل ئىستېلىستىك ۋاسىتىلەر بىلەن راۋان ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىلگەن، بولۇپمۇ جاھالەتلىك جەمئىيەتنى، ئادا-

لەتسىز تۇزۇمنى پاش قىلىش، ئۆزى ياشاۋاتقان دەۋرگە نارازى-
لىقى، قارشىلىقى ۋە نەپرىتىنى بىلدۈرۈپ، يار ئۇسالىغا تەقەز-
زا بولۇش ۋاسىتىسى بىلەن كۆزەل ۋە پارلاق كەلگۈسىگە تەل-
پۈنۈش تېمىسى خېلى سالماق ئورۇننى ئىگىلەيدۇ.

ئىسمايىل ھاجى كۈما مەدرىسىدە بىر مەزگىل مۇدەر-
رىسلىك قىلغان، ھەر خىل ئىشلار بىلەن ئەتراپتىكى ناھىيە،
شەھەرلەرگە بارغىنىدا جەمئىيەتنىك ھەرقايسى قاتلاملىرىدا
ياشاۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئىدىيەۋى ئەھۋالىنى، تەبەقە، سىنىپ-
لارنى چوڭقۇر كۆزەتكەن، قالاق، مۇتەئەسسىپ ئىدىيىدىكى
خۇراپىي موللىلار، ئىشانلار، مۆتىۋەرلىك تونىغا ئورۇنۇۋالغان،
ئىنساپ-دىيانەتنى بىلمەيدىغان ئاچكۆز بايلار بىلەن كەسكىن
بەس-مۇنازىرە ئېلىپ بارغان، ئادالەتنى، ھەققانىيەتنى ۋە ھا-
رام تاماقلىق، نەپسانىيەتچىلىكنىڭ ھامان سورىقى بولىدىغانلى-
قىنى جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن تەشۋىق قىلغان. ئۆزى بولسا بايـ
لىقنى، ئەمەلنى دوست تۇتماي، ئاددىي-سادىدا ياشىغان. ھەر
خىل خۇراپىي قاراش، مۇتەئەسسىپ ئىدىيىلەرگە شىددەت
بىلەن جەڭ ئېلان قىلغان، ئاجىز، نامراتلار، ئېزىلگۈچىلەر تە-
بەقىسى تەرەپتە تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن كۈرەش
قىلغان. شۇڭا ئۇ كەڭ ئەمگەك ئەھلىنىڭ قەلبىدىن ئورۇن ئال-
غان، ئۇ ئەنە شۇنداق مەرىپەتپەرۋەرلىك ئىدىيىسى بىلەن يېـ
ڭى ئىدىيە، يېڭى كۆز قاراشتىكى كۆپلىگەن تالىپلارنى تەر-
بىيىلەپ يېتىشتۈرگەن. دېمەك ئىسمايىل ھاجى كۈچلۈك ئىجـ
تىمائىي پائالىيەتچى ۋە جەمئىيەتشۇناس ئىدى.

ھازىر شائىرنىڭ ئەسەرلىرى ئۆزلۈكسىز ھالدا تېپىلىـ
ۋاتىدۇ.

ئىزدىنىش، قېزىش ئارقىلىق خېلى نۇرغۇن ئەسەرلىرىنىڭ
دەۋرلەرنىڭ جۈدۇن-چاپقۇنلىرى، بالايىئاپەتلەردىن ئامان-

ئېسەن هالقىپ ئۆتۈپ زامانىمىزغىچە يېتىپ كەلگەنلىكى مەـ
لۇم بولماقتا. تەتقىقاتچىلىرىمىز مانا بۇ جاۋاھىرلار ئۈستىدە
مۇلاھىزىلەر يۈرگۈزۈپ، تەتقىقات ئېلىپ بارماقتا، شائىرنىڭ
ھەر خىل تېمىدىكى يىرىك ئەسەرلىرىنى نەشىرگە تەييارلىماقـ
تا، شائىر ئىسمايىل ھاجىمۇ ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىيات
تارىخىدىكى مەشھۇر نامايەندىلەردىن بىرى بولۇپ قالغۇسى.

ئىسمايىل ھاجى غەزەللىرىدىن نەمۇنىلەر

قەلەم سۆزلەگىل ئۆتكەن ئەل ھالىدىن،
كېلۇر ئەل ئارا بولمىش ئەھۋالىدىن.
سۆزۈڭ بارچەغە پىسەند بولغۇدەك،
ئۆزۈڭ سۆز كەبى ئەرچىمەند ئولغۇدەك.
دېسۇن ئاپىرىن بارچە تەھسىن ئېتىپ،
قاراقىغا قول قويسۇ ئۆزدىن كېتىپ.
قۇچۇپ بىر-بىرىدىن پەقەتى ھۇر ئەيمەن،
سېنى كۆرگىلى كەلسۇ ماھ مۇنەيمەن.
نۇرۇپ كەبتۇللا كەبى ئوترادا،
دېگىل ئەمدى ئىسمايىل، ئەتكىل نادا.

× ×

مېنى پىراقتا كۆيدۈردى ھېجرەت قاراقاش،
ئەلەمدە غەمزە قىلدى مۇھەببەت قاراقاش.
باھار گۈلشىنىم يەلپۈنۈردە بادە سەھەردە،
سىتەمدە قويدى مېنى قەدرۇ-قىممەت قارا قاش.
ھاۋاي ئەنجۇمىنى، ئەندىلىپ-بۇلبۇلىنى،
قارارسىز قىلىپ ئۆلتۈردى نىگاھەت قاراقاش.
تەبەسسۇمى قىلىشۇر ھۇر ئەيمەن ۋە ئىنسويرى،
ئانىڭ ئۈچۈنكى چىرايلىقتۇر ئىشرەت قاراقاش.
تامام يىل ئانىڭ ئوساپىدىن سېپات ئۇلسا،
ئاداسى ئاخىر ئىمەس ئالمي ھىممەت قاراقاش.
ئاللا ھەسەردە بول ئىنتىقاممە ۋالى،

گەنەيسىز ئەيلىدى رەنجىدە زىننەت قاراقاش.
ئۈمىد-ئىستەك ئىلە كەلتۈردى يۈز تامام كىشى،
قىلۇرمۇ دەپ نىگاھ چەشىم دۆلەت قاراقاش.
قاتارى كىرپىكىدىن ئوق ئاتاردا ئەبرو كامان،
ھالاك ئېتەر ھە مەنى تىيىرز ھەزرەت قاراقاش.

× ×

جاراھەت ئەيلىدى داغىك مېنىك دىماغىمنى،
دىماغىم ئىچىدە ئورۇنلاتتى كۆز قاراغىمنى.
ۋۇجۇدۇم ئولدى ئەدەم داغ ئىشتىياقىدىن،
راۋانىم ئەيلىدى ھىجرىدە تۆپپە داغىمنى،
باھار مەۋسۇمى گۈلگۈن يۈزىڭنى سەير قىلۇر،
ئاچىلدۇرۇپ ماڭا كۆرسەت ھاۋاي باغىمنى.
قاچانغىچە سېنىك ئاسۇدە كۆڭلۈك ئالمىشتۇر،
مېنىك بۇزار بۇزۇق خەستە قول ئاياغىمنى.
يولۇڭغا كىرپىك ۋە قاشىمنى رىھگۈزار قىلاي،
كېلۇر ئېيىسالىك ئەگەر ئالماقە شاخ-پۇتاغىمنى.
ماڭا نەسىمى سەھەردىن قاچان كېلۇر قەدىمىك،
جانىم چىقارغا ياۋۇتىنى ياروت چىراغىمنى.
خۇداغا دات قىلۇرمەن قىيامەت ئۇلغاندا،
ئەگەر تەرەھھۇم ئېيتىپ بەرمىسەك قۇلاغىمنى.
ساڭا مۇيەسسەر ئىرۇر مەقسۇد زىمىنۇ-زامان،
ئىنايەت ئەيلە ماڭا ئۇشبۇدەم سوراغىمنى.
راۋان ئىرۇر مىلكۈت ئالىمى جانابىڭدىن،
كۆيۈڭدە شەرھى قىلاي سىنەڭى قۇچاغىمنى.
ناۋار قىلۇر چىمەن ۋە ئەندىلىپ ھۇسىنىڭچۈن،

فدايىڭ ئەيلىسەم ئەردى ساداي زاغىمنى،
قىغان بۇلبۇل ۋە گۈل تالئەت ئىلىد ھەجرىگدۇر،
ئەچۈككى چېھرە ئىسى ئىسمايىل ئالدى چاغىمنى.

× ×

بولۇپمەن خۇي - پەيلى خۇش بىر نەۋ جۇۋانغا ئاشىنا،
باغرى قاتتىق تاش يۈرەك ئوتى يامانغا ئاشىنا.
كۆرمىدىم مېھرى - ۋاپا بىر زەررىچە ئول يارىدىن،
ھالىتىمدىن بىخەۋەر كۆيدۈرمە جانغا ئاشىنا.
سورمادى ھالىمنى ئىستىغنا قىلىپ ئول دىلبەرىم،
بولماسۇن ھەرگىز كىشى نامېھرىبانغا ئاشىنا.
خاتىرىم ئاسۇدەلىكىدىن زەررىچە خۇرام ئىمدى،
غەم بىلە كۈلپەتتە قويغان كامىرانغا ئاشىنا.
ئۆمۈر ئەپسۇس ئەيلەدى ھەسرەت چېكىپ نالەن قىلىپ،
بولماقىچۈن جانىلە ساھىپقىرانغا ئاشىنا.
ئۆمۈر ئەپسۇس ئەيلەدى ھەسرەت چېكىپ نالەن قىلىپ،
بولماقىچۈن جانىلە ساھىپقىرانغا ئاشىنا.
ئۆمۈر ئەپسۇس ئەيلەدى ھەسرەت چېكىپ نالەن، قىلىپ،
بولماقىچۈن جانىلە ساھىپقىرانغا ئاشىنا.
لۇتپى قىلسا كاشكى مەن خەستە دىلغا بىر كۈنى،
بولسام ئالدىدا مۇسەخقەر قەھرىمانغا ئاشىنا.
خايىق ئول سائەتكى كۆردى باغدىكى گۈلدەستىنى،
گۈل دېدى ئەي ئەندىلىپ ئول باغىبانغا ئاشىنا.

48. ئابدۇللا هاپىز

ئابدۇللا هاپىز 1875 - يىلى تۇغۇلغان ۋە غۇلجا ناھىيەسىنىڭ خۇدىيار يۇزى «قۇمۇللۇق مەھەللىسى» دە ياشاپ، 1956 - يىلى 81 يېشىدا ۋاپات بولغان.

ئابدۇللا هاپىزنىڭ بالىلىق ۋە ياشلىق هاياتى ئىشلەمچىلىك بىلەن، كىيىمنىچە غۇلجا شەھىرىدىكى مەدرىسە ئىلىم تەھسىل قىلىش بىلەن ئۆتكەن. ئوقۇشنى تۈگەتكەندىن كېيىن، يېزىغا قايتىپ بېرىپ، ئاز - تولا يەر تېرىپ تېرىكچىلىك قىلىغاندىن باشقا، كۆپ ئۆمرىنى سەھرامۇ - سەھرا سايامەت قىلىش، جاھان كېزىش، خەلق بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولۇپ، بىلىم - مەرىپەت تارقىتىش، ئەل ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىش، بىلىش بىلەن ئۆتكۈزگەن. ئىلى دەرياسىنىڭ ئىككى قاسىنىغا جايلاشقان يېزىلارنىڭ ھەممىسىنى ئارىلىغان. ئابدۇللا هاپىز ئۆزىنىڭ تىنىم تاپماي سايامەتچىلىك - جاھانكەشتىلىك قىلىش ئادىتى بويىچە، ئۆز دەۋرىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىغا ناھايىتى قويۇق ئارىلاشقان.

ئابدۇللا هاپىز خۇش خۇي، تېمەن، چارچىماس، كىشى بولۇپ، قوشاق توقۇش، جەڭنامە - داستان ئوقۇش، شېئىر يېزىش، لەتىپە ئېيتىش بىلەن خەلقنە تونۇلغان. ئۇ بىرەر يېرىغا كەلگەندە، جامائەت ئۇنى بىرنەچچە كۈنلەپ تۇتۇۋېلىپ، ئۆيلىرىگە مېھمانغا چاقىرىپ، نەزىم ئوقۇتقان، ئۇنىڭ هازىر

جاۋاب نەزىم - شېئىرلىرى خەلق ئىچىگە تېزلا تارقالغان، شائىرنىڭ ئۆزىمۇ خەلقنىڭ چوڭقۇر ھۆرمىتى ۋە سەمىمىي مۇھەببىتىگە سازاۋەر بولغان. ئۇ يۇرت كېزىپ يېزىلارغا ھەر كەلگىنىدە يېڭى قوشاق، شېئىر، قىزىقارلىق ھېكايىلەرنى ئېيتقان، ھەرخىل ئادەملەرنىڭ خۇي - پەيلى (ئوبرازى) ھەققىدە كۆلكىلىك ھادىسىلەرنى سۆزلەپ بەرگەن. بەزىدە قويۇن دەپتىرىنى ئېلىپ ئوقۇپ بېرىپ، كىشىلەرنى قانغۇچە كۈلدۈرگەن. شۇنىڭا كىشىلەر ئۇ بار يەرگە بىرىختىيار توپلانغان، بۇلۇپمۇ ھاپىز، ئەلنەغمىچى، قوشاقچىلار ئۇنىڭ ئەترايىغا يىغىلىپ، بەزمە - سۆھبەت ئۇيۇشتۇرغان ۋە كۆپ نەرسىلەرنى خاتىرىلەشلىشەنىدى.

ئابدۇللا ھاپىز غۇلجا شەھىرىگە كىرگەندە، كۆپ ۋاقىتنى ھۇنەرۋەن - كاسىپلارنىڭ بەزمىلىرىدە، سارايى - دەڭلەر - دە، يېزا - بازارلىرىدىكى چايخانا - ساماۋەرخانىلاردا ئۆتكۈزۈپ، شەھەر بايلىرىنىڭ، شەيىخ - سوپىلارنىڭ چىشىغا تېگىدىغان شېئىرلارنى يېزىپ، جامائەتچىلىككە ئوقۇپ بەرگەن. قىمارۋاز، لۇكچەك، بەنگە، ھايانكەش، دەللاللار ھەققىدە ھەجۋىي قوشاقلار يېزىپ، خەلق ئارىسىدىكى يامان ئىللەتلەرنى تەنقىد قىلغان، قامچىلىغان. ئابدۇللا ھاپىز مانا شۇ يول بىلەن خەلق ئەدەبىياتى دېگىزىغىمۇ شۇڭغۇپ كىرىپ، ئېسىل دۇردانىلارنى قېزىپ چىققان. ئۇنىڭ پاكىتى: ئىسلاھىيەتتىن خېلى بۇرۇنلا مىسىر دېيارىدىكى ئەرەب قەبىلىسىرى ئىچىدە كەڭ تارقالغان گۈزەل «يۈسۈپ - زىلەيخا» رىۋايىتى ھەققىدە ھەرقايسى دەۋرلەردە ئۆتكەن شائىلار كۆپلىگەن داستانلارياز - غان. ئۇيغۇر شائىرى ئابدۇللا ھاپىزمۇ يازما ئەدەبىيات تارىخىدىن ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان «يۈسۈپ - زىلەيخا» داستانىنى يېزىپ (بۇ داستان شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرە-

پەدىن 1983 - يىلى 2 - ئايدا كىتاب قىلىپ بېسىلدى)، ئۇز دەۋرىدىكى ئىجتىمائىي مەسىلىلەر، مەنىۋى كەيپىيات ۋە بەدىئىي ئاھىڭنى ئىپادىلىدى.

شائىر ئابدۇللا ھاپىز بۇ داستانى ئۇيغۇر خەلق داستانچىلىقىنىڭ ئەنئەنىۋى نەسرىي - نەزمى ئۇسلۇبىنى تاللىغان، لېكىن ئۇنىڭ يېڭىچىلىق ئۇسۇلى بۇ تېممىدىكى شۇ ناملىق خەلق داستانىدىن جىددىي پەرق قىلىدۇ. بۇ نەسرىي بايانىدا چىغاتاي ئەدەبىي تىلىنىڭ نەسرىي تۈرىنى ئىشلەتكەن بولسا، نەزمى بايانىدا ئاروز ۋەزنىنىڭ مەسنەۋى، غەزەل، مۇخەممەس، مۇسەددەس، مۇستەزات قاتارلىق شەكىللەرنى قوللانغان ھەمدە يۇقىرىقى شەكىللەرنى بىر - بىرىدىن پەرقلىنىدىغان ھەر خىل بەھىرلەردە ئىشلەتكەن. شائىرنىڭ داستان سىيۇژېتىنىڭ تەرەققىياتىغا مۇۋاپىق زۆرۈر جايلار ئۇچۇن يازغان شېئىرلىرى 80 پارچىدىن ئاشىدۇ. شائىر داستانىنىڭ نەسرىي بايانلىرىدا چىغاتاي نەسرىي تىلىنىڭ جۈملە تۈزۈش شەكىللىرىگە، نەزمە تەركىبىدە تاللىغان شېئىرىي شەكىلنىڭ پۈتۈن ۋەزىن ئۆلچەملىرىگە قاتتىق رىئايە قىلغان ھالدا، بايان تىلى ۋە شېئىرىي تىلنىڭ ساپلىقىغا، ئۇنىڭ جانلىق تىل بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە ئالاھىدە ئېتىبار بەرگەن. ئەھۋالدىن قارىغاندا، شائىر بۇ داستانىنى مەسچىت - مەدرىسىلەرنىڭ مۇللا - ئاخۇنلىرى، دىنىي مەكتەپلەرنىڭ تالىپلىرى ئۇچۇن ئەمەس، بەلكى ئۆزى جاھانكەشتىلىك ھاياتىدا كەڭ ئۇچراشقان دېھقانلار ۋە كاسىپلار كۆپچىلىكى ئۇچۇن يازغان. بىنپايان ئىلى دېھقانلار دېھقانلىرىدىكى دېھقانلار ۋە غۇلجا شەھىرىدىكى كاسىپ - ھۈنەرۋەنلەرنىڭ بۇ راۋان تىللىق زاباندار شائىرغا «ھاپىز» دەپ نام بېرىشى ئاساسسىز بولمىغان، ئەلۋەتتە. شائىر بۇ داستاندا رىۋايەتلىك ۋەقەلەر ۋە ئوبرازلاردىن پايدىلىنىپ، ئۆزى ياشىغان

دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي ئادالەتسىزلىكىنى پاش قىلىغان، ئادالەت ۋە ئادالەتسىزلىك، خىيانەت ۋە ۋاپا، ھەسەتخورلۇق ۋە مېھرىبانلىق، گۈزەللىك ۋە خۇنۇكلۇك، سۆيگۈ ۋە جاپالارنىڭ تۇرمۇشى، ئۆزئارا كۆرەشلىرى،داستان يېشىملىرىنىڭ ئادالەت ۋە ۋاپانىڭ غەلىبىسى بىلەن ئاياغلىشىشى شائىرنىڭ بۇ داستانىنى ئىدىيەۋىلىككە ۋە خەلقچىللىققا ئىگە قىلغان. بىز شائىرنىڭ داستانى ئارقىلىق 30-يىللاردىكى ئىجتىمائىي، سىياسىي ئادالەتسىزلىكنى ۋاستىلىك يوسۇندا تەنقىد قىلغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز.

ئۇنىڭدىن تاشقىرى، شائىرنىڭ بىر شېئىرلار توپلىمى بار. بۇ توپلامغا جەمئىيەتنىڭ شېئىرلار ۋە ھېكايەتلەرنىڭ مەزمۇنىنى ئابدۇللا ھاپىز ھەققىدە خەلق ئارىسىدا تارقالغان سۆزلەرنىڭ توغرىلىقىنى تەستىقلايدۇ. شائىر بۇ توپلامنىڭ 1944—1948-يىللىرى (ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدە) تۇزگەن بولۇپ، بۇنىڭغا 1930—1948-يىللاردىكى شېئىرلىرىنى رەتلەپ كىرگۈزگەن («تارىخ بىر مىڭ ئۇچيۇز ئاتمىشىنچى يىلدا، يىل ئاراسى سەككىزىنچى ئاي كۈز ۋاقتىدا، يازغۇم كەلدى بۇ ئەدەبىياتنى ئۇشبۇ ۋاقىتتا، كۆڭلۈمدىكى غەم-غۇسسىلەر بولسۇن ئارا»—قولىيازما 154-، 155-بەتلەر). شائىر ئۆز توپلىمىنى ئۆزىگە خاس ئىستىل بويىچە تۆزۈپ چىققان بولۇپ، پۈتۈن شېئىرلىرىنى مەزمۇنغا قاراپ، ئىككى چوڭ باب، 42 «پەسىل» گە ئايرىپ جەملىگەن. ھەربىر «پەسىل»نى «پەسىلى داستان، شەۋقى گۈلىستان...! مەجلىسىدە شېئىر قەلەم... توغرىسىدا يازىمەن، دەيدۇ...» دېگەن سۆزلەر بىلەن باشلاپ، نەسرىي ئۇسۇلدا قىسقىچە ھېكايە بەرگەن. ئاندىن ھېكايەت مەزمۇنى بويىچە ئۆز پىكىرلىرىنى شېئىر ئارقىلىق بايان قىلغان. توپلامنىڭ ئالدىنقى «پەسىل» لىرى ئاق ئۆستەڭ، دېھ-

قانلار، زىرائەتلەر، دەل - دەرەخ، مېۋە - چېۋە، ئات - ئۇلاق، غەزا - تاماقلار ھەققىدە يېزىلغان شېئىرلارنى ھەمدە بايتوقاي، قاينۇق، ئارائۇستەك قاتارلىق يېزا - سەھرالارنىڭ ئومۇمىي ئىجتىمائىي قىياپىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ھېكايەت - شېئىرلار - نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئوتتۇرىدىكى «پەسىل» لەرگە كاسىپ - لار ھەققىدىكى شېئىر - ھېكايەتلەر كىرگۈزۈلگەن. «ئاخىرقى پەسىل»لەر «شىكايەتلەر» دېگەن ماۋزۇ ئاستىدا بىلىمسىزلىك، نادانلىق، تاماخورلۇق، خەسىسلىك ۋە يامان ئەر - خوتۇنچىلىق قا ئوخشاش ئىجتىمائىي ئىللەتلەرنى تەنقىد قىلىدىغان ساتىرىك شېئىرلاردىن تەركىب تاپقان. شۇنىڭدەك، سوپى ئىشان، شەيخ - لارنىڭ ئالدامچىلىقىنى پاش قىلىدىغان يۇمۇر خاراكتېرلىك شېئىرلارمۇ كىرگۈزۈلگەن، توپلامنىڭ ئاخىرىغا شائىر ئۆزىنىڭ لىرىك شېئىرلىرىنى سىغدۇرغانكى، بۇ لىرىك شېئىرلار شائىر - نىڭ ئىلىم - مەرىپەتنى سۆيىمىدىغان، نامرات - دېھقانلارغا، يېتىم - لەر ۋە خورلانغانلارغا ھېسداشلىق بىلدۈرىدىغان خەلقپەرۋەر غايىلىرىنى نامايىش قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، شائىر 30 - 40 - يىللار جەمئىيىتىنىڭ زۇلۇم، ئادالەتسىزلىك، ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە ناھەقچىلىق ئەۋج ئالغان ئېغىر ئەھۋالىدىن زارلىنىپ ھەر خىل ئىجتىمائىي ئىللەتلەرنى ئاچچىق تىل بىلەن سۆكىدۇ. ئۆزىنىڭ جاھاندىن ۋاپا كۆرمىگەنلىكى، ھەممە يەر - دە ئادالەتسىزلىككە دۇچ كەلگەنلىكى، بۇ دۇنيادىن زېرىككەنلىكىنى ئېيتىپ كىشىلەرنى پاك ۋە ئادىل ياشاشقا دەۋەت قىلىدۇ.

ئۆزىگە «قەلەم»نى ئەدەبىي تەخەللۇس قىلغان شائىر ئابدۇللا ھاپىز شېئىرلىرىنىڭ بەدىئىي خۇسۇسىيىتى بىزگە شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، شائىر قوشاقچىلىق ئارقىلىق شېئىرىيەت ماھارىتىنى ئىگىلىگەن. ئۇ ھېچقانداق شېئىرىيەت ئۇستىلىرىدىن تەلىم ئالمىغان، ئەدەبىي مەكتەپتىمۇ ئوقۇمىغان، پەقەت ئۆ -

زىنىڭ تىنىم تاپماس سايامەتچىلىك، جاھانكەشتىلىك ئادىتى بو-
يىچە ھاياتتىن چوڭقۇر ئىلھام ئېلىپ، ئۆزى دۇچ كەلگەن
ھەر بىر ۋەقە ھەققىدە بىر شېئىر توقۇغان. شائىرنىڭ ئىلھامى
سۆز، قاپىيە، رادىپ، ۋەزىن چەكلىمىسىگە ئۇچرىمىغان. ئۇ
قانداقلا بولمىسۇن، خەلق چۈشىنىدىغان، زوقلىنىدىغان، روھى
كۆتۈرۈلىدىغان ۋە ئىبرەت ئالىدىغان شەكىللەرنى قوللىنىپ،
ئۆز ئىجادىيىتىنى ۋاقتىدا، بېرۋاسىتە خەلققە يەتكۈزۈپ تۇرغان.

ئابدۇللا ھاپىز ئىجادىيىتىدە ئۆزىگە خاس يەنە بىر ئالا-
ھىدىلىك بار. ئۇ بولسىمۇ شېئىر تېمىسىنىڭ ئۆزگىچىلىكى:
شائىر ھېچقىسى ئېتىبار قىلمىغان ۋە تىلغا ئالمىغان تېمىلارنى
تاللاپ، ئۇنىڭدىن بىر بەدىئىي پىكىر ياراتقان. مەسىلەن،
شېئىر توپلىمىنىڭ 4 ـ، 8 ـ پەسىللىرىدە ھەر خىل دەل ـ دە-
رەخلەر، تۆگە قاتارلىق ھايۋاناتلار، بۇغداي، قوناق، تېرىق
قاتارلىق زىرائەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ رولى، قىممىتى، خۇسۇسى-
يىتى ھەققىدە چىرايلىق، كۆلكىلىك پىكىر يۈرگۈزۈپ، ھەر
بىرىنى ئۆز لايىقىدا جانلاندۇرۇپ ئۆتىدۇ. 15 ـ پەسىلدىكى
«سائادەتخانىنىڭ زارى» دېگەن شېئىرىدا: نادان، قىمارۋاز، لۇك-
چەككە ياتلىق بولغان ئايالنىڭ ئاھ ـ زارى ئارقىلىق بىزارلىقنى
قاتتىق سۆكىدۇ ۋە كىشىلەرگە نەسىھەت قىلىپ «نادانلارغا
قىز بەرمەكلەر» دەيدۇ. بۇ قارىماققا ئاددىيلا شېئىردەك كۆ-
رۈنگىنى بىلەن، مەزمۇنىدا رېئاللىقتىكى چوڭقۇر ئىجتىمائىي
ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدىيىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. بۇ يەنە فېئودالىق
نىكاھ ئادىتىنى قارىلايدىغان ئىلغار پىكىرلىك كىشىنىڭ ساداسى.

ئومۇمەن، ئابدۇللا ھاپىز خەلق قەلبىدىن چوڭقۇر ئو-
رۇن ئېلىپ، خەلقىمىزنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان، ئەدەبى-
يات تارىخىمىزدا ئۆزىگە خاس ئەدەبىي تۈھپە ياراتقان
خەلقپەرۋەر شائىردۇر.

ئابدۇللا هاپىز شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

ئاق ئۆستەڭ ھەققىدە

شال، بۇغداينى كۆكلەتكەن كارامەتلىك ئاق ئۆستەڭ،
ئىلى ئالەم خەلقىغە ساخاۋەتلىك ئاق ئۆستەڭ.

تەشنالىقنى قاندۇرۇپ، ئېتىزدا دان ئۈندۈرۈپ،
راھىتىنى كۆرسەتكەن ھالاۋەتلىك ئاق ئۆستەڭ.

ئىلى ئون يۈزى دەيدۇ، ھەم سۈيدۈك - كۆرە دەيدۇ،
كەتمەنچىلەر يىغلايدۇ ئاداۋەتلىك ئاق ئۆستەڭ.

چورۇق ھېكىم چاپقاندا، غەزىلەرنى ئاچقاندا،
كەتمەنچىنى قاقشاتقان تالاپەتلىك ئاق ئۆستەڭ.

ھاكىم بېگىم چىققاندا، چېدىرلارنى تىككەندە،
كەتمەنلەر جارانلىدى، ھەشەمەتلىك ئاق ئۆستەڭ.

نەچچە ھېكىملەر ئۆتتى، نەچچە دوغلار ئۆتتى،
نەچچە قىسما بەگ كەلدى، سالاپەتلىك ئاق ئۆستەڭ.

نەچچە ئاتىمىز ئۆتتى، نەچچە ئانىمىز ئۆتتى،
سوۋغا - سالاملار كەلدى، خۇشامەتلىك ئاق ئۆستەڭ.

كېمىلەرنى يۈرگۈزگەن، قولۇاقلارنى ئويناتقان،
چوك - كىچىكنى بويلاتقان قۇت - بەركەتلىك ئاق ئۆستەڭ.

ئۆستەك باشدا لىڭكو①، لىڭكولۇق بىلەن پىڭيۇ②،
خويمۇ تەرىپىك باردۇر، خان تاجىلىق ئاق ئۆستەك.

تاغلارنى يېرىپ چىققان، ئەجدىها سۈپەت بولغان،
ئەگرى-توقاي ئىلاندەك ئالامەتلىك ئاق ئۆستەك.

سەھرالارنىڭ ئىچىدە سەندىن ئارتۇق ئۆستەك يوق،
ھەممە ئەلنىڭ قارنى توق، قانائەتلىك ئاق ئۆستەك.

دانلىق-دانلىق بۇغداينى، قوناق تېرىق، ئاشلىقنى،
شېغىللىقتا ئۇندۇرگەن، دارامەتلىك ئاق ئۆستەك.

كەتمەن، گۈرجەكنى چاپسا، بەللىرىنى باغلىسا،
قۇۋۋەتى بار يىگىتلەر، بەرىكەتلىك ئاق ئۆستەك.

قامچىلارنى تەڭلەيدۇ، كەتمەنچىنى ئىلغايدۇ،
بەزىسىنى تىللايدۇ، ئاھانەتلىك ئاق ئۆستەك.

مىراب-بەگلەر كەلگەندە، شاڭيۇ ئاتقا مىنگەندە،
كۆزلىرىنى چەكچەيتكەن، قاباھەتلىك ئاق ئۆستەك.

---

① لىڭكو-تازادلىقتىن بۇرۇنقى ئاق ئۆستەك سوۋېتنى باشقۇرغان ئورگان. ئۇ، ئۆستەك چېپىش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان بارلىق تالۇان-سېلىقلار، ھاشار-ئەمگەك كۈچلىرىنى پىلانلاش، ۋە تەقسىم قىلىشقا مەسئۇل بولغان. ئۆستەك پۈتكەندىن كېيىن، ئۇ تەقسىملەش، رېمونت قىلىش، كېڭەيتىش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان. ئورنى ئاق ئۆستەكنىڭ باشلىنىش نۇقتىسىدا-ھازىرقى غۇلجا ناھىيە ئۈچۈن يېزىسىنىڭ يۇقىرىسىدا بولۇپ، بۇ جاي ھازىرمۇ دالىكو دەپ ئاتىلىدۇ.

② پىڭيۇ-دوست، ئاغىنە.

سۈلىرىڭ ئاقسۇن راۋان، سەبىر قىل ئېغىر كارۋان،
مەن سېنى ماختاپ كېتەي، پاساھەتلىك ئاق ئۆستەڭ.

ماختىسامۇ ماختايمەن، ماختاپ سېنى ھارمايمەن،
ئاتلاپ سېنى ئۆتمەيمەن، مەرھەمەتلىك ئاق ئۆستەڭ.

نەچچە ئادەمنى يېدىڭ، مەندىن ھەزەرقىل، دېدىڭ،
كالا ـ ئاتنى قويمىدىڭ، مالامەتلىك ئاق ئۆستەڭ،

نازۇك قەلەم ئۆستەڭنى نېمە ئانچە يازدىڭسەن؟
دېھقانلارنى تونىماس ئاسارەتلىك ئاق ئۆستەڭ.

قەلەم

كېچە ـ كۈندۈز يازغىلى مەقسەتنى خۇمارى قەلەم،
قانچە يازسام شۇنچە زېبا ـ دەردى گۈفتارى قەلەم.

ئەۋۋەلى ھەم ئاخىرى ئىلىم ئوقۇپ باشلار دېسەم،
كىم قۇلاق سالماي ساڭا كۆرسەتتى ئازارى قەلەم.

ھەر كىشى كىمرسە يولۇڭغا سەن ئاڭا رەھبەر بولۇپ،
مېھرىبانلىق بىرلە سۆزلەپ بولدى دىلدارى قەلەم.

مەن خىيال قىلسام سېنى، سەندەك چىرايلىق بولمىغاي،
ئۇچ ھەرپتىن① ئىبارەت ئالدىم، مەن گىرىپتارى قەلەم.

---

① ئۇچ ھەرپ ـ «قلم» سۆزىدىكى «ق (قاف)»، «ل (لام)»، «م (ميم)» ھەرپلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

«قاف» ــ قانائەت ئەيلىسەڭ، سىڭگەن توقاچىڭنى يېگىن،
بەك ئەجەب راھەت ئىكەن، دەپ يازدى ھۇشيارى قەلەم.

«لام» كەبى ئەگرى بولۇپ، كىرمە يامانلىق يولىغا،
«مىم» مۇرادىڭغا يېتەرسەن، دەيدۇ گۈلزارى قەلەم.

شائىرى، ئۇشبۇ قەلەمنىڭ يولىدىن ئايرىلمىغىل،
توغرا يولغا سېنى باشلار ھەم مەدەتكارى قەلەم.

ياخشى

يېغى ياندىن قوپادۇر، ھەر بالا كەلسە قېرىنداشتىن،
ۋاپاسى يوق قېرىنداشتىن ۋاپادار ئاشنا ياخشى.

ئۇرۇق ـ تۇغقان قېرىنداش دەپ، ئۆزۈڭنى خارۇ ـ زار ئەتمە،
ھەقىقىي مېھرى شەپقەتلىك سەمىمىي دىلىئۇزار ياخشى.

شىجائەتلىك يىگىت بولساڭ، ھۇنەر ـ كەسپىڭدىن ئايرىلما،
تەۋەككۈلتۇ ئەللەللا① كەسپىڭدىن تاپقان ساپا ياخشى.

جاھانىنىڭ خۇلقىدىن زەررە ۋاپانى كۆزلىمە ھەرگىز،
زىيانلىق تۇغقىنىڭدىن پايدىسى يەتمەس گادا ياخشى.

يىراق بولسۇن، يېقىن بولسۇن، چاقىرغان يەرگە بارغىنىسەن،
چاقىرماس يەرگە بارغاندىن ئۆيۈڭدىكى غەزا ياخشى.

---

① تەۋەككۈلتۇ ئەللەللاغا تەۋەككۈل قىلىش، ھۇنەر ـ كەسىپ، ئەمگەك قىلماي تۇرمۇش كەچۈرۈش كۆزدە تۇتۇلمىدۇ.

قانائەتلىك بولۇپ يۈرسەك، سېنىڭدىن باي كىشى بولماس،
قانائەتسىز كىشىدىن بەڭگە بولغان بىر خۇما ياخشى.

ھەممىشە غەيۋىتى، پىتنە-پاساتلىق ھەر جامائەتتىن،
كۆڭۈل ئارامىنى تاپقان غېرىپلىق بىر پانا ياخشى.

بېخىل، ناكەس بولۇپ ئۆتكەن غېنىيلىق ئەھلى دۇنيادىن،
دىلىدا مېھرى شەپقەتلىك بولۇپ قىلغان ساخا ياخشى.

كىشىنىڭ قەدرىگە يەتمەس بولۇپ كەلگەن نادانلاردىن،
قەدىردانلار بىلەن سۆھبەت قىلىپ ياتقان كاما ياخشى.

ئۆزۈڭنى موللا چاغلاپسەن ئەمەل قىلماس كىتابىڭدىن،
كىمكى ئىخلاس بىلەن بويۇنغا ئاسقان بىر تۇما ياخشى.

قەلەم شائىر بولۇپ يازدى ئاجايىپ نەزمە، ئەپسانىنى،
ئوقۇغان، ئاڭلىغانلار خۇش بولۇپ قىلغان دۇئا ياخشى.

سائادەتخاننىڭ زارى

مېنىڭ ئېتىم سائادەتخان ئاڭلىساڭلار،
ئەھۋالىمنى كۆندە ئېيتاي تىڭلىساڭلار،
زايا كەتتى مېنىڭ ئۆمرۈم ئويلىساڭلار.
لايىق تېپىپ قىز بېرىڭلار توي قىلساڭلار.
پەيلى يامان نادانلارغا قىز بەرمەڭلار!

نادانلاردا كېچە-كۈندۈز يوقتۇر ساۋاب،
نادانلارغا تەگكەن قىزنىڭ باغرى كاۋاپ،

تۇي - تۆكۈنگه باراي دېسه بەرمەس جاۋاب،
غەزا - تاماق ئېتەي دېسه بېرەر ئازاب،
پەيلى ياماڼ نادانلارغا قىز بەرمەڭلار!

يامانلاردىن قۇتۇلماققا يوقتۇر ئىلاج،
ئامال قانچه بىر نادانغا بولدۇم موهتاج،
ئۆي تۇتۇشقا كېلىشمەيدۇ هېچبىر مەزاج،
ئالتۇن قاداق، بۆك كەيدۇرسه بېشىغا تاج،
پەيلى ياماڼ نادانلارغا قىز بەرمەڭلار!

ئۆمرۈم ئۆتتى نادان بىلەن هەم قىش، هەم ياز،
ئۆلۈپ كەتسەم ئېزىز جاننى قىلدىم نىياز،
قىمار ئويناپ تاپالمىدى بىر باش پىياز،
كەمبەغەللىك دەردىنى هەم سۆزلىسەم ئاز،
پەيلى ياماڼ نادانلارغا قىز بەرمەڭلار!

سائادەتخان بەختىم يوق، دەپ قىلدىم پەريات،
ياماڼ ئەركە تېگىپ قالدىم، ئىسىت هايات!
بۇ جاپانى تارتقىنىمغا دۇشمىنىم شاد،
سەبرى قىلسام خۇدا بىر كۈن قىلار ئازاد،
پەيلى ياماڼ نادانلارغا قىز بەرمەڭلار!

§5. قۇتلۇق هاجى (شەۋقى)

قۇتلۇق هاجى شەۋقى (شەۋقى — ئەدەبىي تەخەللۇسى) ئۇزۇننىڭ شېئىرىدىي ئىجادىيىتى، ئۇيغۇر نەشرىياتچىلىقى ساھەسىدىكى تۆھپىسى بىلەن خەلقىمىز ئىچىدە خېلى زور تەسىر پەيدا قىلغان مەدەنىيەت جەڭچىسى.

قۇتلۇق هاجى شەۋقى 1876 - يىلى قەشقەر شەھرىنىڭ قازانچى مەھەللىسىدىكى يەرلىك ئەمەلدار ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئوقۇش يېشىغا يەتكەندىن كېيىن قەشقەردىكى مەدرىسىلەرنىڭ بىرىدە ئوقۇپ ئىلىم تەھسىل قىلىپ، ئەرەب، پارس تىللىرىنى پۇختا ئىگىلىدى.

قەشقەرنىڭ يەرلىك ئەمەلدارلىرىدىن بىرى بولغان ئابدۇرېھىم بەگ هاجى 1908 - يىلى 32 ياشلىق ئوغلى قۇتلۇقنىمۇ سەئۇدى ئەرەبىستانغا هەجگە بىللە ئېلىپ بارىدى. هەج پائالىيىتى ئاياغلاشقاندىن كېيىن قۇتلۇق هاجىم مىسىرنىڭ پايتەختى قاهىرەدىكى «جامئۇل ئەزهەر داربلئۇلۇم» غا ئوقۇشقا كىرىپ، مەخسۇس ئەرەب تىلى ۋە ئىسلام دىنىنىڭ قائىدە - قانۇنلىرىنى ئۆگىنىدۇ، ئۇ، ئوقۇشنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ئاتىسى بىلەن بىللە تۇرکىيىگە قايتىپ كېلىدۇ، تۇرکىيىدىكى يېڭى مۇھىت، ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئۇنىڭغا تەسىر قىلىپ، ئىستامبۇلدىكى ئالىي بىلىم يۇرتىغا كىرىپ ئوقۇشنى يەنە داۋاملاشتۇرىدۇ. كېيىن بۇخاراغا كېلىپ بىر مەزگىل ئوقۇيدۇ.

قۇتلۇق هاجىنىڭ چەت ئەللەردىكى بىرنەچچە يىلىق ئوقۇش هاياتى ئۇنى ئىلىمنىڭ هەرقايسى تۈرلىرى بويىچە كالا ماله‌تكه يەتكۈزۈپلا قالماستىن، بەلكى ئەڭ مۇهىمى ئۇنىڭ كىشىلىك تۈرمۇشقا بولغان نەزەر دائىرىسىنىمۇ كېڭەيتىپ، ئۇنىڭدا هاياتقا يېڭىچە قارايدىغان بىر خىل تۈيغۇنى شەكىللەندۈردى. بولۇپمۇ تۈركىيىده مۇستاپا كامال باشچىلىقىدىكى جاهالەتچىلىككه، قالاقلىققا ۋە مۇتەئەسسىپلىككه قارشى قانات يېيىۋاتقان جەدىتچىلىك (ئىسلاهاتچىلىق) هەرىكىتى قۇتلۇق هاجىنىمۇ چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتىپ، ئۇنىڭ خۇراپاتلىق، مۇتەئەسسىپ لىك كۆز قارىشىدىن قۇتۇلۇپ، يېڭىلىقنى خالايدىغان، تەرەققىياتقا ئىنتىلىدىغان دېموكراتىك ئىدىيىدىكى ئىلغار كىشىگه ئايلىنىشقا تۈرتكه بولىدۇ. شۇ كۈنلەردە، ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئەسىرلەردىن بۇيان غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقان ئۆز خەلقىنى قانداق قىلىپ جاهالەت، نادانلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ۋە ئۇلارنىڭ بوينىدىكى قۇللۇق زەنجىرىنى قانداق ئۈزۈپ تاشلاپ، ئۇلارنى ئەركىنلىككه ئىرىشتۈرۈش ئوي - پىكرى چۈلغىۋالغانلىقتىن، بۇخارادىكى ئوقۇشىنى تۈگەتمەيلا دەرهال ۋەتەنگه قايتىپ كېلىدۇ - ده، فېئودالىزمغا قارشى ئاۋانگارت سۈپىتىده مەيدانغا چىقىپ، ئۆز قەلىمى بىلەن جاهالەتچىلىككه، نادانلىققا قارشى «شەۋقى» تەخەللۇسى بىلەن شىددەتلىك ئوت ئاچىدۇ. ئۇ خەلقنىڭ، ئىلىمنىڭ بەخت - سائادىتىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا ئەنه شۇنداق كۆيۈنۈپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىده، باي ئۆلكىلەر، ئەمەلدارلار، شائىرلار قاتناشقان بىر سورۇندا، شۇدەۋر سورۇنلىرىنىڭ يوسۇنى بويىچە شېئىر ئوقۇش بولىدۇ. سورۇندا «بولسۇن»، «كەلسۇن» دېگەن سۆزلەر قاپسىيه قىلىنىپ مۇشائىره باشلىنىدۇ. بۇ سورۇنغا قۇتلۇق شەۋقىمۇ قاتنىشىدۇ. نەپسانىيەتچىلىكىدىن بىرنەچچىسى شېئىر ئوقۇپ، قۇندۇز ياقىلىق

تەتىللا تون كەلسۇن، ئېسىل نازۇ-نېمەتلەر كەلسۇن، چىر-
رايلىق قىز-چوكانلار بىلەن ئەيش-ئىشرەتلەر بولسۇن...
دېيىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ چىرىكلەشكەن رەزىل روھىي دۇنياسىنى
ئاشكارىلايدۇ. قۇتلۇق شەۋقىمۇ شۇ قاپىيە ئىزىدىن، ماڭا بىر
قىلىچ كەلسۇن، مەن ئۇنىڭغا خەلقىمنىڭ بويىنىدىكى خارلىق
زەنجىرىنى ئۈز دەپ بۇيرۇق بېرەي، ئۇزەلمىسە قايتىپ كېلىپ
مېنىڭ بويىنۇمنى ئۇزسۇن، شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ كۆزۈم خەل-
قىم ئۇستىدىكى زۇلۇمنى، خارلىقنى كۆرمىسۇن دەيدۇ. بۇنى
كېيىن شېئىر قىلىپ مۇنداق يازغان:

بىر قىلىچ بەرسە خۇدا، كەس دەپ ئۇنىڭغا بۇيرۇسام،
ئۇزسە خەلقىنىڭ بويىنىدىن خارلىق كىشەن-زەنجىرىنى.
گەر خارابكەن ئول ۋەتەن، كاللامنى ئۇزسۇن ئۇ قىلىچ،
كۆرمىسۇن شەۋقى كۆزى، قۇللۇقتا ئەل تەقدىرىنى.

شائىر قۇتلۇق شەۋقى كۆپلىگەن شېئىر ۋە ماقالىلەرنى يېزىپ، خەلق ئاممىسىنى زۇلۇم-زالالەتكە، فېئودالىق مۇس-تەبىتچىلىككە، فېئودالىزم ئاساريتىگە قارشى كۈرەشكە چاقىردى. بولۇپمۇ شائىر ۋەتەنپەرۋەرلىك تېمىسىدا كۆپلىگەن ئەسەر-لەرنى ئىجاد قىلىپ، ۋەتىنگە بولغان مۇھەببىتى، سېغىنىشى ۋە سۆيگۈ هېسسىياتىنى، ۋەتەن تارىخى هەققىدىكى شېئىرلىرىنى ئەس-لىمىسىنى هەم گۈزەل كەلگۈسىگە بولغان تەلپۈنۈشىنى تارىخىي پاكىتلار، رېئال ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، تەبىئىي هالدا گەۋدىلەندۈرۈپ بەردى. مەسىلەن، ۋەتەنپەرۋەر هەم تەرەققىيپەرۋەر ئەدىب ئابدىقادىر داموللام فېئودال كۈچلەر-نىڭ سۈيىقەستىگە ئۇچراپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، قۇتلۇق شەۋقى كۆكرەك كېرىپ، مەردانىلىك بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ مەرسىيە ئوقۇپ، ئادالەتسىز زامانىنى، رەھىمسىز قارا كۈچلەرنى، قارا نىيەت قاتىللارنى غەزەپ بىلەن ئەيىبلىدى ۋە خەلقنى

ئۇلارغا قارشى جەڭگە چاقىردى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى باشتىن-ئاياغ جەڭگىۋار تېپىلاردىن يارىلىپ كۆرەشكەن روھ بىلەن تولغان.

خەلق ئاممىسىنى ئويغىتىشتىكى ئەڭ جەڭگىۋار قورال قەلەم بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ خىتابىنى ئەڭ يىراق جايلاردىن يەتكۈزۈپ، ھەممىنى خەۋەردار قىلىدىغان تېخىمۇ مۇھىم قورال مەتبەئە ۋە نەشرىياتچىلىقتىنىڭ تەرەققىياتىمىزدا تۇتقان ئورنىنى تونۇپ كەلگەن قۇتلۇق شەۋقى 1918-يىلى «ئاڭ گېزىتى» نى نەشىر قىلدى. بىراق بۇ گېزىت مۇتەئەسسىپلەرنىڭ قارشىلىقى ۋە ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق تۈپەيلىدىن ئۇزۇن داۋاملاشماي نەشىردىن توختىدى. قۇتلۇق شەۋقى يەنە 1933-يىلى 7-ئايدىن باشلاپ «ئەركىن ھايات گېزىتى» نى نەشىر قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، 1934-يىلى 8-ئاينىڭ 23-كۈنىدىن باشلاپ «يېڭى ھايات گېزىتى» نى نەشىر قىلدى. بۇ گېزىتنىڭ باش مۇھەررىرلىكىنى باشتىن-ئاخىر قۇتلۇق شەۋقى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. بۇ گېزىتەكە، ئاساسلىقى، خەلقنىڭ خەۋەرلەر، ئۇيغۇر تارىخىدىن ساۋاتسىز ئىسلام ئەقىدىسىگە ئائىت بايانلار، ئەدەبىي ئەسەرلەر بېسىلدى. گېزىتكە بېسىلغان ماقالىلەر ۋە ئەسەرلەر خەلقنىڭ ئىلغارلىق ۋەتەنپەرۋەرلىك پىكىرلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ھەم خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، فېئودالىزمغا، ئەكسىيەتچىلىككە قارشى تۇرۇشتا ئىجابىي رول ئويناندى.

دېمەك، قۇتلۇق شەۋقى تەشكىللىگەن ۋە ئۇنىڭ باش مۇھەررىرلىكىدە چىققان «يېڭى ھايات گېزىتى» فېئودالىق خۇراپاتلىققا، جاھالەتچىلىككە ۋە نادانلىققا قارشى تۇرۇشنى مەزمۇن قىلغان ئىلغار ئىدىيىدىكى يېڭى گېزىت بولۇپ، ئۇ كەڭ خەلق ئاممىسىنى ئويغىتىش، ئىلىم-مەرىپەت ئۆگىنىشكە

دالالەت قىلىش، تەرەققىياتقا يېتەكلەش قاتارلىق جەھەتلەردە. زور رول ئويناپلا قالماستىن، ئەڭ مۇھىمى ئەسىرلەر بويى ئۇزۇلۈپ قالغان مەتبەئە ۋە نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىمىزنى ھازىرقى زامانغا ئۇلىدى.

قۇتلۇق ھاجى شەۋقى يەنە كۆزگە كۆرۈنگەن تارىخچى ئىدى. ئۇ يازغان تارىخىي ئەسەر «ۋاقەئى كاشغەر» ناملىق كىتاب مۇھىم تارىخىي ھۆججەت سۈپىتىدە مۇزېيدا ساقلانماقتا. بۇنىڭدىن تاشقىرى، ئۇ ئەرەب، پارس تىلىدىكى نۇرغۇن لۇغەتلەرنى ئۇيغۇرچە ئىشلىگەن.

قۇتلۇق ھاجى شەۋقى تەشۋىق قىلغان ئەركىن پىكىرلەر، دېموكراتىيە ۋە ئەركىنلىك سادالىرى ئەكسىيەتچىلەرنىڭ يېغىرىنى ئېچىپ، ئۇلارغا ئەجەللىك زەربە بەردى. شۇڭلاشقا، زوراۋانلار گۇرۇھى ئۇنى يوقىتىش كويىغا چۈشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى جاللاتلار قولغا ئېلىپ تۈرمىگە تاشلىدى. ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر شائىر، دېموكراتىك ئەرباب، مەشھۇر تارىخشۇناس، ئىقتىدارلىق نەشرىياتچى قۇتلۇق شەۋقى 1937 - يىلى - 10 - ئايدا جاللات، مۇستەبىت شېڭ شىسەينىڭ تۈرمىسىدە 61 يېشىدا ۋاپات بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ نامى ئەدەبىيات-سەنئەت، ئاخباراتچىلىق تارىخىمىزدا ھازىرقىدەك جارانلاپ، ئۆچمەس تۆھپىلىرى خەلقىمىز ئارىسىدا داۋاملىق زىكرى قىلىنماقتا.

قۇتلۇق هاجى شەۋقى ئەسەرلىرىدىن نەمۇنىلەر

مەرھۇم ئابدىقادىر ئەزىزى (داموللا)
كاشغەرنىمك ۋاپاتىغا مەرسىيە

ئەسلى:
ۋاھ، ھەسرىتا، بۇ دەھىرنىڭ، كارى ئىبرۇر مەككارۇ-زەرەر،
ئادىتىدۇر غەدرۇ-سىتەم يوقتۇر مۇرۇۋۋەتتىن ئەسەر.

يەشمىسى:
ئاھ، ھەسرەتكى بۇ دەۋر زامانىنىڭ ئىشى ھەيلەدىن، ئادەتى خىيانەت، زۇلۇمدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭدا ياخشىلىقتىن ئەسەرمۇ بولمايدۇ.

ئەسلى:
چەرخى پەلەك بەس بول، ئەجەب، سەيرى ئۇنىڭ
مەئكوس چەپ:
ھەمقۇ-سەپى ئەيلەر تەلەپ، دۇشمەن ئاڭا ئەقلۇ-ھۇنەر.

يەشمىسى:
پەلەكنىڭ چاقى شۇنداق ئاجايىبكى، ئۇ دائىم تەتۇر ۋە دۇم ئايلىنىدۇ، ئادەملەردىن ئەخمەقلىق ۋە كۆڭلى قارىلىقنى تەلەپ قىلىدۇ، چەرخى پەلەككە ئەقىللىق ھۇنەر-بىلىم ئىنكاسى دۇشمەن كۆرۈنىدۇ.

ئەسلى:
دۇنيا پانى بىۋاپا، گومىرادا يوق سىدقۇ-ساپا،
پىكرى خىيالىدۇر، جاپا-مەردانىلەرگە يوق سەمەر.

يەشمىسى:
دۇنيادا مەڭگۈلۈك ۋاپا يوق بولۇپ، يولدىن ئازغانلاردا

راستلىق ۋە پاكلىق بولمايدۇ، ئۇنىڭ پىكرى - خىيالى ھەممىسى جاپا قىلىش بولۇپ، ھەر كىشىلەرگە پايدا كۆرسەتمەيدۇ.

ئەسلى:

كۆپ ئىلمۇ - ئىپرپانلىق زەبۇن، قالمىش يۈرەكتە داغ - خۇن، شادۇ - خۇرامان نەچچە دۇن، پەرۋاز ئېتەربى پالو - پەر.

يەشمىسى:

بىلىملىك، ئاڭلىق كىشىلەر ھەممىسى خارلىقتا، ئۇلارنىڭ يۈرىكى داغ بىلەن قان، ئەكسىچە، قانچىلىغان ئۆز يولىدىن ئازغانلار قانات - قۇيرۇقسىز بولسىمۇ، خۇشال ئۇچۇپ يۈرىدۇ.

ئەسلى:

ئول مۇرشىدى ئالى ھىممەم، كانى ھىدا، بەكرى كەرەم، خەلقىنىڭ غېمىدا دەمبەدەم، ھەسرەتلىنىپ شامۇ - سەھەر.

يەشمىسى:

ئۇ (داموللا) بىر ئۇلۇغ ئۇستازكى، ھىممىتى ئالى، ھەر دايەتنىڭ كانى، ياخشىلىقنىڭ دەرياسىدۇر. ئۇ كېچە - كۈندۈز خەلقىنىڭ غېمىنى يەپ، ھەسرەتلىنەتتى.

ئەسلى:

قەستى ئۇنىڭ ئىسلاھ ئىدى، يۇرتى ئۈچۈن ھەق سۆزلىدى، جاھىل ھەربىلەر تويمىدى، تارتىپ ئاڭا تىغۇ - كەمەر.

يەشمىسى:

ئۇنىڭ مەقسىتى ئەلدىكى ناتوغرىلىقنى تۈزىتىش بولۇپ، يۇرتى ئۈچۈن ھەق سۆزلىگەنىدى. ئەمما جاھىل دۈشمەنلەر ئۇنىڭدا تىغ تارتىپ تويمىدى.

ئەسلى:

زۇلمى ئىلە قىلدى شېھىت، ئالەت بولۇپ بىر شۇم - پەلەد، چۈن شىمىر مەلئۇن بە - يىزىد، مەقسەتلىرى نىشۇ - زەر.

يەشمىسى:

شەمری مەلـئۇن ــ يەزدد . ئۇچۇن قورال بولغاندەك، ابىر شۇم لەنەتى دۇشمەنلەرگە قورال بولۇپ، داموللىنى زۇلۇم بىلەن شېھىت قـلدى. دۇشمەنـنىڭ مەقسـتى ئەل ۋە يۇرت ئۇچۇن زەھەرلىك نەشتەر سانجىش ئىدى.

ئەسلى:

ئەھىياپقا كەلدى بۇ بالا، بارچە بۇ غەمگە مۇپتىلا،
گويا ئىككىنچى كەر بالا، قالدى ئەبەت تىلدا كەدەر.

يەشمسى:

دوستلارغا مۇنداق بالا يولۇقۇپ، ھەمـمىنى غەمگە مۇپـتىلا قـلدىـكى، گويا ئىككـىنـچى كەربالا ۋەقەسى مەيدانغا كەلـگەندەك بولدى، دـىللاردا مەڭـگۇلۇك بىرغەش ئـقارـىلىق قالدۇردى.

ئەسلى:

ئەي مۇسلىمى شەپقەت پانا، بىزدىن يوقالدىڭ، ئاھ ـ ۋاھ،
قالدى بۇ يۇرت ھالى تاجاھ، بى مۇرشىدى، بى راھبەر.

يەشمسى:

ئەي ئەلنى ئۇغرا يولغا سالغۇچى شەپقەتلىك پاناھىمىز،
ئېيىست، ئارىمىزدىن يوقالدىڭ، ئەمدى بۇ يۇرتنىڭ ھالى خارابـ لىققتا، خەلق يول كۆرسەتكۈچسىز، يول باشلىغۇچسىز قالدى.

ئەسلى:

ەەھشەتلىك تەرك ئەتتىڭ بىزى، ئۇچتى تەمەردۇنىڭ ئىزى،
ئەي بەھرى زۇلمەت يۇلتىزى، چۇن ۋاقىتسىز قىلدىڭ سەپەر.

يەشمسى:

سەن قاراڭغۇلۇق دەريـاسـىنىڭ يورۇق يۇلتۇزى ئىدىڭكى،

ۋاقتسىز سەپەر بىلەن دەھشەتلىك ھالدا بىزدىن ئايرىلدىڭ،
ئەمدى بىزدە ئالغا بېسىش — مەدەنىيەتنىڭ ئىزى ئۆچتى.
ئەسلى:
تاھ شىرى دىللەر فورمالال، چۈن مۇندا
كىم قەھتى رىجان،
ئەنقا بولۇپ ئەھلى كامال، ھەق نۇرىنى
پۈركەپ خەتەر.
يەشمىسى:
شۇڭلاشقا قىيامەت بولغانىغا قەدەر دىللىرىمىز مالالىلىققا
چۆمدى. چۈنكى سەندەك مەردانە كىشىلەر بىزدە كەم ئىدى.
كامالەتكە يەتكەنلەر ئەنقا بولغاچقا، خەتەرلىكلەر ھەقىقەت
نۇرىنى پۈركىۋالدى.
ئەسلى:
يارەب ئۆزەڭ قىل مەرھەمەت، خەلق قالمىسۇن
ھايۋان سۈپەت،
ئىنسان كەبى بەر مەكرۇبان، ئەيلەپ ئاتا، ئەقلۇ-بەسەر.
يەشمىسى:
يارەببىم، بىزگە ئۆزەڭ مەرھەمەت قىلغىنىكى، خەلق
ھايۋان سۈپەتلىكىدە قالمىسۇن، ئىنسانلارغا ئوخشاش يۈكسەك
لىك بەر. بىلىشكە ئەقىل، كۆرۈشكە كۆز ئاتا قىل!
ئەسلى:
چۈن بىرمىك ئۆچىۋز يەنە قىرىق، ئۆچ ئەردى
دەھشەتلىك سىنە،
سالى شاھادەت نەشرىنە تارىخىي روشەن موختەسەر.
يەشمىسى:
تارىخ ھىجىرىيىنىڭ بىرمىك ئۆچىۋز قىرىق ئۆچىنچى

يەلى خەلقىمىز ئۇچۇن دەھشەتلىك بىر يەل بولدىكى، داموللا شۆھرەت بولغان يەلنىڭ بۇ تارىخى تارىخ بېتىدە ئوچۇق ۋە خۇلاسىلەنگەن ھالدا يېزىلغاندۇر.

ئەسلى:

چۇن ھاجى قۇتلۇق ماتىمى، ئايرىلدى ھەدىمى، كەتتى كۆرۈڭ كىم ئالىمى، پەنھان بولۇپ مەسلى قەھەر.

يەشمەسى:

كۆرۈڭلارکى، ھاجى قۇتلۇق ئۆزىنىڭ ئالىي ھەمسىنەپەس بولغان داموللىدىن ئايرىلىپ ماتەم ئىچىدە قالدى، ئىلىم ئىگىسى بولغان بۇ داموللا ئۆزىنى خۇددى ئايغا ئوخشاش يوشۇرۇپ، كۆز ئالدىمىزدىن كەتتى.

§6. ناسۇها ئىمىن

خەلقىمىزنى نادانلىق - غەپلەتتىن ئويغىتىپ، ئىلىم - مەرىپەت ئارقىلىق ئۆز بەختىگە يول ئېچىشقا ئۇندىگەن سان-ساناقسىز يازغۇچىلار، شائىرلار ۋە مەرىپەتپەرۋەر زاتلار ئۆتكەن. خەلقچىل شائىر، مەرىپەتپەرۋەر زات ناسۇها ئىمىن شۇلارنىڭ بىرى.

ناسۇها ئىمىن 1888 - يىلى غۇلجا شەھىرىنىڭ قازانچى مەھەللىسىدە تۇغۇلدى. ئۇ ئاتا - ئانىسىدىن يەتتە يېشىدا يېتىم قېلىپ، چوڭ دادىسى ئىبىدىنىڭ تەربىيىسىدە بولدى. ئۇ توققۇز يېشىدا دىنىي مەكتەپكە كىرىپ، 17 ياشقىچە ھېزىماخۇن خەلپەتتە ئوقۇدى. ناسۇها كىچىك ۋاقتىدىلا ئۆتكۈر ھەم زېرەك بولۇپ، ئوقۇشقا ھەم بىلىم ئىلىشقا ئىنتايىن قىزىقاتتى. ناۋايى، ھۇۋەيدا، مەشرەپ قاتارلىق مەشھۇر شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى تېز ياد ئېلىپ، خۇش ناۋا بىلەن ئوقۇيتتى. شۇڭا خەلق ئۇنى «بالا ھاپىز» دەپ ئاتايتتى.

ناسۇها 1905 - يىلى چوڭ دادىسىنىڭ ياردىمى ۋە يۇرت چوڭلىرىنىڭ قوللىشى بىلەن مىسىرغا بېرىپ، قاھىرەدىكى جامىئى ئەزھەر مەدرىسىسىدە 10 يىلغا يېقىن ئوقۇدى. ئۇ بۇ جەريانىدا ئەرەبچە، پارسچە تىلنى مۇكەممەل ئىگىلەپ، مەدرىسىنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرگەچكە، مىسىر ۋە بۇخارادا مۇدەررىسلىككە تەكلىپ قىلىندى، لېكىن ۋەتەنپەرۋەر ناسۇها ئۆز خەلقىنى مەرىپەتلىك قىلىش ئۇلۇغ ئىستىكى بىلەن 1915-

يىلى غۇلجىغا قايتىپ كەلدى.

ناسۇھا غۇلجىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، سۇ دەرۋازىدىكى ئەلاباي مەسچىتىگە خاتىپلىققا تەيىنلەندى. ئۇ خاتىپلىق قىلىش جەريانىدا خەلقنە ئىلىم-پەن ئۆگىتىش، نادانلىقتىن، غەپلەتتىن ئويغىنىش ھەققىدە تەربىيە بەردى. چەت ئەللەردىكى پەن-تېخنىكا تەرەققىياتى ۋە مەدەنىيەتنى ھاياتنى تونۇشتۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆز ئىلىدە ھۆكۈم سۈرگەن جاھالەتلىك تۈزۈم تۈزۈپەيلىدىن ئەۋج ئالغان قالاقلىق، قاششاقلىق، نەپسانىيەتچىلىك، تىرىكتاپلىق، ئالدامچىلىقنى پاش قىلدى، ساتىرا قامچىسى بىلەن قامچىلىدى، ئۇ بىر شېئىرىدا مۇنداق دەپ يازغان:

بىزنىڭ ئىلىدا شۇنچە لاي كۆپ،
زاكات بەرمەيدىغان بىمەنە باي كۆپ،
تۇراپ خەلقنى سەيسىگە دائىم،
رەستە، بازار، كوچىدا يايى كۆپ.
پەقىر، مىسكىن، غېرىبلەر شەنىگە،
ئالدامچى، قاششاق، لولى، گاداي كۆپ.

ناسۇھا دامولللىنىڭ ئىلىم-پەن ھەققىدىكى تەشۋىقاتلىرى ۋە يېڭىلىققا كۆچۈش توغرىسىدىكى تەرغىباتلىرى خەلق ئاممىسىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، فېئودال كۈچلەر ۋە مۇتەئەسسىپ ئۆلىما مۇپتىلارنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. ئۇلار ناسۇھا دامولللىنى «دىنسىزنى بۇزىدىغان بولدى»، خەلقنى غەيرىي يولغا باشلىماقچى بولۇۋاتىدۇ»، «جەدىتچە مەكتەپ ئاچتى»، «ئوقۇغۇچىلارنى ئەسكەرلەرگە ئوخشاش مەشىكە دەپسىتىپ، ھۆكۈمەتكە قارشى قىلىپ ئۆستۇرۇۋاتىدۇ»، «كالتە قۇيرۇق»

دېگەن بەدنامىلار بىلەن مەھكىمە شەرئىگە چېقىپ ئەرز قىلدى. ناسۇھا دامۇللا مەھكىمە شەرئىدە ئۆزى قىلمۇاتقان ئىشلارنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلىدى. ئەمما، مەھكىمە شەرئى ناسۇھا ئۈستىدىن چېقىمچىلىق قىلغان ئۆلىما، قازى، مۇپتىلارغا يان بېسىپ، ئۇنى خۇتپى ئوقۇپ تۇرۇپ ۋەز-نەسىھەت قىلىشتىن چەكلىدى. ناسۇھا ئەلەمگە چىدىماي پېشىنى قېقىپ چىقىپ كەتتى ۋە بۇ ھەقتە شېئىر يېزىپ، پاربخور ھۆكۈمرانلار تەبەقىسىنى، ئەمەلدارلارنىڭ يىرگىنىچلىك ئەپتى-بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلىدى:

شارائېتلىك ئەزىزلەر قالمىدى، قالدى كاپاسەتلەر،
پاراسەتلىك ئەدىبلەر يوق، رەئىس بولدى ھاماقەتلەر،
رەئىس بولماق ئۈچۈن سەرپ ئېتىۇر بارى-يوقنى بىل
سەنلەرگە نى كۆرۈندى سەبەبلەر، ئى ھاماقەتلەر؟

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي ناسۇھا دامۇللا كېسەلچان بولۇپ قالدى. ئەمما ئۇ ئۆزى قەتئىي نىيەت باغلىغان خەلقنى غەپلەتتىن ئويغىتىش، خەلقنى ئىلىم-پەننى تەشۋىق قىلىش ئىشىنى بىر مىنۇتمۇ توختاتمىدى. ئۆزىنى يوقلاپ كەلگەنلەرگە ئىلىم-مەرىپەت ئارقىلىق ئۆز بەختىگە يول ئېچىشنى زېرىكمەي تەرغىپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن فېئودال كۈچلەر ۋە مۇتەئەسسىپ ئۆلىما، قازى، مۇپتىلارنىڭ تەقىپ قىلىشى ۋە چەتكە قېقىشى تېخىمۇ كۈچەيدى. ناسۇھا دامۇللا ئۇلارنىڭ كۆزىدىن بىر مەھەل يىراق بولۇش ھەم قەلەم ئارقىلىق خەلقنىڭ ئېڭىنى تېخىمۇ ئويغىتىش مەقسىتىدە 1916-يىلى جاغىستايغا بېرىپ، بىر ئاغىنىسىنىڭ ئۆيىدە تۇردى. كېيىن خونخايغا كۆچۈپ باردى. شۇ يەردە تۇرۇپ ئىجادىيەت بىلەن

شۇغۇللىنىپ، بىر مۇنچە ياخشى شېئىرلارنى يازدى. ئۇنىڭ ئەقىل-پاراسىتى خەلقنى قايىل قىلىپ، خەلق ئارزۇسى بىلەن ھەمدە نەپەس، ئۆتكۈر تىللىق ھەجۋىي شېئىرلىرى ئەل ئىچىگە تارىلىشقا باشلايدۇ. ناسۇھا ناھەقچىلىككە كەسكىن ھالدا قارشى تۇردى. مۇنداق بىر ۋەقە ھەققىدە يېزىلغان بىر شېئىرى تاكى ھازىرغىچە جاغىستاي خەلقى ئارىسىدا ئىبغىز-دىن-ئىبغىزغا ئۆتۈپ، ئەۋلادتىن-ئەۋلادقا كۆچۈپ باردى.

1916-يىلى كۈزدە يۇقىرىقى جاغىستاي ئوردا مەھەللە-سىدىكى بىر شائىرىۋ مەسلىھەت چېيىغا جامائەتنى چاقىرىدۇ. شائىرىۋ ئەللىك بەشى، ئىمام قاتارلىقلارنى ئۆز ئۆيىگە باشلاپ كاتتا مېھمان قىلىدۇ. جامائەت بىلەن بىللە كەلگەن كەمبەغەل-لەرنى قوشنىسىنىڭ ئۆرۈنلاشتۇرۇپ، ئۇماچ تارتىپ تېزلا ئۆزىتىدۇ. ناسۇھا شائىرىۋنىڭ ئۆيىدىكى مېھمانلار قاتا-رىدا ئولتۇرسىمۇ، بۇنداق ئىككى خىل مۇئامىلىدىن قاتتىق غەزەپلىنىدۇ. شۇڭا، ئۇ بەزمە راسا قىزىپ، چىراغ تۈتۈپ بېيىت ۋە ھېكمەتلىك سۆز ئېيتىش نۆۋىتى ئۆزىگە كەلگەندە چىراغ تۈتۈپ تۇرۇپ، بۇ توي چېيىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ:

توي بولغاندا داپ، سۇنای چېلىپ،
يۆلەن ئېيتماق ئادەت ئەمەسمۇ،
توي بېشىدا — مەسلىھەت چايدا،
سامسا، كاۋاپ بىدئەت ئەمەسمۇ.
بايلار كەلسە چىنە-لىگەندە،
ئاش ھەم قېزا تەييار ئەمەسمۇ.
كەمبەغەلگە ساپال قاچىدا،
ئۇماچ تارتىش ئەيىب ئەمەسمۇ.

توي بولغاندا ئات، ئالا سويۇپ،
ئاشلار تارتماق ئىسراپ ئەمەسمۇ.
كەمبەغەلگە تويدا چامغۇر بېسىلىپ،
سۆيىقاش ئەتمەك سۈننەت ئەمەسمۇ.
بايلار كەلسە مەرھابا دەپ،
تۆرگە باشلاش زىيا ئەمەسمۇ.
كەمبەغەللەر كەلسە چىق، چىق! دەپ،
قوغلىماق بەك خورلۇق ئەمەسمۇ.
كەمبەغەللەر تامغا يۆلىنىپ،
تەلمۈرۈپ تۇرسا ھەسرەت ئەمەسمۇ.

1924- يىلى، قەشقەردە مەرىپەتپەرۋەر ھەم ئاتاقلىق شائىر ئابدۇقادىر داموللا سۆيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، غۇلجىدىكى مۇتەئەسسىپ كۆچىلەر تېخىمۇ قۇتراپ يېگىسلىق تەرەپ دارلىرى ۋە ئىلغار پىكىرلىك دىنىي زاتلار ھەم مەرىپەتپەرۋەر زاتلارنى قاتتىق تەقىپ ئاستىغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ پائالىيىتىنى چەكلىدى. ۋەزىيەتتىكى جىددىيىلىك ناسۇھا داموللىنى ئۆز يۇرتىنى تاشلاپ، چەت ئەلگە كېتىشكە مەجبۇرلىدى.

مەرىپەتپەرۋەر زات ناسۇھا داموللا 1955- يىلى چەت ئەلدە ۋاپات بولدى. ئۇ چەت ئەلگە چىققاندىن كېيىنمۇ يەنە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئەسەرلەر يازغان بولۇشى مۇمكىن، ئەمما بۇ ھەقتە ھازىرغىچە ئېنىق مەلۇمات يوق.

خەلقچىل شائىر ناسۇھا ئىمىنىڭ ئىجادىيىتى شېئىرنى ئاساس قىلىدۇ. رېئال تۇرمۇشنىڭ كۆچلۈك دولقۇنلىرى ئۇرۇلۇشى بىلەن تەڭ ئۇنىڭغا دەرھالا شېئىر ئارقىلىق ئىنكاس قايتۇرۇش — ئۆز مەيدانى، كۆز قارىشى، پىكىر ۋە تەسىراتىنى ئوتتۇرىغا قويۇش شائىرنىڭ گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ

بىرى. رېئالىست شائىرنىڭ ئىجتىمائىي ئەھمىيىتىنى ئىنكاس قىلغان شېئىرلىرىدىكى پىكىر روشەن، ئىخچام ۋە ئۆتكۈر بولۇپلا قالماستىن، ئۇ يەنە ھەجۋىي تۈس ئالغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا تىلىمىزنىڭ شوخ، ئويناق، چىرايلىق ۋە كەسكىن بولۇشتەك ھەرخىل ئالاھىدىكلىرى نامايان قىلىنغان. بۇ خىل خۇسۇسىيەت شائىرنىڭ خەلق تىلىغا پىششىق ۋە مۇكەممەل ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ناسۇھا دامۇللىنىڭ شېئىرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى خەلق ئارىسىغا تارقىلىپ كەتكەن. ھازىرمۇ خەلق ئىچىدە، مەدداھلار-نىڭ ئاغزىدا ئېيتىلىپ يۈرمەكتە. ھەتتا ئۇنىڭ توپلىغان بىر دىۋانى (شېئىرلار توپلىمى) مۇ باشقىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەن. يېقىندىن بۇيان ئۇنىڭ سەپداشلىرى، تۇغقانلىرى ئۇنىڭ يازغان شېئىرلىرىنى ئارقا-ئارقىدىن ئوتتۇرىغا چىقارماقتا. تەتقىقات خادىملىرىمىز مۇ ناسۇھا دامۇللىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى ھەققىدە ئىزدىنىپ، ئۇنى ۋە ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى كېزىت-ژۇرناللارغا ئارقا-ئارقىدىن ئېلان قىلماقتا. بۇ دولقۇنغا ئەگىشىپ، خەلقىمىز شائىرىمىز ناسۇھا ئىتمەن قالدۇرۇپ كەتكەن ئەدەبىي بايلىقنىڭ خەلقىمىز بىلەن يۈز كۆرۈشۈشىگە ئۈمىدىمىز كامىل.

ناسۇها ئممن شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

(1)

خۇنخاي ماڑارىغا مەن زار ئىدىم،
كىم زىيارەت ئەيلىسە مەن يار ئىدىم.
ئەھلى ئىلىم، ئەھلى پەزىل، ئەھلى ئاشىق،
قىلسا مەۋلانە سۆزۈم مەن جار ئىدىم.
يۇسۇپ سەككاكى قىزىلگۇل بولسا،
مەن بۇلبۇل شەيدا ئىدىم.
مىسكىن ئۇچيۇز سەنە بولدى نېسىپ،
تالىبان بىرلە كېلىپ بېھار ئىدىم،
ھەقىقەت ئىزلىگەچكە بۇ ئالەمدە
مەن ناسۇها قۇللارئىچىدە خار ئىدىم.

1920 - يىل

(2)

ئەي، دېھقىنىم پۇر چۇلدۇك،
ئۆشرە تۆلەپ، دەن تۆلەپ.
بىرى راۋا شەرئىەت
ئىككى تۆلەش ئۆزگىرەك.

نەپسى ئۇچۇن ئىمانىنى
ساتتى موللا ھەپسىلەپ.

ئاڭلاپ تۇرۇپ ھالىڭغا
بولالمىدىم يار - يۆلەك.

پالتا سېپى تەلۈدىلەر،
قاراڭغۇدا تەمتىلەپ،
بىرى كەتسە، بىرى كېپە،
ئارام بەرمەس شۇم تىلەك.

يوغان سەللە يۆگمىگەن،
بىرى كەلدى كەپسەن، دەپ.
ئاز بەرگەنگە رازىمەس،
خىزىر بەرگەي بەرىكەت، دەپ.

ئۇھ دېگۈچە بىر دېھقان،
يەتتى يەتمىش شا پېلەك.
كۆرە قاداق كۆتەرگەن
يايىن، دوغدىن بۆلەك.

قىلىچ ئاسقان ياساۋۇل،
كىرىپ كەلدى بىر گېزەك.
باك - باڭزىسى قولىدا،
لوزۇك كەپتۇ سەيسەلەپ.

ئۆزىدە قانائەت يوق،
ئەلنى قانائەت قىل، دەپ.
قازى - ئىشان مۇپتىلار
بۇنى ئاز دەپ، پارا يەپ.

جاڭ جۇڭخەنىڭ ئالدىدا،
ھوجام خۇددى چاقپىلەك.
تويۇپ ئۆتمەس ئائىنساپ،
بىرنى يالاپ، بىرنى يەپ.

موللا ـ ئىشان جار سالدى،
كالتە قۇيرۇق قايدا؟ دەپ،
ناسۇھانى باغلىدى.
ئىككى يەردىن جەنىدىلەپ.

قىرىق دەررە ئۇرغاندا،
قىپچىپ چىقتىم تەمتىلەپ.
ئەرزىمىزگە كىم يەتكەي،
بىر خۇدايىمدىن بۆلەك.

پارچە

گەي پەلەك ئالدىم سىرىڭنى،
بەلكى بۆھتانىم مېنىڭ.
قايغۇ ـ ھەسرەتلەر تۆگەتمەس،
بەلكى ئىزھارىم مېنىڭ.

6. ئابدۇللا سادىق (پىراقى)

ئابدۇللا دامۇللا سادىق ھاجى 1896 - يىلى غۇلجا شەھىرىدىكى ئۇرداغا مەھەللىسىدە، مۇزدۇز ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. بالىلىق ۋە ياشلىق دەۋرلىرىدە دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان. ئۇستوپا ئاللايار، خوجا ھاپىز، ھۇۋەيدا قاتارلىق مەشھۇر شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ، ئەدەبىياتقا ھەۋەس قىلغان. ئۇنىڭ بىلەن 17-18 يېشىدىن تارتىپ شېئىر يېزىشقا كىرىشكەن. شۇ چاغلاردا «موللاخۇن» نامى بىلەن بىر شېئىر كىتاب يازغان. دادىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ دۇكىنىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ۋاپا ۋە ئىشلەش قىلغان. قۇربىداشلىرى بىلەن ھەر قايسى جايلاردا بولغان بەزمىلەرگە قاتنىشىپ، ئۆزىنىڭ شائىرلىق تالانتى بىلەن جامائەتچىلىككە تونۇلغان ئابدۇللا دامۇللا 25 - 26 ياش ۋاقتىدا چۆچەككە ئىلىم تەھسىل قىلغىلى بارغان. ئۇ يەردە مۇرات ئەپەندى دېگەن تاتار ئالىمدىن بىر يېرىم يىل دەرس ئۆگەنگەن. كېيىن قەشقەرگە بېرىپ ئابدۇكېرىم دامۇللىدا ئوقۇغان. ئۇ ئوقۇش جەريانىدا مەشھۇر ۋەتەنپەرۋەر ئالىم، شائىر ئابدىقادىر دامۇللىنىڭ «مىفتاھىل ئەدەب» (ئەدەبنىڭ ئاچقۇچى) قاتارلىق پۈتۈلىستىك ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشقان. مەكتەكە بېرىپ ئولتۇراقلىشىپ، بىر مەزگىل دىنىي مەكتەپتە مۇدەررىس بولغان. خوتەن، قاراقاش ناھىيىلىرىدە ماتارىپ ئىشى بىلەن شۇغۇللانغان. كېيىنكى چاغلاردا ئاغرىقتا بېرىلگەن خاتا

دورا ئۇيۇشتۇرۇش، شائىرنىڭ كۆزى غۇۋا كۆرىدىغان بولۇپ قالغان. ئابدۇللا داموللا 1955 - يىلىمۇ غۇلجىغا قايتىپ كەلگەن ۋە 1962 - يىلى 3 - ئايدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

شائىر ئابدۇللا داموللا ئەدەبىي ئىجادىيىتىدە داۋاملاشتۇرغان «غۇلجەۋى» ۋە «پىراقى» دېگەن ئىككى تەخەللۇس ئىشلەتكەن. شائىرنىڭ ئۆزى يازغان شېئىرلىرى بىلەن باشقا مەشھۇر شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىدىن تاللاپ توزۇلگەن «تۆھپەتۇل ئىغۋان نەزمى» («قەھرىمانداشلارغا سوۋغات») دېگەن قولىيازمىسى ساقلانغان. توپلام ھىجرىيە 1366 - (مىلادىيە 1947 -) يىلى جامادىيەل ئاخىرنىڭ 17 - كۈنى توزۇلگەن، توپلامنامىنىڭ ئاستىغا «مۇرەتتىبى ئابدۇللا بىننى سادىق ھاجىم غۇلجەۋى» دەپ يېزىلغان.

.....①

ھەي ئىنىجان ھېيىت ئاي كەلدى ھەممىڭ
ھەي ئىنىجان ھېيىت دەپ ئالما ئىشىنىڭ ھېلىھەم ئاتىڭ
ھەي ئىنىجان ھېيىت ئەسلى ئىدى ھەي ئىنىجان ئەسلىدە
ھەي ئىنىجان ھېيىت ئەسلى ئىدى ھەي ئىنىجان ئەسلىدە
ھەي ئىنىجان ھېيىت ئەسلى ئىدى ھەي ئىنىجان ئەسلىدە
ھەي ئىنىجان ھېيىت ئەسلى ئىدى ھەي ئىنىجان ئەسلىدە

① ھېيىتلىك ناخشا.

ئابدۇللا داموللا شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

ئابدۇلخەمىت ئەپەندىگە نەسىھەت

- زەكا ئەتلى ئىنىم ئابدۇلخەمىتجان،
- ئۇزۇن ئۆمۈر ئاتا قىلسۇن ئۇ سۇلتان.
مۇنەۋۋەر ئەيلەبان ھەق قەلبىڭنى،
نېسىپ ئەتسۇن ئىلاھىم ئىلمۇ-ئىرپان.

قىلۇرمەن دوستلۇغۇمدىن بىر نەسىھەت،
ئىشتىمىسىڭ جازا بەرسۇن ئۇ رەخمان،
ئەزىزلەر سۆھبىتىگە سەئى ئەيلەڭ،
ھەزەر ئەيلەڭ مەجالىس ئەھلى تۇغىيان.
پىراقى، خالىسانە بىر دۇئا قىل،
خۇدا بەرسۇن بۇ ياشقا راھى بۇرھان.
موللاخۇن سادىق ئوغلى پىراقى،
ھىجرىيە 1342 - يىلى 1 - شەئبان، غۇلجا.

مۇرات ئەپەندىگە مەرسىيە

.....①
ئەمىر ئېتەردىلەر مۇرىدىن ئول لاتائىق خەمسەگە،
ئەمىر ئېتەردى ھەم يانا دۇشەنبە، جۇمئە خەتمىگە،
نەھى ئېتىمپ ھېرسۇ تەمەدىن ئەمىر ئېتەردى كەسىپىگە،
ھەم قىلۇردىلەر ۋەسىيەت ۋالىدەيىنىڭ ئەمرىگە،
ئەردىلەر پىرى مۇكەممەل ھەزرەتى شەيخى مۇرات.

---

①مەرسىيىنىڭ بېشى يوقالغان.

ئەردىلەر تارىخى بىر مىلك ئۇچ يۈز ئەللىك ئىككىدە،
قىلدى رەھلەت ئول ئەزىز چەۋچەك ۋىلايەت شەھرىدە،
ئەردىلەر سالى مۇبارەك شۇندا سەكسەن ئىككىدە،
دەپنە قىلدى يىغلاشىپ مۇخلىس - مۇرتىلار ئىشقىدە،
كەتتىلەر پىرى تەبەررۇك ھەزرەتى شەيخى مۇرات.

ئۇل جانابى پىرى بۇزرۇك بولدى چەۋچەكتە مازار،
قالدىلەر مۇخلىس - مۇرتىلار ئەيلەشىبان ناله - زار،
ھەق تائالا ئەيلەسۇن قەبرى شەرىپىن لالەزار،
ھەم ئاتا قىلسۇن ئاڭا ھەق رەھمتىنى سەدھەزار،
جايلارى جەننەتتە بولسۇن ھەزرتى شەيخى مۇرات.

نەيتتىلەر دامۇللا ئابدۇللا ئۇشبۇ مەرسىيىنى،
ياد ئەيلەپ مۇرشىدىنى قىلدى بۇ نەزمىيەنى،
ۋاقتىدا كۆرگەن ئۇچۇن شەيخى مۇرات مەكمىيەنى،
سۆھبەتىن تاپقان ئۇچۇن بۇزرۇك پىرىم رەمزىيەنى،
رەھمەتۇللا ھۇئەلەيھى ھەزرەتى شەيخى مۇرات.

§8. ئەھمەدى

شائىر ئەھمەد ئىگەمبەردى 1907 - يىلى مەكىت ناھىيە-سىگە قاراشلىق لايلىق پاختىلىق كەنتى چېكىلىك مەھەللىسىدە دۇنياغا كەلگەن. بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدە ئۆز يۇرتىدا ۋە كېيىنرەك قەشقەرگە بېرىپ، ھېيتگاھ مەدرىسىدە ئىلىم تەھسىل قىلغان. ئۇئەرەب، پارس تىللىرىنى پۇختا ئىگىلىگەندىن تاشقىرى، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە شەرق ئەللىرىنىڭ ئەدەبىياتى بىلەن پىششىق تونۇشۇپ، ئۆز ئەدەبىي ھەۋىسىنى ۋە ئىقتىدا-رىنى يېتىلدۇرگەن. ئۇ قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان نىم شېھىت ئارمىيە بىلەن تونۇشۇپ، قويۇق بېرىش - كېلىش قىلغان.

ئەھمەدى 1927 - يىلى ئوقۇشنى تاماملىغاندىن كېيىن، يۇرتىغا قايتىپ بېرىپ، مەكىت ناھىيىسىدە قازى بولىدۇ. بىراق ئۇ قەشقەردە ئابدىقادىر داموللا باشچىلىقىدىكى ئىلغار دېموكرا-تىك پىكىر ئېقىمىنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر يولۇققانلىقتىن، بەزى مەسىلىلەردە يەرلىك فېئودال مۇتەئەسسىپلەر بىلەن كېلىشەلمەي، ئاخىرى قازىلىقنى تاشلاپ، 1929 - يىلى يەكەنگە كېلىدۇ ھەم-دە مەدرىستە مۇدەررىسلىك قىلىشقا باشلايدۇ. ئارقا - ئارقىدىن كۆتۈرۈلگەن دېھقانلار قوزغىلاڭلىرىنىڭ كۈچلۈك تەسىرىدە يە-كەندىمۇ پەننىي مەكتەپلەر بارلىققا كېلىدۇ ۋە بۇ مەكتەپلەر شەھەردىن يېزا - قىشلاقلارغا كېڭىيىشكە باشلايدۇ. شۇڭا ئەھمە-دى 1933 - يىلى ئۆز قولىدىكى بارلىق ئوقۇغۇچىلارنى پەننىي مەكتەپكە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئۆز يۇرتىدا مەكتەپكە قايتىپ كېلىپ، ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ كاتىپلىقىنى قىلىدۇ. شائىر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا ئىشلەۋاتقان مەزگىلىدە بىر تۈر-

كۆم ئىلغار پىكىرلىك، مەرىپەتچى زىيالىيلار شىنجاڭنىڭ ھەر-
قايسى جايلىرىدا يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەر ئېچىپ، مەدەنىي
ئاقارتىش ھەرىكىتىنى جانلاندۇرۇۋەتكەنىدى. ئەمما جاللات
شىڭ شىسەي بۇ ھەرىكەتتىن خاتىرجەم بولالمايلا، ئۇنىڭغا
قىزغىن مەدەت بېرىپ، ئۇنى قوللاۋاتقان ۋە شۇنداق ئىلغار
پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان زىيالىيلارنى ئارقا - ئارقىدىن
قولغا ئېلىپ تۇرمىگە تاشلىدى. شۇ مەزگىلدە، ئەھمەدى ھا-
ياتنىڭ جىددىي خەۋپ يەتكەنلىكىتىن، 1937 - يىلى ئۇيۇشمىغ-
دىكى خىزمەتتىنى تاشلاپ، يەكەن، يېڭىسار، پەيزىۋات قاتارلىق
جايلاردا يوشۇرۇنۇپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولدۇ. ئىككى يىللىق
سەرگەردانلىق تۇرمۇشىنى باشتىن كەچۈرگەنىدىن كېيىن،
1939 - يىلى يەنە مەكتەپكە قايتىپ بېرىپ مۇدەررىسلىك
قىلغاچ ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ ۋە چەت تىل-
لاردىن بىر قىسىم ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىدۇ. 1941 - يىلى
1 - ئاينىڭ 26 - كۈنى، 34 يېشىدا كېسەللىك سەۋەبى بىلەن
بەختكە قارشى مەكتەتە ۋاپات بولىدۇ.

شائىرنىڭ ئىجادىيىتى ھېيتگاھ مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان
چاغلىرىدىلا باشلانغان. ئۇ، ئۆز ھاياتىدا 3,800 مىسرادىن
ئارتۇق غەزەل، مەسنەۋى، مۇخەممەس، رۇبائىلار يازغان.
شەيخ سەئىدىنىڭ «گۈلىستان»، «بوستان» نامىلىق ئىككى
كىتابىنى ۋە «لوقمان ھېكىمنىڭ 100 نەسىھىتى» دېگەن ئە-
سەرنى نەزمى شەكلىدە مەسنەۋى ئۇسلۇبىدا بىر قۇرنى بىر
مىسراغا سىغدۇرۇش ئاساسىدا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا
تەرجىمە قىلغان؛ زەمەخشەرنىڭ «ناۋابىغۇل كەلىم» دېگەن كە-
تابىنىمۇ نەزمى شەكلىدە تەرجىمە قىلغان.

دۇئانىڭ كىرگۈزۈلگەن خۇش خەت نۇسخىلىرى، ئۇ توغرىسىدىكى
قائىدىلەر ۋە بەت ئارىسىغا بېرىلگەن قىستۇرما ھالەتتىكى رەڭلىك

هەرخىل گۈل سىزمىلىرىدىن قارىغاندا ئەھمەدىنىڭ خۇش خەت هەم رەسسامگە ئىنتايىن قىزىقىدىغان، بۇ ساهەدە بەلگىلىك ئىقتىدار ۋە ماهارەتكە ئىگە، ئۆز زامانىسىنىڭ خەتتات هەم رەسسامليرىدىن ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ.

دىۋان ئاپتورنىڭ ئىلىم - مەرىپەتكە، ئەدەب - ئەخلاققا، ئىشقى - مۇهەببەتكە بولغان تۈپكى قاراشلىرى بىلەن زامانغا بولغان نارازىلىق كەيپىياتلىرىنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان بۇ- لۇپ، بۇ مەزمۇنلار تاۋلانغان گۈزەل ئەدەبىي تىل، قايناق شېئىرىي هېسسىيات، خىلمۇخىل بەدىئىي ۋاستىلەر ئارقىلىق ئوبرازلىق بايان قىلغان.

ئەھمەدىنىڭ بەزى شېئىرلىرىدىن «ئوقۇش ئىنسانىنى ياخشى پەزىلەت، خۇش سائادەتكە يېتەكلەيدىغان ئۇلۇغ، خاسىيەتلىك ئىش، ئوقۇش ئارقىلىق بەخت - ئىقبالغا ئېرىشكىلى بولىدۇ» دەيدىغان مەرىپەتپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى چۈشىنىپ يەتسەك، يەنە بەزى شېئىرلىرىدىن كىشىلىك ئەدەب - ئەخلاققا زىت بولغان ناچار ئىللەت - نەپسانىيەتچىلىكنى قاتتىق تەنقىد قىلىش ئار- قىلىق، ئىنسانلارنى ياخشى ئەخلاق پەزىلەتىنى ئۆزىگە يار قى- لىشقا، هالاللىق بىلەن ياشاشقا ئۈندىگەنلىكىنى روشەن كۆرۈ- ۋالالايمىز؛ ئاپتور يەنە ۋاپاسىز دۇنيانى قاتتىق ئەيىبلەپ، ئۆزىنىڭ زامانغا بولغان نارازىلىقىنى ئىپادىلىگەن.

دىۋاندا يەنە ئاپتورنىڭ مۇهەببەتكە بولغان ساداقىتى ۋە چىن ئىنسانىي مۇهەببەت هەققىدىكى قاراشلىرىنى ئىپادە- لەيدىغان شېئىرلارمۇ ئاساسىي ئورۇننى ئىگىلىگەن بولۇپ، ئۇ- نىڭدىكى يارنى سېغىنىش تۇيغۇلىرى، يار ۋەسلىگە يېتىش هەق- قىدىكى ئارزۇلىرى، چىن ئىنسانىي هېسسىيات ماهىرلىق بىلەن تەسۋىرلەپ كۆرسىتىلگەن. ئاپتور مۇهەببەت هەققىدىكى قاراش- لىرىنى بايان قىلغاندا، ئۇنى جەبىر - جاپاسىنى تارتقاندا ئان-

دىن مەقسەتكە يەتكىلى بولىدىغان مۇشكۈل ئىش، دەپ تونۇيدۇ. شۇڭا ئۇ مۇھەببەتسىنى ئويۇنچۇق قاتارىدا كۆرۈپ، خالىسا بۇ يولدىكى لەززەتتىن بەھرى ئېلىشقا ئىنتىلىدىغان، خالىمىسا، بىر يوللا يۈز ئۆرۈپ ۋاپاسىزلىق قىلىدىغان بەزى ئىككى يۈزلىمە، ساختىپەزلەرنىمۇ قاتتىق تەنقىد قىلىدۇ.

شۇنىمۇ ئالاھىدە ئەسكەرتىپ ئۆتۈش لازىمكى، ئەھمەد قازى ئاخۇنۇم ئەسەرلىرىدە دىنىي پۈراق مەلۇم دەرىجىدە ئەكس ئەتكەن بولۇپ، ئۇ، ئاساسەن، ئاپتور ياشىغان ئىجتىمائىي شارائىتتىكى تەسىرىدە شەكىللەنگەن. ئەمما ئۇنىڭ ئەسەرلىرى مەزمۇن جەھەتتە تىرەن، راۋان، ئۇيناق، تىلى جەھەتتە گۈزەل، ئۇبرازلىق، ھېسسىيات جەھەتتە ساپ ۋە ساغلام بولۇپ، ئۇ XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ئۇيغۇر شەھىرىيىتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن نەمۇنىلىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ.

---

① ھېت — ئايلىق. د.ت.

② ئىسىق ئىشىق — ئىشىق ھەق.

③ ئاتلىق — ئۇ'ز. ئا.

ئەھمەدى غەزەللىرىدىن نەمۇنىلەر

كېلىنگلار ياخشى ئوغلانلار ئوقۇماق خۇش سائادەتتۇر،
خۇداۋەندە نېسىپ ئەتسە ئىككى ئالەم شاراپەتتۇر.

كېچە - كۈندۈز ئەدەب بىرلە كېلىپ مەكتەپتە ئولتۇرماق،
ئەگەر بىلسەڭ بەخت - ئىقبال سائادەتكە ئالامەتتۇر.

ئەگەر ھايۋان كەبى ئويناپ يۈرۈپ ئۆمرىنى ئۆتكۈزسە،
ئوتۇنچىدەك جاپا تارتىپ تۇرۇك① قالماق پالاكەتتۇر.

يېمەك - ئىچمەك، ياتىپ - قوپماق بىلەن ئەسلا ئەدەب بىلمەس،
نېچۈك ئادەم بولۇر ئانداغ بالاخۇي مىنگ كاساپەتتۇر.
ئايا ئوغلۇم ئەگەر ئىلمى - مائارىپ ئەسلىنى بىلسەڭ،
ھەممە ئىنسان بىلەن ھايۋان ئارا پەرقۇ تاپاۋەتتۇر.

كىشكىم ئىلىم يولىغا قەدەم بىسمىللاھى دەپ قويسا،
ھارامدۇر ئاتەش دەۋزەخ ② ئاڭا جەننەت بىشارەتتۇر.

ئوقۇشنى پەرز دەپ بىلگەن كىشى خالىس ئوقۇر بولسا،
بۆشۈكتىن تا تۆشەككە بارغۇچە بۇ ئىش ۋاقتى - سائادەتتۇر.

ئوغۇل - قىز ئەھلى ئەۋلادىن كىشى مەكتەپكە تاپشۇرسا،
قىيامەت كۈن پۇتۈن ئادەمگە دەۋزاقتىن بارائەتتۇر. ③

---

① تۇرۇك — ماۋاتسىز، نادان.
② ئاتەش دەۋزەخ — دەۋزەخ ئوتى.
③ بارائەت — يېتراق، خالى.

هەدىس مۇستاپادۇر بۇ جان دىل بىلەن قۇلاق سالغىل،
ئوقۇماق جۇملە مۆمىنلەرگە پەرز ئولغان ئىبادەتتۇر.

هاياتنىڭ بارچەسىدىن ئەھمەد ئىلىم يولىدا سەرپ ئەتسەڭ،
بەھەمدۇللا ① بەھەمدۇللاهى پەزلى ② بى نىهايەتتۇر.

☆ ☆ ☆

نىگارا ئاي يۈزۈڭ ئاچقىل غەربىي ئىنتىزارىڭمەن،
غېمىڭ سەييياد ③ ئىلكىدە چۇ ئاھۇيى شىكارىڭمەن.
نى بائىستىن ④ ساڭا يەتمەس كېچە-كۈندۈز مېنىڭ ئاھىم،
ئايا لەيلى ۋە دىل خاۋاھىم كى مەجنۇن بى قارارىڭمەن.

سۇنۇقتۇر پەرۇھەم بالىم⑤ ۋە چىقتى جىسمىمدىن جانىم،
قاراپ ئۇچماقتا گۇلنارىم چۇغىزى ⑥ خارىزارىڭمەن.

جۇنۇن هالىمنى گەر كۆرسە خالايىقلار قىلۇر قەھقەھ،⑦
جۇدالىقتىن بولۇپ مەجنۇن كەبى نا ئىختىبارىڭمەن.

هەقىقەت بەرگاهىدا ۋىسالىڭ ئارىزۇ قىلغان،
زالالەت ئاشيانىدە ⑧ پەقىرى خاكىزارىڭمەن.

---

① بەھەمدۇللا — خۇداغا شۈكرى.
② پەزلى — پەزىلەت، خىسلەت.
③ سەييياد — ئوۋچى.
④ نى بائىستىن — ئەمە سەۋەبتىن.
⑤ پەرۇھەم بال — قانات ۋە قۇيرۇق.
⑥ چۇغىزى — ھۇقۇش، قاغا.
⑦ قەھقەھ — قاقاقلاپ كۈلمەك.
⑧ زالالەت ئاشيان — زۇلمەت ماكانى، زۇلۇم ئۇۋىسى.

ۋۇجۇد سەھراسىدىن ئۆتمەي جامالىڭدىن نىشان تاپماي،
تەزەرو ① سەھەرە گاھىدا غۇلامنى ② غەم دۇچارىڭمەن.

ئىجابەت قىل غەپۇرا، قادىرا، يا ھەييۇ، قەييۇما، ③
تەزەللۇم ④ چادرى ئىچىدە ئەھمەد خارىزارىڭمەن.

☆ ☆ ☆

نىزاكەت باغىدا بىر گۈل نىگاھىمغا ئايان بولدى،
يۈرەككە ئوت كېلىپ چۈشتى ئۇ شولدەم مىسلى قان بولدى.

نىچۈك كۈندۈز سېنى سۆيدۇم ئەجەپ سەۋداغا بۇ باشىم،
قالىبان ئارزۇ بىرلە تاماشايى جاھان بولدى.

نى قاتتىق ئىش ئىكەن دوستلار سەنەمگە ئاشنا بولماق،
جاپاسىغا، ئەناسىغە⑤ يۈرەك باغرىم نىشان بولدى.

ئايا ئەھمەد نىگاھىڭ جىلۋىگاھىدا ناۋا قىلغىل،
كۆڭۈل ئاشناسىدىن جەھرى رۇخسارى نامان بولدى.

☆ ☆ ☆

بۇگۈن ئەرزۇ دىلىم ئېيتاي ئوشۇل يارىمدىن ئايرىلدىم،
لەبى تاتلىق، كامان قاشلىق شەكەر يارىمدىن ئايرىلدىم.

خىيالىمغا سېنىڭ ماھى ئازارىڭ جىلۋىگەر ئولغاچ،
جەسىمى ئاتەشى پىرقەت بىلەن كارىمدىن ئايرىلدىم.

---

① تەزەرو — يالۇۋرۇش.
② غۇلام — خىزمەتچى، چاكار.
③ غەپۇرا، قادىرا، ھەييۇ، قەييۇما — خۇدانىڭ ئىسىم سۈپەتلىرى.
④ تەزەللۇم — زۇلۇم قىلىش.
⑤ ئەناسى — ئېغىر چىلىقى، كۈلپەت، مۇشەققىتى.

جۇدالىق ئاستانىدا① قارا تۇپراق ئارا باشىم،
قالىپ چۇن بۇلبۇلۇ شەيدا ۋە گۈلزارىمدىن ئايرىلدىم.

قەمەر يۈزلۈك، شېكەر سۆزلۈك مالاھەت بابىدا گويا،
غېرىپ كۆڭلۈم ئارا بىر بەرق رەپتارىمدىن ئايرىلدىم.

پىراقىدا گادالىقلار قىلىبان «شەيئى لىلا» دەپ،
سېنىڭسىز قەترەئى ئى جامى پىرئەنۋەرىمدىن② ئايرىلدىم.

خۇدا قوشقايمۇ ئەھمەدنى سىيادىل گۈلئازارىغا،
ۋاپا قىلماي جاپا قىلغان چۇ ئەييارىمدىن ئايرىلدىم.

☆ ☆ ☆

نىگارا مەن كەبى ئاسى گاداغا زەردە باقاڭچۇ،
سالىبان ئۆز يولۇڭ ھەردەم نەزەر دەسىپەتتە باقاڭچۇ.

مېنى ئىلتىپ ئۆزۈڭنىڭ خانەئى ۋەسلىڭگە ئى يارىم،
ۋۇجۇدۇم كۆيدۈرۈپ ئىشقى ئوتۇڭدىن زەردە ياقاڭچۇ.

گادادۇرمەنكى، دۇشمەن يول توسۇپ قويماس ساڭا يارىم،
ئۆزۈڭ ئاسراپ بۇ يولدىن لامائان شەھرىگە تارتاڭچۇ.

نىيەتىم ھېچ ئىلاجىم يوق ئەگەر رەھمە ئەتمىسەڭ دىلبەر،
مېنىڭدەك بىناۋا خەستە تەرەھھۇم بىرلە باقاڭچۇ.

---

① ئاستانە — سارای، بوسۇغا.

② پىر ئەنۋەر — نۇرلۇق، نۇر يېغىپ تۇرىدىغان.

مېنىڭ ئاجىزلىقىمنى سەن بىلىسەن ھېچكىشى بىلمەس،
غېرىبنى ناتاۋان دەپ چەشمەئىى① شەپقەتتە باقساڭچۇ.

جۇنۇن ۋادىسىدا مەجنۇنغا لەيلى ھەم نەزەر قىلغان،
ئۆزۈڭ لەيلى ھەققى سەن مۇھەببەت بىرلە باقساڭچۇ.

سۇباتىكىنىڭ بىرى ئالەمىس سىرئول② خەپىياتتۇر،
ماڭا ئىلمى قەدىمىكىدە كى تەلىم بىرلە باقساڭچۇ.

قايۇ باغ ئىچىدە بۇلبۇللار سادا قىلسا گۈل ئاچىلۇرمىش،
ئاچىپ مۇڭسىنى جانانىڭنى تەھەسسۇن بىرلە باقساڭچۇ.

ئۆزۈڭ لۇتىپ ئەيلىسەڭ ھەردەم قارا تاشلار گەۋھەر بولغاي،
ھەنەم سەڭگى③ قارادۇرمەن تەلەتتۇپ بىرلە باقساڭچۇ.

تامام ئىشقى ئۇچ ھەرپتۇر ئانىڭ ئاستىدا جاي بەرگىل،
ئەين ئىلمى شىن، شەۋقى، قاپ، تەقەررۇپ④ بىرلە باقساڭچۇ.

غەنىلەر⑤ ئادىتى دائىم پەقىرلەردىن خەبەر ئالماق،
پەقىرلەردىن ھەقىردۇرمەن⑥ تەغەننا⑦ بىرلە باقساڭچۇ.

---

① چەشمەئى — شەپقەت كۆزى.
② ئالەمىس سىرئول خەپىيات — ئالەم سىرىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى بىلگۈچى.
③ سەڭگى — تاش.
④ تەقەررۇپ — يېقىنلىق.
⑤ غەنى — باي، دۆلەتمەن، ئېھتىياجسىز كىشى.
⑥ ھەقىر — كەمستىلگەن، ھاقارەتلەنگەن.
⑦ تەغەننا — ناز قىلىش.

سەبىلەر يىغلىمان تۇرسا ئاناسى رەسمىي سۆت بەرمەك،
مېنى ئىشقىدا يىغلىتىپ تەھەررىك① بىرلە باقسائچۇ.

تامام يولدىن ئازغانىنىڭ ھىدايەت رەھنىماسىدۇر،
ماڭا ھادى② ئۆزۈڭدۇرسەن كى تەھرى③ بىرلە باقسائچۇ.

سالىپ ئىشقى ئوتىغا ئەھمەدنى كۆيدۈرگىل پانا بولۇپ،
پىراقىڭدا ئادا بولسۇن تەئەششۇق④ بىرلە باقسائچۇ.

☆ ☆ ☆

ۋەسلىنى ئىزلەپ جاھاندا ئاھ ئۇرغان بارمىكىن،
تەلمۇرۇپ تاپماي يولدا ناله قىلغان بارمىكىن.

ھەسرەتىدە كۆزدە ياش مىسلى جەيھۇندەنەك⑤ ئاقىپ،
ئىنتىزارۇ، مۇپتىلا ئاۋاره بولغان بارمۇكىن.

مىسلى ئەدھەم⑥ جاھ خان ـ ماندىن كېچىپ،
كويىدا يىغلاپ يۇرۇپ ۋەيرانه بولغان بارمىكىن.

نەقىش ھەيئىتىن⑦ بۇزۇپ چۇن خار ـ خەس ۋاله بولۇپ،
چۇن قەلەندەر دەربەدەر ياد قىلغان بارمىكىن.

---

① تەھەررىك ـ ھەرىكەتلىنىش، مەدەتلەماق، تەۋرىنىش.
② ھادى ـ توغرا يول كۆرسەتكۈچى.
③ تەھرى ـ غەمخورلۇق.
④ تەئەششۇق ـ ئىشق.
⑤ جەيھۇن ـ ئامۇر دەرياسى.
⑥ مىسلى ئەدھەم ـ ئىبراھىم ئەدھەمگە ئوخشاش.
⑦ ھەيئىتىن ـ شەكلى، تۇزۇلۇشى.

هەم ریبازەت بۇتەسىدە① جىسمىنى ئەيلەپ كۆداز②،
هەق جامالى كۆرگىلى مىرئاتى③ بولغان بارمىكىن.

خەلق ئارا خارۇ هەقرۇ مۇپتىلا زار - زار،
ئىشق گەنجىنى④ تاپمىپ مەقسەتنى ئالغان بارمىكىن.

غۇنچىدەك ناھۇش بولۇپ، كۆڭلى گۈلىن ئاچىلدۇرۇپ،
زاھىرىن رەسۋا قىلىپ باتىنىدە⑤ كۈلگەن بارمىكىن.

مۇنىسى⑥ ئىلپەت كېرەكمەس بەزى ئاشىقلار ئۇچۇن،
لى‌مەئەللا⑦ سەمرەسىدىن⑧ مېۋە تەرگەن بارمىكىن.

ئىززەتى دۇنيانى كۆرسەك بىباھادۇر ئەھمەدا،
هىچ سەنگدەك سەھرى دۇنياغا تۇتۇلغان بارمىكىن.

☆ ☆ ☆

بۇ دۇنيا مۇلكىنى تاشلاپ قەلەندەر بولمىسام بولماس،
كىچىپ دۇنيانى پانىدىن⑨ قەلەندەر بولمىسام بولماس.

---

① بۇتەسى — بۇ تەرىقىدە.
② گۈداز — قانىتمىقلىق، قانىتىق قوللۇق.
③ مەرئات — ئەينەك.
④ گەنج — خەزىنە.
⑤ باتىن — ئىچى، ئىچكى‌دۇنياسى.
⑥ مۇنىس — سىرداش، دوست، هەمراھ.
⑦ لى مەئەللا — ئاللا بىلەن خاس بىللە بولۇش ۋاقتى.
⑧ سەمرەسى — مېۋىسى.
⑨ پانى — ۋاقىتلىق.

ھەممە ئۆتتى بۇ دۇنيادىن قىلىپ دەھرى شىكايەتنى،
شىكايەت قىلمىغان بارمۇ قەلەندەر بولمىسام بولماس.

جاھاندا ھېچ ۋاپا يوقتۇر نېچۈك قىلغاي مېنىڭ جانىم،
بولۇپ خىلۋەت① نىشىن ھەردەم قەلەندەر بولمىسام بولماس.

ئەجەب قاتتىق يامان كۈنلەر مېنىڭ باشىمغا كەلمىشتۇر،
دىلىم قاتتىق، تىلىم ئاچچىق قەلەندەر بولمىسام بولماس.

مۇھەببەت ئەھلىدىن قاچىپ، گۇناھنىڭ لايىغا پاتتىم،
ئۆزۈمنى ئوتقا ھەم ئاتتىم قەلەندەر بولمىسام بولماس.

قەلەندەر بولمايمەن بولماس، جاپالار تارتمايمەن بولماس،
تولا جەھلەتتە مەن قالدىم قەلەندەر بولمىسام بولماس.

كېچە ـ كۈندۈز ھاۋا بىرلە ئەبەس ئۆمرۈمنى ئۆتكۈزدۈم،
ئۆلۈم ۋاقتى يېقىن كەلدى قەلەندەر بولمىسام بولماس.

دىيانەتنىڭ يولىن تۇتماي، مۇھەببەتتىن خەبەر تاپماي،
باھايىمدەك يۇرۇپتۇرمەن قەلەندەر بولمىسام بولماس.

كەل ئى ئەھمەد كۆزۈڭ ئاچغىل مۇھەببەت گەۋھەرىن ساچغىل،
مۇھەببەتتىن سەمەر ئېلىپ قەلەندەر بولمىسام بولماس.

---

① خىلۋەت ـ خالى جاي.

§9. ئاروپ قاسىمى

ئاروپ قاسىمى 1873 - يىلى غۇلجا ناھىيىسىنىڭ چۆلوقاي يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. بالىلىق چاغلىرىنى ئۆز يېزىسىدا ــ دېھقانلار ئارىسىدا ئۆتكۈزدى. كىيىنرەك تۇرمۇشىدا كۆپلىگەن قىيىنچىلىقلار يۈز بەرگەنلىكى تۈپەيلىدىن ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلىپ ياقا يۇرتلاردا سەرسان-سەرگەردانلىقتا تۇرمۇش كەچۈردى. يۆتكىلىپ يۈرۈپ، كۆپلىگەن ئاجايىپ پاجىئەلەرنى باشتىن ئۆتكۈزدى. ئائىلىسى بىلەن بىللە يەركەتكە كۆچۈپ بېرىپ، مەدرىسىتە، ئاندىن پەنىي مەكتەپلەردە بىلىم ئالدى. ئۇ يەركەتتە ئوقۇپ يۈرگەن چاغلىرىدا رۇس تىلىنى ئۆگىنىۋالدى. بۇ ئارقىلىق بىلىم دېڭىزىنىڭ ئىچىگە شۇڭغۇپ كىرىپ، تېخىمۇ زور تىرىشچانلىقلار كۆرسىتىپ، ئەرەب، پارس تىللىرىنى ئىگىلىدى، گەرچە ئۇ تەشنالىق بىلەن ئۆگەنگەن، تېخىمۇ زور تىرىشچانلىق بىلەن ئوقۇشىنى ئارزۇ قىلغان بولسىمۇ، ئەپسۇسكى، تۇرمۇشقا كەينى - كەينىدىن زەربە بەرگەن قىيىنچىلىقلار ئۇنىڭ ئۆرلەپ ئوقۇش يولىنى توسۇپ قويدى. ئاقىۋەت ئۇ يەنە ئۆز ماكانىغا قايتىپ كېلىپ، غۇلجا شەھىرىدە ئولتۇراقلىشىپ قالدى. بۇ يەردە ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە، بىر تەرەپتىن، ئاقارتىش خىزمىتى، يەنە بىر تەرەپتىن، تىككۈچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ كۈن كەچۈردى. ئۇ جامائەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ، مەنىۋى مەدەنىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا كىشىلەرنى ئىلىم - مەرىپەت ئىگىلەشكە دەۋەت قىلدى، بولۇپمۇ ياش - ئۆسمۈرلەرنى يېڭى مەكتەپلەرگە كىرىش، يېڭى زامانىۋى ئىلىم - پەننى ئۆگىنىشكە ئىلھاملاندۇردى. بىلىمنىڭ شان - شەرىپى، ئۇلۇغلۇقى، خاسىيەتلىكلىكىنى چۈشەندۈردى ھەمدە «ئوقۇڭ» دېگەن شېئىرىنى يېزىپ،

ئۆزىنىڭ بۇ جەھەتتىكى تونۇشى ۋە تەشەببۇسىنى بەدىئىي يول بىلەن مۇنداق ئوتتۇرىغا قويىدى:

ئەي ئەزىزە، خۇش لەتاپەت، ماھى تابانلار ئوقۇڭ،
ئۇشبۇ مەكتەپ، گۈلشەنمدە بويىي رەيھانلار ئوقۇڭ.

دىل چىراقى، يول باراڭى، بۇ ئوقۇشتۇر بىلىڭىز،
پەن ئوقۇڭلار ھەم بىلىڭلار، قۇربى راۋانلار ئوقۇڭ.

ئىلىم ئوقۇماق، خەت تونۇماق بىزلەرگە بەك لازىم ئىرۇر،
ئەمدى بىلسەڭ ئۇشبۇنى قەدرىنى بىلگەنلەر ئوقۇڭ.

بۇ شېئىرىي مىسرالاردىن شائىرنىڭ بىلىمنى قەدىرلەيدىغان، ئەۋلادلارنى ئىلىم ـ بىلىم ئىگىلەشكە دەۋەت قىلىدىغان مەرىپەتپەرۋەر كىشى ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ گۈزەل غايىلىك ئىكەنلىكىنى روشەن ھالدا كۆرۈۋالالايمىز. بۇ خىل يۈكسەك ئىدىيە ۋە ئۇنى تەشۋىق قىلىش جاھالەت، نادانلىق، قالاقلىق، مۇتەئەسسىپلىك ئىچىدە تۇرغان ئاشۇ كونا جەمئىيەتتە تولىمۇ قەدىرلىك، تولىمۇ ئېھتىياجلىق ئىدى.

ئاروپ قاسىمىنىڭ شېئىرىي ئىجادىيىتى ئۇنىڭ تۇرمۇشىغا ۋە جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى تەبىقىلىرىگە نىسبەتەن خېلى مول بىلىم ۋە قاراش ھاسىل قىلغان 1900 ـ يىللىرى باشلىنىپ، شائىر ۋاپات بولغان 1936 ـ يىلىغىچە خېلى كۆپ شېئىر، مەسەل ۋە داستانلارنى يازدى. ئۇ ئەدەبىياتىمىزنىڭ شېئىرىيەت ژانىرىدا خېلى كۆپ مەھسۇلات يارىتتى. بۇ ئەسەرلەرنىڭ بىر قىسمى ھەرقايسى دەۋرلەردىكى ئاپەتلىك يىللاردا يوقلىپ كەتتى. ناھايىتى ئاز بىر قىسىم شېئىر، غەزەل، مۇخەممەسلەرى ۋە بىر داستانى بىزنىڭ سوتسىيالىستىك دەۋرىمىزگە يېتىپ كېلەلىدى. بۇ شېئىرلارنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، ئاروپ قاسىمنىڭ چوڭقۇر بىلىملىك، ئىجتىھادلىق جامائەت ئەربابى ۋە تالانتلىق شائىر، مەرىپەت ئىگىسى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايمىز.

ئاروُپ قاسمى شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

چۇلۇقاي

بۇ چۇلۇقاي غولىنىڭ ئاغزى شاماللىق ياخشى جاي،
چوڭ مەھەللە، يەتتە مەسچىت، خەلقى ئوبدان ياخشى جاي.

ئۇستى بىنام، ئاستى ئۆلكە①، مېۋىلىك باغ ئورتىدا،
كۈنۇ چىقىشتىن سۇ ئاقادۇر، قىردا تۇغمەن، ئاستى ساي.

قوي، كالاسى بار ئىكەنلىك سۆت بىلەن قايماقى بار،
ھەم قەتىقۇ، ھەم قۇرۇتۇ، مەشكە بىرلە ساردىماي.

تاغ ياقىدۇر، تالى ئۆسكەن، ياپيېشىل يايلاقلىرى،
غوللىرىدا ئۆستى ئۆرۈك، ئالما، ئارچا، قارىغاي.

بۇغا ـ مارال، بۆرە، تۈلكە ھەم ئېيىق، يولۋاسلىرى،
قوي، كالالار، ئۆچكە، تۆگە، ئاندا يۈرگەن يىلقا ـ تاي.

چىقسا ئاندا، كۆرسە ھەركىم، ئۇل خۇدا سۈننەتلىرىن،
كۆڭلى يۇمشار، كېچە بولسا چىقسا نۇرلۇق كۆكتە ئاي.

سەپكىلەپ ياغسا يېغىن، گۈللەرگە چۈشسە تامچىسى،
كۈن ئاچىلسا، زەررە قالماس ئاندا يامغۇر بىرلە لاي.

---

① ئۆلكە ـ سۈلۈق تېرىلغۇ يەرلەر ئۆلكە دەپ ئاتىلىدۇ.

ئول كىيىكلەر سەكرىشىپ قارىغاي ئىچىدە، ئويناشۇر،
ئوۋچى ئالۇر بارىپ مىلتىق ئاتىپ ياكى ياي.

ئەھ خۇدايا، سەن نېسىپ ئەت سۈننەتلىرىڭنى كۆرگىلى،
كۆيگۈزۈر ئىشق ئوتىغا شايەت كۆڭۈل پەرۋانە دەي①.

ئاردۇاخۇن پىكرى ئىيىتقىل بۇ جاھان ھايات ھەمە،
غاپىل ئەمدۇ بولمىغىل، سەن چەكمەگىل كۆپ ئاھۇ - ۋاي.
1930 - يىل، غۇلجا.

تۈلكە بىلەن قاغا

چىقتى تۈلكە ئوزۇققە سۈبھى تاڭى ئاتقاندا،
كۆزى چۈشتى قاغىغا، ئوزۇق تاپماي قايتقاندا.

ئېگىز دەرەخ باشىدا يالغۇز قاغا ئولتۇرغان،
قايدىن تاپقان پارچە گۆش يېمەك بولۇپ ئولتۇرغان.

تۈلكە كەلدى ئالدىغە، قەستى گۆشنى ئالماقتۇر،
ئالداپ، سىلاپ قاغىنى گۆششىز يولغا سالماقتۇر.

دېدى تۈلكە: ئى قاغا زىبادۇر سېنىڭ بويۇڭ،
بۇلبۇل ئاۋازىدىن باسار سايرىساڭ سېنىڭ كۈيۈڭ.

سايراپ بەرسەڭ ئەي دوستۇم، بۇ چۆللەرنى ياڭرىتىپ،
تورغايلار ھەيران قالۇر، ئۇلارنى سەن ئېڭراتىپ.

① پەرۋانە دەي — پەرۋانىدەك.

قا ـ قا ـ دېدى ئول تاغا، سايرىدى ئاغزىنى ئاچتى،
ئاغزىدىن چۈشكەن گۆشنى تۈلكە ئېلىپ ئىلدام قاچتى.

تۈلكە دېدى: ئى ئەخمەق قاغا، ئىسمىمدۇر مېنىڭ تۈلكە،
ماختىغانغا ئالدىنىپ، ئەمدى سەن بولدۇڭ كۈلكە.

1934 - يىل، غۇلجا.

پارچە

يول بويىدا، گۈل ئىچىدە، يارىشىپتۇ بۇ باراڭ،
چىرماشتۇر ئىشقى پۈچەك ھەم قاباقى سىز قاراڭ.

ئارۇپ ئاخۇن، مەسۇم ھاجى، يۈسۈۋاخۇن خەلپىتىم،
بۇ باراڭغا كەلگىنىمىز مەلۇم بولسۇن راست پاراڭ.

مۇھاكىمە سوئاللىرى

1. ئابدۇقادىر دامۇللىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك پائالىيىتىنى چۈشەندۈرۈڭ.
2. ئابدۇقادىر دامۇللا مائارىپ ساھەسىگە قانداق تۆھپە لەرنى قوشتى؟
3. ئىسمايىل ھاجى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى توغرىسىدا بىلگىنىڭلارنى سۆزلەپ بېرىڭلار.
4. قۇتلۇق شەۋقى ئەدەبىيات تارىخىمىزغا قايسى جەھەتتىن تۆھپە قوشتى؟
5. بۇ دەۋردە ئۇنىڭدىن باشقا يەنە قايسى ئەدىبلەر ئۆتكەن؟ ئۇلارنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرىنى تونۇشتۇرۇڭ.

ئىككىنچى بۆلۈم

ۋەتەنپەرۋەر ئەدەبىيات

IV باب

جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانغان تىياتىر سەنئىتى

ياڭ زېكشىن، جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى كەڭ ئىمتىياز بىلەن تەمىنلىگەن فېئودالالار، چىرىكلەشكەن ياۋۇز نىيەت ئەمەلدارلار تەبىقىسى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى قاتتىق ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىپ، راھەت - پاراغەتكە بېرىلىپ، خەلقنى زار - زار قاخشاتتى. زۇلۇمغا، زوراۋانلىققا ئۇچرىغان خەلق ئاممىسىدا دەرد ئۇستىگە دەرد، خەۋپ - ئۇستىگە خەۋپ كۆپەيدى. تۇرمۇش نامراتلاشقانسېرى قالايمىقانچىلىق، جېدەل-ماجىرا، ئىتتىپاقسىزلىق ۋە ئۇرۇش كۆپەيدى. ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت زۇلۇمنى قانچە ئېغىرلاشتۇرسا، خەلقنىڭ غەزىپى شۇنچىلىك ئۆرلىدى. ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت بىر ئىنقىلابىي ھەرىكەتنى قانچىلىك قاتتىق باستۇرسا، ئىككىنچى بىر ئىنقىلابىي ھەرىكەتنىڭ تۇغۇلىشى. پەيدا بولۇپ يېتىلەتتى. ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت دېموكراتىيىنى قانچىلىك دەھشەتلىك بوغسا، ئەمگەكچى خەلق دېموكراتىيىگە، ئازادلىققا، ھۆرلۈككە شۇنچە تەلپۈنەتتى.

1933 - يىلى 12 - ئاپرېلدا، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ زوراۋان ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى كۆتۈرۈلگەن ئىنقىلاب مۇستەبىت خاقان جىن شۇرېننى تەختتىن موللاق ئاتقۇزۇپ، شىنجاڭدىن قوغلىۋەتتى. بۇ چاغدا شىنجاڭنىڭ ھەربىي ھوقۇقى چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى شېڭ شىسەينىڭ قولىدا ئىدى. «12 - ئاپرېل» ئىنقىلابىي جىن شۇرېننى قوغلىۋەتكەن بىلەن ھۆكۈمەت ئىچىدە

سىياسىي ئۆزگىرىش قىلغۇچىلار ئۆزلىرىگە ئارقا تىرەك قىلغۇ-
دەك ئارمىيىگە ئىگە بولماقچى، سىياسىي ئۆزگىرىشنىڭ
مېۋىسىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن شېڭ شىيەنى دۇبەنلىككە
ئولتۇرغۇزدى. ئەنە شۇنىڭدىن ئېتىبارەن شېڭ شىيەي شىن-
جاڭنىڭ ئەڭ ئالىي ھۆكۈمرانى بولۇۋالدى.

شېڭ شىيەي جۇڭخۇا مىللەتلىرى ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ
رەھىمسىز ياۋۇزلۇقلىرىغا ئۇچراپ، ئازاب دېگىزى ئىچىدە
قالغان كۈلپەتلىك كۈنلەردە تەختكە چىققانلىقى ئۈچۈن، بۇ
چاغدا، ئۇ پەقەت قۇدرەتلىك تام قوشنا سوۋېت ئىتتىپاقىغا
تايانغاندىلا، ئاندىن جاھانگىرلارنىڭ مۇداخىلىسىنى توسقىلى،
ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى مۇستەھكەملىۋالغىلى بولىدىغانلىقىنى
چۈشىنەتتى. شۇڭلاشقا ئۇ، ئەڭ ئالدى بىلەن سوۋېت ئىتتىپا-
قىغا يېقىنلاشتى. ۋەزىيەتنى تۇراقلاندۇرۇش، خەلقنىڭ ئىشەنـ
چىسىنى قولغا كەلتۈرۈش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلـ
ئىش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، پاك بولۇش، تىنچ بولۇش،
قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت ئالتە بۈيۈك سىياسەتىنى
ئوتتۇرىغا قويدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ زور
تىرىشچانلىقى ئارقىلىق شېڭ شىيەي بىلەن بىرلىك سەپ ئورنـ
تىش، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ شىنجاڭدا ئىنقىلابىي
كۈرەشنى، مەدەنىيەت، تەشۋىقات، ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى
جانلاندۇرۇشنى پايدىلىق ئىمكانىيەت بىلەن تەمىنلىدى.

ئاپرېل ئىنقىلابىدىن كېيىن، شىنجاڭدا يېڭى مەدەنىيەت
ھەرىكىتى كەڭ كۆلەمدە قانات يېيىشقا باشلىدى. بۇ مەدەنىيەت-
مائارىپ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت، نەشرىياتچىلىق، كىنوچىلىق ۋە
باشقا ساھەلەرنىڭ ھەممىسىگە كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتىپ، يېڭى
ۋەقەلنى نەتىجىلەرنى بارلىققا كەلتۈردى. ھەر مىللەت خەلقىنىڭ
ئاڭ ـ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈپ، ئۇلارنى جاھالەتكە قارشى

كۆرەشكە قاتناشتۇرۇپلا قالماستىن، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنىمۇ ئىلگىرى سۈردى. مەدەنىيەت ھەرىكىتى جانلىنىپ كەتتى.

مەدەنىيەت ھەرىكىتىدە، ئالدى بىلەن، مەدەنىيەت ـ مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇش تەشەببۇس قىلىندى. ئۇلۇكە مەركىزى ئۇرۇمچىدە «ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى»، «قازاق-قىرغىز مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى»، «موڭغۇل مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى»، «شىبە، سولۇن، مانجۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى» قاتارلىق ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلدى.

«ئۇيۇشما» دەپ ئاتالغان بۇ ئاممىۋى تەشكىلاتلارغا ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىچىدە بىرقەدەر تەسىرى بار مىللىي زاتلار ۋە دىنىي ئەربابلار رەئىس قىلىپ تەيىنلەندى. بۇ ئۇيۇشمىلارنىڭ ھوقۇق دائىرىسى خېلىلا كەڭ بولۇپ، ئۇلار ئالدىغا پائالىيەت ئۇيۇشتۇرالايتتى. ئۇيۇشمىلار ئۇلار پائالىيەتلىرىنى ئاساسەن، خەلقئارا، خەلقىنىڭ كۆچمىگە تايىنىش بىلەنلا ئېلىپ باراتتى. خەلقمۇ بۇ ئۇيۇشمىلارنىڭ ھەرىكىتىنى قوللاپ قۇۋۋەتلەيتتى.

ئۇيۇشمىلار ئەدەبىيات ـ سەنئەت ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش ۋە راۋاجلاندۇرۇشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلدى. ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەردىكى ئۇيۇشمىلار مەكتەپلەردە ئۇتۇلدىغان دەرسلىكلەر جەدۋىلىگە تىل ـ ئەدەبىيات ۋە سەنئەت دەرسىنى كىرگۈزۈشتىن سىرت، يەنە مەخسۇس سازەندىلەر تەربىيىلەش كۇرسى ۋە ئۇسسۇل كۇرژۇكلىرىنى ئېچىپ، ئىختىساسلاشقان نۇرغۇن كەسپىي كادىرلارنى تەربىيىلىدى. بۇگۈنكى كۈندە، «4 نى زامانىۋىلاشتۇرۇش» يولىدا داۋاملىق تۆھپە يارىتىۋاتقان پېشقەدەملەر ئېچىدىكى خېلى كۆپ سانىنى ئىگىلەيدىغان

مەدەنىيەت ئەربابلىرى، ئەدەبىياتشۇناسلار، تىلشۇناسلار، يازغۇچى شائىرلار، دراماتۇرگلار، سەنئەتچىلەر، رەسساملارئەنە شۇ مەزگىلدە يېتىشىپ چىققانلاردۇر. شۇ چاغدا تەشۋىقات بۆلۈمى، «سانائىت ئەدەبىيات ـ سەنئەت، مۇقام، مۇزىكا، سەھنە ئەسەرلىرى، ناخشا ـ ئۇسسۇل قاتارلىق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىممەتلىك تارىخىي، بەدىئىي ميراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش، ئۇلارنى توپلاش، رەتلەش، قايتا ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىجاد قىلىش جەھەتلەردە نۇرغۇن پايدىلىق خىزمەتلەر ئىشلەندى، ئىخچام، چاقىقان، ھازىر جاۋاب بولۇشتەك ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە كىچىك ھەجىملىك تىياتىرلار ئىجاد قىلىنىپ، سەھنىلەردە ئويىنىلىپ، كەڭ ئاممىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقى مىللىي تىياتىرچىلىق ئەنئەنىمىزگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاش، چەت ئەل تىياتىرچىلىقىدىن، بولۇپمۇ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ تىياتىرچىلىقىدىن ئۆگىنىپ ۋە ئۇنى ئۆزىنەك قىلىپ، تەقلىدىي ھالدا ئىجاد قىلىشقا كىرىشتى. جەمئىيەتتىكى ناچار ئىستىللارنى پاش قىلىدىغان «ساتىراش»، بەگ ـ ئامبالارنى ھەجۋىي يول بىلەن قامچىلايدىغان «چېكىملىكنىڭ ئاقىۋىتى»، يامان ئىللەتلەرنى تەنقىد قىلىدىغان «شەرمەندىلەر»؛ ساۋاتسىزلىقنى ئەيىبلەپ، خۇراپاتلىقنى پاش قىلىدىغان «يامان خەلپەت» قاتارلىق دراملار ئەينى ۋاقىتتىكى جەمئىيەتتىكى تۇرمۇش ھادىسىلىرىنى، جەمئىيەتنىڭ قالاق قىياپىتىنى خېلىلا روشەنلەشتۈرۈپ ئېچىپ بەردى. مانا مۇشۇ ئۇيغۇر يېڭى تىياتىرچىلىقىنىڭ دەسلەپكى باسقۇچى بولغان 30 ـ يىللاردا، ياش دراماتۇرگ زىيا سەمەدى «قانلىق داغ» قاتارلىق دراملارنى يېزىپ ۋە سەھنىلەشتۈرۈپ، ياش تىياتىرچىلىقىمىزغا ئۆچمەس تۆھپىلەر

قوشۇپ، ئۇيغۇر يېڭى زامان تىياتىرچىلىقىنى يېڭى ھاياتنى كۆچكە ئىگە قىلدى. شۇ ئاساستا بىر تۈركۈم دراماتۇرگلار مەيدانغا چىقىپ، تىياتىر خادىملىرىمىز قوشۇنى سان ۋە سۈپەت جەھەتتىن ئۆستى. تېخىمۇ زور غەيرەت ۋە تېخىمۇ زور تىرىشچانلىقلار كۆرسىتىلىپ، نۇرغۇنلىغان چوڭ تېمىتىكى دراما، ئوپېرا، كومېدىيە، پىيەسسە ۋە كونسېرتلار سەھنىلەشتۈرۈلدى ۋە قايتا ئىشلەندى. ئۆز دراماتۇرگلىرىمىز ئىجاد قىلغان تىياتىرلار ئوينىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئىچكى ئۆلكىلەردە ئىجاد قىلىنىپ ئوينىلىۋاتقان ۋە چەت ئەللەردە ئوينالغان تىياتىرلارمۇ ئوينالدى. مۇشۇ مەزگىلدە، يەنىڭدىن كەلگەن يولداشلار ئۇرۇمچىدە تىياتىر قويۇش، تەشۋىق قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇۋەتكەنىدى. ئۇلار ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كەسكىن كېتىۋاتقان كۈرەش تېمىسىدا يېزىلغان «قامچاڭنى تاشلا»، «سىگنال»، «نامسىز قەھرىمان» ۋە «18 - سېنتەبىر هازىسى»، «كۈرەش قىلايلى!» قاتارلىق تىياتىرلارنى قويۇپ، خەلق ئىچىدە زور تەسىر قوزغىدى. ئۆمرىنىڭ 60 يىل نەي چېلىش بىلەن ئۆتكۈزگەن مەشھۇر ئۇيغۇر سەنئەتچىسى ئابدۇكۇل ئاكا ئەنە شۇ يالقۇنلۇق كۈرەش يىللىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ مۇنداق دەيدۇ: «ئېسىمدىن چىقمايدىغىنى شۇكى، لىن جىلۇ، خۇاڭ خۇچېڭ، يۈسۈن قاتارلىق تىياتىر خىزمەتچى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار، كۆپ پائالىيەتلەردە بىر بىلەن بىللە بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرى بىزگە ناھايىتى زور تەربىيە ۋە ئىلھام بولدى. ئەينى ۋاقىتتا جاۋدەن قاتارلىق كىشىلەر تايانچ بولغان تەجرىبە تىياتىر ئۆمىكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى چوڭ تېمىتىكى «كۈرەش قىلايلى!» دېگەن كومېدىيىنى قويدى ھەمدە ئارتىسلىرىمىزنى كۈرەشكە تەكلىپ قىلدى. بۇ قېتىمقى ئويۇن شىنجاڭنىڭ كومېدىيە

هەرىكىتىدە يېڭى سەھىپە ئاچتى. بىز بۇنىڭدىن كۆپىلىگەن قىممەتلىك نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالدۇق»①

جۇڭگو سول قانات يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى، تالانتلىق ئەدىب لىن جىلۇ تۇزگەن ۋە رېژىسسورلۇق قىلغان دراما «سادا» شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا ئويناڭلىنىدىن كېيىن، كوچىلاردىمۇ ئويناپ، تىياتىر پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشقا تۈرتكە بولدى ھەمدە خەلقنىڭ ئىنقىلابىي ئەدەبىيات - سەنئەتكە بولغان ھەۋىسىنى ۋە قىزغىنلىقىنى ئاشۇردى. شۇڭلاشقا يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى، تىياتىر تەشۋىقاتى پائالىيىتى ھەممە ناھىيىلەردە دېگۈدەك جانلىنىپ كەتتى. ئۇرۇمچى، قەشقەر، ئاقسۇ، غۇلجا، چۆچەك، خوتەن، قارا شەھەر، يەكەن، كۇچار، قۇمۇل، ئالتاي قاتارلىق جايلاردا ئۇيغۇر تىياتىر سەنئىتىنى ئويناش يولغا قويۇلۇپ، چوڭ ئوپېرالاردىن «غېرىب - سەنەم»، «تاھىر - زۆھرە»، «پەرھاد - شېرىن»، «لەيلى - مەجنۇن»، «رابىيە - سەئىدىن»، «يۈسۈپ - زۇلەيخا»، «بوراندىن كېيىنكى ئاپتاپ»، «ئانارگۈل»، «قانلىق داغ»، «ساماساق ئاكاڭ قاينايدۇ»، «ئاجايىپ ئۆلۈم»، «خىيالىي تېۋىپ»، «كۆرەش قىزى»، «ئۇچقۇن»، «ھۇرلىقا - ھەمراجان»، «ئانارخان»، «شاڭخەي كېچىسى»، «ئۆز مۇھىت»، «ئۆگەي ئانا»، «پىرىنسىپ خون» ۋە شۇنىڭدەك «سەۋلەت»، «ئارشىن مال ئالان»، «باي ۋە مالاي» قاتارلىق ئەسەرلەر ئويناپ، ئەدەبىيات - سەنئەت سەھنىسىدە گۈللىنىش كەيپىياتى شەكىللەندى. بۇنىڭدىن روشەن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقى مۇشۇ مەزگىلدە خېلىلا رونىق تېپىپ، ھەقىقەتەنمۇ تېز سۈرئەت بىلەن تەرەققى قىلدى.

---

① ئابدۇكۈل: «سۆزەي مەن بىلەن 60 يىل بىللە بولدى»، «ئۇرۇمچى تاڭرىسى» 1 - سان.

تىياتىر ھەرىكىتىنىڭ راۋاجلىنىشى مۇشۇ مەزگىلدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم نەتىجىلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

تىياتىر سەنئىتىنى راۋاجلاندۇرۇش جەريانىدا كۆپلىگەن ياش سەنئەتچىلەر، دراماتۇرگلار، شائىرلار، يازغۇچىلار مەيدانغا كەلدى. ئۇلار جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانغان تىياتىر سەنئىتىنىڭ ئاساسچىلىرىدۇر.

18. لۇتپۇللا مۇتەللىپ

تالانتلىق يۈش شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ شېئىرىيەت ساھەسىدىلا كۆزگە كۆرۈنۈپ قالماي، مەشھۇر دراماتۇرگ ھەم رېژىسسور ئىدى. ئۇ ئاشۇ يىللاردا، «ساماسق ئاكاڭ قاينايدۇ»، «كۆرەش قىزى»، «چىن مەدەن»، «چىمەنگۈل»، «بوراندىن كېيىنكى ئاپتاپ» قاتارلىق بىرقانچە سەھنە ئەسەرلىرىنى ئىجات قىلدى. ئەلقىمىز ئىچىدە كەڭ تارقالغان «تاھىر - زۆھرە» داستانى، «پەرھاد - شېرىن» قاتارلىق ئەنئەنىۋى دراممىلارنى سەھنىلەشتۈردى ۋە ئۆزى رول ئېلىپ چىقىپ ئويناتتى. ئۇنىڭ بۇ سەھنە ئەسەرلىرى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى سەھنىلەردە ئوينىلىپ، خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەتكە بولغان تەشنالىقىنى قاندۇرۇشتا خەلقىمىزنىڭ قەلبىگە پەن - مەدەنىيەت ئۇرۇقىنى چېچىشتا، دۇنيا جاھانگىرلىكىنىڭ ۋە ياپون باسقۇنچىلىرىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇشتا، خەلقنى زۇلۇمغا، تاجاۋۇزچىلىققا، ئادالەتسىزلىككە ۋە فېئودالىزىمگە قارشى قوزغىتىشتا چوڭ رول ئويناتتى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئۇرۇمچىدىكى چېغىدىلا تاماشىبىنلارنىڭ ئالقىلاش سېزىمىگە ۋە كۆرۈش سېزىمىگە بۇاستە تەسىر قىلىپ

ددغان هەم ئۇنىۋېرسال سەنئەت ھېسابلىنىدىغان تىياتىر سەنئىتى بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ سەنئەتنى ئالغا باسار مىللەتنىڭ پەن-مەدەنىيەت سۆيگۈچى دۆلەتنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشىگە تېگىشلىك بىر ئىش، دەپ قارىغان. سەنئەتكە مۇھەببەت باغلىغاندىلا، ئۇنى راۋاجلاندۇرۇپ ۋە ئۆستۈرۈپ، ئۇلۇغ نەتىجىلەرگە ئېرىشكىلى بولىدۇ، دەپ ھېسابلىغان. شۇڭلاشقا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان ئاممىۋى خاراكتېرلىك تىياتىر ھەرىكىتىنىڭ يېتەپ كېلىشى بىلەن رېئال تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان تىياتىرلارنى يازدى، سەھنىلەشتۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە مەتبۇئات يۈزىدە تىياتىر سەنئىتى توغرىسىدا ئىلمىي ماقالىلەرنى ئېلان قىلىپ، خەلقىمىزگە ۋە كەڭ تىياتىر ھەۋەسكارلىرىغا بۇ يېڭى سەنئەت تۈرىنىڭ تارىخى، قانۇنىيىتى، نەزەرىيىسىنى تونۇشتۇردى. بۇ سەنئەتنىڭ كەم ئۇچۇن خىزمەت قىلىشى، ئۇنىڭ جەڭگىۋارلىقىدىن قانداق پايدىلىنىش، ئۇنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇش ھەققىدە توغرا، ئېنىق بولغان كۆز قارىشى ۋە پىكىرلىرىنى مۇنداق ئوتتۇرىغا قويدى:

«بىزنىڭ سەنئىتىمىز خەلق ئاممىسى بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارزۇ-تىلەكلىرىنى ئىپادىلەشى، خەلقچە يات ئەمەس، بەلكى خەلقنىڭ ئۆز سەنئىتىمگە ئايلىنىپ، خەلق ئىچىدىكى ئەنئەنىۋى سەنئەت بىلەن بىر قەدەم ئالغا باسقان ھالدا يۆگىلىپ، چىرمىشىپ كېتىشى زۆرۈر. بىز يەنە خەلقنىڭ ئەسلىدىكى سەنئەت مىراسلىرى ئاساسىدا يېڭىنى ئىجاد قىلىشىمىز كېرەك. مانا بۇلارنى ئىشقا ئاشۇرۇش، بىزنىڭ يېڭىدىن بىخ چىقىرىپ، شاخلاپ، كۆكلەپ، راۋاجلىنىۋاتقان يېڭى سەنئىتىمىزنى شەكىل ۋە مەزمۇن جەھەتتىن تولۇقلاشقا ياردەم بېرىدۇ»:

«بىزنىڭ سەنئىتىمىز خەلقىمىزنى كۆرەش روھى بىلەن ۋەتەنپەرۋەر جەسۇر قىلىپ تەربىيىلىشى لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ ناخشىلىرىمىز شوخ، كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق بولۇشى كېرەك. بىزنىڭ سەنئىتىمىزدە داد-پەريات، ئاھۇ-پىغانلار بولماسلىقى كېرەك. مۇزىكىمىز خەلقىمىزنى كۈرەشكە، يېڭى قۇرۇلۇشقا ئىلھاملاندۇرسۇن، خەلقنى مەشچانلىق، ئۈمىدسىزلىك كوچىلىرىغا باشلايدىغان پىغانلار ئورنىغا شوق، جانلىق ناخشا-غەزەللەر ئىجاد قىلىنىشى، بۇنىڭدا خەلق ئاھاڭلىرىدىن پايدىلىنىشىمىز لازىم.

بىز سەنئەتنىڭ مەزمۇنىغا يېڭى، جەڭگىۋار روھ بېرىشىمىز كېرەك. بولۇپمۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئازادلىق ئۇرۇش قىلىۋاتقان يېڭى شىنجاڭ قۇرۇۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، بىزنىڭ سەنئىتىمىز مەخلقنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۈرەش روھى بىلەن تاۋلىشى، ئارقا سەپنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى زۆرۈر... يېڭى سەنئەت يارىتىش ئۈچۈن كۈرىشەيلى! ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئازادلىق ئۇرۇشى، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش تەنتەنىلىرىگە بېغىشلانغان ناخشا سادالىرى ھەممە يەردە جاراڭلىسۇن!

خەلقىمىزنى كۈرەشكە، ۋەتەنپەرۋەرلىككە ئىلھاملاندۇرۇپ، فرونت، ئوق-دورا پۇراقلىرى ئارىسىدا كۈرەشچان مۇزىكا سادالىرىنى ياڭرىتايلى!»①

سەنئەت ئىشقىدا يانغان ل. مۇتەللىپ ئاقسۇغا بارغاندىن كېيىنمۇ تەشەببۇسكارلىق بىلەن سانائىتىنەپىسەنى ئەسلىگە كەلتۈردى. چوڭ تىپتىكى دراما «غېرىب-سەنەم» تۇنجى قېتىم ئاقسۇ سەھنىسىدە ئويناldى. مۇتەللىپ غېرىب رولىنى مۇۋەپ-

① لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ بۇ ماقالىسى «سەنئەت خۇمارى» ئىمزاسى بىلەن «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1942-يىلى 12-دېكابىر سانىغا بېسىلغان.

پەقىيەتلىك ئويناپ چىقىپ، ئۆزىنىڭ ھەر تەرەپلىمىسە ئىقتىدارغا ئىگە تالانتلىق سەنئەتكار ئىكەنلىكىنى نامايان قىلدى.

ل. مۇتەللىپ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن بىلەن چوڭقۇر تونۇشۇپ، خەلق داستانى «تاھىر-زۆھرە» ئاساسىدا ئۆزىنىڭ ئاتاقلىق ئوپېراسى «تاھىر-زۆھرە» نى يېزىپ چىقتى. ئوپېرا-نىڭ كۆپلىگەن مۇزىكىلىرى، ناخشىلىرى، دراماتۇرگىنىڭ بىۋاسىتە قاتنىشىشى بىلەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىممەتلىك مىراسى 12 مۇقام مۇزىكىلىرىدىن كەڭ پايدىلىنىش ئارقىلىق ئىجاد قىلىنغاچقا، بۇ ناخشىلار ئاممىا ئىچىدە تېزلا ئومۇملاشتى. ل. مۇتەللىپ «تاھىر-زۆھرە» ئوپېراسىدىمۇ باش قەھرىمان تاھىر-نىڭ رولىنى ئېلىپ چىقتى. ئۇنىڭ مەردانە، جاراڭلىق، خۇش ئاۋازى تاماشىبىنلارنىڭ يۈرەك تارىنى تىتىرىتىۋەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن يەنە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۈرەشنىڭ پات ئارىدا غەلبە قىلىدىغانلىقىغا ئىشەنچ بىلدۈرۈلگەن «بوراندىن كېيىنكى ئاپتاپ»، «كۈرەش قىزى» ناملىق رېئال كۈرەش تېمىسىنى ئېچىپ بېرىدىغان سەھنە ئەسەرلىرىنى يازدى.

ل. مۇتەللىپنىڭ «ساماسا ئاكاڭ قاينايدۇ» ناملىق كومېدىيىسى ئەينى ۋاقىتتىكى جامائەتچىلىك ئىچىدە غايەت زور تەسىر قوزغاپلا قالماي، بۈگۈنكى سوتسىيالىستىك دەۋرىمىزدىمۇ سەھنە ۋە تېلېۋىزىيە ئېكرانلىرىدا كۆرسىتىلىپ، تاماشىبىنلار-نىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدى.

«ساماسا ئاكاڭ قاينايدۇ» ناملىق كومېدىيىسى كۈچلۈك كومېدىيىلىك تۇسكە، قويۇق تۇرمۇش پۇرىقىغا، رېئال تەرىبىيىۋى ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن خەلق كۆڭلىنى ئۆزىگە جەلپ قىلالىدى.

ئاپتور بۇ ئەسىرىنى 1942 - يىلى فېۋرالدا «شىنجاڭ

گەپزىتى» ئىدارىسىدە مۇھەررىرلىك خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان چاغ-
لىرىدا يازغان. روشەنكى ئەينى ۋاقىتتىكى خەلق جاھالەتىتىن،
نادانلىقتىن قۇتۇلۇشقا ئىنتىزار ئىدى. ئەدىما، ئەمدىلا بىر-
ئۇرۇپ چىچەكلەشكە باشلىغان يېڭى مەدەنىيەت ھەربىكىتى،
مەدەنىي ئاقارتىش، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ھەربىكەتلىرى ئۆز
تەرەققىياتى يولىدا، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىك چەكلىمىسىگە
ئۇچراشتىن تاشقىرى، يەنە كونا ئىدىيە، خۇراپىي كۆز قاراش
ۋە جاھىل، مۇتەئەسسىپ كۆچلەرنىك توسقۇنلۇقىغا ئۇچراپ
تۇراتتى. شۇڭا، يېڭىلىق بىلەن كونىلىق ئوتتۇرىسىدىكى
كۈرەش كەسكىن تۈس ئالغانىدى. ل. مۇتەللىپ «ساماساق
ئاكاك قاينايدۇ» ناملىق كومېدىيىسىدە مانا مۇشۇنداق ئىجتە-
مائىي رېئاللىقنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ، ساماساق ئوبرازى
ئارقىلىق نادان خەلقنى ئويغىتىش ۋە تەربىيىلەشنى، خۇرا-
پاتلىققا ئوت ئېچىپ، خەلقنى يېڭى ئىدىيىگە باشلاشنى مەق-
سەت قىلدى.

ئەسەرنىك ئومۇمىي ۋەقەلىكى ناھايىتى ئىخچام ۋە
ئاددىي بولۇپ، ئۇنىك پۈتۈن كۆرۈنۈشلىرىگە يېڭىلىق بىلەن
كونىلىق ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش سىڭگەن. ئۇ مۇنى ھۇنەرۋەن-
لىك بىلەن ئۆتكۈزگەن 50 نەچچە ياشلىق ساماساق سەمەمىي،
ئاق كۆڭۈل، خۇش چاقچاق بولۇپ، ئۆزى ساۋاتسىز ئادەم، كونا
چەمئىيەتنىك ئازاب - ئوقۇبەتلىك تۇرمۇش شارائىتى ئۇنىك
سالامەتلىكىگە جىددىي تەسىر يەتكۈزۈپ كۆزى تۈتۈلۈپ قالغا-
نىدى. ئىككىنچى ئوغلى مۇھەممەت ئاپرىل ئۆزگىرىشىدىن
كېيىنكى دەۋردە يېڭى مەكتەپتە ئوقۇپ چىقىپ ئوقۇتقۇچىلىق
قىلىۋاتقان ياشلارنىك بىرى. مۇھەممەتنىك سۆيگىنى مەريەم
يېڭى ئېچىلغان دوختۇرخانىدا ۋىراچ بولۇپ، كۆز دوختۇرلۇقى-
نى ئۆگىنىۋاتاتتى. بۇ ئىككىسى ياش تۇيى قىلىش ئالدىدا

ساماق ئاكىنىڭ كۆزىنى ئېچىشنى ئۆز ئالدىغا شەرت قىلىپ قويۇشىدۇ. لېكىن ئەسىرلەر بويى ھۆكۈم سۈرگەن خۇراپاتلىق ئىددىيىسى ساماق ئاكىنىڭ قەلبىنى مەھكەم چىرمىۋالغاچقا، ئۇ، دوختۇر ئارقىلىق كۆزىنى داۋالاشنى خالىماي خوتۇنى زورىخانىنى ھەر تەرەپكە چاپتۇرۇپ، رەدنامە ئوقۇتۇش، دۇئا قىلدۇرۇش، چاچراتقۇ سالدۇرۇش بىلەن ئاۋارە بولىدۇ.

مۇھەممەت بىلەن مەريەم ساماق ئاكىنى ئۆز خاھىشىغا قويۇپ بەرمەي، قايتا - قايتا تەرىبىيە بېرىش ئارقىلىق دوختۇرخانىغا ئالدۇرغان بولسىمۇ، دەل ئوپېراتسىيە قىلدىغان چاغدا ساماق ئاكا دوختۇرخانىدىن قېچىپ چىقىدۇ، چۈنكى ئۇ بىراۋلاردىن: «دوختۇرخانىدا كۆزىنى ئوپېراتسىيە قىلسا، ئەسلى كۆزىنى ئويۇپ ئېلىۋېتىپ، ئىتتىنىڭ كۆزىنى سالىدىكەن» دەپ ئاڭلاپ قالغان. مۇھەممەت ۋە مەريەملەرنىڭ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى ئارقىسىدا ساماق ئاكىنىڭ كۆزى ئوپېراتسىيە قىلىنىش بىلەن ئېچىلىدۇ.

«ساماق ئاكاڭ قاينايدۇ» ناملىق كومېدىيە مانا مۇشۇ ۋەقەلىكنى ئاساس قىلغان ھالدا ھەقىقىي كومېدىيىلىك خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولغان. كىشىلەرنى قاتتىق ھاياجانغا سېلىپ، ئۇچەيلىرى ئۈزۈلگۈچە كۈلدۈرىدىغان بىرقانچە كۆرۈنۈشلىرى بار. پەردە ئېچىلىش بىلەنلا سەھنىدە، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ غايە-ئىستەكلىرى بىر - بىرىگە بولغان مۇھەببىتى توغرىسىدا سۆزلىشىۋاتقان مۇھەممەت بىلەن مەريەمنى كۆرىمىز.

— خەلقىمىز جاھالەتلىك زامانىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى، ئۆزلىرىنىڭ نادان قالغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكىنى يوق. شۇڭا، ئۇلار يېڭىلىقنى تېزلا قوبۇل قىلىپ كېتەلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە دىنىي خۇراپاتلىق خەلقىمىزنىڭ قەلبىگە تور باغلاپ كەتكەن. خەلقنىڭ جاھالەتتىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، ئەلۋەتتە، سىز

بىلەن بىر ئاقارتىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىمىزگە ئېلىشىمىز كېرەك

— دادامنىڭ كۆزى ئېچىلىپلا كەتسە، خەلقى ئالەمگە پەننىڭ كۈچىنى يەنە بىر قېتىم نامايان قىلغان بولاتتۇق.

يىگىت بىلەن قىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇۋاتقان بۇ دىئالوگ بىزگە ئۇلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى، ئۇلۇغۋار غايىسىنى، ئار-زۇسىنى چۈشەندۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ مۇھەببىتى قۇرۇق، مەنسىز مۇھەببەت ئەمەس، بەلكى خەلقنىڭ تەقدىرى بىلەن باغلانغان، يۈكسەك ئارزۇ - ئارمان، قىزغىن ھېسسىيات بىلەن تولغان مۇھەببەت!

بۇلارغا يانداش ھالدا كومپىدىيە يەنە بىر جۈپ ياشنىڭ يېتىم ئوغۇل مەجىت بىلەن ئۆگەي قىز روزىخاننىڭ ئوبرازى يارىتىلغان. بۇلارمۇ بىر - بىرىنى ياخشى كۆرۈپ قالغان، ساۋات-سىزلىقتىن قۇتۇلۇشنى ئارزۇ قىلىدىغان ياشلار، لېكىن يېشى چوڭىيىپ قالغاچقا، مەكتەپكە بېرىپ ئوقۇشتىن نومۇس قىلىدۇ. ئەمما ئۇلار مۇھەممەت بىلەن مەريەمنىڭ ئىناق تۇرمۇشىغا ۋە چىن مۇھەببىتىگە زوقلىنىدۇ. بىر كۈنى مۇھەممەت بىلەن مەر-يەم سىرتقى كىيىملىرىنى ھويلىغا سېلىپ قويۇپ، سەگىش ئۈچۈن باغقا كىرىپ كېتىدۇ، ئىچكىرىدىكى ئۆيدە پەنجىرىدىن ماراپ تۇرغان مەجىت ھويلىغا چىقىپ «كاكۇك بىلەن زەينەپ» تەك بۇ ئىككى ياشنىڭ مۇھەببىتىگە مەسلىكى كېلىدۇ. بۇ ئىككى ياش ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيەتلىك كىشىلەردىن بولۇش توغرىسىدىكى ئارزۇ - ئۇمىدلىرى توغرىسىدا سۆزلىشىدۇ: «بىزمۇ ئاشۇنداق كىيىملەرنى كىيىپ، ماتروشكا (پاتروشكا دېمەكچى) لىشىپ، يانمۇ - يان ماڭساق، قانداق ياخشى - ھە!» دەيدۇ.

مەجىت روزىخاننىڭ ئۇنىمىغانلىقىغا قارىماي، دوختۇر

ريەم باغقا كىرىش ئالدىدا، ئۇچىسىدىن سىلىپ، دەرەخكە سىپ قويغان ئاق خالاتنى كىيگۈزۈپ، ئۆزى مەھەممەتنىڭ ەپكىسىنى كىيىدۇ. مىجىت بۇنىڭغىمۇ قانائەت ھاسىل قىلاي، ئۆيگە كىرىپ مەھەممەتنىڭ پەلتۇسىنى كىيىپ چىقىدۇ. وزخانغىمۇ بىر ئېگىز پاشنىلىق توپلەينى ئەپچىقىپ كىيگۈزىدۇ. شۇنداق قىلىپ، پاتروشكىلاپ (قولتۇقلىشىپ) ھويلىنى ايلىنىشقا باشلايدۇ. مۇشۇنداق قىزىقچىلىق ئۈستىگە مەھەممەت ىلەن مەريەم باغدىن قايتىپ چىقىدۇ.

— بۇ كىيىملەر بىزگىمۇ ياراشىدىكەن. بىزنىمۇ ئۆزەڭلاردەك ئادەم قىلىپ قويساڭلار، — دەپ مۇرا جىئەت قىلىدۇ خىجىللىق ئىچىدە مىجىت.

بۇ ساپ قەلبلەرنىڭ ھەققانىي تەلىپى مەھەممەت بىلەن مەريەمنى چوڭقۇر ئويلاندۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مەھەممەت مىجىتنى ساۋاتلىق قىلىشنى، مەريەم روزىخاننى سىستىرا قىلىپ چىقىشنى ئۆز ئۈستىگە ئالىدۇ. بىز كومپىيىنىڭ بۇ كۆرۈنۈشىدىن، ئاپتور كىشىلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئىدىيىسىنى ھالىتىنى، ئۆزى بىلەن ئەمەلىيەتنى زىچ بىرلەشتۈرگەن ۋە مۇشۇنداق ئەبئىيلىك بىلەن خەلقنى مەرىپەت يولىغا باشلاۋاتقانلىقىنى روشەن كۆرۈۋالالايمىز.

بۇ خىل يېڭى ئىدىيىگە سىلىشتۇرما قىلىپ قويۇلغان يەنە بىر كۆرۈنۈشتە، سەھنىگە رەدنامە سۈيىي ئىزلەپ «يەتتە ئۇلاق» قا بېرىپ، قايتىپ كەلگەن روزىخان كىرىدۇ. ئۇ ئاۋۋال ئامساق ئاكا ئوچۇن تاماق ئېتىپ، دوختۇرخانىغا ئاپارماقچى ولىدۇ. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن سەھنىگە ئوپېراتسىيە قىلىنىشتىن ورقۇپ، دوختۇرخانىدىن قېچىپ چىققان سامساق ئاكا كىرىدۇ. ۇنىڭ ئۇچىسىدا دوختۇرخانىدىن بېرىلگەن ئاق ئۇزۇن خالات، بېشىدا ئاق پوسما كىيىدىكلىك ئىدى. ھېرىپ چارچىغان سامساق

ئاكا ھويلىغا كىرگەندىن كېيىن، ئۆزىنى سۇپىغا ئاتىدۇ. سانـ دۇقتىن ئۇن ئېلىش ئۇچۇن، ئىچكىرىكى ئۆيدىن چىققان روزـ خان سۇپىدىكى ئاق خالات كىيگەن، ئېگىـلغان سامساق ئاكىنى كۆرۈپ:

— دوختۇرلار ئوپېراتسىيە قىلمىز دەپ جېنىگىنى ئالغان ئوخشىمامدۇ. كېپەن كىيدۇرۇپ ئۆيگە ئەكىلىپ تاشلـۋەتكىنى نېمىسى؟! دەيدۇ ـ دە، ھۆكۈمرەك تارتىپ يىغلاشقا باشلايدۇ. يىغا ئاۋازىدىن ئويغىنىپ كەتكەن سامساق ئاكا:

— خوتۇن، مەن ئۆلمىدىم، يىغلىما! — دەيدۇ.

«ئۆلگەن ئادەم» نىڭ سۆزلىشىنى بىرىنچى قېتىم كـۆرـگەن روزىخان تېخىمۇ قورقۇپ:

— بۇ سۆزلەۋاتقان باللارنىڭ دادىسىنىڭ روھىمۇ؟! — دەپ ۋارقىرايدۇ.

ئاخىرى سۆزلەۋاتقان سامساق ئاكىنىڭ روھى ئەمەس، ئۆزى ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن يۇرىكى ئورنىغا چۈشىدۇ، سامساق ئاكا دوختۇرخانىدىن قانداق قېچىپ كـەلـگەنـلـىكىنى سۆزلەپ بېرىدۇ. شۇ ئەسنادا سىرتتىن ھەجەت كـىرىپ، دوختـۇرخانـىدىن بىر توپ ئادەملەرنىڭ ئىزلەپ كېلىۋاتقانلـىقىنى خەۋەر قىلىدۇ. سامساق ئاكا ئۇلاردىن يـوشۇرۇنۇۋېلـىش ئۈچۈن، ئۇن سانـدۇقىنىڭ ئىچىگە چۈشۈۋالىدۇ. سامساق ئاكىنى ئىزلەپ كەلگەن دوختۇرلار سەھنىگە كىرىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىـدە مەرىيەم بىلەن مەھەممەتمۇ بار ئىدى. ئۆزئارا سۆزلـىشىش ئارقىلىق سامساق ئاكا بىلەن روزىخاننىڭ ئەندىشىسى ئاشكارىلىنـىدۇ. دوختۇرلار «كۆزىنى ئويۇپ ئېلىۋېتىپ، ئىتنىڭ كـۆزىنى سالارمىش» دېگەنـنىڭ يالغانلىقىنى چۈشەندۈرىـدۇ. ئاخـىرى، سامساق ئاكا سانـدۇق ئىچىدىن ئېلىپ چىقىلغاندا، ئۇنىڭ ئۇسـتىبېشى ئاپئاق ئۇنغا ھـىلىنـىپ، خـوددى پـوسـتەكـچـىنىڭ

ئۆزى بولۇپ قالدۇ.

ئەسەردىكى مانا مۇشۇنداق كومېدىيىلىك كۆرۈنۈشلەر ھەققەتەن قالتىس كۈلكىلىك بولۇپ، كىشىنى قايىل قىلارلىق ھالدا بارا - بارا راۋاجلىنىپ، زىددىيەت توقۇنۇشى چوڭقۇرلا - شىدۇ ۋە كومېدىيىنىڭ ئاخىرى كۆڭۈللۈك، خۇشال - خورام، توي تاماشىسى بىلەن ئاياغلىشىدۇ. دوختۇرلارنىڭ كۆڭۈل قويۇپ داۋالىشى ئارقىلىق كۆزى ئېچىلىغان ساماساق ئاكا ئىلىم - پەننىڭ ئۇلۇغ كۈچ - قۇدرىتىنى تونۇيدۇ. شۇڭا خۇ - راپاتلىق بىلەن ئۆتكۈزگەن كۈنلەرگە ئېچىنىپ: «ھازىركۆزۈم - مۇ ئېچىلدى، دىلىممۇ ئېچىلدى» — دەيدۇ.

دېمەك، «ساماساق ئاكاڭ قاينايدۇ» ناملىق كومېدىيە يېڭىلىق بىلەن كونىلىق ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش تېمىسى بولۇپ، ئۇنىڭ مەزمۇنى ئاكتىۋال بولۇپلا قالماي، بايان قىلىش ئۇسۇلى، دراماتىك كومپوزىتسىيىسى جەھەتتىمۇ ئىنتايىن مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ دراممىلىرىنىڭ تارىخى ۋە رېئال ئەھمىيىتى ناھايىتى چوڭقۇر بولۇپ، دراماتۇرگ ئۆزى ياشىغان دەۋردىكى جەمئىيەتنىڭ كارتىنىسىنى روشەن سۈرەتلەپ بەر - گەن. ل. مۇتەللىپ كىشىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىنى ۋە ئارزۇ - تىلەكلىرىنى، يۈكسەك بەدىئىي ئوبرازلاشتۇرۇش ۋاسىتىسى بىلەن ئەتراپلىق تولۇق ئەكس ئەتتۈرگەن. شۇنىڭ - دەك، قەھرىمانلارنىڭ خاراكتېرى، ئىچكى - تاشقى قىياپىتى ۋە مىجەز - خۇلقىنى جانلىق، ئۆزىگە خاس ئىندىۋىدۇئاللىق بىلەن تولۇق ئېچىپ بېرەلىگەن. ئۇ ئەنە شۇنداق يۈكسەك تۆھپىسى، جاپالىق ئەمگىكى بىلەن ئۇيغۇر ھازىرقى زامان تىياتىرچىلىقىنىڭ يېڭى سەھىپىسىنى ئاچتى.

§28. زۇنۇن قادىرى

ئاتاقلىق ئۇيغۇر يازغۇچىسى ۋە

دراماتۇرگى. زۇنۇن قادىرى يېزىقچىلىقنى 30 - يىللاردا باشـ
لىغان. ئۇ دەسلەپتىلا ئەدەبىياتتا قىيىن ژانىر ھېسابلىنىدىغان
دراما تۈتۈش قىلغان. 1937 - يىلى، «جاھالەتنىڭ جاپاسى»
ناملىق ئۇچ پەردىلىك دراما سىنى يېزىپ، دەۋرنىڭ مۇھىم
تېمىسى بولغان ئىلىم - مەرىپەتنى تەشۋىق قىلغان، بىلىمسىزلىكـ
نىڭ ئاقىۋىتىنى ئېچىپ كۆرسىتىپ، خەلقنىڭ بىلىم
ئېلىش ھەرىكىتىگە ئىلھام ۋە مەدەت بەرگەن.

زۇنۇن قادىر ئۆزىنىڭ ئىجادىي ھاياتىدا «جاھالەتنىڭ
جاپاسى»، «غۇنچەم»، «گۈلنىسا»، «تەوي» قاتارلىق ئونغا
يېقىن دراما يازغان.

زۇنۇن قادىرنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە
«غۇنچەم» ناملىق دراما سى 1939 - يىلى يېزىلغان بولۇپ،
قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە، بىر قەدەر مۇكەممەل
بەدىئىي تېپ يارىتىلغان دراما بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇيغۇر
دراماچىلىقىدا خېلى مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان، ئاممىنىڭ
قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشكەن ئەسەردۇر. دراما ئىلى يېزىلە -
ردا 30 - يىللاردا سادىر بولغان ئۇيغۇر ئەمگەكچى دېھقانلىرى -
نىڭ ئېچىنىشلىق تۇرمۇش سەرگۈزەشتىلىرى، شۇنداقلا ئۇلار -
نىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ دەپسەندە قىلىنغان سۆيگۈ - مۇھەببەتىنى
ئەكس ئەتتۈرۈش ۋە پومېشچىك، بايلارنىڭ، زالىم بەگلەر -
نىڭ دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيىنى، چىرىك تۇرمۇش ئىس -
تىلىنى پاش قىلىش مەزمۇن قىلىنغان.

دراما ئۇچ پەردىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئالدىنقى
بۆلىكىدە نۇقتىلىق ھالدا پەرزىلەتلىك گۈزەل قىز غۇنچەم
بىلەن ۋىجدانلىق يىگىت نۇرۇمنىڭ بىر - بىرىگە بولغان ھەق -
قىي، سەممىي سۆيگۈ - مۇھەببىتى، ساپ كۆڭۈللۈكلۈكى،
مەردانىلىك ۋە مېھرىبانلىق ئانا زۇرىخانىنىڭ بۇ ئىككىسى ياشقا

بولغان خەيرىخاھلىقى ۋە كۆيۈمچانلىقى تەسۋىرلىنىدۇ. ھۇنەر-
دىن تاشقىرى، ئىنسان قېلىپىدىن چىققان نومۇسسىز زومىگەر
ئۆمەر شاگىيۇنىك غۇنچەمنى ۋە ئۇنىك چىرايلىق مەۋسۇلىك
بېغىنى قولغا چۈشۈرۈشنى پىلانلىغان قارا نىيىتى ئاشكارىلىنىدۇ.
دراممىنىك سىيۇژىت تەرەققىياتى ئىككىنچى پەردىگە ئۆتكەندە،
زىددىيەت توقۇنۇشى بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ، ئۆمەر شاگىيۇ
ۋە ئۇنىك خوتۇنى شەرۋانەمنىك رەزىل ئەپتى-بەشىرىسى
تېخىمۇ چوڭقۇر پاش قىلىنىدۇ. دراممىنىك ئۈچىنچى پەردىسە-
دە دراماتىك توقۇنۇش ئەڭ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلگەن،
كۆرەش يەنىمۇ جىددىيلەشكەن بولۇپ، ئۇ ۋەقە راۋاجىنىك
كولمىناتسىيە تۈگىنى ھېسابلىنىدۇ، بۇ بۆلەكتە غۇنچەم، نۇرۇم
ۋە ئۇلارنىك يېقىن يار-يۆلەكلىرى بولغان تۇرغان، ئامانتاي،
ياقۇپ، پاتەمخانلار بىلەن ئۆمەر شاگىيو، شەرۋان، باسىت،
ھاشىمبايلار ئوتتۇرىسىدىكى ھايات-ماماتلىق كۆرەش تازا
ئەۋج ئالىدۇ. ئۇنىك بىلەن دوست-دۇشمەنلەر ئىنبارەت
سىنىپىي چەك-چېگرا رەسمىي ئايرىلىدۇ. سەممەي، خۇش
پېئىل، ئاق كۆڭۈل، قەيسەر، نامرات دېھقان قىزى غۇنچەم
ئۆزىنىك سۆيگەن يىگىتى نۇرۇم ۋە باشقا سىنىپىي قېرىنداش-
لىرىنىك ياردەم بېرىپ، يار-يۆلەك بولۇشى ئارقىسىدا، زالىم
بايىنىك ماڭقا، لايغەزەل ۋە بىكار تەلەپ ئوغلى سەيىتقا
قولىنىك ئۇچىنمۇ تۇتقۇزماستىن، ئاخىرى چىدىغۇسىز
ئازاب-ئوقۇبەت ئىچىدە جان ئۈزدۇ. بۇنىك بىلەن دراما ۋە-
قەلىكى ئىنتايىن ئېچىنىشلىق تراگېدىيە بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

دراماتۇرگ ئۇيغۇن قادىر پىشقان، ئۆتكۈر قەلەم كۈچى
بىلەن «غۇنچەم» ناملىق دراممىدا زۇلمەتلىك كونا جەمئىيەتى-
نىك قاراڭغۇ تۈتەك پەردىسىنى يىرتىپ تاشلاپ، فېئودالىلىق
چىرىك تۈزۈمنىك يىلتىزىغا پالتا ئۇرىدۇ. باتۇر، پاراسەتلىك

ئۇيغۇر ئەمگەكچىلىرىنىڭ زۇلۇمغا قارشى ئىسيانكارلىق روھىنى، قەھرىمانلىق جاسارىتىنى، يورۇقلۇققا ئىنتىلىشى ۋە ئۈمىد ئىشەنچىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

«غۇنچەم» ناملىق دراممدا ئەمگەكچى ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ ساپ دىل، ئۈمىدۋار ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ ۋەكىلى بولغان غۇنچەم بىلەن نۇرۇم ئوبرازى ھەرگىز تاسادىپىي ھەيدانغا كەلگەن ئەمەس، ئاپتور بۇ ئىككى تىپىك ئىجابىي ئوبرازنى كونا جۇڭگو جەمئىيىتىدىكى چىرىك فېئودالىق تۈزۈم ھالاكە تكە قاراپ يۈز تۇتقان، نۇرلۇق يېڭى دۇنيا يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرغان بىر پەيتتە، يەنى ئۇيغۇر يېزىلىرى ئىنقىلابنىڭ ھەممە يەرلىرىگە ئوخشاشلا ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغۇچىلار بىلەن ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ، ھايات - ماماتلىق كۈرەش دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈشكە يۈزلىنىۋاتقان تىپىك شارائىتتا يارىتىلغان.

«غۇنچەم» ناملىق دراممدا غۇنچەم ۋە نۇرۇمدىن ئىبارەت ئىككى ياشىنىڭ مۇھەببەت ئەركىنلىكى يولىدىكى كۈرەشلىرى، بېشىدىن كەچۈرگەن سەرگۈزەشتىلىرى تەسۋىرلەنگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭغا يەنىلا بىر - بىرىگە قارىمۇقارشى بولغان ئىككى سىنىپ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن كۈرەش سىنىڭدۇرۇلگەن.

ئاپتور ئەسەردە مۇھەببەت ئەركىنلىكى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشنى سىنىپىي كۈرەش دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ، سىنىپنىڭ تەقدىرى ھەل بولغاندىلا، ئاندىن مۇھەببەت تەقدىرىنىڭ ھەل قىلغىلى بولىدۇ، دېگەن نۇقتىنىزەرنى ناھايىتى كۈچلۈك ئىلگىرى سۈرگەن.

ئاپتور سەلبىي كۈچلەر فېئودالىق كونا جەمئىيەتتە ھۆكۈم سۈرۈپ كەلگەن بولسىمۇ، ئۇلار ھامان تارىخ تەرەق-

قىياتىغا ۋەكىللىك قىلالمايدىغانلىقىدىن بىشارەت بېرىدۇ. شۇنىڭ
دەك ئەسەردە ئۇلارنىڭ ئەكسىيەتچىلىك ماھىيىتىنى ئېچىپ
تاشلاپ، ئىنسان قېلىپىدىن چىققان چىرىك تۇرمۇش ئىستىلىنى
مەسخىرە قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئاپتور ئەمگەكچى خەلق ئاممە-
سىنىڭ ئەكسىيەتچى كۈچلەرگە قارىتا غەزەپ ئوتىنى تۇتاشتۇ-
رۇشىغا كەڭرى زېمىن ھازىرلايدۇ. ئەسەردە مەسىلىنىڭ مۇشۇن-
داق ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى يازغۇچىنىڭ توغرا دۇنيا قارىشى ۋە
دېموكراتىك ئىدىيىسىنىڭ مەھسۇلىدۇر. شۇڭا دراماتۇرگ زۇنۇن
قادىر ئۆتكۈر دراماتىك توقۇنۇشلۇق ئارقىلىق ئۆمەر شاكىر-و
بىلەن شەرۋانىدىن ئىبارەت ئىكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپ
ۋەكىللىرىنىڭ پەسكەش تىپىك ئوبرازىنى خېلى مۇكەممەل
يارىتقان:

شەرۋان:

— ياق، ياق، بولدى. تولا ئاغزىمنى ئاچماي ئولتۇرسۇن.

شاكىر:

— ھە، نېمانچە چىچاڭشىپ كەتتىڭ؟

شەرۋان:

— ھەي، يەنە قايسى ئىغىزلىرى بىلەن شۇ گەپنى
قىلدىلا؟

شاكىر:

— بىر ئەرگە تۆت خوتۇن راۋا، ھازىر مەندە بولسا،
ئاران ئىككى خوتۇنغۇ؟

شەرۋان:

— بايىتۇقايدىكىنى نەگە يوشۇرىدىلا؟ مېنى ھېچنېمە
بىلمەيدۇ، دەيدىكەنلا - دە، يەرنىڭ تېگىدە يىلان كۆشىگەن-
نى بىلمەن مەن.

شاكىر:

— كىم دېدى ساڭا، يوق گەپ!
شەرۋان:
— يوق گەپمىش، ئەمىسە نېمىشقا ئالتە كۈندە بىر قېتىم ئايلا ئۇياققا؟
شاڭيو:
— ئەگەر شۇنداق بولغاندىمۇ تۆتكە يەتمەيدىغۇ؟
شەرۋان:
— ئون ئىككىسگە يەتتىغۇ؟ توققۇز قىز ئېلىپ قويۇپ بېرىپلا، ھازىر ئەمىلدىدە ئۇچ خوتۇن بار. ئەمدى ئىنساپ قىلىش كېرەك. ساقالغا ئاق كىرگەندىمۇ ھەۋەس قىلىۋېرەمدۇ كىشى.
شاڭيو:
— ساقالنىڭ ئاقارغىنىغا قارىما سەن (كۆكسىگە بارماقلىرى بىلەن نوقۇپ) كۆكۈلگە قارا! بىزنىڭ كۆكلىمىز تېخى ياش يىگىتنىڭ كۆكلىدەك چاپچىپ تۇرۇپتۇ. مەسىلەن، ھويلىدا يۈرگەن خورازغا قاراپ باق. شۇ جېنىدا مۇشتەك تۇرۇپ، ئون نەچچە مىكىيانىنى ئارقىسىدىن ئەگەشتۈرۈپ يۈرۈپتۇ. مانا شۇنداق ئاق خوراز دېسەك بولىدۇ بىزنى.
شەرۋان:
— ئۇ دېگەن توخۇ، سىلى دېگەن ئادەم.
شاڭيو:
— مانا قارا، مەن تاغدەك ئادەم تۇرۇپ تۇخۇچىلىك بولالمايمەنمۇ، تۇققۇز قىز ئېلىپ قويۇۋەتكەن بولسام، ئون بولۇپ كەتسۇن. ئەمىلىدە ئۇچ خوتۇن بولغان بولسا، تۆت بولۇپ كەتسۇن. ھېسابمۇ توپتوغرا بولىدىكەن.
مانا بۇ دۇنيالوگدا ئاپتور يۇمۇرلۇق ئىبارىلىرىنى ئۇستىلىق بىلەن قوللىنىپ، سەلبىي پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى ئۆزىـ

لىرمنىڭ تىلى، ئۇز ئىچىدە سادىر بولغان ئېچكى توقۇنۇشلىرى ئارقىلىق ماھىرلىق بىلەن ئېچىپ بەرگەن. شۇ يول بىلەن ئەمگەكچى خەلقنىڭ بېشىدا قانلىق قامچىسىنى ئويناتقان زالىم بەگلەرنىڭ، پومېشچىك بايلارنىڭ ئەيىبى - ئىشرەتكە بېرىلگەنلىكى، شەھۋانىلىقى ۋە چىرىپ كەتكەن تۇرمۇش ئىستىلىنى ئۆزلىرى ئىقرار قىلىپ تۇرغان يېرگىنىچلىك قىلىقلىرى ئارقىلىق چۈۋۈپ تاشلىغان ۋە ئۇلارنىڭ چاۋىسىنى چىتقا يايغان.

«غۇنچەم» ناملىق دراما يەنە كونكرېت سيۇژېت ۋە پېرسوناژلارنىڭ ھەرىكىتى، دىئالوگلىرىنى ئۇلارنىڭ ئىنىدىۋىدۇئال ئالالىق خۇسۇسىيەتلىرىدىكە، ئىنسانىي ماھىيەتكە ماس ھالدا بېرىپ، ئاپتور ئۆزىنىڭ مەيدانى، كۆز قارىشى، پوزىتسىيەسى، غەزەپ - نەپرىتى ۋە سۆيگۈ - مۇھەببىتى، ھېسداشلىقىنى كۈچلۈك ئىزھار قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا دراما سيۇژېتى ئېچىكە تراگېدىيەلىك ۋە كومېدىيەلىك ئامىللارنىمۇ خېلى جايىدا كىرگۈزگەن. بۇ مەسىلە كۆپىنچە غۇنچەم ۋە سېيىتتىن ئىبارەت بىر - بىرىگە پۈتۈنلەي قارىمۇ قارشى ئىككى پېرسوناژغا مەركەزلەشىدۇ. تاماشىبىنلار سەھنىدە ئاچچىق ھەجۋىلىك، ئۆتكۈر يۇمۇرلۇق تىل ۋاستىسى بىلەن رەسۋاسى چىقىرىلغان سېيىتنىڭ ئەخمىقانە، تەلۋە ھەرىكەتلىرىنى كۆرگەندە، بىر - بىرىگە قولاشمىغان قالايمىقان سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندا، ئۇچەيلىرى ئۇزۇلگۈدەك كۈلىدۇ؛ بۇنىڭ ئەكسىچە، گۈزەل، ئېسىل پەزىلەتلىك، چىچەن قىز غۇنچەم تاماشىبىنلارنىڭ كۆزىگە خۇددى بىپايان يېزىدا ئېچىلغان بىر تال خۇش پۇراق گۈلدەك كۆرۈنىدۇ. ئۇنىڭ جاھالەتلىك زۇلۇم دۇنياسىدا تارتقان ئېغىر، ئازاب - ئوقۇبەتلىك كۈنلىرى، مۇھەببەت سەرگۈزەشتىلىرى، پاجىئەلىك ئۆلۈمى تاماشىبىنلارنىڭ يۈرىكىنى ئېزىپ، ئۇلارنى

چوڭقۇر قايغۇ - ھەسرەتكە چۆمدۇرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن «غۇنچەم» ناملىق دراممىنى ئېلىمىز ياشلىرىنىڭ ئازابلىق كۈنلەرنى ئەسلەپ، بۈگۈنكى بەختىيار دەۋرنىڭ قەدىر - قىممىتىگە يېتىشىدە ياخشى دەرسلىك، دېيىشكە بولىدۇ.

ئۇمۇمەن، «غۇنچەم» ناملىق دراممىنىڭ تېمىسى، مەزمۇن دائىرىسى كەڭ بولۇپ، ئۇنىڭدا رېئال تۇرمۇشنىڭ بىر پۈتۈن كۆرۈنۈشى رەڭدار، قىزىقارلىق، تەسىرلىك سىزىلغان. دراما زىچ، جىددىي ۋە ئەپلىك ئورۇنلاشتۇرۇلغان. تۇرمۇش ھادىسىلىرى مەركەزلىك ھالدا تېمىگە لايىقلاشتۇرۇلگەن. گەرچە جاھالەتلىك قېيىنىدىللىق تۈزۈمنىڭ قۇربانى بولغان غۇنچەم زۇلمەتلىك دەۋرنىڭ قىستاڭ مۇھىتىدا ياشىغان بىر شەخس بولسىمۇ، لېكىن ئۇ تاكى دەۋرىمىزگە كەلگۈچە ئۆزىنىڭ قىممىتىنى يوقاتماي ئۆلمەس ئوبراز بولۇپ يېتىپ كەلمەكتە. سوتسىيالىستىك دەۋرىمىز ئارتىسكىلىرى ئۇنىڭ رولىنى ئېلىپ، سەھنىدە ۋە ئېكرانىدا ئويناپ چىقماقتا. بۇ دراما ئاشۇنداق ئۈزۈن ۋاقىت ئىچىدە كۆپ قېتىم قويۇلۇپ، رادىئولاردا كۆپ قېتىم ئاڭلىتىلسىمۇ، يەنىلا زېرىكىشلىك تۇيۇلمايدۇ. ياشلىرىمىز ۋە خەلقىمىز دراممىدىكى ناخشىلارنى ئېيتىشىدۇ. مانا بۇ دراما سەنئىتىنىڭ زور مۇۋەپپەقىيىتى.

§3. قاسىمجان قەمبىرى

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتى قاسىمجان قەمبىرى (ئىسھاق) جامائەت ئەربابى، دراماتۇرگ، شائىر، ئۇستا مۇزىكانت ھەم داڭدار ئارتىس ئىدى. ئۇ، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان تىياتىرى ۋە سەھنە سەنئىتىنىڭ راۋاجلىنىشى، گۈللىنىشى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپە قوشتى.

قاسىمجان قەمبىرى 1910 - يىلى ئاتۇش ناھىيىسىنىڭ بويامەت دېگەن يېزىسىدا كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلدى. ئۇنىڭ بالىلىق چاغلىرى نامراتلىق ئىچىدە ئۆتتى. كېيىن

ئاتىسى بىلەن بىللە سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ، ئۆسمۈرلۈك يىللىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇش بىلەن ئۆتكۈزدى.

ئۆكتەبر سوتسيالىستىك ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى بىلەن روسىيىدە بەرپا قىلىنغان يېڭى تۈرمۈش قاسىمجان قەمبەرنىنى يېڭىلىق ۋە يېڭى مەدەنىيەت ئۆگىنىشكە رىغبەتلەندۈردى. ئۇ بالىلىق دەۋرىدىن باشلاپلا ئەدەبىيات - سەنئەت، ساز چېلىش، ناخشا ئېيتىش ۋە ئەلنەغمىچىلىك قاتارلىق پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللاندى. مەكتەپ سەھنىلىرىدە قويۇلغان ئويۇنلاردا مۇھىم روللارنى ئالدى. بولۇپمۇ ئۆزبېكىستاندا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا ئۇنىڭ سەنئەتچىلىك قابىلىيىتى خېلىلا يېتىلىپ، كۆزگە كۆرۈنۈشكە باشلىغانىدى.

قاسىمجان قەمبەرى ۋەتەنگە 1932 - يىلى قايتىپ كەلدى. ئۇ شىنجاڭ زېمىنىدا بولۇۋاتقان جاھالەتكە قارشى ئويغىنىشنى كۆرۈپ، ئۇنىڭدىن ئىلھام ۋە مەدەت ئالدى. ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ خەلقنى مەڭگۈ جاھالەتتە، نادانلىقتا، مالىمانچىلىقتا قالدۇرۇشىغا قارشى كۈرەشكە بەل باغلىدى. شۇنىڭ بىلەن «ئىناق» دېگەن ئەدەبىي تەخەللۇسنى قوللىنىپ، كۆپلىگەن شېئىر ۋە ناخشا تېكىستلىرىنى ئىجاد قىلىپ، ئۇنى ئۆزى ئاھاڭغا سېلىپ، خەلقنى ئىلىم - مەرىپەت ئىگىلەشكە، سەنئەتنىڭ كۈچى بىلەن ئىناقلىشىپ، ئىتتىپاقلىشىپ، فېئودالىلىق تۈزۈمىگە قارشى كۈرەش قىلىشقا ئۇندىدى.

ئاپرېل ئىنقىلابىدىن كېيىن ھەرقايسى جايلاردا «سانائىنەپىسە» لەرنىڭ قۇرۇلۇشى قاسىمجان قەمبەرنىڭ سەنئەت پائالىيىتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئوبدان ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. قاسىمجان بۇ ياخشى پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، پۈتۈن ئىجتىھاتى بىلەن سەنئەتنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش يولىدا تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. ئۇ يىللاردا شىنجاڭدا

ئايالـلار سەھنـگە چىقـىپ رول ئېلىـپ، ئويۇن كـۆرسىتـىش باشلاندى.

ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە راۋاجـلىنىشى، رونىق تېپىشى، خەلقنىڭ مەنىۋى جەھەتتـىن ئويغىنىـۋاتقانلىقى، ياشلارنىڭ مەدەنـىـي تۇرمۇشقا چـوڭقۇر ئىشتىيـاق باغلىشى يەرلىك ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنى ئەندىشـىگە سالـدى. شۇنىڭ بىلەن ھەر خىل بوھتانلارنى ئويدۇرۇپ چىقىپ، ئىلغار زىيالىيلار، ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەرگە ئاستىرتىن زىيانكەشلىك، سۈيىقەست قىلىشقا باشلىدى. 1939 ـ يىلىـنىڭ ئاخىـرلىرى، تالانتلىق سەنئەتچى قاسىمجـان قەمبىرىمـۇ قولـغا ئېلىنـدى. دەسلەپتە غۇلجىنىڭ، كېيىن ئۇرۇمچىنىڭ تۇرمىلىرىگە سولانـدى. بىرقانچە يىللىق تۇرمە ھاياتى، ئىنسان قېلىپىدىن چىقـقان قىيىن ـ قىستاقـلار، ئۇنىڭ جۇشقۇن روھـى ۋە جەڭگـۋار كەيپىياتىنى بويسۇندۇرالمىدى. ئۇ كۈرەشى يولـدا دۇچ كەلـگەن مۇشكۈللەرنى پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرىغا خاس يۈكسەك ئۈمىدۋارلىق روھى بىلەن يەڭدى. ئۇ تۇرمىدىن بوشىتىلغاندىن كېيىن، يەنـىلا نازارەت ئاستـىدا سەنئـەت خىزمـىتى بىلەن شۇغۇلـلانغان بولسىمـۇ، لېكىـن باتۇرلۇق، قەيسەرلـىك بىلەن ئىنقىلابىي مەزمۇنغا ئىگە شېئىر، ناخشا تېكىستلىرىـنى يېـزىپ، ئاھاڭغا سالدى، سەھنىلەردە ياڭرىتىپ، ئىنقىلابىي ئىدىيىنى تەشۋىق قىلـدى. مۇشۇ مەزگىلـدە، ئۇ يەنە «زەينـەپكـە تـۆھمەت»، «شانلىق غەلىبـە» قاتارلىق سەھنـە ئەسەرلىرىـنى يازدى. ئۇ تىياتىرچىلىق پائالىيىتى جەريانىدا نۇرغۇنلىغان مۇشكۈلـلەر ۋە قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلدى، ئۇ مۇشكۈللەر ۋە قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، زۇلمەتلىك جەمئىيەتنىڭ خۇراپىـي ئـۆرپ ـ ئادەت ۋە مۇتەئەسسىپ ئىدىيە توسالغۇلىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، تىل ـ ھاـ قارەتتىن، خەۋپ ـ خەتەردىن قورقماي، باتۇرلۇق ۋە مەردانىلىق

تبخی مەخسۇس ئويۇن قويمدىغان كۆلۈب، بىر يۈرۈش سەھنە جاھازلىرى، كىيىم - كېچەك، زىبۇ - زىننەتلىك سەھنە بۇيۇملىرى يوق ئىدى. مەيلى قەشقەر، مەيلى غۇلجىدا بولسۇن، «سانائىنەپىسە» ئويۇن كۆرسەتمەكچى بولسا، خەلق باغچىلىرى، سەيىلگاھلار، شەخسىلەرنىڭ قورۇلىرى، دەڭىلەر ۋە چايخانا (ساماۋەرخانا) لاردىن پايدىلىناتتى. سەنئەتچىلەر كىيىملىرىنى باشقىلاردىن ئارىيەت ئېلىپ كېيىپ، ئاددىيلا سەھنىلەرنى ياسىۋېلىپ ئويۇن كۆرسىتەتتى. ئۇلار قاسىمجان قەمبەرنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ئۆزلىرىنىڭ قىزغىن ئىشتىياقى بىلەن، تۇرلۇك قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، سەھنە سەنئەت تالانتى ۋە تەجرىبىلىرىنى ئۆستۈرۈپ، ناخشا - ئۇسسۇل ۋە ھەر خىل قىزىقچىلىق قىلىدىغان ئەلنەغمىلەردىن تەدرىجىي ھالدا رەسمىي ئوپېرا، دراميلارنى ئويناشقا كۆچتى.

1936 - يىلى، قاسىمجان قەمبەرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك داستانى «غېرىب - سەنەم» ئاساسىدا «غېرىب - سەنەم» ناملىق ئوپېرانى يېزىپ سەھنىلەشتۈردى. تالانتلىق رېژىسسور قاسىمجان قەمبەرى، ئوپېرانى ئىشلەش جەريانىدا، ئەسلى نۇسخىسىدىن سەھنىلەشتۈرگىچە، كۆپلىگەن تېكىستلەرنى ئىجادىي تېكىست سۈپىتىدە يېزىپ چىقتى. مۇزىكىلار (ئاھاڭلار) نى رەتلەپ چىقىپ، بۇ ئوپېرانى يېڭى ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلدى. ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسىنىڭ گۈلتاجى «12 مۇقام» دىن ئۇنۇملۇك پايدىلاندى. ئۇ، بۇ ئوپېراغا دادىل ھالدا رېژىسسورلۇق قىلدى ھەمدە ئوپېرا باش قەھرىمانى غېرىبنىڭ رولىنى ئۆزى ئويناپ چىقتى. جەمئىيەتتىكى ھەر خىل پىتنە - ئىغۋالارغا پىسەنت قىلماي، ئۆز ئايالىنى سەنەم رولىغا تەربىيىلەپ، سەھنىگە ئېلىپ چىقىپ، خۇراپىي كۆزقاراشلارغا پەشۋا بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر سەھنە سەنئىتى تارىخىدا

بىلەن كۆكرەك كېرىپ مەيدانغا چىقىپ، ئۇيغۇر تىياتىر سەنئىتىنىڭ يېڭى يولىنى ئېچىش ئۈچۈن كۈرەش قىلدى. ئۇرۇمچىدە «غېرىب - سەنەم» ئوپېراسىنى ئوينىغان چاغدا، غېرىب رولىنى قاسىمخان قەمبىرى، غېرىبنىڭ ئانىسىنىڭ رولىنى ئۇنىڭ رەپىقىسى، ئاتاقلىق ئۇسسۇل مۇتەخەسسىسى قەمبەر خانىم ئېلىپ چىقتى. ئوپېرادا، غېرىب باغداتتىن سەنەمنى ئىزلەپ مېڭىش ئالدىدا ئانىسىغا «خوش ئانا!» دەيدۇ. ئانىسى بولسا غېرىبقا «خوش بالام!» دەيدۇ. مانا بۇ ئوپېرادىكى پېرسوناژلار دىئالوگى بولۇپ، قاسىمجان قەمبىرىنىڭ شەخسىي ئائىلە تۇرمۇشى بىلەن مۇناسىۋەتسىز ئىدى. ۋەھالەنكى، جەمئىيەتتىكى بىر ئوچۇم ئەكسىيەتچىل مۇتەئەسسىپلەر ۋە فېئودالىق كۈچلەر يەل بېرىپ «ئىككىڭ ئەر - خوتۇن تۇرۇپ، خوش ئانا، خوش بالام، دېيىشتىڭ، بۇ شەرىئەتكە خىلاپ ئىش، ئىككىڭ نىكاھتىن ئاجراشتىڭ!» دەپ، ئۇلارنى شەرىئەت قائىدىسى بويىچە، ئۇچ كۈنلۈك نىكاھتىن مەھرۇم قىلىپ، بىر - بىرىدىن ئايرىۋەتتى ھەمدە قاسىمجان قەمبىرىنى دەررە بىلەن ئۇرۇپ جازالاپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈلسىزلىك سېلىپ، خىزمىتىگە پۈتۈلكاشالىق بولدى ۋە شۇ يول بىلەن ئۇنىڭ ئابروي - ئىناۋىتىنى تۆكۈپ، سەنئەت پائالىيىتىنى توسماقچى بولدى. ئەمما، بۇنداق تەھدىت، زەربىلەرمۇ بۇ قەيسەر مەدەنىيەت جەڭچىسىنىڭ پولاتتەك ئىرادىسىنى سۇندۇرالمىدى. قاسىمجان قەمبىرى تېخىمۇ يۈكسەك قىزغىنلىق بىلەن بېرىلىپ مۇشلەپ، ياش ئۇيغۇر تىياتىر سەنئىتى قوشۇنىنى قۇرۇپ چىقىشقا كىرىشتى. شۇنجاڭدا بۇ دەۋردە نوتا ئىگىلىگەن ئادەم تېخى كۆپ بولمىغاچقا، بۇ بىر خىل سىرلىق ئىشتەك تۇيۇلاتتى. قاسىمجان قەمبىرى بولسا شۇ چاغدىن باشلاپلا سەنئەت ھەۋەسكارلىرىغا نوتا ئۆگىنىش ۋە ئىگىلەشنى تەشۋىق قىلدى، ئۇلارغا

نوتا ئۆگەتتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، 1947 - يىلى 21 - ئىيۇندا، ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى بىلەن كېلىشىم تۈزگەن «11 ماددىلىق بىتىم» نى يىرتىپ تاشلاپ، قاسىمجان قەمبىرى باشلىق بىر تۈركۈم ئىنقىلابچىلارنى تۇتقۇن قىلىپ، تۈرمىگە تاشلىدى. قاسىمجان قەمبىرى تۈرمىدە يېتىپ، ئۆزىنىڭ گۈزەل تاغىغا، ئازادلىق - ھۆرلۈككە بولغان تەشنالىقىنى ۋە ئۇنى قولغا كەلتۈرۈش ئىشەنچىنى سېلىشتۇرۇش، سىمۋوللاشتۇرۇش ئۈسۈلىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، گۈزەل تىل، لىرىك ھېسسىيات بىلەن مۇنداق يازدى:

يار سالام قىلدى ماڭا،
ئۆگزىدە - ئۆز ئۆيىدە؛
ئاي يۈزىنى چالا كۆردۈم،
چۈنكى ئۇ دېرىزىدە.

ئوك قولى بىرلە ئىشارەت
قىلدى، قولىدا ئۈزۈك.
توختىغىن، دەپ ئەمىر قىلدى،
ئۈنلىرى ئاندىن تۈزۈك.

مىڭ مۇشەققەت بىلله مەن،
بولسام مۇيەسسەر ئۆزىگە؛
توختىماي مۇمكىن بولۇرمۇ
دىلدىن ئىيتقان سۆزىگە.

باشقا دەرد يەتمەسمىدى،
باشىمغا چۈشتى يەنە غەم،

كۆزۈڭنى تەكرار كۆرەي،
بولمىسۇن ماڭا ئەلەم.

باشقىلاردەك بۇاپا
بولما جېنىم ئەسلاسەن‌ھەم.
بەس ئىناق بىر توختۇالغىن،
سايرىسۇن سۆكرە قەلەم.

شۇ مۇدھىش يىللاردا قاسىمجان قەمبىرى قايغۇ-ھەسرەتـ
تىمۇ، شادلىق-خۇشاللىقتىمۇ خەلق بىلەن بىللە، خەلق بىلەن
تەقدىرداش بولدى. قەلبىدە خەلقىغە بولغان مۇھەببىتى يالقۇنـ
لاپ يانىدى، غايىسى تېخىمۇ ئۇلغايدى. ئۇ ئۆزىنىڭ سەنئىـەت
بىلەن، سەنئەتكە تەشنا خەلقى بىلەن بىر جان، بىر تەن
ئىكەنلىكىنى مۇنداق بايان قىلغانىدى:

مەن دۇتار بىرلە تونۇشقان بىر غېرىب دىۋانىمەن،
ئول تۇغۇشقانىم بىلەن بىر ئوتتا دائىم يانىمەن.
مەن دۇتارنىڭ پەدىسىگە بېكىنىپ چالسام ئەگەر،
پەدىلەرنىڭ ھەربىرى بەرگەي تۇمەن غەمدىن خەۋەر.
يوق ئىشىم ھاكىم، ئەمەلدار، شاھۇ-خاقانلار بىلەن،
بىرگىدۇرمەن دائىما، غەم-دەردى بولغانلار بىلەن.
ئازادلىقتىن كېيىن قاسىمجان قەمبىرى جەنۇبىي شىنـ
جاڭدا يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبىرىي خىزمەت ئىشلىدى. شۇ
جەريانىدىمۇ يەنە جەنۇبىي شىنجاڭ ئەدەبىيات-سەنئىتىنىڭ
راۋاجلىنىشى، گۈللەپ-ياشنىشى ئۈچۈن زور كۈچ چىقاردى.
ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سادىق پەرزەنتى، تالانتلىق سەنئەتكاـ

ری قاسىمجان قەمبەری كېسەل بىلەن 1956 - يىلى 3 - مارتـ
تا 46 يېشىدا ۋاقتسىز ۋاپات بولدى. ئەمما ئۇنىڭ مىللىـي
تىياتىر سەنئىتىمىزنى بارلىققا كەلتۈرۈشتە كۆرسەتكەن خىزمىتى
مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ، بۇ جەريانداا ئىپادىلىگەن تىرىشچانلىقى،
چىداملىق، پىداكارلىق، جۇشقۇن روھى بىزنى سوتسىيالىستىك
مىللىي ئەدەبىيات - سەنئىتىمىزنى تېخىمۇ زور غەيرەت - شىجا-
ئەت بىلەن يۈكسەلدۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئىلھاملاندۇرىدۇ.

48. ئابدۇللا روزى

ئابدۇللا روزى ئۇيغۇر ھا-
زىرقى زامان دراماتىكىلىقىنى را-
ۋاجلاندۇرۇش ۋە گۈللەندۈرۈش يولىدا
جان پىدالىق بىلەن كۈرەش قىلغان
جەڭچى.

ئابدۇللا روزى 1920 - يىلى ئاتۇش
ناھىيىسىنىڭ مەھمىشەت دېگەن يېزى-
سىدا ئۇششاق تىجارەتچى ئائىلىسىدە
تۇغۇلدى. ئۇ كىچىك ۋاقتىدىلا ئائىلە-
سى بىلەن ئۈچتۇرپانغاچىقىپ ئولتۇراقلاشتى.

ئۇ كىچىكىدىن تارتىپلا زېھنى ئۆتكۈر، قىزىقچى، خۇش
چاقچاق، تىرىشچان بالا بولۇپ، ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا ئەدەبـ
ياتقا قىزىقتى ھەم زەلىلى، لۇتفى قاتارلىق شائىرلارنىڭ پارس
ۋە ئەرەب تىللىرىدا يېزىلغان شېئىرلىرىنى ئوقۇپ، كۆپلىگەـ
نى يادلىۋالغانىدى.

ئابدۇللا روزى 1937 - يىلى ئۈچتۇرپان ئوقۇتقۇچىلار
كۇرسىنى پۈتتۈرۈپ، بىر مەزگىل ئوقۇتقۇچى بولدى. 1939 -
يىلى، ئۈرۈمچىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە ئو-

قوشقا كىردى. ئوقۇش جەريانىدا ۋەتەنپەرۋەر، ئوت يۈرەك شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن تونۇشۇپ، قويۇق دوستلۇق مۇناسىۋىتى ئورناتتى. ئىلغار ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلىپ، ئەدەبىي ئىجادىيىەت ۋە ئەدەبىيات تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللاندى.

ئابدۇللا روزى مەكتەپنى 1944 - يىلى تۈگىتىپ خىزمەتكە ماناسقا تەقسىم قىلىنىپ، بىر مەزگىل ئىشلىگەندىن كېيىن، ئاقسۇغا يۆتكىلىپ، ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىنده ئوقۇتقۇچى ۋە ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىدە تەپتىش بولۇپ ئىشلىدى. بۇ مەزگىلده ئاقسۇغا ھەرقايسى جايلاردىن سۈرگۈن قىلىنغان ئاتاقلىق بىلىم ئىگىلىرى توپلانغانىدى. ئۇلار گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ كۈندىن-كۈنگە كۈچىيىۋاتقان تېررورلۇقىغا تىز پۈكمەي، گومىنداڭنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى مۇستەبىتچىلىكىگە داۋاملىق قارشى تۇرۇپ، ئاجايىپ زور ئىنقىلاب دولقۇنىنى بارلىققا كەلتۈردى. بولۇپمۇ مەدەنىيەت ۋە تەشۋىقات پائالىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق ئاقسۇ خەلقىنى كۈرەشكە قوزغاتتى. ئابدۇللا روزى بۇ كۈرەشتە ئالدىنقى قاتاردا تۇردى. ئۇ لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ تىياتىر پائالىيىتىنى كەڭ قانات يايدۇرۇشىغا يېقىندىن ماسلىشىپ، «تاھىر-زۆھرە» «غېرىب سەنەم» قاتارلىق ئوپېرالارنى سەھنىلەشتۈرۈشىگە ياردەملەشتى، ئۆزىمۇ قولىغا قەلەم ئېلىپ ئىجاد قىلىشقا، يېڭى زېمىنغا كىرىشىپ كەتتى. ئۇ ئەدەبىياتچى، مائارىپچى بولۇپلا قالماي، يەنە كۆزگە كۆرۈنگەن سىياسىئون ئىدى. سىياسىي، نەزەرىيە تەتقىقاتىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلەتتى. ئۇ چاغدا سىستېمىلىق ئەدەبىيات دەرسلىكى بولمىغاچقا، ئابدۇللا روزى «ئۇيغۇر ئەدەبىيات دەرسلىكى»نى تۈزدى. «ئاپرېل ئۆزگىرىشىدىن كېيىنكى مىللىي ئەدەبىيات» ناملىق ئىلمىي ماقالىسى بىلەن بىللە كۆپلىگەن ئىنقىلابىي ئىدىيىنىڭ شېئىرلار-

نى يازدى. «ئۆگەي ئانا» ناملىق دراممنى يېزىپ ئۇيغۇر تە-
ياتىرچىلىقىنىڭ گۈللىنىشىگە ھەسسە قوشتى.

«ئۆگەي ئانا» ناملىق دراما 1944 - يىلىنىڭ ئاخىرى يە-
زىلىپ، دەسلەپتە ئاقسۇ دارىلىمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى تە-رە-
پىدىن تەييارلىنىپ، سەھنىدە قويۇلدى، كېيىنرەك ھەرقايسى
ناھىيىلەردىكى سانائىنەپىسەلەر تەرىپىدىن ئوينالدى.

«ئۆگەي ئانا» ناملىق بۇ دراممدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن
ۋەقە ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئۇچتۇرپان ناھىيىسىگە يېقىن مەلۇم
يېزىدا يۈز بەرگەن، ئابدۇللا روزى بۇ ۋەقەنى تېپىكلەشتۈ-
رۈپ، يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈپ، ئۆگەي ئانا ۋە يېتىم بالىلارنىڭ
ئوبرازىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ياراتتى، ئىككى تەرەپ ئوتتۇرا-
سىدىكى زىددىيەت توقۇنۇشلىرى ئارقىلىق گومىنداڭ ئەكسى-
يەتچىلىرى بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھۆكۈمرانلىقى
ئاستىدا ئازاب چېكىۋاتقان مىليونلىغان ئەمگەكچىلەردىن ئى-
بارەت ئىككى چوڭ ئىجتىمائىي گۇرۇھ ئوتتۇرىسىدىكى زىددى-
يەت ۋە كۈرەشنى يورۇتۇپ خەلقنىڭ مۇقەررەر غەلىبە قىلىدى-
غانلىقىنى كۆرسىتىپ بەردى.

«ئۆگەي ئانا» ناملىق دراممدىكى رېھىم ئاخۇن ئاق‌كۆ-
كۈل، ساددا، مۇلايىم دېھقان بولۇپ، ئۆز ئەمگىكى بىلەن تۇر-
مۇش كەچۈرىدۇ. ئۇ باللىرىنىڭ ئىككى ئانىسى ئۆلۈپ كەتـ
كەندىن كېيىمن، باي ئەۋلادلىرىدىن بولغان توقاچ بىلەن تۇر-
مۇش قۇرىدۇ. توقاچ بۇ ئائىلىگە كەلگەندىن كېيىمن، ئۆزىنىڭ
ئاقسۆڭەك بەگ ئائىلىسىگە خاس تەبىئىتىنى ئۆزگەرتمەيدۇ، ئۇ
تىلى تەزۋەك، دىلى بۇزۇق بولۇپ، ئالدىدا بىر خىل، كەينىدە
بىر خىل بولۇشتەك قەبىھ ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، كۆرۈنۈشتە
رېھىم ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ باللىرىغا ساداقەتلىك، غەمخورلۇق قىلـ
غاندەك قىلىپ، ئەمەلىيەتتە، ئۇنىڭغا قارا سانايدۇ، باللارنى

ئۆگەيلەيدۇ، ئاش بەرسە سۈيۈق، نان بەرسە كۆيۈك بېرىدۇ. بىچارە باللارنىڭ قولى كۆيۈپ كېتىپ، چىنە قولىدىن چۈشۈپ كەتسە، چىنە چاقىتىڭ، دەپ ئۇرىدۇ. رېھىم ئاخۇنىنى سودىگەرچىلىكىگە يولغا سېلىۋېتىپ، ئۆزى ئوغرى، قىمارۋاز، لۇكچەك سەلەي بىلەن ئەيش-ئىشرەت، بۇزۇقچىلىق قىلىدۇ. بۇ ئىشنى باللارنىڭ بىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، باللارغا تۇرلۈك بەدنامىلارنى چاپلاپ، ئۇلارنى ھاقارەت قىلىدۇ. قەبىھ ۋاسىتىلەرنى قوللىنىپ، قەمەرنىڭ قولىنى قايچا بىلەن كېسىپ تاشلايدۇ، ئۆمەرنىڭ دۇمبىسىگە دەزمال ياقىدۇ، باللار قارشىلىق كۆرسەتسىمۇ، كۈچ جەھەتتە ئۆگەي ئانىسىغا تەڭ كېلەلمەيدۇ. شۇڭا ئۆگەي ئانا باللارنى تىللاپ-ھاقارەتلەپ، ئۇرۇپ-سوقۇپ خارلايدۇ، ھەتتا ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىۋېتىدۇ. بىچارە باللار ئاخىرى ئانىسىنىڭ قەبرىستانلىققا بېرىپ، ئىنسىنى سېغىنىپ يىغلاپ، ئۇخلاپ قالىدۇ. چۈشىدە ئانا تىرىلىپ، باللىرىنى قۇچىقىغا ئالىدۇ. ئاپتور بۇ يەردە ئۇلۇغ ئانا ئوبرازىنى ياريتىدۇ. بۇ ئانا مېھرىبان ۋەتەن بولۇپ، ئۇ ھازىر گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا دەپسەندە، قىلىنىپ، خارابلاشقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ھامان بىر كۈنى، سۈيىقەستچىلەرنىڭ قايتا تىرىلگىنىدەك، تىرىلىپ قەد كۆتۈرۈپ، ئۆز باللىرىنى قۇچىقىغا ئالىدىغانلىقىدىن ئىبارەت بۇ ھەقىقەتنى تاماشىبىنلارغا يورۇتۇپ بېرىدۇ.

ئۆگەي ئانىدىن پۈتۈن مەھەللە بىزار بولغان ۋە يىرگەنگەن بولسىمۇ، بىراق بۇ ھازاۋۇل خوتۇنغا ھېچكىمۇ گەپ قىلالمايدۇ. شۇڭا ئۇ تولىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كېتىدۇ. باللار ئۆيدىن قوغلانغاندىن كېيىن، بازاردا تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرگەندە، رېھىم ئاخۇن سودىگەرچىلىكتىن قايتىپ كېلىدۇ ۋە باللىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇ، باللىرىنىڭ تارتقان ئازابلىرى

ھەققىدىكى بايانلىرىنى ئاڭلاپ، تاقەت قىلالمايدۇ. قەھىر-غەزەپكە تولغان رېھىم ئاخۇن بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆيىگە قايتىپ، سەلەي بىلەن توقاچنىڭ بۇزۇقچىلىقى ئۈستىدىن چۈشىنىدۇ. ئۆگەي ئانا خەلقى ئالدىدا رەسۋا بولىدۇ. خەلق ئۇنى ئۆز قانۇنى بويىچە جازالايدۇ. رېھىم ئاخۇن ۋە بالىلار ئۆگەي ئانىنىڭ زۇلمىدىن ئازاد بولۇپ، مۇستەقىل، ئەركىن ھاياتىنى باشلايدۇ. دراما ئاپتورى ئۆگەي ئانا توقاچىنىڭ ئوبرازىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىش ئارقىلىق، بىر تەرەپتىن، فېئودال پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ ئىنسان قېلىپىدىن چىققان رەزىللىك، ۋەھشىيلىك، ياۋۇزلۇقلارنى قىلىشقا قادىر بولغان سىنىپىي ماھىيىتىنى شەپقەتسىز تۇرده ئېچىپ تاشلاپ، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان غەزەپ-نەپرىتىنى ۋە قارشىلىقىنى قوزغاتسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئاق كۆڭۈل، نامراتلىقىنى ئاجىز سەبىلەرگە ھەمنەپەسلىك ۋە چەكسىز كۆيۈنۈش ھېسسىياتىنى ئويغىتىدۇ. يازغۇچى ئۆزىنىڭ ئۇمىدۋارلىق نۇقتىسىنى نەزىرى ئارقىلىق ھاياتقا ئۇمىد بىلەن قاراپ، تۇندىن تاڭنى، قاراڭغۇلۇقتىن يورۇقلۇقنى، زۇلمەتتىن ئەركىنلىكنى كۆرەلەيدۇ. شۇڭا بۇ دراما ئەينى ۋاقىتتا ۋىلايەت ۋە ھەرقايسى ناھىيىلەردە ئوينالغاندا، تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى، شۇنىڭدەك خەلقنىڭ ئەكسىيەتچىل گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى قوزغىلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە جانلىق تەشۋىقات بولۇپ، ئاقسۇدا قوراللىق كۈرەشنى تەييارلاشتا تۈرتكىلىك رول ئوينايدۇ. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بولسا بۇ دراما-نى يۈرىكىگە سانجىلغان تىغ، كۆزىگە قادالغان مىخ ھېسابلاپ، سەراسىمىگە چۈشىدۇ.

ئابدۇللا روزى كۈندىلىك تۇرمۇشتا دائىم ئۇچراپ تۇرىدىغان ئىجتىمائىي ۋەقەلىك ئارقىلىق گومىنداڭ ئەكسىيەتچى-

لىرى بىلەن خەلقتىن ئىبارەت قاردىمۇ قارشى ئىككى ئىجتىمائى ئىي كۈرۈش كۈرىشىنى ئۆزىگە خاس بەدئىي ئۇسلۇب ۋە بەدئىي تىل بىلەن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئەكس ئەتتۈرەلىشى ھەرگىز تاسادىپىي ئەمەس، بۇ ئۇنىڭ چوڭقۇر ئەدەبىي بىلىم، مول تۇرمۇش تەجرىبىسى ۋە ئۆتكۈر قەلەم ماھارىتىگە ئىگە ئىكەنلىكىنىڭ مەھسۇلى.

ئابدۇللا روزى يەنە يەرلىك سانائىنەپىسە قۇرۇلۇشى جەھەتتىمۇ زور تۆھپە ياراتقان ئەدىب ئىدى. ئۇ 1943 - ۋە 1944 - يىللىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلار بىلەن ئۇچتۇرپانغا بېرىپ سانائىنەپىسىگە يارەملەشتى. «غېرىب - سەنەم»، «تاھىر - زۆھرە»، «ئارشىن مال ئالان»، «ئۆگەي ئانا»، «بورانىدىن كېيىنكى ئاپتاپ» قاتارلىق درامىلارنى ئۇچتۇرپان سەھنىسىدە ئويناندى. ئۇلارنىڭ ئىلھامى بىلەن يەرلىك ئارتىسلار سىياسىي ۋە كەسپىي جەھەتلەردە ئىلگىرىلىدى. جەڭگىۋارلىشىش يولىغا قاراپ مېڭىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زۇلمىنى پاش قىلدى، زالىم ئەمەلدارلار، بايلار، مۇتەئەسسىپلەرنى ۋە دىنىي خۇراپاتلىقنى كەسكىن تەنقىد قىلدى.

ئابدۇللا روزى ماھارەتلىك قەلەم ئىگىسى، شۇنداقلا جەڭگىۋار ئىنقىلابچى ئىدى. ئۇ 1945 - يىلى يازدا، لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن گومىنداڭغا قارشى قورالىق قوزغىلاڭغا تەييارلىق كۆرۈۋاتقاندا، گومىنداڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىندى، 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، گومىنداڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن خەلق ئازادلىقى يولىدا كۈرەش سەھنىسىگە چىققان لۇتپۇللا مۇتەللىپ، مۇنىردىن خوجا، بىلال ئەزىزى قاتارلىق 22 نەپەر ئىنقىلابىي سەپدىشى بىلەن بەللىلە ئاقسۇ تۈرمىسىدە ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈلدى. لېكىن ئۇ ئۆلمىدى، ئۇ ئۆزىنىڭ خەلق ئازادلىقى يولىدا كۆرسەتكەن خىزمىتى ۋە

يېزىپ قالدۇرغان مەشھۇر «نۆگەي ئانا» ناملىق دراممىسى بىلەن بىللە خەلق قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ.

☆ ☆ ☆

يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى جەريانىدا يەنە نۇرغۇنلىغان ياش دراماتۇرگلار مەيدانغا كېلىپ، ئۇلارمۇ دراما ئىجادىيىتى ئارقىلىق ئۇيغۇر تىياتىر ھەرىكىتىنىڭ يېڭى دۇلقۇنىنى ئىلگىرى سۈردى. ئەنە شۇ ياش قەلەم ئىگىلىرىنىڭ بىرى بولغان ئەھمەت زىيائىي بۇ دەۋردە «قارا كۈنلەر، نۇرلۇق ھايات»، «رابىيە-سەئىدىن» ناملىق داستانىنىڭ تۈپ ئىدىيىسىگە، ئەسەردىكى ئاساسىي قەھرىمانلار ۋە ئاساسىي سيۇژىت لىنىيىسىگە سادىق بولۇپ، ئەينى تارىخىي دەۋرنىڭ ماھىيىتىنى، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر قانۇنىيىتىنى چوڭقۇر ئۆگىنىپ، ئۇنى ئۆزىنىڭ تۇرمۇش تەجرىبىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، بۇ داستانىنى ئوپېرالاشتۇرۇپ، ئۇيغۇر تىياتىر سەھنىسىگە ئېلىپ چىقتى.

ئەھمەت زىيائى «رابىيە-سەئىدىن» ناملىق داستانى تەمىن ئەتكەن تارىخىي ۋەقەلەر ۋە تارىخىي شەخسلەرنىڭ چىنلىقىغا ھۆرمەت قىلىپ، تارىخنىڭ ئەينى قىياپىتىنى، تارىخىي زىددىيەتلەرنىڭ ماھىيىتىنى دەل، توغرا ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئۇنى مۇۋەپپەقىيەتلىك سەھنىلەشتۈردى.

دراماتىك توقۇنۇش — رابىيە ۋە ئۇنىڭ دادىسى، سەئىدىن ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى، ھەمدەمبەگ ۋە ئۇنىڭ قول چوماقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇرەككەپ زىددىيەتكە مەركەزلىشىدۇ. رابىيە بىلەن سەئىدىننىڭ ساپ مۇھەببىتى، ئالدى بىلەن، ھەمدەمبەگنىڭ فېئودالىق تۈزۈمنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا رابىيەنى

ئۇچىنچى خوتۇنلۇققا ئېلىشنى قەستلىشى بىلەن ئېغىر زەربىگە ئۇچرايدۇ. رابىيەنىڭ ئاتىسى مال-مۈلۈك، ئابرويىغا بېرىلىپ، ئۆز قىزىنى ھەمدەمبەگكە ئۇچىنچى كۈندەشلىككە بېرىشكە رازى بولىدۇ. رابىيە-سەئىدىن ۋە ئۇلارنىڭ دوستلىرى ھەسەن، زۆھرەلەر بايلارنىڭ زوراۋانلىقىغا، رابىيەنىڭ دادىسىنىڭ ئاچكۆزلۈكىگە قارشى كۈرەش ئېلىپ بارىدۇ. سەئىدىن رەقىبى ھەمدەمبەگ بىلەن يۈزمۇ يۈز زوكۇنلىشىدۇ، ئېلىشىدۇ. رابىيە بولسا دادىسىنىڭ نادانلىقى، رەھىمسىزلىكى بىلەن كۈرەش قىلىدۇ. ئاخىرى، توي كۈنى دوستلىرى ھەسەن ۋە زۆھرەلەرنىڭ ياردىمى بىلەن قاچىدۇ. بۇ ئېئودالىق نىكاھ تۈزۈمىگە بولغان قارشىلىق. ھەممە يەردە ئېئودالىق تۈزۈم ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان، ئېئودالىق ئىدىيە كىشىلەرنى زەھەرلەپ، ئۇلارغا روھىي كىشەن بولۇۋاتقان تارىخىي شارائىتتا، بۇ بىر جۈپ قەھرىمان ياشنىڭ قارشىلىقىنىڭ نەتىجىسى، ئەركىن مۇھەببەتنىڭ ئىستىقبالى قانداق بولىدۇ؟ سەئىدىن چىن مۇھەببەت دەردىدە مازارلاردا سەرسان بولۇپ، نالە-پەريات قىلىپ، ئاخىرى ۋاپات بولىدۇ. رابىيە سەئىدىنىڭ جەسىدىنى كۆرۈپ، لەنىتى زامانىغا شىكايەت ئوقۇپ، ئۆزىنى يامانىيا دەرياسىغا تاشلاپ ئۆلىدۇ. رابىيە بىلەن سەئىدىنىڭ دوست-يارلىرى، ئاتا-ئانىلىرى قارىلىق تۈتۈپ، يىغلاپ قالىدۇ. ئەسەر تراگېدىيە بىلەن تۈگەيدۇ. كىشىلەر قەلبىدە جاھالەتلىك زامانغا نىسبەتەن چوڭقۇر ئۆچمەنلىك پەيدا بولىدۇ. ئەھمەت زىيائى دېموكراتىك مەيدانىدا تۇرۇپ، رابىيە-سەئىدىن پاجىئەسى ئارقىلىق، گومىنداڭنىڭ قانلىق زۇلۇمىغا كۈچلۈك زەربە بەردى. ھەر بىر پۇقرانىڭ ئۆز دەۋرىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلىپ، رابىيە-سەئىدىن ۋە ئۇنىڭ دوستلىرىدەك ئىنتىلىشىپ، زوراۋانلىققا قارشى تۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويىدى.

يازغۇچى ئەينى تاريخىي شارائىتتىكى ھەر خىل شەخس لەرنىڭ ئوبرازىنى ياراتقاندا، داستان تەمەن ئەتكەن مەنبە ئارقىلىق، تاريخىي دەۋرنىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە پېرسۇناژلارنىڭ خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدىغان تىپىك، تەسىرلىك مەنپەلەرنى تاللىغان. ئوپېراغا كىرگۈزۈلگەن ناخشىلارمۇ (شائىرنىڭ لىرىكىسى) قەھرىمانلارنىڭ مۇئەييەن تاريخىي شارائىتتىكى ئىدىيىسىگە ھالىتىگە، قەھرىمان دۇچ كەلگەن زىددىيەتلەرگە تولۇمۇ ماس كېلىدۇ. بەدىئىي قۇراشتۇرۇش ئارقىلىق ئوپېراغا كىرگۈزۈلگەن ۋەقەلەر، لىرىك ھېسسىياتلار ئاساسىي قەھرىمانلار خاراكتېرىنىڭ تەرەققىيات مەنتىقىسىگە ئويغۇن كېلىدۇ، ئوپېرادا تاريخىي ماتېرىياللار بىلەن سەنئەتتىكى ئومۇملاشتۇرۇش ئورگانىنىڭ ھالدا بىرلەشتۈرۈلگەن.

مۇھاكىمە سوئاللىرى

1. ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقى نېمە ئۈچۈن 1930-يىللاردا جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنالىدى؟
2. بۇ مەزگىلدە قايسى تېمىدا، قانداق سەھنە ئەسەرلىرى يېزىلغان؟
3. لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىنىڭ تەرەققىياتىغا قانداق تۆھپىلەرنى قوشتى؟
4. «ساماق ئاكاڭ قاينايدۇ» ناملىق كومېدىيىدە قانداق ئىدىيە ئالغا سۈرۈلگەن؟
5. زۇنۇن قادىرى قانداق سەھنە ئەسەرلىرىنى يازدى؟ «غۇنچەم» قانداق ئوبراز؟
6. قاسىمجان قەمبىرى تىياتىرچىلىقىمىز ساھەسىدە قانداق تۆھپىلەرنى قوشتى؟
7. بۇ دەۋردە يەنە قانداق دراماتۇرگلار مەيدانغا چىقتى ۋە ئۇلار قانداق دراممىلارنى يازدى؟

۷ باب

ۆەتەنپەرۋەر شېئىرىيەت ھەرىكىتى

1931 - يىلى 18 - سېنتەبردە، ياپون جاھانگىرلىكى ئېمىزنىڭ شەرقىي شىمالىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىردى. جۇڭگونى قوشۇۋېلىش قارا نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، قوراللىق تاجاۋۇزنى كۈچەيتىپ، قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدىلا شەرقىي شىمالدىكى ئۇچ ئۆلكىنى بېسىۋېلىپ، ئاندىن شاڭخەي، بېيجىڭ، تيەنجىن قاتارلىق چوڭ شەھەرلەرگە ئىغىلىس قولىنى سوزدى. شۇنىڭ بىلەن جۇڭخۇا مىللەتىنىڭ مۇنقەرزلىكتە ھالاك بولۇشتەك ئېغىر كۈنلەرگە دۇچ كەلدى. دۆلەت مانا مۇشۇنداق مۇنقەرز بولۇشتەك جىددىي خەۋپ - خەتەرگە دۇچ كەلگەندە، جۇڭگونى ئىدارە قىلىۋاتقان گومىنداڭ جىياڭ جېيشى ھۆكۈمىتى تاجاۋۇزچىلارغا قارشى تۇرماستىن، ئەكسىچە، شەرمەندىلىك بىلەن تەسلىمچىلىك، ۆەتەن سېتىش سىياسىتىنى قوللاندى. شۇڭلاشقا، جۇڭگونىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتلىرىدىن تەشكىللەنگەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مۇشۇ ھايات - ماماتلىق پەيتتە، كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ مەنپەئىتى ۆە بىردەك تەلىپىگە ئاساسەن، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى ئىتتىپاقلىشىپ، تاجاۋۇزچىلىققا قورالىق قارشى تۇرۇپ، مىللىي ئىنقىلابىي كۈرەش ئارقىلىق ياپون جاھانگىرلىكىنى جۇڭگو تۇپرىقىدىن قوغلاپ چىقىرىشقا چاقىردى ھەمدە 1935 - يىلى «1 - ئاۋغۇست بايانناتى»نى ئېلان قىلىپ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى قېرىنداشلارنى ئىتتىپاقلىشىپ، ئىچكى ئۇرۇشنى توختا

تەتىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا بىرلىكتە قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش ئىشىغا قاتنىشىشنى خالايدىغان بارلىق پارتىيە - گۇرۇھلار، تەشكىلاتلار، ھەربىي قىسىملار ۋە شەخسلەر بىلەن بىرلىكتە بىرلەشمە دۆلەت مۇداپىئە ھۆكۈمىتى ۋە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش بىرلەشمە ئارمىيىسىنى تەشكىللەشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇ يىل ئۆكتەبىر دە، قىزىل ئارمىيىنىڭ 25 مىڭ چاقىرىملىق مۇشكۈل ئۇزۇن سەپەرنى بېسىپ ئۆتۈپ، شىمالىي شەنشىگە يېتىپ بېرىشى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى غايەت زور دەرىجىدە ئىلھاملاندۇرۇپ، مەملىكەت مىقياسىدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشىنىڭ غەلبىسىنى ئىلگىرى سۈردى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ ستراتېگىيىلىك ئورنى ناھايىتى مۇھىم بولۇپ قالدى. بۇنىڭ سەۋەبى، شىنجاڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشتا كەڭ ئارقا سەپ بولۇپ، ياپونىيە ئايروپىلانلىرى ئاساسەن بومبارديمان قىلالمايدىغان بىرقانچە رايونلارنىڭ بىرى بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئەمەس، ئەڭ مۇھىمى، ئۇنىڭ سۈپىتى ئىتتىپاقى بىلەن ئىلىمىزنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپىنى تۇتاشتۇرىدىغان دۆلەت مۇداپىئە تىرانسپورتىدا مەركىزىي ھالقا بولغانلىقى ھەمدە موسكۋادىن يەنئەنگىچە بولغان خەلقئارالىق قاتناشتا ئوتتۇرا بېكەت بولغانلىقىدۇر.

جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشى جۇڭگو خەلقىنىڭ ياپونىيىنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا قارشى ھەققانىي ئۇرۇشى بولغاچقا، سۈپىتى ئىتتىپاقى خەلقى ۋە دۇنيا ھەرقايسى ئەل خەلقلىرىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن قوللىشىغا ۋە ياردەم بېرىشىگە مۇيەسسەر بولدى. بولۇپمۇ سۈپىتى ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى ۋە خەلقى جۇڭگو خەلقىنە نىسبەتەن سىياسىي،

مالىيە، ھەربىر جەھەتتىن زور ياردەم بەردى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگوغا ياردەم بەرگەن ماددىي ئەشيالىرى باشقا دۆلەتلەرنىڭكىگە قارىغاندا كۆپ بولغاچقا، بۇ ئەشيالار شىنجاڭ ئارقىلىق توشۇلاتتى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ دۆلەت مۇداپىئە ترانسپورت لىنىيىسىدە نۆۋەتلىك يول بولۇپ قالغاندى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئىنتېرناتسىئونالنىڭ بىر ياچېيكىسى بولغاچقا، پارتىيە رەھبىرلىرى كادىرلىرى كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونالنىڭ يىغىنلىرىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ياكى خىزمەتلەردىن دوكلات بېرىش، يولىيورۇق سوراش ئۈچۈن موسكۋاغا بېرىشقا توغرا كېلەتتى. شۇنىڭدەك پاپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندا، شىمالىي شەنشى ئىنقىلابىي بازىسى ماددىي شەرت-شارائىت ۋە داۋالاش ئىمكانىيىتى ناچار بولغاچقا، پارتىيىمىزنىڭ بىر قىسىم كادىرلىرى داۋالىنىش ۋە دەم ئېلىش ئۈچۈن يەنىلا سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىشقا توغرا كېلەتتى. شۇڭا، يەنىمۇ بىلەن موسكۋا ئارىلىقىدا پارتىيىمىزدىكى يولداشلارنىڭ بېرىش-كېلىشى بولۇپ تۇراتتى. بۇ بېرىش كېلىشلەردە ئۇرۇمچى-شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ لىنىيە ھەم قولايلىق، ھەم بىخەتەر ئىدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن، ئوبلاستىمىز ۋەزىيىتى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇش ۋە غەلىبىگە ئېرىشتۇرۇشتە پارتىيىمىز دىن شىنجاڭدىكى خىزمەتلەرنى كۈچەيتىشنى، شېڭ شىسەي بىلەن بىرلىك سەپ مۇناسىۋىتىنى تىكلەشنى تەلەپ قىلدى. شۇنداقلا، شىنجاڭنىڭ ۋە بۇ جايغا مۇستەقىل ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان شېڭ شىسەينىڭ ئەھۋالىمۇ، پارتىيىمىزنىڭ شېڭ شىسەي بىلەن يەرلىك بىرلىك سەپ قۇرۇشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. مىللىي بىرلىك سەپنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە

رۇلدى، شۇ قاتاردا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىمۇ بۇ غەلىبىدىن ئىلھاملاندى. تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدا سۇيۇەندىكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرغان قوشۇنغا ئىتتىنە توپلاش ھەرىكىتىگە ھەرقايسى مىللەتنىڭ مۇنەۋۋەر ئەربابلىرىلا قاتناشتىپ قالماي، بەلكى خىزمەتچىلەر، ئوقۇتقۇچىلار، ياشانغانلار، ئاياللار، ھەتتا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ قاتناشتى. ئالدىنقى سەپكە يارەدەم بېرىش ئۇچۇن، 1938-يىلى «بىرىيىل ئىچىدىلا» شىنجاڭ پۇلىغا 3 مىليارد سەر پۇل توپلاندى. جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى بۇ پۇلغا ئۇرۇش ئايروپىلانىدىن ئون ئايروپىلان سېتىۋېلىپ، «شىنجاڭ ماركىلىق» دېگەن نام قويۇپ، 1939-يىلى 8-ئاينىڭ 24-كۇنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتتى»①«ھەتتا 70—80 ياشقا كىرگەن مومايلارمۇ ھاياجانلىنىپ كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ تۇرۇپ نەخ مەيدانىدىلا قۇلىقىدىكى ئالتۇن ھالقا ۋە قولىدىكى ئالتۇن بىلەيزۈك ۋە ئۇزۈكلىرىنى چىقىرىپ ئىككى قوللاپ مۇنبەرگە سۇنۇشتى ...»②

شىنجاڭدا ئىنقىلابىي مەدەنىيەت ۋە تەشۋىقات پائالىيەتلىرىنى كۆچەيتىش يۈزىسىدىن پارتىيىمىز پۈتۈن مەملىكەتكە دۇنۇلغان مەشھۇر ئادەملەرنى شىنجاڭدا خىزمەت ئىشلەشكە ئەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن مەشھۇر دېموكراتىك زات دۇجۇڭيۇەن ئەپەندى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش مەزگىلىدە شىنجاڭغا كېلىپ، چېگرا رايونىنىڭ مىللىي مائارىپىنى راۋاجلاندۇرۇشقا تۆھپە قوشتى. 1939-يىلى ئەتىيازدا، مەشھۇر يازغۇچى شېن يەنبىڭ (ماۋدۇن)، سىياسىي ئىقتىساد ئالىمى جاڭ جۇڭ-

---

① بەي يۇشەن: «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە پائالىيەتلىرى» (ئۇرۇمچى تارىخىي ماتېرىياللىرى، 10-سان، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشرى)

② بەي يۇشەن: «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە پائالىيەتلىرى» (ئۇرۇمچى تارىخىي ماتېرىياللىرى، 10-سان، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشرى).

شى، ئاخبارات ساھەسىدىكى ئوقۇموشلۇق زات ساۋ كۆڭلياۋ، مەشھۇر رەسسام لياشاۋخې ۋە سەنئەتكار جاۋدەن قاتارلىق كىشىلەر شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلىدى. مۇشۇ مەزگىلدە، مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى تالانتلىق ئەربابلار ئارقا-ئارقىدىن يېتىپ كېلىپ، ئۇرۇمچىگە جەم بولغانىدى. ئۇلار ئالدىن بىلەن شىنجاڭ مەدەنىيىتى، مائارىپ ساھەسىدە تېياتىر قويۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى. ئەدەبىيات ھەققىدە لېكسىيە سۆزلەش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ باردى. بۇ تېياتىرلار مەكتەپلەردىلا ئەمەس، كوچىلاردىمۇ ئويناپ، ئىشتىن سىرتقى تېياتىر پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشقا تۈرتكە بولدى. شۇنىڭدەك كەڭ كۆلەملىك شېئىر دېكلاماتسىيە قىلىش، ناخشا ئېيتىش نامايىشلىرى ئۆتكۈزۈلدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ھەققىدىكى شېئىر-ناخشىلار پۈتكۈل شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ياڭراپ، ھەرمىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش قىزغىنلىقىغا ئىلھام بەردى ۋە ئۇلارنىڭ ئىنقىلابىي شېئىرلارغا بولغان قىزغىنلىقىنى ئاشۇردى. شائىرلار ئوتتۇرىسىدا قەلبى بىلەن جەڭگىۋار ھاياتنى جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ھايات-ماماتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان بۇ ئۇلۇغ كۈرەشكە تەقدىم قىلدى. ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى، كۈرەشنىڭ ئېھتىياجى بىلەن نۇرغۇنلىغان ياش شائىرلار كۆكرەك كېرىپ مەيدانغا چىقتى. ئۇلار جەڭ مەيدانىدىكى رېئال ھاياتتىن تېما ئېلىپ، خەلقنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا ئۇندەيدىغان جەڭگىۋار ئەسەرلەرنى يازدى. بۇنداق ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ تەشۋىق قىلىنغان شېئىرىيەت ھەرىكىتى جەريانىدا ئۇيغۇر شېئىرىيىتىمۇ ئۆزىنىڭ ئاجايىپ جەڭگىۋارلىقى بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۈرەشنىڭ ئېھتىياجىغا بىر تەرەپلىمە قىسمى سۈپىتىدە نامايان بولدى. تۆۋەندە مۇشۇ دەۋردىكى بىر تۈركۈم ئىنقىلابىي شائىرلارنىڭ جەڭگىۋار ھاياتى ۋە ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشىمىز.

18. لۇتپۇللا مۇتەللىپ

1. لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ جەڭگىۋار ھاياتى

لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىدا كۆزگە كۆرۈنگەن، ئىلغار ئىدىيىلىك باشلامچىلارنىڭ بىرى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ 1922 - يىلى 12 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ كۈنەچىقىش تەرىپىدىكى ھەيۋەتلىك ھەم گۈزەل تەبىئانشان تاغلىرى ئارىسىغا جايلاشقان نىلقا ناھىيىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسىنىڭ ئىسمى ھېزىم بولۇپ، موللا ھەم ئوقۇمۇشلۇق ئادەم ئىدى. مۇتەللىپنى ئائىلىسىدىكىلەر كىچىك چېغىدا «لۇتۇن» دەپ ئاتايتتى. شۇڭلاشقا مۇتەللىپ ئۆزىنىڭ دەسلەپكى شېئىرلىرىنى «لۇتۇن» دېگەن نام بىلەن يازدى. كېيىنرەك «سەنئەت خۇمارى»، «قايىنام ئۇرۇكىشى» دېگەن ئەدەبىي تەخەللۇسنى قوللاندى.

لۇتپۇللانىڭ ئائىلىسى دېھقانچىلىق ئەمگىكى بىلەن شۇغۇللانغان. ھېزىم ئاكىنىڭ ئۆيىدە ئادەم سانى كۆپ بولۇپ، تۇرمۇشى نامرات ئىدى. شۇڭلاشقا مۇتەللىپ كىچىكىدىن تارتىپلا ئەمگەككە قاتناشتى. ئېغىر ئەمگەك، زۇلۇم ئاستىدا يانچىلغان ئەردەمەن خەلق ئارىسىدا ياشىدى. بۇ خەلق گەرچە تولىمۇ ئېغىر جاپا- مۇشەققەتلەر ئىچىدە كۈن كەچۈرۈۋاتقان بولسىمۇ،

يەنىلا ئۆزلىرىنىڭ سەنئەتكە بولغان زوق-ھەۋىسىنى يوقاتمىغا-
نىدى. ئەركىنلىك، ھۆرلۈك، باراۋەرلىك ۋە ئادالەتلىك كۈنلەر-
گە بولغان ئارمىنى ۋە ئىنتىزارلىقىنى ناخشا-قوشاق ئارقىلىق
پاكىرىتاتتى، چۆچەكلەرگە سىڭدۈرۈپ بايان قىلاتتى. مانا بۇ ئا-
جايىپ ھايات سەبەبى بالىنىڭ قەلبىدە ئەركىنلىككە، گۈزەللىككە
تەلپۈنۈش ھېسسىياتىنى قوزغىدى، ئۇنىڭ ئەمگەكنى ۋە ئەمگەك-
چىلەرنى ياخشى كۆرىدىغان جەڭگىۋار جەڭچى بولۇپ يېتىشىپ
چىقىشىغا ئاساس سالدى. شۇڭلاشقا ئۇ، ئائىلىدە چېغىدىلا ئەدە-
بىيات-سەنئەتنىڭ ھەۋەسكارى بولۇپ، خەلق ئېغىز ئەدەبىيا-
تىغا ئىشتىياق باغلىدى. ئۇ، خەلق قوشاقلىرىنى، خەلق بېيىت-
لىرىنى، ماقال-تەمسىللىرى ۋە چۆچەكلىرىنى ئىشتىياق بىلەن
ئاڭلاپ، خاتىرىسىگە يېزىپ توپلىدى. دېمەك، ئۇ، خەلق ئەدەبى-
ياتى بىلەن ئېغىزلاندى.

تاغلىق رايونىنىڭ گۈزەل ھۆسنى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى ۋە
قەلبىنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىپ، ئۆز ئېلىنىڭ گۈزەللىكىگە بول-
غان چوڭقۇر مۇھەببىتىنى ئويغاتتى. ھېزىم ئاكا ئەقىللىق، زې-
رەك ئوغلىنىڭ خەت ساۋادىنى ئائىلىدە چىقىرىۋالغاندىن كې-
يىن، ئۇنىڭ بىلىم ئېلىشىغا ھېرسىنىپ، 1932-يىلى غۇلجا
شەھىرىگە ئەكىرىپ، مەدەنىيەتتە بىرقەدەر ئالدىدا تۇرغان تا-
تار باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئوقۇشقا بەردى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ
باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، رۇس ئوتتۇرا
مەكتىپىگە كىرىپ، 1938-يىلىغىچە رۇس تىلى ۋە رۇس ئەدە-
بىياتىدىن چوڭقۇر ھاسىل قىلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ كۆپ ۋاقتىنى
ئوقۇش، ئۆگىنىش ياكى ئىجادىيەت مەشغۇلاتلىرىغا بېرىپ، كەم-
دىن كەم دەم ئالاتتى. ئۇ ۋاقتىنى ھەرگىزمۇ بىھۇدە ۋە مەنە-

سىز ئۆتكۈزمەيتتى. ئۇ ئەل ياتقۇ مەزگىلىنى تاللۇبلىپ، تىنچ ۋاراك - چۈرۈكسىز شارائىتتا، سىنىپنىك بىر بۇلۇڭىدا ئولتۇرۇپ دەرس تەييارلايتتى، تاپشۇرۇق ئىشلەيتتى، ئەدەبىي كىتابلارنى ئوقۇيتتى ۋە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىناتتى. بۇ ھال لۇتپۇللا مۇتەللىپنىك سەۋىيە جەھەتتىن ئۆسۈشىگە، بەدىئىي ئىجادىيەت جەھەتتىن ئالغا ئىلگىرىلىشىگە كۈچلۈك ئاساس سالدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپنىك ئەدەبىيات - سەنئەتكە بولغان قىزىقىشى ئالدى بىلەن رەسساملىقتا ھەۋەس قىلىشتىن باشلاندى. ئۇ رەسساملىق سەنئىتى بىلەن شۇغۇللىنىشنى شېئىرىيەت ئىجادىيىتى بىلەن زىچ بىرلەشتۈردى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ تاتار ۋە رۇس مەكتەپ - لىرىدە ئوقۇۋاتقان مەزگىلىدە، ھەر خىل مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ناھايىتى گۈزەل ۋە نەپىس رەسىملەرنى سىزىپ، تام گېزىتلىرىگە چىقاردى. ئۇ يېڭى ھەدەنىيەت ھەرىكىتىنىڭ بايراقدارى لۇشۈن، پرولېتارىيات ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسى ماكسىم گوركىي قاتارلىقلارنىڭ رەسىملىرىنىمۇ سىزغان. ئۇنىڭ رەسساملىق سەنئىتىدىكى بۇ خىل ماھارىتىدىن ئوقۇغۇچىلار ناھايىتى مەمنۇن بولغان. ئوقۇتقۇچىلار ئۇنى «ماھىر ياش رەسسام» دېيىشىپ، ئالاھىدە تىلغا ئالاتتى ۋە ماختىشاتتى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ 1937 - يىلىدىن باشلاپ ئۆز شېئىرلىرىنى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىشقا كىرىشتى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى «ئىلى گېزىتى» دە ئۇزۇلمەستىن ئېلان قىلىنىپ تۇردى. بۇ چاغلاردا ئۇ ئىلىدا مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان شائىر ئەنۋەر ناسىرى، خېلىل ساتتارى ۋە مەرۇپ سەئىدى قاتارلىقلار زامانىسىنىڭ نوپۇزلۇق خادىمى ئىدى. بولۇپمۇ «ئىلى گېزىتى» نىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى بولغان ئەنۋەر ناسىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپكە ئەدەبىي ئىجادىيەتتە ناھايىتى چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيەتتە يۈكسىلىشىگە

قىزغىن ياردەم بەردى. شۇگلاشقا لۇتپۇللا مۇتەللىپ كىيىنكى ۋاقىتلاردا: «مېنىڭ شېئىرلىرىم ئۇنىڭ شېئىرلىرىغا باغلانغان، قويۇق مۇھەببەت ئارقىسىدا مەيدانغا كەلگەن» دېگەنىدى. ئۇ ئەدەبىيات-سەنئەتكە بولغان ئىنتىلىشىنىڭ ئالاھىدە كۈچلۈكلۈكى بىلەن باشقا ئوقۇغۇچىلاردىن پەرقلىنىپ تۇراتتى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا رۇس ئەدەبىياتى ۋە سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر نامايەندىلىرىدىن بولغان پۇشكىن، لېرمونتوۋ، نېكراسوۋ، مایاكوۋسكىي، گوركىي قاتارلىقلاردىن ئۆگەنىدى. تاتار شائىرى ئابدۇللا توقاي، ھادى تاختاش، ئۆزبېك شائىرى غۇپۇر غولام، خەمىت ئالىمجان، ئۇيغۇر شائىرى ئۆمەر مۇھەممەدى قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرىنى قولدىن چۈشۈرمەي زوقلىنىپ ئوقۇيتتى.

1937-يىلى لوگۇچياۋدىن① ئېتىلغان توپ ئاۋازى ئېلىمىز خەلقىنىڭ ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى قەھرى-غەزىپىنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈردى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن جۇڭگولۇقلارنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسى ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى كۈرەش قىلىش بولۇپ قالدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ دەۋرىنىڭ تەلىپىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، دەسلەپكى ئىجادىيىتىنى ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى كۈرەشكە بېغىشلىدى. كۆچلۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىيات ۋە خەلقچە بولغان قايناق مۇھەببەت ئۇنىڭ شۇ يىللاردا يازغان شېئىرلىرىغا سىڭىدى. ئۇنىڭ «بۇ ھېنىڭ ياش غۇنچە گۈلۈم ئېچىلاتتى»، «جۇڭگو پارتىزانلىرى»،

① «لوگۇچياۋ ۋەقەسى» — لوگۇچياۋ كۆۋرۈكى بېيجىڭ شەھرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدا بولۇپ، شەھەرگە بىرنەچچە كىلومېتر كېلىدۇ. 1937-يىلى 7-ئايىنىڭ 7-كۈنى ياپونىيەنىڭ تاجاۋۇزچى قوشۇنى بۇ يەردە تۇرۇشلۇق جۇڭگو قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلدى. پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى دولقۇنىنىڭ تەسىرىدە، جۇڭگونىڭ بۇ يەردە تۇرۇشلۇق قوشۇنى قارشىلىق كۆرسەتتى. جۇڭگو خەلقىنىڭ قەھرىمانانە ئېلىپ بارغان سەككىز يىللىق ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى كۈرىشى ئەنە شۇنىڭدىن باشلاندى.

«كۆرەش»، «چوڭ كۆرەش قوينىدا» ۋە «جۇڭگۇ» قاتارلىق شېئىرلىرى خەلقنى ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ كۆرەشنىڭ شانلىق غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئۇندىدى. ھاياتقا ئەمدىلا قەدەم قويغان بىر ئۆسمۈرنىڭ ئۆز ۋەتىنىنىڭ بېشىغا كەلگەن مىللىي مۇنقەرزلىك خەۋپىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، كىشىلەرنى كۆرەش قىلىشقا ۋە غەلىبە قازىنىشقا ئۇندەيدىغان شۇ قەدەر مەزمۇنلۇق شېئىرلارنى يېزىپ چىقالىشى ھەقىقەتەن كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

1939 - يىلى كۆزدە، لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە ئىمتىھان بېرىپ، ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا كەلدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ئۆلكىنىڭ مەركىزى بولغان چوڭ شەھەر ئۇرۇمچىگە كېلىشى ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ۋە ئىدىيىسىنىڭ پىشىپ يېتىلىشىدە مۇھىم رول ئوينىدى. چۈنكى بۇ دەۋردە ئۇنىڭ ئىدىيە، سىياسىي جەھەتتىكى تونۇشى زور دەرىجىدە ئۆستى، ئۇ ھەر تەرەپلىمە بىلىملەرگە ئىگە بولدى. بۇ مەزگىلدە دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرىدا بىر خىل جۇشقۇنلۇق، ھازىرقىغىلا ئەمەس، بەلكى يىراق كەلگۈسىگىمۇ نەزەر تاشلايدىغان روھىي كەيپىيات مەيدانغا كەلگەن، شېئىرىيەت ھەۋەسكارلىرى كۆپەيگەندى. ئەنە شۇنداق مۇھىت ئىچىدە ياشىغان لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ بەدىئىي ئىجادىيەت جەھەتتىن تەربىيىلىنىشى ۋە ئۆسۈشى تېخىمۇ تېز بولدى. شۇنىڭدەك بۇ چاغدا ئۇرۇمچىدە مەدەنىيەت مائارىپ باشقا جايلارغا قارىغاندا خېلىلا تەرەققىي قىلغان بولۇپ، مەكتەپلەردە سىياسىي، ئىدىيەۋى، نەزەرىيەۋى خىزمەتلەرنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئەزالىرى ئۆز ئۈستىگە ئالغاندى. يازغۇچى ماۋدۇن، سەنئەتكار جاۋدەن قاتارلىقلار مەدەنىيەت كادىرلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسلىرى ۋە يېڭى كىتابخا-

نىلار ئېچىپ، مەخسۇس ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى ئۆيۈشتۈ-
رۈپ، ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئەدەبىيات-سەنئەتنى، مار-
كسىزم-لېنىنىزملىق ئەدەبىيات كۆز قارىشىنى، «4-ماي» ھە-
رىكىتىنىڭ ئىنقىلابىي ئەنئەنىسىنى ۋە 30-يىللاردىكى جۇڭگو
ئەدەبىياتىنىڭ بەدىئىي ئۇلگىسىنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلىپ،
داغدۇغىلىق مەدەنىيەت ھەرىكىتىنى ئەۋج ئالدۇرغانىدى. بۇ ئىلغار
زىيالىلار يەنە جۇڭگو تارىخى، ماركسىزم-لېنىنىزملىق ئەدەبى-
يات نەزەرىيىسىدىن لېكسىيىلەر ئوقۇيتتى. مانا مۇشۇنداق سە-
ياسىي مۇھىت ئىچىدە تەشنالىق بىلەن بىلىم ئىلھاتقان لۇ-
ۋۈللا مۇتەللىپنىڭ نەزەر دائىرىسى تېخىمۇ كېڭەيدى. بىز
ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇساق، ئۇنىڭدىن كوممۇنىستىك ئالىجانابا
غايىسىنىڭ يېڭى بىخلىرىنى، دېموكراتىك ئىلغار ئىدىيىسىنىڭ ئۇچ-
قۇنلىرىنى كۆرىمىز. ئۇ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىشنى چىڭ تۇتاتتى.
جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسى لۇشۈننىڭ «ئا Q
نىڭ رەسمىي تەرجىمھالى» قاتارلىق ھېكايىلىرىنى ئوقۇپ، لۇ-
شۈننىڭ «جۇڭگونىڭ گوركىسى» ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ماڭغان يولى
جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ يولى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىل-
دى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ لۇشۈننىڭ بويىنىغا شارپا ئوراپ، قولىغا
كىتاب تۇتۇپ، يېراقتا نەزەر تاشلاپ تۇرغان رەسىمىنى سىزىپ
كارىۋىتىنىڭ بېشىغا چاپلىۋالدى. ماۋدۇننىڭ «تۇن يانىغاندا»
ناملىق رومانىنىڭ رۇسچە نۇسخىسىنىمۇ ئوقۇپ چىقتى. ئۇ مۇشۇ
ۋاقىتتا دەۋر ئىلھامى بىلەن نۇرغۇن لىرىك شېئىر ۋە نەزەرىيىۋى
ماقالىلەرنى يازدى. يالغۇز ئۆزىلا يېزىپ قالماستىن، باشقا ساۋاق-
داشلىرىنىمۇ ئىجادىيەتكە جەلپ قىلدى. ماركسىزم-لېنىنىزم
كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ، نەزەر دائىرىسىنى ئۆزلۈك-
سىز تۇردە كېڭەيتتى، سوۋېت ئەدەبىياتى ۋە ئازاد رايونلار
ئەدەبىياتىغا دائىر ئەسەرلەرنى زور قىزىقىش بىلەن ئوقۇپ،

ئۆز ئىجادىيىتى ئۈچۈن ئۆرنەك قىلدى. ھەتتا ئىلغار كىتابلار-
نى ئوقۇش «جىنايەت» ھېسابلانغان يىللاردىمۇ ئۇ، خۇددى
چىراغقا ئۆزىنى ئۇرغان پەرۋانىدەك، كېچىلىرى ئۇخلىيالماي
مەخپىي ھالدا كىتاب ئوقۇش ۋە ئۆگىنىشنى داۋاملاشتۇردى.
جاپاغا چىداپ مەشق قىلىش، مېڭە ئىشلىتىپ تەپەككۇر قىلىش
ئارقىلىق ئۆز ئىقتىدارىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈردى، بولۇپمۇ ئىنى-
قىلابىي ئەدەبىي - سەنئەت تەشۋىقاتىدا ئاكتىپچانلىق بىلەن پائال
كۈچ قوشتى. ئۇ خەنزۇچىدىن بىۋاسىتە ئۆگىنىۋالغان دۆلەت
شېئىرى — «قوزغال» ناخشىسىنى ۋە ئارمىيە ناخشىلىرىنى سە-
نىپلارغا كىرىپ ئۆگەتتى. ئۆزى ناخشا ئىجاد قىلىپ، ئوقۇغۇچى-
لار ئىچىگە تارقاتتى، ئۇلگىلىك ئوقۇغۇچىلارنى بىر قاراش بى-
لەنلا سۈرەتكە چۈشۈرۈۋېلىپ، ئۇلارنىڭ ئىلغار ئىش - پائالى-
يەتلىرىنى تام گېزىتلىرىدە تونۇشتۇردى. ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە
ئەتىنە شۇنداق پائالىيەتچانلىقى بىلەن زور ئابرۇي قازاندى.
ئۇ مەكتەپتىلا ئەمەس، كەڭ جەمئىيەت بىلەنمۇ ئالاقە ئورناتتى.
ئۇرۇمچىدە قۇرۇلغان «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمە-
سى» قاتارلىق ئاممىۋى تەشكىلاتلار بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇردى.
بۇ خىل ئەمەلىيەت ئۇنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇش كۆز قارىشى
ۋە جەڭگىۋارلىقىنى ئاشۇرۇپ، ئۆز كەسىپىگە نىسبەتەن زور
قىزىقىش، ھەۋەس پەيدا قىلدى. شۇڭا ئۇ شېئىر يېزىش بىلەن
شۇغۇللىنىپلا قالماستىن، ئەدەبىياتنىڭ ھەرقايسى ساھەسى بو-
يىچە ئۆز تالانتىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۆتكۈر ھەجۋىيلىككە
ئىگە فىلىيەتونلارنى، قويۇق تۇرمۇش پۇرۇقىغا ئىگە سەھنە ئە-
سەرلىرىنى، مۇلاھىزە ماقالىلىرى ۋە ئوبزورلارنى يازدى. لۇتىپۇللا
مۇتەللىپ ياش ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىنىڭ ئۆگىنىشىگە ياردەم
بېرىش مەقسىتىدە يازغان «ئەدەبىيات نەزەرىيىسى» دېگەن ئىلمىي
ئەمگىكىدە ماركس، ئېنگېلس، لېنىن، ستالىنلارنىڭ ئەدەبىيات-

سەئىەت توغرىسىدىكى بايانلىرىنى يەتكۈزدى. ئەدەبىيات نەزەرىيىسىنى ماركسىزملىق نۇقتىئىنەزەر بويىچە چۈشەندۈرۈپ، ئەدەبىياتنىڭ كەڭ خەلق ئاممىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى لازىملىقىنى شەرھىلىدى ھەمدە بۇ ماقالىسىدا يەنە تېپ توغرىسىدا توختىلىپ: «پۇشكىننىڭ يېۋگېنى ـ ئونېگېنى، گوركىينىڭ پاۋىل ۋىلاسوۋى، لۇشۈننىڭ ئاكيۇسى، ماۋدۇنىنىڭ ۋۇسۈنخۈسى («تۈن يانغاندا» رومانىنىڭ باش قەھرىمانى)، شولوخوۋنىڭ داۋىدۇۋى ــ مانا بۇلار تېپىك ئوبرازلاردۇر① دەيدۇ. بۈنىڭدىن بىز ئۇنىڭ ماتېرىيال جۇغلانمىسىنىڭ خېلى باي ئىكەنلىكى، ئىجادىيەت تەييارلىقىنىڭ كۆپ تەرەپلىمىلىك ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

لۇتېپۇللا مۇتەللىپ تېخى ئوقۇشنى تۈگەتمەي تۇرۇپ، خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن، سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرىدىن تەركىب تاپقان ئېكسكۇرسىيە ئۆمىكىگە تەرجىمان بولۇپ، 1941 ـ يىلى جەنۇبىي شىنجاڭغا باردى. ئۇنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈشى، كەڭ خەلق ئاممىسى بىلەن ئۇچرىشىپ ئۇلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ۋە ئوي ـ پىكرىنى ئىگىلەپ، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، خەلقپەرۋەرلىكنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈشىگە ياردەم بەردى.

لۇتېپۇللا مۇتەللىپ 1941ـ يىلى 6ـ ئايدا «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ تەھرىرلىك خىزمىتىگە تەقسىم قىلىندى. بۇ ئۇنىڭ ئىجادىيىتىگە تېخىمۇ قولايلىق شەرت ـ شارائىت يارىتىپ بەردى. بۇ چاغدا گېزىتخانىنىڭ باشلىقى كومموئىنىست ۋاڭ باۋچەن، باش مۇھەررىرى لى خې (كېيىن «خەلق گېزىتى» خەلقئارا باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولدى) لار سىياسىي، نەزەر

① «لۇتېپۇللا مۇتەللىپ ئەسەرلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1983-يىللىق نەشرى.

ربیه جەھەتتىلا ئەمەس، بەلكى ئىجادىيەت، ئەمەلىيەت جەھەتتە
تىمۇ يېقىندىن ياردەمدە بولدى. ئى خې لۇتپۇللا مۇتەللىپكە
مەشھۇر شائىر تيەن جيەنىڭ «جەڭ قىلغۇچىلارغا» ناملىق
شېئىرلار توپلىمىنى بەردى. ئۇلارنىڭ تەسىرى ۋە ياردىمىدە
لۇتپۇللا مۇتەللىپ سىياسىي، ئىدىيە ۋە كەسپىي جەھەتتە تېز-
دىن ئىلگىرىلىدى، غەيرىتى ھەسسىلەپ ئاشتى. بۇ يەردە ئىشلەش
جەريانىدا گېزىتنىڭ «ئەدەبىيات گۈلزارى» بېتىنى تەشكىللەپ،
بەدىئىي ئىجادىيەتنى گۈللەندۈرۈش، ئاپتورلارنى ئۈيۇشتۇرۇش
ۋە يېتەكلەش جەھەتلىرىدە ناھايىتى كۆپ خىزمەتلەرنى ئىش-
لىدى. ئۇ ۋەتەننىڭ بىرلىكى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى مەر-
كىزىي ۋەزىپە دەپ تونۇدى، شۇڭا، «مۇخەممەس» ناملىق
شېئىرىدا: «ئۇ بۈيۈك تەننىڭ مۇچىسى، ھەرگىز كېسىلمەس»
دېگەن مىسرا ئارقىلىق شىنجاڭنىڭ ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ ئاي-
رىلماس بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتىپ، بۇ يەردە ياشاۋاتە-
قان 13 مىللەتنىڭ ھەممىسىنى «قان قېرىنداش» دەپ ئاتاپ-
دۇ ھەمدە 1940- يىلى يازغان «مۇخەممەس» تە «مىللەتلەر-
نىڭ تەكشى ياشاش مەزگىلىنى بەك خالايمەن»، «خەلق ئالما
ئەركىن نەپەس، شۇ بىزنىڭ ئالمي بەختىمىز» دېگەن مىسرالار
ئارقىلىق، مىللەتلەر تەڭلىك - باراۋەرلىككە، خەلق ئازادلىققا ۋە
ئەركىنلىككە ئېرىشكەن يېڭى جۇڭگونىڭ بالدۇرراق بارلىققا
كېلىشىنى ئۈمىد قىلدى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ مۇشۇ يىللاردا يەنە باشقا ئەدەبىي ژا-
نىرلاردىمۇ ئەسەرلەر يېزىپ، زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى،
ئۇ زور قىزىقىش ۋە غەيرەت بىلەن «داۋانلار ئاشقاندا» ناملىق
رومانىنى يېزىشقا كىرىشىپ، دەسلەپكى 11 بابىنى مۇۋەپپەق-
يەتلىك ھالدا يېزىپ تۈگەتتى.

ئىنقىلاب بىلەن ئەكسىلىنقىلاب ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش

راسا كەسكىنلەشكەن بۇ كۈنلەردە، ئىلغار ئىدىيىدىكى زىيالىيلار ۋە خەلق بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەشكە ئاتلاندى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەنە شۇ ئىلغارلار سېپىنىڭ ئالدىنقى قاتارىدىكى جەڭچى ئىدى. شۇڭلاشقا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۆزىنىڭ ئىلغارلىق ئىدىيىسى، ئاجايىپ تالانتى ۋە ئىنقىلابىي پائالىيەتلىرى بىلەن كەڭ خەلق ئاممىسىغا تونۇلغان لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ پېيىمگە چۈشۈپ، ئۇنى تۈرلۈك چارىلەر بىلەن نازارەت قىلىپ ۋە ئۇنىڭ پائالىيىتىنى چەكلەپ، قاتتىق ۋە يۇمشاق ۋاسىتىلەرنى ئىشقا سېلىش ئارقىلىق ئىلغار «تۆۋە قىلىش» قا زورلىغان، تىز پۈكتۈرمەكچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ قەتئىي باش ئەگمىدى. شۇڭا ئۇنى ئۇرۇمچىدىكى ئىلغار كۈچلەردىن ئايرىۋېتىش، ئۇنىڭ «شىنجاڭ گېزىتى» دىكى تەھرىرلىك ئورنىنى تارتىۋېلىش، ئۇنى تىياتىر خانىدىكى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاش ئۈچۈن، ئاممىۋى پائالىيەتلەرگە قاتنىشىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلدى. لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇنى خەلق ئاممىسىدىن ئايرىۋېتىش، ئۇنىڭ كۈچەيگەن تاپالمىغانلىقتىن، ئۇنىڭغا بولغان نازارەتنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، 1943 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۇنى سۈرگۈن قاتارىدا ئاقسۇغا يۆتكىدى.

ئاتاقلىق خەلقپەرۋەر شائىرنىڭ ئاقسۇغا كېلىشى ئاقسۇ خەلقى ئىچىدە بايرام خۇشاللىقى پەيدا قىلدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ يېتىپ كېلىش بىلەن ئاقسۇنىڭ مەدەنىي ھاياتى جانلىنىپ كەتتى. ئۇ «ئاقسۇ گېزىتى» نىڭ تەھرىرلىك خىزمىتىنى ئۈزۈپ ئۈستىگە ئالدى. «جەنۇب شامىلى» ناملىق ئەدەبىيات بېتىنى تەشكىل قىلىپ، شائىر نىمشېھىت، بىلال ئەزىزى قاتارلىلار بىلەن بىرلىشىپ، ئىنقىلابىي ئەدەبىيات - سەنئەتنى گۈللەندۈرۈش يولىدا پائال ھەرىكەت قىلدى.

داغدۇغىلىق تەۋرەش ئالدىدا تۇرغان ئاقسۇ ۋىلايىتى گو-
مىندائ جاللاتلىرىنىڭ جان تالمىشىش ۋاقتىدىكى جەھەننەمگە
ئايلاندى. ئەكسىيەتچىلەر ئىنقىلابىي ھېسسىياتقا ئىگە، دەپ
قارىغان كىشىلەرنى، گۇمان ئاستىدىكى ئادەملەرنى ھەرخىل يول-
لار بىلەن تەقىپلەشكە ئۇرۇندى، خەلقنى گاس - گاچا ھالەتكە
كەلتۈرۈپ، گومىندائىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى
ئاڭلاتماسلىققا جان - جەھلى بىلەن ئۇرۇندى. گېزىتلەردە ساخ-
تا، يالغان خەۋەرلەر، شەھۋانىلىك دۇنياسى تەرغىپ قىلىنىغان
ماقالىلەر يېغىپ كەتتى. لېكىن ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ شۇنداق
قاتتىق قامال قىلىشىغا قارىماي، ئاقسۇ ياشلىرى لۇتپۇللا مۇتەل-
لىپ، مۇنىرىدىن خوجىغا ئوخشاش روشەن كۆرەش نىشانىغا ئې-
گە كىشىلەرنىڭ ۋاستىسى بىلەن يەنىلا كوممۇنىستىك پارتىيە
رەھبەرلىكىدىكى ئىچكى ئۇرۇش ۋە ئۇچ ۋىلايەت قوراللىق ئىنى-
قىلابى ئوتتۇرىسىدىكى يېڭى خەۋەرلەر بىلەن تەمىنلىنىپ تۇرۇش
ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولۇپ كەلدى. ئۇلار بۇ خەۋەرلەرنى يو-
شۇرۇن ھالەتتە قولدىن - قولغا ئۆتكۈزۈپ، ئىنتايىن پەخەسلىك
بىلەن ئوقۇلمىدىغان غۇلجا گېزىتلىرىدىن بىلىپ تۇراتتى. ئۇ-
قارائۇلاشقانسېرى، يۇلتۇز شۇنچە يورۇغانىدەك، گومىنداڭ
ئەكسىيەتچىلىرى غالجىرلاشقانسېرى خەلقنىڭ غەزىپى، قارشى-
لىقى ئېشىپ باردى. ئاقسۇ ياشلىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلە-
رىگە قارشى تىنىمۇ تىنماي كۆرەش قىلىش باسقۇچىغا ئۆتتى،
لۇتپۇللا مۇتەللىپ 1944- يىلى يازغان «شائىر توغرىسىدا مۇ-
ۋەششەھ» دېگەن شېئىرىدا، شائىرغا خىتاب قىلىش ئارقىلىق
خەلقنى «ياشاش ئۇچۇن كۆرەش» قىلىشقا چاقىردى. 1938-
يىلى يازغان «خىيالچان تىلەك» دېگەن شېئىرىدا ئازاد را-
يونلار ۋە ئۇچ ۋىلايەتتىن ئىبارەت «يورۇق بۇرجەكلەر» دىن
خەلقە بىشارەت بېرىپ، خەلق ئازادلىقى يولىدا يەك تۇرۇپ

مەيدانغا چىققانلىقىنى جاكالىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر قەلىمى بىلەن زۇلمەتلىك كۈنلەرگە ئوت ئېچىپلا قالماستىن، ئاقسۇدا خىزمەت قىلىۋاتقان مۇنەۋۋەر خوجا، شائىر بىلال ئەزىزى قاتارلىق ئىلغار ياشلار بىلەن گومىنداڭغا قارشى «ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى» تەشكىلاتىنى قۇردى. بۇ تەشكىلات ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ماسلىشىپ، دېھقانلارنى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە ئۇيۇشتۇرۇۋاتقان بىر مەزگىلدە، خائىنلارنىڭ ساتقىنلىقى بىلەن پاش قىلىنىپ، لۇتپۇللا مۇتەللىپ ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى قولغا ئېلىندى. 1945- يىلىنىڭ كۈز پەسلىدە، ئۇچ ۋىلايەت ئارمىيىسى مۇزداۋان ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتۈپ، ياي، ئاقسۇ كونىشەھەرنى ئازاد قىلدى. ئۆزىنىڭ ھالاكىتىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى سەزگەن ۋەھشىي گومىنداڭچىلار ئۇچ ۋىلايەت قوشۇنى سېپىلىنى بۆسۈپ كىرىش جېڭىنى باشلىغان كۈنى، شائىرنىڭ تۇرمىدىكىلەرنى تەشكىللەپ ئىسيان كۆتۈرۈشىدىن قورقۇپ، 9- ئاينىڭ 18- كۈنى شائىرنىڭ ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىنى قەتلى قىلدى. شۇنىڭ بىلەن خەلقىمىز ئۆزىنىڭ تالانتلىق شائىرى، جەڭگىۋار ئوغلى لۇتپۇللا مۇتەللىپتىن مەڭگۈ ئايرىلىپ قالدى. خەلق توپى ھۇجۇم قىلىپ تۇرمە ئېچىپ باستۇرۇپ كىرگەن چېغىدا، تۇرمە كامېرىنىڭ تېمىدا، شائىر ئوت پۇللا مۇتەللىپنىڭ ئۆلۈم ئالدىدا قان بىلەن يېزىپ قالدۇرغان مۇنۇ ئىككى مىسرا شېئىرى چوغدەك يالتىراپ تۇراتتى:

بۇ كەڭ زېمىن مەن ئۈچۈن بولدى دەۋزەخ،
ياش گۈلۈمنى خازان قىلدى قانخور ئەبلەخ.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ بار-يوقى 23 يىل ياشىدى. ئۇ ئاز ياشىغان بولسىمۇ، مول مېۋە بەردى. ئۇنىڭ ھاياتى ھارماي-

تالماي ئۆگىنىش ۋە ئىجاد قىلىش بىلەن ئۆتتى. شۇڭلاشقا بىز ئۇنىڭ ئۆز ھاياتى جەريانىدا ھەقىقەتنى تىنىماي ئىزدىگەن، ئۆز شېئىرلىرىدا كومموننىزم غايىسىنى، ۋەتەننى، خەلقنى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆيۈشقان ئىتتىپاقىنى كۈيلىگەن، خەلقنىڭ ئازادلىقى يولىدا باتۇرلارچە قۇربان بولغان ئالمىجاناب روھىنى ئۆگىنىشىمىز، ئۇنىڭ قاراڭغۇ - زۇلمەتلىك كۈنلەر قويىنىدا يۈلتۇزدەك چاقناپ تۇرغان ۋە ھېلىمۇ رېئال تەربىيىۋى ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئەسەرلىرىنى قەدىرلىشىمىز ۋە ئىخلاس بىلەن ئۆگىنىپ، تەتقىق قىلىشىمىز لازىم.

2. لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ شېئىرىي ئىجادىيىتى

لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ پۈتكۈل ئىجادىيىتىدە شېئىرىيەت ئاساسىي تۇرۇندا تۇرىدۇ.

لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ شېئىر ئىجادىيىتى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى ئاساس قىلدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ كلاسسىك شېئىرىيەتنىڭ تىرىشچان ئۆگىنىپ، تەتقىق قىلىدى. كلاسسىك شېئىرلارنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر شېئىرىيىتىگە مۇۋاپىقلىشىپ ھالدا سىڭدۈرۈپ، ئۆز شېئىرلىرىنى روشەن زامانىۋىلىققا ئىگە قىلدى. ئۇ يەنە چەت ئەل ئەدەبىياتى، قېرىنداش مىللەتلەر ئەدەبىياتىنىڭ ياخشى ۋە پايدىلىق تەرەپلىرىنى قوبۇل قىلدى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى ئۆگەنگەندە، ئۇنىڭدىكى ئەنئەنىۋى خۇسۇسىيەتلەرنى، خىلمۇخىللىققا ئىگە بولغان بەدىئىي ئالاھىدىلىكلەرنى، لىرىك تۇيغۇلارنى، شېئىرىي بايان ۋە بەدىئىي ئىپادىلەش ۋاستىلىرىنى تىرىشىپ ئۆزلەشتۈردى. بۇ ئارقىلىق ئۆز ئەسەرلىرىنى ئىلغار ئىدىيە، ئىنقىلابىي مەزمۇنلار

بىلەن بەيمەتتى، كۆرەشچان روھ، جەڭگىۋار غايە بىلەن سۇغار-
دى. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا چوڭقۇر مەنە، كىشىنى ھاياجانغا سا-
لىدىغان لىرىك تۇيغۇلار تولۇپ تاشقانلىقى ئۈچۈن ئەينى
ۋاقىتتىكى ئەدەبىياتىمىزدا تۇتقان ئورنى ناھايىتى چوڭ
بولدى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ شېئىرلىرى دەۋر روھى ۋە ئىنقىلا-
بىي مەزمۇن بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان. ئۇ، ئۆز ئىجادىيە-
تىنى خەلق مەنپەئەتى، ئىنقىلاب مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت
قىلدۇرۇشقا بېغىشلىغان، مەشھۇر شائىر ئەي چىڭ «مەيلى مەد-
ھىيىلەشتە بولسۇن، مەيلى پاش قىلىشتا بولسۇن، ھەممىدە
خەلقنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتى بىلەن بىردەك بولۇشى كېرەك،
خەلقنىڭ كۆزى ھەممە ۋاقىت سېنىڭ چوڭ تارىخىي مەزگىل-
لەردە نېمىلەرنى يازغانلىقىدا» ① دەيدۇ، لۇتپۇللا مۇتەللىپ
شېئىرىي ئىجادىيىتىدە ئاممىنىڭ ھېسسىياتى ۋە خاھىشىنى
ئۆز شېئىرلىرىغا چوڭقۇر سىڭدۈرەلىدى. ئەدەبىيات - سەنئەتنى
خەلق ئۈچۈن، خەلقنىڭ ئىنقىلابى ئۈچۈن، ئۆز زامانىسىنىڭ
جەڭگىۋار تۇرمۇشى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش، دېگەن قاراش
شائىرنىڭ شۇ مەزگىلدىكى تۈپ ئەدەبىيات - سەنئەت كۆز قارا-
شى بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ، «ئەدەبىيات نەزەرىيىسى»
دېگەن ماقالىسىدە: «ستالىن يازغۇچىلارنى (ئادەم روھىنىڭ
ئىنژېنېرى) دەپ ئاتىغاندى. بۇ سۆز يازغۇچىنىڭ شۇنىڭدەك
ئەدەبىياتنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.
بەدىئىي ئەسەرلەر ئايرىم قاتلامنىڭ مەنپەئەتىگە خىزمەت قىلە-
دىغان قورال بولغىنىدەك، ئىنقىلابىي ئەدەبىيات دۇنيا يىرتقۇچ-

---

① ئەي چىڭ: «شېئىرىيەت توغرىسىدا»، «مىللەتلەر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 19- بەت.

لىرىغا قارشى ئالغا باسار خەلقلەرنى تەربىيىلەش قورالىدۇر»①
دەپ كۆرسەتتى. ئۇ يەنە شۇ ماقالىسىدە نېمىنى يېزىش مەسـ
لىسى ئۈستىدە توختىلىپ: «ماركس ۋە ئېنگېلس مېھنـەتكەشـ
لەرنىڭ ئومۇمـىي ۋەزىپىسى سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب قىلـش
ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ، مېھنەتكەشلەر مەدەنىيىتىنى تۇرغۇزۇش
ئۈچۈن كۈرەشكۈچى يازغۇچى سوتسىيالىستىك ئىدىيىنى ئىشەنـ
دۈرەرلىك قىلىپ ھەم ئىنقىلابىي چوڭقۇرلۇق بىلەن تەسۋىرلـ
ىي كېرەك، دەپ تەكىتلىدى» ② دەيدۇ. لۇتپۇللا مۇتەللىپـنىڭ
بۇ كۆز قاراشلىرى ئۇنىڭ يازغان شېئىرلىرىدا تېخـمۇ ھېـ
سىياتلىق ۋە يارقىن ئەكس ئەتتى. بۇ ھـال ئـۇنىڭ «شائـر
توغرىسىدا مۇڭەششەھ» دېگەن شېئىرىدا مۇنداق ئىپادىلەنگەن:

يىراقتىن سۆزلە، شائىر، نازاكەت بۇلبۇلىغا بوستان بول،
ھەتتا كەلگۈسى ئەۋلادلىرىڭ تىلىغىمۇ داستان بول!

.....

ئۆلۈم يوق ساڭا، شائىر زادى ئۆلمەيدۇ،
ئەلنىڭ بۇيۇك گەۋدىسىدىكى ساپ قىزىل قان بول!

.....

ئىشتە باغلاندى، شائىرلىقتىن يات ئادەم ئىدىم،
دېدى خەلق تۇيغۇسى: مېنىڭ ئۆچۈن جانان بول!

شېئىردا ئوتتۇرىغا قويۇلغان لىرىك پىكىرىدىن روشەنكى، شائىر ئۆزىنى خەلق ئاممىسى بىلەن بىر جان، بىر تەن دەپ ھېس قىلىدۇ ۋە ئۆزىنى خەلقنىڭ قۇلىقى، تىلى، ئاۋازى دەپ ھېسابلايدۇ.

---

①② لۇتپۇللا مۇتەللىپ: «ئەدەبىيات نەزەرىيىسى» («لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەسەرلىرى»)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983- يىل نەشرى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئىجادىيىتىدىكى سالماقلىق ئورۇنىنى ئىگىلەيدىغان مەزمۇن ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى. بۇ مەزمۇنىنى شائىر ھەرخىل ئۇسۇل ۋە ھەرخىل تېمىلار ئارقىلىق ئىپادىلەپ كۆرسەتتى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى ۋەتەنگە بولغان مۇھەببەت ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ، ئالدى بىلەن، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا بېغىشلاندى. ئۇنىڭ «جۇڭگو»، «كۆرەش ئىلھامى»، «كۆرىشىۋاتىمىز»، «كۆرەش قىزى» قاتارلىق شېئىرلىرى ۋە «مۇھەببەت ھەم نەپرەت» ناملىق داستانى ئەنە شۇ تېمىدا يېزىلغان. شائىر بۇ ئەسەرلەردىكى لىرىك پېرسوناژلارنى يەنئەن روھى بىلەن ھەمزىرھىم قىلىپ باغلىيالىغان. بۇ ئەسەرلەرنى يارىتىشتا شائىرنىڭ ئىلھام مەنبەسى ــ خەلق ۋە كۆرەش بولغان. لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ بۇ مەزگىلدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنىڭ باشقا ئىلغار، دېموكرات شائىرلار بىلەن ئوخشىمايدىغان يېرى شۇنىڭدىكى، ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكى غايىۋى ئۇمىدۋارلىق بىلەن تولغان، شائىر غەلىبىنىڭ چوقۇم يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى تولۇق ئىشەنچ بىلەن قەيت قىلىغان. «شېئىر ۋە ئەركىنلىك بىرنىڭ ھاياتىمىزدىكى ئەڭ قىممەتلىك ئىككى نەرسە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، پەقەت بۇگۈنكى جۇڭگو شائىرلىرىلا ئۇ ئىككى نەرسىنىڭ قىممىتىنى ھەممىدىن بەك چۈشىنىدۇ»①. لۇتپۇللا مۇتەللىپمۇ ئازاب ـ ئوقۇبەت چەككەن مىللەتنىڭ ئازادلىقى ۋە ئاسارەتتىن قۇتۇلۇشى ئۈچۈن يازدى ۋە ئىجاد قىلدى. ئۇ، ئۆز مىللىتىنىڭ تەقدىرىنى ۋەتەن تەقدىرى بىلەن باغلىدى. بۇ خىل روھ ئۇنىڭ «جۇڭگو» ناملىق شېئىرىدا تولىمۇ روشەن گەۋدىلەنگەن. بۇ شېئىردا دەل ياپون باسقۇنچىلىرى ئانا ۋەتىنىمىز جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن، ۋەتەن مۇنقەرزلىك خەۋپىدە ھايات ـ مامات بوسۇغىسىدا تۇر-

① ئەي چىمك: «شېئىرىيەت توغرىسىدا»، مىللەتلەر ئەدەبىياتى ئەسىرى، 87- بەت.

غان 1938- يىل ئۆزگىتەبردە يەرلىغان بولۇپ، شېئىرنىڭ بېشىدىلا شائىرنىڭ ئانىغا بولغان مېھىرىياتى ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. «جۇگگو..... جـــۇگگـو!» دېگەن ئىككى ئىغىز خىتابىدىن شائىرنىڭ ۋەتەنگە بولغان چەكسىز مۇھەببىتىنى كـــۆرەلەيمىز. مانا بۇ خۇددى بالىنىڭ «ئانا! ئانا!» دەپ چىرقىرغىنىنى ئەسلىتىدۇ. شائىر ۋەتەننى خۇددى تۇغۇپ ئۆستۈرگەن ئانىسىدەك بىلىپ، ئۇنىڭغا ئامراقلىق قىلىدۇ، شۇنداقلا ۋەتەننىڭ مېھرى-شەپـ قىتىگە بالا ئـــانىسىغا جاۋاب بەرگەنـدەك جاۋاب قايـتۇرىدۇ. ۋەتەننى ئانىغا، شائىر ئۆزىنى بالىغا تـەققاس قىلىپ تۇرۇپ، ۋەتەن بىلەن يۇرتىنى، خـەلق بىلەن ئـــۆزىنى چەمبەرچەس بىرلەشتۇرىدۇ. ئۆز يۇرتى ۋە خەلقىنىڭ ئـــۆسۈپ يېتىلمىشىنى پۈتۈن ۋەتەن تەقدىرىگە باغـلايدۇ. شۇنىلاشقا ۋەتـەن خەۋپكە دۇچ كەلگەندە، شائىر ئۆزىنىڭ ۋەتەن ئالدىدا قەرزدار ئىكەنـلىكىنى، ۋەتەن ئـــۈچۈن باش كەتسىمۇ ئېچىنمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، قەسەم قىلىدۇ. گەرچە ئۇرۇش شـەرقىي شـىمالدا، جەنۇبىي تۈزلەڭلىكتە بولۇۋاتسىمۇ، شـائىر ئۆزىنى ئۇرۇشتا، دەپ قارايدۇ-دە، يىراق ئارقا سەپ بولغان شىنجاڭنى ۋەتەن بىلەن بىر جان، بىر تەنگە ئايلاندۇرىدۇ. بۇ شائىرنىڭ ئالىيـجاناب ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى ۋە قىزغىن مۇھەببىتىنى كۆرسىتىدۇ. دەل مۇشۇ مـەزگىللەردە، ھەرقايسى مىللەتنىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىرى خەلقنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا بۆلگۈنچىلىق سېلىش ئۈچۈن، قەستەن ئىـختىلابلارنى تۇغدۇرۇش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتاتتى. شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى پەيدا قىلغان قارا تۇمانلارنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، مىللىي ئايرىمچىلىق قاراشلىرىنى ئۇرۇپ تاشلاپ، ۋەتەنىنىڭ سۆيۈملۈك ئىكەنلىكىنى، ئۆز تەقدىرى ۋەتەن تەقدىرى بىلەن زىچ باغلانغانلىقىنى ئوچـۇق تـەشۋىق قىلدى. مانا بۇ شائىر

ئىددىيەسىنىڭ ئۇلۇغلۇقى، سەۋىيەسىنىڭ يۇكسەكلىكىنى ۋە كۆز نۇرىنىڭ نەقەدەر ئۆتكۈرلۈكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

شائىر ۋەتەن بېشىغا كەلگەن بالايىئاپەت، بەختسىزلىك لەرگە ئېچىنىپ، روھىي ئازاب چېكىدۇ، ئىچ ئاغرىتىدۇ. لېكىن قايغۇ-ھەسرەتكە چۆكۈپ يۇرۇۋەرمەي، قاتتىق غەزەپكە كېلىپ، ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق دۈشمىنى-فېئودالالار، جاھانگىرلارغا لەنەت ئوقۇيدۇ. مەنچىڭ خاندانلىقىنى «قانۇر»، جاھانگىرلارنى «تەييارتاپ» دەپ ئاتايدۇ، ياپون جاھانگىرلىكىنى بولسا «قارا قاغا»غا ئوخشىتىدۇ. كونا جۇڭگو-دىكى بالايىئاپەتنىڭ مەنبەسى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق دۈشمىنى مانا مۇشۇ تېكىنخورلار ئەكەلگىنى، ئەگەر بۇ ئورتاق دۈشمەن يوقىتىلمايدىكەن، پۈتۈن ۋەتەننىڭ ئازادلىقا ئېرىشىشى مۇمكىن ئەمەس ئەكەلگىنى كۆرسىتىدۇ. شائىر مىللىي بۆلۈنۈش كۈچەيگەن ئاشۇنداق بىر دەۋردە، جەمئىيەتتىكى تۆپ زىددىيەتنى توغرا تونۇدى ۋە توغرا كۆرسىتىپ بېرەلىدى. بۇ، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بولماستىن، بەلكى ۋەتەننىڭ ۋە خەلقنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى دۈشمىنى جاھانگىرلار ۋە فېئودالالار بىلەن بولغان زىددىيىتى ئەكەلگىنى ئېنىق كۆرسەتتى. دېمەك، ياش شائىر ۋەتەن-پەرۋەرلىكىنىڭ يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ، خەلق مەنپەئىتى نۇقتىسىدىن چىقىپ، جەمئىيەتنى توغرا كۆزىتىپلا قالماي، بەلكى ئۇنىڭدىن توغرا ۋە لىللا خۇلاسە چىقاردى.

شائىر چوڭقۇر ھاياجانلىنىپ، پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا ئاجايىپ داغدۇغىلىق كېتىۋاتقان ۋەتەن ئازادلىق كۈرىشىدىن چەكسىز تەسىرلىنىدۇ. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي ئازادلىق ئۇرۇشى شائىرغا زور ئىلھام بېغىشلىغانلىقتىن، ئۇ جاھانگىرلىككە قارشى مارشىنى ئېيتىپ جەڭ-

گه ئاتلىنىدۇ. شۇڭا ئۇ، 1938 - يىلى سېنتەبرده يېزىلغان «جۇڭگو» ناملىق شېئىرىدا ياپون جاھانگىرلىكىگه قارشى ئۇرۇش قەھرىمانلىرىغا ئالقىش ياڭرىتىدۇ ۋه چوڭقۇر ھاياجان تېچىدە ئۆز قەلبىگه مۇنداق خىتاب قىلىدۇ:

ياز!
كۆرەش مەنبەسى دۇڭيېپي، لوگۇچياۋنى.
ياز!
ۋەتەنپەرۋەر جەسۇر
ياش ئەسكەرلەرنى.
ياز! ئارسلانلارنى،
يانماس كۆكۈللۈك پارتىزانلارنى.
ياز!
ئارقا سەپتە تۇرغان
گۈزەل شەنجاڭنى!

بۇ مىسرالاردا شائىرنىڭ ھېسسىياتى گويياكى ئېگىز تاغدىن چۈشكەن شاقىراتمىدەك قۇيۇلۇپ تۇرىدۇ. ئۇ ۋەتەن تەقدىرىدىگه نەقەدەر چوڭقۇر كۆيۈنگەن - ھە؟! بۇ مىسرالار يەنه شائىرنىڭ جۇڭخۇا مىللەتلىرى بېشىغا كەلگەن مۇدھىش خەۋپنى چۈشەنگەنلىكىدىن ۋه بۇ خەۋپنى تارمار قىلىشقا بەل باغلىغان جەڭگىۋار ئىرادىسىدىن دالالەت بېرىدۇ. شائىرديكى بۇنىڭغا ئوخشاش ئاددىي، يالقۇنلۇق مىسرالارنىڭ قىممىتىنى ئاشۇ خەۋپ - خەتەرلەر ئىچىدە ۋەتەن تەقدىرى ئۈستىدە قايغۇرۇپ، ئۆزىنى ھايات - ماماتلىق كۈرەشكه ئاتىغان ھەر بىر ۋىجدانلىق جۇڭگو ئادىمى ياخشى چۈشىنىدۇ.

شېئىردا ئىنقىلابىي رېئالىزم بىلەن ئىلغار رومانتىزم زىچ بىرلەشتۇرۇلگەن. شائىرنىڭ بۇ شېئىرنى يېزىشتىكى ئۇسلۇبىدىن قارىغاندىمۇ، ئۇنىڭ يېتىشكەن ماھارىتىنى روشەن كۆ-

رؤۋالغىلى بولىدۇ. گەرچە بۇ شېئىر چىساچما شېئىر شەكلىدە يېزىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئۇيغۇر مىللىي ئەنئەنىۋى شېئىرىيىتىنىڭ خۇسۇسىيىتىگە بىرلەشتۈرۈشكە تالاھىدە دىققەت قىلىپ، يېڭى شېئىر شەكلىنى ياراتقان، شۇنىڭ بىلەن شائىرنىڭ ۋۇجۇدىنى قاپلىغان تىلھام تۇيۇن يېڭى، راۋان يول ئېچىلىپ، ئۇنىڭ يۇرىكىنىڭ ھاياجىنىنى كۆرسىتىدىغان سۆزلەر مىسرالارغا بىمالال تىزىلىپ، رېتىم ۋە مەزمۇن بىرلەشتۈرۈلگەن، تولۇق شېئىرىي بۆلەك ھاسىل قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، شائىر شېئىرنى بىرخىل دولقۇنسىمانلىق ئۇستىگە قۇرىدۇ ۋە پۈتۈن شېئىر يارقىن ۋە كەسكىن ئىشەنچ ئاھاڭى بىلەن تاياغلىشىدۇ. شائىرنىڭ شېئىرنى مۇنداق دولقۇنلاندۇرۇپ يېزىشى شائىرنىڭ ۋەتەنگە بولغان ھېسسىياتىنىڭ چىنلىقىنى كۆرسىتىپلا قالماي، بەلكى ئۇنىڭ ئۇرغۇپ تۇرغان قىزغىن ۋە يالقۇنلۇق ھېسسىياتىنىمۇ كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

«يىللارغا جاۋاب» لۇتپۇللا مۇتەللىپ شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدىكى يەنە بىر ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە يالقۇنلۇق شېئىردۇر. بۇ شېئىردا شائىرنىڭ ھاياتقا ھەقمچىل ئىنقىلابىي كۆزقاراش بىلەن قارىغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. شائىر ناھايىتى روشەن شېئىرىي ئوبراز ئارقىلىق جەمئىيەتتە زادى قانداق ياشاش كېرەك، دېگەن سوئالغا ئىنسانىيەتنىڭ ئىستىقبالىغا كۆيۈنۈش مەيدانىدا تۇرۇپ توغرا جاۋاب بېرىدۇ.

شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاراڭغۇ-زۇلمەتلىك يىللارنىڭ قوينىدا تۇرۇپ، كىشىلەرگە ھاياتنىڭ قانداق ئۆتكۈزۈش ھەققىدە سوئال تاشلايدۇ ۋە سوئالغا جاۋاب بېرىپ، كىشىلەرنى كۈرەشكە ئۇندەيدۇ. بۇ جەريانىدا شائىر مەنسىز ئۆتكەن ئۆمۈر ئۈچۈن قاتتىق ئېچىنىدۇ ۋە ئۆكۈنىدۇ؛ يىللار قوينىدا ئۆتكەن ھاياتنىڭ مەنىلىك بولۇشىنى، ھاياتقا، تۇرمۇشقا، ۋاقىتقا ئاكتىپ پوزىتسىيە

تۇتۇپ ئەۋزەل شارائىت ئىچىدە، ئەۋباھار چېغىنى مەنسىز ئۆتكۈزمەسلىكنى تەكىتلەيدۇ. كىشىلەرگە يىللار قوينىدا بىخۇد ياشىماسلىقنى، كۈرەش بىلەن ياشاش ــ ھاياتنىڭ مەنبەسى، كىشىلەرنىڭ ئالمي خىسلىتى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. بۇ يەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان يارقىن پىكىرلەردىن شائىر كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتىكى رولىنى ناھايىتى چوڭقۇر چۈشەنگەنلىكىنى كۆرىمىز. شائىر كالىندارنى ۋاراقلاپ، ئەجدادلارنىڭ كۈرەش ناخشىسىنى كۆرىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ ئۈمىدىنى ھېس قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەجدادلارنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن كۈرەش بىلەن ياشاش يولىنى تاللىۋالىدۇ ۋە تەشۋىق قىلىدۇ، پەقەت كۈرەش بىلەن ئۆتكەن ھاياتنىڭ مەڭگۈ قېرىمايدىغانلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ. شائىر بۇ ئارقىلىق بىخەم ھايات ئۆتكۈزۈشكە، تەمتىرەپ يۈرۈشكە، بىخودلۇق ياشاشقا نەپرەتلىنىدۇ. يىللار قوينىدىكى كۈرەشنىڭ زادىلا تۈگىمەيدىغانلىقىنى، كىشىلىك تۇرمۇش پەقەت كۈرەش ئارقىلىق بەختىيار ياشاشتەك ئىنتىلىشىدىغانلىقىنى روشەن كۆرسىتىپ بېرىدۇ. بىز شېئىرنى ئوقۇغىنىمىزدا، ئۆز ھاياتىنىڭ كۈرەش بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتقان بىر ئۈمىدۋار لىرىك قەھرىمانىنىڭ ئوبرازىنى كۆرۈۋالالايمىز، قەھرىمانىنىڭ ئىچكى گۈزەللىكى ئارقىلىق تاشقى گۈزەللىكىدىن خۇلاسە چىقىرالايمىز.

شېئىر رېئال تۇرمۇشنىڭ ئەكسى مەركەزلىك، ئەكسى نۇقتىلىق كۆرۈنۈشىدۇر. شائىرنىڭ مۇشۇ ھېسسىياتى ئوبىيېكتىپ رېئاللىق ئالدىدا قىلچە ئەيمەنمەيدىغان، ھېچنېمىنى مەنسىتمەيدىغان ئىدىيىسى گەۋدىلىنىپ، ئۇنىڭ ئوبرازى ئاجايىپ يۈكسەك كۆرۈنىدۇ.

لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «مۇھەببەت ھەم نەپرەت» دېگەن داستانى 1942 ــ يىلى ئاپرېلدا، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى پارتلىغان ئۇرۇشنىڭ ئالتە يىللىقىغا ئاتاپ يېزىلغان. داستاندا

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۆرەش جەريانىدا سادىر بولغان كىچىككىنە بىر ۋەقە بايان قىلىنغان: دۇشمەن تاجاۋۇز قىلىپ ۋەتەن تۇپرىقىغا بېسىپ كىرگەندە، پۈتۈن خەلق ئەسكەر بولۇپ، پىداكارلىق بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۆرەشكە ئاتلىنىدۇ. جاڭ بوۋاي مومىيىنى يېتىلەپ بۇ جەڭگە ماڭغاي دەپ تۇرغاندا، بۇلارنىڭ ئالدىنقى سەپكە كەتكەن ئوغلى جاڭ روھى سۇلغۇن، مىلىتسىيىنىڭ ئۇچىنى يەرگە قارىتقان ھالەتتە ئىشىكتىن كىرىپ كېلىدۇ. بۇ ھال بوۋاينىڭ ۋە يىگىتنىڭ سۆيگىنى يۇلۇنىڭ قاتتىق نەپرىتىنى قوزغايدۇ. بوۋاي، مومای ۋە يۇلۇلار پارتىزانلار سېپىگە قېتىلىش ئۈچۈن تاغقا ماڭمىدۇ. ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنىڭ بۇ خىل مەردانە روھى ياش جەڭچىگە كۈچلۈك تەسىر قىلىدۇ ۋە ئۇ ئۆزىنىڭ قىلمىشىغا قاتتىق پۇشايمان قىلىدۇ. شائىر بۇ يەرگە كەلگەندە ئۆز ھېسسىياتىنى مۇنداق كۈچلۈك ھاياجان بىلەن ئوتتۇرىغا قويىدۇ:

ۋەتەن، بىل، ئاناڭ،
قاينىسۇن رىغبەت،
مەشئەلدەك يانسۇن
قاينام مۇھەببەت.

مۇھەببەت جاڭنى
سۆرىدى جەڭگە.
باغلىغاچقا دىل
ئەزىز ۋەتەنگە.

جەڭچى جاڭ ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن، ئالدىنقى سەپكە بارىدۇ. ۋەتەن ئازادلىقى ئۈچۈن كېتىۋاتقان كەسكىن

جەڭدە ئۆز هاياتىنى شەرەپ بىلەن خەلق ئازادلىقىغا تەقدىم قىلىدۇ. شائىر مانا بۇ ۋەقە ئارقىلىق ۋەتەنگە بولغان مۇھەببىتىنىڭ ھەرقانداق شەخسىي مۇھەببەتتىن ئەلا ئىكەنلىكىنى تەسۋىر لەيدۇ.

گەرچە داستاننىڭ ھەجمى كىچىك بولسىمۇ، شائىر شۇكىچىك ھەجىم ئىچىگە، رېئال كۆرەش جەددىي ئېھتىياجلىق بولۇۋاتقان ۋەتەنپەرۋەرلىكتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار ئىدىيىنى تولىمۇ ماھىرلىق بىلەن سىڭدۈرۈپ، داستاننىڭ قىممىتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتكەن، شۇنىڭدەك داستاندىكى پېرسوناژلار ئوبرازى تۇرمۇش لوگىكىسىغا ئۇيغۇن ھالدا مۇكەممەل ۋە ئىخچام يارىتىلغان. بۇۋاينىڭ پىشقەدەم پرولېتارىيات جەڭچىسىگە خاس مۇستەھكەم ئوبرازى ۋە ياش قىزچاق يۇلىنىڭ مۇھەببەتكە بولغان توغرا كۆزقارىشى، ئانىنىڭ ئارىسالدا، يۇمشاق كۆڭۈللۈك پەزىلەتلىرى ئۆزلىرىگە خاس ئىندىۋىدۇئەللىقى بىلەن گەۋدىلەندۈرۈلگەن. شۇنداقلا داستاننىڭ سيۇژېتى ئاددىي، ئەمما قالتىس مۇكەممەل قۇراشتۇرۇلغان، داستاندا لىرىك بايان بىلەن ئېپىك بايان بىر-بىرىگە چەمبەرچەس باغلىنىپ، لىرىك ھېسسىيات ۋەقەنى ئېچىپ بېرىش ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇلغان.

3. لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ فىلىيەتون ئىجادىيىتى

لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەدەبىي ئىجادىيەتتە ئۆز دائىرىسىدىكى رېئال ھايات مەزمۇنىدىن ھالقىپ ئوتۇپ، خەلقىمىزنى تېمىغا ئالغان فىلىيەتونلارنىمۇ يازدى. فىلىيەتون ئاپتورنىڭ جەمئىيەتتىكى ھەر خىل مەسىلىلەرگە قارىتا كۆزقارىشىنى ئىپادىلەيدىغان بىر ئەدەبىي شەكىل. فىلىيە-

توندا مەزمۇن جەھەتتىن مەلۇم بىر مەسىلە بايان قىلىندۇ. فىلىيەتونىنىڭ ھەممى ئىختىيارى ۋە قىسقا، تىلى ئۆتكۈر، جانلىق، روشەن ۋە يۇمۇرلۇق بولىدۇ، ئۇنىڭدا ھېكايە، رومان، سەھنە ئەسەرلىرىدەك مۇكەممەل ئوبراز يارىتىلىپ كەتمىسىمۇ، لېكىن ۋەقەلەر ئۇستىدە بەدىئىي تەسۋىر ۋە بايان بولىدۇ، ئاپتور-نىڭ كۆزقارىشى يەنىلا مۇئەييەن ئوبراز ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ 1942 - يىلى ئۇرۇمچىدە يازغان «ئەجەل ھودۇقۇشىدا»، «پادىشاھ ساموراپلىرى ئېغىر ھالسىرايدۇ» ناملىق فىلىيەتونلىرى ئەنە شۇ خىل خۇسۇسىيەتلىرىنى ئۆزىدە تولۇق گەۋدىلەندۈردى.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ جەڭ مەيدانلىرىدا ۋەزىيەت خەلققە پايدىلىق بولۇپ، فاشىست تاجاۋۇزچىلارنىڭ مەغلۇپ بولۇشى مۇقەررەرلىشىپ قالغان بىر پەيتتە، لۇتپۇللا مۇتەللىپ تاجاۋۇزچىلارنىڭ ئەپتى - بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلاش، ئۇلارنى نەپرەتلىك كۈلكە بىلەن مەسخىرە قىلىش، بىر مەھەل دۇنياغا پاتمىغاندەك كۆرەڭلەپ كەتكەن فاشىستلارنىڭ ھامان ئۆز پۇتىغا ئۆزى پالتا چېپىپ ھالاك بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىش، ۋەتەنپەرۋەر خەلقلەرنىڭ چوقۇم غەلىبە قىلىدىغانلىقىنى جەزملەشتۇرۇش يۇزىسىدىن بۇ ئەسەرنى يازدى. ئاپتورنىڭ فاشىزمغا قارشى كۈرەش جاپا - مۇشەققەتلەر ئىچىدە كېتىۋاتقان ئېغىر كۈنلەردە، ئىستىقبالدىن ئۈمىدۋار بولۇپ، ئىنقىلابىي رومانتىزملىق ئۇسۇل بىلەن فاشىزم كۈچلىرىنىڭ ھالاكىتىنى تەسۋىرلەپ كۆرسەتكەنلىكى چوڭقۇر تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە.

خەلق ھەرقاچان غالىپ؛ ھەققانىيەت، ئادالەت ھەرقاچان غالىپ؛ ئىنقىلابقا، خەلقچە قارشى دۇشمەنلەرگە مەيلى ھىتلېر، مۇسسۇلىنى، دۇكتىياۋ يەڭگىچى بولسۇن، ئۇلارنىڭ

قانداق قوراللىنىشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلار ھەلقىتە قارشى ئۇرۇش قوزغىغانلىكەن، جەزمەن مەغلۇپ بولىدۇ، بۇ تارىخىي مۇقەررەرلىك. شائىر بۇ خىل ئىدىيىنى بەدىئىي يول بىلەن ئوتتۇرىغا قويىدۇ، لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «ئەجەل ھودۇقۇشىدا» ناملىق بۇ فىلىيەتونىدا ئۇچ كىچىك ۋەقە يېزىلغان:

بىرىنچى ۋەقەدە مۇسۇلمنى ئىتتىپاقچىلار ئارمىيىسىنىڭ زەربىسى ئاستىدا شەرمەندىلەرچە مەغلۇپ بولۇپ، ئۆزىنى ھىتلېرنىڭ قوينىغا ئېتىپ، ئۆكسۈپ يىغلىۋەتكەنلىكى، ھىتلېرنىڭ ئۇنىڭغا تەسەللى بەرگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ.

«نېمىا پولدىن بېرىتو مۇسۇلمنى ئۆلە-تىرىلىشىگە باقماستىن، «رىم، نەدىسەن؟» دەپ سېمىز قورسىقىدا توختىماغان ئىشتىنىنى كۆتۈرگەن پېتى ۋارقىراپ چاپتى». بۇ تەسۋىرلەندە، ناھايىتى كۆلكىلىك بىر مەنزىرە بار، ئۇ ھالاكەت ئالدىدىكى ھودۇقۇش ۋە بىچارە قىياپەت. ئۆكسۈپ يىغلىۋېتىش — يالۋۇرۇش، يېلىنىشىنىڭ، ئاجىز روھىي ھالەتىنىڭ ئىپادىسى. ئەركىلەش — مۇسۇلمنىڭ ھىتلېردىن پاناھ تىلىگەنلىكىنىڭ كۆرۈنۈشى.

ئەكسىيەتچىلەر ئۆز تەبىئىتىگە ياردىشا زىددىيەت، قارشىلىق، بىر-بىرىگە ئورا كولاشتىن خالىي بولالمايدۇ. مۇسۇلمنى ئىتتالىيىنى يۆلەپ، ۋەيران بولغان ھاكىمىيىتىنى قۇتقۇزۇپ قويۇشنى ئېيتسا، ھىتلېر ئۇنى ئىگىلىۋالمىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. بىز بۇ يەردىكى دىئالۇگلاردىن ھىتلېرنىڭ ئىتتالىيىنىمۇ بويسۇندۇرۇپ دۇنياغا يالغۇز خوجا بولۇشتىن ئىبارەت ياۋۇز نىيىتىنى كۆرۈۋالالايمىز.

ئىككىنچى ۋەقەدە مۇسۇلمنى مارشاللىرىنىڭ سۆھبىتى تەسۋىرلىنىدۇ. «ئىتتالىيىنى قۇتقۇزۇش باش ھەربىي ئىشلار ئۆمىكى» دىكى مارشاللارنىڭ ھەممىسى مەغلۇپ بولغان شەر-

مەندە قوماندانلار بولۇپ، ئۇ ئىتالىيەنى ئەمەس، بەلكى ئۆزلىرىنىڭ جېنىنى قۇتقۇزۇشقا كۆڭۈل بۆلمىدىغان قورقۇنچاقلار ئىدى. سۆھبەت جەريانىدا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھەرقايسى جايلاردىكى مەغلۇبىيەتلىك كەچۈرمىشىدىن دەرد تۆكىدۇ. فاشىستلار قەيەرگە بارسىمۇ خەلقنىڭ نەپرىتىگە، زەربىسىگە ئۇچرىماي قالمايدۇ. ئۇلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىقى، خەلققە سالغان زۇلمى ئۆزلىرى ئۈچۈن بىر ئۆزۈلمەس سىرتماق. باشقىلارنىڭ ۋەتىنىگە تاجاۋۇز قىلىپ تۇرۇپ، ئۇ يەردىكى خەلقنىڭ زەربە بەرمەسلىكىنى ئۈمىد قىلىش — ئۇخلىماي چۈش كۆرگەنلىكتۇر. تاجاۋۇزچىلارنىڭ كۆرىدىغان ئاقىۋىتى پەقەت مەغلۇبىيەتتىنلا ئىبارەت. ئاپتور فاشىستلارنىڭ ھالاكەت ئالدىدىكى مەسخىرىلىك ھالىتىگە مىسال قىلىش ئۈچۈن، مارشال كاۋىكالىستانىڭ ئاغزى ئارقىلىق مۇنۇ سۆزنى بېرىدۇ: «بىز ئافرىقىدىن قاچقاندا، قورقىنىغا قوش كۆرۈنۈپ، ئافرىقا چۆللىرىدە ئۆسىدىغان ئادەمگە ئوخشايدىغان كاكتوس ئۆسۈملۈكىگە چاس بەرگىنىم ھېلىمۇ ئېسىمدە». بۇ ئەينى يىللاردىكى فاشىست مۇسۇلىنىنىڭ كۆرەڭلىكىگە نىسبەتەن ئۆتكۈر مەسخىرە!

ئۈچىنچى ۋەقەدە مۇسۇلىنىنىڭ چۈشى ئارقىلىق مۇسۇلىنى ۋە ھىتلېر بارلىق كۈچى بىلەن قوغداۋاتقان فاشىستىك ھاكىمىيەتنىڭ تامامەن ۋەيران بولغانلىقى كۆرسىتىلگەن. بۇ بارلىق فاشىزم كۈچلىرىنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرى، مۇقەررەر ئاقىۋىتى.

فىلىيەتوندا تەسۋىرلىنىشىچە، چۈشىدە ئوردىسىدىكى زور بىناسىنىڭ ئۆرۈلۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن مۇسۇلىنى قورقۇپ:

— «ۋاي ھېتەك (ھىتلېر)! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

— ۋالاقلىماي جىم يات! — دېدى ھىتلېر بوغۇق. سەت

ئاۋازى بىلەن.

ئىككىسى بىر-بىرىگە يات ئادەملەردەك ماي تارتىشىپ قارىشىپ، خورازلاردەك بازغىشىپ، ئوتتۇرا دېگىز تەرەپتىكى دېرىزىدىن كىرىۋاتقان شامالدا، مۇزلىغاندەك غوللىرىنى چىقىرىپ، ھۇدۇقۇپ گاڭگىراشتى. ھەتلىبر ئاستاغىنا دېدى:

— ھۆكۈمرانلىق ھارۋىسىز پاتقاقتا پاتتى، بىرچاقى شەرقتە، يەنە بىر چاقى غەربتە:

— پېتىش بۇياقتا تۇرسۇن، ئوقمۇ سۇندى...

— «ئوق سۇندى»!

ئىككىسىنىڭ كۆزى ئالاق-جالاق بولۇپ كەتتى.»

ئاپتور بۇ ئىپىزوتتا فاشىستلارنىڭ ئۇزۇل-كېسىل بەربات بولۇش ئالدىدىكى روھىي ھالىتىنى، جان تالىشىشىنى، يىرگىنىچلىك ئەپتى-بەشىرىسىنى، شۇنداقلا پۈتۈنلەي بەربات بولىدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن.

بۇ فىلىيەتوننىڭ ئۆزىگە خاس بولغان ئالاھىدىلىكى شۇ يەردىكى، ئۇنىڭدا رېئال تارىخىي شەخسلەر يېزىلىپ، سىياسىي، نەزەرىيەۋى مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش ئورنىغا بەدىئىي شەكىلنى قوللىنىپ، فاشىستلارنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرى ۋە ھالاكەتلىك ئاقىۋىتىنى ئېچىپ بەردى. شۇنىڭدەك يەنە، ئاپتور كۆچلۈك دراماتىك كەيپىيات شەكىللەندۈرۈپ، ھەتلىبر بىلەن مۇسسۇلىنىنىڭ ئۆزىگە خاس شەرمەندە قىياپىتىنى، يىرگىنىچلىك ئەپتى-بەشىرىسىنى كىتابخانلارنىڭ كۆز ئالدىدا نەپرەتلىك ھەجۋى كۈلكە ئاستىغا ئېلىپ كۆرسىتىدۇ.

تىلىنىڭ ئوبرازلىقلىقى جەھەتتىن ئالغاندا، كۈلكىلىك كۆرۈنۈش، مەسخىرىلىك قىياپەتلەر، پېرسوناژلار خاراكتېرىنى تولۇق ئېچىپ بېرەلەيدىغان تۈرمۇش دېتاللىرى ئۇستىلىق بىلەن تاللاپ كىرگۈزۈلگەن. مەسىلەن، «ئىتالىيە تەررىتى

دېگىزى ۋە ئادرىياتىك دېڭىزىدا خوددى بىر ئۆتۈكىنى سۇغا چىلاپ قويغاندەك بىر يەر تۇرسا»، «ئۇنىڭ سەپداشلىرى دېگەن چەمى ئاجراپ كەتكەن»، «ئوتتۇرا دېڭىزغا ئوت كەتتى»، «ھۆكۈمرانلىق ھارۋىسىز پاتقاققا پاتتى»، «دۇپدۇگلەك پوور سېمىز مۇسۇلمانىم»، «سېمىز قورسىقىغا توختىمىغان ئىشتىمانىنى كۆتۈرگەن پېتى ۋارقىراپ چاپتى» ۋەھاكازالار.

يالقۇنلۇق ۋەتەنپەرۋەر شائىر، كۈرەشچان يىگىتلارنىڭ باتۇر كۈيچىسى لۇتپۇللا مۇتەللىپ ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى كەسكىن جەڭ ھەل قىلغۇچ باسقۇچقا ئۆتكەن 1942 - يىلى 8 - ئايدا «پادىشاھ سامۇرايلىرى ئېغىر ھالىمىزدۇ» ناملىق مەشھۇر فىلىمەتونىنى يېزىپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ ئىنقىلابىي ئىرادىسىگە زور مەدەت بەردى.

فىلىمەتونىنىڭ بېشىدىلا ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ ئۇلۇغ ئوكيان فرونتىغا ئەسكەر بېسىپ كىرىۋاتقان زور ھەربىي پاراخوتتىكى ياپون پادىشاھ ئەسكەرلىرىنىڭ ئايسىز قاراڭغۇ كېچىسىدىكى ئۆزئارا سۆھبىتى ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ ئىنتايىن ئېغىر ۋەھىمە ۋە ساراسىمىگە چۈشۈپ قالغانلىقى قىزىقارلىق ھالدا تەسۋىرلىنىدۇ.

ئۇنىڭدىن كېيىن، پاراخوتتىكى 15 ياشلىق ئەسكەرنىڭ ئۆز يېنىدىكى 70 ياشلىق دې بوۋايىدىن: «ئاكا، نېمىشقا بىزنىڭ بايرىقىمىزنىڭ بەلگىسى قىزىل ھەم دۇگلەك؟» دېگەن سوئالنى سورىشى بىلەن فىلىمەتوندىكى ۋەقە مۇھىم مەسىلىگە يۆتكىلىدۇ.

«كىم بىلىدۇ دەيسەن، ئۇكام، ئۇنى!

— سەنمۇ ماڭا ئوخشاش بىلمەيدىغان ئوخشايسەن؟

— مەن كىتاب ئوقۇشنىمۇ بىلمەيمەن، — دېدى بىر پەس ئويلۇۋالغاندىن كېيىن قېرى، — شۇنداق بولسىمۇ پەرەز

قىلىمەنكى، ئۇنىڭ قىيىقىزىل بولۇشى قان بولۇپ، دۈگىلەك بولۇشى داغ، يەنى قىزىل داغ، دېگەن سۆزمىكىن، دەيمەن.»

بۇ يەردە ياپون بايرىقى مۇلاھىزە قىلىنىپ، بايراقتىكى بەلگىنىڭ قان دېغى ئىكەنلىكى كۆرسىتىلىپ، جاھانگىرلارنىڭ ياۋۇز، قان چاچىدىغان ماھىيىتى ۋە ئۇرۇش خۇمارلىقى تەبىئىتى ئېچىپ بېرىلىدۇ. مۇلاھىزە يەنمۇ چوڭقۇرلىشىدۇ. ياش ئەسكەر بوۋايدىن يەنە سورايدۇ:

«ئەمسە، بالا دېگەن نېمە؟

ــ بىزنىڭ ئۇلۇغ ئوكيانغا سوقۇشقا كېتىپ بېرىشىمىز بالا بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ــ ھە، قازاچۇ؟

ــ ئەگەردە جۇڭگو فرونتىغا سوقۇشقا ماڭساق، بۇ قازا بولمىدۇ.

ــ ھە، ئەگەر ئىككىسى بىر قوشۇلسىچۇ؟

ــ بالا بىلەن قازا قوشۇلسا نېمە بولاتتى، ئىشنىڭ كارى تامام، ۋەسسالام.

كىچىك ئەسكەرنىڭ كۆزلىرى يوغان ئېچىلىدى. ئۇنىڭ ئالدىنى قاراڭغۇلۇق قاپلىغاندەك بولدى. تەرىنى تۇرۇپ يەنە سورىدى:

ــ ئىككىسى قوشۇلسا گۇم بولمىسەن، دېگىن؟

ــ گۇم بولۇش بۇياقتا تۇرسۇن مىجىڭىڭ چىقىپ قۇم بولمىسەن.»

مانا بۇ يەردە ئەسكەرلەر تىلى ئارقىلىق ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ ئۇنىڭ دەھشەتلىك تاجاۋۇزچىلىقىغا ئۇچرىغان ئەللەر-دىكى غەزەپ-نەپرىتى پەلەكتىن ئېشىپ، قىساس شەمشىرىنى قولىغا ئالغان خەلقلەر تەرىپىدىن كۆكۈم-تالقان قىلىنىپ تۇگىشىدىغانلىقى مۇقەررەرلەشتۇرۇلگەن.

فىلىيەتوننىڭ يېڭىمىدىكى «دېڭىز نىڭ تۈزلۈق سۈيى يەر ئاقلاردىن دولقۇنلىنىپ كېلىپ، قەھىرى بىلەن پاراخوتنى ئۇراتتى» دېگەن جۈملە تولىمۇ چوڭقۇر سىمۋوللۇققا ئىگە بولۇپ، بۇنىڭدا پۈتۈن جۇڭگو خەلقىنىڭ قەھىر-غەزەپ ۋە قەتئىي ئىرادە بىلەن كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ياپون جاھانگىرلىكىنى مەغلۇپ قىلىدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن.

فىلىيەتون سۆھبەت ئۇسۇلىدا يېزىلغان بولۇپ، 15 ياشلىق كىچىك ئەسكەرنىڭ سوئالى بىلەن 70 ياشلىق دېڭ بوۋايىنىڭ جاۋابى ۋەقەلىكنىڭ راۋاجلىنىشىدا ۋاسىتە قىلىنغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بۇ ئىككى پېرسونا ژنىڭ سۆزلىشىۋاتقان چاغدىكى روھىي ھالىتى، كەيپىياتى ۋە ئۇلارنىڭ ئوراپ تۇرغان مەنزىرىلەر ئىنتايىن جايىدا ۋە ئىخچام بېرىلگەن.

بىر-ئىككى ئېغىز سۆز ياكى بىرەر جۈملە ئارقىلىق كۆپلىگەن مەزمۇننى ئىپادىلەش بۇ فىلىيەتوننىڭ تىل جەھەتتىكى يەنە بىر ئالاھىدىلىكىدۇر. مەسىلەن، «15 ياشلىق ئەسكەر 70 ياشلىق قېرى دېڭ بوۋايدىن سوراپ قالدى» دېگەن جۈملە فىلىيەتوندىكى دىئالوگلارنىڭ باشلىنىشى ئۇچۇن ئومۇمىي بايان بولۇپ، بۇ پەقەت گەپ سوراشنى بىلدۈرۈپلا قالماستىن، بەلكى كۆپلىگەن مەنىنى ئۆزىدە يىغىنچاقلىغان، مۇجەسسەملەشتۈرگەن: بىرىنچىدىن، بۇ جۈملىدىن ياپون ئەسكەرلىرىنىڭ ياش جەھەتتىكى چوڭ پەرقىنى، بىرىنىڭ ھاياتقا ئەمدىلا قەدەم قويغان سەبى بالا، ئىككىنچىسىنىڭ ھاياتى ئاخىرلىشىپ قالغان قېرى بوۋاي ئىكەنلىكىنى چۈشىنىمىز؛ ئىككىنچىدىن، تەجرىبە جەھەتتىن چوڭ پەرقىنى، يەنى بىرى تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق-چۈچۈكلىرىنى كۆپ تېتىمىغان، ئۇرۇشنى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزمىگەن تەجرىبىسىز بالا بولسا، ئىككىنچىسى، ئۆز بېشىدىن كۆپلىگەن سەرگۈزەشتە

لەرنى ئۆتكۈزگەن، نۇرغۇن ئۇرۇشلارغا قاتناشقان قېرى ئەسكەر ئىكەنلىكىنى چۈشىنىمىز؛ ئۇچىنچىدىن، ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ كىچىك بالىلاردىن تارتىپ، ئىككى پۇتى كۆرگە ساقىلىغان قېرىلارغىچە ھەممە كىشىنى تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىغا مەجبۇرىي ھەيدىگەنلىكىنى چۈشىنىمىز؛ تۆتىنچىدىن، ياپون تاجاۋۇزچى ئەسكەرلىرىنىڭ ساۋاتسىزلىقى، مەدەنىيەت سەۋىيىسىنىڭ تۆۋەنلىكى ھەتتا ئۆزلىرىنىڭ دۆلەت بايرىقىدىكى بەلگىلەرنىڭ نېمىنىڭ سىمۋولى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئەقەللىي ساۋاتىتىنمۇ خەۋىرى يوق ئىكەنلىكىنى چۈشىنىمىز.

ئاپتور «كىچىك ئەسكەرنىڭ كۆزلىرى يوغان ئېچىلدى. ئۇنىڭ ئالدىنى قاراڭغۇلۇق قاپلىغانىدەك بولىدى» دېيىش بىلەن ياپون پادىشاھ ئەسكەرلىرىنىڭ ساراسىمە، ۋەسۋەسە ئىچىدىكى ئۇمىدسىزلىك، چۈشكۈن روھىي ھالىتىنى گەۋدىلەندۈرىدۇ. «بۇلارنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ھەممە پادىشاھ ئەسكەرلىرى بۇ گەپنى ئاڭلاپ، بىر-بىرىگە مەيۈسلۈك بىلەن قاراشتى» دەپ، ئاداەتسىز ئۇرۇشنىڭ مەغلۇپ بولىدىغانلىقى، پادىشاھ سامورايلىرىنىڭ ئېغىر ھالسىرايدىغانلىقىدىن ئىبارەت باش تېمىنى روشەنلەشتۈرىدۇ. فىلىيەتونىدا يەنە، ياپونىيە بايرىقىدىكى قىزىل كۈن بەلگىسى مۇلاھىزىگە قويۇلۇپ، بۇ مەسىلىدىن جاھانگىرلارنىڭ دۇنياغا بالايىئاپەت چاچىدىغان، قان چاچىدىغان ۋەھشىي، ياۋۇز تەبىئىتى پاش قىلىنىدۇ. مانا بۇ جاھانگىرلىككە قارشى كۈرەشكە ئاتلانغان ئەللەر خەلقى ئۈچۈن كۈچلۈك ئىلھام، زور مەدەتتۇر.

تىل ئىخچام، ئېنىق بولۇش، ئاز سۆز بىلەن كۆپ مەنىنى بىلدۈرۈش فىلىيەتون بەدىئىيلىكىنى تەشكىللىگەن مۇھىم ئامىل. ئاپتور ئەسەرگە ئىلىنغان بارلىق دېتاللارنى (ئىسپىزوتلارنى) بىر نۇقتىغا مەركەزلەشتۈرۈپ، باش ئاخىرىنى ئۇلاپ،

ئۇنىڭغا بىر خىل مەجبۇرىي خۇسۇسىيەتنى سىڭدۈرۈپ، تەبىئىي بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئايلانغان كۈلكىلىك ئەسەرنى ياراتقان. مانا بۇ، ئاپتورنىڭ تالانتى ۋە يۈكسەك بەدىئىي ماھارىتىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئامىللار.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ فىلىيەتونلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئوقۇساق، تەتقىق قىلىشىمىزغا، ئۇنىڭىشىمىزگە تېگىشلىك نۇرغۇن ئارتۇقچىلىقلار بار.

ئومۇمەن، لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيەتلىرىگە نەزەر تاشلىغىنىمىزدا، ئۇنىڭ قەھرىمان ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر جەڭچى ئىكەنلىكىنى ۋە كۆرەش ئىچىدە ياشاپ، بارلىقىنى كۆرەشكە ئاتىغانلىقىنى كۆرىمىز. ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتىمۇ كۆرەش ئىچىدە ئۆسۈپ يېتىلىپ، كۆپ مىللەتلىك جۇڭخۇا ئەدەبىيات گۈلزارىدا خۇش پۇراق چېچىپ ئېچىلىدى. ئۇنىڭ ھاياتى ھارماي-تالماي ئۆگىنىش ۋە ئىجاد قىلىش بىلەن ئۆتكەن جەڭگىۋار ھايات. ئۇنىڭ جەڭگىۋار ھاياتى خەلقىمىزنىڭ مەڭگۈلۈك ئۇلگىسى بولۇپ قالدى. مەشھۇر شائىر تىيەن‌جيەن لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ھاياتىغا باھا بېرىپ مۇنداق‌يازدى:

«ھاياتىڭ گۈياكى قىزىل خەت بولدى،
يېزىلدى ئۆچمەسكە ئاق قارلارغا ئۇ،
ھەم قىزىل دولقۇن ئۇ — بىر جەڭ بايرىقى،
ئاسرايدۇ بۇ قىزىل گۈلشەننى ئەبەت.»

ھەقىقەتەنمۇ شۇنداق ئىدى. ئۇنىڭدا مۇنداق زور تالانتلىك بولۇشى ئۇ ئۆسۈپ يېتىلگەن تارىخىي شارائىت بىلەن يەنى ئۇنىڭ بېسىپ ئۆتكەن جەڭگىۋار مۇساپىسى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. ئۇ كۆرەشكە تولغان دەۋردە ياشىدى، كۆرەش بىلەنلا ئازادلىققا چىقتى مۇمكىنلىكى، گەرچە بۇ يول ئەگرى-توقاي، مۇرەككەپ، خەۋپلىك ۋە ئىنتايىن جاپالىق بولسىمۇ،

خەلقنىڭ بەخت-سائادىتى ئۈچۈن مۇشۇ يولدا مېڭمىشىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئاڭلىق هالدا چۈشەندى. شۇڭلاشقا ئۆركەشلەپ تۇرغان كۈرەش قاينام‌لىرىغا شۇڭغۇپ كىرىپ، پۈتكۈل جۇڭخۇا مىللىتى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپە يارىتتى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ جەڭگىۋار ئىنقىلابچى بولۇش بىلەن بىللە، ئىجادىيەت سېپىدە شائىر، دراماتۇرگ، يازغۇچى، رەسسام ۋە تالانتلىق ئارتىس ئىدى. ئۇ تىرىشچانلىق كۆرسەتىش ئارقىلىق ئۆز ئىجادىيىتىنى يۈزەكىلىكتىن چوڭقۇرلۇققا ئايستىراكتىلىقتىن كونكرېتلىققا قاراپ راۋاجلاندۇرۇپ، ئۆزىدىكە خاس ئالاهىدىلىككە ئىگە بولغان ئىجادىيەت يولىنى ئاچتى. ئۇ بارماق ۋەزىن ۋە چاچما شېئىرىدىن ئىبارەت ئەركىن شەكىلنى تاللاۋېلىپ، ئۇنى بارغانسېرى مۇكەممەللەشتۈردى؛ شېئىرنىڭ تۈپ ئاممىلى بولغان تىل ۋاستىسىنى قوللىنىش جەهەتتە يېڭىچە ئەدەبىي تىلدا يېزىشنى ئاساس قىلىپ ئۆز ئەسەرلىرىنى ساپ، چۈشىنىشلىك، راۋان بولۇشتەك ئالاهىدىلىككە ئىگە قىلدى. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا چۈشىنىش قىيىن بولغان جۈملىلەر، ئەرەب، پارىس سۆزلىرى، هەشىمەتلىك قۇرۇق ئىبارىلەر يوق دېگۈدەك. شائىر كېيىنكى يىللاردا، بەدىئىي تەپەككۇرنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە قاراپ يۈرۈش قىلىپ، ئىدىيەۋىلىك بىلەن بەدىئىيلىكنى زىچ ماسلاشتۇرۇپ، يېڭى پىكىر، چوڭقۇر هېسسىياتقا ئىگە بىر قىسىم شېئىرلارنى يازدى. بۇ شېئىرلاردا بەدىئىي تەپەككۇرنىڭ ئوخشىتىش، جانلاندۇرۇش، سىمۋوللاشتۇرۇش، مۇبالىغە، رېتورىك خىتاب، رېتورىك سوئال قاتارلىق ۋاستىلىرىنى قوللىنىش ئارقىلىق مۇكەممەل ئىدىيەۋى مەزمۇنغا ۋە يۇكسەك بەدىئىيلىككە كۆتۈرۈلگەن.

«لۇتپۇللا مۇتەللىپ 40-يىللار ئەدەبىياتىدا تۇتقان ئورنى ۋە تەسىرى جەهەتتىن قارىغاندا شەك-شۈبهىسىزكى هازىرقى زامان شىنجاڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرى-

دىن بىرى بولۇشقا مۇناسىپ، چۈنكى ئۇ غايىۋى جەھەتتىن ئەينى يىللاردىكى ئىلغار دېموكراتىك ئىدىيىلەرنىڭ يۇقىرى پەللىسىدە تۇراللدى. ئۆز غايىلىرىگە كۆپلىگەن كىشىلەرنى مەپتۇن قىلىپ، ئۇلارنى يېتەكلەش رولىنى ئويناندى. شەكىل جەھەتتە دەۋر تەلىپىگە باب يېڭىلىق يارىتىش يولىدا ئىزلەندى. شۇ زامان ئەدەبىياتىنى بەلگىلىك ئورۇن ۋە ئابرويغا ئىگە قىلىشتا ئەدەبىي تەشكىلاتچىلىق رولىنى ئويناندى. ئۇنىڭ «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئىشلىگەن چېغىدا «ئەدەبىيات گۈلزارى» بېتىنى «ئاقسۇ گېزىتى» دە ئىشلىگەن چېغىدا «جەنۇب شامالىرى» بېتىنى تەشكىل قىلىپ، ئەدەبىي ئىجادىيەت ئۇچۇن يېڭى سەھنە ئاچقانلىقى ئۆز زامانداشلىرى ئارىسىدا، ئۆزىنىڭ ئەدەبىي كۆز قاراشلىرىنى تەشۋىق قىلىپ، ياش ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتىپ، يېڭى كۈچلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە يار-يۆلەك بولغانلىقى بۇ خۇلاسىمىزنى دەللىلەپ بېرىدۇ»①

خەلقىمىزنىڭ ئازادلىق ئىشلىرى يولىدا باتۇرلارچە كۈرەش قىلغان ۋە بۇ يولدا جېنىنى پىدا قىلغان يالقۇنلۇق ۋە تالانتلىق شائىر، ئىنقىلابىي قۇربان لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ تۇغۇلغانلىقىغا 1986-يىل 11-ئاينىڭ 16-كۈنى 60 يىل تولدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن شائىرنى خاتىرىلەش يىغىنلىرى ئېچىلدى ھەمدە جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شۆبىسى شائىرنىڭ ھازىرغىچە تېپىلغان ئەسەرلىرىنى رەتلەپ «لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەسەرلىرى» توپلىمىنى نەشىر قىلدۇردى. بۇ پارتىيە ۋە خەلقىمىزنىڭ شائىرغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتى ۋە سېغىنىشىنىڭ يارقىن ئىپادىسىدۇر.

---

① لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەسەرلىرىنى نەشىرگە تەييارلاش گۇرۇپپىسى «لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەسەرلىرى» نىڭ كىرىش قىسمىدىكى «لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەسەرلىرىنى تولۇقلاپ نەشىر قىلىش مۇناسىۋىتى بىلەن» دىن ئېلىندى. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 - يىل نەشرى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

1. جۇڭگو

جۇڭگو ... ...
جۇڭگو! ئانا يۇرتىمىز سەندۇ،
چۈنكى بىز مىليونلىغان خەلق
سېنىڭ ئوماق قوينۇڭدا
ساپ ھاۋاڭدا چوڭ بولغان؛
تېپىپ سېنىڭدە ئەقىل،
ئۆزىمىزنى تونۇپ ئوڭ بولغان.

ئىخ!
شۇڭلاشقا جۇڭگو،
بىزنىڭ بويىنىمىزدا تۇغمەس قەرزىڭ بار،
ئۇنى بىز مۇكەممەل قىلىمىز ئادا،
بۇ يولدا جېنىمىز پىدا.
شۇڭلاشقا مانا
كېچىپ دېڭىز ئوخشاش قانلار،
ئىگە بولۇۋاتىمىز
تارىختا كۆرۈلمىگەن ئۇتۇقلارغا.
بىراق، سەن جۇڭگو،
ئويلىساڭ ئىدىڭ،
بىرىدىن ئۆتمۈش تارىخىڭنى ۋاراقلاپ؛
شۇ چاغ روشەن بولاتتى،
سەندە كىملەر

كۆلدى پاراخلاپ ...
ئاچ تارىخىڭنى!
سېنى غالجىرلار،
قانخور مەنچىكلار،
گۆشۈڭنى شىلىگەن ئىدى.
ھەم تەييارتاپ جاھانگىرلار
سېنى تەقسىم قىلىپ بۆلگەن ئىدى.
ياپونىنىڭ قارا قاغىلىرى
قونۇپ دەرەخلىرىگە،
سېنى ئالداپ ھەر ياندىن چوقىلىغان ئىدى؟
شېرىن سۆزلەپ،
ھىيلىگەرلىك بىلەن
قېنىڭنى شوراپ، قورسىقىنى توقلىغان ئىدى.
«ئالىي جىنس بىز،
ھاكىمىيەت بىزگە خاس» دەپ،
ئەلگە ھەددىدىن تاشقىرى زۇلۇمنى سالدى.
ئەي تارىخ، يانما!
بولدى سەن ئەمدى ئۇتتۇڭ،
سەن قارا تارىخمۇ ...
شۇ قارا گەۋدىلىك يىللار بىلەن پۈتتۈڭ.
ئەمدى بىز ئاچمىز،
ئۆزىمىزنى يازمىز،
پارلاق، ئاق يېڭى تارىخ بېتىگە.
مانا ئەمدى ھېساب،
چۈنكى بىز
«ماھىر جۇڭگو ئازادچى قەھرىمانلىرى»
دەپ ئاتالدۇق.
ھەم پۈتۈن دۇنيا تارىخىغا

ئۆچمەس
ئالتۇن سىيالار بىلەن يېزىلدۇق.
مانا شۇنىڭغا دەللىلەر
بىز ئاچتۇق يېڭى يول،
ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەشلەر قىلدۇق.
ئەمەلگە قويدۇق
تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن ئىشلار.
بىز قۇرۇشقا
ئازاد يېڭى جۇڭگو
ئېيتقۇاتىمىز بىرجان،
بىر تەن،
مانا كەڭ مەيدان «دگې ممنزۇ»①
ئويلا، چوڭ شەرەپتۇر بىزگە بۇ.
شۇڭلاشقا مانا دۇنيانى چاڭ كەلتۈرۈپ،
دۇشمەنلەرنى دىر-دىر تىترىتىپ
قىلۋاتىمىز جەڭ.
«فەندى»② بىزدە كۈچلۈك،
بولغاچقا يالقۇنلۇق،
بولالمايدۇ بىز بىلەن ياپون تەڭ.
تېخى ئاتىمىز يانماي،
غۇلاچنى كەڭ.
ئەمدى جۇڭگو،
يېڭى پارلاق تارىخ ئاچ،
بۇ كۈرەش يىللىرىنى ئۇچۇق ياز،

---

①«دگې ممنزۇ» — شۇ ۋاقىتتا ئازاد رايونلاردىن تارقالغان «مەمە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشايلى» دېگەن ئاخشا.

② «فەندى» — جاھانگىر لىككە قارشى تۇرۇش. — تەھرىردىن.

قوي بۇ باتۇر يىللارغا
تارىخىي كۆرسەتكۈچ قىلىپ
ئاپىرىن، تەھسىن، ئىمتىياز ...

ياز!
كۈرەش مەنبەسى دۇئىبىي، لوكۈچياۋنى،

ياز!
ۋەتەنپەرۋەر، جەسۇر
ياش ئەسكەرلەرنى.
باز! ئارسلانلارنى،
يانماس كۆڭۈللۈك پارتىزانلارنى.
ياز!
ئارقا سەپتە تۇرغان
گۈزەل شىنجاڭنى!
مانا شۇنداق، جۇڭگو،
مەيداندا ئويناپ، ھەرمىنۇتتا سېنى قوغداپ،
سېنىڭ ئىستىقبالىڭنى
قولغا ئالىمىز.
دۇنيادا بىرلا قىلىپ
يېڭى، مۇستەقىل جۇڭگو قۇرىمىز.
جۇڭگودا مەڭگۈ
لەپىلدىتىپ،
تا ئەبىدى چۈشمەس قىلىپ،
ئازادلىق تۇغىنى قادايمىز.

1938 - يىل سېنتەبىر، غۇلجا.

2. يىللارغا جاۋاب

ۋاقىت ئالدىراڭغۇ، ساقلاپ تۇرمايدۇ،
يىللار شۇ ۋاقىتنىڭ ئەڭ چوڭ يورغىسى.
ئاققان سۇلار، ئاتقان تاڭلار قايتىلانمايدۇ،
يورغا يىللار ئۆمۈرنىڭ يامان ئوغرىسى.

ئوغرىلاپلا قاچىدۇ ئارقىغا يانماي،
بىر - بىرىنى قوغلىشىپ يورغىلىشىپ؛
ياشلىق بېغىدا بۇلبۇللار قانات قاقماي،
يوپۇرماقلار قۇيۇلىدۇ، پولىشىپ.

ياشلىق ئادەمنىڭ ;دلۇا بىر چېغى،
تولىمۇ قىسقا ئۇنىڭ ئۆمرى بىراق.
يىرتىلسا كالىندارنىڭ بىر ۋاراقى،
ياشلىق گۈلدىن تۆكۈلىدۇ، بىر يوپۇرماق.

يىللار شامىلى يەلپۈنىدۇ، ئىزلار كۆمۈلىدۇ،
يوپۇرماقسىز ياغاچ بىچارە بولىدۇ قاقشال...
يىللار سېخى، قۇرۇق كەلمەيدۇ، ئەكىلىپ بېرىدۇ
قىزلارغا قورۇق، ئەرلەرگە ساقال.

بىراق، يىللارنى تىللاش توغرا كەلمەيدۇ،
مەيلى، ئۆتۈمۈشۇن ئۆزىنىڭ يولى...
ئادەملەرمۇ ۋاقىتنى قولدىن بەرمەيدۇ،
چۆللەرنى بوستان قىلغان ئادەملەر قولى.

يىللارنىڭ قويىنى كەڭ، پۈرسىتى نۇرغۇن،
تاغدەك ئىشلار يىللار بىلەن ئۆرە تۇرىدۇ.
قاراپ باق، ئاخشامقى بۇۋاق كىچىككىنە تۇرسۇن
تۇنۇگۈن ئۆمىلەپ، ھە... بۈگۈن مېڭىپ يۈرىدۇ.

كۆرەشچان بالىلار قوغلىشىپ يىللار،
كۆرەش نەۋرىلىرىنى چوقۇم تاپىدۇ.
ئاخشام بەخت ئۈچۈن قۇربان بولغانلار
قەبرىسىنى يادلاپ گۈللەر ياپىدۇ.

مەيلى ساقال سوغا قىلسا قىلسۇن يىللار،
مەنمۇ تاۋلىنىمەن يىللار قويىندا.
ئىجادىم، شېئىرىمنىڭ ئىز تامغىسى بار
ئالدىمدىن قېچىپ ئۆتكەن ھەر پىل بويىندا.

قېرىماسمەن كۆرەشنىڭ كەسكىن چېغىدا،
شېئىرىم يۈلتۇز بولۇپ يانار ئالدىمدا.
ئۆلۈم پەستە قېلىش، كۆرەشنىڭ داۋانلىق تېغىدا
چىدام - غەيرەتنىڭ يەڭگىنى ھەردەم يادىمدا.

ئېسىلارمەن مىلتىق ئېتىپ تاۋلانغان قولغا،
يېپىشارمەن بايراق بىلەن ئالغا ئاتلىغان يولغا.
كۆرەش بايراۋانىدا ھارماسمەن ئەسلا،
يېڭىش بىلەن كېلىپ چىقمىمىز كەڭ غالىپ يولغا.

يىللار، مەيدەڭنى تۇتۇپ قاقاقلاپ كۈلمە،
ئالدىڭدا قىزىرىشتىن ئارتۇق كۆرسەن ئۆلۈمنى.

قهرىتىمەن دەپ ئارتۇق كۆڭۈل بۆلمە،
ئاخىرقى جەڭگە ئاتاپ قويارمەن ئوغلۇمنى.

يىللار دېگىزى دولقۇنلۇق بولسىمۇ،
ئوپقۇنلىرىگىنى ياردۇ بەرمەك كاراب.
يىلنىك ئۆتۈشى بىلەن قورقۇتۇپ باقسىمۇ،
ئىجاد يىللارنى قهرىتىدۇ، دەپ بېرىمىز جاۋاب.
1944 - يىل يانۋار، ئاقسۇ.

3. مۇھەببەت ھەم نەپرەت

(كىچىك داستان)

ئەلەمگە نەپرەت ئوقۇدۇم،
مۇھەببەتتىن ئىلھام ئالدىم.
ئالتە يىلنىڭغا① شېئىر توقۇدۇم،
قوبۇل قىل، بۇ سوغامنى.

I

دۈشمەن غالجىرلاپ،
يېزىغا تاشلاندى.
توپلار گۈلدۈرلەپ
ھۇجۇم باشلاندى.
ئۆرۈلۈپ تاملار،
باستى ياپونلار.

① ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئالتە يىللىقى — تەھرىرىدىن.

بالا ـ چاقلار،
زار قاخشاپ يىغلار،
ۋەيرانلىق تاشتى،
ھەددىدىن ئاشتى.
تاغلارنى كۆزلەپ،
ئەللىمۇ قاچتى.
ـــ بىزلەرمۇ ئەلدىن
قالمايلى موماي.
قۇتۇلۇشقا ئوتتىن، ـــ
دېدى جاك بوۋاي.
يىغىشتۇرۇپ
نەرسە ـ كېرەكنى؛
ئالدىراشلىقتا
تاڭدى يۇكنى.
بورۇاي كۆتۈردى
خورجۇن قاچنى.
كېرەك ـ ياراقتىن
قالدۇرماي پارچىنى؛
تۈيۈقسىزدىنلا
ئىشىك ئېچىلدى.
ئىس ۋە توپىلار
ئۆيگە چېچىلدى.
ۋۇجۇدى خاراب
بىر يىغىت كىردى.
چوڭقۇرئۇھ تارتىپ
تېڭىرقاپ تۇردى.
كۆزلىرى ئاينىچ

مەيۈس پالىلدار،
تەلەتى ئۆمسە،
تېنى غالىلدار.
مىلتىق ستۈولى
يەرگە قارىغان.
جانسىز قوللىرى
پەسكە ساڭگىلىغان.
بوۋاي ھەم مومای
لام - جىم دېمىدى.
بىر كۆرۈش بىلەن
ئوغلىن تونۇمىدى.
يات بىر قىياپەت
غۇدىيىپ تۇرار؛
كۆرمىگەن پەقەت
گەۋدە كۆرۈنەر.
لېكىن بۇ ھالەت
يەنە قىستىدى.
ۋىجدانى تېشىپ
— بول، سۆزلە، — دېدى.
ئۇ، گۇناھكاردەك
يەرگە يىقىلدى.
مەن ئوغلۇڭلار، دەپ
دېمى سىقىلدى.
مومايىنىڭ كۆزى
يوچۇن پارقىرىدى.
جىمىرلاپ يۈزى
بىرىدىن ۋارقىرىدى:

— ئوغلۇم، قوزام،—
دېدى، تاشلاندى.
بوۋاي يۈرىكىدە
غەزەپ باشلاندى،
ۋاقىتسىز كېلىش
شۇبھىگە قويدى.
گويياكى بوۋاي
ئۆزىنى سويدى.
چوڭقۇر كۆزلىرى
ياندى نەپرەتتە.
پاتقاندەك بولدى
چوڭقۇر كۈلپەتكە.
كەكە ساقلى
تىترەپمۇ كەتتى.
ئەلەم - غەزىپى
سۆزىگە يەتتى.
ئېيت نېمە ئۈچۈن،
كەلدىڭ بۇياققا؟
ھەممە كۈرەشتە
بويالسا قانغا.
قانلىق سوقۇشلار
ئەۋج ئېلىۋاتسا،
دۈشمەن ئېلىگە
زۇلۇم سېلىۋاتسا؛
دۈشمەننى يېڭىپ
سوقۇش بېسىلغاندا،
غەلىبە تۇغى
ئېگىز ئېسىلغاندا؛

كەلسەڭ بولمامدۇ،
ئاندىن بۇياقتا...
ئالمامدۇق سېنى
ئاندىن قۇچاقتا.
قارىشىڭ غەلىتە،
ئەھۋالىڭ ناچار.
كەچۈرمىشىڭنى
قىل ئەپەندى ئىزھار...

بېرىلگەن سوراق،
جاڭنى تىترەتتى.
موماي ئېچىنىپ:
«قوي، تەگمە!» — دېدى.
بوۋاي مومايغا
ئالىيىپ قارىدى.
گويا كۆز بىلەن
ھەقنى ئايرىدى:
— سوئالدىن ئۆتكەي،
راست جاۋاب بەرگەي.
باشتىن ئۆتكەننى
قويماستىن دېگەي.
سۆزىنى ئاڭلاپ،
ئوبدان چۈشىنەي،
نېمىگە كەلدى،
ئاندىن ئىشىنەي.
شۇندىلا بالام
ھەم جان قوزام دەي.

باغرىمغا بېسىپ
يۈزىدىن سۆيەي.
قارايىتتى ئانا
قاتتىق هومىيىپ.
سۆزلەلمەس ئوغلى
ئاينىچ هودۇقۇپ.
كۆرەشتىن زېرىكىپ
كەتتىم دېمىدى.
سىلەرنى سېغىنىپ
كەلدىم دېمىدى.
يۈلىنىڭ ئىشقى
قويمىدى، دېمىدى،
يۈرەك جامالىغا
تويمىدى، دېمىدى،
گەپ قىلالمىدى،
هودۇقۇپ كەتتى.
خىجىللىق دەردى
يۈرەككە يەتتى.
قىزاردى يۈزى،
پارقىراپ كۆزى،
كۆچىسىز لېۋىدىن
چىقمىدى سۆزى.
گويا تەككەندەك
ئۇستىگە قامچا،
ماڭلايدىن ئاقتى
چېپىلداپ تامچا.
يارىتامدۇ ئاتا

بۇنداق كېلىشنى؟!
ئورۇنسىز، بىئاق
بۇ «سېغىنىش» نى ؟!
ـــ سىلەرنى سېغىنىدىم،
شۇڭلاشقا كەلدىم.
ئاخىرقى ئۇۋىمدە
بىللە ئۇۋلەيدىغان.
ـــ كەچتىم سېنىڭدەك
مېنىڭ ئوغلۇم يوق
سەندەك ئوغۇلسىز
مېنىڭ كۆڭلۈم توق.
مۇنداق ئوغۇللۇق
ساڭا ئەمەس خاس.
قورقۇش ۋە تىترەش
ھەرگىز ياراشماس
نېمە قىلساڭ قىل،
بىزلەر كېتىمىز.
پارتىزانلارغا
بېرىپ يېتىمىز.
مەن قېرى ئاتاڭ
بولدۇم پارتىزان
ۋەتىنىم جېنىمدۇر،
ھەممىدىن مېھرىبان.
ئاداققى ئۇۋىمدە
ۋەتەن دەپ ئۇۋلەي.
ۋەتىنىم ئۇچۇن
ساپ قېنىم تۆكەي.ـــ

دېدى گەپ - سۆزيوق،
مومايىنى يېتىلمىدى.
ئىشىك تەرەپكە
ئوقتەك ئېتىلدى.
يىگىت ھەيكەلدەك
قېتىپلا قالدى.
چوڭقۇر خىيالغا
پېتىپلا قالدى.

II

تالاغا چىقتى،
قارىدى ئۇزاققا،
بوۋاي ۋە مومايي
كەتكەن يىراققا.
قىشنىڭ شامىلى
چېچىپ ئۆتىدۇ.
يېڭى ئىزلارنى
كۆمۈپ كېتىدۇ.
ئۆپ - چۆرە خاراب،
قارا كۆل بولغان.
باغۇ - بوستانلار
دەشتۇ - چۆل بولغان.
ھېسابسىز جەسەت
دۆۋىلىنىپ ياتقان،
يېزىنىڭ ئىچى
قانلارغا پاتقان.

لوغۇلداپ يالقۇن
ئەترابنى قاپلار.
ۋەھشىي ياپونلار
پاك جاينى تاپلار.
تۇن قاراڭغۇسى
كەلدى ـ دە باستى.
گويياكى ئۇنى
تىك دارغا ئاستى.
ئۇنىڭ يۈرىكى
خۇددى ئىدى تاش.
دارىڭ ئاستىدا
ئەگمەس ئىدى باش.
كۆزى يۇمۇلۇپ،
يەنە ئېچىلدى،
خۇددى ئالدىغا
نۇرلار چېچىلدى.
كۆردى ئالدىدا
باشقىچە گەۋدە،
چېھرىدە يېڭىش
قىلار تەنتەنە.
يۈزى قىپقىزىل،
خۇددى جەنەستە،
زىلۋا بويىلىرى
سىرلىق گۈل دەستە.
يېڭىتنىڭ كۆزى
يوغان ئېچىلدى،
پەرۋانىدەك ئۇ

قىزغا ئېتىلدى.
ــ سەنمۇ ئومىقىم،
سۆيگىنىم يۇلى
بەختىم بېغىنىڭ
ئېچىلغان گۈلى.
بىراق، ياش قىزچاق،
چېكىندى دەرھال،
ئۆزگىرىپ رەڭگى،
تىترىدى غال ـ غال.
ــ توختىغىن، تۇتما،
ماڭا قول سوزما.
مۇھەببەت شەرتىن
ۋاقتىسىز بۇزما.
ئەسكەر ئىدىڭ سەن،
نېمىگە كەلدىڭ؟!
ئۇشتۇمتۇت كەپسەن،
كىمنى سېغىندىڭ؟!
ئاتا ھەم ئاناڭ
تاغلاردا يۈرسە،
ۋەتەن يولىدا
جاپالار كۆرسە،
سەن بۇيەرلەردە
نېمە قىپ يۈرىسەن؛
دۈشمەنگە قانداق
مۇشتۇم تۈرىسەن؟!
قېنى، سەندىكى
ياشلىق ئىرادە؟

قېنى سەندىكى
تاداققى ۋەدە؟!
قېنى كۈرەشتە
باتۇر بولغىنىڭ،
دۈشمەننى سۈرۈپ،
تارمار قىلغىنىڭ؟
قېنى مۇشەققەت
جاپاغا تۆزگىنىڭ،
قېنى يېڭىشىڭ
سۈيىمدە ئۇزگىنىڭ؟!
قېنى ۋەتەنگە
جانىنى بەرگىنىڭ؟!
قېنى دۈشمەنگە
كۆكرەك كەرگىنىڭ؟!
قېنى ئېيتقىنا،
چىن مۇھەببىتىڭ؟!
ۋەدىلەر ببرىپ،
يازغان ئۇ خېتىڭ؟!
ھەربىر كۈرەشتە،
ئۇلۇغ تەۋرەشتە،
غەلبە قۇچۇپ،
يازىمەن دېگىنىڭ؟
پولاتتەك چىڭىپ،
دۈشمەننى يېڭىپ،
ئۇستۇنلۈك ئېلىپ،
بارىمەن دېگىنىڭ؟!
ھەممىسى يالغان،

سەندەك سۆيگۈم يوق،
يولىغا باققان
ئىنتىزاردىم يوق.
مۇھەببەت ئەسلى
كۈرەشتە ئاشار.
ئۇندىن كۈچ ئېلىپ،
دولقۇنلاپ تاشار.
مەندە مۇھەببەت
ھەرگىز سوۋۇماس؛
سەن چۈشەنگەندەك
نەپرەتلىك بولماس.
قىستاق كۈنلەردە
ئۆچمەس يالقۇنى.
تېڭىشساڭ ئەگەر
دېگىز شاۋقۇنى.
مەنزىلگە بارماي،
بۇندا قېلىپسەن،
كۈرەشتىن قېچىپ،
ھالدىن تېيىپسەن.
خوش ئەمىسە، جانۇ،
تاغقا كېتىمەن،
پارتىزانلارغا
بېرىپ يېتىمەن.
دېدى ـ دە، قارىدى
ئويناق كۆزىدە.
بارئىدى غەزەپ
ئوتلۇق سۆزىدە.

يىگىت بىرھازا
تاش بولۇپ قاتتى،
تىرىكلا تۇرۇپ،
قەبرىگە پاتتى.
بۇ مۇھەببەتنىڭ
نەپرىتى ئىدى؛
ئەلنى سۆيۈشنىڭ
قىزغىن تەپتىدى.
يىگىت تېلەتىن
كۆزدىن كۆچۈردى،
سۆيگۈ ئوتىنىڭ
مېھرىن ئۆچۈردى.
غەزەپكە تولۇپ،
تاغقا يول ئالدى.
«ئاھ!...» دېدى يىگىت،
قېتىپلا قالدى.
بېشى ئايلىنىپ،
كۆزى تولاشتى،
گۈلدەك چىرايى
بىرددىن سولاشتى.

II

يۈگۈردى، باردى
لېكىن ئاجال ئالدىغا.
«ئەپۇقىل» دېدى،
يىقىلىپ پۈتىگا:

— يېڭىلدىم، ئازدىم،
مەن چوڭ گۇناھكار.
غەزەپ ۋە نەپرەت
تاشنىمۇ كېسەر.

N

كېتىپ بارار جەڭ،
ئۇچ كۈندىن بېرى،
ئۇرۇش تەقدىرى
بولماي بىر سىرى.
چوڭقۇر ئاكوپلار
قويماي يىمىرىلدى،
دۈشمەن ئەسكىرى
مىڭلاپ قىرىلدى،
شۇنىدىمۇ دۈشمەن
قايتماس ئارقىغا،
جان - پېنى چىقىپ
كەلسىمۇ ھالقىغا.
ئۇرۇش تەقدىرىن
قىلىش ئۈچۈن ھەل:
ئاتاكا باشلاندى
مەيدان بويلاپ دەل.
قىقاس ۋە چۇقان
قاپلاپ مەيدانىنى؛
كۆرۈنەر خۇددى
قويماستەك جانىنى.

ئۇچراشتى ئەنە،
ئىككى تەرەپ تەڭ،
باشلاندى قانلىق
گىرەلەشمە جەڭ.
جاڭگىلىڭ نەيزىسى
دائىم سانجىلار،
كۆچلۈك قولىدا
دۈشمەن يانچىلار.
كەلسە ياپونلار
تاشلايدۇ مىجىپ،
جاڭگىلىڭ ئالدىدىن
كېتەلمەس قېچىپ.
قانلار تۆكۈلدى،
دەريا - كۆل بولدى،
دۈشمەن تارمار بوپ،
غەلىبە مول بولدى.
تاغدىن پارتىزانلار
كېلىپ قوشۇلدى.
دۈشمەن بەللىرى
تامام ئوشتۇلدى.

٧

سوقۇش تۈگىدى،
جەڭمۇ بېسىلدى.
غەلىبە تۇغى
ئېگىز ئېسىلدى.

ئۇرۇشتىن يەكۈن
قىلغاندا ليەنجاڭ،
ئۇنىڭ سۆزىنى
بۆلەتتى چۇقان.
دۇشمەن يوقاتقان
قورال ۋە جانىنى
كۆرسىتىپ كېلىپ،
ئەسلىدى جاڭنى.
ــ ۋەتەنگە باغلاپ
يۈرىكىن دائىم،
قىلمىدى ئەسلا
ئۆلۈمدىن ۋاھىم.
بۇ قېتىم جەڭدە
يالغۇز بىر ئۆزى،
كەلسىمۇ قارشى
دۇشمەندىن يۈزى،
قەدەم چېكىنمەي
ئالغا ئىنتىلدى،
دۇشمەن ئۇستىگە
ئوقتەك ئېتىلدى.
ئۇرۇشمۇ تۈگەپ،
ئىزلىدىم ئۇنى.
تەبرىكلەش ئۈچۈن
باتۇر جەڭچىنى.
ھېچكىم بىلمەيدۇ
نەدە قالغىنىن،
ياكى مەجرۇھ بوپ

هوشسز تالغنمن.
سۆزمۇ تۇگىمەي،
پەريات سالدى قىز.
مەيدانىى بويلاپ،
باراتتى ئۇ تېز.
مەيدان كېزەتتى،
كۈن - تۈن ئىزلەيتتى.
جەڭچىنىڭ ئىشقى
قەلبىدن ئېزەتتى.
چىددىيالماس ھېچ
جەسەتنى تاپماي،
يۈزىگە قىزىل
بايراقنى ياپماي.
ياقىلاپ دەريا،
باراتتى ئالغا.
ئىنتىزار بولغاندەك
گۈزەل بىر تاڭغا.
ئېشىپ قىرغاقتىن،
چىققاندا بىر چاغ،
پۈتلاشتى ئاڭا
سوزۇلغان ئاياغ.
ئاتتى ئۆزىنى
جەسەت ئۈستىگە؛
چىدالماي پەقەت
جاڭنىڭ ھۆسنىگە.
يىغلايتتى قىزچاق
تۆكۈپ يېشىنى.

يەردىن كۆتۈرمەي
مۇڭلۇڭ بېشىنى.
ــ كەچۈر يىگىتتىم،
سۆيۈملۈكۈم جاڭ،
سېنىڭدىن رازى،
ئاتا ۋە ئاناڭ.
سېنىڭدىن رازى
ئۇرۇق ـ تۇغقىنىڭ؛
سەپتىكى جەڭچى
ۋەتەن ھەم يۇرتۇڭ!

VI

مۇھەببەت، نەپرەت
بىر تۇغقان ئەمەس.
لېكىن ئۇلارنى
ئايرىماق بەك تەس.
نەپرەت ھەم لەنەت
دۈشمەنگە خاستۇر؛
دوستقا مۇھەببەت
ھەرقاچان ماستۇر.
دۈشمەنگە نەپرەت
ھەربىر يۈرەكتە
يانسۇن، تۇتاشسۇن
ئۆرلەپ پەلەككە.
ۋەتەن، بىل، ئاناڭ،
قايىنىسۇن رىغبەت،

مەشئەلدەك يانسۇن
قاينىاق مۇھەببەت.
مۇھەببەت جاڭنى
سۆرىدى جەڭگە.
باغلىغاچقا دىل
ئەزىز ۋەتەنگە.

VI

تۇن ئىدى بوران،
قۇتراپ شۇبرغان.
كىملەر شەرقە
قاراپ يول ئالغان؟!
جۇڭخۇا ئەۋلادى،
ئۇلار جەڭچىلەر.
ۋەتەن يولىدا
كۈرەشكۈچىلەر.
قۇتراپسىمۇ جۇت،
بەربىر، ماڭار،
تۇنلەر سۈرۈلۈپ،
ئاتقىچە تاڭلار.
تاڭنىڭ شولىسى
ئەنە يىراقتا؛
كۈرەش بىلەن سەن
چامدا شۇ ياقتا!

1942 - يىل ئىيۇل، ئۈرۈمچى

مۇھاكىمە سوئاللىرى

1. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە شىنجاڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتىنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى، قانداق ئىدى؟

2. لۇتپۇللا مۇتەللىپ شېئىرلىرىدا ئەكس ئەتكەن ۋەتەنپەرۋەرلىك روھنى تەھلىل قىلىڭ.

3. لۇتپۇللا مۇتەللىپ فىلىيەتونلىرىدا قانداق ئىدىيە ئىپادىلەنگەن؟ بۇ فىلىيەتونلارنىڭ تۈپ ئالاھىدىلىكى نېمە؟

§2. مەمتىلى توختاجى (تەۋفىق)

شائىر، مەرىپەتپەرۋەر مەمتىلى ئەپەندى 1901- يىلى ئاتۇش ناھىيىسىنىڭ بويامەت دېگەن يېزىسىدا، بىر مىللىي تېۋىپ ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. 1914 - يىلى پەنني مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇدى. بىر مەزگىل بولسىمۇ يېڭى زامان مەكتىپىدە ئوقۇش مەمتىلى توختاجىنىڭ يېڭىچە دۇنيا قارىشى ۋە كىشىلىك قارىشىنىڭ تېكلىنىشىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى. يېڭى مەكتەپ ئېچىش ۋە ئۇنى ئوموملاشتۇرۇش، خەلقنى زامانىۋى ئىلىم - پەن بىلەن قوراللاندۇرۇپ، ئۇلارنى تەرەققىي تاپقان مىللەتلەرنىڭ قاتارىغا ئۆتكۈزۈش، مەدەنىيەتنى يۇكسەلدۇرۇش ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۇنىڭ بىردىنبىر مەقسىتى بولدى.

مەمتىلى كىچىكىدىن تارتىپلا ئەدەبىيات - سەنئەتكە ئىشتىياق باغلىغانىدى. ئۇ شېئىر يېزىش، ناخشا ئوقۇش، ساز چېلىشنى ياخشى كۆرەتتى، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنى ۋە ئىبغىز ئەدەبىياتىنى بېرىلىپ ئوقۇيتتى. ئائىلىسىگە قايتىپ دادىسىغا يارەملىشىپ باشلىغاندىن كېيىنمۇ، ئۆزلۈكىدىن ئوقۇغۇنۇشنى ۋە شېئىرلار يېزىپ مەشىق قىلىشنى داۋام - لاشتۇردى.

1920 - يىلى، مەمتىلى تىرىكچىلىك قىلىش ئۈچۈن دا - دىسىغا ئەگىشىپ شىمالىي شىنجاڭغا - چۆچەك، بۆرتالا، غۇلجا

قاتارلىق جايلارغا باردى. مەمتىلى بۇ سەپەردە ئېئودالىق جا-
ھالەت ئىسكەنجىسىدە ئىگىراپ ياتقان خەلقنىڭ ئازاب-ئوقۇ-
بەتلىك ھاياتى بىلەن كەڭ تۇردە ئۇچراشتى. ئۇ، كىيىز ئۆ
ئۆتكەن شەھەر-يېزىلاردا، خەلقنىڭ چەكسىز ئىجتىمائىي تەڭ-
سىزلىك ۋە مىللىي زۇلۇم، خورلۇق شارائىت ئىچىدە ياشاۋاتقانلىقىنى
كۆردى. قالاقلىق، خۇراپاتلىق، ئېئودالىق ئاسارەتلەر قاتمۇ-
قات زەنجىر بولۇپ خەلقنى چىرمىۋالغانىدى. بولغۇسى شائىردا
ئۆز خەلقنىڭ بۇ خىل ئىجتىمائىي، تارىخىي پاجىئەسىگە نىس-
بەتەن چوڭقۇر ئىچىنىش پەيدا بولدى.

مەمتىلى چۆچەككە بارغاندا، 1924-يىلى قەشقەردە ۋە-
تەنپەرۋەر ئالىم ئابدىقادىر داموللىنىڭ جاھانگىرلارنىڭ غالچىسى—
ئەكسىيەتچى يالاقچىلار تەرىپىدىن سۇيىقەست بىلەن يوشۇ-
رۇن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپتى. غەزەپ-نەپرەت بىلەن
«ئوقۇدى—ئاشتى...» دېگەن مەرسىيە شېئىرىنى يېزىپ، زالىم
ئەمەلدارلار، ۋەھشىي روھانىيلارنىڭ ئەپتى-بەشىرىسىنى ئىچىپ
تاشلىدى. ئاشۇ بىر ئوچۇم ئاچكۆز، تويماس، قارا نىيەتلەرنىڭ
نەپسانىيەتچىلىكى، خىيانەتچى ھارام تاماقلىقى تۇپەيلىدىن،
قەشقەر خەلقنىڭ زۇلۇم ۋە خورلۇق تارتىۋاتقانلىقىنى نەقىل
كەلتۈرۈپ، «بۇ ئەخلاقنى پۈچەك پۇلغا ساتىدىغان» زالىملار
ئۈستىدىن شىكايەت قىلدى. خەلقى ئالەم ئالدىدا ھەقانىي
يوسۇندا مەيدانغا چىقىپ، مەشھۇر ئالىمنى ناھەق ئۆلتۈرۈۋەتـ
كەن ۋەھشىيلەرنى سوتقا تارتتى.

يەرلىك ھۆكۈمەت شائىر مەمتىلى—تەۋپىقنىڭ① ساتـ
راچلىق دۇكىنىنىڭ ئالدىغا چاپلانغان بۇ شېئىرىدىن خەۋەر تېـ
پىپ، ئۇنى دەرھال تەقىپ ئاستىغا ئالدى ۋە ئارقىسىغا پايلاقـ

① تەۋپىق—شائىرنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى بولۇپ، توغرا يولنى ماڭغۇچى
دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

چې سېلىپ قويدى. مۇشۇنداق ئەھۋالغا قالغانـدا، شائـىرنىڭ دوستلىرى ئۇنىڭغا چوڭچەكتىن باشقا يۇرتقا كېتىش توغرىسىدا مەسلىھەت بەردى. نەگە كېتىش كېرەك؟ قەيەرگە بارسا قازاندىنىڭ قۇلىقى تۆت. بۇ چاغدا شائىرنىڭ پۇرسەت تېپىپ ئوقۇش، بىلىم ئىگىلەش ئارزۇسى جۇش ئۇرۇپ تۇراتتى. بۇنداق ئىمكانىيەت ئەينى زاماندا، پەقەت تام قوشنا بولغان سوۋېت ئىتتىپاقىدىلا بار ئىدى. شائىر داۋاملىق ئوقۇش مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن، ھەر مىللەت قېرىنداشلىرىنىڭ پاناھلىقىدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا باردى.

مەمتىلى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغاندىن كېيىن، يۇرتداش مۇساپىرلار بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن داۋاملىق ئوقۇش ئىمكانىيەتلىرىنى ئىزدىدى. دەسلەپتە، ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىشنى چىڭ تۇتتى. ماركسىزم ـ لېنىنىزم كىتابلىرىنى ۋە ئىلمىي سوتسىيالىزم نەزەرىيىلىرىنى قېتىرقىنىپ ئۆگەندى. كېيىنرەك بولسا، موسكۋاغا بېرىپ، شەرق دارىلفونۇنىغا كىرىپ ئوقۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. بۇ يەردە بىر يېرىم يىل ئوقۇپ، كېيىن قارا دېڭىز بويىغا تىرىكچىلىك قىلىش ئۈچۈن باردى. ئۇ يەردە ئاشپەزلىك ۋە كاۋاپچىلىق قىلدى. ئاستا ـ ئاستا چەت ئەللىك پاراخوت شوپۇرلىرىغا ئۇيغۇرلارنىڭ مەززىلىك تاماقلىرىنى ئېتىپ بېرىپ، تەمبۇر چېلىپ ناخشا ئېيتىپ بېرىپ، دوستانە مۇناسىۋەت ئورناتتى. تۇركىيە پاراخوت خادىملىرى بۇ ياش ئاشپەزنىڭ داۋاملىق ئوقۇش ئارزۇسىغا ھېسداشلىق قىلىپ، تۇركىيىگە ئېلىپ كەتتى. ئۇ ئىستامبۇلدا دەسلەپتە قارا خىزمەتچى بولدى، شۇ جەريانىدا ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ، بىلىمىنى ئاشۇرۇپ، ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش مەكتىپىگە ئىمتىھان بەردى ۋە بۇ مەكتەپكە قوبۇل قىلىندى. مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن تىرىشىپ ئوقۇپ ئىزچىل ھالدا

ئەلاچى ئوقۇغۇچى بولدى،

مەسىلى مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئىستامبۇل شەھىرىنىڭ بىر باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئوقۇتقۇچىلىققا تەقسىم قىلىنىدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، ئۇنىڭ ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتى باشلاندى.

30 - يىللار شىنجاڭدا بوران - چاپقۇن ئىچىدە باشلاندى. يېڭى دېموكراتىيە ۋە يېڭى مەدەنىيەت، يېڭى ئەدەبىيات - سەنئەت ھەرىكىتىنىڭ دولقۇنى كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. مەسىلى توختاجى بۇ خىل ۋەزىيەتنى ئۈيغۇرلار ئارىسىدا زامانىۋى مەكتەپلەرنى قۇرۇپ، خەلقنى ئاقارتىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىشنىڭ ياخشى سىياسىي شارائىتى، دەپ چۈشەندى. شۇڭا كۆڭلىگە پۈككەن ئۇلۇغۋار غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، خەلقنىڭ خىزمىتى قىلىش ئارزۇسىدا ۋەتەنگە قايتتى. 1933 - يىلى ئۆز يۇرتى ئاتۇشقا كەلدى. ئۇ ئۆز يۇرتىدا ئالدى بىلەن، ماۋارىپنىڭ ئەۋزەللىكى توغرىسىدا تەشۋىقات، تەرغىبات ئىشلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىپ، كۆچلۈك جامائەت پىكرى تەييارلىدى. يېڭى ماۋارىپنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەيدىغان تەرەققىيپەرۋەر كىشىلەرگە تايىنىپ، يېڭى مەكتەپ قۇرۇشنىڭ ھەر خىل ئاساسلىرىنى تىكلىدى. ئاندىن ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەيدىغان قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئاچتى. ناھىيە مەقىياسىدا ئاقارتىش تەشۋىقاتى يۈرگۈزدى. كۇرسانتلار رەتلىك تىزىلىپ، ھەيۋەت بىلەن مېڭىپ، ناھىيە شەھىرى ۋە ھەرقايسى يۇرتلارنى ئارىلاپ، مەسىلى (تەۋپىق) يازغان «بىز مۇئەللىم!» دېگەن ناخشىنى توۋلاپ ئۆتتى. ياش ئوقۇتقۇچىلارنىڭ خەلقنى ئىلمۇ - ئىرپان ئېلىشقا چاقىرغان بۇ ياڭراق يېڭى ساداسى غەپلەت ئۇيقۇسىدا جىمجىت ياتقان يېزىلارنى ئويقۇدىن ئويغاتتى. بۇ ناخشا تېكىستىدە، خەلقنىڭ ئۇزاق مۇددەت جاھالەت ئۇيقۇسىدا ياتقانلىقى، خۇراپاتلىقنىڭ دەردىنى يەتكۈچە

تارتىپ بىزار بولغانلىقى، زۇلمەت ئىچىدە يورۇقلۇققا، سائادەتكە تەشنا بولغانلىقى، بەخت-سائادەتكە پەقەت ئىلىم-بىلىم ئېلىش يولى بىلەن يەتكىلى بولىدىغانلىقى، بۇنىڭ ئۈچۈن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كەلگۈسىنىڭ قۇرغۇچىلىرى بولغان ئەۋلادلارنى تەربىيەلەشكە بەل باغلاپ چىققانلىقى بايان قىلىنغان. شېئىرنىڭ مەزمۇنى ناخشا تىلىغا خاس بولغان يېنىك، ئاددى، ئۇقۇشلۇق ئىخچام بولغاچقا، كىشىلەر (بولۇپمۇ ياش ئۆسمۈرلەر) بىر-لا ئاڭلاش بىلەنلا تۇتۇۋېلىپ ئېيتىشقان. شۇڭا ئۇنىڭ خەلق ئىچىدىكى تەسىرىمۇ چوڭ بولدى. دىڭلىغان، ئون دىڭلىغان خەلق ئۇلارغا ئاپىرىن ئوقۇدى ۋە ئالقىش ياڭراتتى، ھۆرمەت ياغدۇردى. ئوغۇل ئوقۇغۇچىلاردىن سىرت، قىزلارنىڭمۇ مەكتەپتە ئوقۇغانلىقى ۋە نۇرغۇنلىغان ئايال مۇئەللىملەرنىڭ يېتىشتۇرۇلگەنلىكى، ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجە بولدى. ئوتتۇرا ياشلىق كىشىلەر ۋە چوڭلار كەچلىك ساۋات چىقىرىش سىنىپلىرىغا تەشكىللىنىپ، 1933 - يىلدىن 1936 - يىلغىچە بولغان ئۇچ يىل ئىچىدە ناھىيە خەلقىنىڭ 70 پىرسەنتىدىن كۆپرەكى يېڭى مەكتەپلەردە ئوقۇپ، خەت-ساۋادىنى چىقاردى. ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭنى دىنىي جاھالەتلىك، خۇراپاتلىق قاپسىپ تۇرغان تارىخىي مۇھىتتا، بۇنداق زور نەتىجىگە ئېرىشمەك ئاسان ئىش ئەمەس ئىدى. شۇ تۇپەيلىدىن، مەمتىلى ئەپەندى-گە زامانىۋى مائارىپنى بارلىققا كەلتۈرۈش، ئاممىۋى خاراكتېرلىك ئاقارتىش ھەرىكىتىنى باشلاپ بېرىش ئۇنچىلا ئاسانغا چۈشمىدى. فېئودالىق ئىجتىمائىي ھالەتنىڭ توسقۇنلۇقلىرىنى باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق ۋە پىداكارلىق بىلەن بۆسۈپ ئۆتۈشكە، يەرلىك فېئودالالار، دىنىي مۇتەئەسسىپلەرنىڭ قاتتىق قارشىلىقىنى زور تاقابىل تۇرۇش كۈچى بىلەن سۇندۇرۇشقا توغرا كەلدى. شۇ چاغلاردا، مەمتىلى ئەپەندى بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ يېڭى

مەدەنىيەت تەشۋىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان سەيپىدىن ئەزىزى ئەينى ۋاقىتتىكى يېڭى ماتارىپنى يولغا قويۇشقا بولغان قارشىلىق ئۇستىدە توختىلىپ مۇنداق يازدى: «ئاساسىي قىيىنچىلىق قالاقلىق بىلەن ئىلغارلىق، دىنىي خۇراپاتلىق بىلەن پەن، مەدەنىيەت ئارىسىدىكى كۆرەش بولدى. قالاق كۆچلەر، روھانىيلار بۇ مەرىكەتكە تۆرلۈك يوللار بىلەن قولىدىن كەلگىنىچە قارشىلىق ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلدى. كۆرەش جىددىي بولدى. مۇئەللىملەر كۆرسىنىڭ ئوقۇشى باشلانغان ۋە يېزىلاردا مەكتەپ سېلىنىشقا باشلىغاندىن كېيىن، ئەكسىيەتچىلەر، مۇتەئەسسىپ روھانىيلار ئاۋۋال ھەر خىل ئەكسى تەشۋىقات ۋە ئىغۋالارنى قىلىشقا باشلىدى: «كالتە قۇيرۇقلار، دەھرىلەر دىنىمىزغا قارشى مەرىكەت باشلىدى، بولشېۋىكلارنىڭ مەكتەپلىرىنى سالغىلى ۋە ئاچقىلى تۇردى، بۇلار ھەممىسى مۇناپىق، ئىمانسىز، كالتە قۇيرۇق، ئۇزۇن چاچ، ساقىلى يوق، دىنىمىزنى قوغدايلى ...» دېگەنگە ئوخشىغان گەپلەر، ھەتتا بەزى مۇتەئەسسىپ ئاخۇنلار مەسچىتلەردە نامازدىن كېيىن ئىغۋا قىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر، ئىككى ئايدىن كېيىن بەزى كىشىلەر تەتۇر قارايدىغان، ھومىيىپ قاچىدىغان، كېيىن تىللاپ، ھاقارەت قىلىدىغان بولدى. بىز مۇئەللىملەر كۆرسىدىن جۈمە كۈنلىرى ئۆيمۆزگە بېرىپ قايتىشتا، تامنىڭ كەينىدە تۇرۇپ تاش ئاتىدىغان، ھەتتا ئوردۇبلىپ كەلتەك بىلەن ئۇرىدىغان ئىشلار پەيدا بولدى. بىز بەش، ئوندىن مېڭىپ، ئۆزىمىزنى قوغدايتتۇق. ئايرىم بالىلار قورقۇپ مەكتەپكە بارالمايدىغان بولدى. بەزىلەرنىڭ ئاتا-ئانىسىغا ئاخۇنلار بېسىم ئىشلەتكەندىن كېيىن، بالىلىرىنى ئەۋەتمەي قويدى. لېكىن، يەنە مەمتىلى ئەپەندى، بىر ياقتىن، خەلق ئاممىسىغا يۆلىنىپ، يەنە بىر ياقتىن، مامۇت سىجاڭنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇنۇملۇك تەدبىر ۋە كۆرەشلەر

بىلەن ئەكسىيەتچى كۈچلەرنى يېڭىپ، پىلانىنى ئەملگە ئاشۇرۇپ كەتتى».① مەسىلى ئەپەندى ئەنە شۇنداق خەۋپلىك ۋەزىيەت ئاستىدا كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئۆز ئىرادىسىنى مەردانىلىك بىلەن مۇنداق ئوتتۇرىغا قويدى: «بىز ھەققانىي ئىش باشلىدۇق، قارشىلىقلاردىن قورقمايمىز. ئۆلسەكمۇ ئارقىغا يانمايمىز. مەن كۆپ ئەللەرنى ئايلىنىپ، مىللەت ئۈچۈن دەپ ئوقۇپ قايتىپ كەلدىم، يەنە مىللەت ئۈچۈن مەكتەپ، مەدەنىيەت، ئاقارتىش ئىشلىرىغا قەدەم قويدۇم. مەن قارشىلىقلا بولىدىغانلىقىنى بىلمەن، شۇنى ئېيتىشىم كېرەككى، ھەتتا بىرەر كۈنى ئالتە پۇللۇق بىر قوغۇشۇن ئوق مېنىڭ كۆكرىكىمگە كېلىپ تېگىشى مۇمكىن، شۇنداقتىمۇ مەن كەينىمگە يانمايمەن. مەن مىللەت ئۈچۈن ئوقۇدۇم. مىللەت دەپ ئۆز يۇرتۇمغا قايتتىم. مىللەت ئۈچۈن خىزمەت قىلمەن، مەيلى قانچە يىل، ھەتتا قانچە ئاي خىزمەت قىلىپ، مىللەت ئۈچۈن قۇربان بولسام، ئارمىنىم يوق ...»② مەسىلى ئەپەندى ھەممىدە خەلق ئاممىسىنىڭ قوللاپ-قۇۋۋەتلىشىگە، زامانىۋى تەرەققىياتقا ئىنتىلگۈچى سانسىزلىغان ياشلارنىڭ قىزغىن ھىمايىسىگە ئىگە بولدى.

مەسىلى ئەپەندى، بىر تەرەپتىن، ئەنە شۇنداق ئەملىي ھەرىكىتى بىلەن خەلقنى يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىگە باشلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئەدەبىي ئىجادىيىتى ئارقىلىق خەلق ئاممىسىنى ئويغىتىشقا، دەس تۇرغۇزۇشقا ھەرىكەت قىلدى. غەپلەت ئۇيقۇسىدا يېتىۋەرسە، بەخت قۇشىنىڭ ئۆزى ئۇچۇپ كېلىپ، بۇ يۇرتىنىڭ بېشىغا قونمايدىغانلىقىنى شۇم تەقدىرنى ئۆزگەرتىش

---

① مەيىدىن ئەزىزى: «ئاتۇشتا ئىككىنچى قېتىملىق ماتارىپچىلىق»، «مەشئەل» ژۇرنىلى، 1985 - يىل 8 - ئاي.

② يۇقىرىقى ماقالىدىن ئېلىندى.

كىلى بولمايدىغانلىقىنى، بۇنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئۈيۇشۇپ كۈرەش قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تەشۋىق قىلىدى. ئۇ خەلقنى كۈرەشكە دەۋەت قىلىپ، مۇنداق يازدى:

ئويغان خەلق يۇرتۇڭنى سەن قوتۇلدۇر،
مەكتەپ بىلەن چىراغ ياققىن نۇر تولدۇر!

پۈتسۇن ئەدى زۇلمەت دەۋرى ئىستىبدات،
شۇم تەقدىردىن قارا كۈندىن بول ئازاد!

سائادەتنىڭ ئۈچۈن تىرىش، ھىممەت قىل،
پەرزەنتلەرنى ئاقارتىشتا خىزمەت قىل.

دەس تۇر ئەمدى، ئاتىلان خىزمەت يولىغا،
ھۇما قۇشى قونسۇن ئەۋلاد قولىغا!

شائىر مەمتىلى (تەۋپىق) «ئويغىنىڭ ئەھلى ۋەتەن» دېگەن شېئىرىدا، ياڭ زېڭشىن، جىڭ شۇرېن گۇرۇھىنىڭ «ئانا-دانلاشتۇرۇش» سىياسىتىنى قاتتىق سۆكۈپ، كۈندىن-كۈنگە ھالى خاراب بولاشقان، ئېزىلگەن، يانجىلغان ۋە نادانلىشىپ كەتكەن خەلقنى بەختىيارلىق، شادلىق ۋە قەد كۆتۈرۈشنىڭ يولىنى كۆرسىتىپ بېرىپ، ئەۋلادلارنى تەرەققىي تاپقان ئەللەرگە ئوخشاش، ئىلىم-پەننى، سانائەتنى راۋاجلاندۇرۇپ، خەلقىمىزنى ئىلىم-پەن نۇرىنى چېچىپ، ئۆز ئېلىنىڭ خوجايىنلىق ھوقۇقىنى قولغا ئېلىشقا رىغبەتلەندۈرگەن.

شائىر مەمتىلى مەدەنىيەت ماتارىپىنا گۈللىنىش ۋەزىيىتى بارلىققا كېلىپ، ئىلىم-پەن ئۆگىنىشنىڭ بىرقەدەر ياخشى ۋە

زىيىتى يارىتىلغانلىقىدىن چەكسىز خۇشالىلىق ھېس قىلىدى. چۈنكى بىر ئىنقىلابىي جەڭچى ئۆچۈن ئېيتقاندا، ئۆز خەلقىنىڭ غېمى ئۇنىڭ غېمى، بەخت - سائادىتى ئۇنىڭ بەخت - سائادىتىدۇر. شۇڭلاشقا شائىر ئۆزىنى ۋەتىنىمگە ۋەكالىتەن، خەلقە ۋەكالىتەن، دەپ يازالايدۇ، ۋەتەن، خەلقىنىڭ پەرزەنتى سالاھىيىتى بىلەن كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ، شائىر ئەنە شۇ مەدەنىيەت ھەرىكىتى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانغان، ئىلىم - پەن ئۆگىنىشنىڭ دولقۇنى كۆتۈرۈلگەن يىللاردىكى ۋەزىيەتنى ئۆزى ئۆچۈن شادلىق ھېس قىلىدى ۋە خەلق ياخشى كۈنگە ئېرىشكەن ۋەزىيەتنى «كۈن تۇغدى» دەپ تەسۋىرلىدى.

مەمتىلى توختاجى (تەۋپىق) خەلقپەرۋەر شائىر ئىدى. ئۇ ئامما بىلەن ئىچقويۇن - تاشقۇيۇن بولۇپ، ئۇلارنىڭ دەرد - ئەھۋالىغا قۇلاق سالغان، ئۇلارغا كۆيۈنگەن ۋە ھېسداشلىق قىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپ ھاللاردا كىشىلەر ئۇنىڭ يېزىلاردىكى نامرات ئادەملەر بىلەن بىللە يۈرگىنىنى، پاراڭلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرەتتى. بىر كۈنى ئۇنىڭ راخمان ئىسىملىك بىر ئاشىق بىلەن كوچىدا پاراڭلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن بىرنەچچە ئايال ئۆزئارا: «كۆردۈڭلارمۇ؟ مەمتىلى ئەپەندى راخمان بىلەن بىللە كېتىۋاتىدۇ» دېيىشىدۇ. بۇ پاراڭنى ئاڭلاپ قالغان شائىر دەرھاللا ئۇلارغا جاۋابەن:

سۆيسە سۆيىمەن يەر بىلەن يەكسان بولسا،
سۆيمىسە سۆيىمەم مىسرغا سۇلتان بولسا.

دېگەن شېئىرنى ئوقۇيدۇ. بۇنىڭدىن شائىرنىڭ ئۆز خەلقىنى قانچىلىك سۆيىدىغانلىقى روشەن كۆرۈنىدۇ.

شائىر مەمتىلى توختاجى ھەرگىزمۇ ئۆز نەتىجىسىدىن مەغ

رؤرلىنىپ كەتمىگەن. كىشىلەرگە ئۇلارنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى، مەرتىۋىسى، كىيىم - كېچمىكىگە قاراپ مۇئامىلە قىلمىغان. ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن پارلاق ئىستىقبال ئىستىگەن، ئۆز ئېلىگە جان پىدالىق بىلەن ئىشلەپ، يۈكسەك ئارزۇ ئىستەكتە بولغان. شائىرنىڭ «ۋەتەن مەقمدە»، «ئالتۇن ئۆلكە»، «قۇتۇلۇش يولىدا»، «بىز ۋەتەن ياشلىرى»، «مۇبارەك ۋەتەن» قاتارلىق ۋەتەن توغرىسىدا يازغان شېئىرلىرىدا، رېئال دەۋر، شېرىن شەكىي ھۆكۈمرانلىقى پاش قىلىنغان، خەلق زۇلۇمەتلىك تۇزۇمىنى ئاغدۇرۇپ، يېڭى پارلاق ئىستىقبال يارىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا چاقىرىلغان. بۇلاردىن شائىرنىڭ ئەينى دەۋردە ئۇيغۇر يېڭى مەدەنىيەت مەرىكىتىنى بازلىقىقا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قانچىلىغان مەردانىلىك بىلەن كۈرەش قىلغان كەسكىن، ئىنقىلابىي جەڭچى ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. گەرچە شائىر يېڭى مەدەنىيەت، يېڭى زامانىۋى ماتارىپنى قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن شۇنچە زور تىرىشچانلىقلار كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ بۇ تارىخىي خاراكتېرلىك تىرىشچانلىقى زۇلمەتلىك دەۋر، ئادالەتسىز تۇزۇمنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىمايى قالمىدى. ئەسلىدىلا شېرىن شەكىي ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتنى، بولۇپمۇ يەرلىك فېئودال مۇتەئەسسىپ كۈچلەر شائىر يولغا قويغان ئىلغار ئاقارتىش ھەرىكىتىنىڭ داغدۇغىلىق قانات يېيىشىدىن تازا خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. شۇڭلاشقا 1936 - يىلى 7 - ئايدا، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى شائىرنى مەكتەپتىن قولغا ئالدى. ئاز ئۆتمەيلا مەمتىلى قەشقەردىكى ياۋاغ تۇرمىسىگە تاشلاندى ۋە ياتقان تۇرمىسى بىلەن بىللە كۆيدۇرۇپ ئۆلتۈرۈلدى. شۇ چاغدا ئۇ تېخى 36 ياشتا ئىدى. ئۇ ئۆزى ياتقان تۇرمىنىڭ تاملىرىغا نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغانىدى؛

بۇلبۇللار تۆتقۇن بولدى، يۇرتنى بۇلغىدى قاغا،
كىم بولسا ۋەتەنپەرۋەر بىر كۈن ئىسلۇر دارغا.

ئۇرغۇپ تۇرغان ئىسىق قان جىسمىمدا ئىسيان ئېتەر،
كۆنده دۇشتۇمدەك كېسەك خەت يېزىپ تۆگەپ كېتەر.
دېگەن شېئىرىي مىسرالىرى شائىرنىڭ ئىدىيىسى ۋە روھىي كەيپىياتىنىڭ خاتىرىسىدۇر. مەمتىلى توختاجىنىڭ شېئىرلىرى ئۇنىڭ ئىلغار دۇنياقارىشىنىڭ، ھاياتى غايىسىنىڭ ۋە ئەينى ۋاقتىتىكى تارىخىي شارائىتنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، شائىر ئۆز شېئىرلىرىدا ۋەتەننى، خەلقنى، ئىلىم - پەننى، ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنى ۋە ئەينى يىللاردىكى خەلق ئىنقىلابىنىڭ بوران - چاپقۇنلىرىنى كۆيلىگەن. فېودالىزم جاھالىتىنى رەھىمسىز تۇردە پاش قىلىپ ۋە ئەيىبلەپ، ئادالەتسىز كونا دۇنيانى گۈمران قىلىش، پارلاق كەلگۈسىنى يارىتىش گۈزەل ئارزۇسىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئەنە شۇ غايىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن بولغان ئىنقىلابىي كۈرەشكە ئۆزىنى بېغىشلىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شائىر مەمتىلى توختاجى (تەۋپىق)نىڭ ھاياتى جەڭگىۋار ھايات، ئۆلمەس ھاياتتۇر.

---

① .....

تەۋفىق شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

ئوقۇدى ـ ئاشتى...

ئوقۇدى ـ ئاشتى باشقىلار بىزدىن ئەي قەدىردانلار،
كۆرگەچكە ئۇلارنىڭ ئىجتىهاتىنى قاينار ۋىجدانلار.

هاۋادا لاچىنەك جەۋلان قىلۇرلەر باشقا مىللەتلەر،
قالدۇق بىز ئۇلاردىن بەكمۇ ئارقىدا، ئويلا ئىممەتلەر.

ئۆگەتمەس بىزلەرگە هەق كالامنى بىلگەن ئالىملار،
ئەخلاقىنى پۇچەك پۇلغا ساتقاي بىزنىڭ زالىملار.

رىشۋە① بار يەرگە ئاچ قاشقىر كەبى دەمسىز چاپارلەر،
بېشىدا سەللە، قولىدا تەسۋىي، هەقتىن قاچارلەر.

ئويلاڭلار! زاكات ـ ئىسقات كىملەرنىڭ هەققى كىملەر ئالۇرلەر،
نى ـ نى خىيانەتلەر هەيۋەت تون ئىچرە پىنهان قالۇرلەر.

مۇيەسسەر بولدىلەر باشقا ئەللەرگە ئانچە هېكمەتلەر،
ئەمىلىگە قارىتا بەردى ئاللا شانۇ ـ شەۋكەتلەر.

ئوقۇيمىز، بىلمەيمىز، لىسانۇ ئەرەب مۇشكۈل تىلى بىزگە،
يادىكار قالغان يوق بىر نۆكتە هېكمەت ئۇلاردىن بىزگە.

---

① رىشۋەـرىشۋەت، پارا.

قەشقەردە يېتىملەر ھامماﻡ ئاستىدا كۆلدە ياتۇرلەر،
تەربىيىسىز، ئوشۇق ئويناپ، نەشە تارتۇرلەر.

مەرھۇمى دامۇللا ئابدۇلقادىرى ناھەق كەتتىلەر،
گۇناھى نېمە؟ پەقەت بىزگە ھەقنى ئۆگەتتىلەر.

بىز ــ مۇئەللىم!

بىز ــ مۇئەللىم يۇرتلاردا مەكتەپ ئاچىمىز،
خەلقىمىزگە يېڭىچە نۇرلار ساچىمىز.
تالاي يىللار زۇلمەتتە تۇنەپ خار بولدۇق،
ئىلىم ــ ئىرپان يولىغا شۇنچە زار بولدۇق.
خۇراپاتتا قالدۇرۇپ ئەزدى زالىملار،
كۆزلىرىمىز قارىغۇ كۆپ ناچار بولدۇق.

بىزنىڭ ماڭغان يولىمىز سائادەت يولى،
بىز ۋەتەننىڭ يېڭىدىن ئېچىلغان گۈلى.
ئوقۇتىمىز ئەۋلادنى يېڭى پەن بىلەن،
پۇختا بولسۇن مەكتەپنىڭ بېسىلغان ئۇلى.
يورۇق تاڭغا تەلپۈندى ۋىلايىتىمىز،
ئىلىم بىلەن تىكلەنگەي ئىناۋىتىمىز.
مەنبە بولدى ئىرپانغا يۇرتىمىز ئارتۇش،
ئىرپان بىلەن ئېچىلغاي سائادەتىمىز.

ئويغىنىڭ ئەھلى ۋەتەن

ئويغىنىڭ ئەھلى ۋەتەن، بىزمۇ شادان بولسىنىڭ،
ئىلمۇ ــ ئىرپان يولى ئۈچۈن ئەمدى قۇربان بولسىنىڭ!

ئەچچە يىللاپ ئۇخلىدۇق، كۈندۈز ئىدى قاراڭغۇلۇق،
ئېچىلىپ ئىرپان يولى قاراڭغۇلۇق بولدى يورۇق،
تۇتىشىپ قوللارغا قول شادۇ - خەندان بولسىنىڭ.
ئەي ۋەتەن ئەۋلادى ئەمدى ئۇيقۇدىن كۆزۈڭنى ئاچ،
ئىلمۇ ئىرپان نۇرى ئال، مىللىتىڭ باشىگە ساچ،
ئۆزگىدەك ئۆز يۇرتىمىزغا بىرمۇ سۇلتان بولسىنىڭ!

قۇياش تۇغقاندا

تۇغدى قۇياش، ساچتى نۇر يۇرتىڭ تاغۇ - تاشىگە،
ئۇنىڭ ئىلىمى يەتتى مەزلۇم خەلق باشىگە.

قۇياش نۇرى يورۇتقان ئىنقىلابنىڭ گۈلى بىز،
يۇرتىمىزغا سېچىلغان ئىلىم - ئىرپان نۇرى بىز.

يوللىرىمىز ئېچىلدى باسىمىز غالىپ قەدەم،
يورۇق كۈندىن نۇر ئېلىپ، نۇر ساچارمىز دەممۇ - دەم.

باھار كەلدى

باھار كەلدى، گۈل - چېچەكلەر ئېچىلدى،
باشىمىزغا رەھمىتى ھەق سېچىلدى.

كەتتى ئەمدى زىمىستان قىش، تاڭ ئاتتى،
ئۇيقۇمىزدىن خۇش ئاۋازلار ئويغاتتى.

كۈن نۇرىدا پارىلدايدۇ رۇجەكلەر،
ھەممە يەردە ياشنىدى گۈل - چېچەكلەر.

گۈل - چېچەكتىن باش كۆتۈردى ئوغۇزخان،
بىزنى ئالغا ئۇندىمەكتە ئۇ ھامان ...

38. نىياز باقى

خەلق ئىچىدە ئۆمۈر بويى ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، بىر پارچە ئەسىرنى ئىلان قىلماي ئالەمدىن ئۆتكەن ئەدىبلەر ئاز ئەمەس. ئەمما ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى خەلق بىلەن بىللە ياشايدۇ. مەرھۇم نىياز باقى ئەنە شۇنداق ھۆرمەتلىك كىشىلەرنىڭ بىرى.

نىياز باقى 1896 - يىلى غۇلجا ناھىيىسىنىڭ ھېدىلىۋزى دېگەن يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. بالىلىق چاغلىرىنى ئۆز يېزىسىدا ئوقۇش بىلەن ئۆتكۈزگەن. كېيىن يۇرتى ھېدىلىۋزىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ، پەنىنى ھەم دىنىي مەرسىلەردىن ساۋات بەرگەن. مەكتەپتىن ئايرىلغاندىن كېيىن، جامائەت ۋە جەمئىيەت ئىشلىرىغا ئارىلاشقان.

نىياز باقى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» مەزگىلىدە تۆھمەت بىلەن قارىلىنىپ، قاتتىق ھەرەج تارتقان. ئۇزۇن يىللار يېزىپ توپلىغان شېئىرلىرى، يىغقان قىممەتلىك تارىخىي، ئەدەبىي كىتاب ۋە قولىيازمىلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان. دەرد ئۈستىگە دەرد كېلىپ، ئۇ تاياق زەربىسى، روھىي ئازاب تۈپەيلىدىن كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، 1972 - يىلى 2 - ئاينىڭ 2 - كۈنى 76 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

نىياز باقىنىڭ ئىجادىيەت پائالىيىتى 1930 - يىللىرى باشلانغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرى زۇلمەتلىك كونا دۇنيا، ئادالەتسىزلىق، جەمئىيەتتىكى ناھەقچىلىقلارغا بولغان قاتتىق نارازىلىق، غەزەپ - نەپرەت ۋە قارشىلىق بىلەن تولغان، يېڭى ھايات يولىدىكى گۈزەل ئارزۇ - ئىستەك بىلەن سۇغۇرۇلغان، ئادالەتلىك، تەڭ - باراۋەرلىك روھى تەكتىلەنگەن، شۇنىڭدەك

كىشىلەرنى مەدەنىيەت، تەرەققىيات يولىغا مېڭىشقا ئىلھاملاندۇرىدۇ. نادانلىق، خۇراپاتلىق، قالاقلىقلارنىڭ خەلقىمىزگە كەلتۈرگەن بالايىئاپەتلىرى، زىيانكەشلىكلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىپ، ئىلىم-پەننىڭ ئەۋزەللىكىنى شەرھىلەيدۇ، بۇ نۇرلۇق يولغا مېڭىشقا دەۋەت قىلىدۇ.

نىياز باقى «ئاھ، بالام» ناملىق شېئىرىدا 12 ياشلىق بالىسىنىڭ كۆك يۆتەل بىلەن ئۆلۈپ كەتكەنلىكىگە ئېچىنىش يولى بىلەن زۇلمەتلىك، ۋاپاسىز دۇنياغا بولغان نارازىلىقىنى ئوتتۇرىغا قويسا، «ئۆلۈم» دېگەن شېئىرىدا ھاياتقا، ۋاقىتقا قانداق مۇئامىلە قىلىش — ۋاقىتنى ئەۋزەل بىلىپ، ھەرىپەتكە بەل باغلاش، ئۆمرىنى ھەرگىز غەپلەت ئىچىدە ئۆتكۈزمەي، ئىلىم-ھېكمەتكە بېرىلىش، بايلىق، ھەشەمەتكە بېرىلمەي، ئەلگە تۆھپە يارىتىش قاتارلىق ئىلغار پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا، «كاككۇك»، «نەتەي»، «ئەيلىسۇن»، «نېمىشقا» قاتارلىق شېئىرلىرىدىمۇ بۇرۇختۇملۇق، غېرىپلىق، مىسكىنلىك، قايغۇلۇق دۇنيادا ياشاپ، بىزار بولغانلىقىنى، بۇ دۇنيادىن مېھر-شەپقەت كۆتۈرۈلگەنلىكىنى بايان قىلىدۇ.

نىياز باقىنىڭ ئەسەرلىرى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ 30 — 40-يىللاردىكى تەرەققىيات ئەھۋالىنى يورۇتۇپ تۇرىدۇ. شۇڭا بىزنىڭ ئەنە شۇ دەۋر ئەدەبىياتىنى، جەمئىيىتىنى تەتقىق قىلىشىمىز، ئىگىلىشىمىزدە قىممەتلىك ئەھمىيەتكە ئىگە. نىياز باقى شېئىرلىرىدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئىدىيەۋى مەزمۇن، ئىپادىلەش مېتودىدىن شائىرنىڭ خېلى يۇقىرى بەدىئىي ماھارەتكە ئىگە، ئۆزىگە خاس بەدىئىي ئۇسلۇب يېتىلدۇرگەن تالانت ئىگىسى ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلالايمىز.

نىياز باقى شېئىرلىرى بەدىئىي جەھەتتىمۇ خېلىلا يۇكسەك نەتىجىگە ئېرىشكەن. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا لىرىك پىكىر ئەركىن،

ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇلغان، بەدىئىي تىلدىن بولۇپمۇ خەلق ئېغىز تىلىدىن مۇستەقىل بىلەن پايدىلانغان. شۇڭا ئۇنىڭ شېئىرلىرى شائىرنىڭ ئىدىيىۋى ھالىتى، كۆزقارىشى، جەمئىيەتكە، جەمئىيەتتىكى ھەر خىل شەيئىلەرگە تۇتقان مەيدان، پوزىتسىيە، كۆزقاراشلىرىنى چۈشىنىشىمىزگە ياردەم بېرىپلا قالماي، كىشىلەرگە توغرا تەربىيە، ئىستېتىك زوق بەخش ئېتىدۇ.

نىياز باقىنىڭ ھازىرغىچە بىزگە مەلۇم بولغان شېئىر، تېپىشماقلىرى، ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى كۆرسىتىپ بېرەلمەيدۇ، لېكىن بۇ ئەسەرلەردىن بىز شائىرنىڭ تاللىۋالغان ئۆزىگە خاس ئىجادىيەت يولىنى ئاساسىي جەھەتتىن چۈشىنىۋالالايمىز.

نىياز باقى شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

ئۆلۈم

ئەي، خالايىقلار بىلمىگىلار، ئاخىرى قويماس ئۆلۈم،
بارچىنى قويماي ئېلىپ كەتسە يەنە تويماس ئۆلۈم.
بىل ھاياتنىڭنى غەنىمەت، باغلىغىن مەرىپەتكە بەل،
سائىتى كەلسە ئەجەل، تەخىر مىنۇت قىلماس ئۆلۈم.
بىباھا ئۆمرۈڭنى سەن غەپلەت بىلەن ئۆتكۈزمىگىل،
قىل ئىبادەت كۈن - تۈنى، ئاخىر سېنى قويماس ئۆلۈم.
بۇ ھاياتلىق دەۋرىدە مەشغۇل بولغىل ھېكمەتكە سەن،
دەپنەتەن كەلسە ئەجەل، ھېچبىر رەھىم قىلماس ئۆلۈم.
مال - دۇنياغا ھەرگىز كۆڭۈل بەرمىگىل،
مىلك ئىلاج قىلغان بىلەن بىر زەررىچە بىلمەس ئۆلۈم.
ئەي بۇرادەر، ئانچە قىلماڭ بۇ ئۆلۈمنىڭ زىكرىنى،
قالدۇر پەقەت ئەلگە تۆھپە، بىۋاقىت كەلمەس ئۆلۈم.

نەتەي

«ۋادەرىغا دەردى بىرلەن مەن ئادا بولدۇم، نەتەي،
دۇررى گۆھەرنى يۇتتۇردۇم، تاپمىدىم، ئۆلدۇم، نەتەي.»
چۈن ئېچىلغان گۈل كەبى ياشلىقىمنىڭ دەۋرىدە،
ئاي ئۆتۈپ، كۈنلەر ئۆتۈپ، ئاخىر بۇگۈن سولدۇم، نەتەي.
ھەسرىتا، ئەي دوستلىرىم، تۇپتۇز قومۇشتەك قامىتىم،
ئېگىلىپ، پۈكلىنىپ، ئەمدى بۇ كۈن سۇندۇم، نەتەي،
كارۋان ساراي پاندا بىرقانچە كۈن مېھمان بولۇپ،

زىننىتىگە ئالدىنىپ، خۇشۇاق بولۇپ قوندۇم، نىتەي.
يەتمىشكە ھەم يەتمىش يېشىم، بىر قەتىرە تامماس كۆز يېشىم،
كونا سارايدەك بۇ تېشىم، خاراب بولۇپ قالدىم نىتەي.
قاتتىق مېنىك قاتتىق بېشىم، قانداق بولۇر ئەمدى ئىشىم،
ئەجرىم بولۇر ھەم يولدىشىم، غەم ـ قايغۇدا قالدىم، نىتەي.
سولىشىپتۇ پوستىمىز، ئايرىلىپتۇ دوستىمىز،
ھەق يولىدا سۇس بىز، ھەيران بولۇپ قالدىم، نىتەي.
بوقتۇر قېشىمدا تەڭدىشىم، مۇڭ ئېيتقىلى مۇڭدىشىم،
كەتتى ئۆلۈپ قېرىندىشىم، يالغۇز بولۇپ قالدىم، نىتەي.
توغرىمدۇ قىلغان ئىشىم، بىلىم يۇقىرى، تۆۋەن بېشىم.
پۇتلىرىمدۇر ئەۋرىشىم، مەن پۇكلىنىپ قالدىم، نىتەي.
ياستۇقتا يەتكەندە بېشىم، قاتتىق بولۇر مېنىك ئىشىم،
دەردكە تولۇر ئىچۇ ـ تېشىم، ياشىم تۆكۈپ ياتسام، نىتەي.
ۋاقتى سەپەر كەلدى يېتىپ، ئۆتتى ئۆمرۈم ئۇخلاپ يېتىپ،
قولۇم قۇرۇق، ھەسرەت ئېتىپ، خەۋپى رەجا قالدىم، نىتەي.
جان ئالغۇچى كەلسە يېتىپ، ئەھلى ئايال پەريات ئېتىپ،
ئەجەل شارابىنى مەن تېتىپ، مىسكىن بولۇپ ياتتىم، نىتەي.
قويسا مېنى گۆرگە مەگەر، قىلسا سوئال مۇڭكۇر ـ نەكىر،
ئۆزەڭ ئىلاھە، يار بەر، سېغىنىپ ساڭا كەلدىم، نىتەي.
قاراڭغۇدۇر گۆرنىڭ ئىچى، ھەسرەت ئېرۇر ئىچى ـ تېشى،
يوقتۇر شۇنان ياندا كىشى، مىسكىن بولۇپ قالدىم، نىتەي.
ياتتىڭ كۆمۈپ سەن ئەي نىياز، كەتتى ئۆتۈپ قىش ھەمدە ياز،
قىلسا ئازابلا ساڭا ئاز، ئارمان بىلەن ئۆلدۇم، نىتەي.

ئەيلىسۇن

«مەن ئۆلۈپ تۇپراقتا ياتسام كىم مېنى ياد ئەيلىسۇن،
دوستلىرىم غەمكىن بولۇپ، دۇشمەنلىرىم شاد ئەيلىسۇن.»

بۇ يۇرەكنىڭ باغلىرى - پەرزەنتلىرىم قالسا يېتىم ،
ئەل ئارا ئازار يېسە، كىملەرگە ئول داد ئەيلىسۇن،
كىم ئۇنىڭ باشىن سىلاپ، كۆڭلىنى خۇرسەن ئەيلىسە،
قول تۇرۇپ يۇزنى يۇيار، دىلنى ئابات ئەيلىسۇن.
كىم يېتىمنى رەنجىتۇر ھەم كۆڭلىگە ئازار بېرۇر،
بۇ تەرىقەت ئىشلىنى دۇنيادا بەربات ئەيلىسۇن.
كىم يېتىمگە بەرسە نان بولغاي بالالاردىن ئامان،
بولمىدۇ رىسقى پاراۋان، كۆڭلىنى خۇرسەن ئەيلىسۇن.
كىم يېتىمنى رەنجىتۇر ئەرشى - كۇرسى تەۋرىنۇر،
ئەھلىلەر ماتەم تۇتۇپ، ئانى نامەرد ئەيلىسۇن.
قىلسا خۇررەم خېلى خۇش، بولسا يېتىملار كۆڭلى خۇش،
لۇتپى دەريا قىلىپ چۇش خەيرى - ساخاۋەت ئەيلىسۇن.
گەرچە ئاقىل دانا سەن، يېتىم ھالىن سورارسەن،
يېتىم ئازابىتىن قۇتۇلۇپ، سېنى ھەم ياد ئەيلىسۇن،
كىم يېتىمگە بەرسە ئاش، كۆڭلى يۇمشار بولسا تاش،
چۇنكى ئۇلار غېرىب باش، خۇررەمى شاد ئەيلىسۇن.
ھەسكىن نىياز سەن يېتىم، ئۆلسەڭ ئۆزەڭ، قالسا خېتىڭ،
بىرقانچە كۇن تۇرسا ئېتىڭ، ئوقۇپ بۇنى ياد ئەيلىسۇن.

4§. نىم شېھەت

نىم شېھەت ئارمىيە ئىلى سايرامى 1906 - يىلى باي ناھىيىسىدىكى سايرام يېزىسىنىڭ «تېزەك قاغا» مەھەللىسىدە، كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. ئۇنىڭ دادىسى ئىلاخۇن مەرـ پەتـپەرۋەر ئادەم بولۇپ، ئوغلىنىڭ ئوقۇپ بىلىم ئېلىشىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلەتتى.

نىم شېھەت ئۆز يېزىسىدىكى كونا مەكتەپتە ساۋات چىقاردى. 1920 - يىلدىن 1930 - يىلغىچە باي ۋە كۆچاردىكى مەدرىسىلەردە، ئۇنىڭدىن كېيىن قەشقەردىكى ئاتاقلىق خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇدى. ئۇ، كلاسسىك شائىرلاردىن ناۋايى، سەككاكى، لۇتپى، زەلىلى، ئابدۇرېھىم نىزارى، نۆۋېتى قاتارلىقلارنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى زور قىزىقىش ۋە چوڭقۇر ئىشتىياق بىلەن ئوقۇغاندى.

نىم شېھىتنىڭ قەشقەردە ئوقۇۋاتقان مەزگىلى قەشقەردە ئېنگلىز ۋە شۇدت دىن تارقاتقۇچىلىرىنىڭ بىراخما دىنىنى تەرغىپ قىلىۋاتقان ۋاقتى بولۇپ، بۇ ئەمدىلا كۆزى ئېچىلىپ كېلىۋاتقان، زېرەك نىم شېھىتقا قاتتىق تەسىر قىلدى. ئۇ، قانداق قىلىپ بولسۇن، بۇ سىياسىي غەرەزدىكى يالغان دىنىي تەشۋىقاتقا پەشۋا بېرىش كېرەكلىكىنى ھېس قىلدى. شۇنىڭ بىلەن شېئىرىيەت سەھنىسىگە كۆكرەك كېرىپ چىقىپ، بۇ ئىنقىلابقا قارشى جەڭ ئېلان قىلدى. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىنىلا ئۇ، خەلق ئىچىدە تونۇلۇشقا باشلىدى. نىم شېھىت ئەنە شۇ

مەزگىللىرىدە «مانا دار ئەزەم» («چوڭ ياراشتۇرۇش») ناملىق شېئىرلار توپلىمى ۋە «ئەنۋەر رۇلھۇدا» («توغرا يول نۇرلىرى») ناملىق ئىشقىي قەسىدىسىنى جامائەچىلىك بىلەن يۇز كۆرۈشتۈردى. بۇ ئەسەرلىرىدە شۇ چاغدىكى ئەجتىمائىي تۈزۈمنىڭ ئادالەتسىزلىكلىرىنى خېلىلا چوڭقۇر پاش قىلدى.

1933- يىلى قەشقەردە گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ ئەكسىيەتچىل سىياسىتىگە قارشى دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتىلىدى. نىم شېھىت بۇ قوزغىلاڭغا ئاكتىپ قاتنىشىپ، ياردەم بولدى. شۇ چاغدىن باشلاپ شائىرغا «نىم شېھىت» دېگەن سۆز ئەدەبىي تەخەللۇس بولۇپ سىڭىپ قالدى. شائىرنىڭ 1933- يىلى 8- ئايدا يازغان «ئۆمۈر خاتىرەمدىن» ناملىق شېئىرى مانا شۇ جەڭنىڭ بەدىئىي خاتىرىسى.

ئۇ ئوق تەگكەن يېرى بىر ئاز ياخشى بولۇشى بىلەنلا، دەرھال دوختۇرخانىدىن چىقىپ باي ناھىيىسىگە قايتىپ كەلدى. بۇ مەزگىللەردە بايدەمۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇپ، مەكتەپ سېلىش، بىلىم ئۆگىنىش پائالىيىتى جۇش ئۇرۇپ قانات يېيىۋاتاتتى. ھەر تەرەپتىن ئوقۇپ كەلگەن زىيالىيلار يېتىپ كېلىپ ئەلگە مەرىپەت نۇرلىرىنى چېچىۋاتاتتى. يېڭىلىقلار يارىتىۋاتاتتى. شائىر نىم شېھىتمۇ يۇرتىغا يېتىپ كېلىپ، مۇئەللىمچىلىك قىلىپ، دەسلەپكى يېزا باشلانغۇچ مائارىپىنى بەرپا قىلىشقا ئۆز ئەجرىنى سىڭدۈردى. خەلقپەرۋەر شائىر، بىر تەرەپتىن، دەرس تەييارلاپ، يېزا ياشلىرىنىڭ كۆزىنى ئاچسا، يەنە بىر تەرەپتىن، كەڭ ياش-ئۆسمۈرلەرگە ئىلھام بېرىپ، ئۇلارنى دۇنيادىكى ئىلىم-مەرىپەت نەتىجىسىدە قولغا كېلىۋاتقان يېڭىلىقلاردىن خەۋەردار قىلىپ تۇردى. ئاخشاملىرى دېھقانلارنىڭ ئائىلىسىگە بېرىپ، ئىلىم-مەرىپەت ئۆگىنىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلەش بىلەن

بىللە، كەڭ ياش - ئۆسمۈرلەرگە ئىلھام بېرىش يۈزىسىدىن مەزمۇنغا باي، تەربىيەۋى ئەھمىيەتكە ئىگە شېئىرلار يازدى.

1936 - يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى «ئاقسۇ ئۆچۈرى» ناملىق گېزىت چىقارغاندا، ئىم شېھىت شۇ گېزىتنىڭ مۇھەررىرلىك خىزمىتىگە يۆتكەپ كېلىندى. 1945 - يىلىغىچە بولغان 10 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە شۇ گېزىتنىڭ چىقارغۇچىلار قاتارىدا مەسئۇل مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىدى.

شېئىرلىرىدا يېڭى - يېڭى پىكىر، ئىلغار مەزمۇنلارنى ئىپادىلەپ كەلگەن شائىر بۇ مەزگىللەردە خەلق ئاغزىدا رىۋايەت تەرىقىسىدە كەڭ تارقالغان يۇرگەن «سىڭ ئۆي ۋە پەرھاد - شېرىن» توغرىسىدىكى ماتېرىياللارنى توپلاپ، تەتقىق قىلىپ، مەشھۇر «سىڭ ئۆي ۋە پەرھاد - شېرىن» نامىلىق داستانىنى «ئاقسۇ گېزىتى»دە ئېلان قىلىپ، كەڭ جامائەچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى. ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە خەلق ئارىسىدىكى رىۋايەتلەرنى يىغىپ ئۆگىنىپ «لەيلى - مەجنۇن»نى ئوپېرا قىلىپ يېزىپ، سەھنىلەشتۈردى. بىراق شۇ چاغدا، ئۇ ئېغىر ئۆپكە ۋە مېڭە ئاغرىقىغا گىرىپتار بولۇپ قالدى. دوستلىرى ئۇنى شۇ چاغدىكى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا ئېلىپ بېرىپ تەكشۈرتكەندە، باش دوختۇر داۋالاشتىن باش تارتىپ: «بۇ ئادەمنىڭ كېسىلى ئېغىر، قىرىق كۈنگە يەتمەي ئۆلىدۇ، بۇنى دەرھال ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بېرىڭلار!» دەپ ھۆكۈم قىلدى. ئاقسۇ گېزىتخانىسى داۋالاش چىقىمىدىن قېچىپ، ئىم شېھىتنى ئىشتىن بوشىتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئىم شېھىت قولىدا بار مال - مۈلكىنى سېتىپ، ئۇنىڭ پۇلىغا ھارۋا كىرا قىلىپ، ئۆزىنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتى «تېزەك قاغا» كەنتىگە قايتىپ كەلدى. لېكىن شائىر ئۆلمىدى.

بەلكى بارغانسېرى ياخشىلىنىپ، تېخىمۇ زور غەيرەت - شىجائەت بىلەن ئىجاد قىلدى ...

1944 - يىلى 11 - ئايىنىڭ 12- كۈنى ئىلقىدىن پارتىلىغان ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى بارغانسېرى كېڭىيىپ، ئۇنىڭ قوراللىق قىسىملىرى «قېرىيە» ئارقىلىق بايغا - جەنۇبقا چۈشتى. شۇ يىلى 17 - ئاۋغۇست كۈنى مىللىي قوشۇن باي ناھىيىسىنى گومىنداڭچىلاردىن ئازاد قىلدى. شائىر نىم شېھىت ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئاشۇ قوشۇننىڭ تەركىبىگە كىرىپ «قوماندانلىق شتاب»نىڭ تەشۋىقات ۋە مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇپ ئىشلىدى. 1945 - يىلى 1 - ئۆكتەبىر كۈنى مىللىي قوشۇننىڭ ئاقسۇغا چۈشكەن قوراللىق قىسىملىرى بۈيرۇقىغا بىنائەن يەرلىك قوشۇننى باشلاپ ئاقسۇ كونا شەھەرنى بوشىتىپ، ئىلغا قايتقاندا، شائىرمۇ قولىغا ئالغان مىلتىقى بىلەن قەلەمنى كۆتۈرۈپ، ئۇلارغا قوشۇلۇپ غۇلجىغا چىقىپ كەتتى. ئۇ غۇلجىدا مىللىي قوشۇن باش قوماندانلىق شتابى تەشكىل قىلغان «تارىخ يېزىش» ئىشخانىسىدا ئىشلىدى. ئىلى، چۆچەك ئەتراپىدا خەلق قەھرىمانلىرى ۋە باشقا ۋەقەشۇناس كىشىلەر بىلەن سۆزلىشىپ، شۇ يەرلەردە بولغان خەلق ئۇرۇشى ھەققىدە ناھايىتى نۇرغۇن خام ماتېرىياللارنى توپلىدى ۋە رەتلىدى. داۋاملىق شېئىرلار يېزىپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى كەڭ تۈردە تەشۋىق قىلدى.

1948 - يىلى 1 - ئاۋغۇست ئىلىدا «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» قۇرۇلدى. شائىر بۇ «ئىتتىپاق»نىڭ كېڭەش ھەيئەت ئەزاسى ۋە ئۇنىڭ نەشىر ئەپكارى بولغان «ئىتتىپاق» ژۇرنىلى تەھرىر ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى بولۇپ سايلاندى ۋە ئۇ بۇ يەردە «پەرھاد - شېرىن» ناملىق داستانىنى قايتىدىن تولۇقلاپ يېزىپ چىقىپ، «ئىلى

گېزىتى»ده ئېلان قىلدى، بۈىگىدىن باشقا نۇرغۇن شېئىر ۋە ماقالىلەرنى، شۇنىڭدەك «يىلان مۇڭگۈزى»، «رەممال» قاتارلىق خەلق چۆچەكلىرىنى ئېلان قىلدى.

ئۇ خەلقنىڭ ئازادلىقىنى تەشنالىق بىلەن تەلىپۈنۈپ كۈتكەنلەرنىڭ بىرى ئىدى. بۇ تەشنالىقىنى «سەپەردىكى يارىمغا» دېگەن شېئىرىدا مۇنداق ئىپادىلەيدۇ:

تاڭ ۋاقتى يېقىنلاشتى،
جانان ئەمدى تىنچلانسۇن!
شەپەرەڭ پېشىن قىسىپ،
يەر ئۆيگە بېغىشلانسۇن!
.....
كېلىشىڭگە مەن تەشنا،
چۈنكى مەن ساڭا ئاشنا،
پاك ۋىجدان بىلەن ياشنا.
ئەل يولۇڭغا ئاتلانسۇن! ...
.....
نەم شېھىت نېمە بولدى!
ئۆزۈڭچە بۈگۈن كۈلدى؟
كۈتكەن چاغ يېقىن قالدى...
باشقىلار مۇ جانلانسۇن!...

ئۇ 1949 - يىلىنىڭ 1 - ئۆكتەبرىنى ھەر مىللەت خەلقى بىلەن بىر قاتاردا غۇلجىدا تەنتەنە بىلەن كۈتۈۋالدى. شۇ- نىڭدىن باشلاپ، ئۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ئىسلا- ھات ۋە سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ئىشلىرىغا ئاكتىپ ئاۋاز قو- شۇپ، پارتىيىنىڭ فاڭجېن - سىياسەتلىرىنى قىزغىن تەشۋىق قىلدى.

نۇ 1952 - يىلى ئۇيغۇرچىدە ئېچىلغان ئۆلكىلىك ھەر مىللەت ھەر ساھەدىكىلەرنىڭ خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىغا ۋەكىل بولۇپ قاتناشتى. ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ شائىر داۋاملىق تۇرده ئۆلكىلىك ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىلى، سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى بولۇپ كەلدى. 1956 - يىلى جۇڭگو ھەج قىلىش ئۆمىكىگە قاتنىشىپ چەت ئەلگە چىقىپ ئەرەبىستاندا زىيارەتتە بولدى. 1957 - يىلى مايدا ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ۋە يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى. نۇ كۆزگە كۆرۈنگەن جامائەت ئەربابى، كەسپىي جەھەتتىن پىشقان، ئۆزلۈكىدىن تىرىشىپ ئۆگىنىپ چىنىققان ژۇرنالىست، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆز ئالدىغا ئالاھىدە ئۇسلۇب شەكىللەندۈرگەن داڭلىق شائىر ئىدى.

لىن بىياۋ ۋە «4 كىشىلىك گۇرۇھ» زورلۇق - زومبۇلۇق قىلغان يىللاردىمۇ نۇ قەلىمىنى تاشلىمىدى. بەلكى زور غەيرەت ۋە يۈكسەك ماھارەت بىلەن ئىشلەپ «يۇسۇپ - زىلەيخا» ناملىق داستانىنى ۋە «گۆر ئاغزىدىن يانغاندا» دېگەن شېئىرىي رومانىنىڭ 1 - مىك 500 كۆبلىتىنى يازدى. كېيىنكى كۈنلەردە، نۇ شېئىرىي رومانغا يانداپ 300 دەك رۇبائىمۇ يازدى. ئەمما بالايىئاپەتلىك مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا لىن بىياۋ ۋە «4 كىشىلىك گۇرۇھ»نىڭ دەھشەتلىك زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، ئۇنىڭ يۈرىكى 1972 - يىلى 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى 65 يېشىدا ھەرىكەتتىن توختىدى، نۇرلۇق كۆزى ئارمان بىلەن يۇمۇلدى. بىر قانچە ئونلىغان ئىلمىي ۋە تارىخىي ماقالە، لىرىك شېئىر، داستان، ئوپېرا، شېئىرىي رومان، رۇبائىلارنى يازغان ئۆتكۈر قەلىمى يېزىشتىن توختاپ قولىدىن چۈشتى...

1979 - يىلى 3 - ئايدا شائىرنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈ-

رۇلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن ئۆلمەس بەدىئىي ەسەرلىرىدىن ساقلىنىپ قالغان بىر قىسمىنى بىز بىلەن يۈز كۆرۈشۈش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى.

نىم شېھىت دەۋرىنىڭ تەلىپىگە ۋاقتىدا جاۋاب بەرگەن كۆپلىگەن ئەسەرلەرنى يازدى: «بۇيۇك جۇڭگو»، «ئاسارەتتە تۇرۇپ قالغانلارغا خىتاب»، «ئالدىدا»، «خىيانەتتىن شىكايەت»، «ۋەتەن مۇھەببىتى»، «ئويغان»، «قەبرىدىن ئاۋاز» قاتارلىق مۇنەۋۋەر شېئىرلىرى ئەنە شۇ جۇملىدىندۇر.

شائىر 1942 - يىلى يازغان «بۇيۇك جۇڭگو» ناملىق شېئىرىدا يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى ئالغا سۈردى. ئۇ- لۇغ ۋەتىنىمىز جۇڭگونىڭ بايلىقى، گۈزەللىكىنى زوق - شوق بىلەن كۆيلەپ، ئۇنىڭدىن ئىپتىخارلانسا، يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ ئانا تۇپراقنا ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن- لىكىنى، بىراق، بۇ ئۇستۇنلۈكى ۋاقتىلىق ئۇستۇنلۈك ئىكەنلىكىنى ئىپادىلىدى:

سۈندۈرالماس كۈچىمىزنى شەرقنىڭ ياۋۇز چاپانلىرى،
تىز پۈكمەيمىز قانچە بولسا زەھەر لەشكەر يىلانلىرى،
تېخى مەھكەم بىرلەشتۈردى بىزنى ئۇنىڭ زىيانلىرى،
چوقۇم يېڭىمىز، بىزدە ئۇلۇغ خەلق كۈچى، يۆلەنچى بار.
بۇ جەڭگىۋار مىسرالاردا فاشىزمنىڭ جەزمەن ئۆلۈمىگە مەھ- كۇم ئىكەنلىكىنى، قەھرىمان خەلقىمىزنىڭ ئۆز ئىلىگە تاجاۋۇز قىلغان دۈشمەنلىرىنى چوقۇم تارمار قىلىدىغانلىقىنى ئالدىنئالا جاكالىدى؛ جاھانگىرلارنىڭ ئۇرۇشى تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇش ئە- كەنلىكىنى، بىزنىڭ ئادالەتلىك ئۇرۇش قىلىۋاتقانلىقىمىزنى كۆر-

سەتىپ، خەلقىمىزنىڭ ئىنقىلابىي كۈرىشىگە زور ئىشەنچ بىلەن قارىدى؛ نەم شەپەت يەنە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە ۋە گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە يۆلىنىپ، ئەمگەكچى خەلقنىڭ بېشىغا بالايىئاپەت ياغدۇرغان ئەكسىيەتچى فېئودالالار سىنىپىغا قارشى كەسكىن كۈرەش قىلدى، ئۇلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى جەڭگىۋار شېئىرلىرى ئارقىلىق ئېچىپ تاشلىدى. 1948-يىلى غۇلجىدا يازغان «ئېلىمگە ئىلھام» دېگەن شېئىرىدا، گومىنداڭنىڭ زوراۋانلىقى، زومىگەرلىكى ۋە ئاچ بۆرىدەك تويماس تەبىئىتىنى رېئال ئەمەلىيەت ئارقىلىق پاش قىلدى.

شائىر خەلقنىڭ ئەركىنلىكى، ۋەتەننىڭ ئازادلىقىنى كەڭ خەلق ئاممىسى قولىغا قورال ئېلىپ، قوزغىلىپ چىقىپ، ھۆكۈمران سىنىپلارنىسى ئاغدۇرۇپ تاشلىغاندىلا، قولغا كەلتۈرگىلى بولمىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ:

قورال تۇتماي، كۈرەش قىلماي، پەقەت ئەركىن ياشالمايمەن،
جاھان بازاردا شۇنداقلا ئازادلىقنىڭ سودىسى.

دەيدۇ. روشەنكى، شائىر بۇ يەردە قوراللىق كۈرەش ئارقىلىلا ئازادلىققا ئېرىشكىلى بولىدۇ، دېگەن ماركسىزم-لېنىنىزمچە توغرا يەكۈننى ئىلگىرى سۈرگەن. ئۇ مانا شۇ ئىدىيە ئاساسىدا خەلقنى ئىنقىلابىي ھوشيارلىققا يۈكسەى كۆتۈرۈشكە ئۇندىدى. دۈشمەنلىك ھەر خىل ھىيلە-نەيرەڭلىرى سۇلھ-سۆھبەتلىرىگە ئالدانماسلىققا، بۇ ھايات-مامات كۈرىشىدىن قايتماسلىققا، ئۇزۇل-كېسىل ۋە ئاداقچە جەڭ قىلىپ زۇلمەتلىك دۇنيانى ئادالەتلىك ھۆكۈمرانلىققا ئاغدۇرۇشقا چاقىردى:

ئۇ بەدبەخلەرنى ئىنسانپقا كېلۈر دەپ ئويلىما ھەرگىز،
كۈرەش قىلماق بولدى بۇ كۈندە ھەممە ئىشنىڭ ئەلاسى.

دىلىڭغا ئەسلى نۇقسان يەتمىسۇن تۇرلۇك كۈمانلاردىن،
گۈلۈڭنى سولدۇرمىسۇن ئۇلارنىڭ پىتنە-ئىغۋاسى.

نەم شەھىت بۇ مەزگىل ئىچىدە يالغۇز ۋەتەنپەرۋەر تېمىسىلا ئەسەر يېزىپ قالماستىن، يەنە ئىلىم-پەن، مەرىپەت ئۆگىنىش توغرىسىدىمۇ خېلى كۆپ شېئىرلارنى يازدى، نادان خەلقنى ئىلىم-پەن ئىگىلەشكە چاقىردى. 1936-يىلى 2-ئايدا يازغان «بىلىم ئىشقىدا» دېگەن مەشھۇر شېئىرى ئەنە شۇ سۆزىمىزنى دەلىللەپ بېرىدۇ. شائىر بۇ شېئىرىدا ئەمەلىيەتتىن ئۆتكەن، كىشىلەرنى قايىل قىلالايدىغان ناھايىتى مۇھىم بىر ھەقىقەتنى — پۇلغا، مۇھەببەتكە بېرىلگەن نادانلىقنى ئاقىۋىتى بىلەن، بىلىمگە بېرىلگەنلىكنىڭ پارلاق ئىستىقبالىنى ئوبرازلىق ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇپ، نادانلىقنىڭ ئاقىۋىتىنى جانلىق گەۋدىلەندۈرۈپ، بىلىمنىڭ كۈچ-قۇدرىتىنى ئۇلۇغلىدى، ئىلىم-پەن ئىگىلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلىدى.

شۇنى قەيت قىلىشقا بولىدۇكى، نەم شەھىتنىڭ بۇ دەۋرىدە يازغان شېئىرلىرى ۋە باشقا ئەسەرلىرىنىڭ سىياسىي، ئىدىيىلىكى خېلىلا ئىلغار، بەدىئىيلىكى مۇكەممەل بولۇپ، خەلقىنىڭ ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە بولغان غەزەپ-نەپرىتىنى قوزغاشتا، ئۇلارنى ئىنقىلابنىڭ غايىسىگە جەزمەن ئىشىنىپ كۈرەش قىلغۇچىلاردىن بولۇشقا تەربىيىلەشتە مۇھىم ۋە ئاكتىپ رول ئوينىدى. نەم شەھىت خەلق بىلەن ئىدىيەۋى ھېسسىياتتا، ئارزۇ-تىلەكتە، كۈرەشتە بىللە بولۇپ، خەلقنىڭ ھايات-ماماتىغا بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك بولغان جىددىي، ئېھتىياجلىق مەزمۇنلارنى يۇكسەك ماھارىتىنى جارى قىلدۇرۇپ ئەكس ئەتتۈردى. شۇڭا ئۇ، بىر جەڭگىۋار تەشۋىقاتچىغا ۋە يۇكسەك ئىنقىلابىي ئىدىيە بىلەن چېنىقىقان ئىنقىلابچىغا ئايلاندى.

چوڭقۇر ئىنقىلابىي مەزمۇن، يارقىن ئىدىيىنى ئۇرغۇپ تۇرغان ھېسسىيات ۋە كۆزەل تىلى، لىرىك ئۇسلۇبى بىلەن رېئال تۇرمۇشنىڭ كونكرېت، جانلىق ۋەقەـھادىسىلىرىگە باغلاپ، ئوبـ رازلىق ھالدا گەۋدىلەندۈردى ۋە مۇشۇ دەۋردىكى ئىنقىلابنىڭ مەزمۇنى، دەۋرنىڭ روھى، خەلقنىڭ باتۇرانىلىـق بىلەن تاجاـ ۋۇزچىلارغا، ئەكسىيەتچىلەرگە، تەسلىمچىلەرگە قارشى كۈرەش ئىچىدىكى سىماسىنى ھەر خىل كۆرۈنۈشلەر بىلەن تىپىكـلەشـ تۇرۇپ، سۈرەتلەپ كۆرسىتىپ بەردى.

نىم شېھىت ئىجادىيىتى ئۇستىدە توختالغىنىمىزدا، ئۇنىڭ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئەنئەنىسىگە ئىزچىل ھالـدا ۋارىسلىق قىلـغانلىقىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ.

نىم شېھىت ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئىنتايىـن قىممەتلىك مول ئالاھىدىلىكلىرىگە ئىجادىي ۋارىسلىق قىلـدى ۋە بۇ ئىزچىللىقنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئۇنى ھەربىر ئىنقىلابىي دەۋر تېمىسىنى ئەكس ئەتتـۈرۈشـتە ماھىرلـىق بىلەن قوللـانـدى، راۋاجلاندۇردى.

كلاسسىك شائىرلار ئۆز ئەسەرلىرىدە ۋەتەنپەرۋەرلـىـك روھىنى، ئۆز يۇرتىنى، يۇرتىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى تەسۋىرـ لەش، مەشۇقىنى سېغىنىش، ۋەتەننى قوغداپ، ئەلگە ئاسايىشلىق تىلەش قاتارلىق مەزمۇنلارنى تەسۋىرلەش بىلەن ئىپادىلىگەنىدى. شائىر نىم شېھىت بولسا، بۇ خىل ئىدىيىۋى مەزمۇننى رېئاللىق بىلەن زىچ بىرلەشتۈردى. ۋەتىنگە بولغان مۇھەببىتى، سۆيـ گۈ ھېسسىياتى، سېغىنىشى ۋە قەدىرلىشىنى ئۆز شېئىرلىرىدا روـ شەن گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىپلا قالماستىن، بەلكى ۋەتەن ئازادلىقى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ئىنقىلابىي كۈرەشلەرگە ئۆزى بىۋاسىتە قولىغا قورال ئېلىپ قاتناشتى، جانپىدالىق بىلەن ئېلىپ بارغان

كۆرەش ئەھلىيىتىنى ئۆز ئىجادىيىتىدە ئەكس ئەتتۈردى.

كلاسسىك شائىرلار ئۆز ئەسەرلىرىدە خەلقنىڭ مۇڭ-زارى، تارتقان ئازاب-ئوقۇبەتلىرى، ئارزۇ-ئىستەكلىرى، كەل-گۈسىگە بولغان تەلپۈنۈشلىرىنى بىۋاسىتە ئىپادىلىگەن، شۇنىڭ-دەك زۇلمەتلىك دۇنيانىڭ ئادالەتسىزلىكلىرى، ۋەھشىيلىكلىرىنى پاش قىلغانىدى. شۇ يول بىلەن ئازاب-ئوقۇبەت دېگىزى ئىچى-دىكى خەلقنى ھېسداشلىق، ھەمدەردلىك قىلغان، ئەمما ئەگەچى خەلقنىڭ ئازاب-ئوقۇبەت دېگىزىدىن قانداق قۇتۇلۇش، ئارزۇ-ئارمىنىنى قانداق ئەملگە ئاشۇرۇش يولىنى كۆرسىتىپ بېرەلمىدى، ھەر خىل تارىخىي، سىياسىي چەكلىمىلەر تۈپەيلى-لىدىن كۆرسىتىپمۇ بېرەلمەيتتى. ئىم شېھىت خۇددى كلاسسىك شائىرلارغا ئوخشاش، خەلق بىلەن ھەمدەردلىكىدە، تەقدىر-داش بولدى، خەلقنىڭ ئۇستىدىن تاغدەك بېسىپ تۇرغان ئەز-گۈچى سىنىپلارنىڭ چېكىدىن ئاشقان جىنايەتلىرىنى غەزەپ بە-لەن پاش قىلىپلا قالماستىن، بەلكى خەلقنى ماركسىزم-لېنىنىزم بىلەن قوراللانغان ئىنقىلابىي پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئۇيۇل-تاشتەك ئۇيۇشۇپ، ئىتتىپاقلىشىپ، بىر نىيەت-بىر مەقسەتتە، مۇرىنى-مۇرىگە تىرەپ كۆرەش قىلىشقا، كونا دۇنيانى پاچاق-لاپ تاشلاپ، يېڭى ھاياتقا ئىرىشىشكە ئىلھاملاندۇردى.

داستانچىلىق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا ئۇزاق قەدىمكى زامانلاردا پەيدا بولغان بىر خىل شەكىل. ئىم شېھىت داستانچىلىقتىن ئىبارەت شېئىرىيەتىمىزنىڭ بۈيۈك تۇرىدىمۇ ئەسەرلەر يېزىپ، ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىمىزدىكى داستانچى-لىقنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. شائىرنىڭ خەلق رىۋا-يەتلىرىگە ئاساسەن يازغان «مەنك ئۆي ۋە پەرھاد-شېرىن» ناملىق داستانى يالغۇز شېئىرىيەت سەھىپىسىدىلا زور قى-مەتكە ئىگە بولۇپ قالماستىن، بەلكى تارىخىي نۇقتىدىن قار-

غاندىمۇ ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

داستاندا، مىڭ ئۆي توغرىسىدا، يەرلىك خەلق ئىچىدە تارقىلىپ يۈرگەن ھەر خىل ئەپسانە، رىۋايەت ۋە قىياسلارنىڭ ئاساس قىلىپ، پەرھادنىڭ خوتەنلىك، شېرىننىڭ كۇچارلىق ئىكەنلىكىنى، مىڭ ئۆينى پەرھاد ۋە ئۇنىڭ قولداشلىرى قېزىپ، تاملىرىغا زىننەت بەرگەنلىكىنى زور ماھارەت ۋە چىرايلىق بەدىئىي تىل بىلەن سۈرەتلەپ بېرىدۇ. شۇنداق قىلىپ، شائىر رىۋايەتلەردىن رېئاللىققا يۈرۈش قىلىدۇ ۋە ھېكايىنى تارىخىي چىنلىققا ئىگە قىلىدۇ.

ئىم شېھىت يەنە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شەجەرىسىدە ئىز چىلىقى ئىگە بولۇپ كەلگەن ئەنئەنىۋى تېما — بىلىم ئارقىلىق ئەقىل — ئىدرەككە ئىگە بولۇش، نادانلىقنى تەرك ئېتىش، بىلىم ئىكەلەرنى ئۇلۇغلاش ۋە ھۈرمەتلەشتىن ئىبارەت ياخشى ئادەتنى راۋاجلاندۇرۇپ، مەرىپەت ئىگىلەش، بىلىم ئېلىش ئارقىلىق قۇدرەتلىك قورالغا ئىگە بولۇپ، مەۋجۇت ئىجتىمائىي قۇرۇلمىنى كۆمپەيكۇم قىلىپ پاچاقلاپ تاشلاپ، يېپىيېڭى دۇنيا يارىتىش ئىدىيىسىنى كىشىلەرنى قايىل قىلارلىق دەرىجىدە ئوتتۇرىغا قويۇپ، خەلقنىڭ قارشى ئېلىشى ۋە ئالقىشىغا ئېرىشتى.

ئىم شېھىت ئۆز شېئىرلىرىنى كلاسسىك ئەدەبىياتنىڭ ئارۇز ۋەزنى ھەم خەلق قوشاقلىرىنىڭ بارماق ۋەزنى شەكلىدە بىلەن يازدى. كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغىنى، ئىم شېھىت ئارۇز ۋەزنى شەكلىنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئۆزىگە خاس ئىستىل بىلەن تېخىمۇ جارى قىلدۇردى. ئۇنىڭ شېئىر ئۇسلۇبى ئىدىيىسىنىڭ روشەن ۋە چوڭقۇرلۇقى، بەدىئىي تىلىنىڭ ئويناق ۋە رەڭدارلىقى، شېئىرىي رىتىمىنىڭ راۋانلىقى ۋە جۇشقۇنلۇقى بىلەن ئالاھىدە پەرقلىنىدۇ.

ئەدەبىيات — سەنئەت ئىجادىيىتى بىر خىل مەنىۋى ئىشـ

لەپچىقىرىش بولۇپ، ئۇ ئوبرازلىق تەپەككۇر ئارقىلىق تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. شائىر نىم شېئىرت بولسا، ئۆز ئىدىيىسىنى رېئال تۇرمۇش مەزمۇنىغا باي بولغان كۆرۈنۈشتە، كونكرېت دېتاللاردا، ناھايىتىمۇ ھاياجانلىق ۋە جانلىق گەۋدىلەندۈرىدۇ. بولۇپمۇ شائىرنىڭ تەقلىد قىلىش، ئوخشىتىش، سېلىشتۇرۇش ئۇسۇللىرى ئۇنىڭ شېئىرلىرىغا بەدىئىي كۈچ - قۇۋۋەت بېغىشلايدۇ، ئوت يۈرەك شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنى ئەسلەپ يازغان «ئەسلەيمەن» دېگەن شېئىرىدا، بۇ خىل خۇسۇسىيەتلەر مۇجەسسەملەنگەن. شائىر ئۆزىنىڭ مۇتەللىپنى ئەسلەشنى ئادەتتىكى مەۋھۇم سىياسىي ئىبارىلەر بىلەن تولىمۇ ئاددىي سۆزلەر بىلەن تۇزلا ئىپتىمالي، بەلكى بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ ئوخشىتىش، سىمۋول، جانلاندۇرۇش ۋە قىلىقلاندۇرۇش قاتارلىق بەدىئىي ۋاسىتىلىرىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، ناھايىتى ئاسانلا ئادەمنى قايىل قىلارلىق ۋە تەسىرلىك ئىپادىلىگەن.

نىم شېئىرت ئىنقىلابىي قۇربان لۇتپۇللا مۇتەللىپنى ئىپچىللىش ئالدىدا تۇرغان قىزىلگۈل غۇنچىسىغا، قىزىل گۈلىنىڭ ئىپچىللىشىنى تەشنالىق بىلەن كۈتكەن ۋە ئۇنىڭ ئىشقىدا تىنمىسىز سايرىغان بۈلبۈلغا، كۆرەش بەيگىسىدە ئوزۇپ چىققان دۇلدۇلغا...ئوخشىتىپ، خۇددى ئۇستا رەسسامدەك، ياش تالانتلىق شائىرنىڭ مەردانە قىياپىتىنى كۆز ئالدىمىزدا نامايان قىلىدۇ. بولۇپمۇ خەلقنىڭ ئوقۇمۇشلۇق ئىبغىز تىلى، ماقال - تەمسەللىرى، ئوبرازلىق سۆزلىرىدىن ئۆز ئەسىرىگە سىڭدۈرۈلگەن مەركىزىي ئىدىيىنى ئىپچىپ بېرىشكە يارىدىم بېرىدىغانلىقىنى تاللىۋېلىپ، ئۇنى ئۇستىلىق بىلەن جايىدا قوللىنىپ، شېئىرلىرىنىڭ تەسىرچانلىقى، ئاھاڭدارلىقى ۋە يېقىملىقلىقىنى كۈچەيتتى.

قاپىيە - شېئىرىي ئەسەرلەرنىڭ رېتىمى، مۇزىكىلىقى ۋە ھېسسىياتىنى كۈچەيتىپ، چۈشىنىۋېلىشقا، يادلىۋېلىشقا، دىكلاماتسىيە

سىيە قىلىشقا قولايلىق يارىتىپ بېرىدۇ. شۇڭلاشقا نەم شېھىرىمىز جۇپ قاپىيە، ئاراش قاپىيە، ئەچ قاپىيە. تۇتاش قاپىيە، ئالماش قاپىيە، سەكرەتمە قاپىيە، ئاچ قاپىيە قاتارلىق قاپىيە تۈرلىرىنىڭ ھەممىسىدىن بىمالال پايدىلاندى.

نەم شېھىرىمىز ئىجادىيىتىدىكى خاراكتېرلىك بەدىئىي خۇسۇسىيەتلەرنىڭ بىرى، ئۇنىڭ بەدىئىي تەسەۋۋۇر، فانتازىيە مۇبالىغە بايلىقىدا كۆرۈلىدۇ. ئەگەر شائىر رېئال تۇرمۇشتىكى ۋەقە، ھادىسىلەرنى تەسەۋۋۇر كۈچى بىلەن تەشكىللىمەي، ئوبرازلاشتۇرماي، ئۆز پېتىچە قەغەزگە كۆچۈرۈپ قويۇپ «تۇرمۇشنى ئىپادىلىدىم» دەپ ھېسابلىسا، ئۇنىڭدا ئاپتورنىڭ پىكرى، ھېسسىياتىنى تۇرمۇش بىلەن يۇغۇرۇلمىغان ۋە بىرلىكتە رۇلمىگەن بولسا، ئۇ شېئىر ئەمەس بىر نەرسە بولۇپ چىقىدۇ. مۇۋاپىق تەسەۋۋۇر شېئىرنى تېخىمۇ ھەقىقىي، تېخىمۇ كۈچلۈك ۋە گۈزەل قىلىدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، نەم شېھىرىمىزنىڭ ناھايىتى ئۇستۇن بەدىئىي تەسەۋۋۇر قابىلىيىتىگە ئىگە تالانتلىق شائىر. ئۇنىڭ 1947 - يىلى يازغان «قەبرىدىن ئاۋاز» دېگەن شېئىرى مانا مۇشۇ خىل خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە. ئۇ دەۋر روھىنى ۋە خەلقنىڭ ھېسسىياتىنى ئۆزىدىگە خاس بولغان ئىنىدىۋىدۇئاللىق بىلەن مۇكەممەل ئىپادىلەپ كۆرسەتتى. شۇڭلاشقا، ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىكى ھېسسىيات خەلق ئاممىسىنىڭ ئىنقىلابىي ھېسسىياتىغا ۋەكىللىك قىلالىدى.

دېمەك، نەم شېھىرىمىز ئىلىي ئۇيغۇر كلاسسىك شائىرلىرىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك، مەرىپەتپەرۋەرلىك قاراشلىرىغا ۋارىسلىق قىلغان ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرغان. ئۇيغۇر يېڭى دېموكراتىك ئەدەبىياتىنىڭ تېما دائىرىسى، غايىۋى مەزمۇنى ۋە بەدىئىي ئۇسلۇبىنى بېيىتقان ھەم ئۇنىڭ يېڭى تەرەققىيات باسقۇچىغا كۆتۈرگەن تالانتلىق ئەدەب ۋە داڭلىق شائىردۇر.

نىم شەھىت شەئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

بۇيۇك جۇڭگو

بۇيۇك جۇڭگو سېنىڭ بەش مىڭ يىللىق ئۇزۇن تارىخىڭ بار،
كۆمۈش سۇلار، ئالتۇن تاغلار ھەددىسىز ئورمان باغلىرىڭ بار،
تۇرلۇك مەدەن، نېفىت، كۆمۈر ھېچ تۈگىمەس بايلىقىڭ بار،
يەر شارىنى تويغۇزغۇدەك كەڭرى مۇنبەت تۇپرىقىڭ بار.

خۇاڭخې دەريا، جۇجياڭ بىلەن ياڭزىجياڭنىڭ شەربەت سۈيى،
تامچە ئىچسەڭ كەتمەس ئۇنىڭ لەززەتلىرى ئۆمۈر بويى،
جانغا راھەت، تەنگە قۇۋۋەت خېيلۇڭجياڭنىڭ تاتلىق سۈيى،
خەلقىڭ ئۇچۇن ئابىنايات ئېقىن دەريا سۇلىرىڭ بار.

گەر تەۋرەنسە تاغنى يۆتكەپ باشقا جايغا تاغ قىلغۇدەك،
سۈيى ئۇلۇغ دەريالارنى ئېتىپ، توسۇپ توختاتقۇدەك،
يەردە يۇرۇپ، سۇدا ئۇزۇپ، كۆكتە ئۇچۇپ نام ئالغۇدەك،
باتۇر يۇرەك تۆت يۈز ئەللىك مىليون نوپۇس ئەللىرىڭ بار.

ئوينىاقلىشىپ يايراپ يۇرگەن تاغلىرىڭدا كىيىكلىرىڭ،
سېنى كۆيلەپ سايراپ تۇرغان چىمەنلىكتە بۇلبۇللىرىڭ،
ئازاد-ئەركىن ئۇزۇپ يۇرگەن سۇدا ئالتۇن بېلىقلىرىڭ،
مىليون سىرلار يوشۇرۇنغان قاتلام-قاتلام جايلىرىڭ بار.

بۇنى كۆرۈپ چىدالماستىن كۆپتىمەن بېرى تەييارلىنىپ،
بار-يوقنى راسخوت قىلىپ، قول-پۇتقىچە قوراللىنىپ،

غالجىرلىغان پەيلى بۇزۇق يىرتقۇچلىرى راست تاللىنىپ،
ئۆزىنى ئاتتى لوگۇچياۋغا شۇم ئايىغلىق ياپون پاكار.

شۇنىڭ بىلەن سۇزۇك ھاۋا ــ يورۇقلۇقنى باستى تۇمان،
بۇلاپ ـ تالاپ، قىرىپ ـ چېپىپ، سۇ ئورنىغا ئېقىتتى قان،
شۇنداق بىر ئاز ئىلگىرىلىدى دەسلىپىدە ئىتتىك بوران،
ۋاقتىنچىلىك بىرقانچە جاي توردا بولۇپ قالدى شىكار.

دۇشمىنىڭگە يول قويۇشتى ساڭا ئۆگەي ساقلاندىلار،
ئەينەككە داغ ئورنىتىشتى ۋەھشىيلەرچە شۇ ئاندىلا،
ئادەم سۈرەت، چېقىر كۆزلۈك، سېرىق كۆڭلەك ئاپەت ـ بالا،
ئىنسانلارنى ھايۋانلاردەك قۇللاشتۇرۇش مەقسىتى بار.

بوش كەتمىدى كۆكنى يېرىپ، لوگۇچياۋدا ئېتىلغان توپ،
سەندىن بۇيرۇق بولدى بىزگە:
ــ قارشى تۇرغىن، قوزغالغىن قوپ!
قانغا قان، جانغا جان، تۇر ئورنۇڭدىن! بولۇپ توپ ـ توپ،
ھەممە بىردەك قوزغال مارشى، تاغنى تەۋرەت ھەم كۆكنى يار!

دەرھال كۆرەش باشلىدۇق بىز، دۇشمىنىڭگە قارشى تۇرۇپ،
ئازادلىق دەپ پۈتۈن خەلقنى بىر نىيەتكە ئۇيۇشتۇرۇپ،
ئالدىنقى سەپ، ئارقا سەپتە گاك ـ پولاتتىن قورغان قۇرۇپ،
دۇشمىنىڭنى گۈم قىلىشقا قەتئىي كۆرەش ۋەدىمىز بار.

سۇندۇرالماس كۆچىمىزنى شەرقنىڭ ياۋۇز چاياناىرى،
تىز پۈكمەيمىز قانچە بولسا زەھەرلەشكەن پىلانلىرى،

ئېخى مەھكەم بىرلەشتۇردى بىزنى ئۇنىڭ زىيانلىرى،
چوقۇم يېڭسەڭ بىزدە ئۇلۇغ خەلق كۈچى — يۆلەنچى بار.

خەلقىمىزنىڭ قانلىرىنى ۋەھشىيلەرچە ئېقىتسىمۇ،
گۈزەل ئاۋات شەھەرلەرنى بومبا بىلەن يىقىتسىمۇ،
يەر-ھاۋادىن ھۇجۇم قىلىپ زەھەر تەمەن تېتىسىمۇ،
پەقەت گەپ بىر، باش ئەگمەيمىز بىزدە بۈيۈك تايانچى بار.

شۇ نىيەتتە شۇ كۈرەشتە ئالتە يىلغا قەدەم باستۇق،
كۈرەش قىلىپ، غالىبىيەت مەنزىلىگە يېقىنلاشتۇق،
چىداملىق روھ، غەيرەت بىلەن تۇتقۇنلۇقتىن يىراقلاشتۇق،
چوقۇم يېڭىپ چىقىش ئۈچۈن بىزدە قەتئىي ئىشەنچە بار.
1942 - يىل ماي، ئاقسۇ.

ئېلىمگە ئىلھام

يۈرەكتە داغى ھەسرەت، دىلدا ئازادلىق تەمەننىسى،
نەدۇر ئازاد دېسەم، كۆكسۈمدە بار «قۇللۇق» نىڭ تامغاسى.

ھاياتىم ھالال ئەمگەك ۋەتەن ھەم ئەردى ممراسىم،
كېلىپ بىر مۇتتەھەم قىلماقتا خوجايىنلىق داۋاسى.

ھالال رىسقىمنى ئەركىنلىكتە ممننەتسىز يېيىەلمەيمەن،
تۇرالمايدۇ بىر تۇخۇمغا تەڭ ئون توخۇمنىڭ ھەممە ئەزاسى.

ئەگەر بىركىم زۇلۇمدىن ممڭ تۇمەنلەپ زارلار قىلسا،
چاتاق يوق تېخى ئاشماقتا ئۇنىڭ سەيلى - تاماشاسى.

يېگۈزمەي تارتمۇالغان پۇل ۋە ماللار زادى كىمنىڭكى؟...
ۋەيا ئەمگەك بىلەن تاپقانمۇ گومىنداڭنىك ئىپلاسى!

زۇلۇمنىڭ قامچىسىدىن باشقا ھېچ نەرسە كۆتۈرگەن يوق،
بۇ سۆزنىڭ ھەقلىقىگە شاھىدىم ئىنسانىيەت دۇنياسى.

قەبىھ دۇشمەنگە قارشى سەن كۈرەشكە چىقمىساڭ ئەسلا،
بۇز ئەللىك يىل ئۆمۈر كۆرمەككە بارمۇ تەڭرى ئىمزاسى؟!

قورال تۇتماي، كۈرەش قىلماي پەقەت ئەركىن ياشىيالمايمەن،
جاھان بازاردا شۇنداقلا ئازادلىقنىڭ سودا سى.

قاراش ئورنىغا ئەمدى قىلىچنى ياخشىراق سۆيگىن،
ھايات ئۇ، ھەرگىز ئۆلۈمەيدۇ، كۈرەشكە بولسا ئىخلاسى.

ئېلىك، يۇرتۇڭ، ھاياتىڭ ھەمدە ئەۋلادىڭنى قايغۇرماي،
قورساق تويغانغا شۇكۇر ئېيتساڭ، بولۇرسەن ھەممىگە ئاسىي.

كېسىپ ـ چاپ دۇشمىنىڭنىڭ باشىنى قويما يۇرتۇڭدا!...
بۇڭا تەكلىپ قىلۇر قەلبىڭدە ۋىجدانىڭنىڭ شولاسى.

ئۇ بەتبەختلەرنى ئىنساپقا كېلۇر دەپ ئويلىما ھەرگىز،
كۈرەش قىلماق بۇ كۈندە بولدى ھەممە ئىشنىڭ ئەلاسى.

دىلىڭغا ئەسلا نۇقسان يەتمىسۇن تۇرلۇك گۇمانلاردىن،
گۈلۈڭنى سولدۇرمىسۇن ھەرگىز ئۇلارنىڭ پىتنە ـ ئىغۋاسى.

ئەگەر ئۆلسەك شېھىتسەن، ھايات قالساڭ ئېتىك غازى،
بۇدۇر ھەقنىڭ كالامى، نىم شېھىتنىڭ ساڭا ئىماسى.
1945 - يىل نويابر، غۇلجا.

بىلىم ئىشقىدا

جاھان رەنالىرى ئىچىرە بىلىسەك بىر گۈزەل يار يوق،
بىلىمدىن ئۆزگە تۈتقان يار، بولۇر ئۇ، گاھىدا بار - يوق.

قارا قاشلىق تۈلۈن ئايلار ساڭا بىرنەچچە كۈن يولداش،
ئەگەر سەن پۈلدىن ئايرىلساڭ، سېنى تاشلايدۇ ھېچ ئار يوق.

كىرىپ نەپسىڭنىڭ كەينىگە، بىلىمدىن ئۆزگە يار تۈتساڭ،
بېشىڭغا چۈشسە بىر كۈنلەر، ئۇ چاغدا سەن كەبى خار يوق.

قۇلاق سالساڭ مۇھەببەت ئەھلىنىڭ پەريادى - ئاھىغا،
يۈتۈپ زەرداب يىراقتىن داد دېمەكتىن باشقىچە زار يوق.

تەپەككۇر ئەيلىسەڭ ئىشقىي ئەسەرلەرنى ئوقۇپ ھەردەم،
قارانغۇ دەر يورۇق دۇنيانى ھەم ئالەم كەبى تار يوق.

يۈرۈپ مەنمۇ گۈزەل ئىزلەپ جاھالەتكە ئەسىر بولغان،
خالايىق ئالدىدا يۈرسەم، مېنىڭدەك بەلكى ئەغيار يوق.

پاراغەت ئىستىسەڭ، ئەسلا بىلىمدىن ئۆزگە يار تۈتما!
سېنىڭ قەدرىڭنى ساقلاشتا بىلىمدەك ياخشى ھەمكار يوق.

بىلىمسىز ساق بۇ تېنىڭ مەجرۇھلاردەك ناله-پەريادتا،
جاھان ئىچره بىلىمسىزنىڭ دىلىدەك ئەسكى بىمار يوق.

بىلىمگه ئاشنا بولساڭ ئوقۇش ئىشقىدا بول بۇلبۇل،
ئۆگەنمەككه ماڭارىپ باغچىسىدەك ياخشى گۈلزار يوق.

بۇ كەڭ دۇنيانىڭ قانداق پۇچمىقىغا باش تىقىپ ياتساڭ،
بىلىم تارتىپ چىقار مەيدانغا ھېچبىر كىمگه ئەخبار يوق.

بىلىم روھى ئوزۇق ئىنسان ھاياتىغا ئەگەر بىلسەڭ،
بىلىمنىڭ قەدرىنى بىلگۈچى ئۆلمەس، بۇڭا ئىنكار يوق.

چاپان ھۈرمەتلىرى ھېچ چاغ چاپاندىن ئايرىلىپ قالماس،
كېتەر پۇلدىن يىغىلغان ھۈرمىتىڭ، پۇل بىرله ئەسرار يوق.

بۇلاردىن قولغا كەلگەن ئابروي جىنلارنىڭ چۈشى ئوخشاش،
خىيالى بۇ تىلەكتە سەن كەبى باخشىغا جىندار يوق.

گۇمان قىلما پەلەكنى ھەرقاچان بەختىڭگه چۆرگىلىمەس،
بۇگۈن باي، ئەرتە سەندەڭ ھېچ گاداي يوق، بەلكى
قەرزدار يوق.

بىلىمدىن چەتتە كۆرگەن دۆلىتىڭ جانىنىڭ جاپاسىدۇر،
جاپا قىلماقتا جېنىغا بىلىمسىزدەڭ سەتەمكار يوق.

بىلىمدىن ھەممە ئىش مەيدانغا چىققان ئەسىردۇر بۇ،
بىلىش لازىم بىلىمسىزلەرگه بۇ ئەسىردە خېرىدار يوق.

بىلمەدىن باتمىنلىك ① نۇرلانمىسا، كۆڭلۈك قاراڭغۇ تۇن،
قۇياش نۇرىغا مۇنكىر ② شەپەرەڭلەرگە مەدەتكار يوق.

زېمىننى توپ قىلىپ ئويناشنى سەن چاقچاق، گۈمان قىلما!
ھەقىقەتتۇر بۈگۈن ھەر ئىش، «كەمەك» تەك ③ جادى ـ ئەيـ
يار يوق.

ئەجەبلەنمە بۇلار كۆكسى بىلىم نۇرىدىن نۇرلانغان،
شۇنىڭچۇن كۆكتە، سۇدا، تاغ ـ دېڭىزدا يۇرسـە دىشۋار يوق.

بىلىمدىن تاغنى تاغ قىلماقتا ھېچقانداق جاپا كۆرمەس،
ھەسرەتتىن قان يۇتار نادان كىشىلەردەك جاپاكار يوق.

جاھىللار كۆڭلى تۇن ئوخشاش، ئۇنى پەرق ئەتكىلى بولماس،
قارا تۇنگە شەپەرەڭدىن بۆلەك ئەسلا تەلەپكار يوق.

ئۆزەك ھەم نىم شېھىست بۇ پىكرىڭنىك تەستىقى بول قۇربان!
بىلىمدىن يۈز ئۆرىگەنلەر كەبى قاتتىق گۇناھكار يوق...
1936 ـ يىل فېۋرال، باي.

ئاسارەتتە تۇرۇپ قالغانلارغا خىتاب

كۆزۈك ئاچ، دەۋرى غەپلەت ئۆتتى، كۆرەش ئەمدى جانانىك،
دېمەك، كۆرەش بىلەن كەلدى يۈرەكتە دەردكە دەرمانىك.

---

① باتمىنلىك ـ ئىچكى دۇنيا رىك.
② مۇنكىر ـ بۇ يەردە ئۆچ، قارشى دېگەن مەنىدە.
③ كەمەك ـ قەدىمكى ئىران شاھىرىدىن جەمشىتنىك ئەيىارى.

ئۇزۇن يىللار قارا زۇلمەت تۇمان ئاستىدا زارلاندىڭ،
ئېنىقكىم كويمىقاپقا كەتكۈسىدۇر ئەمىي شەيتانىڭ.

ئېسىڭدۇ بارمۇ؟ «دىن» شۇ دەپ سەنمىنجۇيمغا باش ئېگىپ،
شۇڭا بېغىشلىغان شېئىرىڭ، ماقالە، ھەممە يازغانىڭ.

ئەگەر «يېڭىلىپ» ۋەتەن، مىللىتىڭ ھەققىدە گەپ قىلساڭ،
گۇمان يوق يەتتە يىل زىندانىدا ياتماق بولدى جەريانىڭ.

زىيالىي دەپ تونۇلغان مەيلى ياشلار، مەيلى دېھقانلار،
خىيانەتكار دېگەن نامدا بۇزۇلدى لالە - رەيھانىڭ.

ناماز ئورنىغا ھەر كۈنى ئىككى نۆۋەتتىن قەسەم ئىچىتىڭ،
ئېسىڭدىن كەتمىگەندۇ، شۇم ياغاچ ئالدىدا تۇرغانىڭ.

قاراپ باق، ئۇچ يۈز ئاتمىش كۈن تىنماي مىدىرلايسەن،
يەنە ئاخىر قۇرۇق قالغان قولۇڭ، يانچۇق ۋە پۇلدانىڭ.

تەشەككۈر ئېيتىسەن مىڭ بار، ئوغۇل بالا يۈزىن كۆرسەڭ،
بىلىپ قوي! ئاڭا ئالۋانچى تۇغۇلغان قىز ۋە ئوغلانىڭ.

ساڭا مەھكۇمىيەتنى ھەق ئەزىلدىن تەقدىر ئەتكەنمۇ؟
ئاڭا تەقدىم ئېتىلگەنمۇ چىرايلىق ھۇر ۋە غىلمانىڭ؟

تولۇق تەسۋىر قىلىشتا ئول لەئنلەر زۇلمنى بىر - بىر،
يېزىپ پۈتمەس ئەگەر ھەرقانچە بولسا ئىلمۇ ئىرپانىڭ.

ئەزىلدىن ئاقىۋەت بۇ ھارام تۇرمۇش ساڭا خاسمۇ؟
سائادەتمۇ جەھەننەم ئىشلىرىغا بەرگەن ئالۋانىڭ؟

بۇنىڭدىن بىر يىل ئاۋۋال «ئويغىنىڭلار!» دەپ سادا بولغان،
نىدىن ھازىرغىچە غەپلەتتە بولدۇڭ، يوققۇ ۋىجدانىڭ.

دىلىڭدا قورقۇنچتىن بۆلەكمۇ خىسلەتلىرىڭ بارغۇ؟
تۇرۇپ بىر تەۋرىنىپ باققىن، قالمىسۇن كۆڭلۈڭدە ئارمانىڭ.

پۈتۈن ئەل «ھۇرىيەت!» دېسە، تېخى غەپلەتتە ئۇخلامسەن؟
ئۆلۈمدىن قورقما ھەرگىز مۇكەممەل بولسا ئىمانىڭ.

تېخىچە «ئۇجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش» دەپ ياتقىنىڭ ئۇيات،
قايان كەتتى ئۇزۇن يىللاردا يىغقان ھەمدە تاپقانىڭ.

كۆتۈر بېشىڭنى غەپلەتتىن، نەزەر سال ھەممە ئەتراپقا!
كۆڭلۈلدە تىلىگەننى قىلغىن، ئەمدى كەلدى دەۋرانىڭ.

ۋەتەندىن ساڭا بۇيرۇق نىم شېھىتنىڭ قەلىمى بىرلە،
قوبۇل تۇتساڭ ساڭا رەھمەت قىلۇر ھەردەمدە ئىمانىڭ.
1945- يىل، دېكابىر، غۇلجا.

غەلەت ①

سەن خەلقتىن زارلىنىپ قىلغان شىكايەتىڭ غەلەت،
ئەل بەختىنى قارا دەپ قىلغان خىيالاتىڭ غەلەت.
ئەلنى سەن قۇربان قىلىپ تاپقان ئىنايەتىڭ غەلەت،
قوي تۇرۇپ، سەن بۆرىدىن ئالغان ھىمايەتىڭ غەلەت.

① بۇ شېئىر مەسئۇتنىڭ رەئىس بولغانلىقىغا قارشى يېزىلغان. — ئاپتور.

ئەر ئەمەستۇر ئول كىشى كۆكسىدە ۋىجدان بولمىسا،
تائىتتى بولماس قوبۇل كۆڭلىدە ئىمان بولمىسا،
قىش ۋە ياز ئىشلەپ تۇرۇپ، ئۆيىدە بىرنان بولمىسا،
ئول گادايدۇر، كۆز بويىاپ «دېھقان» دەپ ئېيتقانىڭ غەلەت.

جانغا ـ جان ھەمراھ بولۇپ، تەن ئىچرە بىر ۋىجدان كېرەك،
ئىلمى تەرىيا بۇتقا ئالدانماس ھەركىشى بولسا زېرەك.
جان بۆلەكنىڭ، تەن بۆلەكنىڭ، بۇنداق ئىنسان نە كېرەك،
سەن جەھەننەمدە تۇرۇپ، جەننەت ھېكايەتىڭ غەلەت.

پادىشاھلىق بولمىغان قان يىغلىسا خەلقى داۋام،
زەررە راھەت، تاپمىسا ئالۋان ـ سېلىقتىن خاسۇ ـ ئام،
ئوق ـ قىلىچ، جادۇ بىلەن خەلقنى ئۆزىگە قىلسا رام،
باش بېرىپ، تاجى كىيىپ «شاھ!...» دەپ ئاتالغانىڭ غەلەت.

«شاھ!...» بولۇر شۇنداق كىشى خەلق يىغلىسا، تەڭ يىغلىغان،
تەڭ ياشاپ، تەڭ كۈلۈشۈپ، ئورتاق مۇھەببەت باغلىغان.
خەلقنىڭ بەختىنى ئۆز بەختىدىن ئۈستۈن چاغلىغان،
بۇ سۈپەتلەر بولمىسا، قىلغان بايانىڭ غەلەت.

بويىنى سەمدا باغلانغان قورچاقتا سەن بولدۇڭ مىسال،
بولمىسا ئۆزىدە جان، مەقسەتكە ئول بولماس ۋىسال.
گەر ھەقىقەت بولمىسا ھەربىر سۆزى بولغان ئوسال،
مىللىتىڭدىن ۋاز كېچىپ مىللەتچى داۋايىڭ غەلەت.

خەلقنى ئالداش يولىدا گەر قۇرسىمۇ تۇرلۇك پىلان،
تەخسىگە چوغنى ئېلىپ، خەلققە دېسە: «يەڭ، بۇ چىلان»،

بەربىر كىرىم بىلەن رەڭ ئەيلىگەن ئۇچ باش يىلان،
خەلقنى ئوت ئىچرە تارتىپ كۆرگەن ھالاۋەتنىڭ غەلەت.

مەقسىتىڭ خەلق ئىچىگە پەيدا قىلىش بۆلگۈنچىلىك،
«يېتىمەن» دەپ ئويلىما بۇ ئىشقا تا، ئۆلگۈنچىلىك،
ئىتتىپاق خەلقىم، ئاراش يوق تامچە سۇ كىرگۈنچىلىك،
كېمىگە چاشقان سولاپ، سەن تۆشۈك ئەتكەنىڭ غەلەت.

چۈشىدە كۆرگەن ئەپەندى، قولىدا بولغاي خوراز،
ئىككى تەڭگىگە ساتمىغان، «قوشقىن» دېگەن بۇنىڭغا «ئاز...»
سىلكىنىپ ئويغانسا يوق، قولىدا پۇل ياكى خوراز،
ساڭا بۇ تەمسىل دېسەم، كۆزۈڭنى يۇمغانىڭ غەلەت.

زۇلمى بىرلەن قورقۇتۇپ، خەلق مېلىنى تالسا بۇلاپ،
سالسا ھەر تۈرلۈك سېلىق، ئۇست - ئۇستىگە ئۈزمەي تۇلاپ.
كىمكى سۆز ئاچسا ئۇنى شۇڭگەن تۇتۇپ قويسا سولاپ،
خەلق قېنى بىلەن سۇغارغان باغۇ - بوستانىڭ غەلەت.

ئۆز ۋۇجۇدىن ھەر كىشى قورچاقتىن ئەتسە ئىمتىياز،
كۆپچىلىككە خىزمەتتىن بېغىشلىسۇن قىش ھەمدە ياز.
قارىغۇدىن قۇيماق تاما قىلماقتىن ئەتكەي ئېھتىراز،
ئۆز ئېلىڭنى چەتكە تاشلاپ، پاختا ئاتقانىڭ غەلەت.

نىم شېھىت رازى ئەمەس، «ئىلاچى» ئىستېلاسىغا،
سالمىغاي ھەرگىز قۇلاق «ئۇلۇسچى» نىڭ ئىغۋاسىغا،
باشلىدىم قارشى كۈرەش شەيتان لەئىن ۋەسۋاسىغا.
بۇ كۈرەشكە قارشى قويغان ئەمرى، پەرمانىڭ غەلەت.

§5. مۇھەممەت تۇردى قاسىمى (ھەزىنى)

خوتەنلىك شائىر مۇھەممەت تۇردى قاسىم قارى (ئەدەبىي تەخەللۇسى ھەزىنى ①) نىڭ بىزنىڭ دەۋرىمىزگە كەلگەن ئەسەرلىرى كۆپ ئەمەس. ئەمما ئۇنىڭ 1937- يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا يېزىلغان ۋە ئۆز ۋاقتىدىكى «قەشقەر گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان «خوتەن ئاھالىسىنىڭ ئۇچ يىللىق پىغانى» ناملىق مەشھۇر شېئىرى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان.

گەنسۇ، نىڭشيا تۇزلەڭلىكىدە شىددەت بىلەن كېتىۋاتقان مىلىتارىستلار ئۇرۇشنى بېرەلمەي، جېنىنى ئېلىپ قېچىپ يۈرگەن باندىت ماجۇڭيىڭ خوجانىياز ھاجىنىڭ تەكلىپى بىلەن شىنجاڭ تەۋەسىگە كىردى. ئۇ قۇمۇل شەھىرىنى ئىشغال قىلىغاندىن كېيىمۇ، بىر مەزگىل تولىمۇ كۆرەڭلەپ كەتتى، تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ ئۈرۈمچىگە يۈرۈش قىلدى. 1934- يىلى ئۈرۈمچى ئەتراپىدا بولغان ئۇرۇشتا، ئۇنىڭ قوشۇنى شېڭ شىسەي قوشۇنلىرى تەرىپىدىن ئەدىپىنى يەپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ سۈرۈلدى. قەشقەر ئەتراپىدا تېخىمۇ قېيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن باندىت ماجۇڭيىڭ 7 - ئايدا ئەركەشتام ئارقىلىق سوۋېت لەر ئىتتىپاقىغا چىقىپ كەتتى. ئەمما ئۇنىڭ قولىدا تەربىيىلەنگەن قاۋۇل ئاتامانى ماخۇسەن ماجۇڭيىڭنىڭ زوراۋانلىقى، ۋەھشىيلىكى ۋە ئۆكتەملىكىگە ۋارىسلىق قىلىپ، خوتەندە قالدى.

ھەربىي ئىستىبدات ماخۇسەن قوشۇنلىرى خوتەن رايونىدا 1934- يىلى 7 - ئايدىن 1937 - يىلى 10 - ئايغا قەدەر ئۇچ يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىت ھۆكۈمرانلىق قىلىپ، خوتەن خەلقىگە

---

① ھەزىنى — غەمكىن، كۆڭلى سۇنۇق.

هەددی - هېسابسىز كۈلپەت - جاپالارنى سالدى. ماخۇسەن ئەسكەرلىرى خوتۇن - بالىلىرىنى ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرىدىغان بولغاچقا، بۇ قوشۇن خەلقىگە كۈندىلىك سېلىپ، يەغما ۋالىدىغان نەرسىلەرنىڭ سان ھەم تۈرلىرىنى ساناپ تۈگەتكىلىمۇ بولمايتتى. ياشلارنى ئەسكەرلىككە مەجبۇرىي تۇتۇپ كېتىدىغان بولغاچقا، خوتەن ياشلىرى يەر ئاستى گەمىلەردە، سانداۇقلاردا ۋە ئۆكۈرلەردە يوشۇرۇنۇپ ياشايتتى. بەزىلىرى قېچىپ چەت - ياقا يۇرتلارغا كېتەتتى. بۇ قوشۇن بويىغا يەتكەن قىزلارنى بولسا دەپسەندە قىلاتتى، قول - ھۈنەرۋەنلەرنى ھەر خىل كارخانىلاردا ھەقسىز ئىشلەتەتتى، ئاش - تاماقتا قەسەم خارلايتتى، بۇ ئازابلارغا چىدىيالماي قاچسا، تۇتۇۋېلىپ ئۇرۇپ، مېيىپ قىلۋېتەتتى، ياكى ئۆلتۈرۈۋېتەتتى. شائىر مۇھەممەت تۇردى قاسىمى ئەنە شۇ خىل رېئال ئەھۋالنى مانا مۇنداق يازىدۇ:

دەردىڭ، ئۇچ يىل داۋامىدا خوتەندە بار غېرىب مىللەت،
ئەجەب زالىم - بۆلاكچى قوللىرىدا خارۇ - زار ئۆلدى.

نەبايۇ - كەمبەغەل بولسۇن، نە ئالىم، نە شەرىپ زادە،
تامامۇ تۈل - خوتۇن، ئاجىز، يېتىملار ناله - زار ئۆلدى.

ھەممە مىسكىن قېرىنداشلار، ھەمە شۇنداق ئوغۇل - قىزلار،
ئۆلار تىرناغى زەخمىدىن ئۆلۈمگە ئانچە زار ئۆلدى.

يالاكچاچ - ئاچ، دېمەي يايى كېچەسى سەيسى دەپ ھەيدەپ،
سوغۇقتا مۇزلىغان ئۆلگەن، تولا يوللار مازار ئۆلدى.

تاۋار مەخمەل جىلىمتكە تارلىمقىدىن رەنجىگەن قىزلار، ھەمىشە ئوت، سامان يۇتمەك، تاياقتىن زەخمىدار ئولدى.

دۇردۇن كۆكىلەك تەبغىرلىق تەيلىگەن نازۇك بەدەنلەر ھەم، ياغاچۇ، شال كۆتۈرمەك رەنجىدىن قەددى دۇتار ئولدى.

شائىر بۇ شېئىرىدا ماخۇسەن باندىتلىرىنىڭ خوتەن خەلقىگە سالغان ئازاب - ئوقۇبەتلىرى، ئالۋان - ياساق، ھاشار-سەيسىلىرى تۇستىدىن شىكايەت قىلىدۇ. خەلقنىڭ قەلبىدىكى دەرد - ئەلەم، مۇڭ - زارىنى تۆتكۈر قەلىمى ۋە لىرىك ھېسسىياتى بىلەن كۇيلەيدۇ، يەنى شائىر ئۆزىنىڭ ۋە ئۆزى ۋەكىل بولغان كىشىلەرنىڭ پىكرى، نارازىلىقى ۋە غەزەپ- نەپرىتىنى ئىپادىلەيدۇ. خەلق شائىرنىڭ ئۆزلىرىگە كۆكۈل قويۇپ خەيرىخاھلىق قىلغانلىقىنى ھېس قىلغاچقا، ئۇنىڭ شېئىرىنىمۇ تەنتەنە بىلەن قارشى ئالغان. شۇڭا بۇ شېئىر ئۆز ۋاقتىدىلا قىزغىن ئالقىشقا ئېرىشىپ قولدىن قولغا كۆچۈرۈلگەن، ئېغىزدىن ئېغىزغا يۆتكەلگەن، شۇ يول بىلەن كەڭ خەلق ئاممىسى ئىچىگە ناھايىتى تېزلا تارقىلىپ كەتكەن. ئاپتور مۇشۇ لىرىك شېئىرى ئارقىلىق كىشىلەرنى خۇددى قەھرىمانلار ئۆز ھىماىسچىلىرىنى ئۆز ئەتراپىغا ئۇيۇشتۇرغانغا ئوخشاش ئۇيۇشتۇرۇپ، شېئىرنىڭ مىسلىسىز قۇدرىتىنى نامايان قىلغان. «شېئىرنىڭ تەشۋىقات ئىقتىدارى كىشىلەرنىڭ روھىي كەيپىياتىنى پارچىلاش ۋە قايتىدىن بىرلىكتۈرۈشتە؛ كىشىلەرنىڭ كونا دۇنيادىن بىزار بولۇشىنى ئادەتكە ئايلاندۇرۇش ۋە يېڭى دۇنياغا بولغان ئۇمىدۋارلىقىنى غەيرەت- جاسارەتكە ئايلاندۇرۇشتا»①،

① ئەي چىڭ: «شېئىرىيەت توغرىسىدا» مىللەتلەر نەشرىياتى 1982- يىل نەشرى، 96-، 98- بەتلەر.

«شېئىر ھۆرلۈكنىڭ ئەلچىسىدۇر، ئۇ ئىنسانلارغا ئەبەدىلىئەبەد ساداقەتنىلىك بىلەن تەسەللى - رىغبەت بېرىپ تۇرىدۇ؛ ئىنسانلارنىڭ يۈرەك قەلبىگە ھۆرلۈككە بولغان تەشنالىق ۋە كامىل ئىشەنچ ئۇرۇقىنى چاچىدۇ» ①. شۇڭلاشقا بۇ شېئىرنىڭ تەسىرى بىلەن خورلانغان، ئېزىلگەن خەلقنىڭ زۇلۇمغا، زوراۋانلىققا بولغان غەزەپ - نەپرىتى قاينىاپ تاشقان، قارشىلىقى ھەسسىلەپ كۈچەيگەن، شېئىر ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىققا خەنجەر بولۇپ سانجىلغان. شۇڭا بۇ زەربىگە چىدىمىغان ئەكسىيەتچىلەر ھاكىمىيىتى، شېئىر ئېلان قىلىنىپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا، شائىرنى قولغا ئالغان ۋە بۇ قەھرىمان شائىرغا زىيانكەشلىك قىلىپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن. گەرچە شائىر مۇھەممەت تۇردى قاسىمى ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قۇتلۇق نامى، قەيسەرلىك روھى، كۈرەش ئۇچۇن تىكلەنگەن كۈچلۈك جاسارەت ئىرادىسى خەلقىمىز بىلەن بىللە ياشاپ كەلمەكتە.

---

① ئېلان - ئېلان قىلىنىش، ئېلان قىلىنغان نەرسە.

② ئىلھام - ئىلھام بېرىش، ئىلھام بېرىدىغان نەرسە.

③ ئىلھام - ئىلھام بېرىش.

④ ئىلھام - ئىلھام بېرىش، ئىلھام بېرىدىغان نەرسە.

⑤ ئىلھام - ئىلھام بېرىش.

⑥ ئىلھام - ئىلھام بېرىش.

مۇھەممەت تۇردى قاسىمى شېئىرلىرىدىن نەمۇنە

خوتەن ئاھالىسىنىڭ ئۇچ يىللىق پىغانى

تەشەككۈر، مىڭ تەشەككۈركىم بۇگۈن بىزگە باھار ئولدى،
نەچۇنكىم بىھايا زالىم بۇ يۇرتتىن تارمار ئولدى.

ئۇرۇمچى مۇرغىزارىدىن قاچانكىم ئۇچتى سۇمرۇغى ①،
خوتەن مىسكىنلىرى ھالىغا يىغلاپ ئايلىنار ئولدى.

غەزەپ تۇخمىن ② قاراقچى باشلىرىغا تاشلىدى ئول كۈن،
ئۇلارگە تىرى بار ③، بىزگە ئەجەب گەۋھەر نىسار ④ ئولدى.

ئۇرۇمچىدىن تۇلۇئى ⑤ ئەنتى، ئادالەت ئاپتابى كىم،
ئۇلارگە ئولدى شەپ ⑥، بىزگە ئەجەب روشەن ناھار ⑦ ئولدى.

دەريغ، ئۇچ يىل داۋامىدا خوتەندە بار غەربىب مىللەت،
ئەجەب زالىم - بۇلاڭچى قوللىرىدا خارۇ - زار ئولدى.

---

① سۇمرۇغ — ئەپسانىۋى قۇش بولۇپ، بۇ يەردە ئايروپىلان كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
② تۇخۇم — تۇخۇم — بۇ يەردە ئايروپىلاندىن تاشلانغان بومبا كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
③ تىرى بار — تۇق يامغۇرى، دېگەن مەنىنى بېرىدۇ.
④ نىسار — چېچىش.
⑤ تۇلۇئ — چىلۋە قىلىش، چىقتى، دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.
⑥ شەپ — كېچە.
⑦ ناھار — كۈندۈز.

نەبايۇ - كەمبەغەل بولسۇن، نە ئالىم، نەشەرىپ زادە،
تامايۇ تۇل خوتۇن، ئاجىز، يېتىملار ناله - زار ئولدى.

ھەمە مىسكىن قېرىنداشلار، ھەمە ئۇششاق ئوغۇل - قىزلار،
ئۇلار تىرناغى زەخمىدىن دۆلۈمگە ئانچە زار ئولىدى.

دېمەسلەر: — بۇ — قېرى، مەھزۇن ① قولىنى ئارقىغا باغلاپ،
ئېسىپ ئاسماققا سەيسى دەپ ئەنە ئانداق ئۇرار ئولدى.

يالىڭاچ ئاچ، دېمەي يايى كېچەسى سەيسى دەپ ھەيدەپ،
سوغۇقتا مۇزلىغان ئۆلگەن، تولا يوللار مازار ئولدى.

تاۋار مەخمەل جىلىتكە تارلىقىدىن رەنجىگەن قىزلار،
ھەمىشە ئوت، سامان يۇتمەك، تاياقتىن زەخمدار ئولدى.

دۇردۇن كۆڭلەك ئېغىرلىق ئەيلىگەن نازۇك بەدەنلەر ھەم،
ياغاچۇ - شال كۆتۈرمەك رەنجىدىن قەددى دۇتار ئولدى.

ھۇنەرۋەن جىنسى قويماي يىغدى ئەسلا يۇرتتا خاڭتۇلار②،
ھەمە ئىشخانا بىر دەۋزاخ ئازابلار ئاندا بار ئولدى.

ھۇنەرۋەندىلەرنى چاڭجاڭلار، ئۇروپ ئەسكەرنى تۇەنجاڭلار،
ئېسىپ رەھىم ئەيلىمەي زىنھار، ③ قىيىنلاردا ئۆلەر ئولدى.

---

① مەھزۇن — دىلى جاراھەتلەنگەن.
② خاڭتۇ — كان، كارخانا باشلىقى.
③ زىنھار — مەرگىز، قىلچە.

بۇ زالىم زۇلمىغا تۇتقۇن ئەمەس، يۇرتتا كىشى يوقتۇر،
خوتۇنلار مويكىدا ① دائىم، ھەمە ئەرلەر ھاشار ئولدى.

قارا دىللارنى ئىلغاپ خىزمەتتىدە تۇتتى ماخۇسەن، ②
كىشى كىم زۇلمىدا ماھىر، ئاڭا ئول ئىتىبار ئولدى.

بۇ زالىم خۇن تۆكۈشكە راغبۇ ③ بى رەھمى خائىندۇر،
كەچمىك بىر ئاز گۇناھ بىرلە تولا قەۋمنى ئاتار ئولدى.

بۇ زالىم يۇرت تۇتۇشتا خۇن تۆكۈشتىن ئۆزگىنى بىلمەس،
بۇلاڭچىلىق، زىناخورلۇق ئاڭا بىر چوڭ شوئار ئولدى.

مابادا كۆرسە بىر تۇڭگان چىرايلىق نەۋ - جۇۋان خاتۇن،
ئېرىنگە ھەر بالا ئەيلەپ خوتۇننى ئاجرىتار ئولدى.

شەرىئەت ساقلىيۇرمەن دەپ ھەممىشە ئىيتىتدۇر دەۋا،
شەرىئەتسىز ئىشى ئانىڭ ئەدەت ④ دەسەد - ھازار ئولدى ⑤.

كېچە - كۈندۈزدە ھېچكىمگە نامازغا ۋاقتى ئارام يوق،
تامامۇ مەدرىسە خالى، ھەمە مەسچىت بىكار ئولدى.

---

① مويكا - چارۋا مەھۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش كارخانىسى.
② ماخۇسەن - ماجۇگىمگىنىڭ سىڭلىسىنىڭ ئوغلى بولۇپ، ماجۇگىمگىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن بىر دىۋىزىيە ئەسكەرنى ئىلىپ خوتەنگە كەلگەن.
③ راغىب - رايى، مەيلى، خاھىشى، رىغبىتى دېگەن مەنىدە.
④ ئەدەت - ھېساب، سانلىق.
⑤ دەسەد - ھازا - سەدىيۇز، ھازار مىلك، يۇز مىلك دېگەن مەنىدە.

مۇدەررىسلەر تونىنىڭ ئارقىسىغا ئوت ـ پەچان يۈكلەپ، ملار قەۋمىنىڭ ئالدىدا باغلاقلىق ماڭار ئولدى.

توخۇ، ئۆردەك، تۇخۇم دەپ چىقسا يايى يۇرتقا قەھرىلە، ئۆيىدە نانى يوق ئاچلار تەرەپلەرگە قاچار ئولدى.

تېرە ـ يۈك، چەكمەنۇ ـ خام، پاختا يىپ دەپ كەلسە ۋاۋەيلا، نابايۇ، نە يالىڭاچقا قىيامەت ئاشكار ئولدى.

مۇبادا چەرم كۇن ـ ياتۇرغا چىقسا يايى ئاچچىقلاپ، نە ئاتۇ، نەكالا ـ توپاق تېرەسى سويۇلار ئولدى.

يانا ئات، قوي، كالا باشقا كېلىش ئانداق ئازابى كەم، بۇ دۇنيا سەپسەسى ① بىزگە ئاجايىپ گۆرى تار ئولدى.

كۆمۈر دەپ، يا كېپەك دەپ بىر بالايى كەلسە ھەر نۆۋەت، نە يۇرتتا ئۇن قالۇر ئەسلا، دەرەخلەر كېسىلەر ئولدى.

پاخال ـ ئارغامچا، بورا، بادىر دەپ ھېچكىمگە يوق ئارام، ھۆكۈملەر كۇندە سىما ② ئات ـ ئېشەكۇ ھەم تاغار ئولدى.

ئۇياتماي يۇرتقا سالدى قوغۇنۇ ـ تاۋۇز بىلەن شاپتۇل، ئۇرۇك، ئۇجمە ھەم گازىر، ھېغىز، ئالما ـ ئانار ئولدى.

چويۇن ـ تۇچ، مىس، تۆمۈر دەپ چىقسا ناگاھ بىر يامان كىمسە، قازان ـ چۆگۇن يېتىشمەستىن ھەمە ئەسۋاب كېتەر ئولدى.

---

① سەپسە ـ يۇزى، بېتى.

② سىما ـ يۇز، بەت چىراي.

يەنە بىر خۇي ① ئېچىپ كىگىز، گىلەم-زىلچا، چىنە- چەينەك، قازان بىرلە چۆمۈچلەرنى ئېلىپ ئاندا يىغار ئولدى.

ۋە ھەم ئۇدۇكزى، كاتۇ ② دەپ شەھەر، سەھرا بولۇپ سەرسان، ئوقۇر قىلماق ئۈچۈن تۇرلۇك ئىشكىلەرنى يىغار ئولدى.

ئۆي ئىچرە قالمايمن ھېچ شەي ③ ئىشككە بولمىدى ھاجەت، خوتەن ۋەيرانلىقى ئۆيلەر ئىشكسىز كۇھى غار ④ ئولدى.

شەھەر سەھرادا ھېچكىم ئۆز ئۆيىگە بولمىدى مالىك، ئېلىپ ئەسۋابىنى ئۆيلەرگە كىرىپ قەھرەن ياتار ئولدى.

كېچە - كۈندۈز ھەر كىمنىڭ يۈرەر ئارتىدا ئون يايى، بۇ يايلار قەدەم ھەققى، تاياق ئەجرى ئالار ئولدى.

نە نەرسە كەلسە ھەركىمگە ئۆيۈمدە يوق دېمەك نەھەد، ھۆكۈم قەھرى، تاياق زەربى پەقەت يوقتىن تاپار ئولدى.

ھەمە زورلۇق، خىيانەت رەسمىنى ئانداق قىلىپ جارى، ئۇنىڭ ھەر سەيسىسى يۈرتقا چىقىپ بىرسى ھازار ① ئولدى.

ئۇرۇپ سەيجۇدا مايسا ۋە ھەم سارىڭ ئىچرە جاڭ زەنجاڭ، بۇ ئىككى خائىنى يۈرتقا غەزەپتىن ئوت ئاچار ئولدى.

---

① خۇي — خەنزۇچە «كەي خۇي» دىن ئېلىنغان بولۇپ، مەجلىس مەنىسىدە.
② كاتۇ — كاتۇات.
③ شەي — شەيئى، نەرسە دېگەن مەنىدە.
④ كۇھى غار — تاغ ئۆڭكۈرى.

بۇ ئىككاۋدىن ئېلىپ تەلىم ھەمە يۈز باش ئىلە بەگلەر،
تاياقۇ، زۇلمى ـ دەشنامنى تولا پۇلغا ساتار ئولدى.

تامامۇ زۇلمنى ئېيتسام يېزىپ بولماس ھەمە بىر ـ بىر،
خوتەن قەغەزلىرى سەپھى ئەنى يازماققا تار ئولدى.

ئەزىز مىللەت، ۋەتەنداشلار، ئۇلۇغ ئىقلىمى رەھبەرلەر،
بۇگۈن رەھىم ئەيلىگىز بىزگە، بۇ يەكلىغ روزىگار ① ئولدى.

بۇ زالىملار كېتەر چاغدا يەنە كۆپ ئەيلىدى تاراج ②،
ئېتىپ كۆپ بىگۇناھلارنى، شەھەرگە ئوت ياقار ئولدى.

بۇ دەم ئارامنى تۇتقىل، يىغلىما سەبىر ئەيلە ئەي ھەزىن③،
سېنى زەخىم ئەيلىگەن بۆرى ئەجەپ قۇشقا شىكار ئولدى.

مۇھاكىمە سوئاللىرى

1. تەۋپىقىنىڭ ھايات پائالىيىتىنى ۋە شېئىرلىرىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى چۈشەندۈرۈڭ.
2. نىم شېھىت شېئىرلىرىنىڭ ئاساسىي ئىدىيىسى ۋە بەدىئىي جەھەتتىكى ۋارىسچانلىقىنى چۈشەندۈرۈڭ.
3. بۇ دەۋردە يەنە قانداق شائىر، يازغۇچىلار ئۆتكەن؟ ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى چۈشەندۈرۈڭ.

---

① ھازار ـ مىڭ.
② روزىگار ـ ئۆي، ماكان، تۇرمۇش دېگەن مەنىدە.
① تاراج ـ بۇلاڭ ـ تالاڭ.
② ھەزىن ـ غەمكىن، كۆڭلى سۇنۇق دېگەن مەنىدە. بۇ يەردە شائىر بۇ سۆزنى ئۆزىگە تەخەللۇس قىلىپ ئىشلەتكەن.

ئۇچىنچى بۆلۈم

جەڭگىۋار ئەدەبىيات

VI باب

جاپالمق يمللاردىكى جەڭگىۋار ئەدەبىيات

§1 . 40 - يمللاردىكى سىياسىي ۋەزىيەت ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى

40 - يمللار خەلقىنى ۋەزىيەتتە ناھايىتى زور ۋە جىددىي ئۆزگىرىشلەر يۈز بەرگەن تارىخىي بۇرۇلۇش يمللىرى بولدى. بۇ يمللاردا جاھان فاشىستلىرى غالجىرلاشتى. ئاچكۆز ھىتلېر گېرمانىيىسى ياۋروپانىڭ يېرىمىدىن كۆپرەك قىسمىنى بىراقلا قوشۇۋالدى؛ ئىتالىيە بىلەن ياپونىيە ھەربىي ئىتتىپاق شەرتنامىسى تۈزۈپ، دۇنيانى قايتىدىن بۆلۈشۈۋالماقچى بولۇشتى. 1941 - يىلى 22- ئىيۇن كۈنى، گېرمانىيە سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا ئۇشتۇمتوت تاجاۋۇز قىلىپ كىردى ۋە 9 -، 10 - ئايلاردا لېنىنگرادنى قورشىۋېلىپ، موسكۋاغا قىستاپ كەلدى. دۇنيا خەلق ئىنقىلابىنىڭ سوتسىيالىستىك سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنى ئاساسىي كۈچ قىلغان فاشىزمغا قارشى ئۇرۇشى تەڭداشسىز جاپالىق يمللارنى باشتىن كەچۈردى.

ياپون جاھانگىرلىكى جۇڭگوغا قىلغان تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىنى تېخىمۇ كېڭەيتىپ، جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئازاد رايونلارغا قارىتا «تازىلاش» ۋە «پىلە قۇرتىدەك يېيىش» نى جىددىيلەشتۈردى، شۇنىڭ بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش جىددىي ۋە قىيىن ھالەتكە چۈشۈپ قالدى.

جۇڭگودا چوڭ پومېشچىك، چوڭ بۇرژۇئازىيىنىڭ مەنپە-
ئەتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان جىياڭ جيېشى بولسا، ياپونىيە
تاجاۋۇزچىلىرى بىلەن بىر بۇرۇندىن نەپەس ئېلىپ، ئازاد را-
يونلارغا نەچچە مىليونلاپ ئەسكەر ئەۋەتىپ، ئازاد رايونلارنى
قورشاپ ۋە قامال قىلىپ، كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى ئار-
قا - ئارقىدىن دولقۇن قوزغىدى. بۇ مەزگىلدە شىنجاڭغا ھۆ-
كۈمرانلىق قىلىۋاتقان شېڭ شىسەي جۇڭگو كومموپارتىيىسىنىڭ
پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدىكى تەسىرىنىڭ كۈندىن - كۈنگە كېڭە-
يىۋاتقانلىقىنى، ئىناۋىتىنىڭ كۈندىن - كۈنگە ئۆسۈۋاتقانلىقىنى،
ھەر مىللەت خەلقى ئىچىدە قۇدرەتلىك دېموكراتىك ئىلغار
كۈچلەرنىڭ شەكىللىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بۇ خىل كۈچنىڭ
ئۇلغىيىپ، ئۆزىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي ئىككى يۈزلىمىلىك ھە-
قىقىي قىياپىتىنىڭ بارا - بارا ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن قاتتىق
چۆچۈدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، شېڭ شىسەي يەنە خەلقئارا
ۋەزىيەتنى خاتا مۆلچەرلەپ، فاشىزم كۈچلىرى غەلىبە قىلە-
دىغان بولدى، دەپ قاراپ، دەرھال ئۆزىنىڭ «سوۋېت ئىتتىپا-
پاقى بىلەن دوست بولۇش»، «كومپارتىيە بىلەن بىرلىشىش»
دېگەن چۈمپەردىسىنى يىرتىپ تاشلاپ، قىپىالىڭاچ ھالدا
ئوتتۇرىغا چىقتى، ئۆزىنىڭ ماركسىزمدىن يۈز ئۆرىگەنلىكىنى
مەتبۇئاتتا ئوچۇق ئېلان قىلدى، ماركسىزمغا ئېتىقاد قىلغۇچى
ھەر مىللەت شىنجاڭ ياشلىرىنىڭ بۇ يولدىن قايتىپ، ئۇنىڭ
دىن قول ئۈزۈشىنى تەلەپ قىلدى.

شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا، جۇڭگو كوممۇنىستىك
پارتىيىسىگە قارشى تۇرۇپ، جياڭ جيېشى بىلەن يېقىنلاشقان-
لىقىنىڭ، ئۇنىڭغا سادىقلىقىنىڭ پاكىتى قىلىپ، ئالدى بىلەن
شىنجاڭدا خىزمەت ئىشلەۋاتقان سوۋېت كومپارتىيىسىنىڭ ئەزا-
لىرى ۋە شىنجاڭغا يارەمگە كەلگەن مۇتەخەسسىسلىرىنى ھەيدەپ

چىقاردى. جۇڭگوكوممۇنىستلىك پارتىيەسىنىڭ شىنجاڭدا ئىنقىلابىي خىزمەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان چېغى تەنچيۇ، ماۋزېمىن ۋە لىن جىلۇ قاتارلىق مۇنەۋۋەر ئەزالىرىدىن 100 دىن ئارتۇق كىشىنى قولغا ئېلىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى، شىنجاڭدىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ ئوقۇپ كەلگەن ئىلغار ئىدىيىلىك زىيالىيلار ۋەتەنپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەرنىڭ ھەننۋاسىنى دېگۈدەك قولغا ئېلىپ، تۈرمىگە تاشلىدى. زور قىرغىنچىلىق، تېررورلۇق شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدە باشلىنىپ كەتتى. شېڭ شىسەي خەلق بىلەن قارشىلىشىش، ئىنقىلاب بىلەن قارشىلىشىشتا ھەدىدىن ئېشىپ، ھەتتاكى ماركس، ئېنگېلس، لېنىن، ستالىنلارنىڭ ئەسەرلىرىنى، كوممۇنىزملىق ئىدىيىنى تەشۋىق قىلىدىغانلىكى كىتاب - ژۇرنال، گېزىت ۋە رەسىملەرنى مۇسادىرە قىلىپ، جامائەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسىدا كۆيدۈردى. ئارقىدىنلا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمىتى كۆپلەپ ئەسكەر كىرگۈزۈپ، شىنجاڭدا كونترول قىلىشنى جىددىيلەشتۈردى. گومىنداڭ خادىملىرى شىنجاڭدا ئارمىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ھەرقايسى جەھەتلىرىنى ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئالدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئامېرىكا، ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ كۈچلىرىمۇ شىنجاڭغا ئۆسۈپ كىرىپ، ئۇرۇمچى قاتارلىق جايلاردا ئايرىم - ئايرىم ھالدا كونسۇلخانا قۇرۇپ، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى يۆلىدى. ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمەت باج، ئالۋان - ياساقلارنى ئۆلۈكسىز ئاشۇرۇپ، خەلقنى تالان - تاراج قىلىشنى جىددىيلەشتۈردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يەرلىك مىللەتلەر ئىچىدىكى فېئودالىق ئېكسپىلاتاتسىيە ھەر مىللەت خەلقىنى ئىقتىسادىي جەھەتتە ۋەيران بولۇش گىردابىغا ئېلىپ باردى. خەلق تۈزۈمۇش كەچۈرەلمەيدىغان ھالغا چۈشۈپ، جەمئىيەت ئىنتايىن پاتمپاراقچىلىق ئىچىدە قالدى؛ سىياسىي جەھەتتە، گومىنداڭ

ئەكسىيەتچىلىرى يۈرگۈزگەن چوڭ خەنزۇچىلىقتىن ئىبارەت خاتا مىللىي سىياسەت نەتىجىسىدە، مىللىي زۇلۇم، مىللىي كەمسىتىش چېكىگە يەتتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھەتتا ئۇيغۇر، قازاق قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ مىللەت ئىكەنلىكىنمۇ ئىنكار قىلمىدى. خۇددى ماۋجۇشى 1945 - يىلى 4 - ئاينىڭ 24 - كۈنى كۆرسەتمە ئۆتكىنىدەك: «گومىنداڭ خەلققە قارشى گۇرۇھى جۈڭگودا كۆپ مىللەت بارلىقىنى ئىنكار قىلىپ، خەنزۇلاردىن باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنى «نەسىلداش ئۇرۇق» دەپ ئاتىماقتا. ئۇلار پۈتۈنلەي چىڭ خانىدانلىقى، شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىنىڭ ئەكسىيەتچىل سىياسەتلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنى ئېزىش ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشتا قىلمىغىنى قالمىدى. 1943 - يىلى ئىكىنجاۋ ئايىمىقىدىكى موڭغۇل خەلقىگە يۈرگۈزۈلگەن قىرغىنچىلىق ۋەقەسى، 1944 - يىلىدىن ھازىرغا قەدەر شىنجاڭدىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئۈستىدىن يۈرگۈزۈلگەن قىرغىنچىلىق ۋەقەسى مانا بۇنىڭ ئوچۇق دەلىلىدۇر. بۇ — چوڭ خەنزۇچىلىقنىڭ ئاساسلانغان خاتا مىللىي ئىدىيە ۋە مىللىي سىياسەتتۇر»①. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ دەھشەتلىك سىياسىي زۇلمى ۋە فېئودالىق ئىقتىسادىي ئېكسپىلاتاتسىيە ھەر مىللەت خەلقىنى ئېغىر بالايىئاپەتكە دۇچار قىلىپ، سىنىپىي زىددىيەت ۋە مىللىي زىددىيەتنى يەنىمۇ ئۆتكۈرلەشتۈرۈۋەتتى، بۇ ئەھۋال ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىنىڭ كۈچلۈك قارشىلىقىنى قوزغاپلا قالماستىن، بەلكى ھەر ساھە زىيالىيلىرى ۋە مىللىي بۇرژۇئازىيىسىنىڭمۇ كۈچلۈك نارازىلىقىنى قوزغىدى. شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سەۋرى - تاقىتى قاچىسى غەزەپ ۋە نەپرەت بىلەن تولدى. بۇنىڭ ئەمەلىي جاۋابىي تەرىقىسىدە 1944 -

① ماۋزېدۇڭ: «بىرلەشمە ھۆكۈمەت ھەققىدە».

يىلى و ـ ئايدا، شىنجاڭنىڭ ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتـ
لىرىدىكى گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىغا چىداۋبـ
رىشكە تاقەتسى قالمىغان ھەر مىللەت دېھقانلىرى ۋە چارۋىچىلار
ھەمدە ھەرقايسى تەبىقىدىكى ھەر مىللەت خەلقى گـومىنداڭ
ئەكسىيەتچىلىرىگە ۋە جاھانگىرلىككە قارشى كەڭ كـۆلەمـلىك
قوزغىلاڭ كۆتۈردى. شېڭ شـىسەيـنىڭ زوراۋانـلىقى ئاقىۋەت
ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابـىنىڭ قوراللىق قارشـىلىقىـنى كەلتۈرۈپ
چىقاردى. ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ ئىنقىلابى پـۈتـۈن شىنجاڭ
خەلقىنىڭ كەڭ دائىرىدە قىزغىن قوللىشـىغا ئېرىـشـتى. شۇڭا
قوزغىلاڭچىلار بىر يىلغا يېقىن ۋاقىت قورالـلىق جەڭ قىلىپ،
ھەردەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورگانـلىرىـنى قۇرۇپ، گـومىنداڭ
ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوراللىق كۈرەشنى قانات يايـدۇرۇـ
ۋەتتى. گومىنداڭ شىنجاڭ دائىرىلىرى شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت
خەلقىغە قارىتا داۋامـلىق قوراللىق باستۇرۇش سىياسىتى يۈرگۈـ
زۈلسە، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھەربىكىتىنىڭ يالقۇنىنى ئۆچۈرۈش
مۇمكىن بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتمەپ، ئۆزلىرىـنىڭ شىنجاڭـ
دىكى ھۆكۈمرانلىقىنى داۋاملىق ساقلاپ قېلىـشىنى مەقسەت قـ
لىپ، ئۇچ ۋىلايەت مەسلىسىنى تىنچ يـول بىلەن ھەل قىلىشـ
نى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن 1945 ـ يىلى 10 ـ ئۆكتەـ
بىردە ئىككى تەرەپ قوراللىق كۈرەشنى توختاتتى، ئـۇچ ۋـ
لايەت ۋەكىللىرى گومىنداڭ بىلەن تىنچلىق سـۆھبـىتى ئۆتـ
كۈزدى. سۆھبەتكە قاتنىشىش ئۇچـۇن ئۇچ ۋـىلايەت ۋەكىلـ
لىرى رەھىمجان سابىر ھاجى، ئوبۇلخەيرى تۆرە، ئەخـمەتجان
قاسىمى قاتارلىقلار غۇلجىدىن، گومىنداڭ مەركىزىيە ھۆكۈمەت
ۋەكىلى جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى چۈڭچىڭدىن ئـۇرۇمـچىگە يېـ
تىپ كېلىشتى. ئىككى تەرەپ خىلمۇخىل ئىختىلاپ، تالاشـ
تارتىـش ۋە يـول قويۇش ئارقىلىق ئاخىر 1946 ـ يىلى 1 ـ

ئاينىڭ 2 - كۈنى قوراللىق كۈرەشنى توختىتىپ، شىنجاڭ مەسىلىسىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش مەزمۇن قىلىنغان 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى ئىمزالىدى.

11 ماددىلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى رەسمىي قۇرۇلدى. بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە جاڭ جىجۇڭ، مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە ئەخمەتجان قاسىمى، بۇرھان شەھىدى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپلىقىغا ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرلىقىغا سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىقلار تەيىنلەندى.

11 ماددىلىق بىتىمنىڭ ئىمزالىنىشى — ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن سىياسىي، ھەربىي جەھەتتە كۈرەش قىلغانلىقىنىڭ دەسلەپكى غەلىبىسى. ئۇ گومىنداڭ دائىرىلىرىنى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سىياسىي، دېموكراتىيە، باراۋەرلىكتىن ئىبارەت تۈرلۈك ھوقۇقلىرىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر قىلدى. بىراق 1946 - يىلى 7 - ئايغا كەلگەندە جياڭ جېيشى ئازاد رايونلارغا ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم قوزغاپ، كەڭ كۆلەملىك ئىچكى ئۇرۇشنى يەنە باشلىدى. گومىنداڭ شىنجاڭ دائىرىلىرى جياڭ جېيشىنىڭ ئازاد رايونلارغا ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم قوزغاشتىن ئىبارەت سۇيىقەستىگە ماسلىشىش ئۈچۈن، ئۈچ ۋىلايەت بىلەن ئىمزالىغان «11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى»نى يىرتىپ تاشلاپ، ئۈچ ۋىلايەتكە قارىتا بۇزغۇنچىلىق، ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. بانىدىت ئوسمانىنى سېتىۋېلىپ، ئۈچ ۋىلايەتكە قارىتا قوراللىق ئاغدۇرمىچىلىق ئېلىپ باردى؛ 1947 - يىلى 2 - ئاينىڭ 28 - كۈنى گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى ۋە بەزى ھەربىي خادىملارنى پۈتۈن راچە كىيىندۈرۈپ، كوچىدا نامايىش قىلدۇردى. ئۇلار يېنىغا

قورال ۋە قول بومبىلىرىنى يوشۇرغان هالدا نامايىش قىلىپ، ئۇلۇغلۇق هۆكۈمەت ئىچىدە مەجلىس ئېچىۋاتقان ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىگە ئوق چىقىرىپ، تەھدىت سالدى، هويلىغا بېسىپ كىرىپ، قانلىق ۋەقە تۇغدۇردى.

كۆرەش ئەمەلىيىتى ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرىگە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ «تىنچلىق» نى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان ساختىپەزلەر، ئەمەلىيەتتە، ئۇچمۇغا چىققان ئەكسىيەتچىلەر ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت رەزىل ماهىيىتىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن هالدا تونۇتتى. شۇڭا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي هۆكۈمىتىنىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى: «دەسلەپتە بىز گومىنداڭنى بىتىمىنى ئىجرا قىلدۇق، ئۇنىڭغا بۇزغۇنچىلىق قىلمايدۇ، دەپ ئويلىغان ئىدۇق. ئەپسۇسكى، 1946 - يىلنىڭ ئاخىرىدىن 1947 - يىلنىڭ باشلىرىغىچە تۆرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ۋاقتىنچە ستراتېگىيىلىك چېكىنىشنى يولغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ بىرگە بەرگەن ۋەدىلىرىگە ۋە 11 ماددىلىق كېلىشىمگە خىلاپلىق قىلىپ، ئۆلكىمىزنىڭ تىنچلىقىنى بۇزدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئەجەللىك زەربىسىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن، دۈشمەنلەر ئۆزلىرىنىڭ هېيلىگەرلىك قىياپىتىنى يەنە ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بولدى» ①. بىرلىشىش ۋەزىيىتى گومىنداڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى ئىلگىرىلىگەن قايتىپ كەتتى. ئەمما ئۇلار كۆرەشنى توختاتمىدى.

گەرچە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا بەۋاستە رەھبەرلىك قىلالمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئىنقىلابىغا

① زايىر ساۋدانوۋ: «شىنجاڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ئائىت ئەھۋاللار هەققىدە ئەسلەمە»، «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» (16 - سان)، 1985 - يىل.

تايمن كۆڭۈل بۆلۈپ، يېقىندىن غەمخورلۇق قىلدى، ئۇنى قول لىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاب بىلەن باغلىنالدى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ كۆرەش تارىخى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە، جاھانگىرلارغا قارشى كۆرەش قىلغان تارىخ بولۇپ، ئېلىمىزنىڭ يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ مەزمۇنىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. شۇڭا ئۇ تۈپ-ئاساسىي جەھەتتە يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاب بىلەن ئوخشىشىدۇ. گومىنداڭنىڭ كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارىتىلغان سىياسىتى بىلەن ئۇچ ۋىلايەتكە قارىتىلغان سىياسىتى چوڭ جەھەتتە ئوخشاش بولدى. مەسىلەن، 1945 - يىلى 9 - ئايدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلبىسىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، گومىنداڭ بىلەن كوممۇنىستىك پارتىيە سۆھبەت ئۆتكۈزدى. رەئىس ماۋزېدۇڭ شەخسەن ئۆزى چۈڭچىنگا بېرىپ، گومىنداڭنى «10 - ئۆيۈك تەبىر كېلىشىمى» گە ئىمزا قويۇشقا مەجبۇر قىلدى. شۇ چاغدا، ئۇچ ۋىلايەت جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ «تىنچلىق، دېموكراتىيە، ئىتتىپاقلىق» تەشەببۇسىغا ئاۋاز قوشۇپ، شىنجاڭدا گومىنداڭ بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈپ، بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇردى. گومىنداڭ ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنى ئارقا تىرەك قىلىپ ئىچكى ئۇرۇش قوزغاپ، گومىنداڭ بىلەن كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ سۆھبىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىشقا ئۇرۇنغان چاغدا، شىنجاڭدا ئۇچ ۋىلايەت بىلەن گومىنداڭنىڭ مەركىزىي ۋەكىلى ئىمزالىغان «11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى» مۇ بۇزغۇنچىلىقىقا ئۇچرىدى، بىرلەشمە ھۆكۈمەت پارچىلاندى. گومىنداڭ ئىچكى ئۆلكىلەردە ئازاد رايونلارغا زور كۆلەملىك ھۇجۇم قوزغىغان چاغدا، شىنجاڭدىمۇ گومىنداڭ ئۇچ ۋىلايەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئۇچۇن، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنىڭ ئۇ-

رؤمچىده تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ قۇترىتىشى ئارقىسىدا، ئوسمان باندىتنى يۆلەپ، ئۇچ ۋىلايەتكە قارىتا قورالىلىق ئاغدۇرمىچىلىق يۈرگۈزۈپ، شىنجاڭدا تېخى ئازاد قىلىنمىغان باشقا رايونلاردا گومىنداڭنىڭ ئۇچ ۋىلايەتنى ھىمايە قىلىدىغان ۋە ئۇنىڭغا مايىل كىشىلەرنى «كومىمۇنىست»، «قىزىل پاچاق» ۋەھاكازالارنى دەپ سۈيىقەست قىلدى، قامىدى، ئۆلتۈردى.

ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىنىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى بىلەن بولغان ئالاقىسى 1946 - يىلدىن باشلانىدى. 1946 - يىلى 11 - ئايدا ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋلار شىنجاڭ خەلقىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە نەنجىڭغا بېرىپ، گومىنداڭنىڭ قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدۇ. يىغىن مەزگىلىدە يولداش ئابباسوۋ ئەخمەتجان بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن خەتەردىن قورقماي، كۆپ قېتىم كوممۇنىستىك پارتىيە ۋەكىللىرى بىلەن كۆرۈشكەن. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ نەنجىڭدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش ئورنىدا يولداش دۇك بۇۋۇ، ئابباسوۋ قاتارلىق يولداشلارنى سەممىي قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنىڭ شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ئەھۋالى ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەھۋالى، شۇنداقلا پارتىيىمىزگە بولغان مۇھەببىتى توغرىسىدا بەرگەن دوكلاتلىرىنى ئەستايىدىل ئاڭلايدۇ؛ يولداش دۇك بۇۋۇ ئۇنىڭغا ئىچكى، تاشقى ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىپ، پارتىيىمىزنىڭ سىياسىي تەشەببۇسى، تاكتىكىسى ۋە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ پرىنسىپى، ھەربىي ستراتېگىيىسىنى تونۇشتۇردى ھەمدە ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن كومپارتىيە ئەزاسى پىكىگە ئوئەن (شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن) نى بىردانە تېلېگرامما

ئاپپاراتى ئېلىپ، ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن بىللە ئۇچ ۋىلايەتكە بېرىپ خىزمەت قىلىشقا ئەۋەتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇچ ۋىلايەتنىڭ گېزىت - ژۇرناللىرىدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ قولغا كەلتۈرگەن ئۇلۇغ غەلىبىلىرى ھەققىدىكى خەۋەرلەر ئۇزلۇكسىز بېسىلىپ، كەڭ تەشۋىق قىلىنغان. ئۇچ ۋىلايەت يەنە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىلىك راۋاجلىنىشىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، ماۋجۇشىنىڭ «خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسى ھەققىدە»، لېيۇ شاۋچېنىڭ «ئىنتېرناتسىئونالىزم ۋە مىللەتچىلىك ھەققىدە» قاتارلىق ئەسەرلىرىنى ۋە شۇنىڭدەك باشقا مۇناسىۋەتلىك ئەسەرلەرنى تەرجىمە ۋە نەشر قىلىپ تارقاتتى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى ئۇچ ۋىلايەت خەلقىغە ۋە ئۇلارنىڭ قوراللىق كۈچلىرىگە ئىنتايىن ئېتىبار بىلەن قاراپ ۋە كۆڭۈل بۆلۈپ، 1949 - يىل 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى يولداش دېڭ لىچۈننى ئالاقىچى سۈپىتىدە سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق غۇلجا شەھىرىگە ئەۋەتتى ھەمدە «لىچۈن» نامىدا رادىئو ئىستانسىسى قۇرۇپ، ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنى مەركىزىي كومىتېت بىلەن بۇۋاستە ئالاقىلىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەھۋالى مەركەزگە دوكلات قىلىنىپ، مەركەزنىڭ يولىيورۇقلىرى ئۇچ ۋىلايەتكە يەتكۈزۈلدى. جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇشىنىڭ ئىلھامى ۋە ستالىن باشچىلىقىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ مەنىۋى، ماددىي جەھەتتىن قوللىشى، ياردەم بېرىشى بىلەن كۈرەشنى قەتئىي ۋە تەۋرىمەي يۆنىلىش بويىچە داۋاملاشتۇردى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇش ھارپىسى 1 پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى تېلېگراممىسىغا يوللاپ، ئۇچ ۋىلايەت

نىڭ 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى بېيجىڭدا ئېچىلىدىغان مەملىكەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى يىغىنىغا قاتنىشىپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشتىن ئىبارەت چوڭ ئىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىشكە ۋەكىل ئەۋەتىشنى تەكلىپ قىلدى. يېڭى سىياسىي كېڭەش تەييارلىق كوممىتېتى مۇدىرى يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ 1949 - يىلى 8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى شىنجاڭ غۇلجا پەۋقۇلئاددە رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمغا ئەۋەتكەن تېلېگراممىسىدا: «سىلەرنىڭ كۆپ يىلدىن بۇيانقى كۈرىشىڭلار پۈتكۈل جۇڭگو خەلقىنىڭ دېموكراتىك ئىنقىلابىي ھەرىكىتىنىڭ بىر قىسمى. غەربىي شىمالدىكى خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىلىك راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، شىنجاڭ تولۇق ئازاد بولىدىغان ۋاقىتقا ئانچە ئۇزۇن قالمىدى. سىلەرنىڭ كۈرىشىڭلار پات - ئارىدا ئەڭ ئاخىرقى مۇھىم پەيتكە ئېرىشىدۇ، بىز سىلەرنىڭ ئۆز ۋەكىللىرىڭلار سۈپىتىدە بەش كىشىنى مەملىكەتلىك خەلق سىياسىي كېڭىشىنىڭ ئومۇمىي يىغىنىغا قاتنىشىشقا ئەۋەتىشىڭلارنى چىن قەلبىمىزدىن قارشى ئالىمىز» دېدى. بەختكە قارشى ئۇچ ۋىلايەت خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بارلىق ۋەكىللىرى ئايروپىلان ھادىسىسىگە ئۇچراپ قازا تاپتى. ئۇلار يېڭى جۇڭگونىڭ غەلىبىلىك دۇنياغا كېلىشىنى كۆتۈۋېلىش يولىدا قۇربان بولدى. ئۇلار جۇڭگو خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتلىرى.

ئومۇمەن، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى 1944 - يىلى 9 - ئايدا باشلىنىپ، 1949 - يىلى 9 - ئايدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغانغا قەدەر 5 يىل داۋاملاشتى. بۇ جەريانىدا ئۇچ ۋىلايەت خەلقى سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتلەردە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى جىددىي كۈرەش قىلىپ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىق

تەختىگە تەھدىت سېلىپ، زور بىر تۈركۈم ھەربىي كۈچىنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ، ئۇنىڭغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ، جۇڭگو- نىڭ ئەڭ يىراق غەربىي شىمال چېگرا رايونىدىكى ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي قاتارلىق ۋىلايەتلەردە ئىنقىلابىي بازا قۇرۇپ، گومىنداڭنىڭ مۇستەبىت ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاش- لاپ، خەلق ھاكىمىيىتىنى قۇردى؛ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىك قىلغان ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردە ئېلىپ بېرىلغان ئىنقىلابىي كۈرەشكە يېقىندىن ماسلاشتى. مانا بۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىنىشى ئۈچۈن پايدىلىق شەرت - شارائىت، قۇلايلىق ئىمكانىيەت ھازىرلاپ، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە داغدۇغىلىق كەيپىياتقان ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن قوشقان ئەھمىيتى تۆھپىسىدۇر.

§2. ئۇچ ۋىلايەت ئەدەبىيات - سەنئەت ھەرىكىتى

مۇشۇ مەزگىلدە ئۇچ ۋىلايەت تەرەپتىكى ئەدەبىيات- سەنئەتچىلەر گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەشنى تېخىمۇ شىددەتلىك ئېلىپ باردى. ئۇلار كۈچلۈك تەشۋىقات ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇۋەتتى. ئۇلار ئالدى بىلەن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى، يۆنىلىشى، تەرەققىياتى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا بولغان كۈچلۈك تەسىرى ۋە مۇناسىۋىتىنى مارکسىزم - لېنىنىزم نۇقتىسىنەزەرى بىلەن، شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق مەنپەئەتى مەيدانىدا تۇرۇپ، توغرا، ئەتراپلىق تەھلىل قىلدى، تەشۋىق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇچ ۋىلايەتتە جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان ئىنقىلابىي ئەدەبىيات - سەنئەت ھەرىكىتىنى توغرا

يولغا باشلندى. ئۇچ ۋىلايەتنى ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى بولغان ئابدۇكېرىم ئابباسوپ بۇ ھەقتە توختىلىپ، ياشلارغا خۇشاللىق بىلەن مۇنداق دېدى: جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسى شەرقىتىكى، خۇسۇسەن بىزنىڭ مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىمىزنى ئۇتۇقتا ئېرىشتۈرىدۇ. شىنجاڭدىكى يەرلىك مىللەتلەر، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ ياردىمى ئارقىسىدىلا، ئالدىنقا قويغان مەقسىتىگە تېز ئېرىشەلەيدۇ. جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئىنقىلابى غەلىبە قازانغان شارائىتتا، شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئازادلىقى ۋە شىنجاڭدىكى مىللىي مەسىلىنىڭ تولۇق ۋە توغرا ھەل بولۇشى چوقۇمدۇر. شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىستىقبالى پارلاقتۇر①.

ئۇچ ۋىلايەتتىكى سىياسىي ۋەزىيەت ئازاد رايونلار بىلەن ئوخشاپراق كەتكەنلىكتىن، بۇ رايوندا مەدەنىيەت، مائارىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت، ئاخبارات، نەشرىياتچىلىق ئىشلىرى داغدۇغىلىق ھالدا راۋاجلاندى. بولۇپمۇ ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدە يېڭى گۈللىنىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى. «بۇ چاغلاردا يەنئەندە ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۇچۇن خىزمەت قىلدىغان مەدەنىيەت، مائارىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت، مەتبۇئات ئورۇنلىرىنى تەشكىل قىلىش ئىمكانىيىتى بولمىغانلىقتىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدىن ماركسىزم - لېنىنىزم ئەسەرلىرى، سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات ۋە ھەرخىل گېزىت-ژۇرناللار شىنجاڭغا داۋاملىق كەلتۈرۈلۈپ تۇراتتى. بۇ ئارقىلىق شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ زىيالىيلىرى ئىلغار ئەدەبىيات ۋە مەدەنىيەت بىلىملىرى بىلەن تەمىن ئېتىلگەنىدى. مۇشۇنداق قولايلىق شارائىت شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى

① ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ: «ھازىرقى سىياسىي ئەھۋال ۋە بىزنىڭ ۋەزىپىلىرىمىز» «ئىتتىپاق ژۇرنىلى» 1949 - يىل 1 - ئىيون، 6 - سان، 25 - بەت.

نىڭ مەدەنىيەت - ماتارىپ، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن كەڭ زېمىن ھازىرلىدى①». بۇ مەزگىلدىكى رۇس كلاسسىك يازغۇچىلىرى ۋە ئەدەبىي تەنقىدچىلىرىدىن لېۋ. تولستوي، چېخوۋ، پۇشكىن، بېلىنسكىي قاتارلىقلاردىن تاشقىرى مەشھۇر پرولېتارىيات يازغۇچىسى ماكسىم گوركىي، شائىر مایاكوۋسكىي، سوۋېت ئۇيغۇر شائىرلىرىدىن ئۆمەر رموھەممىدى، ھېزىم ئىسكەندەروۋ، ئوسمان مەمەتاخۇنوۋ، ئىسمايىل ساتتاروۋ قاتارلىقلار، شۇنىڭدەك ئۆزبېك، قازاق، تاتار، تاجىك قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ يازغۇچى - شائىرلىرىدىن ھەمزە ھەكىمزادە، ئابدۇللا قادىرى، غوپۇر غۇلام، ئايىبېك، ئاباي قۇنانبايۇلى، جامبۇل، ھادى تاختاش، ئابدۇللا توقاي، سەددىردىن ئەينىلەرنىڭ ئەسەرلىرى كىردى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى.

يەنە بىر تەرەپتىن، يەنىمۇ بىلەن بولغان ئالاقە كۈچەيتىلىپ، ھەرقايسى جايلاردىكى يەرلىك گېزىت - ژۇرناللار يامغۇرداك كېيىنكى بۇغداي مايسىلىرىدەك جانلىنىپ كەتتى. گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان رايونلاردىكى ئاخبارات چۈڭچىڭ «مەركىزىي ئاگېنتلىقى» دىن ئېلىنسا، ئۇچ ۋىلايەتتىكى ئاخبارات بىۋاسىتە يەنىمۇ «شىنخۇا ئاگېنتلىقى» دىن ئېلىنىدى. ئۇچ ۋىلايەتتە ئالتە - يەتتە خىل تىلدا گېزىت چىقىرىلىشتىن تاشقىرى، «كۈرەش»، «ئىنقىلابچىل ياشلار»، «تاڭ چولپىنى» قاتارلىق ژۇرناللار چىقىرىلدى. بۇ ژۇرناللارنىڭ سەھىپىسىدە ۋە «ئويغان»، «ئالغا» قاتارلىق گېزىتلەرنىڭ «ئۆسۈش» قاتارلىق ئەدەبىيات بەتلىرىدە زۇنۇن قادىر،

① ئەسلىدىم ئەختەم: «ئۇتېۋللا مۇتەللىمنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى ۋە ئۇنىڭ يېڭى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا تۇتقان ئورنى»، «ئۇتېۋللا مۇتەللىپ ئەسەرلىرى» مىللەتلەر نەشرىياتى، 1981 - يىل 2 - ئاي نەشرى.

زىيا سەمەدى، ئابدۇرېھىم ئەيسا، ئاسىمجان قەمبىرى، نىم شېھىت، نەسرۇللا قارىي (پەرھەتى)، تېيىپزات خەلپەت، ئابدۇللا سادىق (پىراقى)، ئەلقەم ئەختەم، داۋۇت تۆراخمەتوۋ، كېۋىر نىياز، تېيىپجان ئېلىيەوۋ، ئابلىز نازىرى، نىغمەت خەلپەت، م. نوروزوۋ، خۇدابەردى تالىپ، ئابدۇلھەي روزى، تۇرسۇن قاھار، ئى. ئىمىن، ناسىر ھەسەن، ياسىن خۇدابەردى، ئابدۇرېھىم يۇسۇپ، ئىبراھىم بارات، ھاكىم جاپپار، خېلىل ھەمرايوۋ، تۇردى ساماق، ئەرشدىن تاتلىق، ھامۇت مەمۇدى، ساپاخان پولات، مۇھەممەت رەھىم، مىر سۇلتان، خەمىت تۆھپى، خەمىت سەئىدى قاتارلىق شائىر ۋە يازغۇچىلار نىڭ ئىنقلابىي روھ ۋە تۇرمۇش چىنلىقىغا تولغان ئەسەرلىرى كەينى - كەينىدىن ئېلان قىلىندى. بۇ دەۋرگە كەلگەندە ئاتاقلىق يازغۇچى ۋە دراماتۇرگ زۇنۇن قادىر يېتەكچىلىكىدە پروزا ئىجادىيىتىدە يېڭى ئىلگىرىلەشلەر بولدى. بىر قانچىلىغان ياخشى ھېكايىلەر ئېلان قىلىندى ۋە چەت تىللاردىن تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇرۇلدى.

1948 - يىلىنىڭ بېشىدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىك قىلغان ئازادلىق ئۇرۇشى ستراتېگىيىلىك قايتۇرما ھۇجۇمدا زور غەلىبىلەرگە ئېرىشتى. بۇ غايەت زور بۇرۇلۇشتىن ئىلھاملانغان ئۇچ ۋىلايەت خەلقى شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، ھەر مىللەتنىڭ دېموكراتىك زاتلىرى بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، جاھانگىرلىككە ۋە گومىنداڭ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇش ئۇچۇن ئىلدا «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» نى قۇردى. «ئىتتىپاق قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھەر مىللەت خەلقى ۋە ھەر ساھە ئەربابلىرىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ئورتاق كۈرەشكە ئاتلاندۇرۇش ئۇچۇن «ئىتتىپاق» ژۇرنىلى ۋە «ئالغا» گېزىتى

نەشىر قىلىندى. ژۇرنال مىللىي ئازادلىق ئۇرۇشىدە مۇھىم رول ئويناندى. ژۇرنال تەھرىر ھەيئىتىنىڭ بىرى بولغان پېشقەدەم يازغۇچى زۇنۇن قادىرى مۇنداق دەيدۇ: «ئىتتىپاق» ژۇرنىلى خەلقىمىز ئېڭىنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئۆسۈشى ئۈچۈن، كۆمۈلۈپ ياتقان ئەدەبىي ھېراسىلىرىمىزنى ئوقۇغۇچىلارغا تەقدىم قىلىش ئۈچۈن، خەلق ئەدەبىياتىنى ئاساس قىلغان ھالدا، يېڭى دەۋر ئەدەبىياتىمىزنى نى بەرپا قىلىپ، ياش يازغۇچىلىرىمىزنىڭ كامالەتكە يېتىشى يولىدا كۈچ چىقاردى①.» شۇنداقلا ئۇ «دۇنيا مەدەنىيىتى سېپىدىكى كۆرەشنىڭ ماھىيىتىنى، ھەرساھەدىكى ئىلغار ئادەملەر بىلەن پەن - تېخنىكا يېڭىلىقلىرىنى قىسقىچە بولسىمۇ تونۇشتۇرۇپ بەردى».② يەنە تارباغاتايدا «دېموكراتىيە»، ئالتايدا «ھەقىقەت يولى» گېزىتلىرى نەشىر قىلىندى.

ئۇچ ۋىلايەت ياشلار ئىنقىلابىي ھەرىكەت داۋامىدىكى ئاكتىپچانلىقنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن 1945 - يىلى 11- ئايدىلا «شىنجاڭ ئىنقىلابىي ياشلار تەشكىلاتى» نى قۇرغاندى. ياشلار تەشكىلاتى «كۆرەش» ژۇرنىلىنى نەشىر قىلدى. ئۇنىڭدا دائىم دېگۈدەك مارکسىنىڭ بەزى نەزەرىيىۋى ماقالىلىرىنى قىسقارتىپ بېسىپ، سوتسىيالىزمنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى تەشۋىق قىلىپ، ياشلارغا ئىلغار ئىدىيىنى سىڭدۈرۈپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بىتىم ماددىلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلغان رەزىل قىلمىشلىرىنى ئەھلىي پاكىت، رېئال ۋەقەلەر ئارقىلىق پاش قىلدى.

بۇ گېزىت - ژۇرناللارنىڭ سەھىپىسىدە جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يولىيورۇق خاراكتېرلىك

---

①، ② زۇنۇن قادىرى: «ئىتتىپاق» ژۇرنىلى ئىككى ياشقا قەدەم قويدى»، «ئىتتىپاق»، 1949 - يىل ئۆكتەبىر (13 - سان).

تەرلىك مۇھىم ھۇججەتلىرى، ماقالىلىرى ۋە ئوبزورلىرى ۋە ماۋزىدۇك، لېنىشاۋچى، جۇدې، جۇنبىنلەي قاتارلىق پارتىيە، ھۆكۈمەت، ھەربىي قىسىم رەھبەرلىرىنىڭ نۇتۇقلىرى، ئەسەرلىرى ئېلان قىلىنىپ تۇردى. جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان ئەكسىيەتچىلەر سادىر قىلىۋاتقان فاشىستلىق، تەررورلۇق قىلمىشلار رەھىمسىزلىك بىلەن ئېچىپ تاشلاندى. خەلق ئاممىسىنىڭ جەڭگىۋار ئىرادىسىگە ئىلھام ۋە مەدەت بېرىلدى.

§3. زۇنۇن قادىرى

1. ھاياتى ۋە ئەدەبىي ئىجادىيىتى

زۇنۇن قادىرى 1911 - يىلى تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ دۆربىلجىن ناھىيىسىدە، شەھەرگە مېڭىلى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. يەتتە يېشىدا ئۆز يۇرتىدىكى دىنىي مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇپ، ساۋادىنى چىقاردى. ئۇنىڭ بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك دەۋرى ئىقتىسادىي جەھەتتە گۇمران بولۇشقا، تۇرمۇش جەھەتتە نامراتلىشىشقا قاراپ ماڭغان ئۇيغۇر يېزىسىدا ئۆتتى. 1937-يىلى ئۇرۇمچىگە كېلىپ، ئوتتۇرا مەكتەپتە ئىككى يىل، ئۆلكىلىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىدابىرىيىل ئوقۇپ، زامانىۋى پەننىي بىلىملەرنى ئۆزلەشتۈردى. كېيىن غۇلجىغا بېرىپ باشلانغۇچ مەكتەپتە مۇئەللىم بولدى. 1940 - يىلدىن باشلاپ «ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى» نىڭ تەسىراتىر ئۆمىكىدە ئارتىس، قوشۇمچە ئەدەبىيات ئۆلۈم مۇدىرى بولدى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدە، گېزىت - ژۇرناللاردا مۇھەررىر بولدى.

زۇنۇن قادىرى كىچىكىدىن تارتىپ خەلق داستانلىرى ۋە چۆچەكلىرىنى، مەدداھلارنىڭ قىسسە ۋە جەڭنامىلىرىنى بېرىلىپ ئاڭلىدى. ئۇ ساۋادى چىقىشى بىلەنلا ئەدەبىي ئەسەرلەرگە قىزىقىپ، ناۋايى، مەشرەپ قاتارلىقلارنىڭ ھەرخىل كىتابلىرىنى ئوقۇشقا كىرىشتى. كېيىنچە ئۇ «شاھنامە»، «گۈلىستان» قاتار-

لىق مەشھۇر ئەسەرلەر بىلەن تونۇشتى. رۇس ئەدەبىياتى كلاسسكلىرىنىڭ ۋە ئۇلۇغ پرولېتارىيات يازغۇچىسى ماكسىم گورکىينىڭ تاتار ۋە ئۆزبېك تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان بىر قىسىم ئەسەرلىرىنى، سەدىرىدىن ئەينى، ئۆمەر مۇھەممەدى ۋە نۇر ئىسرائىللارنىڭ رومان، پوۋېست، ھېكايىلىرىنى ئوقۇپ چىقتى. دېمەك، زۇنۇن قادىرنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، كلاسسىك ئەدەبىيات ئەنئەنىلىرى ۋە باشقا مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئىلغار ئەدەبىياتى تەسىرىدە شەكىللەندى.

زۇنۇن قادىرى 1937 - يىلدىن باشلاپ ئىجادىيەتكە كىرىشتى. ئۇ دراما ئىجادىيىتى بىلەن بىللە يەنە ھېكايە ۋە مەسەلچىلىك بىلەنمۇ ئىزچىل شۇغۇللىنىپ، جەمئىيەت ئۆچۈن مۇھىم بولغان بىرقاتار ئىجتىمائىي مەسىلىلەر ئۈستىۈرىغا قويۇلغان بىرمۇنچە ياخشى ئەسەرلەرنى ياراتتى. ئۇ 50 يىللىق ئىجادىيىتىدا 10غا يېقىن دراما، 20دىن ئوشۇق ھېكايە، ئۈستۈرىغا يېقىن شېئىر، مەسەل، 10 غا يېقىن ئەدەبىي ئىلمىي ماقالە يازدى. ئۇلۇغ رۇس يازغۇچىسى ماكسىم گورکىينىڭ «ئانا خىپ بوۋا ۋە لیۇنكا»، سوۋېت تاتار يازغۇچىسى ئادىل كۇتوينىڭ «تاپشۇرۇلمىغان خەتلەر»، شىنجاڭ قازاق ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى بولغان تاڭجارىقنىڭ «گۈندىپاي» قاتارلىق پوۋېست، داستان، ھېكايىلىرىنى تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇردى. بىرمۇنچە چۆچەك، قوشاق، ماقال - تەمسىللەرنى توپلاپ ئىلان قىلدى. ئۇنىڭ شۇ يىللار ئىچىدە ئىلان قىلىنغان، ئۆز دەۋرىنىڭ ئىلغار سىياسىي، ئىستېتىك قاراشلىرى سىڭدۈرۈلگەن ئەدەبىي ئوبزورلىرى جامائەتچىلىك ئىچىدە خېلى چوڭقۇر تەسىر قوزغىدى.

ئازادلىقتىن كېيىن زۇنۇن قادىرنىڭ ئىجادىيىتى قىزغىنلىقى تېخىمۇ ئۆستى. مارکسزملىق سەنئەت تەلىماتى بىلەن

ئىنقىلابىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى يازغۇچىنى تېخىمۇ كەڭ ۋە تېخىمۇ ئۇنۇملۇك ئىجادىيەت زېمىنى بىلەن تەمىنلەيدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، ئون يىلغا يەتمىگەن قىسقا ۋاقىت ئىچىدە سەرگۈزەشت خاراكتېرلىك بىر رومان (ئەپسۇسكى، بۇ رومان مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ قالايمىقانچىلىقىدا يوقلىپ كەتكەن). ئۇچ دراما، بىر كىنو سىناريىسى ۋە ئونغا يېقىن ھېكايە يېزىپ، سوتسىيالىستىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ راۋاجلىنىشىنى كۆرۈنەرلىك ئىلگىرى سۈردى. زۇنۇن قادىرنىڭ كۆپ تەرەپلىمىلىك ئىجادىي ئەمگىكى ئۇنى ئۆز خەلقى بىلەن مۇستەھكەم باغلىدى. ئۇنىڭ تۇرمۇشىمىزنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىنى ئۆزىگە خاس بەدىئىي يۈكسەكلىكتە تۇرۇپ، يورۇتۇپ بەرگەن بىر قاتار ئەسەرلىرى خەلقىمىزنىڭ بېسىپ ئۆتكەن جەڭگىۋار ھايات مۇساپىسىنىڭ ئەڭ ياخشى بەدىئىي خاتىرىسى، مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ پارلاق سەھىپىسى بولۇپ قالدى.

2. «مۇئەللىمنىڭ خېتى» ۋە «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق ھېكايىلىرى

زۇنۇن قادىرى ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئاساس سالغۇچىلىرىدىن بولۇپ، ئەدەبىياتىمىزغا تۇرمۇشتىكى ھەرخىل ئەھۋاللارنى چىنلىق بىلەن تەسۋىرلەپ بېرىدىغان رېئالىستىك پروزىنى ئېلىپ كىردى.

زۇنۇن قادىرى گەرچە بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ ھەممە تۈرىدە ئەسەرلەر يازغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدە سالماق ئورۇننى تۇتىدىغىنى پروزا بولۇپ، ھېكايە ئۇنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلىدۇ.

زۇنۇن قادىرى ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىدا ئەڭ

دەسلەپ ئىنقىلابىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ئەسەر يازغان يازغۇچى. رېئالىزملىق ئىجادىيەت ئۇسۇلى يازغۇچىلاردىن ئوبيېكتىپ دۇنيانى، تۇرمۇشنىڭ مەنتىقى بويىچە ۋە ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ. ھېكايە ۋەقەلىكىنىڭ پەيدا بولۇشى، راۋاجلىنىشى، پېرسوناژلار ئوبرازلىرىنىڭ تاشقى ئالاھىدىلىكلىرى، روھىي ھالەتلىرى ۋە پېرسوناژلار خاراكتېرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى، ئۆزگىرىشى، گەپ - سۆز، تەقىي - تۇرقىنىڭ ھەممىسى ئوبيېكتىپ ۋە جىددىي تۇرده تۇرمۇشنىڭ ئەسلى شەكلى بويىچە ئەينەن ئىپادىلەپ بېرىلىشى، بۇ خىل تەسۋىرلەش يۇكسەك دەرىجىدىكى چىنلىق ۋە ئەينەنلىككە ئىگە بولۇشى، ئۇنىڭدىن قويۇق تۇرمۇش پۇرىقى چىقىپ تۇرۇشى، كىتابخانلاردا ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنىدەك تۇيغۇ پەيدا قىلالىشى كېرەك. بىز يازغۇچى زۇنۇن قادىرنىڭ 1945-يىلى يازغان «مۇئەللىمنىڭ خېتى» ناملىق ھېكايىسىنى ئوقۇغىنىمىزدا، ئەنە شۇنداق ھەقىقىي، جانلىق، كونكرېت ھېس قىلغىلى، ئاڭقىرىۋالغىلى، چۈشەنگىلى بولىدىغان تۇرمۇش كۆرۈنۈشلىرىنى كۆرۈۋېلىمىز. ھەممىگە مەلۇمكى، بۇ يىللاردا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى قاتتىق ۋەھىمىگە ۋە چوڭقۇر سەراسىمىلىققا چۈشۈپ قالدى. جان تۇمشۇقىقا كەلگەندە، ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ۋەھشىيلىكلەر ئارقىلىق خەلق بىلەن قارشىلىشىۋاتاتتى، بولۇپمۇ مەرىپەت گۈلزارىنى ۋاقىتسىز ۋەيران قىلىپ، باغۋەنلىرىنى قاتتىق خورلاۋاتاتتى. ھېكايىدا ياشلىق گۈللىرى خاراب قىلىنغان ياش ئىككى ئۇيغۇر مۇئەللىمنىڭ سەرگۈزەشتىسى ئارقىلىق رېئال ھاياتنىڭ بەدىئىي كۆرۈنۈشىنى ئوبرازلىق ھالدا ئەكس ئەتتۈرگەن. ھېكايە باشلىنىش بىلەن: «چامغۇرغا ئورنىتىپ قويغان شامنىڭ پوتلىسى ئۆسۈپ، ئىسلاشقان زەي ئۆينىڭ ئىچى» دە چىگىش خىيالىغا پاتقان روزى

مۇئەللىم ۋە ئۇنىڭ ھايات، ئىستىقبال ئۈستىدىكى ئەندىشىلىك ھاياتى بايان قىلىنىدۇ. ئۇ خىيال دېگىزىغا غەرق بولۇپ كەتكەن «ئەل قاتتىق ئۈيقۇغا چۆمۈپ، پۈتۈن ئەتراپتا ئۇلۇم جىمجىتلىقى ھۆكۈم سۈرگەن» قاراڭغۇ كېچىدە، ئۇنىڭ ساۋاقدىشى سادىق پەنجىرىدىن تۇۋلايدۇ. سادىقنىڭ ئاۋازى روزىنىڭ ئەندىشىسىنى بىردىن دەھشەتلىك قورقۇنچقا ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ - دە، بىر نۇقتىغا تىكىلىپ تۇرۇپلا قالىدۇ. «چۈنكى، مۇشۇ ھالەتتە ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا جاللات شېكىسپىرنىڭ خەلققە كۆرسىتىۋاتقان دەھشەتلىك، قانلىق كۆرۈنۈشلەر ئۆتۈشكە باشلايدۇ: مىكلاپ - مىكلاپ كەشلەر تۈيۇقسىز كۆك ماشىنىغا چۈشۈپ غايىپ بولاتتى. ئۇلار نېمە گۇناھ قىلدى ۋە نەگە ئېلىپ كېتىلدى؟ ئۇنى ھېچكىم بىلمەيتتى. لېكىن تۇرمىلەردە بولۇۋاتقان ھاقارەت، زورلۇق، زۇلۇم، ۋەھشىيلەرچە قىينىاشلار، ئادەم سويىدىغان قۇشخانىلاردا ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ قانلىق پاجىئەلىرىدىنمۇ نەچچە ھەسسە دەھشەتلىك قىيناپ ئۆلتۈرۈشلەرنى سېزەتتى.

مۇئەللىمنىڭ بىللە ئوقۇغان ساۋاقداشلىرىنىڭ ھەممىسى بىر كېچىدىلا كۆك ماشىنىغا چۈشۈپ يوقاپ كەتكەنىدى. ئەنە ئۇلارنىڭ بىرسىنى ئادەم ئوغرىلىرى بېشىنى چۈشكەپ، ھايۋانلارغا يۆتكەپ كېتىپ باردۇ. ئۇنى بۈگۈن سويسا كېرەك.»

ھېكايە سىيۇژېتىنىڭ تەدرىجىي راۋاجلىنىشى بىلەن سادىق نىكىمۇ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر ماتارىپىغا قىلچىمۇ ئېتىبار بەرمەيدىغانلىقى، بۇ ماتارىپنى گۈللەندۈرۈشكە بەل باغلىغان ئادەمنى ھەرخىل يول بىلەن توسقۇنلۇق پەيدا قىلىپ، ئاخىر خاراب قىلىپ تاشلايدىغان بولغاچقا، ئۆزىنىڭ سەرسانلىق - سەرگەردانلىق ئىچىدە تىرىكچىلىك قىلىشقا مەجبۇر بولغان ۋە ئۆز بېشىدىن كەچۈر-

گەن ئەھلىيىتى ئارقىلىق گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئالدامچىلىق، ساختىپەزلىك، زوراۋانلىق سىياسىتىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، ئۇنىڭغا قارشى غەزەپ - نەپرەتكە كەلگەن ياش ئىكەنلىكى ئايان بولدۇ: «— ئەھۋال مۇشۇنداق بولسا، ھەرنېمە بولىمىزدە، — دېدى سادىق بېشىنى لىڭشىتىپ، ئۇ غەزەپلىنىپ مۇشتىنى تىزىغا ئۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — بۇ گومىنداڭچىلارنىڭ پەيلى مۇشۇنداقلا بولىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ بىزنى بەخت - سائادەتكە، مەدەنىيەتكە ئېلىپ بارىمىز، دېگەنلىكى مەلۇم بولدى، خەلق ئاچ - يالىڭاچ قېلىپ، خورلۇق، گادايلىق، نادانلىق ئاپەتلىرىگە ئۇچرىدى. خەلقنى مەدەنىيەتكە باشلايدىغان مۇئەللىملەرنىڭ ئەھۋالى مۇشۇنداق.» ئاپتور بۇ يەردە ئاشۇ زۇلمەتلىك ئىچىدە بىر - بىرىگە دەرد - ئەھۋالىنى تۆكۈۋاتقان ئىككى ياش ئوقۇتقۇچىنىڭ سۆھبىتى ئارقىلىق، ئەينى دەۋردىكى فاشىستىك تېررورلۇقنى پاش قىلىپلا قالماستىن، بەلكى فاشىستىك مائارىپ تۈزۈمى ئۈستىدىن ئۆزى ياراتقان ئوبرازلىق تىل ئارقىلىق شىكايەت قىلدۇ.

يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا، ئاپتور جاھالەتلىك جەمئىيەتنىڭ مىللىي مائارىپ ئەھۋالىنى، ئۇلارنىڭ مىللىي مائارىپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا تۇتقان پوزىتسىيەسىنى، مائارىپنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن جان تىكىپ كۈرەش قىلغان مائارىپچىلارنىڭ ئېچىنىشلىق ھاياتىنى ئەينەن سۈرەتلەپ بېرىپ، بىزنى مائارىپ ھەققىدىكى سىنىپىي دەرسلىك بىلەن تەمىنلەپ، غايەت زور تەربىيىگە ئىگە قىلدۇ. ھېكايىدا تەسۋىرلىنىۋاتقان بۇ ياشلار بىزنىڭ ھېسداشلىقىمىزنى قوزغايدۇ. چۈنكى ئۇلارمۇ ئىنتايىن جاپا - مۇشەققەت ئىچىدە ئوقۇپ، مىڭ بىر مۇشكۈلىلەرنى يېڭىپ مەكتەپ پۈتتۈرۈپ، مائارىپ سېپىگە ئاتلانغانىدى. ئەمما جاھالەتلىك تۈزۈم، زۇلمەتلىك فېئودالىق جەمئىيەت ئۇلار-

نىڭ بۇ گۈزەل غايىسىگە يول بەرمەسلىكى ئۈنى تامامەن بەربات قىلۇەتتى. لېكىن ئۇلار دەھشەتلىك تەررورلۇق تۇپەيلىدىن، ئۆز ئىرادىسىنى يوقىتىپ، غەم - ئەندىشىگە چۈشۈپ قايمۇقۇپ قالغانلاردىن ياكى ئۆز مەقسىتى، ئۆز ئىرادىسىدىن يانغانلاردىن ئەمەس. ئۇلار ئۆز تەقدىرىنىڭ نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق بولىدىغانلىقىنى ئاڭ لىق چۈشىنىدۇ. ئۈنى «تەڭسىز جەمئىيەت ئۈ - ئىستىبدات ھاكىمىيەت» دەپ بىلىدۇ ھەمدە يورۇق، پارلاق كۈنلەرنىڭ كۈرەش ئارقىلىق نۇر چاچىدىغانلىقىغا جەزىم قىلىپ ئىشىنىدۇ. شۇڭلاشقا، ئۆزلىرى ياشاۋاتقان ئادالەتسىز جەمئىيەتكە قارشى كۈرەش ئىرادە باغلايدۇ. روزىنىڭ غۇلجىدىكى مېھرىبان ئانىسىغا يازغان خېتىدىكى: «مەنمۇ ئازادلىق يولىدا، بەخت يولىدا كۈرەشكە تەييار!» دېگەن جۈملىلىرىدىن بۇنى ئېنىق چۈشىنىمىز.

ئاپتور «مۇئەللىمىنىڭ خېتى» دېگەن بۇ كىچىككىنە ھېكايىدە تۇرمۇشنىڭ ئۆتمۈش جەمئىيەتكە ۋە ئاشۇ ئەنسىز ۋەزىيەتكە خاس بولغان ھەرخىل دېتال، كۆرۈنۈش، قىياپەتلىرىنى، ئادەملەرنىڭ روھىي ھالەتلىرىنى ئەينەن سۈرەتلەپ بەرگەن. ئەسەردىكى ئەنە شۇنداق جانلىق، ھەقىقىي، يېقىملىق تونۇش، ئەينەن تەپسىلاتلار تەسۋىرىي ۋە مۇھىت تەسۋىرى ئەسەرنىڭ چىنلىقىنى ئاشۇرۇشتا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناغان. بۇ تەپسىلاتلار يىغىلىپ، بىر پۈتۈن دەۋرنىڭ روھىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، كىشىلەرنى زۇلمەتلىك دۇنيانى گۈمران قىلىش ئۈچۈن كۈرەشكە سەپەرۋەرلىك سىگنالىنى ياڭراتقان.

«ماغدۇر كەتكەندە» زۇنۇن قادىرنىڭ 1948 - يىلى يازغان ھېكايىسى، بۇ چاغدا يازغۇچى پروزا ئىجادىيىتى ساھەسىدە رەسمىي كۆزگە كۆرۈنگەن، خېلى يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت سەۋىيىسىگە ئېرىشكەن چاغلىرى ئىدى.

زۇنۇن قادىرى «ماغدىر كەتكەندە» ناملىق ھېكايىسىدە فېئودالىق ئېكسپىلاتاتسىيە بېسىمى ئاستىدا، روھىي ۋە جىسمانىي تەرەپتىن يانچىلىپ ھالىدىن كەتكەن دېھقان ئائىلىسىنىڭ ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىلىرىنى جانلىق كونكرېت تەسۋىرلەپ، زۇلۇم ۋە خورلۇق بىلەن تولغان جىنايەتلىك كونا جەمئىيەتنىڭ خۇنۇك مەنزىرىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا سىزىپ بەردى. ھېكايىنىڭ دەسلەپكى تەسۋىرى ئارقىلىق بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا مۇشەققەتلىك يېزا تۇرمۇشى نامايان بولىدۇ. تىرىكچىلىك ئازابىدا قەددى پۈكۈلگەن جاپاكەش دېھقانلارنىڭ يۈرەكنى ئېزىدىغان مۇڭلۇق ناخشىلىرى قۇلىقىمىز تۇۋىدە جاراڭلايدۇ. ھېكايىنىڭ باش قەھرىمانى باقى كەشىدە ئېغىر ۋە ئازابلىق سېزىم پەيدا قىلىدىغان ئەنە شۇنداق تەسۋىرلەر ئىچىدە بەدىئىي سەھنىگە كۆتۈرۈلىدۇ. ئەنە خوجايىنىمىنىڭ ئاياغ سېلىنغان خامىنى، ئات ئايلىنىشتىن توختاپ، ھەدەپ ئۇنچە يېمەكتە. ھالىدىن كەتكەن باقى ئارىسىنى قولتۇقلىغىنىچە بىر چەتتە ئۇخلىماقتا. ئۇنىڭ قاپاقلىرى ئىششىغان، چىرايى كىشىنىڭ غەشلىكىنى كەلتۈرگۈدەك دەرىجىدە سەت ۋە كۆرۈمسىز، ئۇ نېمىشقا بۇنداق ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ.

ھېكايىنىڭ كېيىنكى بۆلۈملىرى باقىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە كېيىنكى تەقدىرىنى ئېچىپ بېرىشى مەركەز قىلغان ھالدا راۋاجلىنىدۇ. ئاپتور باقىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس تۇرمۇش سەزگۈزەشتىلىرىنى تەسۋىرلىگەن چېغىدا، تۇرمۇشنىڭ چوڭ ئالاھىدە تەرەپلىرىگە، ئۇقۇم تۇسىدىكى ئابستراكت تەسىراتلارغا بېرىلمەي، ئوقۇغۇچىنى بىۋاسىتە تۇرمۇشنىڭ ماھىيەتلىك تەرىپىگە، پېرسونا ژىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش بىرلىكىگە، ئۇنىڭ ساددا، پاكىز روھىي دۇنياسىغا يەنى تۇرمۇشنىڭ كۈرەتلىقىغا بولغان ئەھمىيەتلىك تەرىپىگە باشلايدۇ، باقىنىڭ

ئارزۇ - ئىستەكلىرى بىلەن تۇرمۇش رېئاللىقى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەرنى ئۇنىڭ كىشىنى ئېچىندۇرىدىغان ھايات پاجىئەسىنى جەمئىيەتنىڭ ئورتاق تۇرمۇش خۇسۇسىيەتلىرى نۇقتىسىدىن ئەمەس، بەلكى ئاشۇ ئومۇمىي خۇسۇسىيەتلەرنىڭ كونكرېت نۇقتىسىدىن، يورۇتۇپ بېرىدۇ. ھېكايىدە باقىنىڭ تۇرمۇش بىرلىكى ۋە پىسخىك ئالاھىدىلىكىدىن ھالقىپ كەتكەن بىرەر دېتالنى ياكى ئۇنىڭ تۇرمۇش مەنتىقىسىگە ئۇيغۇن بولمىغان بىرەر ئالاھىدە ۋەقەنى تاپقىلى بولمايدۇ. باقىنىڭ ھايات سەرگۈزەشتىلىرىدىن ئىلىنغان ئۇششاق، لېكىن ئەھمىيەتلىك ئۇزۇندىلەر، بەكمۇ ئادەتتىكىچە بولغان، لېكىن ئوقۇغۇچىنىڭ قەلب تارىنى تىتىرىتىدىغان تەسىرلىك ۋەقەلەر ئوقۇغۇچىنى توپتوغرا تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتىگە، ھايات پاجىئەسىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان تۈپ ئىجتىمائىي سەۋەبلەر دۇنياسىغا باشلاپ كىرىدۇ. بۇ ھال ھېكايىنىڭ تۇرمۇش پۈرىقىنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، بەدىئىي تەسىرلەندۈرۈش كۈچىنى ئاشۇرىدۇ.

ئەمدى باقى خاراكتېرىنىڭ يارىتىلىشىغا كەلسەك، بۇنىڭدىمۇ ئاپتورنىڭ ناھايىتى ئوبدان مۇۋەپپەقىيەتسىزلىكى ئېرىشكەنلىكىنى كۆرىمىز. باقى تۇرمۇشقا ئەمدىلا كۆز ئاچقان ساددا ۋە ئاقكۆڭۈل يىگىت. ئۇ، يېزا تۇرمۇشىنىڭ ئاچچىق - چۈچۈكىنى تېتىمىغان. ئۇنىڭ ئەتراپىدا، كۈندە دېگۈدەك تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان ھەر خىل مۇناسىۋەتلەرنىڭ سىرى ئۇنىڭ ئۈچۈن تېخى قاراڭغۇ. ئۇنىڭدا تۇرمۇشتىكى شەكلەن ھادىسىلەردىن قايمۇقۇپ، ئاسان ئۇمىدلىنىدىغان دېھقان خاراكتېرىنىڭ چوڭقۇر تەسىرى بولغانلىقتىن، ھايات دولقۇنلىرى بىلەن تۇرمۇش تاسادىپىيلىقلىرىغا نىسبەتەن ھېچقانداق روھىي تەييارلىق يوق. ئۇ، شۇ كىچىككىنە زېرىنگە يولۇقۇش بىلەنلا ئۆزىنىڭ ياشاش ئىقتىدارىنى يوقىتىپ، ھالاكەت گىردابىغا قاراپ ماڭىدۇ. ئۇ-

زىنىك شۇنچە مۇشەققەتتە ئېرىشكەن قەدىرلىك نەرسىلىرىنىڭ بۇنچىلىك ئاسان قولدىن كېتىشى مۇمكىنلىكىگە ئىشەنمەي، ھەيران بولىدۇ. شۇڭا، ئۇ، ئۆز ھاياتىنىڭ خۇشاللىق ۋە بەختلىك مىنۇتلىرى ئۈستىدە سۆزلىگەن چېغىدا، ھاياجىنىنى باسالمای قالىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا قولدىن بېرىپ قويغان نەرسىلىرى گويا ھازىرلا قايتىپ كېلىدىغاندەك شادلىنىدۇ. «— راست، بىز ناخشا ئېيتقان. كۇچ - قۇۋۋىتىمىز بار چاغدا، قانداق يىگىت ئىدۇق بىلەمسەن؟ بىزنىڭ پېشانىمىزغىمۇ يەر پۈتكەن — ئون خوچە يېرىم بار ئىدى مېنىڭ... تورغاي چىللىغاندا قوپۇپ، تاڭ ياتقۇچە ئېتىزدا قوش ھەيدەيدىغان، كەتمەن چاپىدىغان، ئوما ئورۇيدىغان ئەزىمەت ئىدۇق. بىز ئېچىق ئېتىش ئۈچۈن قومۇرۇپ كۆتۈرگەن چىمىنى ئەككى - ئۈچ ئادەم كۆتۈرەلمەيدىغانىدى. ناخشىنى شۇ چاغدا ئېيتىپ ئارىلىشىپ كەتكەن دېگىنە بىز. ھەي... ئەمدى كۇچ يوق، يۈرەك يوق!» گەرچە بۇنداق ئەسلىمىلەر ئۇنىڭ قەلب تارىلىرىنى قوزغاپ، ئۇنى ھەسرەت - نادامەت ئوتىدا كۆيدۈرىدىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ، يەنىلا مۇشۇنداق خاتىرىلەر بىلەن ئۆزىگە تەسەللى بېرىشنى ياخشى كۆرىدۇ. شۇڭا ئۇ، ئائىلىنىڭ پاجىئەسىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىجتىمائىي ئامىللارنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلىپ تۇرسىمۇ، ھېچقانداق قارشىلىق كۆرسىتىش خىيالىدا بولمايدۇ. چۈنكى ئۇ، ئۆزىدە بۇنىڭغا لايىق بىرەر ئىقتىدارنىڭ بولۇشى مۇمكىنلىكىگە ئىشەنمەيدۇ.

ئاپتور باقىنىڭ خاراكتېرىنى يۇقىرىقىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە باشتىن - ئاخىر سادىق بولۇپ، ئۇنىڭ تۇرمۇش سەرگۈزەشتىلىرىنى شۇنىڭغا ماس بولغان كونكرېت ۋەقەلەر ئاساسىدا يورۇتۇپ بېرىپ، ئۆتمۈشنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىرىدە تامامەن ماغدۇرىدىن كەتكەن جاپاكەش دېھقاننىڭ بەدىئىي ئوبرازىنى

يارىتمدۇ.

ئەمدى ھېكايىدە بەدىئىي ئىپادىلەش تەرىپىدىكى بەزى-
بىر ئالاھىدىلىكلىرى ئۈستىدە شۇنى ئېيتىمىش مۇمكىنكى، ئاپ-
تور بۇ ھېكايىدە ئەينى ۋاقىتتىكى پروزىمىزدا قوللىنىلىپ
قالغان ئومۇمىي ئىپادىلەش ئۇسۇللىرى دائىرىسىدىن ھالقىپ،
ئۆزىگە خاس يېڭى يول تۇتقان. ئۇ، باقىنىڭ تۇرمۇش سەر-
گۈزەشتىلىرىنى تەپسىلىي بايان، ئىزچىل ھېكايە قىلىپ بېرىپ
ئۇسۇلىغا تايىنىپ ئەمەس، ئۇنىڭ تۇرمۇشىدىكى بىرنەچچە
ئەھمىيەتلىك ئۈزۈندىلەرنى تاللاپ تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئې-
چىپ بەرگەن. بۇنداق سەكرەتمىلىك تەسۋىر ھېكايە سيۇژى-
تىنىڭ ئوبيېكتىپلىقىغا ئىگە ئەھمىيەتلىك ۋەقەلىرىدىن تۈزۈل-
گەنلىكى تۈپەيلىدىن ئوبرازنى تېخىمۇ كۈچلۈك جانلىقلىقىغا ۋە
ئەھمىيەتكە ئىگە قىلدى. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، ئاپتور ھېكايە-
شىدە بايان ۋە تەسۋىردىكى بەدىئىي ئورىگىنالىقىغا (خاسلىقىغا)
ئۆزىنىڭ ئىختىچام ۋە مەزمۇنلۇق مۇلاھىزىلىرىنى قوشۇپ، ھېكا-
يىنى قويۇق لىرىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىلىپ، مەنزىرە بىلەن
ھېسسىياتنىڭ تەبىئىي بىرلىكىگە ئېرىشكەن. ھېكايىدىكى بۇ
خىل خۇسۇسىيەت ئۇنىڭدا تەسۋىرلەنگەن تۇرمۇش كۆرۈنۈش-
لىرىنىڭ ۋەزىن ۋە ئېغىر ھېسسىيات بىلەن سۇغىرىلغانلىقى،
كىشىدە ئازابلىق تۇيغۇ پەيدا قىلىدىغان مۇڭ - قايغۇنىڭ ھېكا-
يىگە باشتىن - ئاخىر سىڭدۈرۈلگەنلىكىدە كۆرۈلىدۇ. گەرچە
ھېكايىدە پېرسوناژ تۇرمۇشىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى خۇ-
شاللىق كەچۈرمىشلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان بەزى
ۋەقەلەر تەسۋىرلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئوقۇغۇچىدا ھېچ-
قانداق خۇشاللىق سېزىم پەيدا قىلمايدۇ، ئۇنىڭ قەلبىدە ئوي-
غانغان ئازابلىق تۇيغۇنى تېخىمۇ كۈچەيتىدۇ. ھېكايە ۋەقە-
لىكىنىڭ مانا مۇشۇنداق ئېغىر ۋە مۇڭلۇق بەدىئىي ۋەزىنده

تۆزۈلگەنلىكى ئۈنىڭ تېمىسىغا يەنى ئۆتمۈش جەمئىيەتتىكى ئازابلىق تۇرمۇشنىڭ تۆپ ئەھمىيىتىنگە بەكمۇ ماس كېلىدۇ.

ئاپتور يەنە پېرسوناژلارنىڭ ھەرىكىتى ۋە كەچۈرمىشلىرىنى يورۇتۇپ بېرىشتە ئاپتور بايانى بىلەن پېرسوناژلار ھېكايە يىسىنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈش ئۇسۇلىنى قوللانغان. بولۇپمۇ باقمىنىڭ روھىي دۇنياسىنىڭ ئىنچىكە ۋە ئالاھىدە تەرەپلىرىنى كۆپرەك ئۈنىڭ ئۆزىنىڭ ھېكايە قىلىپ بېرىشى بىلەن ئاچقان، پروزا ئىجادىيىتىدىن ئۈنۈپ ئېيتقاندا، بۇ ھەقىقەتەن مۇرەككەپ ۋە ئىنچىكە ئىش. لېكىن ئاپتور بۇ ئۇسۇل بىلەن كىشنى ھاياجانلاندۇرىدىغان ئاجايىپ تۇرمۇش مەنزىرىلىرىنى يارىتىپ، قەھرىمان خاراكتېرىنىڭ ئىندۇۋىدۇئال نازۇكلۇقىنى ناھايىتى روشەن ئېچىپ بەرگەن. بىز ھېكايىنىڭ بۇنداق سەھنىلىرىدىن جانلىق ۋە ئوبرازلىق خەلق تىلى بىلەن چىن ۋە رېئال بەدىئىي تەسۋىرنىڭ كۈچ-قۇدرىتىنى، يەنزا تۇرمۇشنىڭ ساددا ۋە زەھمەتلىكى بىلەن دېھقان پسىخىكىسىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىنى ئوبدان كۆرۈۋالالايمىز. قىسقىسى، «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق بۇ ھېكايە ئۆزىنىڭ يېتەرلىك دەرىجىدىكى تۇرمۇش چىنلىقى، كونكرېتلىقىغا ئىگە بولغانلىقى، ئىدىيە ۋە بەدىئىي جەھەتتىكى بىر قاتار ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن پروزىمىزنىڭ ئازادلىققىچە قولغا كەلتۈرگەن ياخشى مۇۋەپپەقىيەتىنى نامايان قىلدى.

3. زۇنۇن قادىرى ھېكايىچىلىقىنىڭ بەدىئىي ئالاھىدىلىكى

زۇنۇن قادىرنىڭ ھېكايىلىرى بەدىئىيلىك جەھەتتە ئۆزىگە خاس بىر مۇنچە ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولۇپ، ئۆز كە-

تابخانلىرىنىڭ يېڭىلىقىغا تەشنا قەلبىنى چوڭقۇر چۈشەنگەن تەلەپ-
چان يازغۇچىنىڭ ئىجادىيەتكە بولغان قىزغىن ئىنتىلىشلىرى
بىلەن تولغان.

زۇنۇن قادىرى بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ چىنلىق قانۇنىيەت-
تىگە ئەمەل قىلىپ تۇرمۇشنىڭ ئىجابىي ۋە سەلبىي تەرەپلىرىگە
بىردەك كۆڭۈل بۆلۈپ، رېئاللىقنى ھەرقايسى تەرەپلەردىن چوڭ-
قۇر ئېچىپ بەرگەن خىلمۇخىل بەدىئىي ئوبرازلارنى يا-
راتتى. ئۇ غايىۋى مەزمۇننى گەۋدىلەندۈرۈشتە ئۆزىگە خاس
يول تۇتۇپ، ئىجادىي زېھنىنى كۆپرەك سەلبىي ۋەقەلەر ئۈستىگە
مەركەزلەشتۈرۈپ، ھېكايىلىرىنىڭ بەدىئىي ۋەزنىنى يۇمۇرلۇق
تەبەسسۇم، مەسخىرىلىك كۈلكە بىلەن يۇغۇرۇپ، سەلبىي ھادە-
سىلەر تەسۋىرى ئارقىلىق، ئىجابىي ھادىسىلەرنى گەۋدىلەندۈ-
رۈپ بەردى. بۇ ئارقىلىق ئۆز كىتابخانىنى تۇرمۇشنىڭ تېخى
ھېس قىلىمىغان يېڭى گۈزەللىكىگە باشلىدى.

زۇنۇن قادىرى ھېكايىلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى
ئەڭ ئاۋۋال ئۇلاردا ئەكس ئەتكەن تۇرمۇش مەنزىرىلىرىنىڭ
بايلىقى ۋە خىلمۇخىللىقىدا كۆرۈلىدۇ. بۇ تەبىئىي ھالدا
زۇنۇن قادىرنىڭ چوڭقۇر تۇرمۇش بىلىمىگە ئىگە ئىكەنلىكىدىن
ئايرىلمايدۇ. ھەقىقەتەنمۇ زۇنۇن قادىرى ئۆز خەلقىنىڭ تارى-
خى، ئىجتىمائىي سەرگۈزەشتىلىرىنى پىششىق بىلىدىغان، ئۇنىڭ
تۇرمۇش ئادىتى، روھىي ھالىتى، ھېس-تۇيغۇ، ئارزۇ - ئارمان-
لىرىنى چوڭقۇر چۈشىنىدىغان يازغۇچى. ئۇ، تۇرمۇشنى ئالاھىدە
كۆزىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە. ئۇنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكى ئەڭ ئاۋ-
ۋال ئۇنىڭ تۇرمۇشنىڭ تېخى ئېچىلمىغان ماھىيەتلىك تەرەپ-
لىرى بىلەن كىشىلەر مۇناسىۋىتىدىكى ئۇششاق، لېكىن خاراك-
تېرلىك ۋەقەلەرگە بولغان قىزىقىشىدا كۆرۈلىدۇ.

زۇنۇن قادىرى ھېكايىلىرىدە كىتابىي بىلىملەرگە ئايا-

تراکت ئۇقۇم ۋە چۈشەنچىلەرگە، جەمئىيەت ئۆچۈن ئورتاق بولغان چوڭ ۋە سەلتەنەتلىك ۋەقەلەرگە بېرىلمەيدۇ. ئەكسىچە، تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ بېرەلەيدىغان ئۇششاق، تېپىك ۋەقە ۋە تېپىك كۆرۈنۈشلەرگە ئىنتىلىدۇ. ئۇ ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆز پېرسونا ژىنىڭ ئەڭ كىچىك تۇرمۇش بىرلىكىگە، ئۇنىڭ ئۆي ـ خانىسىگە، روھىي دۇنياسىنىڭ ئەڭ يوشۇرۇن بۆلۈملىرىگە باشلاپ كىرىدۇ. ئۇنىڭ پېرسونا ژلىرى ھەرقاچان تۇرمۇشنىڭ قايىنىمىدا، زىددىيەت ۋە قارىمۇ قارشىلىقلارنىڭ مەركىزىدە نامايان بولىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ ھېكايىلىرىدە جەمئىيەتنىڭ قايسى قاتلام، قايسى تەبىقىسى تەسۋىرلەنگەن بولسۇن، ياكى تۇرمۇشتىكى قانداق بىر شەخسنىڭ بەدىئىي قىياپىتى سىزىلغان بولسۇن، ئۇ ئوقۇغۇچىنىڭ كۆز ئالدىغا خۇددى تۇرمۇشتىكىدەك روشەن گەۋدىلىنىدۇ.

زۇنۇن قادىرى ھېكايىلىرىنىڭ يەنە بىر خۇسۇسىيىتى كومپوزىتسىيە ۋە سيۇژېت قۇرۇلۇشى جەھەتتىكى مۇكەممەللىكىدە كۆرۈلىدۇ. ئۇ ھېكايىلىرىدە تېما ۋە پېرسونا ژ خاراكتېرىنىڭ مەنتىقىسىگە سادىق بولۇپ، يېتەكچى ۋەقەلىكتىن تارتىپ ئەڭ كىچىك دېتالغىچە بولغان ھەممە نەرسىنى ئورگانىك ھالدا بىر ـ بىرىگە باغلاپ، ھەرقانداق ئېھتىياتسىز قولنىڭ تېگىشىنى كۆتۈرمەيدىغان جانلىق ۋە نازۇك بەدىئىي گەۋدە تۇزەيدۇ. مۇبادا ئۇنىڭ ھېكايىلىرىنىڭ بىرەر بۆلىكىگە تېگىلسە، ئۇ چاغدا ھېكايىنىڭ پۈتۈن مەزمۇنى تەسىرگە ئۇچرايدۇ. زۇنۇن قادىرى سيۇژېتنى تەشكىللەشتە كونىدىلىك تۇرمۇشتىكى ئۇششاق، ئەمما ماھىيەتلىك زىددىيەتلەرگە، خاراكتېرلىك تونۇشلارغا مۇراجىئەت قىلىپ، پېرسونا ژ روھىي دۇنياسىنى جانلىق، قىزىقارلىق ۋەقەلىكلەر ئېگىزدە ئېچىپ بېرىشكە تىرىشىدۇ. ئۇنىڭ پېرسونا ژلىرى ھەرقاچان ئۆزلىرىنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكى

يول قويغان پائالىيەت دائىرىسىدىلا ھەربىرىكەت قىلىدۇ. ئۆزىمىگە مۇناسىپ بولمىغان ئىش - ھەربىرىكەتلەرگە ئۆزىنى ئۇرمايدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ سەلتەنەتسىز تۇرمۇشى، ئادەتتىكى ئىش - ھەرىكەتلىرى، ساددا پىكىر - خىياللىرى بىلەنمۇ ئوقۇغۇچى قەلبىدە ئاجايىپ يۇكسەك ھېس - تۇيغۇ قوزغىتالايدۇ. ئۇنىڭ ھېكايىلىرى، كۆپىنچە سىيۇژىتىنىڭ بىر لىنىيىلىك تەرەققىياتى بويىچە راۋاجلىنىپ بارىدۇ. مۇرەككەپ ۋە ئەگرى - توقاي ۋەقەلەر، پېرسوناژلار پائالىيىتىنىڭ كۆپ تەرەپلىمىلىك تەرەققىياتى بولمايدۇ. بۇ ھال ئاپتورغا تۇرمۇشنى تېخىمۇ يۇكسەك دەرىجىدە ھەركەزلەشتۈرۈش ۋە ئومۇملاشتۇرۇش ئىمكانىيىتى بېرىدۇ.

پېرسوناژلار خاراكتېرىنىڭ روشەن مىللىي ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولۇشى زۇنۇن قادىرى ھېكايىلىرىنىڭ يەنە بىر مۇھىم ئالاھىدىلىكىدۇر. ئۇنىڭ پېرسوناژلىرى ئۇيغۇر مىللىي تۇرمۇش بىرلىكىدە، مىللىي ئالاھىدىلىكلەر بىلەن تولغان ماھىيەتلىك تۇرمۇش ۋەقەلىكلىرى زېمىنىدا ھەرىكەت قىلىدۇ. ئۇلار ھەممە نەرسىگە ئۆزگىچە قارايدۇ، ھەممە نەرسىنى ئۆزگىچە چۈشىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ھېس - تۇيغۇ، پىكىر - خىيال، ئارزۇ - ئارمان، خۇشاللىق ۋە قايغۇلىرىدا ئۇيغۇر پىسخىكىسىنىڭ ئۆزگىچە يارقىنلىقىنى نامايان قىلىدۇ. بىز يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئۆتكەن باقى، ساددىق، روزى ئەنە شۇنداق خاراكتېرلىك ئوبرازلاردۇر. بۇ ئوبرازلار ئۇيغۇر مىللىي تۇرمۇش مۇھىتى ياراتقان ھەقىقىي ئۇيغۇر خاراكتېرلىرى. بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ھايات سەرگۈزەشتىسى، خۇلقى - مىجەزى، روھىي كەچۈرمىشى ۋە ئەقىل - ئىدراكىدىكى ئايرىمىلىقلىرى بىلەن باشقا خەلقلەر ئەدەبىياتىدا بار بولغان مۇشۇ خىلدىكى ھەرقانداق بەدىئىي ئوبرازلاردىن پەرقلىنىدۇ. تەسۋىرىنىڭ چىن ۋە يارقىنلىقى

زۇنۇن قادىرى ھېكايىلىرىنىڭ يەنە بىر مۇھىم ئالاھىدىلىكىدۇر. تەسۋىرنىڭ چىن ۋە يارقىن بولۇشى پروزا ئەسەرلىرىدە بولۇشقا تېگىشلىك ئەڭ مۇھىم شەرتلەرنىڭ بىرى. چۈنكى تەسۋىر ئارقىلىق ئوقۇغۇچى پېرسوناژ ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئىجتىمائىي شارائىت، تەبىئىي مۇھىت بىلەن تونۇشىدۇ، ئۇنىڭ تۇرمۇش ئادىتى، خۇلقى ـ مىجەزى، چىرايى ۋە قىياپەت ئالاھىدىلىكىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدۇ. شۇڭا تەسۋىر ئىنچىكە، تەپسىلىي، خۇددى تۇرمۇشتەكىدەك ئېنىق ۋە روشەن بولۇشى كېرەك. زۇنۇن قادىرنىڭ بەدىئىي تەسۋىرلىرىدە بۇ خىل خۇسۇسىيەتلەر تولۇق تېپىلىدۇ.

زۇنۇن قادىرنىڭ پورترېت ۋە تەبىئەت تەسۋىرلىرىمۇ ئېنىق ۋە يارقىنلىققا ئىگە. ئۇ پورترېت تەسۋىرىدە پېرسوناژ قىياپىتىنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى ئىپادىلەپ بېرىشكە يارىدىمى بولغان ماھىيەتلىك تەرەپلىرىنى تاللاپ تەسۋىرلىسە، تەبىئەت تەسۋىرىدە پېرسوناژنىڭ ئىچكى كەچۈرمىشىنى يورۇتۇپ بېرىشكە مۇناسىۋەتلىك بولغان مەنزىرە كۆرۈنۈشلىرىنى سىزىدۇ. «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق ھېكايىسىنىڭ مۇنۇ ئىككى پورترېت تەسۋىرىگە قارايلى: «ئېچىلغان قوقاسنىڭ يورۇقىدا باقىنىڭ يۈزىگە سەپسالغانىدىم، ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئاچىلاۋاتقان گۈل ـ گۈلىستان، بۇلبۇل، باھار، دېگەن چىرايلىق سۆزلەر خىيالىدىن ئۇچتى، چۈنكى ئۇنىڭ چىرايى سوغۇق شامالدا تىترەپ ئالدىمىزغا چۈشۈۋاتقان كەچكۈزدىكى ئۇششۇك يوپۇرماقىقا ئوخشايتتى... ئۇنىڭ ھازىرقى چىرايىنى ئەمەس، بۇلبۇل بولۇپ سايراپ يۈرگەن چاغلىرىنى كۆرگۈم كەلدى.»

«ئۇنىڭ ئىككى مەكتىپى گىرىدە نانەك قىزارغان، بۇرنىنىڭ ئۇچىدا گۈل ئۇستىدىكى ئۇششاق شەبنەم دانىلىرىدەك تەر تامچىلىرى كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى، ئېغىشكەندە ئىككى مەكتىپىدىن

ئالدىغا چۈشكەن چاچلىرىنى ئەپچىللىك بىلەن سىلكىپ ئارقىسىغا ئېتىپ قويىدۇ.»

يۇقىرىقى پارچىلارنىڭ بىرىنچىسىدە زۇلۇم ۋە خورلۇق دەستىدىن ھايات باھارى سۇلغان، ۋەيران بولغان بىر دېھقانىنىڭ ھەسرەتلىك ئىچكى دۇنياسى ئىپادىسىنى ۋە خۇنۇك قىيابەت تەسۋىرى ئارقىلىق يورۇتۇپ بېرىلگەن بولسا، كېيىنكىسىدە ھاياتقا يېڭىلا كۆز ئاچقان، تۇرمۇشنىڭ جاپا-مۇشەققەتلىرىنى تېخى ھېس قىلىپ يەتمىگەن، شوخ ۋە ئەركىن يېزا قىزلىرىنىڭ كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان گۈزەل قىياپىتى جانلىق سۈرەتلەپ بېرىلگەن.

زۇنۇن قادىرى ھېكايىلىرى تەپسىلاتلىرىنىڭ چىن ۋە يارقىنلىقى بىلەنمۇ كىشىنى مەپتۇن قىلىدۇ. تەپسىلات دېگىنىمىز ئەسەرنىڭ مەلۇم دەرىجىدە نىسپىي مۇستەقىللىقىغا ئىگە بولغان ئەڭ كىچىك دېتالى يېرسوناژ تۇرمۇشىنىڭ ئەھمىيەتلىك، ئۇششاق ئۈزۈندىسى، ئۇنىڭ ممجەز-خۇلقىنىڭ بىر دەملىك ۋاقىت ئىچىدىكى تىپىك ئىنكاسىدۇر. ئۇ ئەسەردە سيۇژېتنى جانلاندۇرۇپ، يېرسوناژ خاراكتېرىنىڭ ئىنچىكە ۋە نازۇك تەرەپلىرىنى چوڭقۇر ئېچىپ بېرىش رولىنى ئويناىدۇ. شۇڭا تەجرىبىلىك يازغۇچى باشقا ھەرقانداق نەرسىگە قارىغاندىمۇ، تەپسىلاتقا كۆپرەك كۆڭۈل بۆلىدۇ. ئۇنى تېپىش ۋە ئەكس ئەتتۈرۈشنىڭ قىيىن ۋە مۇشەققەتلىكىگە قارىماي (چۈنكى تەپسىلات يېرسوناژروھىي ھالىتىنىڭ دەرھال سېزىدىغالىغىلى بولمايدىغان بىر خىل نازۇك ئىپادىسى)، ئىجادكارغا خاس جۇرئەت بىلەن رېئاللىقنىڭ باي ۋە مۇرەككەپ قاينىمىغا چۆكۈپ، ماھىيەتلىك تۇرمۇش كۆرۈنۈشلىرىنى ئىزلەپ تاپىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەسىرنىڭ ھاياتلىقىنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، يېرسوناژ خاراكتېرىنىڭ ئالاھىدە تەرەپلىرىنى روشەن يورۇتۇپ بېرىدۇ.

زۇنۇن قادىرى ھېكايىلىرىنى بۇ ساھەدە بىر ياخشى بەدىئىي ئۇلگە دېيىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭ ھېكايىلىرى ئوقۇغۇچىنى ۋەقەلىكنىڭ ماھىيىتىگە، پېرسوناژ روھىي دۇنياسىغا باشلاپ كىرەلەيدىغان تۈرمۇش تەپسىلاتلىرىغا باي. مەسىلەن، «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق ھېكايىسىدىكى مۇنۇ ئاجايىپ ئوبرازلىق يېزىلغان تەپسىلات تەسۈرىگە قارايلى.

«بۇ ئائىلىدە كۆپ ۋاقىتتا شۇنداق يېرىم تويۇش ھۆكۈم سۈرەتتى. بالىلار تاماقنى بىر-بىرىدىن قىزغىنىپ، چاينىماي يۇتىدۇ. قاچىدا ھېچ نەرسە قالمىغاندىن كېيىن، تاماقنىڭ تاتقى قالغان بارماقلىرىنى يالاپ شۇمۇپ، ئانىسىغا (يەنىچۇ) دېگەندەك بوينىنى سىگار يان قىلىپ تەلمۈرۈپ تۇراتتى.»

مانا بۇ ھالەت كىتابخانىنىڭ پېرسوناژىنى تېخىمۇ ئېنىق، تېخىمۇ كونكرېت تەسەۋۋۇر قىلىپ، ئۇنىڭ ھەرىكەت پائالىيەتلىرى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن كەڭ ۋە چوڭقۇر ئىدىيە ۋى مەزمۇنىنى تولۇق ئۆزلەشتۈرۈۋېلىشقا ياردەم بېرىدۇ.

زۇنۇن قادىرى ھېكايىلىرىنىڭ بەدىئىي فورما ۋە ھېسسىيات ۋەزنى ھەققىدىكى ئالاھىدىلىكىمۇ كىشىنى قايىل قىلىدۇ. ئۇ ھېكايىلىرىنىڭ سيۇژېت، ئېپىزوت، تەپسىلات ۋە تىل قۇرۇلمىلىرى بىلەن بايان، تەسۋىر، دىئالوگ ۋە مۇلاھىزىگە ئوخشاش بەدىئىي ئىپادىلەش ۋاسىتىلىرىنىڭ ھەممىسىنى ھېكايىنىڭ ئىدىيەۋى مەزمۇنىغا ماس ھالدا تەشكىللەپ بىر-بىرىگە ئوخشىمايدىغان بەدىئىي فورما ۋە ھېسسىيات ۋەزنىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ئوقۇغۇچىنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈرىدىغان بەدىئىي مۇھىت يارىتىدۇ. ئۇ ۋېئودالىق زۇلۇم شارائىتىدىكى دېھقان تۇرمۇشىنىڭ ئېچىنىشلىق مەنزىرىلىرىنى تەسۋىرلەشكە بېغىشلانغان «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق ھېكايىسىنى كىشى قەلبىنى ئېزىدىغان ئىبرەتلىك مۇڭ ۋە ھەسرەتلىك ھېسسىيات بىلەن سۈ-

غارسا، گومىنداڭنىڭ تېررورلۇقى ئاستىدىكى ماتارىپنىڭ ۋە مۇ-
ئەللىملەرنىڭ ئەھۋالىنى سۈرەتلەپ بېرىشكە بېغىشلانغان «مۇ-
ئەللىمنىڭ خېتى» ناملىق ھېكايىسىنى ئۆتمۈش جەمئىيەتتىكى
ئەكسىيەتچىلەر ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە زۇلمەتلىك تۈزۈمگە بولغان
نارازىلىق، غەزەپ-نەپرەت بىلەن تولدۇرغان. دېمەك، زۇنۇن
قادىرى ھەر بىر ھېكايىسىدە ئىدىيىۋى مەزمۇنغا ماس بولغان
ئالاھىدە بەدىئىي فورما ۋە ھېسسىيات ۋەزىنىنى تاللىۋېلىپ،
ئۆز ئەسىرىنى يېتەرلىك ئوريگىناللىققا ئىگە قىلىدۇ. بۇنى زۇ-
نۇن قادىرى ھېكايە ئىجادىيىتىدە ئەكس ئەتتۈرىدىغان مۇھىم
بىر تەرىپى دېيىشكە بولىدۇ.

ئۇنىڭدىن تاشقىرى، زۇنۇن قادىرنىڭ ھېكايە تىلىمۇ ئۆ-
زىگە خاس بىر مۇنچە ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. ئۇنىڭ ئىچىدىكى
ئەڭ ئاساسلىق ساددىلىق ۋە ئېنىقلىقتىن ئىبارەت. ئەدەبىي
ئەسەر تىلى ئۇچۇن ئېيتقاندا بۇ بەكمۇ مۇھىم تەرەپ، چۇنۇ-
كى ساددىلىق بولمىسا، ئېنىقلىق ۋە روشەنلىكىگە ئېرىشكىلى،
ئەدەبىي تىلنىڭ ھەقىقىي گۈزەللىكىنى تولۇق جارى قىلدۇرغۇ-
لى بولمايدۇ. زۇنۇن قادىرنىڭ ھېكايە تىلى خۇددى تۇرمۇش-
نىڭ ئۆزىدەك يارقىن ۋە ئېنىق بولۇپ، پېرسونا‌ژلارنىڭ خا-
راكتېر ئالاھىدىلىكىگە بەكمۇ ماس كېلىدۇ. ئۇنىڭغا ئوقۇغۇچىدا
ئېنىق چۈشەنچە پەيدا قىلالمايدىغان دەبدەبىلىك سۆزلەردىن
قۇرۇلغان يالتىراق جۈملىلەر پۈتۈنلەي يات. ئۇ سۆزنى تېجەپ
ئىشلىتىدىغان، ئاز سۆز بىلەن كۆپ مەنىنى ئىپادىلەشنى بىلە-
دىغان يازغۇچى. ئۇ قىسقىغىنە بىرنەچچە جۈملە بىلەنلا ۋەقە،
ھادىسىلەرنىڭ ماھىيىتىنى، پېرسونا‌ژلارنىڭ روھىي ھالىتىنى،
تۇرمۇشنىڭ مۇرەككەپ زىددىيەتلىك كۆرۈنۈشلىرىنى ئېچىۋې-
تەلەيدۇ. ئۇ پېرسونا‌ژلار تىلىنى ماھىرلىق بىلەن ئىندۇۋىدۇ-
ئاللاشتۇرۇپ (خاسلاشتۇرۇپ) ئۇلارنىڭ ھەربىرىنى ئۆزىگە

خاس تىل بىلەن سۆزلىتىپ، ئۇلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ناھايىتى روشەن يورۇتۇپ بېرەلەيدۇ. زۇنۇن قادىرنىڭ ھېكايە تىلىدىن ئانا تىلىمىزنىڭ ھەقىقىي كۈچىنى، ئۇنىڭ باي، يارقىن، ئوبرازلىق بولۇشتەك خۇسۇسىيەتلىرىنى تولۇق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، زۇنۇن قادىرى ئۇيغۇر تۇرمۇشىنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىنى جانلىق ئوبراز، رەڭدار تىل بىلەن يېزىلغان ھېكايىلىرى ئارقىلىق روشەن يورۇتۇپ بېرىشى بىلەن ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىيات تارىخى سەھىپىسىدىن ئالاھىدە ئورۇن ئالغان، ھۆرمەتكە سازاۋەر، تالانتلىق يازغۇچىدۇر.

زۇنۇن قادىرى ھېكايىلىرىدىن نەمۇنىلەر

«مۇئەللىمنىڭ خېتى»

مۇئەللىم كونۇبرت ئۇستىگە «بۇ خەت غۇلجا شەھىرىدە تۇرۇشلۇق ئانام چىمەنخانغا تەگسۇن»، تۆۋەنىگە «ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى ئوغلىمىز روزىدىن» دەپ يازدى. ئەمدى يېزىلىغان بۇ سالام خەتنى ئانىسىغا قانداق قىلىپ ئەۋەتىشنىڭ چارىسىنى ئويلاپ، ئۇ، چوڭقۇر خىيالغا چۆمگەندى.

ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا مايلىشىپ قاريداپ كەتكەن بىر ئۇستەل تۇرىدۇ. بۇ ئىشلەش ھەم تاماق يېيىش ئۇستىلى ئىدى. كىچىسى بولسا، يېتىش ئۈچۈن كارىۋاتنىڭمۇ خىزمىتىنى قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇستەلگە يېيىلغان جاپاكەش كۆرپە، ياستۇق ۋە قالايمىقان چېچىلىپ ياتقان كىتاب، دەپتەر، قەغەزلەر كىرلىشىپ يىرگىنىچلىك تۈس ئالغاندى. ئۆينىڭ تامۇرۇسلىرىدا ساڭگىلىشىپ تۇرغان ئۆمۈچۈك تورلىرى ئىسلىشىپ، قارا رەڭگە بويالغان. ئۇستەل يېنىدا سوڭى يانجىلىپ كەتكەن ئەسكى شۋەكتىن باشقا كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى مۇئەللىمنىڭ ياستۇقى ئاستىغا جايلىشىپ كەتكەن. پەنجىرىنىڭ ئويۇقىدا ئىسلىشىپ كەتكەن كۆرۈشكا بىلەن بىر دانە قارا ھېجىر تۇرىدۇ. ئىشكىنىڭ يېنىدىكى تۆۋى كەڭ، جۇمىكى ئۇزۇن بىر چۆگۈن چاي دەملەش ئۈچۈن ھەم يۇز يۇيۇش ئۈچۈن كېرەك بولۇپ تۇراتتى. يەنە ئاغزى ماكچىيىپ كەتكەن بىر ئەسكى چامادانىنى ئېتىبارغا ئالساق، بۇ ئۆيدىكى ھەممە جابدۇقنى ساناپ تۈگەتكەن بولىمىز.

چامغۇرغا ئورنىتىپ قويغان شامنىڭ پوتلىسى ئۆسۈپ،

ئىسلاشقان بۇ زەي ئۆيىنىڭ ئىچى بارغانسېرى قاراڭغۇ-
لاشماقتا.

پەرۋانىلەر شامنىڭ پىلىلدىغان كۆچسىز نۇرىنى سىلكە-
تىپ، مۇئەللىمنىڭ خىيالىنى تېخىمۇ تۇمانلاشتۇراتتى.

كوچا تېخىمۇ قاراڭغۇ. ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ ئاسمىنىدا
يۇلتۇزلارمۇ كۆرۈنمەيدۇ. گويا شەھەر تا ئاسمانغىچە كۆمۈرگە
ئايلىنىپ قاپقارا بولۇپ قېتىپ قالغان، ئەل قاتتىق ئۇيقۇغا چۆمۈپ
پۈتۈن ئەتراپتا ئۆلۈم جىمجىتلىقى ھۆكۈم سۈرەتتى. ئاھايە-
تى بۇ سۈرلۈك كېچىنىڭ تىنچلىقىنى قەيەردىدۇر، يىراق يەر-
لەردىن ئاڭلىنىۋاتقان كۆكەمە ئىتلارنىڭ ئاچچىق قاۋاشلىرى
ۋە پەنجىرىدىكى قاتتىق نان پارچىلىرىنى غاجاۋاتقان چاشقان-
لارنىڭ كىتىرلاشلىرى بۇزۇپ تۇراتتى. ئۆيىنىڭ قاراڭغۇلۇشىشى
بىلەن مۇئەللىمنىڭ ھەربىر تومۇر-جىمى بولۇپ قالغانلىقىنى سەز-
گەن چۈچۈنلەر ئۆملىشىپ، بۇرگىلەر بولسا سەكرىشىپ ئۇنىڭ
قېنىنى شوراشقا كىرىشتى. لېكىن مۇئەللىم بۇ ھادىسىلەرنىڭ
ھېچقايسىسىنى سەزمەيدۇ. ئۇ مەيدىسىنى ياستۇققا قويۇپ، بە-
شىنى ئىككى قولىنىڭ ئارىسىغا قويغان ھالدا جەينىكىنىڭ ئاغ-
رىشىنىمۇ تۇيماستىن دۇم ياتىدۇ.

چەتتىن قارىغان كىشى ئۇنىڭ ئۇيقۇدا ئىكەنلىكىنى ياكى
ئويغاقلىقىنى پەرق قىلالمايتتى.

— روزى، روزى، ھەي روزەم!

پەنجىرىدىن كىرىۋاتقان تۇيۇقسىز ئاۋاز مۇئەللىمنى سەس-
كەندۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ چىگىش كىرىپ كەتكەن خىيالىلىرى
دەھشەتلىك بىر قورقۇنچقا ئورۇن بېرىپ قەيەرلەرگىدۇر ئۇ-
چۇپ كەتتى. ئۇ بېشىنى كۆتۈردى-دە، بىر نۇقتىغا قاراپ بەز-
گەك كىشىدەك تىترەشكە باشلىدى. چۈنكى مۇشۇ ھالەتتە ئۇ-
نىڭ كۆز ئالدىدا جاللات شېكى شىسەيىنىڭ خەلقە كۆرسەتە-

ۋاتقان دەھشەتلىك قانلىق كارتىنىلىرى ئۆتۈشكە باشلىغانىدى.

مىڭلاپ-مىڭلاپ كىشىلەر تۈيۈقسىزلا كۆك ماشىنىغا چۈشۈپ غايىپ بولاتتى. ئۇلار نېمە گۇناھ قىلدى ۋە نەگە ئېلىپ كېتىلدى؟ ئۇنى ھېچكىم بىلمەيتتى. لېكىن تۇرمىلەردە بولۇۋاتقان ھاقارەت، زورلۇق، زۇلۇم، ۋەھشىيلەرچە قىينىاشلار، ئادەم سويىدىغان قۇشخانىلاردا ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ قانلىق پاجىئەلىرىدىنمۇ نەچچە ھەسسە دەھشەتلىكرەك قىيناپ ئۆلتۈرۈشلەرنى سېزەتتى. مۇئەللىمنىڭ بىلىلە ئوقۇغان ساۋاقداشلىرىنىڭ تولىسى بىر كېچىدىلا كۆك ماشىنىغا چۈشۈپ يوقاپ كەتكەنىدى. ئەنە ئۇلارنىڭ بىرىنى ئادەم ئوغرىلىرى بېشىنى چۈمكەپ ھايۋانىدەك يېتىلەپ كېتىپ باردۇ. ئۇنى بۈگۈن سويىسا كېرەك.

ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا: قارنى يېرىلغان، باشلىرى مىجىلغان ياكى يۈرەكلىرى سۇغۇرۇۋېلىنغان، تىللىرى كېسىلگەن گەۋدىلىرىنىڭ قانغا مىلىنىپ يېتىشلىرى، ئۆزىنىڭ تىرىك كۆمۈلۈپ دىغان ئۇرۇسىنى كولاۋاتقان بىچارە مەھبۇسلارنىڭ ھالسىز ھەسرەتلىك قىياپەتلىرى، تاغ ئارىسىدا قاغجىراپ ياتقان ئادەم بېشىنىڭ قۇرۇق سۆڭەكلىرى قاتار تىزىلىپ كەلدى.

مۇئەللىم ئادەم قاسساپلىرىنىڭ بۈگۈن چولىسى تېگىپ بۇ يەرگە قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقىغا جەزمەن ئىشەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ، ئۇلۇغ-كىچىك بىر تىنىدى-دە، ئالدىراشلىق بىلەن قالايمىقان كىيىنىشكە باشلىدى.

— ھەي روزى، روزى بارمۇ — سەن ئۆزۈك!

— مەن، مەن... مانا ھازىر — ئۇنىڭ ھاسىرىغان ئاۋازى پەنجىرىدىن ھويلىغا ئاشكارا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— قورقما، ھەي روزەم! مەن سادىق، ئىشىكنى ئاچ. مۇئەللىم روزى ئۆزىنى تامام دەھشەت ئوراپ ئالغانلىقىنى ئەمدى

سەزدى. پىشانىسىدىن بۇرۇلداپ چىققان تەرنى چاپىنىنىڭ يېڭى بىلەن سۈرتۈپ:

ــ ۋاي خۇمپەر! كېچىدە كېلىپ ئادەمنى شۇنچىمۇ قورقۇتامسەن، ــ دېدى ـ دە، ئىشىكنى ئاچتى. ھازىر ئۆيگە كىرگەن مېھماننى دەررۇ قارشىتا مۇئەللىمنىڭ دوستى سادىق دەپ ئېيتمىشقا بولمايدۇ. نېمىشقا دېسىڭىز، ئۇنىڭ بالىدۇرقى ئاق دۇمبلاق يۈزى قارايغان، كۆزلىرى ئېچىلىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ بۇرۇنقى كېلىشكەن ئېچىدە پىلدىرلاپ قالغانىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇ ئۇپۇپ، يىرتىلىپ كەتكەن كىيىم ـ كېچەكلىرى ئۇنىڭ ھازىرقى قىيابېتىنى تېخىمۇ سەت كۆرسىتەتتى. سادىق ئۆشىنىسىدىكى توپا باسقان بوپىسىنى پەنجىرە تۈۋىدىكە قويۇپ ئولتۇردى ـ دە، روزىنىڭ ياتقىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ:

ــ بەللى ئاداش، سەن مەندىنمۇ ۋەيران ئىكەنسەن. ئۇقتۇچىنىڭ تۇتقان ئۆيى شۇنداق پاسكىنا بولامدۇ؟

ــ خاتىرجەمسىز ھاياتتا قولۇڭ قانداق ئىشقا بارىدۇ ئاداش. كۆڭۈللۈك ئۆي تۇتۇش ئۇچۇن، كۆڭۈللۈك تۇرمۇش كېرەك، ــ دەپ روزى شامنىڭ پوتلىسىدىن قارايغان قولىغا تۇكۈردى.

ــ ھازىرقى روھىي چۈشكۈنلۈك، ئەندىشىلىك ئەھۋالىمىزدا بۇ سۆزنى قىلىشقا ھەقلىقسەن. ئەمما ئوقۇتقۇچى بولغان كىشىنىڭ ئۆزىنى تۇتالماسلىقى، بېپەرۋالىقى ئوسال ئىش.

ــ پەلسەپە ساتمىساڭچۇ، ھويلىغا نەدىن كىردىڭ؟ ــ دېدى روزى، سادىقنىڭ گېپىنى كېسىپ.

ــ ۋارقىراپ ـ ۋارقىراپ ئاڭلىتالماي، ئاخىرى تامدىن چۈشتۈم.

ــ ئوغرىلىقنىمۇ ئۆگىنىپسەن ـ دە؟

ــ ئەھۋال مۇشۇنداق بولسا ھەر نېمە بولىمىز ـ دە، ــ دېگەن

دی سادىق بېشىنى لىگىشتىمپ. ئۇ غەزەبلىنىپ مۇشتىنى تۈزىغا ئۇرۇپ ئولتۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى.

— بۇ گومىنداڭچىلارنىڭ پەيلى مۇشۇنداقلا بولىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ بىزنى بەخت-سائادەتكە، مەدەنىيەتكە ئېلىپ بارىمىز دېگەنلىكى مەلۇم بولدى. خەلق ئاچ-يالىڭاچ قېلىپ، خورلۇق، گادايلىق، نادانلىق ئاپەتلىرىگە ئۇچرىدى. خەلقنى مەدەنىيەتكە باشلايدىغان مۇئەللىملەرنىڭ ئەھۋالى مانا مۇشۇنداق. بەخت-سائادەتنىڭ جايى زىندان بولدى. تەقىپ قىلىش، چېقىمچىلىق، مۇتىھەملىك، خىيانەت، تۆھمەت، ئوغرىلىقلار ئۇچىغا چىقتى. تېخى بۇ گېزەندىلەر ئۇيالماستىن ئۇچ ۋىلايەتتە زۇلۇمنا، ھوقۇقسىزلىققا قارشى قوزغالغانلارنى ئوغرىلار، دەپ تەشۋىق قىلىۋاتىدۇ. ئۆز ھوقۇقى ئۈچۈن كۈرەشكۈچىلەر ئوغرى بولسا، خەلقنى بۇلاپ-تالىغۇچىلارغا، ھوقۇقنى ئاياغ-ئاستى قىلغۇچىلارغا نېمە دەپ نام بېرىشكە بولىدۇ. مانا بۇ تالاش ئۇستىدىن ئادىل ھۆكۈم چىقارغۇچىلار گومىنداڭچىلارنى ئوغرى دەپ، ئازادلىقنى تەلەپ قىلغۇچىلارنى توغرا، دەيدۇ، ھە، روزى مانا قارا ئەگەر بىزمۇ ئازادلىقنى خالايدىكەنمىز، مۇنداق بۇلۇڭ-پۇشقاقتا ئىسلىشىپ كىرگە، ئەخلەتكە چۆكۈپ ياتقۇچە ئۇچ ۋىلايەتتە باشلانغان كۈرەشنىڭ ماھىيىتىنى خەلقە چۈشەندۈرۈپ، خەلق ئازادلىق يولىدا قولىمىزدىن كەلگەن ياردىمىمىزنى كۆرسىتىشىمىز كېرەك.

— توغرا ئېيتتىڭ سادىق، ئەلۋەتتە مۇنداق پەيتتە بىز جەڭگە كىرەلمەي قالغان بولساقمۇ، بۇ يەردىكى خەلقە كىم ئوغرى، كىم توغرا، يەنى دوست كىم، دۈشمەن كىم، ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈش بىزنىڭ ئۇستىمىزدىكى قەرز. ئىككى مۇئەللىم خېلى ۋاقىتقىچە سۆزسىز جىم ئولتۇرۇشۇپ قالدى.

روزى بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ، سادىققا بىر نېمە دېمەك-

چى بولۇپ، يەنە توختاپ قالدى. نېمىشقا ئۇ كۆڭلىگە كەلگەن سۆزنى دوستىغا ئېيتالمىدى. چۈنكى روزى ناھايىتى ئېھتىياتسىزلىق قىلىپ قويۇپ، بۇ ۋاقىتتا كىشىلەر بىر-بىرىگە ئانچە چاندى. ئىككىنچىدىن، بۇ ۋاقىتتا كىشىلەر بىر-بىرىگە ئانچە ئىشەنمەس بولۇپ قالغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن روزى ئۇرۇمچىدىكى ياشلار ئىچىدە گومىنداڭغا قارشى بولۇۋاتقان مەخپى ھەرىكەتنى سادىققا تامامەن سۆزلەپ بېرىپ، ئۇنىمۇ بۇ ھەرىكەتكە تارتىشتىن ئېھتىيات قىلدى. «كىم بىلىدۇ، بىرقانچە ۋاقىتتىن بېرى سادىق قەيەردە، كىملەر بىلەن بولدى. بىر-بىرىنى تۈتۈپ بېرىدىغانلار ئازمۇ ھازىر ...» دەپ ئويلىغانىدى. لېكىن روزىنىڭ سادىق توغرىسىدىكى مۇنداق گۇمانلىق ئويلىرى توغرا ئەمەس ئىدى.

سادىق كۈلۈمسىرەپ:

— ھە، بىر نېمە دېمەكچى بولۇپ توختاپ قالدىڭغۇ؟ سۆزلە قورقۇنچاق، — دەپ روزىغا قارىدى.

— قويساڭچۇ سادىق، — دېدى روزى بىر نەرسىدىن يىرگەنگەندەك چىرايىنى تۇرۇپ، — ئۆزۈڭنىڭ ئەھۋالى قانداق ئاداش؟

— نېمىنى سورايسەن، جاۋيۇيتىڭدا سەندۇرىدىكى مەكتەپكە شىاۋجاڭلىققا سايلاندىڭ، دېگەن گەپنى ئاڭلاپ چىققىنىمدا، سىلەر «مانا سادىق مۇدىر بوپتۇ، بىز بولساق مۇئەللىم. بەختىڭ بار ئىكەن، — بەختىڭ» دېيىشىپ، مېنى تەبرىكلىشىپ قالدىڭلار. مەن سىلەر بىلەن خوشال خوشلىشىپ ھارۋا ئىزلەپ دەڭ-دەڭگە يۈگۈرۈپ كەتتىم. ئاخىرى بىر ئۆلەرمەن كالا ھارۋىسىنى تېپىپ، شۇنىڭ بىلەن يولغا چىقتىم، ئۇچ كۈن دېگەندە ئەترا-پى سازلىق، قومۇشلۇق بىر جاڭگال يېزىغا چىقتىم. شەنجىڭ ئۇدىكى بورىلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان زەي بىر تاشلاندۇق ئۆيدە بەش كۈن قوندۇق. چىلە پۇراپ تۇرىدىغان سېسىقچىلىقتا پاشنىڭ دەستىدىن قېنىپقىنا بىر دەم ئۇخلىيالمىدىم. بەش كۈن ئەتىگەن

چىدە ھېچكىم مەن بىلەن تۇزۇكرەك گەپلەشمىدى، ياكى قىلىدىغان ئىشمىغا ئەۋەتمىدى. توغرىسى مەن بۇ يەرگە ئوقۇتقۇچىلىق ۋەزىپىسى بىلەن چىقتىممۇ ياكى مەھبۇس بولۇپ پالاندىمۇ، ئۇنى ئاجرىتىۋالالمىدىم. ئىسىت، بىرنەچچە يىل ئوقۇغىنىم نەگە كەتتى. يىراق يەرلەردىن كېلىپ ئوقۇغىنىمغا مىڭ پۇشايمان قىلدىم. ئاخىرى چىدالمىغىنىمدىن كېيىن، سولىماق بىراق سولا، ياتارمەن دېدىم ـ دە، باتۇرلۇق قىلىپ شىيەنجاڭنىڭ ئالدىغا توپتوغرا كىرىپ باردىم. شىيەنجاڭ بىر قولىدا تاماكا، بىر قولىدا چاي قۇيۇلغان ستاكاننىڭ ئۇستىدىن تۇتۇپ ئالدىدىكى قەغەزگە قاراپ ئولتۇرۇپتىكەن. ماڭا بوينىنى بۇراپ گەپ قىلماستىن قاراپ تۇردى. مەن ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىن ھېچ نەرسىنى ئۇقالمىدىم ـ دە:

ـــ شىيەنجاڭ جانابلىرى، مەن نېمە ئىش قىلىمەن؟ ئالتە كۈن بولدى. زېرىكىپ يانىمەنغۇ، ـــ دېدىم ـ دە، قىزىرىپ تىترەپ كەتتىم. ئۇ بېشىنى ئەرز يېزىپ تاپشۇردۇم. شىيەنجاڭ مەندىن قۇتۇلغانغا خوش، مەنمۇ ئىگىسىز ئىتتەك كەچكىچە زەي پەردە زېرىكىپ

ئاچ يېتىشتىن قۇتۇلغىنىمغا خوش. شۇ كۈنى كەچ كىرگەنگە قارىماي، بوپامنى دۇمبەمگە ئارتىپ پىيادە يولغا چۈشتۇم. مانا بۈگۈن ئۇرۇمچى شەھىرىگە كەلگىلى ئۈچ ئاي بولدى ...

— ئۈچ ئايدىن بېرى نېمە ئىش قىلدىڭ؟

— سايۋاغقا كېلىپ كېسەك قۇيدۇم.

— بەللى مۇنداقمۇ ھۈنىرىم بار، دېگىن.

— زەي يەرگە كىرىۋېلىپ، سازاڭدەك بىكار ياتقۇچە، ئەمگەك قىلىش قانداق ياخشى. قورساقمۇ تويمىدۇ، تەنمۇ چېنىقمىدۇ.

— ھە، مۇدىر، ئىش شۇنداق دېگىن.

— مەنمۇ سەپەنىنى تۇمشۇقۇمنى تىرەپ يۇرۇپ تۇگەتكەنىدىم. ئاخىرى مۇئەللىم بولالماي قالدىم. سەن ئۆزۈڭ نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن، — دەپ سوردى ساداتق.

— مېنىڭ مۇئەللىملىكىم سېنىڭ تەمتىرەپ يۇرۇشىڭدىن ئانچە پەرق قىلمايدۇ. بۇ ئەھۋاللارنى ئاتا-ئانىمىزدىن يوشۇرۇپ يۇرۇشكە ئانچە ئورۇنمۇ قالمىدى ئاداش، — دەپ روزى مۇلايىم بىر قىياپەتتە ياستۇق ئاستىدىكى خەتنى ئېلىپ ساداتقا ئۇزاتتى. ساداتق ئوقۇشقا كىرىشكەن خەتتە مۇنداق سۆزلەر يېزىلغانىدى:

«سېغىنىشلىق سالام خەت:

مېھرىبانىم ئانا! غەم-قايغۇلار ئىچىدە قالغان دەردلىك ئوغلۇڭ زوزىدىن سالام!

جېنىم ئانا! ئىسمىدىن زادى چىقمايدۇ. سەن كەچ كۈزنىڭ بىر ئەتىگەنلىكى مېنى يۇيۇندۇرۇپ، چىرايلىق كىيىندۈرۈدۇڭ. كۆللەپ تىكىلگەن جىلىتىنى بوينۇمغا ئېسىپ قويدۇڭ، ئالىق مېھرىڭنى چېچىپ يۈمشاق قولۇڭ بىلەن بۇدرە چاچلىرىمنى سىلاپ تۇرۇپ «مېنىڭ ئوغلۇم بۈگۈندىن تارتىپ بەخت يولىغا كىرىدۇ. يۈر، قارا كۆزۈم، مەن سېنى بەخت ئۆيىگە تاپشۇرىمەن» دەپ مەھەللىمىزدىكى باشلانغۇچ مەكتەپكە ئاپىرىپ بەر-

دىك. مەن شۇ كۈندىن تارتىپ ئوقۇشقا كىرىشتىم. مانا بۇ يىل توغرا 13 يىل ئوقۇدۇم.

قارىغىنا! مېھرىبان ئانا چىرايىمغا. مەنمۇ بۇرۇن ئالدىڭ دىكى بالاڭغا ئوخشاش بۇدرۇققىنە، قىزىل يۈزلۈك ئوغلۇك رو- زى ئەمەسمىدىم. شۇنداق، مەن شۇ روزى. بىراق ھازىرقى ھو- قۇقسىزلىق، ئەندىشىلىك ھايانىمدا 22 ياشلىق روزىنىك سە- لىغان قارا بۇدرە چاچلىرى ئاقاردى. چىرايلىرى سارغىيىپ، پې- شانىسىگە سىزىقلار تارتىلدى.

جېنىم ئانا! باراۋەر ھوقۇققا ئىگە بولغان جايلاردىكى ئو- قۇمۇشلۇق كىشىلەرنىڭ بەختلىك ھايانىنى كۆرۈپ، يۈرەك پا- رەم ئوغلۇمنى ئوقۇتسام، بەختلىك بولار دېگەن شېرىن ئارزۇلار بىلەن بار-يوقۇڭغا قارىماي مېنى ئوقۇتقانىدىڭ. لېكىن مەن بەختسىز بولۇپ چىقتىم. خاتىرجەم ئەمەسمەن. ھەتتا ئۆزۈم قورقىدىغان بولۇپ قالدىم. ھەر كۈنى چۈشۈمدە زىندان، ئۆ- لۈم، زۇلۇم كۆرىمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇرنۇمغا ھەممىشەم قان پۇرىقى كېلىدۇ. يۈرىكىم سىقىلىدۇ ... ياق مەن تۇغۇلغاندا مۇ- داق بەختسىز، بىئارام ئەمەس ئىدىم ... كېلەچىكىمنىڭمۇ بەخت- سىز ئەمەسلىكىگە ئىشىنىمەن. ئانا ئوغلۇڭنى ھازىرچە بەختسىز قىلغان ۋە ئۆز خەلقىغۇ مۇئەللىمنى رودۇ، سەت قىلىپ كۆر- سەتكەن نەرسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ياخشى چۈشەندىم. ئۇ- تەڭسىز جەمئىيەت. ئۇ ئىستىبدات ھاكىمىيەت. ئانا سىلەر ئە- لىدا تۇرۇپ كۈلۈۋاتىسىلەر! بىزنىمۇ سېغىنغانسىلەر! خۇشاللىقڭ لارغا، بەختىگلارغا بىزنىمۇ شېرىك قىلغۇڭلار كېلىدىغاندۇر؛ سى- لەرگىمۇ مۇئەللىم كېرەكتۇر. مەن ياخشى بىلىمەن، ئەلۋەتتە كېرەك. ئۆز بالىسىدىن، ئۆز ئانىسىدىن، خەلقىدىن، ۋەتىنىدىن كېچىدىغان كىشىلەر سېپىنىڭ بىلەن بىز ئەمەس. مېھرىبان ئانا! ئوغلۇڭ بۇنىڭدىن ئۆزگەردىمىكىن، دەپ ھەرگىز گۇمان قىلما. مەنمۇ ئازادلىق يولىدا، بەخت يولىدا كۈرەشكە تەييار.

1945-يىل، ئاۋغۇست.

4§. سەيپىدىن ئەزىزى

سەيپىدىن تاشاخۇن ئوغلى ئەزىزى 1915 - يىلى مارتتا، شىنجاڭدىكى مەرىپەت ئوچاقلىرىدىن بىرى بولغان ئاتۇشتا هاللىق ۋە مەرىپەتپەرۋەر ئائىلىدە دۇنياغا كەلدى. باللىق ۋە ئۆسمۈرلۈك دەۋرلىرى ئىلىم تەھسىل قىلىش بىلەن ئۆتتى. ئوقۇش جەريانىدا ناۋايى، خوجا ھاپىز، سوپى ئەۋلىيا (سوفى ئاللايار)، مەشرەپ قاتارلىق داڭلىق شائىرلارنىڭ مۇنەۋۋەر ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىپ، شېئىرىيەت جەھەتتە دەسلەپكى بىلىمگە ئېرىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن قەشقەردە بىر مەزگىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. قەشقەر ۋالىي مەھكىمىسىدە كاتىپلىق قىلىپ يۈرگەندە، چەت ئەلدە ئوقۇپ، قايتىپ كەلگەن ۋەتەنپەرۋەر مائارىپچى مەمتىلى ئەپەندى توختاجى ئۇنى يېڭى مائارىپ قۇرۇش ئۈچۈن ئاتۇشقا ئېلىپ كەتتى.

ئاتۇش شىنجاڭ مائارىپ تارىخىي سەھىپىسىدە ئۆزىنىڭ تارىخىي تۆھپىسى بىلەن جۇلالىنىپ نۇر چېچىپ تۇرغان بىر مەشئەل بولۇپ، بۇنىڭدىن بىر ئەسىر ئىلگىرى، يەنى 1885 - يىلى ئىكىساق يېزىسىدا يېڭىچە زامانىۋى مەكتەپ قۇرۇش بىلەن ئۇيغۇر يېڭى مائارىدىنىڭ ئاساسىنى سالغان. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ دىياردىن ئۇزۇلۈكسىز هالدا نۇرغۇنلىغان خەلقپەرۋەر مەرىپەتچىلەر چىقىپ،

مىللەتنى مەنىۋى كىشەندىن ئازاد قىلىش ئۈچۈن جان تىكىپ كۈرەش قىلدى. مەمتىلى توختاجى ئەنە شۇخىل دېموكراتىك ئىدى. پىكىر ئېقىمىنى تەشەببۇس قىلغۇچىلارنىڭ بىرى ئىدى. ئۇنىڭ قەتئىي ئىرادىلىك، جۇشقۇن روھلۇق، خەلقنى ئاقارتىش، يۇرتنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن بارلىقىنى ئۇنۇتقان ھالدا، پۈتۈن ھاياتى بىلەن بېرىلىپ ئىشلەپ، خەلقنى نادانلىق، قالاقلىق ئاسارىتىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئىلغارلىق، تەرەققىياتقا باشلايدىغان روھى سەيپىدىن ئەزىزىگىمۇ چوڭقۇر تەسىر قىلىدى. ئەنە شۇ خىل روھ بىلەن تەربىيىلەنگەن سەيپىدىن ئەزىزى مەمتىلى توختاجى ئاچقان قىسقا مۇددەتلىك ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۈرۈش كۈرسىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ئۆز ئۈستازى بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ، يېڭى زامانىۋى مائارىپنى تەشەببۇس قىلدى، تەشەببۇس قىلدى، يېڭى مائارىپنى يولغا قويۇش قىلدى، يۇشقا قاتتىق توسالغۇ بولۇۋاتقان قالاق، مۇتەئەسسىپ كۈچلەر، جاھىل روھانىيلار ۋە ئۇلارنىڭ يۆلەنچۈكى بولغان ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى كەسكىن كۈرەش ئېلىپ بېرىپ، مائارىپ ساھەسىدە پارلاق نەتىجە قازاندى. بۇ مەرىپەت تارقىتىش، يېڭى ئىدىيە تارقىتىش ھەرىكىتى ئاتۇشنىڭ قىياپىتىنى يېڭىلاپ، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى جايلاردا ئۆزگىرىش ھاسىل قىلىپلا قالماي، بەلكى پۈتكۈل شىنجاڭ مائارىپىغىمۇ كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى.

سەيپىدىن ئەزىزى بىلىم تەشنالىقى بىلەن 1936 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا چىقتى. تاشكەنتتە ئوقۇش جەريانىدا رۇس تىلىنى ئۆزلەشتۈرۈۋالغاندىن كېيىن، رۇس كلاسسىك ئەدەبىياتى نەمۇنىلىرى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۆزبېك، قازاق ئەدەبىياتىنىڭ ۋەكىللىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشتى، بارغانسېرى تېرىشىپ ئۆگىنىپ، سوۋېت ئەدە-

بىياتىنىڭ ۋەكىللىرىدىن بولغان ماكسىم گوركىينىڭ «ئانا»، نىكولاي ئوستروۋىسكىينىڭ «پولات قانداق تاۋلانىدى» ناملىق ئەسەرلىرى قاتارلىق ئەسەرلەرنى ئوقۇشنى تۈگىتىپ، ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ، چوڭچەك گېزىتخانىسىدا ئىشلەيدۇ. بۇ يەردىكى خىزمەت ئانچە ئالدىراش بولمىغاچقا، شۇ پۇرسەتتە كوپلىگەن ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئوقۇيدۇ ۋە تەتقىق قىلىدۇ. شۇ ئاساستا ئەسەر يېزىش ئىشتىياقى تۇغۇلۇپ، «مەنمۇ يېزىپ باقسام بولمامدۇ ؟...» دەپ، يېزىقچىلىقنى باشلايدۇ. بۇ دەل 1938 - يىلى بولۇپ، دەسلەپتە قولىغا قەلەم ئېلىپ «يېتىم توختى» ناملىق بىر ھېكايە يازىدۇ. بۇ، دەريا تۇغان (تۇغى) توختىمغاندا، توختى ئاتالىق بىر يېتىم بالىنى توقۇمغا ئوراپ، تۇغانغا كومۇۋېتىدىغان ۋەقەنى مەزمۇن قىلىپ يېزىلغان ھېكايە ئىدى. بۇ ئەسەر چوڭ-چەكتىكى «يېڭى ھايات» ژۇرنىلىغا بېسىلىپ چىقىقاندىن كېيىن، كىشىلەرنىڭ ماختىشىغا ئېرىشىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، ئاپتورنىڭ روھى كۆتۈرۈلۈپ، ئىجادىيەتكە بولغان قىزغىنلىقى ئاشىدۇ، تەدرىجىي ھالدا ئەسەر يېزىشقا كىرىشىپ كېتىدۇ. ئۇ چوڭچەكتە خىزمەت قىلغان ئالتە يىل جەريانىدا، جاھالەتلىك ئېغىر ئوداللىق تۈزۈمنى پاش قىلىدىغان «يېتىم توختى»، مونىچا ئىشچىسىنىڭ سەرگۈزەشتىسى تەسۋىرلەنگەن «زامانقۇل»، كونا-يېڭى جەمئىيەت سېلىشتۇرۇلغان «مەنزىرە»، قەشقەرنىڭ ئۆتمۈشى سۈرەتلەنگەن «ئاچچىق خاتىرە»، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش تېمىسىدىن ئېلىنغان «يادىكار»، «شانلىق قۇربان» قاتارلىق ھېكايىلەرنى يېزىپ، «يېڭى ھايات» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىدۇ.

سەيپىدىن ئەزىزى چوڭچەكتە ئىشلەۋاتقان مەزگىلىدە، جۈملىدىن كومموۋنىستىك پارتىيىسى پۈتۈن مەملىكەتتىكىگە ئوخ-

شاش شىنجاڭدىمۇ ۋەتىنىمىزگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى داغدۇغىلىق ھالدا قانات يايدۇردى. پۈتۈن شىنجاڭدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۈرەشنىڭ ئوت - يالقۇنى ئەۋج ئالدى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى بۇ ھايات - ماماتلىق ئۇلۇغ كۈرەشكە قوزغىتىش ۋە سەپەرۋەر قىلىش ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ ئالدىغا قويۇلغان جىددىي ۋەزىپە ئىدى. بۇ خىل يۈكسەك مەسئۇلىيەتنى چوڭقۇر تونۇپ يەتكەن يازغۇچى سەيپىدىن ئەزىزى پروزا ئىجادىيىتىدىن باشقا يەنە ئاممىغا بىۋاستە ھەم دەرھال تەسىر كۆرسىتىدىغان تىياتىر ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، سەنئەت پائالىيىتىنى باشلىدى. ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق يىرگىنىشلىك ماھىيىتىنى پاش قىلىپ، خەلقنى ئۇنىڭغا قارشى كۈرەشكە ئۇندەيدىغان، بۇ كۈرەشتە قولغا كەلتۈرگەن غەلىبىلىرىمىزنى مەدھىيىلەيدىغان «شانلىق غەلىبە»، «18 - ئاۋغۇست»، «چاقىرىلمىغان مېھمان» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنى يازدى. بۇ پىيېسىلەرنىڭ بەزىلىرى شىنجاڭ ئۆلكىلىك «ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى» نامىدىن بېسىپ تارقىتىلىپ، ئۆلكىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى سەھنىلەردە ئويناللدى. بۇ مەزگىلدە ئۇ يەنە چەت ئەل ئەدەبىياتىنىڭ نەمۇنىلىرىنى تونۇشتۇرۇش بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ، ئىتالىيە دراماتۇرگى كارل گالدونى يازغان «ئىككى بايغا بىر مالاي» نامىلىق كومېدىيە، سوۋېت ئۆزبېك دراماتۇرگى ھەمزە ھېكىمزادە يازغان «باي بىلەن مالاي» قاتارلىق پىيېسىلەرنى تەرجىمە قىلدى، ئۇنى سەھنىدە ئويناشقا رېژىسسورلۇق قىلدى ۋە ئۆزىمۇ رول ئالدى.

سەيپىدىن ئەزىزى 1943 - يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەركىزى بولغان غۇلجا شەھرىگە يۆتكىلىپ كېلىپ

ئىشلىدى. تاكى دۆلىتىمىز ئازاد بولغۇچە ئىجتىمائىي خىزمەت-
لەر بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۇچ ۋىلايەت ھەربىي سوت مەھكە-
مىسىنىڭ كاتىپى، ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت مائارىپ نازارىتىنىڭ
نازىرى، «ئالغا» گېزىتى ئىدارىسىنىڭ باش مۇھەررىرى ۋە
شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق دېموكراتىيە ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسى
قاتارلىق مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۆتىدى. بۇ جەريانداء بىر تە-
رەپتىن، ئىنقىلابىي خىزمەت بىلەن شۇغۇللانساء يەنە بىر تە-
رەپتىن، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ
ئۆتمۈشىنى بايان قىلىپ بېرىدىغان «قىساس» ناملىق ھېكايىسى
بىلەن غۇلجا ئۇرۇشى ھەققىدە يېزىلغان «خەلق دولقۇنى»
ناملىق پوۋېستىنى ئىجاد قىلدى. يازغۇچى ۋە دراماتۇرگ سەيپە-
دىن ئەزىزىنىڭ ئازادلىقتىن بۇرۇن ئىجاد قىلغان ئەسەرلىرە-
نى ئاپتور يېزىقچىلىق ھاياتىنىڭ باشلانغان بىرىنچى باسقۇ-
چى، دەپ قاراشقا بولىدۇ. يېزىقچىلىق ھاياتىنىڭ ئىككىنچى
باسقۇچى — خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان 1949 - يىلدىن 1980-
يىلغىچە بولۇپ، بۇ مەزگىلدە ئۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ
سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى ۋە ھەربىي قىسىملارغا يە-
تەكچىلىك قىلدى. 1955 - يىلدىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇيغۇر
ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى، پارتىيە
كومىتېتىنىڭ شۇجىسى، ھەربىي رايوننىڭ سىياسىي كومىسسارى،
1 - نۆۋەتلىكتىن 6 - نۆۋەتلىككىچە مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتە-
يى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ۋە ئاپتونوم
رايونلۇق كادىرلار مەكتىپى، پارتىيە مەكتىپى، شىنجاڭ ئۇنە-
ۋېرسىتېتىنىڭ پەخرىي مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتە-
دى. مەدەنىيەت، مائارىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىمىزنىڭ
راۋاجلىنىشى، تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن كۆكۈل بۆلۈپ، بۇ
جەھەتتە نۇرغۇن خىزمەتلەر ئىشلىدى. گەرچە بۇ مەزگىلدە

خىزمەتلىرى ئىنتايىن كۆپ، ئۇزى ئالدىراش بولسىمۇ، يەنىلا ۋاقىت چىقىرىپ ئەدەبىي ئىجادىيەتنى داۋاملاشتۇردى. 1952-يىلى «تۇردى قاسىمنىڭ خۇشاللىقى»، «دېھقانلار تويى» قاتارلىق رېئال ھاياتتىن ئېلىنغان ئوچېركلارنى يېزىپ، ئۇنىڭدا ئازاد-لىقتىن كېيىنكى تۇرمۇش بىلەن ئۆتمۈشتىكى نامراتلاشقان خارابە تۇرمۇش كۆرۈنۈشلىرىنى سېلىشتۇرما قىلىپ تەسۋىرلەش ئارقىلىق كەمبەغەل دېھقانلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى مۇپەسسەل ۋە توغرا ئېچىپ كۆرسىتىپ بەردى ھەمدە ئىككى خىل جەم-ئىيەت تۈزۈمىنىڭ ماھىيەت جەھەتتىن ئوخشىمايدىغانلىقى، ھۆرلۈك، ئەركىن ھايات كەچۈرىدىغان ئازاد زاماننى يارىتىپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن، دېھقانلارنىڭ كوممۇنىستىك پارتىيىگە بول-غان مىننەتدارلىقى ئىپادىلەپ بېرىلگەن؛ «تۇنجى پويىز ئاۋازى» (1963)، «قىزىل لاچىن» (1967) قاتارلىق لىرىك نەسىرلەرنى يازدى. بۇ نەسىرلەردە تىيانشاننىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى ئۇچقاندەك ئىلگىرىلەۋاتقان رېئال ھاياتنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، خەلقىمىزنىڭ ھەرقايسى سەپلەردە ئالەمشۇمۇل ئۆتۈق قازىنىپ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە، باي ۋە قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇ-لۇشىغا ئىلھام ۋە مەدەت بەردى. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، جاپالىق ئىنقىلابىي كۆرەش مۇساپىسىنى ئىپادىلىگەن «خېمىر تۇرۇش» (1957) ناملىق كومېدىيىسى بىلەن «كۆرەش يولى» ناملىق (1959) دراممىسىنى يازدى.

بۇ تالانتلىق يازغۇچى، كۆزگە كۆرۈنگەن جامائەت ئەر-بابىنىڭ بۇ مەزگىلدىكى ھېكايە، نەسىر ۋە شېئىرلىرى «بۇغدا سادالىرى»، «بوران قوشاقلىرى» دېگەن نام بىلەن ئىككى توپلام بولۇپ نەشر قىلىندى.

سەيپىدىن ئەزىزى يېزىقچىلىق ھاياتىنىڭ ئۇچىنچى باسقۇچى 1980 - يىلدىن ھازىرغىچە بولۇپ، بۇ يىللار ئىچە-

ده بۇ ئەجتىمائاتلىق، تىرىشچان يازغۇچى، ئۇيغۇر تارىخى، ئۇيغۇر ئەدەبىيات - سەنئىتى، ئېتنوگرافىيىسى ئۇستىدە چوڭقۇر ئىزدەندى، كەڭ كۆلەملىك تەكشۈرۈش، تەتقىقات ئېلىپ بارىدى. ھەر تەرەپلىمە مول ماتېرىياللار ئاساسىدا، بىرقەدەر يۇقىرى بەدىئىي قىممەتكە ئىگە يېرىك تارىخىي ئەسەرلەرنى يېزىپ چىقتى ۋە يېزىشنى پىلانلىدى. ئەنە شۇلاردىن 1980-يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى «ئامانىنساخان» ناملىق تارىخىي مۇزىكىلىق دراممىسى بىلەن 1987 - يىلى «سۇتۇق بۇغراخان» ناملىق تارىخىي رومانىنى نەشر قىلدى. ئاپتور بۇ رومانىدا ئۇيغۇر تارىخىدا ئۆتكەن قاراخانىلار خاندانلىقى دەۋرىدە ھۆكۈمرانلىق قىلغان ۋاقتى ئەڭ ئۇزاق، ئىچكى ئەھۋالى بىرقەدەر مۇقىم، تەرەققىياتى بىرقەدەر تېزرەك بولۇپ، قارا خانىلارنىڭ ئاساسىنى سالغان سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان دەۋرى ۋە بۇ دەۋردىكى ئىجتىمائىي تۈزۈم، ئىقتىساد، مەدەنىيەت، تىل، مىللىي ئۆرپ - ئادەت ۋە ئىجتىمائىي ئالاقە جەھەتتىكى مۇناسىۋەتلەرنى تارىخىي چىنلىققا ھۇرمەت قىلىش ئاساسىدا بەدىئىي جەھەتتىن يورۇتۇپ بەرگەن. سۇتۇق بۇغراخان قاراخانىلارنىڭ ئوبرازلىق ۋەكىلى سۈپىتىدە تىپىك مۇھىت ئىچىدە گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىلگەن. پېشقەدەم يازغۇچىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان بۇ تارىخىي رومانى ئۇيغۇر تارىخىنى بىلىش، تەتقىق قىلىش جەھەتتىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولغاچقا، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. كىشىلەر ئاپتورغا ئۆزلىرىنىڭ رەھمەت ۋە تەشەككۈرلىرىنى ئىزھار قىلىشتى. بۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن ئاپتور هاياجان ئىچىدە يارو - بۇرادەرلىرىگە جاۋابەن ئۆزىنىڭ بۇ «ئۇتۇق» بىلەن مەغرۇرلىنىپ كەتمەسلىكى، قانائەتلىنىپ قالماسلىقى ۋە يەنىمۇ غەيرەتكە كېلىپ خەلقىنە تۆھپە يارىتىش ئىرادىسىنى بىلدۈرۈپ مۇنداق يازدى:

.....

ئارزۇ ـ ئارمانىڭ يارالدى «سۈتۈق»...»،
تەر تۆككەن ئەجرىڭدىن تارالدى ئۈتۈق.
«... بۇغراخان» غۇرۇرۇڭ كەمتەر بول، بىراق
ئەزىزى ماختىنىپ سۆزلىمە نۇتۇق.

بالاساغۇن، قەشقەرى كۈتمدۇ سېنى،
ۋەدەڭگە ۋاپا قىل، ئۇنۇتما ئۇنى.
ئەلەمگە قوشۇلساڭ پۈتۈكچى ـ قەلەم،
ئەزىزى ئۆمرۈڭنىڭ مەنالىق كۈنى.

قەلەمنى مەزمۇت تۇت بولۇشچە دەرمان،
بۇ ساڭا ئېلىڭدىن بېرىلگەن پەرمان.
ئەۋلادقا قالدۇرساڭ قۇتلۇق يادىكار،
ئەزىزى ئۆمرۈڭگە ساڭا نە ئارمان.

1988 ـ يىل 3 ـ يانۋار، بېيجىڭ.

ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىمىزنىڭ بۇ پېشىۋاسى 50 يىللىق ئىجادىيىەت ھاياتىنى باشتىن كەچۈرگەندىن كېيىن، مول بىلىم ئاساسى، پىشقان ئىدىيىۋى سەۋىيە، يېتىلگەن ئەدەبىي ماھارەت ۋە كۈچلۈك تۇرمۇش ئاساسىغا ئىگە بولدى. ھازىر ئۇ مانا مۇشۇ قولايلىق ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىش ئۈچۈن، ياشىنىپ قالغانلىقى، سالامەتلىكىنىڭ يار بەرمەيۋاتقانلىقىغا قارىماي، قەتئىي ئىرادە، جۇشقۇن روھ، تولۇپ ـ تاشقان قىزغىن ھېسسىيات ئىچىدە ئىلمىي ۋە تارىخىي قىممەتكە ئىگە كۆپلىگەن نادىر ئەسەرلەرنى يازدى ۋە داۋاملىق يېزىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ جەڭگىۋار سەپدىشى، ئۇچ ۋىلايەت

ئىنقىلابىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى بولغان، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتى ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ ھەققىدە يازغان «تەڭرى تاغ بۇركۈتى» ناملىق پوۋېستى شىنجاڭ يا شلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن، شېئىر-داستانلار، مەسەل ۋە ھۆرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن، شېئىر-داستانلار، مەسەل ۋە ھۆرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۆز ئىچىگە ئالغان نەسىرلەر ھەمدە بىر تۈركۈم ھېكايىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «ئەۋلىيا ئاتا» ناملىق توپلىمى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ، جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتى. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، ئۇ يەنە «ئەخمەتجان قاسىمى»، «ئىلى شىنخەي ئىنقىلابى»، «تىيانشاندا گۈلدۈرماما»، «يۇسۇپ بالاساغۇن» قاتارلىق ئەسەرلىرى ئۈستىدە ئىشلىمەكتە.

سەيپىدىن ئەزىزى ئەسەرلىرىدىن نەمۇنە

شانلىق قۇربان

(ھېكايە)

1

1940 - يىلنىڭ ياز كۈنلىرى، شىمالىي جۇڭگو تۇزلەڭلىكىنىڭ ئوستىنى قېلىن قارا بۇلۇتلار قاپلىغان، ئەمما جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان دەھشەتلىك گۈلدۈرمامىنىڭ چاقماقلىرى بۇلۇتلارنى يېرىپ، يىراقلارغا نۇرىنى چاچماقتا.

گۇلۇك تاۋاردىن جۇڭسەنزە كىيگەن 20 ياشلاردىكى بىر قىز ئارقىسىغا تۆتۈلغان قوللىرى بىلەن چېدىرنىڭ كەينى تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ، ھامان سۆزسىز تۇراتتى. ئۇنىڭ ماڭلىيىدىن ئاققان قان چۈۋۈلغان چاچلىرى ئارىسىدىن پارقىراپ كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بىر نۇقتىغا نەيزىدەك تىكىلگەن كۆزلىرىدە چوڭقۇر خىيال ۋە غەزەپ ئوتى ئەكس ئېتەتتى. ئۇ، ئالدىغا قويۇلۇۋاتقان ئەگ قىيىن ۋە مۇشەققەتلىك مەسىلە ئۈستىدە جىددىي ئويلىناتتى. تۈرلۈك قىسقا پىكىرلەر بىلەن قايمۇققان ئويى ئۇنى باشلاپ بىر ئاچا يولغا ئېلىپ كەلدى. بۇ يوللارنىڭ بىرى ھايات يولى، ئەمما بۇ يولغا مېڭىش خائىنلىق، ۋىجدانسىزلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس؛ يەنە بىر يول بولسا، مامات يولى،

لېكىن بۇ، پارلاق، شەرەپلىك يول ئىدى.

قىز بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ چېدىرنىڭ تاشقىرىسىغا كۆز تاشلىدى: بۇ چېدىرنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرەپلىرىدە بىر نەچچە چېدىر، چېدىرلاردىن تەرتىپسىز ۋارقىراشلار ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. چېدىرلار ئالدىدا ياپيۇن ئالۋاستىلىرى قالايمىقان بىر نېمىلەرنى قىلىشىپ يۈرىدۇ. قىز تېخىمۇ يىراقتا قارىدى. ئۇدۇلدا، تەخمىنەن ئىككى كىلومېتر يىراقلىقتا، كۆيۈۋاتقان يېزا ئۈستىدە پۈركىراپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئىس كۆرۈنۈپ تۇراتتى. لېكىن يېزىدا ھايات-تىن بەلگە كۆرۈنمەيتتى.

ھاۋا قاتتىق گۈلدۈرلەپ چاقماق چاقتى...

يېزىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېۋن چىقىشقا ئەگىپ كېتىۋاتقان ئىس-تۈتۈنلەر ئىچىدىن قىز گويا چاقماق نۇرى بىلەن يېزىلغان بۇ جۈملىنى ئوقۇدى:

«... ئىنقىلاب — كۆرەش، بۇ، ئاسان ئىش ئەمەس. بىز ھازىر ئوت ئىچىدىن خەلق ھاياتىنى ساقلىشىمىز لازىم، بۇ مۇشكۈل ۋەزىپىنى شەرەپ بىلەن ئادا قىلىش، بىزنىڭ بۇرچىمىز!»

«... خوش، ئۇتۇق تىلەيمەن سىزگە، ئەگەر پارتىزانلارغا يولۇققىچە دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ قالسىڭىز، ئىرادىڭىز مەزمۇت بولسۇن، مەرت بولۇڭ. بۇ مېنىڭ ئەمەس، پارتىيەمىزنىڭ، ماۋجۇشىنىڭ تاپشۇرۇقى.»

بۇ، تۇەنجاڭنىڭ بۇ جايدىن ئايرىلىش ۋاقتىدا قىز بىلەن خوشلىشىۋاتىپ ئېيتقان سۆزلىرى ئىدى.

«ئىنقىلاب ئۈچۈن ساداقەتلىكنى، مەرتلىكنى قولدىن بەرمەيمەن!» — دەپ پىچىرلىدى قىز ھاياجان بىلەن. كېيىن ئۇ كۆزىنى سەل يۇمۇپ كۆڭۈرۈكنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى: «مېنىڭ جايىمغا كىمۇلكەندىمۇ؟... ياق، ئۇلار ھېچ ۋاقىتتا چالا ئىش

قىلمايدۇ، خاتىرجەم بولۇش كېرەك.»

ھەربىي كىيىم ئۈستىدىن ئۇزۇن پەلتۇ يېپىنىۋالغان، كۆزەينەك تاقىغان قىسقا بۇرۇتلۇق ياپون ئوفىتسېرى كىرىپ كەلدى، ئۇ، چېدىرنى بىر ئايلىنىپ كېلىپ، قىزنىڭ ئالدىدا توختىدى ۋە يالغان مۇلايىملىق بىلەن:

— خوش، ئويلىنىڭىزمۇ؟ قېنى جاۋاب بېرىڭ، — دېدى.

— ...

— دېمەك، سەن، — دېدى ئۇ تەرىنى ئۆزگەرتىپ، — بىزنى پارتىزانلار بار جايغا باشلاپ بارمايسەن، شۇنداقمۇ؟

— ...

— سەن ياخشىراق ئويلاپ كۆر. ئەگەر سەن بىزنىڭ تەكلىپىمىزنى ياخشىلىقچە قوبۇل قىلساڭ، چوڭ ئىنئام ۋە ئابرۇيغا ئىگە بولىسەن، بولمىسا، ئۆزەڭگە ياخشى بولمايدۇ. بىز قانداق يول بىلەن بولمىسۇن ساڭا تەكلىپىمىزنى قوبۇل قىلدۇرالايمىز. لېكىن بىز ياپون ھەربىيلىرى تولا شەپقەتلىك كىشىلەر بىز. بولمىسا، بىزدە سېنىڭ سۆزلىتىدىغان ۋە كۆڭدۇردىغان ئاجايىپ نەرسىلەر بار، كۆردۈڭمۇ ئۇنى؟

قىز چېكىنىپ تەڭلىنىپ تۇرغان تاپانچىنى كۆردى.

— ئەگەردە سەن، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدۇردى ياپون ئوفىتسېرى، — باشلاپ بارساڭ، ئابرۇي بىلەن ھايات قالىسەن، قېنى، سۆزلە!

— ...

ياپون ئوفىتسېرى تاپانچا بىلەن قىزنىڭ بېشىغا شۇنداق ئۇردىكى، قىز چېدىرنىڭ ئېتەكلىرى ئاستىغا دومىلاپ كەتتى، بىر ئازدىن كېيىن بوينىغا ئىسسىق بىر نەرسىنىڭ ئېقىپ چۈشكەنلىكىنى سەزدى. قىز غەزەپ بىلەن بېشىنى كۆتۈردى ۋە ئولتۇرغىنىچە چېدىرنىڭ ئىشىكىدىن يەنە ھېلىقى يېڭىغا قارىدى.

بۇ قېتىم ئىس-تۈتۈنلەر ئارىسىدىن بايىقى سۆزلەر خۇددى چاقماق چاققاندەك لاپ قىلىپ كۆرۈندى-دە، تۈتۈننىڭ ئۈستىگە كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، كېيىن تۈتۈنلەر دەرھال ئۆزگىرىپ ئاسمانغا ئېتىلغاندەك بولدى. قىز كۆزىنى يۇمدى، بېشى بىر ئاز ئارقىسىغا ئېگىلدى. ئۇ، كۆزىنى ئېچىپ دەس تۇردى-دە، بېرىپ يەنە تۈۋرۈككە يۆلەندى.

— خوش! — دېدى ياپون ئوفىتسېرى، — ئەمدى نېمە دەيسىز؟

قىز يېنىدا تەكەببۇرلىنىپ جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان بۇ مەخلۇققا قارىماستىن، جىددىي ئاۋاز بىلەن:

— مەيلى، باشلاپ باراي، — دېدى.

— ئوھو، ئەقىللىق قىز، — دېدى ئوفىتسېر قىزنىڭ دۇلىسىغا ئۇرۇپ، — كۆپ رەھمەت ساڭا، بۇ خىزمىتىڭ ئۈچۈن مۇكاپات ئالارسەن. ئىشنىڭ يولى مانا بۇ ئەمەسمۇ. كەچقۇرۇن سائەت سەككىزدە يولغا چىقىمىز. سېنىڭ دەم ئېلىشىڭ كېرەك، مەن چىقىپ ساڭا ئورۇن تەييارلىتىمەن.

ياپون ئالۋاستىسى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن قىز يەنە ھېلىقى تۈتۈنگە قارىدى، تۈتۈنلەر سېلىكىپ، يېزىنىڭ ئۈستى بىر ئاز ئېچىلغاندەك ئىدى.

2

كەچ بولدى. ھاۋا بۇزۇق، لېكىن تىنجىق ئىدى. غەربىي شىمالغا قاراپ سوزۇلغان يىلان باغرى يولدا تەخمىنەن 400 دەك مىلتىقلىق كىشىلەر كېتىپ بارىدۇ. ئۇلار تۆتتىن تىزىلىپ بىرنەچچە تۈركۈمگە بۆلۈنگەن، ئۇلارنىڭ قىياپەتلىرىدىن ھارغىنلىق، روھسىزلىق، نارازىلىق ۋە مەيۈسلۈك ئالامەتلىرى

سەزىلىپ تۇرىدۇ. بەزىلىرى نېمە ئۈچۈن-دۇر بىر-بىرىگە سوئال
نەزەرى بىلەن چەكچىيىپ قارىشىدۇ ۋە ئېغىر نەپەس ئېلىشىدۇ.
ئەڭ ئالدىدا «يول باشلىغۇچى» قىز تېتىك قەدەم بىلەن كېتىپ
بارىدۇ. ئۇ، يېنىدا ۋە ئارقىسىدا مىلتىق تەڭلەپ كېتىپ بارغان
ياپون ئالۋاستىلىرىغا پىسەنتمۇ قىلمايدۇ. ئەمما، نېمىشقىدۇر چۆ-
چۈگەن قۇشتەك ئەتراپقا سەپسالىدۇ. قىزنىڭ ئارقىسىدىكى ئەسكەر-
لەردىن كېيىن ھېلىقى ئوفىتسېر ئاتلىق كەلمەكتە. ئۇنىڭدىن كېيىن
پىيادە ئەسكەرلەر، ئەسكەرلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر، ئارقىسىدا
بىر ئاتلىق كىشى كەلمەكتە.

ئارغامچا بويى ئۆرلىگەن ئاي خۇددى بۇلۇتلار ئارىسىدىن
سۈزگۈگەندەك چاپماقتا. گويا ئۇ قىزنى تەبرىكلىگەندەك بۇلۇتلار
ئارقىسىدىن چىقىپ كۈلۈمسىرەيدۇ ۋە پاك ۋىجدان ئىگىسى
بولغان بۇ قىزغا ماتەم بىلدۈرگەندەك، بۇلۇتلار ئارىسىغا يوشۇ-
رۇنىدۇ.

كۆۋرۈكە يېقىنلاشقانسېرى قىزنىڭ يۈرىكى كۈچلۈك
سوقۇشقا باشلىدى، لېكىن ئۇنىڭ قەتئىيلىكى بارغانسېرى ئاش-
ماقتا.

ئەنە، ئۇلار كۆۋرۈكە كەلدى ... قىز ئوك پۇتنى كۆۋ-
رۈكە باسقاندىن كېيىن، يۈرىكى «جىغدە» قىلغاندەك بول-
دى-دە، دەرھال پۇتنى تارتىۋالدى ۋە يېنىدىكى ئەسكەرلەرگە
بىر قارىۋېلىپ، يەنە ئالغا ماڭىدى. قىز پات-پاتلا ئارقىسىغا
قاراپ، كۆۋرۈكنىڭ ئۇزۇن كۆك سالاسۇنلىرىنى كۆزدىن كە-
چۈرۈپ كەلمەكتە. ئەمدى ئۆزىنى تولۇق كۆرسەتكەن ئايغا
ۋىدالاشقاندەك بىر قارىۋالدى.

ئۇ، ئاخىرقى قېتىم ئارقىسىغا قارىغاندا، كۆۋرۈكنىڭ
ئەسكەر بىلەن تولغانلىقىنى كۆردى-دە، ئىككى قەدەم ئىلگىرى
مېڭىپ، ئارقىسىغا بۇرۇلدى ۋە بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى:

ـــ مانا ساڭا يـول، ۋەھشىيلەر!!! مەن قۇربان بولسەن، ئەمما شەرەپ بىلەن ئارمانسىز كېتسەن!

ياپـون ئەسكەر باشلىقلىرى نېمە قىلىشنى ۋە نېمە دېيىشنى بىلەلمەي قالـدى. ھېلىقـى ئوفـتسېر ئاتـتىن چۈشـۈپ يۈگۈرۈپ كېلىپ تاپانچىسىنى ئەمدى قىزغا تەڭلىگەنىدى، بىر-دىنلا يەر ۋە كـۆكنى تىترەتـكـەن دەھشەتـلىك ئاۋاز بىلەن قاتتىق پارتلاش پەيدا بولدى ...

بىرنەچچە ئون مېتر يۇقىرىلىقتا كۆتۈرۈلگەن توپا ئارد-لاش تۈتۈنلەر ئارىسىدا كۆرۈنگەن نەرسىلەرنىڭ ئادەمنىڭ تېنى ياكى ياغاچ پارچىلىرى ئىكەنلىكىنى ئايرىغىلى بولمايتتى.

1942 - يىل، چۆچەك

§5. قاسىمجان قەمبەرى

قاسىمجان قەمبەرى ئۇيغۇر سەنئىتى تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپە قوشۇپلا قالماستىن، بەلكى شېئىرىيەت ساھەسىدىمۇ كۆزگە كۆرۈنگەن شائىر ئىدى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى 30 - يىللار- دىن باشلاپ مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنىشقا باشلىغان. شائىرنىڭ شېئىرلىرىنىڭ بەدىئىيلىكى يۇقىرى، مەزمۇنى چوڭقۇر بولۇپ، شېئىرىيەتتە ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب شەكىللەندۈرگەن. ئۇ ئىنقلابىي ئۇرۇش جىددىي داۋاملىشىۋاتقان يىللاردا كۈرەشچانلىق، ئۈمىدۋارلىق روھى بىلەن سۇغىرىلغان كۆپلىگەن شېئىرلارنى يېزىپ، ئۇچ ئولايەت دائىرىسىدە نەشىر قىلىنىدىغان گېزىت- ژۇرنالىلاردا ئېلان قىلىدى. ئەنە شۇلاردىن بىرى بولغان «رەپىقەمگە» دېگەن شېئىرىدا:

زىكىر ئېيتىپ بەختىمنى مەن چۆچۈپ ئويغاندىم بۇ كېچە،
جۆرە - دىلدارىم بىلەن سۆھبەتتە بولدۇم بۇ كېچە.
شۇ قەدەر ھىجرىڭ بىلەن ئاققان كۆزۈمدىن قانلى - ياش،
خوشلىشىپ زوقۇڭ بىلەن ئۇيقۇمغا قانىدىم بۇ كېچە.
.....
ئاھ پەلەكتىن ئايمۇ چىقتى، نۇر چېچىپ يۇلتۇز بىلەن
مەڭگۈ ئايرىلماس ئىناق دوست بولدۇم ئەمدى ئۆلگۈچە.
.....

دەپ يېزىش بىلەن «كۆزدىن ياش ئاققان» ھىجران پەيتلىرى

ئاخىرلىشىپ، «جۆرە - دىلدار» نىڭ ۋەسلىگە يېتىشكەنلىكىدىن ئىبارەت سىمۋوللۇق ۋاستىلەر يارىدىمى بىلەن، خەلق ئازاد - لىق كۈرىشىنىڭ دەسلەپكى قەدەمدە غەلىبىگە ئېرىشىپ، ئۇچ ۋىلايەتكە ئازادلىق نۇرى چېچىلغانلىقى، شۇنىڭ بىلەن ھۆر - لۈك - ئەركىنلىكنى قوللىغا كەلتۈرۈپ، ئارزۇ - ئارمانلىرىغا يېتىشكەنلىكىدىن ئىبارەت قايناق ھېسسىياتنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن. بۇ خىل ئىدىيە شائىرنىڭ «خانتەڭرى» ژۇرنىلىنىڭ 1946 - يىلى 3 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «خانتەڭرى» ژۇر - نىلىنىڭ تويىغا بېغىشلاپ» ناملىق شېئىرىدىمۇ ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

بۇنىڭدىن تاشقىرى، «پۈرسەت ئاڭا»، «ياشلىق چاغلىرىم»، «ۋەتەن ئىشقىدا»، «يېتىشسەم»، «ھەمشىرە»، «ئۇنتۇماسمەن» قاتارلىق شېئىرلىرىدا شائىر ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، ۋەتەن، خەلقنى، ئىنقىلابنى، قەھر - رىمان ئىنقىلابچىلارنى ۋە نۇرلۇق كېلەچەكنى ئۇلۇغلايدۇ، ئازادلىق، ئەركىنلىك كۈشەندىلىرى، ۋەتەن، خەلقنىڭ دۈش - مەنلىرىگە چەكسىز غەزەپ - نەپرەت ياغدۇرۇپ، ئۇلارغا ئۆلۈم ھۆكۈمى جاكالايدۇ.

قاسىمجان قەمبىرى شېئىرلىرىنىڭ ۋەزنى يەڭگىل، تىلى ئاممىباب، يېقىملىق بولۇش بىلەن بىللە خەلق قوشاقلىرىغا يېقىن تۇرىدۇ. بۇ ھال ئۇنىڭ شېئىر ۋە ناخشىلىرىنىڭ خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقىلىشىغا سەۋەب بولغان. بۇ شېئىر - ناخشىلار تاھازىرغا قەدەر سەھنىدىن چۈشمەي، خەلق ئاممىسىنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشى ۋە ئاڭلىشىغا مۇيەسسەر بولۇپ كەلمەكتە.

قاسىمجان قەمبىرى (ئىناق) شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

ياشلىق چاغلىرىم

ياشلىق چاغلىرىم ئېقىپ بارادۇر،
باھار گۈللىرىنى تېقىپ بارادۇر.
كامان قاشلىرىنى تېقىپ بارادۇر،
يۈرەككە ئوتلار يېقىپ بارادۇر.

خۇش بويلىرىنى پۇراپ دىماقىم،
ئۆتمەكتىدۇرمەن ئۆچمەس چىراقىم.
شۇنداق ئۆتۈشكە يوقتۇر گۇمانىم،
ئاسرار دائىم بىزنى پاناھىم.

باغقا سېلىنغان گۈللۈك پايانداز،
ساقلاشقا تەييار ھوشيار چەۋەندаз.
بۈلبۈلمۇ تەشنا چالدى گۈزەل ساز،
كەل! ئويىنا چېۋەر، يايرا قەلبىڭ ناز.

كۆرسەك بۇ باغقا كىرگەن كىشىنى،
يازدا راھەتتە، ئۇنتۇر قىشىنى.
ئويناپ كۈلۈپ ئۇ تۆكمەي يېشىنى
جەننەت دىيۇرسەن يېسەك ئېشىنى.

دۇنياغا كەلمەك ـ تۇغۇلۇپ تۆرەلمەك،
ئۆسمەك، تىرىلمەك، قەدرىنى بىلمەك.

ئىنسانغا لازىم بىرلىكتە ئۆتمەك،
بىزگە ھارامدۇر قۇللۇقتا ئۆلمەك.

قىلسام تاۋابىم، قىلسام ساۋابىم،
ئۆمرۈم تويىدا ئىچسەم شارابىم.
راھەتمۇ راھەت يەتسەم مۇرادىم،
«ئىناق» قا نۇسرەت بەرگىن پاناھىم.

1946 - يىل، غۇلجا.

رەپىقەمگە

زىكىر ئىيتىپ بەختىمنى مەن چۆچۈپ ئويغاندىم بۇ كېچە،
جۆرە - دىلدارىم بىلەن سۆھبەتتە بولدۇم بۇ كېچە.
شۇ قەدەر ھەجرىڭ بىلەن ئاققان كۆزۈمدىن قانلى - ياش،
خوشلىنىپ زوقۇڭ بىلەن ئۈيقۇمغا قاندىم بۇ كېچە.
ئۈيقۇ ئىچرە چۈش كۆرۈپ مەن ئويغا پاتتىم جىق كېچە،
شەۋقى ھېسىڭنى كۆرۈپ ئەتراپقا باقتىم بۇ كېچە.
يات ساناپ شول بىۋاپا مىسكىن كۆڭۈلنى رەنجىتىپ،
ئاھ، ئەجەب بىر ماھى تابانغا يېتىشتىم بۇ كېچە.
شۇ قەدەر مەس ئەيلىدى باغرىمنى ئۆرتەپ ئىشقى مەي،
بىلمىدىم بارمۇ بىگانە دەپ سىناتتىم بۇ كېچە.
ياق! مۇھەببەت زەنجىرى مىسكىن كۆڭۈلنى باغلىغان،
ئەي رەپىقەم مەن ساڭا ئەمدى ئىشەندىم بۇ كېچە،
ئىزلىدىم تاپسام سېنى دەپ تەمتىرەپ مەن ھەر كېچە،
قاپقارا ئىغۇ يول تاپالماي لايدىن ئاتلاپ ئۆتكۈچە.
ئاھ پەلەكتىن ئايمۇ چىقتى، نۇر چېچىپ يۇلتۇز بىلەن،
مەڭگۈ ئايرىلماس «ئىناق» دوست بولدۇم ئەمدى ئۆلگۈچە.

68. ئىبراھىم نورۇز

ئىبراھىم نورۇز تالانتلىق شائىر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى دراماتۇرگ رېژىسسور، ماھىر سەنئەتچى ۋە پېداگوگ.

ئىبراھىم نورۇز 1911 - يىلى يەركەتتە تۇغۇلغان. 1930 - يىلى سوۋېت لەر ئىتتىپاقىدىن پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن غۇلجىغا قايتىپ كېلىپ، بايتوقاي يېزىسىغا ماكانلىشىپ، دېھقانچىلىق قىلغان. شائىرنىڭ نەسەب تارىخىغا يازغىنىغا قارىغاندا، ئۇنىڭ چوڭ دادىسى ئۇچتۇرپانلىق بولۇپ، شۇ يەردە ۋاپات بولغان. ئىككىنچى بوۋىسى غاپپار 1884 - يىلى ئۇچتۇرپاندىن غۇلجىغا كۆچۈپ چىقىپ، دەسلەپتە بايتوقاينىڭ ھاكىمتام مەھەللىسىدە ياشىغان. شائىرنىڭ دادىسى نورۇز باقى ئەنە شۇ يېزىدا تۇغۇلغان.

نورۇز باقىلار ئائىلىسى بايتوقاي يېزىسىدا ناھايىتى نامرات كۈن كۆچۈرگەن. بايلارغا ئىشلەپ كۈن ئۆتكۈزگەن. كېيىن ئائىلىسى بىلەن يەتتەسۇغا كۆچۈپ بارغان. ئۇ يەردىمۇ سەرسانلىق، غۇربەتچىلىكتە ياشىغان. شائىرنىڭ دادىسى نورۇز باقى يەتتەسۇدا ۋاپات بولغان. ئىبراھىم نورۇز 1931 - يىلىدىن باشلاپ ئىجادىيەتكە كىرىشكەن بولۇپ، دەسلەپتە يازغان شېئىرلىرىدىلا، ئۇ ئۆزى ياشاۋاتقان دەۋرىدىكى زورلۇق - زۇمبۇلۇق، زالىملىق، زوراۋانلىق، تېررورلۇق ئۇستىدىن غەزەپ بىلەن شىكايەت قىلغان ۋە پاش قىلغان. ئاشۇ زۇلمەت ئىچىدە

ياشاۋېتىپ باراۋەرلىك، ئادالەتلىك، ئىناقلىق ۋە ھۆر، ئەركىن دەۋرىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى ئارزۇ قىلغان. شائىر 1932 - يىلى يازغان «چېرىكلەر» دېگەن شېئىرىدا، گومىنداڭ چېرىكلىرىنىڭ چېرىكلەشكەن ئەخلاقىنى پاش قىلىش بىلەن ئۆز ئارزۇ - ئۇمىدىنى يازىدۇ:

چېرىكتە قىلچە
ياخشى ئەخلاق يوق.
قىلمىشى - ئەتمىشى
دائىم بۇزۇقلۇق.

ئىچمىشى ھاراق
ئويىنىشى قىمار.
بۇلاڭچىلىق ھەم
چوڭ كەسپى زورلۇق.

كوچىدا ماڭساق
ھەرياڭغا قاراپ،
بىر چېرىك كۆرسەك
يۈرەك جىغىلداپ؛

باش كۆتۈرمەستىن
يۈگرەيمىز ئىلدام؛
ئۆتۈپ كەتكۈچە
جانلار ئالدىراپ.

ئەبلەخلەر يەنە
تەگمەيدۇ ئەسلا؛

چاپمنی تازا
پۇلی بارلارغا؛

بارمىكىن ئۆچى
يېتىدۇ كۆچى،
پېقىر ھەم مىسكىن،
ئاجىز پۇقراغا.

ئاھ دەۋر، دەۋر
چاقى ئايلانسا،
يېڭى بىر دەۋر
يېتىپ كېپقالسا!

خۇش بولماسمىدىڭ
دەيمەن ئىبراھىم؛
بۇ ئىپلاس دەۋر
كۆزدىن يوقالسا!

شائىر ئىبراھىم نورۇز ھەر خىل تېمىلاردا كۆپلىگەن شېئىر، باللادا، مەسەل ۋە داستانلارنى يازغان. 1941 - يىلدىن كېيىن سەھنە ئەسەرلىرى يېزىشقا باشلىغان، «نوزۇگۇم» (1941 - يىل)، «خەلق ئاھىدىن نۇر» (1946 - يىل)، «خەۋپ يالقۇنى» (1956 - يىل)، «گۈلەمخان» (1964-يىل) قاتارلىق يىرىك دراما ۋە ئوپېرالارنى يازغان. ئازادلىقتىن كېيىنمۇ مەھەللە - رايون سەنئەت ئۆمەكلىرى ئۈچۈن لەپەر، كىچىك كومېدىيە، ئېيتىشىشلارنى يېزىپ، بۇلارنىڭ كۆپچىلىكىنى سەھنىلەشتۈرگەن.

شائىرنىڭ ئەسەرلىرىدىن ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەر، دېموكراتىك كۆزقاراشقا ئىگە، مەرىپەتپەرۋەر كىشى ئىكەنلىكىنى كۆرۈشكە بولىدۇ. ئۇ باللىق ۋە ياشلىق دەۋرلىرىدە تۇرمۇشنىڭ ئېغىر-چىلىقلىرىنى بېشىدىن كەچۈرگەن، سەرسانلىق - سەرگەردانلىق ۋە مۇساپىرچىلىقتا ئۆتكەن شائىر كونا جەمئىيەتنىڭ زۇلۇم-خورلۇقلىرى ھەم ۋاپاسىزلىقلىرىنى بىۋاسىتە ھېس قىلغان. ئۇنىڭ نۇرغۇن لىرىك ۋە تېپىك شېئىرلىرى شائىرنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكى، خەلقپەرۋەرلىكىنى تولۇق نامايان قىلىپ بېرىدۇ.

ئىبراھىم نورۇز 30 — 40 - يىللاردا يازغان ئەسەرلىرى ئارقىلىق شۇ دەۋرنىڭ قىيابېتىنى، سىياسىي، ئىجتىمائىي ھادىسىلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپلا قالماي، يەنمۇ زور ئىلگىرىلەپ كېرىپ، ئۆتكەن ئەسىرنىڭ مۇھىم تارىخىي ۋەقەلىرىنى ئىنكاس قىلىدىغان شېئىر - داستانلارنىمۇ يېزىپ قالدۇرغان. بۇ جەھەتتىكى ئەسەرلىرى ئىنتايىن مۇھىم تارىخىي قىممەتكە ئىگە.

شائىرنىڭ ھەر خىل ئىجتىمائىي تېمىدا يازغان ئەسەرلىرى ئۇنىڭ مەنىۋى ئەخلاقىي كۆزقاراشلىرىغا، ئەينى دەۋردىكى جەمئىيەت ئەخلاقىغىمۇ ۋەكىللىك قىلىدۇ.

ئىبراھىم نورۇز ئىجادىي ئەسەرلىرىنى يېزىپلا قالماي، يەنە خەلق ئەدەبىياتى بىلەنمۇ شۇغۇللانغان. ئۇ ئۆز ئىجادىي ھاياتىدا كۆپلىگەن شېئىر - قوشاقلارنى توپلىغان. ئۇنىڭ كۆرگەن، ئاڭلىغان ھەر خىل ئەھمىيەتلىك جەمئىيەت ھادىسىلىرىنى يېزىپ قالدۇرغان. ئىلى يېزىلىرىنىڭ پەيدا بولۇش تارىخىدىن، ئىلى دېھقانلىرىنىڭ يەتتەسۇغا كۆچۈش («كۆچ - كۆچ») تارىخىدىن ئاجايىپ قىممەتلىك ماتېرىياللار، ۋەقەلەرنى خاتىرىلىۋالغان. مانا مۇشۇ ئەملىيەتتىن ئۇنىڭ ئىلى تارىخى ئۇستىدە خېلى ئىزدەنگەنلىكى ۋە تەتقىقات بىلەن شۇغۇللانغان-

لمقىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ.

گەرچە ئىبراھىم نوروزنىڭ ئەسەرلىرى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنمىغان، شۇ تۈپەيلىدىن كەڭ خەلق ئاممىسى بىلەن يۈز كۆرۈشەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ 30 — 40 - يىللاردا يازغان لىرىك شېئىرلىرىدا خەلقىمىزنىڭ نادانلىق ۋە جاھالەتتە ياشىغانلىقىغا ئېچىنىپ خەلقنى بىلىم - مەرىپەتكە ئۈندەيدىغان جاراڭلىق سادا ياڭراپ تۇرىدۇ:

بېشىڭ پاخپاق، ئاياغىڭ يۈرسە ساق - ساق،
يەنە قىلغان سۆزۈڭنىڭ بارىسى چاقچاق،
بىلەلمەيسەن سېنى كىم قىلسا ئاخماق،
بىلىم ھەم ئاڭۇ - پىكرىڭ بولمىغاچقا.

كۆرەلمەي ھەر تەرەپنى بار تۇرۇپ كۆز،
يۈرەلمەي توغرا يولدا بىر قەدەم تۈز.
سىنىڭدىن سورىسا بىر كىم بىر ئېغىز سۆز،
ئۇرارسەن تاغنى - تاغقا، تاشنى - تاشقا.

«ساڭا»، 1943 - يىل.

يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا، ئۇ يىللاردا يازغان ئەسەرلىرى ئەينى دەۋرنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي زۇلۇملىرىنى، ئادالەتسىز تۈزۈمنى ۋە ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلارنى پاش قىلىش، خەلقنى ئەركىنلىككە، دېموكراتىيىگە ئۈندەش مەزمۇنىدا بولغانلىقتىن، ئۇ زامانلاردا مۇنداق ئەسەرلەرنىڭ گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭلاشقا شائىر ئۆز خاتىرىلىرىدە، ئۆزىنىڭ بارلىق مۇڭ -

زارىنى، ھېس- تۇيغۇلىرىنى ۋە ئارزۇ- ئۇمىدلىرىنى، پەقەت شېئىرلار بىلەنلا ئەكس ئەتتۈرۈپ كەلگەنلىكىنى يازىدۇ. شائىر ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبتا ئىنتايىن مەزمۇنلۇق، گۈزەل شېئىرلارنى يازغان. ئۇنىڭ تىلى ساپ، ئاددىي، پىكرى روشەن بولۇپ، شېئىرىيەتتە ئوڕىگىناللىقتا ئىگە.

بۇنىڭدىن تاشقىرى، ئىبراھىم نورۇز 30 - يىللاردىكى تىياتىر ھەرىكىتىنىڭ كەڭ كۆلەمدە، داغدۇغىلىق قانات يېيىشىغا يېقىندىن ئاۋاز قوشۇپ ۋە ماسلاشىپ، ئىلىمدا ئۆزى تەشەببۇسكارلىق بىلەن سەنئەت ئۆمەكلىرىنى تەشكىللىگەن، ھەر خىل تېمىدىكى سەھنە ئەسەرلىرىنى سەھنىلەشتۈرگەن ۋە رېژىسسورلۇق قىلغان. 40 - يىللاردا ئۆز خىراجىتى بىلەن «كېسىك باش» سېرىك ئۆمىكىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، قىزىقارلىق ئويۇنلارنى كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ كىرىمىنى يېتىم بالىلارغا تەقدىم قىلغان. «گۈلەمخان»، «غەزەپ يالقۇنى»، «خەلق ئاھىدىن نۇر»، (كېيىن «بىز يېتىم ئەمەس» دەپ ئۆزگەرتىلگەن) نامىلىق ئۇچ سەھنە ئەسىرىنى كېيىنكى كۈنلەردە قايتا كۆچۈرۈپ قالدۇرغان. بۇ ئۇچ تىياتىرنىڭ ھەممىسىلا، ئىلى دېھقانلار ھەرىكىتى تارىخىدىن ئېلىنغان بولۇپ، ئەسەرنىڭ ئالدى - كەينىگە ئەينى تارىخىي ۋەقەنىڭ ئۆتمۈشى ھەققىدە مۇقەددىمە ھەمدە تارىخىي مەلۇماتلارمۇ قوشۇمچە قىلىپ بېرىلگەن.

ئىبراھىم نورۇزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى پائالىيەتلىرى، بولۇپمۇ يېڭى زامان ئۇيغۇر دراماچىلىقى ۋە سانائىتىنەپىسە ساھەسىدىكى كۆرسەتكەن تۆھپىلىرىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. ئۇنىڭ دراماىلىرى ئىلى سەھنىلىرىدە كۆپ قېتىم ئوينالغان. شېئىرلىرى خەلق ئىچىدە ياخشى تەسىرات قالدۇرغان. شائىر سىياسىي ۋەقەلەردىن تارتىپ ئادەتتىكى كىشىلىك مۇناسىۋەتلىرىگىچە، جەمئىيەت ئەخلاقىدىن

تارتىپ كىشىلەرنىڭ شەخسى ئىللەتلىرىگىچە بولغان رەڭمۇ رەڭ ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى تەسۋىرلىگەن. ئەگەر ئۇنىڭ ئەسەرلىرى يىل تەرتىپ بويىچە سىستېمىلىق ئوقۇپ چىقىلسا، كىشىدە گويا 30 - يىللاردىن 60 - يىللارغىچە بولغان تارىخنى كۆرۈپ چىققاندەك بىر تۇيغۇ ھاسىل بولىدۇ. دېمەك، ئىبراھىم نورۇز ئۇيغۇر خەلقى بېسىپ ئۆتكەن كۈرەش مۇساپىسىنى بەدىئىي يول بىلەن خاتىرىلەپ، ئۇيغۇر ئەدەبىيات خەزىنىسىگە مۇناسىپ تۆھپە قوشقان شائىردۇر.

ئىبراھىم نورۇز شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

يېزىدا

1932 - يىلى بىز غۇلجىنىڭ بايتوقاي (ھاكىمتام) يېزىسىدا ئىدۇق. مۇشۇ جايدا يۇز بەرگەن ئەھۋاللارغا قاراپ بۇ شېئىرنى يازدىم.

— ئاپتور

كەلدى ھەجەپ ئېغىر كۈن،
خەلقىمىزنىڭ بېشىغا.
يەتمەي قالدى ئەقلىمىز،
جىمىڭ جۇشنىڭ① ئىشىغا.

يېزا خەلقى ئۇستىگە،
چۈشتى زۇلمەت قاينىدى.
بولدى غالجىر ھۆكۈمەت،
يايى - لوزۇڭ ئاينىدى.

چىقتى ئىتتەك ھۇۋلىشىپ،
يايى - لوزۇڭ ئات سېلىپ.
ئوت لاۋۇلداپ ئاغزىدىن
قامچىسىدىن قان تېمىپ.

قويمىدى ئەل قولىدا،
يېگۈدەك بىر نانىنمۇ.

---

① جىمىڭ جۇشى — جەن شۇرېن.

توپلىدى ئۆز سېگىغا،
قىينىۋەتتى جاننىمۇ.

بولدى مەسكىن ئەل خىجىل،
دەن - سېلىقلار دەستىدە.
يايىلار ئەل قورقۇتۇپ،
پۇل تېپىشنىڭ قەستىدە.

دەن - سېلىقلار ئۇستىدە،
تاپان ھەققى - پالىسى.
ناپەسەتنىڭ قارىنى،
تويدۇرۇشنىڭ بانىسى.

پۇا، تاپالماي قالسا كىم،
كۆردى زالىم زۇلمىنى.
تەگدى قانلىق قامچىسى،
بۇلاپ ئالدى ھەممىنى.

بۇلدى ھەم تالدى،
خەلقىمزنى يايىلار.
باغلىنىپ پۇت - قوللىرى،
بولدى مەھبۇس گايىلار.

ئايرىلىشقا باشلىدى،
ئۆي - ماكان، پۇل مالدىن.
ئېزىلىپ ھەم يانچىلىپ،
كەتتى ھەممە ھالدىن.

ئاقتى تىنماي كۆز يېشى،
بۇ ئازاپ كۈلپەت بىلەن.
يۈردى ئىبراھىم يەنە
قاينغۇ ھەم ھەسرەت بىلەن.

1933 - يىل، غۇلجا.

پەسىلگە

ئۆزگە باغلار باھار بولسا، بىزنىڭ باغدا كۈز،
مەيلى ئەمدى مېۋىلەرنى ئۈزگىنىڭچە ئۈز.
ئۈنىڭغا ھەم يۈرەك باغرىڭ قانمىسا مەلئۇت،
يىلتىزىدىن يۇلۇپ تاشلا، قىل باغنى تۈپ - تۈز.

تەبىئەتتە بار ئۆزگىرىش توختىماس ئەسلا،
پەسىللەرمۇ كېلەر - كېتەر، ئۆتۈشەر تېز - تېز.
بىزمۇ بىر كۈن يولۇقارمىز باھار پەسلىگە،
باغنى جۆندەپ گۈللىشەرمىز، ئويناr ئوغۇل - قىز.

بېغىمىزدا گۈل - غۇنچىلار ئۇرغاندا خەندان،
چاك كەلتۈرۈپ سايراپ ئۇرار بۇلبۇللار جەندان.
پىشار شۇندا مېۋىلەرمۇ لەززەتلىك بولۇپ،
ساپ ھاۋادا كۈن نۇرىغا تويغاندا جاھان.

1942 - يىل، غۇلجا.

دوستلار

«هەقىقەت يوق» دېسەم هەرگىز،
ئىشەنمەيتتى يېقىن دوستلار.
نە ئىشلار كۆرمىدى ئەينە،
بۇگۈن زىنداندا مەھبۇسلار!

كېسىلدى تىل، قۇلاق، پۇت - قول،
بەدەن زەنجىرده باغلاندى.
سەدەپتەك پاك، سۈزۈك تەنلەر،
نىجاسەتلەردە بۇلغاندى.

كېسىلدى مىڭ تۇمەن باشلار،
تۆكۈلدى يەرگە ناھەق قان!
جاھان خەلقىغە تارقالدى،
بۇ قاتلار ئۇستىدە بوھتان.

نەزەر سال ئەي بۇرادەرلەر،
پۈتۈن يولغا توزاق چۈشتى.
بۇ زۇلمەتلىك ھايات بىزگە،
ئۇزاقتىن بەك ئۇزاق چۈشتى.

بولالماي ئىنتىپاق ھەممە،
ئېزىلدۇق، شۇنچە قۇل بولدۇق.
سىياسەتنىڭ بازارىدا،
سېتىلدۇق ياخشى پۇل بولدۇق.

تۇرايلى دوستلىرىم تېزرەك،
چىقايلى قارشى زۇلمەتكە!
تاپايلى ياخشىراق بىر يول،
يولۇقماستا ئېغىر دەردكە.

1944 - يىل، غۇلجا.

ھۆرىيەت

تازا قىرىق تۆتىنچى يىل،
كۆز پەسلىدە نۇيابىر ئايدا
سائەت توققۇز، ئون بولۇش بىلەن
چىقتى تاك - تاك بىز تۇرغان جايدا.

مەرت يىگىتلەر زور غەيرەت بىلەن،
ئەيمەنمەستىن ھۇجۇم باشلىدى.
گۈلدۇر - گۈلدۇر تاراس - تۇرۇسلار،
يەر - جاھاننى تىتىپ تاشلىدى.

«ئازادلىققا ئاتلان خەلق!» دەپ،
چىقتان سادا تېزلا تارقالدى.
جان پىدا بوپ بۇ زور كۈرەشكە،
قوشۇلمىغان ئادەم ئاز قالدى.

قورال - ياراق يېتىشمەي كۆپ ئەل،
تاياق - توقماق ئالدى يۈگرەشتى.

تاقەت قىلىپ تۇرالماي دۇشمەن،
قاچتى مانا، ھەممىدىن كەچتى.

ئاز كۈن ئۆتمەي ئۇچ ۋىلايەتنى،
قىلدى ئازاد ياش قەھرىمانلار.
سۈندى زۇلمەت، بولدى ھۆرىيەت،
راھەتلەندى قىينالغان جانلار.
1945 - يىل، غۇلجا.

§7. ئەنۋەر ناسىرى

ئەنۋەر ناسىرى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا تېگىشلىك ھەسسە قوشقان ۋەتەنپەرۋەر شائىر، ژۇرنالىست ۋە ماتارىپچى.

ئەنۋەر مەغپىر ئوغلى ناسىرى 1914-يىلى تۆمۈرچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. دەسلەپ دىنىي مەكتەپتە، كېيىن پەننىي مەكتەپتە ئوقۇپ، 7-سىنىپنى (تولۇقسىز ئوتتۇرىنى) تۈگەتكەن. 15 ياشقا كىرگەندە ئاتىسى ئۆلۈپ كېتىپ، تۇرمۇشى ئېغىر قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئىقتىسادىي مەنبەسى ئۈزۈلۈپ قېلىپ، ئاشخانىلاردا ئوچاقتا ئوت قالاپ جان باقىدۇ. يېزىلاردا ھەركەمگە يالىلىنىپ ئىشلەپ، ئىش ھەققى ئۈچۈن بىرەر تاغار تازىلانمىغان چار بۇغدايغا زار بولۇپ ئۆتىدۇ.

ئاپرېل ئۆزگىرىشىدىن كېيىن، 1934-يىلى 10-ئايدىن باشلاپ «ئىلى شىنجاڭ گېزىتى» چىقىشقا باشلايدۇ. بۇ سىياسىي، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي كۈندىلىك گېزىت بولۇپ، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە ئىككى يېزىقتا چىقاتتى. ئەنۋەر ناسىرى 1934-يىلدىن باشلاپ «ئىلى شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىگە كىرىپ، دەسلەپتە نابورچىلىك، 1936-يىلدىن كېيىن كوررېكتور ۋە تەھرىر بولۇپ ئىشلىدى.

1934-يىلنىڭ باشلىرىدا، ئىلدا ھەرمىللەت مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلۇشقا باشلايدۇ. ئەنۋەر ناسىرى بىرىنچى بولۇپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا قاتنىشىپ، نۇرغۇنلىغان

ئەمەلىي خىزمەتلەرنى ئىشلەيدۇ. ئۇ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قاردىمقىدىكى «سانائىتىنەپىسە ئۆممىكى» نىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ئىشلەپ، ئۆمەككە نۇرغۇن ئەمگەك سىڭدۈرىدۇ. خەلقنىڭ ساۋاتسىزلىقىنى تۈگىتىش ئۈچۈن جاي-جايلاردا كەچكۈرسىلارنى ئاچىدۇ، ئۇيۇشما ئەزالىرى پايدىلىنىشقا قىرائەتخانىلار ئاچىدۇ. پىكىر ئېلىش يۈزىسىدىن قويۇلمىدىغان ئويۇن بەلەتلىرى تارقىتىش ئەھۋاللىرىنى ئىسلاھ قىلىپ، ئويۇنلىنى كۆرۈپ پىكىر قىلالايدىغان، ئارتۇقچىلىق، كەمچىلىكلەرنى چەرق قىلىپ يارەم بېرەلەيدىغان يازغۇچى، شائىر، سەنئەتچىلەر — كەسىپ ئەھلىلىرىگە تارقىتىشنى، بەگ-خوجاملارغا، شائىيو — دوغلارغا، سودىگەر بايلارغا تارقىتىشنىڭ پايدىسىزلىقىنى ئېيتىمدۇ ۋە شۇنداق ئىشلەيدۇ. ئۇ سەنئەت ئۆمەككە يارەملىشىپ، بىر قىسىم كونسېرت نومۇرلىرىنى رەتلەيدۇ. تېكىستلەرنى يېزىپ بېرىدۇ.

ئەنۋەر ناسىرىنىڭ ياش سەنئەتچىلەر، يازغۇچى، شائىرلارنى تەربىيىلەش جەھەتتىكى خىزمىتىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدۇ.

ۋەتەنپەرۋەر شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ھېسىياتى دەسلەپكى ئۇستازىم ئەنۋەر ناسىرى ئىدى. ئۇ، مېنى ھەقىقەتەنمۇ مەلۇم قەلەم ئىگىسى قىلىپ يېتىشتۈردى» دېگەن سۆزى تاسادىپىي ئېيتىلغان ئەمەس، ئەلۋەتتە.

لۇتپۇللانىڭ ئىقتىدارلىق، ئۆممىدلىك بىر ياش ئىكەنلىكىنى سەزگەن ئەنۋەر ناسىرى ئۇنى سەنئەت ئۆمەكىنىڭ بەزى ئىشلىرىغا قاتناشتۇرغان. شۇنىڭ بىلەن لۇتپۇللا تېخىمۇ ئوقۇغۇچى ۋاقىتلىرىدىلا جۇش ئۇرغان تالانتىنى ئىشقا سېلىپ، قويۇلغۇسى ئويۇنلارنىڭ ئەپۇشكە (ئىلان) لىرىنى يېزىپ بېرىش، ئەسەر باش قەھرىمانلىرىنىڭ رەسىملىرىنى سىزىپ

بېرىش ۋە يېڭى تېكىستلەرنى يېزىپ بېرىش قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن. دېمەك، ئەنۋەر ناسىرى ياش لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ تېخىمۇ ئالغا بېسىشى ۋە ئۆسۈشىگە ئىمكانىيەت يارىتىپ، زېمىن ھازىرلاپ بەرگەن.

ئەنۋەر ناسىرى ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنى تەربىيەلەشتە ئالدى بىلەن تۇرمۇش ئۆگىنىش لازىملىقىنى تەكىتلىگەن. ئۇ، 1937 - يىلدىن كېيىن غۇلجا قارادۆڭ مەھەللىسىدىكى «ياردەم مەكتەپ» (ھازىرقى غۇلجا شەھەرلىك 14 - ئوتتۇرا مەكتەپ) تە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدۇ ۋە شۇ يەردىكى سەنئەت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مەقسىتىدە، مەشھۇر سەنئەتچى قاسىمجان قەمبىرىنى تەكلىپ قىلىپ ئەكىلىپ، سەنئەت ئىشلىرىغا ياردەملەشتۇرگەن ۋە شۇ ئارقىلىق كۆپلىگەن سەنئەتچىلەرنى يېتىشتۇرگەن. ئۇ ئارتىس، ئارتىسكىلارغا سەممەي ھالىدا مۇنداق دەيدۇ: «سىز ئارتىس، خەلق تۇرمۇشىنى چوڭقۇر، ئوبدان ئۆگىنىشىڭىز كېرەك. ئادەتتە كىشىلەر بىر كىشى جان ئۈزۈۋاتقاندا بەك قورقىدۇ، راست، جان ئۈزۈش ۋاقتى بەك دەھشەتلىك، بىراق سىز ئارتىس بۇنىڭدىن قورقماڭ، سىز شۇنىمۇ چوڭقۇر ئۆگىنىڭ، سىز دەھشەتلىك پەيتنى ياخشى ئىگىلەپ، شۇنداق رول ئىپلىشقا نۆۋەتتى كېلىپ قالسا، خۇددى رېئاللىقتىكىدەك تەبىئىي كۆرسىتىپ بېرىڭ...» شائىر يەنە، شۇ چاغلاردا كۆزگە كۆرۈنگەن تالانتلىق بىر ناخشىچىغا مۇنداق دەيدۇ: «سىز قارىغۇچا باقمانمۇ؟ ھە، ئۇ ئاۋۋال ئۆزى بىلگىنىچە سايراۋېرىدۇ. بارا - بارا چوڭ بولغانسېرى ھەممە جان - جانىۋارلارنى دورايدىغان بولىدۇ. سىز ھازىر ئەنە شۇ بىلگىنىچە سايراش دەۋرىدە جۇمۇڭ. بۇنى ئۇنتۇماڭ، كىچىك پېئىل بولۇڭ، خەلقتىن ئۆگىنىڭ...»

ئەنۋەر ناسىرى 1938 - يىلى ئۆپكە كېسىلىگە گىرىپتار

بولىدۇ. ئەقتىسادىي قىيىنچىلىق ئۇنىڭ كېسىلىنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرىدۇ. ئۇ كېسىلنىڭ شۇنچە ئېغىر بولۇشىغا قارىماي، خىزمەتنى قەتئىي داۋاملاشتۇرىدۇ. ھاياتى خەۋپ ئاستىدا قالسىمۇ كۆچلۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى نامايان قىلىدۇ. ھەمىشەم ۋەتەن ئەقدىرى ئۈستىدە باش قاتۇرىدۇ. شېئىرلار يېزىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۈرەشنىڭ ئالدىنقى سېپىدە جان تىكىپ كۈرەش قىلغۇچىلار قەھرىمان جەڭچى-ئوفىتسېرلارغا مەدەت بېرىدۇ. ئۇ «كۈن چىقىش شامىلى» دېگەن شېئىرىدا ئالدىنقى سەپتە ياپون تاجاۋۇزچىلىرى بىلەن قانلىق جەڭ قىلغۇچىلار مەردانىلەرگە ئىلھام بېرىپ مۇنداق يازىدۇ:

ئېيتقىن دوستۇمغا،
بىز بارمىز سەپەرۋەرلىكتە،
ئالدىغا چۈشۈپ،
جەڭدە باتۇرلۇق قىلىپ،
تۆكۈلگەن قانلاردىن توپ - بومبا ياساپ،
دۈشمەن سېپىنى تارمار قىلىشقا.
ئۇزۇن سايلارنى
چوڭقۇر غارلارنى،
چاڭجياڭ دەرياسىنى،
دۈشمەن قېنىدا بويىشقا!
قۇتۇلدۇرىمىز،
دۈشمەن بېسىپ ياتقان يەرلەرنى،
چوڭ شەھەرلەرنى،
تۆمۈر يوللارنى...
بېرىپ ئېيتقىن ئالدىنقى سەپكە،

بىزنى جەڭگە تەييار هامان دە،
بىز باريمىز يېقىندا،
سەن ئۇلارغا ئالدىن سالام دە.

ئەنۋەر ناسىرى مانا مۇشۇ خىل ئۇلۇغۋار روھ بىلەن قوراللانغاچقا، كېسىلىنىڭ شۇنچە ئېغىر بولۇشىغا قارىماي، خىزمەتنى، ئىجادىيەتنى داۋاملاشتۇرىدۇ. ئۇ ئۆزىنى يوقلاپ كەلگەنلەرگە: «سىلەر ئىنقىلاب قىلىۋاتىسىلەر، مەن ھەسسە قوشالمىدىم، ئەمەلىي ھەرىكىتىم بىلەن گومىنداڭغا قارشى كۈرەش قىلاي» دەيدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ ئۆز ئىجادىيىتى ئارقىلىق گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىرىنىڭ جىنايەتلىك قىلمىشلىرىنى پاش قىلىدۇ. ئۆلۈشكە رازى بولسىمۇ، ئىنقىلاب ئۈچۈن تىكىلگەن كۆچلۈك ۋە مۇستەھكەم ئىرادە، ئۇلۇغۋار غايىسىدىن ۋاز كېچىشكە ھەرگىز رازى بولمىغان ۋەتەنىنىڭ ئېغىل پەرزەنتلىرى جاللات شېكى شىمەيگە، بۇ ئادالەتسىز زۇلمەتلىك دۇنياغا قارشى غەزەپ بىلەن چىشلىرى كىرىشكەن، كۆزلىرى ھومايغان، مۇشتۇملىرىنى چىڭ تۈگكەن ھالدا لەنەت بىلدۈرۈپ ئالەمدىن ئۆتىمەكتە ئىدى. شائىر كىشىلەرنى دۈشمەنگە كەسكىن ۋە ھەمىسىزلىك بىلەن كۈرەش قىلىشقا ئۈندەيدىغان مۇشۇ خىل كەيپىياتنى، ئۆزىنىڭ قايناپ-تاشقان ھېسسىياتى، ئوتلۇق ئىلھامى ۋە يۈكسەك دەرىجىدە يىغىنچاقلاش ماھارىتى بىلەن مۇنداق سۈرەتلەپ بېرىدۇ:

ئاقارغان يۈز، قىيىلغان قاش، قۇيۇلغان ياش،
كېسىلگەن باش، چۈۋۈلغان چاچ، تۆكۈلگەن قان،
تىتىلغان تەن، تۇرۇلگەن مۇشت، كىرىشكەن چىش،
پۈتمەس غەزەپ ئىزى بولۇپ چىقتى بۇ جان.

ئەنۋەر ناسىرى ئەدەبىيات - سەنئەت ھەققىدە مەخسۇس ماقالىلەرمۇ يازدى، ئوبزورچىلىقىنى باشلاپ بەردى. شائىر ئىجادىيىتىدە جاھانگىرلىككە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى تۇرۇپ، مىللىي ئازادلىق كۈرىشىنى قوغداش، ۋەتىنىمىزنىڭ پۈتۈنلۈكىنى، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى ھىمايە قىلىشتىن ئىبارەت ئاكتۇئال تېمىنى ئەكس ئەتتۈردى.

ئەنۋەر ناسىرى 1945 - يىلنىڭ ئاخىرىدىن 1946 - يىلىنىڭ باشلىرىغىچە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي دەۋرىدىكى ساقچى ئىدارىسىدە كاتىپ بولۇپ ئىشلىدى. ئەمما، كېسىلى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىپ داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي ئاخىر 1946 - يىلى 11 - ئايدا غۇلجا شەھىرىدە 33 يېشىدا ۋاپات بولدى.

ئەنۋەر ناسىرى كۈچلۈك ئىنقىلابىي روھ بىلەن تولغان جەڭگىۋار، يالقۇنلۇق، ئىلھام بەخش شېئىرلىرى ئارقىلىق ئىنقىلاب ساداسىنى ياڭراتتى. شۇنداقلا ھازىرقى زامان ئەر - كەن شېئىرىيىتىنىڭ ئۇلگىلىرىنى مىللىي شېئىرىيىتىمىزنىڭ خۇسۇسىيىتى بىلەن بىرلەشتۈردى. قىسقىسى، ئۇ ئەتراپلىق ئىزدەنگەن، قەيسەر ئىرادىلىك شائىر ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇ ئۆزىنىڭ قىسقىغىنە ھاياتىدا ئەدەبىيات - سەنئىتىمىز ئۈچۈن ئاز بولمىغۇ، ئەمما قىممەتلىك مىراسلارنى قالدۇرۇپ كەتتى. ياش شائىرنىڭ كىشىلىك تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق كۆزىتىپ، ھايات تەجرىبىلىرىنى ئىخچام يىغىنچاقلاپ بەرگەن مۇنۇ ئىككى مىسرا شېئىرى، گويا كىشى ھېكمەتلىك سۆزدەك، ھېلىغىچە ئەستىن كۆتۈرۈلمەي، ئەل ئارىسىدا ئېغىزدىن - ئېغىزغا ئۆتۈپ تارىلىپ يۈرمەكتە.

كۆرگىنىڭدىن كۆپتۇر كۆرمىگىنىڭ،
كۆرمىگەننى كۆرسەن ئۆلمىگىنىڭ.

ئەۋەر ناسىرى شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

كۈن چىقىش شامىلى

هەي،
كۈن چىقىشنىڭ شوخ شامىلى!
سېنىڭ نازۇك ئۇنىڭنى ئاڭلاپ،
كۆڭلۈم بۇزۇلدى،
چۈنكى،
يۇزمىڭلىغان ئىنسانلارنىڭ
ناھەقتىن تۆكۈلۈپ،
شارقىراپ ئاققان قانلىرى،
تارامىلاپ تۆكۈلگەن ياشلىرىدىن
خەۋەر ئېلىپ كەلدىڭىزمۇ؟
تاجاۋۇزغا نەپرەت ئېيتقان،
مىليونلارنىڭ زارلىنىشىدىن،
ياش گۆدەكلەرنىڭ تەمتىرىشىدىن،
خەۋەر ئېلىپ كەلدىڭىزمۇ؟

ياپونلارنىڭ بومبا توپىدىن،
ھېسابسىز خەلقنىڭ كۆمۈلگىنىدىن
چىرايلىق بىنالارنىڭ،
مەدەنىيەت ئوچاقلىرىنىڭ،
بىتچىت بولۇپ ئۆرتەنگىنىدىن،
خەۋەر ئېلىپ كەلدىڭىزمۇ...

ئۆتۈپ بارغان خەۋەرچى شامال،
توختىمغىنا!
توختا دەيمەن!
يا بولمىسا قايتىپ كېلەمسەن؟
ساڭا كېپىم جىق ئىدى مېنىڭ،
سۆزلەيتتىم مەن،
تىڭشىساڭ سەن.
سەن ئەمدى قايتقاندا بىزدىن سالام دە،
مىللىي ئازادلىق فرونتىغا.
قەھرىمان ئەسكەرلەرگە،
پارتىزانلارغا
(زادى ئۇنتۇما!)
بىز قۇرۇق سالام دېمەيمىز،
بىزدىن سالام،
ئىشتا بىرلىك، سەپتە بىرلىك،
تۆمۈر ئىنتىزام، ئۇلۇغ ھىممەت بىلەن
بىرلەشكەن كۆپ،
بىرلىكمۇ تولا مەھكەم.
ئىنسانىي ئىشتا،
بىرلىكتە ھەمدە.
سالام ئۇرۇشنىڭ قانلىق سېپىدە،
كۆكرەك كېرىپ ماڭغان ئالدىغا،
ئۇلۇغ ۋەتەننىڭ سادىق ئوغلىغا!
قانلىق تۇغنى تۇتۇپ قولىدا
ھەر قەدەمدە ئۇستۇنلۈك ئالغان.
قەھرىمان سىنىپداش جەڭچى دوستۇمغا!
دۈشمەن ئوقىغا ئۇچۇپ يىقىلغان،

قىزىل قېنىنى ھەريانغا چاچقان.
مۇدۇرلۇپ قوپۇپ،
ئالغا ئاتلىغان،
شەپكىسى قولىدا «ھۇررا...» توۋلىغان،
باتۇرلارغا بىزدىن سالام دە!

ئېيتقىن دوستۇمغا،
بىز بارىمىز سەپ رۇەرلىكتە.
ئالدىغا چۈشۈپ،
جەڭدە باتۇرلۇق قىلىپ،
تۆكۈلگەن قانلاردىن توپ ـ بومبا ياساپ،
دۈشمەن سېپىنى تارمار قىلىشقا.
ئۈزۈن سايلارنى،
چوڭقۇر غارلارنى،
چاڭجياڭ دەرياسىنى،
دۈشمەن قېنىدا بويىشقا!
قۇتۇلدۇرىمىز
دۈشمەن بېسىپ ياتقان يەرلەرنى،
چوڭ شەھەرلەرنى،
تۆمۈريوللارنى...
بېرىپ ئېيتقىن ئالدىنقى سەپكە،
بىزنى جەڭگە تەييار ھامان دە
بىز بارىمىز يېڭىندا،
سەن ئۇلارغا ئالدىدىن سالام دە!

1938 ـ يىل فېۋرال، غۇلجا.

88 نۇرمەھەممەت بوساقوۋ

نۇرمەھەممەت ئىبراھىم ئوغلى بوساقوۋ 1930 - يىللارنىڭ ئاخىرى قولىغا قەلەم ئېلىپ، شېئىرىيەت گۈلزارلىقىغا كىرگەن تالانتلىق شائىر ۋە ژۇرنالىستلىرىمىزنىڭ بىرى.

نۇرمەھەممەتنىڭ تولىمۇ قىسقا ئۆمرى ئاجايىپ قىيىن يىللار ئىچىدە ئەكسىيەتچىلەرگە ۋە زۇلۇمغا قارشى كۈرەش بىلەن ئۆتتى. ئۇنىڭ يۈرەك قانلىرى سىڭگەن شېئىرلىرىمۇ كۈرەش ئىچىدە دۇنياغا كەلدى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئەينى زاماندا ئەمگەكچى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقىلىپ، جامائەتچىلىكنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغاپلا قالماي، بەلكى قاراڭغۇلۇق ئىچىدە ياللىدىغان يورۇق يۇلتۇزدەك چاقناپ، ئۆزىنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى نامايان قىلىپ كەلدى، بەلكى تۇلپارلار تاراسلاپ پەللىگە قاراپ چاپقان بۈگۈنكى كۈندىمۇ بىزنى ئالغا باس، دەپ جاسارەت بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەشكە ئۇندىمەكتە. بىز شائىرنىڭ ئەنە شۇ شېئىرلىرىنى ئوقۇغاندا ئۇنىڭدىن چەكسىز ھۇزۇر ۋە ئىلھام ئالىمىز، شۇنداقلا شائىرنى ئىختىيارسىز ئەسلەيمىز.

نۇرمەھەممەت بوساقوۋ 1918 - يىلى كەمبەغەل ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ ئاتىسى ئىبراھىم سوپۇنچىلىق قىلىپ تۇرمۇش كەچۈرەتتى. نۇرمەھەممەت نامرات ئائىلىدە، قىيىن تۇرمۇش شارائىتى ئىچىدە ياشاپ تۇرۇپمۇ مەرىپەتكە ئىشىق باغلاپ ئوقۇغان. ئۇ باشلانغۇچ مەلۇماتنى غۇلجا شەھىرىدە ئالغان،

1935 - يىلى غۇلجىدىن ئۇرۇمچىگە پىيادە كېلىپ، ئوتتۇرا مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگەن. نامرات ئائىلە پەرزەنتىگە يارىدەم بېرەلمىگەچكە، نۇرمەھەممەت ئىقتىسادتىن قاتتىق قىسىلغان. ئامراتلىق ئۇنىڭ ئىلىم - پەن قوينىدا غۇلاچ تاشلاشتەك كۆڭۈل ئارزۇسىنى ئورۇنلاشقا ئىمكان بەرمىگەن. شۇڭلاشقا ئاخىر ئوقۇشنى توختىتىپ، 1936 - يىلى باسما زاۋۇتىنىڭ نابۇر بۆلۈمىدە ئىشچى بولۇپ ئىشلىگەن.

نۇرمەھەممەتنىڭ شېئىرغا بولغان قىزىقىشى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇپ يۈرگەندىلا قوزغالغان. ئۇرۇمچىدە ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە ژۇرنالىستلىق ساھەسىدىكىلەر بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلاردىن تەلىم ئالىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنى ھەمدە ناۋايى، مەشرەپ، موللا بىلال، سەيىت مەھەممەت قاتارلىق كلاسسىكلارنىڭ شېئىرى ۋە داستانلىرىنى ئوقۇپ، ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت ئۇسۇلى بىلەن تونۇشىدۇ. ئۆزلۈكىدىن رۇس تىلى ئۆگىنىپ، گوركىي، مایاكوۋسكىي، پۇشكىن، لېرمونتوۋ، گوگۇل، چېخوۋ قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇيدۇ. مۇشۇنداق بېرىلىپ ئۆگىنىش، جاپاغا چىداپ مەشق قىلىش، زېرىكمەي ئىزلىنىش نۇرمەھەممەتنىڭ ئەدەبىي بىلىمىنى تولۇقلاپ، يېزىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرگەن. ئۇنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى، ئاساسەن، 1937 - يىلدىن باشلانغان بولۇپ، ئۇ يىللاردىن تارتىپ، ئۇنىڭ دەسلەپكى شېئىرلىرى «شىنجاڭ گېزىتى»دە ئېلان قىلىنىپ، جامەئەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشكەن.

نۇرمەھەممەت بوساقوۋ قولىغا قەلەم ئېلىپ كۆپ ئۆتمەي مەيلا، 1941 - يىلى جەڭگىۋار شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپىنىڭ

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى تەھرىر بۆلۈمىگە خىزمەتكە تەقسىم قىلىنىشى نۇرمەھەممەت بوساقوۋنىڭ ئىجادىيەتتە يۈكسىلىشىگە زور ياردەم ۋە ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. ئۇلار پات ئارىدىلا بىر ئانىنىڭ قوشكېزەك بالىلىرىدەك ئىجىل-ئىناق بولۇپ كېتىشتى. قول تۇتۇشۇپ بىرلىكتە ئالغا باستى. ئورتاق مەقسەت، يۈكسەك ئىنقىلابىي غايە ئۇلارنىڭ ئىدىيىسىنىمۇ بىرلەشتۈردى. ئۇلار بىرلىكتە ئۆگەندى. شۇ چاغدىكى ئىجتىمائىي تۈزۈم، جەمئىيەت ئەھۋالى ۋە كىشىلەرنىڭ رايىنى مۇلاھىزە قىلىپ، نېمىنى يېزىش، قانداق يېزىش، كىشىلەرنى قاياقىقا باشلاش ئۇستىدە باش قاتۇردى. ئاندىن كېيىن جاھانگىرلىككە، فېئو-دالىزمغا، مىللىي زۇلۇمغا، خۇراپاتلىققا قارشى نۇرغۇن شېئىر-لار يېزىپ، كىشىلەرنى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى ئۇرغۇتۇپ، جاھانگىرلىككە، فېئودالىزمغا، ئادالەتسىز تۈزۈمگە ۋە مىللىي زۇلۇمغا، خۇراپاتلىققا قارشى باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلىشقا دەۋەت قىلدى. ياشلارنى ئىلىم-پەن ئۆگىنىپ، نادانلىقنى قالاقلىقنى ۋە خۇراپاتلىقنى تۈگىتىشكە چاقىردى.

1941-يىلى ۋەزىيەت داۋالغۇپ، كۈرەش كەسكىنلەشتى، ھىتلېر گېرمانىيىسىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلىشى، شەرقتىكى ياپونىيىنىڭ ئۇنىڭغا زىج ماسلىشىشى شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچى شېڭ شىسەينىڭ ئۇمىدىنى جاھانگىرلار لاگېرىغا باغلاپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ زىيالىيلارنى قاتتىق باستۇر-دى. ئەمما يىراقنى كۆرەر نۇرمەھەممەت بوساقوۋ 1941-يىلى «يېڭىلىمەس كۈچ»، 1942-يىلى «يات يوقلىدۇ يات»، «ئۇرۇش دەھشەت» قاتارلىق شېئىرلارنى يېزىپ، بىرلىشىپ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنى قوزغىغان ياۋۇز چىلبۆرىلەرنىڭ پات ئارىدا يوقىلىدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈردى.

شائىر:

سۆيىمەن چىن دىلىمدا،
كۆيمدۇ شۇنىڭغا يۈرەك ئوتى.
سۆيگىنىم مەۋجۇت بولار،
ئەۋج ئالسا ئىنقىلاب ئوتى.

ئىپتىخارلار دوستلار چېقىلسۇن،
ئەزگۈچىلەر زۇلۇم تەختى.
يىقىلسۇن گەكسىلەر تېزدىن،
ئېچىلسۇن مەزلۇملار بەختى.

دەپ يېزىپ، ئۆزىنىڭ نېمىنى سۆيىدىغانلىقىنى، نېمىگە قارشى تۇرىدىغانلىقىنى، كىمگە تىلەكداش ئىكەنلىكىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويىدى، كىشىلەرنى زالىملار كونا دۇنياسى، تەختى-تاجلىرى بەختىنى كۆمۈپەيكۇم قىلىشقا ئۇندىدى. شائىرنىڭ بۇ شېئىرى جامائەت ئىچىدە زور تەسىر قوزغاپ، ئۇنىڭ ئىنقىلابىي روھ بىلەن سۇغىرىلغان ئىدىيىسىنى نامايان قىلدى. شائىر كەسكىن كۆرەش ئىچىدە تۇرۇپ، خەلقنىڭ ھېسسىياتى، ئارزۇسىنى ئىپادىلەيدىغان مۇشۇنداق شېئىرلارنى كۆپلەپ يازدى. بۇلار ئۇ-نىڭ ئۆزىنى خەلق ئىچىگە قويغانلىقىنىڭ، خەلقتىن قىلچە ئايرىلمايدىغانلىقىنىڭ ئىسپاتى بولۇپ قالدى. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى، كۆرەشنىڭ كەسكىنلىشىشى بىلەن ۋەزىيەتمۇ بارغانسېرى جىددىيلىشىپ كەتتى. شېڭ شىسەي 1943-يىلى يالقۇنلۇق شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنى كۆزىگە قادالغان مىخ ھېسابلاپ، ئاقسۇ ۋىلايىتىگە سۈرگۈن قىلدى. شۇنىڭ بىلەن نۇرمەھەممەت بوساقوۋ يارامليق جان جىگەر دوستىدىن ئايرىلدى. ئۇنىڭ بىر قانىتى سۇندى. گەر-چە خاقانلار ئالماشسىمۇ ۋەزىيەت ئوخشالمىدى، بەلكى شېڭ شى-سەينىڭ ئورنىغا تەيىنلەنگەن ۋۇجۇڭشىننىڭ نىيىتى ئۇنىڭكىدىن-

مۇ ياماندى. بۇ هالەتنى شائىر ناھايىتى ئىخچام ۋە چۈشىنىش
لىك قىلىپ مۇنداق يازدى:

شېكىسىدىن قۇتۇلۇپ،
ۋۇجۇكىنىغا تۇتۇلدۇق؛
زالىملارنىڭ قارنىغا،
تىرىك - تىرىك يۇتۇلدۇق.

نۇرمەھەممەت بوساقوۋ قەدىردان سەپداشلىرى ۋە يار - يۆ -
لەكلىرىدىن ئايرىلغانىدىن كېيىن، ھەر جەھەتتىن قاتتىق
ھەرەج تارتتى. ئاخىر 1944 - يىلى ئۇرۇمچىدىن غۇلجىغا قاي-
تىپ كەتتى. ئەمما غۇلجىنىڭ ۋەزىيىتىمۇ ئۇرۇمچىنىڭكىدىن
پەرقلەنمەيتتى. نۇرمەھەممەت بوساقوۋنىڭ ھالىدىن خەۋەر
ئالغۇدەك بىرەر خىزمەت ئورنى چىقمىدى. شائىر ئىشسىز قې-
لىپ، سوپۇنچىلىق قىلىپ تۇرمۇش كەچۈرۈشكە مەجبۇر بولدى.

1944 - يىلى نويابىردا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى
ئىلى ئىنقىلابى پارتلىغاندا، نۇرمەھەممەت بوساقوۋ بىر قولىغا
قەلەم، بىر قولىغا ئەلەم ئېلىپ، ئىنقىلابىي سەپكە ئاكتىپ تۇردە
قاتناشتى. ئۇ ھەم ئۇرۇش ئوتلىرى يالقۇنلاپ ئىس - تۈتەكلەر
كۆككە كۆتۈرۈلگەن جەڭ مەيدانلىرىدا بولدى، ھەم
خەلقنى ئويغىتىپ، ئىنقىلابىي سەپكە ئۈيۈشتۈرۈش، دۈشمەنگە
قارشى باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلىش توغرىسىدا تەشۋىقات
يۈرگۈزدى. شېئىرلار يېزىپ، پۈتۈن كۈچىنى ئازادلىق، ئەر-
كىنلىك ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان كۈرەشكە ئاتىدى. ئائىلىسىنى،
ئۆلۈمنى يادىغا كەلتۈرمىدى.

گومىنداڭچىلار غۇلجا تەۋەسىدىن سۈرۈپ چىقىرىلغاندىن
كېيىمن، نۇرمەھەممەت بوساقوۋ «ئىلى گېزىتى» ئىدارىسىدە

تەھرىرلىك خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ، ئۆز زىممىسىگە يۈكلەنگەن ۋەزىپىلەرنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلىغاندىن باشقا، جەڭ مەيدانلىرىدىكى قەھرىمانلارنىڭ ئىش-پائالىيەتلىرى ھەققىدە ۋە ئالدىنقى سەپكە ياردەم بېرىش ھەققىدە ئۆزۈلدۈرمەي شېئىر، ھېكايە، سىياسىي ماقالىلەرنى يېزىپ، گېزىتتە ئېلان قىلدى. ئەكسىيەتچىلەرنى رەھىمسىزلىك بىلەن پاش قىلىپ، ئۇلارغا زەربە بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەشنىڭ ئالدىنقى قاتارىدىكى جەڭچى بولۇپ قالدى.

كېيىنرەك غۇلجىدا يېڭى-يېڭى گېزىت-ژۇرناللار، كىتابلار ئارقا ئارقىدىن بېسىلىپ چىقىپ، ئاخباراتچىلىق يۈكى-لەندى. يازغۇچى، شائىرلار، ژۇرناللىستلار تەرەپتىن غۇلجىغا كېلىپ جەم بولدى. ئۇلار بىر-بىرىنى قوللىدى، ئۆزئارا قىزغىن ياردەم بېرىشىپ، خىزمەتلەرنى ئاكتىپ تۈردە كەڭ قانات يايدۇرۇۋەتتى. بۇ ھال، نۇرمەھەممەت بوساقوۋنىڭ ئۆگىنىش، ئىجاد قىلىشىغا ئوبدان پۇرسەت ياراتتى، شۇ يىللاردا ئۇ «ئەسىرلەر قوينىدا تاۋلاندۇق»، «ئالغا باس!»، «سۆزلە تارىخ»، «گۈدۈك»، «قەلەم» قاتارلىق شېئىرلىرىنى؛ «قانلىق قىساس» قاتارلىق ھېكايىلىرىنى يازدى.

نۇرمەھەممەت بوساقوۋ شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدىن باشقا يەنە، تەرجىمانلىق، مەجۇدىي رەسىم سىزىش قاتارلىق كەسىپ-لەر بىلەنمۇ شۇغۇللانغان. ئۇ زۇنۇن قادىرىنىڭ تەشەببۇسى ۋە ياردىمى بىلەن ئەرەب خەلقىنىڭ مەشھۇر خەلق ئېپىز ئەدەبىـ ياتى نەمۇنىسى «مىڭ بىر كېچە» نىڭ ئالدىنقى بىرنەچچە ئون كېچىسىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ باستۇردى؛ رۇس شائىرى، يازغۇچىلىرىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەسەرلىرىنى ئۇيغۇرچىغا تەرـ جىمە قىلىپ، كىتابخانلارغا تونۇشتۇردى. گېزىتتە «غىدىق»

دېگەن مەخسۇس ستوننى ئېچىپ، ماقالە ۋە خەۋەرلەر يېزىپ، بۇنىڭغا ماسلاشتۇرۇپ رەسىملەرنى سىزدى. «غىدىق» ستونى ناچار ئىللەتلەرنى تۇگىتىپ، ياخشى ئادەتنى تىكلەشتە مۇھىم رول ئويناندى. نۇرمەھەممەت بوساقوۋ يەنە ياشلارنى ئۆز يېنىغا تارتىپ، ئۇلارنىڭ ئەدەبىياتـ سەنئىتى بىلەن شۇغۇللىنىشىغا دەۋەت قىلىپ تەربىيىلىدى.

نۇرمەھەممەت بوساقوۋ خىزمەتكە ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا بېرىلىپ ئىشلەپ يۈرگەنده، كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالىدۇ. خىزمەتداشلىرى ئۇنىڭغا كۆيۈنۈپ: «داۋالىنىڭ، ئوبدان دەم ئېلىڭ» دېسە، ئۇ: «تەنىده جان بولىدىكەن، باش چۆكۈرۈپ ئىشلەش، ئەۋلادلارغا كۆپرەك نەرسە قالدۇرۇش كېرەك» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئۇ تاكى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغۇچە، ئۆز ئارزۇسى بويىچە ئىشلەپ، دوستلىرى، خىزمەتداشلىرى ئىچىده چوڭقۇر تەسىر قالدۇرىدۇ، نۇرمەھەممەت بوساقوۋ ئۆزۈندىن بۇيان ئارزۇ قىلغان ئۆز ئىجادىيىتى بىلەن كىشىلەرنى قولغا كەلتۇرۇشكە ئۇندىگەن ئازادلىق تېڭى ئېتىش بىلەن ئىنتايىن خۇشال-لاندى ۋە هاياجانغا چۆمدى. بىراق، كېسەل ئۇنىڭغا تەھدىت سېلىپ، 1950-يىلى 18-دېكابىردا 32 يېشىدا ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ «ئازادلىق»، «ئەركىنلىك» دەپ سوققان يۈرىكى ئازاد-لىقنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا تىنىقتىن توختىدى.

نۇرمەھەممەت بوساقوۋنىڭ بىر قىسىم شېئىرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «يېڭىلمەس كۈچ» ناملىق شېئىرلار توپلىمى 1951-يىلى بېسىلىپ چىقتى. ئەمما شائىر ۋە ژۇرنالىست نۇرمەھەممەت بوساقوۋ بىزدىن تولىمۇ ياش ئايرىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆرەش دولقۇنلىرى ئىچىده مەيدانغا كەلگەن شېئىرلىرى، هېكايىلىرى ۋە ماقالىلىرى بىزنىڭ ۋە ئەۋلادلىرىمىز-

ئىك دائىملىق ھەمراھى بولۇپ قالدى، خۇددى ئۇ ئۆزى ھېكەندەك:

قېرىسامۇ، ئۆلسەممۇ مەن بىللە دائىم،
ھاياتتىكى كۆرەشلەردە ئىزىم ئۆچمەس.
ئاتاپ ماڭا شېئىر توقار ياش بوغۇنلار،
ھېچ ۋاقىتتا مەندىن ئۇلار مېھرىن ئۈزمەس.
خەلقىمىز شائىرنۇر مەھەممەت بوساقوۋنى مەڭگۈ ياد ئېتىدۇ.

نۇرمەھەممەت بوساقوۋ شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

يات يوقلىمدۇ پات

چاقنىرمىغان مېھمان،
بىزلەرگە كەلگەن،
سىلەرگىمۇ كەلدى.①
ئەجەبلىنىسىلەر،
بىزمۇ ئەجەبلەنگەن
بەلكى ئولارغا
پۈتۈن دۇنيا
قەھرى بىلەن غەزەپلەنمەكتە!
چۈنكى ئۇلار
پۈتۈنلەي يات
سىلەرگە
بىزلەرگىلا ئەمەس،
بەلكى ئۇ،
ئىنسانىيەت تارىخىدا يوق!
دۇنيا تەرەققىياتىغا،
ئۇمۇمەن ئىنسانىيەت ھاياتىغا يات!
ئۇ، جانابلار
ئاۋارە بولمىسۇن،
باشلىرىنى كۆرۈنگەن يەرگە
ئۇرۇپ،
نەجىس قىلمىسۇن.

---

① يا پولىمېنىڭ جۈملىسىغا، يەنىس فاشىستلىرىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلغانلىقى ئېيتىلمىدۇ.

تېگىشلىك نېسىۋىسىگە
ئالدىرايدۇ!
قورسىقى ئاچقان،
تاتارغان يۈزى
كۆزى پارقىراق؛
يەپ كەلدى، يەنە يېمەكچى!
لېكىن ئۇ،
زادى تويمايدۇ!
قۇتۇرغان
خۇددى غالجىر—
مېڭىسىنى يىغىپ ئالمايدۇ.
ئالدىرايدۇ، يەنە ئالدىرايدۇ.
ھەر تەرەپكە جان ئاتىدۇ!
بەكمۇ دەھشەت،
تارىختا يوق!
كۆرۈنگەنگە ئۇرىدۇ دوق!
يىرتقۇچ،
ئەينى يىرتقۇچ،
بۇلاپ يەيدۇ
ھېچ تويمايدۇ...
تۇرالمايدۇ بىر جايدا
چىرقىرايدۇ
نېمىشقا ئانداق؟
بەلكى ئۇنى ئەجەل قوغلايدىغاندۇ!
نېمىندۇ ياپمدۇ
يوشۇرىدۇ...
ماتەم ئارىلاش قاقاقلايدۇ.

—

كۆزى يېنىپ
قۇيرۇقلىرىنى چىشلەيدۇ
ئۇ كىم؟
ئادەمخور ھىتلېر!
قولىدا ئەنە،
گىلىس «ئەللىيىسى»①
جۆيلۈپ كۆكرايدۇ
ھەقىقەتنى بويىپ،
ئۇنىڭ نىجىس تىلى
خەلقنى ئالدايدۇ.
بار كۈچى بىلەن
چىڭقىلىپ كۆچەپ،
مەدەنىيەت چاقنى
ئارقىغا بۇرايدۇ.
ھەتتا ئۇ،
پۈتكۈل دۇنيانى
ئۆزىنىڭ قىلىشنى خالايدۇ.
باشقا ئەللەرنى
پەس ئىرق دەپ،
قۇل قىلىشنى پايلايدۇ.
شۇ غايە بىلەن تىنماي ھېچ،
تىغلار بىلەيدۇ...
ئۇ،
ئۆزى شۇم—
خانىۋەيرانلىق تىلەيدۇ.
ئىككى ئايىغلىق يىرتقۇچ

① ئەقىلسىز مەنىسىدە.

كىملەرنىڭ قەيەرلەردە،
قېنىنى شورايدۇ.
ئۇنىڭ باسقان ئىزىدىن
يېرگىنىچلىك ئۆلۈم
مۇردا بۇرايدۇ!
شۇڭلاشقا «كۈتۈۋېلىڭلار»
بېرىپ دەككىسىنى،
ئەي، ۋىجدانلىق
كۈرەشچان،
سۆيۈت خەلقى!
قىچقارمىغان «مېھمان» غا
قىزىسۇن،
ئوت ئالسۇن،
چېلىپ بەرگەن
نەغمە - ناۋا،
كۈرەش مەركى!
شۇ چاغدا
پاچاقلانسۇن،
گۈمران بولسۇن
فاشىزم ئەركى!
پاكىزلانسۇن نىجىسلاردىن
گۈزەل ۋەتىنىڭلار!
سىلەرگە تىلەكداش
جۇڭگو ھەم پۈتۈن دۇنيا!
لېنىن، ستالىن توغرا ئېيتقان
فاشىزم - ئۇرۇش
ئىنسانىيەت تارىخىغا يات!

شۇكلاشقا،
تىخ كۆتۈرگەن ئۇ «مېھمان»لار
بىزلەرگە يات!
دۇنياغا يات!
زەربە بىلەن يوقىلدۇ پات!
1942 - يىل، ئۆكتەبر.

قولۇمنى تۇت

چىن مۇھەببەت ئوتى كۆيەر پاك قەلبىمدە قولۇمنى تۇت،
سەن بىلەن بىر بولۇش ئارمان ساپ دىلىمدا قولۇمنى تۇت.
ھۇرلەر ئوخشاش ياشلىق مېنىڭ بۇ تېنىمدە قولۇمنى تۇت،
غەيرىتىم بار، بولسا جېنىم بۇ تېنىمدە قولۇمنى تۇت،
ھىممەت كەمىرى چىڭ باغلانغان بۇ بېلىمدە قولۇمنى تۇت.

تەڭكەش قىلىپ غەزىلىگە شوخ سازلارنى چالماقتىمەن،
تارىخ قاراپ، تۇننى يېرىپ، ئالتۇن سەھىپە ئاچماقتىمەن،
نىشان ئۇلۇغ شۇنىڭغا قاراپ دائىم ئالغا باسماقتىمەن،
شەنىگە بىز زىننەت بېرىپ دەستە گۈللەر تاقماقتىمەن،
چىن ھەقىقەت يارىم بولساڭ ئەيمەنمەستىن قولۇمنى تۇت.

شوخ سازىڭنى سەنمۇ چالغىن، چۆللەرنى بوستان ئەيلىيەن،
بۇلبۇلى خۇش كۆڭۈل ئاچسۇن پەرۋاز قىلىپ سايرىيان،
مۇقامىڭغا تەشنادۇرلەر ھەقنى سۆيگەن بارچە جان،
قاراقچىلار قەبىھ دۇشمەن، دوستلار دوستقا چىن مېھرىبان،
مېھرىبانىڭ تاپماق بولساڭ جان كۆيدۈرۈپ قولۇمنى تۇت.

باغچەم گۈزەل لالىلىرىم بېشىڭ ئېگەر ساڭا قاراپ،
بۈلبۈللىرىم پەرۋاز قىلار خۇشلۇقىدىن تىنماي سايراپ،
بۈندا مىليون دىللار ھامان سالام ئېيتۇر ساڭا ئاتاپ،
قاراقچىلار تۇرسا - تۇرسۇن چىدالماستىن ئاداپ - ماراپ.
مەرتلىكىڭنى مەيدان ئارا جارى قىلىپ قولۇمنى تۇت.

1946 - يىل، ئاپرىل.

9§. ئابلىز شېرىپى

شائىر ھەم جامائەت ئەربابى ئابلىز شېرىپى (تاك) ئازادلىق ئىنقىلابىمىزدا سىڭدۈرگەن ئەمگەكلىرى بىلەن خەلقىمىز قەلبىدە خاتىرلىنىپ كەلدى.

ئابلىز شېرىپى 1921 - يىلى 10 - ئايدا تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ ئاستانە يېزىسىدا تۇغۇلغان. بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدە ئۆز يۇرتىدىكى مەكتەپلەردە ئوقۇپ، 1935 - يىل سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ، تاشكەنتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇدى. 1937 - يىلى ئوقۇشنى تۈگەتتى. ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇرۇمچىدە «شىنجاڭ گېزىتى» تەھرىر بۆلۈمىدە ئىشلىدى. شۇ يىللاردا ئۇ ئىلغار پىكىرلىك ماقالىلەرنى ئېلان قىلىپ، ئەركىنلىكنى، دېموكراتىيە ۋە ئازادلىقنى تەشەببۇس قىلدى. ئادالەتسىز تۈزۈمنى، مىللىتارىست شېڭ شىسەي زۇلمىنى پاش قىلدى ئىنقىلابىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغانلىقى ئۈچۈن جاللات شېڭ شىسەي تەرىپىدىن 1940 - يىلى 6 - ئايدا تۇرمىگە ئېلىنىپ، تۇرمىدە بەش يىل ياتتى. «11 بىتىم» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، 1946 - يىلى 6 - ئايدا تۇرمىدىن چىقىپ، ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتى، «ئالغا» گېزىتى»، مەركىزىي مىللەتلەر نەشرىياتى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئىشلىدى. 1955 - يىلى 9 - ئايدىن 1971 - يىلىغىچە «شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى»نىڭ مەسئۇلى بولدى. بىراق مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ ئاپەتلىك يىللىرىدا ئېغىر زىيانكەشلىككە ئۇچراپ، يۈرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولدى. شۇ كېسەل بىلەن يىقىلىپ،

داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي، 1971 - يىلى 2 - ئايدا يۇرىكى سوقۇشتىن توختىدى.

ئابلىز شېرىپىنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى 1938 - يىلى باشلانغان بولۇپ، ئەسەرلىرى ئەينى يىللاردا «شىنجاڭ گېزىتى»، «ئۆرنەك» ژۇرنىلى ۋە «ئالغا گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغانىدى. ئۇ ئازادلىقتىن بۇرۇنقى شېئىرلىرىدا ئەركىنلىكنى، ھۆرىيەتنى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى كۈيلىدى. خەلقنى پىداكارلىق بىلەن كۈرەش ئېلىپ بېرىشقا ئىلھاملاندۇردى. ئۇنىڭ 1947 - يىلى ئاپرېلدا «ئۆرنەك» ژۇرنىلىغا بېسىلغان «ئاكوپتا» ناملىق كىچىك داستانىدا بىر قېتىملىق چارلاش جەريانىدىكى كىچىككىنە بىر ۋەقە تولىمۇ ئەپچىل بايان قىلىنىپ بېرىلگەن.

داستان باشلىنىشى بىلەنلا، ۋېزىلداپ شۇنسۇرغان ئۇچۇپ تۇرغان قەھرىتان قىشتىكى جەڭگاھ تەسۋىرلىنىدۇ. ئەنە شۇ قارىدىن ئاپئاق چاپان كىيگەن دالىدا توققۇز نەپەر جەڭچى قوماندانىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە چارلاشقا چىقىدۇ. شائىر بۇ جەڭچىلەرنىڭ پىداكارلىقى، ۋەتىنگە بولغان مۇھەببىتىنى ئىخچام ھالدا مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ.

بۇلار روھلۇق ھەم ئۆتكۈر،
سادىقتۇر خەلقى ئۇچۇن.
قىلمىش ھەربىتى پۈتكۈل،
ۋەتەن تەقدىرى ئۇچۇن.

جەڭچىلەر قارارگاھىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ھەر تەرەپكە تارىلىپ ۋەزىپە ئىجرا قىلىشقا باشلايدۇ. دەل شۇ چاغدا ئىككى جەڭچى بىر سىرلىق سەتەڭ ئايالغا ئۇچراپ قالىدۇ.

بۇ سەتەك جەڭچىلەر ئالدىدا بىچارە، مىسكىن يولۋچى قىياپىتىگە كىرىۋالىدۇ. ئەمما، ئۆتكۈر كۆزلۈك ھۇشيار ياش جەڭچىلەر ئۇنىڭ ھىيلىدىن قۇرغان خەتەرلىك قاپقىنىغا دەسسىمەيدۇ، ئەكسىچە، بۇ جاسۇسنى دەرھال قولغا ئېلىپ، ئارقا سەپكە يالاپ ئېلىپ ماڭىدۇ. جەڭچى ئۆمەرجان ئۇنى ئېلىپ كېتىۋاتقاندا، تەرەپ-تەرەپتىن ئۇشتۇمتۇت ئوق ئېتىلىۋۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككى تەرەپنىڭ تىركىشىش جېڭى باشلىنىپ كېتىدۇ. جەڭچىلەر ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە كۆپ ھەم خىل قوراللار بىلەن چىش-تىرنىقىغىچە قوراللانغان گومىنداڭ چېرىكلىرى بىلەن قاتتىق ئېلىشىدۇ. بىر مەيدان كەسكىن جەڭ ئارقىلىق جەڭچىلەرنىڭ باتۇرلۇق، پىداكارلىق روھى نامايان بولىدۇ. جەڭچى ئۆمەرجان بۇ ھەل قىلغۇچ جەڭدە ئوق تېگىپ يارىدار بولسىمۇ، يەنە قەيسەرلىك بىلەن دۈشمەنى ئىستىھكاملىغا ئېتىلىپ بارىدۇ ھەمدە ئۆزىنىڭ ئۆزۈندىن كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن ئارزۇسىنى مۇنداق ئىپادىلەيدۇ:

— ھەي ۋەتەن!— دېدى شۇنداق —
كەچۈر ئۆمەر ئوغلۇڭنى.
سەن ئۈچۈن جېنىم پىدا،
ئۇنۇتما بۇ سۆزۈمنى.

سەن ئۈچۈن خىزمەت قىلىش،
قەرز مېنىڭ بويىنۇمدا.
سەندە يايراپ ئېچىلدىم،
ئۆستۈم ئىسسىق قوينۇڭدا.

ھەي ۋەتەن، ئانام ۋەتەن،
مېنى «ئوغلۇم» دە ۋەتەن.

يۈرەكتىكى ئارمىسىم،
ئەمدى يېشىلدى ۋەتەن.

دىلغا پۈكۈپ ئۇزۇن يىل،
كۆرەشنى كۆتكەن ئىدىم.
سېنىڭ ناممىڭنى ئاقلاشقا،
تاۋلىنىپ كەلگەن ئىدىم.

ئۇ ئەنە شۇنداق تاغلارنى تالقان قىلىدىغان جاسارەت ۋە چەكسىز غەزەپ - نەپرەت بىلەن دۈشمەن ئۈۋىسىغا بۆشۈپ كىرىپ، بۇ جەڭدە غەلىبە قىلىدۇ. ئاخىردا قەھرىمانلىق ئورنى تاقايدۇ.

شائىر ئابلىز شېرىپى ئۆز داستانىدا ئازادلىق تېڭى ئېتىش ئالدىدىكى ئاكتىۋال، چوڭقۇر رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە تېمىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. گەرچە داستاننىڭ ھەجمى كىچىك، سيۇژىت قۇرۇلمىسى ئاددىي بولسىمۇ، يەنە ئۇ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. بىرىنچىدىن، شائىر ئۆز قەھرىمانىنىڭ پائالىيىتىنى سوغۇق قىشتىن ئىبارەت تېپىك مۇھىت ئىچىگە قويۇپ گەۋدىلەندۈرۈپ، ئۇنىڭ ھەربىر ئىشىنى چىنلىققا ئىگە قىلغان، شۇڭا پېرسوناژنىڭ ۋۇجۇدىدا يالقۇنلىغان قەھرىمانلىق روھى كىشىلەردە كۈچلۈك تەسىر پەيدا قىلىپ، ئۇلارنى ئاداققى كۆرەشكە رىغبەتلەندۈرىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، 30 ياشلىق سەتەڭنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى ۋە جەڭچىلەرنىڭ ئۇنىڭغا قىلغان مۇئامىلىسى ئارقىلىق، جەڭچىلىرىمىزدىكى يۈكسەك ئىنقىلابىي ھوشيارلىق، ئىنقىلابقا مەسئۇلىيەتچانلىق ئۇلۇغۋار روھى يورۇتۇپ بېرىلگەن، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە بۇ قەيسەر جەڭچىلەرنىڭ قارشىسىدىكى دۈشمەننىڭ ھىيلە - مىكرى، مەكـ

كارلىق، ئالدامچىلىق، نەيرەڭ‌ۋازلىقى ئېچىپ تاشلانغان. دۇشمەننىڭ چېرىك، يىرگىنچلىك قىياپىتى كۆرسىتىپ بېرىلگەن؛ ئۇچىنچىدىن، داستاندا ئالغا سۈرۈلگەن ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنىڭ يارقىن گەۋدىلىنىشىنى داستاندا قوللىنىلغان ئاددىي ئاممىباب، ئېنىق بەدىئىي تىلدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ.

قىسقىسى، شائىر ئابلىز شېرىپىنىڭ «ئاكوپتا» ناملىق بۇ تېپىك داستانىدا، جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ ھەل قىلغۇچ ئېلىشىش باسقۇچىدىكى ئاخىرقى غەلىبە ئۇچۇن ئېلىپ بېرىلغان جاپالىق كۈرەش مەيدانىدىكى جەڭچىلەر مەدھىيىلەنگەن، ئۇلارغا ئاپىرىن ئوقۇلغان، ئىنقىلابىي ئاممىنىڭ ئۇلاردىن ئۆگىنىپ، ئومۇمىيۈزلۈك شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغاپ، مىللىي ئىنقىلابىي ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشىگە مەدەت ۋە ئىلھام بېرىلگەن.

ئابلەز شەرىپى ئەسەرلىرىدىن نەمۇنىلەر

ئاكوپتا

(داستان)

بەرداشلىنىپ كۆچەيگەن،
شۆبرغانلىق قىش ئىدى.
بارچە مەخلۇق مۆكچەيگەن،
قىزىمايتتى ھېچ بىر ئىش.

كۆرسەك ئەگەر تالانى،
جاھان كىيگەن ئاق چاپان.
كەلتۈرۈپ سوغ بالانى،
مۇزلىتاتتى قول - تاپان.

بەك سوغۇق قىشنىك كۈنى،
كۈن ئولتۇرۇپ بولدى كەچ.
جەڭچىلەرمۇ بۇ تۈنى،
ئۇخلىغانتى سائەت بەش.

يىگىتلەرنى تاڭ سەھەر،
قىچقاردى باش قوماندان.
ۋەزىپىنى تاپشۇرۇپ،
چۈشۈردى شۇنان پەرمان.

تەرتىپلىك تەييارلىنىپ،
تىزىلدى قاتار سەپكە.

ئاتلاندى بەك شادلىنىپ،
قوماندان دېگەن گەپكە.

يول بويلاپ بۇلار كەتتى،
ئاتلار بېشىنى چايقاپ.
خىزمىتى دەل شۇ ئىدى،
ئەترايىنى كېلىش بايقاپ.

ۋەتەننى دەپ جان بېرەر،
بۇ كەتكەن توققۇز كىشى.
توغرا - راست يولنى كۆرەر،
قەھرىمان ئوتتۇز بېشى.

بۇلار روھلۇق ھەم ئۆتكۈر،
سادىقتۇر خەلقى ئۈچۈن.
قىلمىش ھەرىكىتى پۈتكۈل،
ۋەتەن تەقدىرى ئۈچۈن.

چىقىشتا بەك تارتىنىپ،
كۈن قىزىرىپ كۆرۈندى.
تاغ ئۈستىدىن ئاز تىلىپ،
ئۇپۇق تامام يورىدى.

بۇلار كېلىپ يەتكەندى،
پەللىگە يېقىن يەرگە.
باشلىق بۇيرۇق ئەتكەنتى،
تارقىلىشقا ھەر يەرگە.

ئەگەر يىگىت يول سالسا،
شەرقىي جەنۇبىتى ياققا.
ھەم ئەگەر سىز قوزغالسىز،
غەربىي جەنۇبى ياققا.

ئەگەر يىگىت تېزدىنلا،
بويلاپ ماڭسا ئۆستەڭنى.
كۆردى تۇيۇقسىز دىنلا،
چىرايلىق بىر «سەتەڭنى».

بۇ «سەتەڭ» يەتكەنسىزى،
دەل ياساقنىڭ ئۇستىگە.
ئۇشتۇمتۇت كەلگەنسىزى،
ئەگەر يىگىت ئۇستىگە.

— قانداق كەلدىڭ بۇ يەرگە
توختا! قولۇڭنى كۆتەر!
بىلمىسەڭمۇ بۇ يەردىن
جېنىڭدىن تويغان ئۆتەر!

ئالدى مىلتىقنى قولغا،
گەپ سوراپ، — سەن كىم؟ — دېدى.
تەمتىرەپ تۇرۇپ يولدا،
يول ئازغان مىسكىن، — دېدى.

توسسىڭ ئۇنىڭ ئالدىنى،
ئاتتىن چۈشۈپ ئۆزىمۇ جان،

— مەقسىتىڭنى ئېيتمىساڭ،
بىر پاي ئوق سېلىڭ جاجاڭ!

دېدى— ئاۋاز تىترىتىپ،—
مەن بىر ئاجىز— بىر خېنىم.
مېنى ئەپۇ قىلىڭلار
قىيىنىماڭلار بۇ جېنىم؟

بۇ چىرايلىق مەخلۇق ھېچ،
ئەمەس ئىدى بىر خېنىم.
لېكىن بۇنىڭدىن ۋاپا،
كەلمەس ئىدى بىر تېمىم.

بويى زىبائىنىچىكە،
ئۆزى ئوتتۇز ياش ئىدى؛
يۈزى سۈزۈك كېلىشكەن،
قارا قەلەم قاش ئىدى.

شەكلى خېنىم بولسىمۇ،
سۆزى مىسكىن بولسىمۇ،
ئەرجىنىس جاسۇس ئىدى،
«چىرايلىق» گەپ قىلسىمۇ.

جاسۇس ئېلىندى قولغا،
ئىككى ئوتتۇرلۇق مەيدانىدا.
بۇنى يولغا جۆنەتتى،
ئۆمەرجان بىلەن ئاندا.

ــ ئالدىمدا ماڭ ـ يۇر، ــ دېدى
باتۇر يۈرەك ئۆمەرجان.
چۈشتى ئاتنىڭ ئالدىغا،
شال يېپىلغان جاسۇس خان.

ئۆستەڭ بويلاپ ماڭدىلەر،
ئوتتۇز بەشى بار ياقتا.
تۈيۇقسىزلا دۈچ كەلدى،
جەنۇبتىن چىققان ئوقتا.

تۈيۇقسىزدىن چىققان ئوق،
بۇراپ ئۆتتى قۇلاقنى.
ھەر تەرەپكە بېقىپ شوق،
چاپسانلاتتى ئۇلاقنى.

ھەددىدىن ئاشقانىدى،
دۈشمەن قۇتراپ بۇ يەردە.
جايلاشقانتى ئاكوبى
ئېگىز ـ پەس بىر تۈزلەڭگە.

دۈشمەن ھە دەپ ياغدۇردى،
يامغۇردەك تولا ئوقنى.
بولدى ھەر يان پاتپاراق،
كۆرۈپ بولماس بار ـ يوقنى.

يېتىپ كەلدى ئاڭغىچە،
ئوتتۇز بەشى ئۇلگۈرۈپ،

بىللە كەلگەن ئۆمەرجان
ياتتى دۆڭگە مۆكۈنۈپ.

تۇرالمىدى جىم قاراپ،
ئوتتۇز بەشى بۇ ھالغا.
كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ،
ــ ئوت ئاچ،ــ دېدى ياۋلارغا!

ھەر يان تارقاپ يېتىشتى
ماكسىم ياقۇپتا ئىدى.
ھە دەپ بۇلار ئېلىشتى،
دۇشمەن ئاكوپتا ئىدى.

دۇشمەن سانى جىق ئىدى،
ھەم قورالى مول ئىدى.
جەڭچى يىگىتلەر سانى،
ئۇلاردىن بەك كەم ئىدى.

ــ ئالغا باس، ئوك قول تەرەپ،ــ
بۇيرۇق بەردى قوماندان.
ــ ئۆلۈش بىز ئۈچۈن شەرەپ ــ
بىزنىڭ،ــ دېدى بۇ مەيدان.

قىزىدى جەڭ قىزىدى،
كېچە ـ كۈندۈز قىزىدى.
قەھرىمان باتۇر ئەرلەر،
نەدە دۇشمەن ئىزلىدى.

دۇشمەن ھەدەپ چېكىنىپ،
قىرىلدى بىرمۇنچىسى.
بەزىلىرى بېكىنىپ،
ئاكوپتا ئون نەچچىسى.

ھەدەپ بۇ مەيداندا جەڭ،
بىر سوتكا داۋام قىلدى.
ئىككىنچى كۈن ئەتىسى
ئىش شۇنداق تامام قىلدى.

جەڭچىلەردىن ئىككىسى
يارىدار بولغانىدى.
ئۇۋمەرجاننىڭ قولىغا
بىر ئوق كېپ تەككەنىدى.

نىيەت قىلدى ئۇۋمەرجان،
جاننى ئالدى ئالقانغا؛
دۇشمەن ئۇۋۇلىرىنى
ئايلاندۇرۇش تالقانغا.

غەزەپلەندى قايتىدىن،
ماڭدى دۇشمەن تەرەپكە.
تاشلاپ ئەپچىل يەرنىمۇ
يېقىنلاشتى دۇشمەنگە.

دۇشمەن ياتار ئاكوپتا،
ئاستا ـ ماراپ ـ مارىلاپ،

قورقمىسىن ئەمتىرەپ،
ئوق ئاتاتتى ئارىلاپ.

دۇشمەننىڭ بىر ئاكويى،
بىربۇملاق ئورا ئىدى.
ئون نەچچىلەپ ياۋ دۇشمەن،
تەمتىرەپ تۇرار ئىدى.

ئۆمەرجان دېدى ئويلاپ،—
— يارىلاندىم مەن ئەمدى.
تىلەك ـ ئارزۇيۇم بويلاپ،
مەقسەتكە يېتەي ئەمدى.

— ھەي ۋەتەن،— دېدى شۇندا،—
كەچۈر ئۆمەر ئوغلۇڭنى.
سەن ئۇچۇن جېنىم پىدا
ئۇنۇتما بۇ سۆزۈمنى.

سەن ئۇچۇن خىزمەت قىلىش،
قەرىز مېنىڭ بويىنۇمدا.
سەندە يايراپ ئېچىلدىم،
ئۆستۈم ئىسسىق قويىنۇڭدا.

ھەي ۋەتەن، ئانام- ۋەتەن،
مېنى ئوغلۇم دە ۋەتەن.
يۈرەكتىكى ئارمىنىم،
ئەمدى يېتىلدى ۋەتەن.

دىلغا پۈكۈپ ئۆزۈن يىل
كۆرەشنى كۆتكەنىدىم.
سېپىنىڭ نامىگىنى ئاقلاشقا،
تاۋلىنىپ كەلگەنىدىم.

ئۆمەر سۆزىنى تۈگىتىپ،
ئاكوپقا يېقىن كەلدى.
ئۆمەرنىڭ قارا كۆزى
غەزەپ ئوتىغا تولدى.

ئالدى ئىككى قولىغا،
بىرىدىن - ئىككى بومبىنى.
سەكرەپ چۈشتى تۈيۈقسىز
سۇر باستى بۇ ئاكوپنى.

دېدى: — كۆتۈر قولۇڭنى!
بىزنىڭ باتۇر ئۆمەرجان.
دېدى: — تاشلا، قورالىنى!
بولدى قەھرى بىر ۋولقان.

بۇرۇنلىرى كېرىلىپ،
كىرىدى دۈشمەن تىترەككە.
يۈرەكلىرى يېرىلىپ
ئاز قالدى جان بەرمەككە.

شۇ دەم قولىنى كۆتۈردى،
مىدىرالماي ئاكوپتا.

بىردىن - بىردىن ئۆتەردى
قورالسىز بوپ بىر ياققا.

— سىرتقا چىقىش، تېز، چاپسان!
دېدى ئۆمەر شۇ زامان.
چىقىرىپ بوپ ھەممىنى،
ئېپ ماڭدى شتاپ تامان.

قولغا چۈشكەن نەرسىلەر،
ھەم ئون ئۈچ دۈشمەنىدى.
يەنە ئولجا نەرسىلەر
ئون بەشتال مىلتىق ئىدى.

بۇنىڭدىن باشقا يەنە
ئالتە ساندۇق ئوقى بار.
ئون نەچچە قىلىچ يەنە،
بىر كىچىك رادىئوسى بار.

بۇ غەنىمەت ئولجىلار،
راس تېڭىلدى ئارقانغا.
ئىككى ئەسىرگە يۈكلەندى
شتاب تامان بارغاندا.

بۇلارنى ئېلىپ ماڭدى
ئۆمەر ئالدىغا سېلىپ.
ئارقىسىدىن ماڭدى ئۇ،
قولىغا بومبا ئېلىپ.

بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن،
ئۇچۇردى ئوتتۇز بەشى.
ئۆمەرنى كۆرۈپ كېيىن،
ئۆكۈلدى شادلىق يەشى.

ئوتتۇز بەشى پەنىدا،
يولدىشى يەتتە ئىدى.
ئۆمەرجاننىڭ تېنىدە
بىرئاز يارا بار ئىدى.

يولداشلىرى ئۆمەرنىڭ
سول قولىنى تېڭىشتى.
يولدا كېتىپ بارغۇچە
ھالىن سوراپ مېڭىشتى.

يېتىپ كېلىپ شتابقا،
خەۋەر قىلدى باشلىققا.
ئېلىپ بۇنى ھېسابقا،
ئېتىنى يازدى كىتابقا.

باشلىقنى كۆرۈش بىلەن،
سالام بەردى ئوتتۇز بەشى.
بار ئىشنى ئېيتىش بىلەن،
پۈتكەنـدى ئۇنىڭ ئىشى.

بۇ كەلتۈرگەن ئەسىرلەر،
لايىقىدا جايلاندى.

دائىم خەۋەر ئېلىشقا،
ئىككى يىگىت سايلاندى.

باشلىق كۆرۈپ ئۆمەرنى،
سۆيدى كېلىپ يۈزىنى،
مانا ئەمدى ئاغىلايلۇق
قوماندانىنىڭ سۆزىنى.

باشلىق دېدى ئۆمەرگە،
ــ مىڭ ئاپىرىن ئۆمەرجان.
ئەل ـ ۋەتىنىڭ رازى بوپ،
ئاتار سېنى قەھرىمان.

ئاتاق ئالدىڭ ئۇلۇگە دەپ،
كېچىپ سەن ئەزىز جاندىن.
قىلغان ئىشىڭ ئۇنتۇلماس،
خىزمىتىڭ ئۇلۇغ ئاندىن.

باش قوماندان ئېپ كىردى،
بايىقى ئوتتۇز بېشىنى.
رەھمەت ئېيتىپ ئۇنىڭغا،
تەقدىرلىدى ئىشىنى.

ئوتتۇز بېشى ئەھۋالنى،
راست دوكلات قىلغانىدى.
بۇنى ئاڭلاپ قوماندان،
ھەق ئىش دەپ بىلگەنىدى.

نۇرغۇن مەرتلەر ئىچىدىن،
ئۆمەر تاللاپ ئېلىندى.
قەھرىمانلىق مېدالىن
بىرى تەقدىم قىلىندى.

ئوتتۇز بېشىنىڭمۇ ھەم
زور خىزمىتى سۆزلەندى.
شۇ قاتاردا بۇنىڭغا
مېدال تەقدىم قىلىندى.

بۇنىڭدىن باشقا يەنە
يەتتە يىگىت قايتقانتى.
يارىدار بولۇپ ئىككىسى
بالىنېتسىدا ياتقانتى.

بۇ جەڭچى يىگىتلەرمۇ
چوڭ مۇكاپات ئېلىشتى.
سۆيۈپ خەلق بۇلارنى
ماختاپ تىلغا ئېلىشتى.

1947 - يىل، ئاپرېل.

108. نىغمەت خەلپەت

نىغمەت خەلپەت 1888 - يىلى ھازىرقى پىچان ناھىيىسىنىڭ لۈكچۈن رايونىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇسمۇرلۇك دەۋردە ئاتىسىغا يارەملىشىپ، ئەسكەك قىلىپ، كۈلپەتلىك كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزىدۇ. كېيىن ئۇنى دادىسى لۈكچۈندە ئىچىلغان مەدرىسكە ئوقۇشقا بېرىدۇ. نىغمەت بىر مەزگىل تىرىشىپ ئۆگىنىپ، بۇ مەدرىستىكى تالىپلارغا خەلپەت بولىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ كىشىلەر ئۇنى «نىغمەت خەلپەت» دەپ ئاتىشىدۇ.

نىغمەت خەلپەت مەدرىستە ئوقۇۋاتقان چېغىدا ناھايىتى ئىجتىھات بىلەن ئۆگىنىپ پارس، ئەرەب تىللىرىنى پۇختا ئىگىلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەدەبىياتقا ھەۋەس باغلاپ، ھۆۋەيدا، سوپى ئاللايار، مەشرەپلەرنىڭ ۋە ناۋايىنىڭ، پارس خەلقىنىڭ مەشھۇر شائىرى ئۆمەر ھەييام ۋە پەيلاسوپ شەيخ سەندىنىڭ ئەسەرلىرىنى ساۋاقداشلىرى بىلەن بىرلىكتە مۇھاكىمە قىلىپ، قېتىرقىنىپ ئۆگىنىدۇ ۋە ئىجادىيەتكە كىرىشىپ، شېئىرلار يازىدۇ. ئۇنىڭ يازغان شېئىرلىرى شۇ مەزگىلدىكى بىلىم ئەھلىلىرى تەرىپىدىن قىزغىن قارشى ئېلىنىپ، قولدىن - قولغا ئۆتۈپ كۆچۈرۈلۈپ، خەلق ئىچىگە كەڭ تارقىلىدۇ. بۇ شېئىرلار پاك مۇھەببەتنى، ئىلىم - مەرىپەتنى، ياخشىلىقنى تەرغىپ قىلىدۇ.

نىغمەت خەلپەت ئۆز ئىجادىيىتىنى يەنمۇ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈش يولىدا تىرىشىۋاتقاندا، بەختكە قارشى ئۇنىڭ ئاتىسى ۋاپات بولۇپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ مەدرىسىتىكى ئوقۇشىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يەنە ئەدەبىي ئىجادىيەتنى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن، موللا زەيدىنىڭ يولىنى بويلاپ، خەلق ئىچىدىكى قىزىق لەتىپىلەرنى، كۈلكىلىك، هەجۋىي چاقچاقلارنى پىششىق ئۆگىنىدۇ. بۇلارنى يىغىپ، رەتلەپ يەنە خەلق ئىچىگە تارقىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاممىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ۋە هۆرمىتىگە سازاۋەر بولىدۇ.

شائىر نىغمەت خەلپەت كېيىنرەك لۈكچۈندىن تۇرپانىنىڭ مۇرتۇق يېزىسىغا كۆچۈپ بارىدۇ. بۇ چاغدا ئۇ تۇرپان دائىرىسىدىكى تۇي - تۆكۈن، مەشرەپلەرگە بېرىپ، ۋاڭ، بەگ ئەمەلدارلارنى بىئارام قىلىدىغان، خەلقنىڭ ئەنتىنى ئېلىپ كۆڭلىنى خۇش قىلىدىغان، ئۆتكۈر تىللىق شېئىرلىرىنى ئوقۇپ بېرىپ، ئاممىنىڭ هېمايىسىگە ئېرىشىدۇ.

نىغمەت خەلپەت 1931 - يىلى قومۇلدىن باشلانغان فېئودال مۇستەبىتلىككە قارشى قوراللىق قوزغىلاڭغا باشتىن - ئاخىر قىزغىن قاتنىشىدۇ. 1937 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قانخور شېڭ شىسەي شائىر نىغمەت خەلپەتنىمۇ قولغا ئېلىپ زىندانغا تاشلايدۇ. ئۇ يەتتە يىل تۇرمىدە يېتىپ، قاتتىق ئازابلىق، تېررورلۇق كۈنلەرنى كۆرىدۇ. ئۇ 1942 - يىلدىن 1944 يىلى 6 - ئايغىچە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بىر كامىردا ياتىدۇ. نىغمەت خەلپەت بۇ چىۋەر رەھبەرنىڭ سىياسىي ۋەزىيەت، كۆپلىگەن زور پرىنسىپال، مۇرەككەپ مەسىلىلەر توغرىسىدىكى دانا پىكىرلىرىنى ۋە ئۇنىڭ ئىلمىي كۆز قاراشلىرىنى ئاڭلايدۇ. بۇ

. . . .

هەقته ئېنىق چۈشەنچىگە ئىگە بولىدۇ. نىغمەت خەلپەت سو-
راقلاردا تاياق يەپ قاتتىق جاراھەتلىنىپ، نىمجان بولۇپ
يېتىپ قالغاندا، ئەخمەتجان قاسىمى ئۇنى ياخشى كۆتۈپ
هالىدىن خەۋەر ئالىدۇ. ئۇنى يەنە كۆرەشكە رىغبەتلەندۈرىدۇ.
شائىر بۇ كەمتەر، زىرەك ۋە قەيسەر رەھبەرنىڭ ئېسىل پەزىـ
لەتلىرىدىن قاتتىق تەسىرلىنىدۇ. ئۇ يەنە شۇ قېيىن كۈنلەردە
ئونۇشقان ۋە ئىنقىلاب يولىغا يېتەكلىگەن شەپقەتچىسىنى ئۆز
شېئىرىدا مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

بىز ئۇزۇندىن مۇستەبىتلەرگە بولغان پايمال①،
بىرلىشىپ قىلدۇق كۆرەش، هۆرلۈك ئۈچۈن تاپتۇق كامال،
بۇ ئامال بىرلە رەقىبلەرگە يەتتىلەر زەپمۇ زاۋال،
نامى ئەخمەتجان ئەپەندىم، رەھبەرلىك قىلدى كامال،
بولدى هەممە ئىتتىپاق بىرلەن ياشاشقا بىر ئىناق.

يولىيورۇق كۆرسەتكىلى مۇنداق هىكىم رەھبەر كېرەك،
مىس بىلەن ئالتۇننى ئايرىشقا ئۇستا زەرگار كېرەك،
خۇش قىلىشقا ئەل دىماقىنى ئىپار-ئەنبەر كېرەك،
كۆپكە ئاسايىش بېرۈرگە بۇ كەبى سەردار كېرەك،
يېڭى ئاسايىش كېرەك بولسا كېرەكتۇر ئىتتىپاق.

(«توپتىن ئايرىلما»دىن)

نىغمەت خەلپەت تۇرمىدىن چىقىقاندىن كېيىن يەنە
ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقى-
لابىنىڭ مەركىزىي بولغان غۇلجىغا بارىدۇ ۋە 1948-يىلى
قۇرۇلغان شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى هىمايە قىلىش

① پايمال — ئاياق ئاستى، دەپسەندە.

ئىتتىپاقنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ سايلىنىدۇ. ئۇ 1947 - يىلىدىن 1949 - يىلى 10 - ئايغىچە ئۇرغۇن شېئىرلارنى يازدى. بۇ مەزگىلدە كۆچلۈك ھاياجان بىلەن يېزىلغان شېئىر- لىرىدا ئاساسەن زۇلمەتلىك گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىنى پاش قىلدى، خەلقنى ئازادلىق، ئەركىنلىك ۋە دېموكراتىيە ئۈچۈن كېتىۋاتقان كۈرەشكە ئىلھاملاندۇردى. تاڭ ئالدىدىكى گۈزەل غايە، ئۆمىد - ئىشەنچىسىنى ۋە غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشكە بولغان قەتئىي جاسارىتى، ئىرادىسىنى نامايان قىلىپ، قوراللىق ئىنقىلاب قىلىۋاتقان قەھرىمان جەڭچىلەرگە مەدەت بەردى ۋە ئۇلارنى مەدھىيىلىدى.

شائىر نىغمەت خەلپەت ئازادلىقتىن كېيىن، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قەدىرلىنىپ، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى ھەمدە ئۇيغۇرىستان ئاخبارىغا قەدەر بۇ خىزمەتنى داۋاملاشتۇردى. ئۇ خۇشال - خو- رام خىزمەت قىلىۋاتقان ئازادلىق كۈنلىرىدە ئېغىر قان بېسىم كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي، 1962 - يىلى 74 يېشىدا ۋاپات بولدى.

ئۇزۇنگە خاس ئىجادىيەت ئۇسلۇبىنى شەكىللەندۈرگەن بۇ پېشقەدەم شائىرنى ئەسلەش ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىيات تارىخىدىكى رولىنى كۆزىتىش يۈزىسىدىن شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى «گۈدۈك» ناملىق شېئىرلار توپلىمىدا، شائىرنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتىنى تونۇشتۇردى.

نىغمەت خەلپەت شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

پەلەكتىن شىكايەت

ئەي پەلەك سالدىڭ ھەجەپ بەھرى سىياسەتكە كېمە،
كۆپ ئۇزۇندىن بىزگە باقماي كەلمىگىڭ ۋەجى نېمە؟
مۇنچە بىزنى خارۇ-زار ئەيلەپ يۈرەكنى داغلىمە،
زارى-زار قان يىغلىشىپ يۈرگەن كىشىنى ئاز دېمە،
بىزگە قىل شەپقەت، نەزەر، جەۋرىڭنى ئارتۇق ئەيلىمە.

ئاھ، نىتەي دەستىڭدىن ئېزىلگەن كىشى بىسىياردۇر،
باغلىنىپ قۇللۇق، ئاسارەت زەنجىرىگە خارىدۇر،
رەھىمسىزلىك قىلمىغىل بىچارە خەلق ئاۋارىدۇر.
زۇلۇمدىن يەتتە ئۆلايەتتە يىغا ۋە زارىدۇر،
قۇل قىلىپ بىزنى ئاسارەت زەنجىرىگە باغلىمە.

چۆرۈلۈپ ئوق بىزنى قۇتقازغىن ئاسارەتتىن پەلەك،
يولنى تۈت ئادىلۇ-ئادالەتتىن خەلقچىللىق پەلەك.
ئۆرتىدىڭ بىزنى جاھانگىرلىك سىياسىتىدىن پەلەك،
كەلدى پۈرشەت، قۇتقۇزۇپ ئال رەنجى كۈلپەتتىن پەلەك.
تاقىتىمىز قالمىدى ھېچ، بىزگە ئاداۋەت ئەيلىمە.

ئەي پەلەك نا ئادىللىقىڭ قىلغان ئىشىڭ ئېيتسام ئەگەر،
كىم ئېسىل، كىم پىكرى بار، كىم مالدار، كۈلپەت چېكەر،
بۇ پۈتۈن دۇنيادا ئىشرەت-ئەيشىنى نادان سۈرەت،
قىلما ئۇندىق بىۋاپالىق ئوق قاراپ قىلغىل نەزەر،
بىزنى ئۇ زالىم قاراقچىلارغا ئوخشاش چاغلىما.

كاژ پەلەكنىڭ جەۋرىدىن تارتتى ئازاب ۋىجدان پەقەت،
يانجىلىپ كەتتۇق ئەجەب ھېچ قالمىدى دەرمان پەقەت،
بولمىدى غەمدىن خالاس بۇ دىيار-ماكان پەقەت،
كىمگە ئېيتاي كەلمىسە، پۇرسەت بىلەن ئىمكان پەقەت،
تەۋرىگەن ۋىجدان بىلەن ئاھ-نىتەي دەپ يىغلىما.

مۇستەبىت زالىم، ناكەسلەردىن ئەجەب-كۆردۇق جاپا،
دۇنيادا پۈتكەنمىدۇ ھېچ بىر تېۋىپ دورا-شىپا.
باغرىمىزنى ئەيلىدى ناكەسلەر قىلىپ يارا
رەھىمسىزلىكنى-پەلەك بۇندىن زىيادە ئەيلىمە.

تا قىيامەتكىچە چارىسىز تۇرامدۇ سول پىرقىراپ،
سولغا سەن ئايلانمىغىن چوگىلىگەن ئوڭغا قاراپ.
مۇستەبىت ئالدامچىلار قۇل قىلدى بىزنى كۆز بويىاپ،
قارشى چىقتۇق مۇستەبىتلەرگە تۇرالماي بىز چىداپ،
مۇستەبىت قان ئىچەرلەرنى سەن پەقەت ئادەم دېمە.

مۇستەبىتلەر تۈتتىلەر روھى-زېمىندا تەختۇ-تاج،
گەرچە ئەمرىگە ئىتائەت قىلسا كىيىمىك ھەمدا راج ①،
ئەمىر ئەيلەپ روھى مىسكىنغىنا ئىبغىر قويسا جىراج،
پات يېقىن بىتچىت بولۇر، يوقتۇر-بۇلارغا ھېچ ئىلاج،
زۇلۇم بىرلە تەختۇ-تاجنى بۇ جاھاندا بار دېمە.

1947 - يىل دېكابىر، غۇلجا.

① داراج — كەكلىك، قالغاچ دېگەن مەنىدە.

پایدىلىق

مېۋىسىز باغ - بوستاندىن چۆل - بايا‌ۋان پايدىلىق،
مەنپەئەتسىز ئادەمدىن تىلسىز ھايۋان پايدىلىق.

بىلمىسە ئۆز قىممىتىنى، بىلدۈرگىلى بولماس ئاڭنا،
ئۆزىنىڭ ئىنسانلىقىنى بىلمە ئىنسان پايدىلىق.

ھېچ كىشى دۇنيادا ھەرگىز بولمىسۇن زىندانغا بەند،
پىتنىخورغا ۋە لېكىن شۇبۇ زىندان پايدىلىق.

سەن يىلاننى تاش بىلەن ئۇرغان يامان دەپ تۇرمىغىن،
گەر قولۇڭدا بولسا تاش ۋاقتىدا ئۇرغان پايدىلىق.

قالما پىنھان ئاغرىقىڭ بولسا تېۋىپ ھازىقا بار،
قىلسا ئۆز ۋاقتىدا دوختۇر دورا - دەرمان پايدىلىق.

خارلىنىپ ھەم زارلىنىپ قۇللۇقتا يۈرگەندىن ھايات،
ئاتلىنىپ بولسا‌ڭ مەگەر مەيداندا قۇربان پايدىلىق.

قىستىغان كەش كەيگىنىڭدىن ئاغرىتىپ جانىڭنى سەن،
يۈرگىنىڭ يالىڭاياق بەكمۇ پاراۋان پايدىلىق.

سۆيمىگەن ئۆز خەلقىنى مۆمىن، پەقىرلەردىن پەقەت،
كۆپ ئۇچۇن كۆي - كۆيلىگەن بۇلبۇلۇ - خەندان پايدىلىق.

تمز پۇكۇپ ئالتۇن تاۋاققا تاما قىلغاندىن كۆرە،
ئۆز كۈچۈڭدىن تېپىپ يېگەن بىر پارچە نان پايدىلىق.

كۆپچىلىككە كەلسە ناگاھ قايغۇلۇق بىر ھادىسە،
قەھرىمان ھەم پالۋان، ھەم شىرى-غازان پايدىلىق.

دەم غەنىمەت، ۋاقىت پۇرسەتىنى قولۇڭدىن بەرمىگىل،
ئەيلىسەڭ ھەر ئىشنى سەن ۋاقتىدا چەندان پايدىلىق.

مەن ۋەتەن خىزمەتچىسى دەرسەن ئۆزەڭنى ئەي كەمى،
ھەر نەپەس خەلقىڭ ئۈچۈن تاپساڭ شەرەپ شان پايدىلىق.

بولماس

زىمىستان ئۆتمىگىچە جۇ چىقىپ، ھەرگىز باھار بولماس،
قارا تۇن كەتمىگۈنچە كۈن چىقىپ روشەن باھار بولماس.

توقۇلسا چىن يىپەكمۇ رەڭ بېرىلمەي ئانچە نۇقسان يوق،
ھەقىقەت چىن يىپەكتۇر، ھېچقاچان بى ئېتىبار بولماس.

ماتانى كىم دېگەي دۇردۇن، تاۋار ھەرقانچە رەڭ بەرسە،
بويىاش بىلەن ئامېرىكان پاختىسى دۇردۇن-تاۋار بولماس.

تەلۇغ قىلدى ھەقىقەت ئاپتاپى نۇرىنى چېچىپ،
بۇلۇت ياپقان بىلەن بۇ ئاپتاپ ھەرگىز غۇبار بولماس.

جاھاندا ھەركىشىنىڭ بىر سۆيگۈلۈڭ يارى بولغايكىم،
ۋە لېكىن ھېچ بىر مەھبۇب ۋەتەندىن دىلناۋار بولماس.

يوقالسۇن قالمسۇن دۇنيا يۇزىده زالىم - ئىستىبدات،
يوقالماي تاكى ئىستىبدات ھەقىقەت ئاشكار بولماس.

ئادالەت بىرلە ئاۋات بولغۇسىدۇر ھەرقايۇ دۆلەت،
زۇلۇم بىلەن ئەگەر تۇتساڭ بۇجاھان بابىدار بولماس.

قاراڭ بۇگۇن جېمى خەلقىم ھەجەب ئويغاندى غەپلەتتىن،
كەمى زۇلۇم تورىغا بۇكۇندىن سۇڭ چۇشەر بولماس.

باھارنىڭ كۇنلىرى كەلمىش چىقىپ كەتتى مانا جۇ - جۇ،
سوغۇق جۇ چىقمىغۇنچە ئېچىلىپ گۇل گۇلزار بولماس.

غەنىمەت ۋاقتى - پۇرسەتتۇر ۋەتەنپەرۋەر بۇرادەرلەر،
ۋەتەنگە ئەيلىگەن ھەر خىزمىتىڭ ھەرگىز بىكار بولماس.

كىم بولساڭ ۋەتەنپەرۋەر، ۋەتەنگە ئەيلە كۆپ خىزمەت،
ئادا قىلغان كىشى ئۆز خىزمىتىنى شەرمسار بولماس.

1949 - يىل ئىيۇل، غۇلجا.

§11. ئەلقەم ئەختەم

شائىر ئەلقەم ئەختەم 1922 - يىلى 22 - ئاۋغۇستتا، غۇلجا ناھىيىسىنىڭ خۇدىيار يۇزى يېزىسىدا كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلدى. ئارا ئۆستەك، جۇلۇقاى ۋە ئىلقا يېزىلىرىدا باللىق چاغلىرىنى ئۆتكۈزدى. كۈندىلىك تۇرمۇشتا ۋە ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىغا قاتنىشىش داۋامىدا جاپاكەش دېھقانلار تارتىۋاتقان زۇلۇم - كۈلپەتلەرنى، ئەكسىيەتچىل باي - پومېشچىكلارنىڭ قەبىھلىكلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. ئازاب - ئۇقۇبەتلەر ئىچىدە ئۆتۈۋاتقان ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدە ئاق كۆڭۈل، ئىشچان، مۇلايىم دېھقانلاردىن كۆپلىگەن ئىسسىل چۆچەك، رىۋايەت، جەڭنامىلەرنى ئاڭلىدى. ئۇ تېخى توققۇز ياشقا تولماي تۇرۇپ ئاتا - ئانىسىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، پىلىچى كۆمۈر خېنىغا بېرىپ ئىشلەشكە مەجبۇر بولدى. ئېغىر جىسمانىي ئەمگەك، خوجايىنىنىڭ تىل - دەشنەملىرى، ئازابلىق كۈنلەر ئۇنىڭدا زۇلمەتلىك جەمئىيەتكە، تەڭسىز تۈزۈمگە قاتتىق سىنىپىي ئۆچمەنلىكنى يېتىلدۈردى. خاك ئىشچىلىرىنىڭ دەردلىك ناخشا سادالىرى ۋۇجۇدىغا سىڭىپ كىرىپ، قىستاق زاماندىن ئەركىن ھاياتقا ئىنتىلىشىگە تۈرتكە بولدى. 1937 - يىلى ئۇ بىر مەكتەپتە قارا خىزمەتچى بولۇپ ئىشلىدى. كۈندۈزى ئېغىر ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانسا، كەچلىرى ئۆزلۈكسىدىن ئۆگىنىپ، ساۋادىنى چىقاردى. 1939 - يىلى ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە ئوقۇشقا كىردى. ئوقۇش جەريانىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپ، بىلال ئەزىزى قاتارلىق ئىنقىلابىي دېموكرات شائىرلار بىلەن يېقىن دوستلۇق ئورناتـ

تى. ئەلقەم ئۆلكە مەركىزى ئۇرۇمچىدىمۇ ئىلى يېزىلىرىدىكى گە ئوخشاش ھايات يولىنىڭ داۋام قىلۋاتقانلىقىنى كۆردى. 1942 - يىلى ئوقۇشنى تاماملاپ، غۇلجىغا قايتىپ بېرىپ ئوقۇتقۇچى بولدى. بۇ جەريانىدا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگەن گېزىت - ژۇرناللارنى، ئۇيغۇر، ئۆزبېك، قازاق تىللىرىدىكى كىتابلارنى ئوقۇپ، دەسلەپكى قەدەمدە ماركسىزم - لېنىنىزم بىلەن تونۇشتى. ئاڭ - سەۋىيەسىنى ئۆستۈردى. ھاياتلىقتىكى تەڭسىزلىكتىن قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى چۈشىنىپ خەلقنىڭ ھۆرلۈك، ئازادلىقى ئۈچۈن جان تىكىپ كۈرەش قىلىش ئىنقىلابىي ئىدىيىسىنى تىكلىدى. ئەمما بىر مەزگىل خىزمەتتىن بىگۇناھ ھەيدىلىپ، ئۆز يېزىسىغا بېرىپ دېھقانچىلىق قىلدى. بۇ ۋەقە ئۇنىڭ قەلبىدە زامانغا بولغان كۈچلۈك نەپرەت يالقۇنىنى بارلىققا كەلتۈردى. شۇڭا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە، زۇلۇم - زۇلمەتلىك ھامىيلىرىغا، تەڭسىزلىك، ئادالەتسىزلىك، پىتنە - پاسات ئۇرۇقىنى چاچقۇچىلارغا، يورۇقلۇق، ھۆرلۈكنى توسقۇچىلارغا قارشى ئۆچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي قوزغىلىشى بىلەنلا، گويا ئۆز ئاشقىنى تاپقان مەشۇقتەك، ئىنقىلاب قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى. شائىرنى بۇ كۈرەشتىن ھېچقانداق كۈچ توسۇپ قالالمىدى، توسۇپ قېلىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇ شۇنىڭدىن تارتىپ ئىنقىلابنىڭ ئەڭ ئالدىنقى سېپىدە تۇرۇپ، خەلقنىڭ ھەققانىي كۈرىشىنى قىزغىن قوللىدى. 1945 - يىلىدىن كېيىن، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىدىن ئىلھاملانغان شىنجاڭ خەلقى تېخىمۇ زور غەيرەتكە كېلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەشنى كۈچەيتتى. ئۆچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ۋەزىيىتى ئۇچقاندەك راۋاجلاندى. ئەلقەم ئەختەم بۇ قاينىاق كۈرەش يىللىرىدا ئىنقىلابىي پائالىيەتلەرگە پائال قاتنىشىشتىن سىرت، «ئۆچمەس تىلەكلەر»، «دىلا-

جەر»، «ۋەدە»، «ئارمان»، «قىش»، «قەشقەر قىزى»، «جەڭچىگە قىزنىڭ خېتى» قاتارلىق بىر تۈركۈم جەڭگىۋار شېئىرلارنى يېزىپ، ئۆز غايىسىنى ھەم قەھرىمانداشلىرىنىڭ يۈرەك سادالىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى.

1947 - يىلى «بىتىم»گە ئاساسەن، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىقلار جەنۇبىي شىنجاڭغا بارغاندا، ئەلقەم ئەختەمنۇ مۇخبىرلىق سالاھىيىتى بىلەن باردى. ئۇ «جەنۇب خاتىرىلىرى» ناملىق ئەسلىمىنى يېزىپ ئىپلان قىلدى. ئەسلىمىدە جەنۇبىي شىنجاڭ خەلقىنىڭ زۇلمەتلىك تۇرمۇشىنى ۋە ئۇلارنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئىپلىپ بېرىۋاتقان كۈرەشلىرىنى بىرقەدەر مۇپەسسەل ۋە جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى. شائىر بۇ مەزگىلدە يازغان شېئىرلىرىدا خەلقىنى ئۆزىنى چۆمكەپ تۇرغان زۇلۇم-كۈلپەتنى يوقىتىشقا چاقىرىپ، ئۇلارنىڭ قەلبىگە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرىنى چاچتى.

«باھارنى سېغىندىم» ناملىق شېئىرى 1948 - يىلى باش باھاردا يېزىلغان. بۇ تېخى ئازادلىق ئۇرۇش تولۇق غەلبە قىلىنىشىمىگەن تاڭ ئالدىدىكى مەزگىل ئىدى. شائىر شۇ پەيتلەردە «قەلبىگە بىر كىتاب بولۇپ يېزىلغان» گۈزەل ھاياتقا «ئېتىكىلىرىدە چوغلۇق، سەبدە گۈللەر غۇنچىلاپ كەتكەن» يازغا تەلپۈندى. تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، ھەرمىلەت خەلقىنىڭ گۈزەل، بەختلىك ھاياتقا تەلپۈنۈشىنى ئىپادىلىدى.

1949 - يىلى ئۆكتەبىردە «تۇنگە خاتىمە» بېرىلىپ، «جۇڭخۇا يۇزىدە نۇر پارقىرىدى»، «ئاتقان شۇ تاڭدىن كۈلۈپ تەبەسسۇم، نۇر بىلەن شۇدەم يۈزىنى يۇدى» مانا بۇ بەختىيار چاغدا شائىرنىڭ ئىلھامى پارتلاپ، تاغ سۇلىرىدەك جۇش

ئۇردى. ئۇ جۇڭگو خەلقىنىڭ ھاياتىدىكى بۇ تارىخىي ئۆزگىرىشنى، ۋەتەننىڭ باھارىنى، خەلقىنىڭ باھارىنى تولۇپ تاشقان ھېسسىيات بىلەن كۈيلىدى. «تاڭ»، «تاڭ ئاتتى»، «تاڭ ئاتقاندا»، «كۆڭۈللەر كۈلدى» قاتارلىق شېئىرلارنى يېزىپ، ئاددىي ـ ساددا، ئەمما چوڭقۇر مەنىلىك مىسرالىرى ئارقىلىق قەلبىدىكى شادلىقنى ـ خەلقىنىڭ شادلىقىنى ئىزھار قىلىپ، ئۇلۇغ تاڭغا تەنتەنە قىلدى.

بىز ئەلقەم ئەختەمنىڭ ئىجادىيەت يولىغا نەزەر سالىدىغان بولساق، ئۇنىڭ لىرىك شېئىرلىرىنىڭ ھامان خەلقىنىڭ ھەر قايسى دەۋرلەردىكى كۈرەشلىرى، ھاياتى ۋە تەقدىرى بىلەن جەمەرچەس باغلىنىپ كەتكەنلىكىنى كۆرىمىز. ئۇنىڭ لىرىكلىرىدا دەۋرنىڭ قېنى، ئىنقىلابىي ھېسسىيات جۇشقۇنلاپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئازادلىقتىن بۇرۇنقى شېئىرلىرىدا ئەمگەكچى خەلقىنىڭ تارتقان دەرد ـ ئەلەملىرى، چەككەن زۇلۇم ـ كۈلپەتلىرى، خەلقىنىڭ ھۆرلۈككە، يورۇقلۇققا بولغان تەلپۈنۈشلىرى ئەكس ئەتكەن بولسا، ئازادلىقتىن كېيىنكى شېئىرلىرىدا ھەرقايسى باسقۇچتىكى تارىخىي ئۆزگىرىشلەر بەدىئىي جەھەتتىن سۈرەتلەپ بېرىلگەن. شائىر خەلقىنىڭ قەلبىدىكى ساداغا قۇلاق سېلىپ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ ھېسسىياتىنى قوشۇپ، خەلق ئەڭ كۆڭۈل بۆلىدىغان ۋەتەققۇزا بولۇپ تۇرغان نەرسىلەرنى ئىپادىلىدى. ئەلقەم ئەختەم سىياسىي لىرىكىلىرىنىڭ كۆپىنى ئۆزىگە جەلپ قىلالىشى، چوڭقۇر ئويغا سالالىشىدىكى سەۋەبمۇ، ئۇنىڭ دەۋر ۋە تارىخنىڭ يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ دەۋر روھىنى ئەڭ جانلىق ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان نەرسىنى تېپىپ، ئۇنى مۇلاھىزە ۋە ھېسسىياتنىڭ بىرلىكىدە ئۆتكۈر قەلەمى بىلەن يېزىپ، تۇرمۇشتىن ئالغان ئالاھىدە تەسىراتىنى ئىپادىلىيەلىگەنلىكى، شۇ ئارقىلىق خەلقىنىڭ، دەۋرنىڭ ئەڭ كۈچلۈك ئاۋازىنى جاراڭلاتقانلىقىدۇر.

مەملىكىتىمىز قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەلقەم ئەختەم «ئىلى گېزىتى»دە باش تەھرىر، جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ رەئىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىدى. بۇ جەريانىدا داۋاملىق ئىجادىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇنىڭ ئىجادىيىتى، ئاساسەن، شېئىر بولۇپ، شېئىرىيەتتە ئۆزگە خاس ئۇسلۇب يارىتتى ھەمدە ئۇيغۇر ھازىرقى زامان شېئىرىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ تۆھپە يارىتقۇچىلاردىن بولۇپ قالدى. ئەلقەم ئەختەم ئۆزىنىڭ 40 نەچچە يىللىق ئىجادىيەت ھاياتىدا، جاپالىق ئىزدىنىپ، ئۆز شېئىرلىرى ئارقىلىق ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئەنئەنىۋى ۋە ئالاھىدىلىكلىرىنى تەخىمۇ جارى قىلدۇردى. ئۇنىڭ مۇتلەق كۆپ سانلىقى شېئىر ۋە داستانلىرى بارماق ۋەزىنىنىڭ ئون بوغۇملۇق شەكلى بىلەن يېزىلغان، بۇ خىل شەكىل ئەسلىدە خەلق قوشاقلىرىدىن كەلگەن بولۇپ، بىر مىسرانى بەش بوغۇمدىن، بىر كۇپلېتى سەككىز مىسرادىن تۇزۇلگەن، ئەلقەم ئەختەم ئون بوغۇملۇق شەكلى بىلەن يېزىلغان، بۇ خىل شەكىل ئەسلىدە خەلق قوشاقلىرىدىن كەلگەن بولۇپ، بىر مىسرانى بەش بوغۇمدىن، بىر كۇپلېتى سەككىز مىسرادىن تۇزۇلگەن، ئەلقەم ئەختەم ئون بوغۇملۇق شەكلىنى يېزىشنى ئۆز ئادىتىگە ئايلاندۇرۇۋېلىشتىن سىرت، يەنە ئايرىغان مىسرالىرىنىڭ ھەربىرىدە ئىمكان قەدەر مۇستەقىل مىسرالىق خۇسۇسىيەتىنى پەيدا قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ خىل شەكىل ئەلقەم ئەختەمنىڭ ئۆزىگە خاس ئىجادىي شەكلىگە ئايلىنىپ قالدى ۋە ئۆمۈر بويى مۇشۇ خىل شەكىل بىلەن شېئىر يازدى.

ئەلقەم ئەختەم شېئىرلىرىنىڭ تىلى ئاددى، پاساھەتلىك، چۇشىنىشلىك ھەقىقىي ئۇيغۇر تىلىدۇر. ئۇيغۇر تىلىنى ئىشلىتىشتە ساپلىقىغا ۋە مىللىي تىل ئالاھىدىلىكىگە ئېتىبار بەردى. ئۇيغۇر تىلى لۇغەت فوندىغا كىرمىگەن، خەلقچە چۇشىنىكسىز ئەمما دەبدەبىلىك ئەرەب، پارس تىللىرىنى ئىشلىتىشتىن خالى بولدى.

ئەلقەم ئەختەمنىڭ 1940 - يىلىدىن 1950 - يىلىغىچە يازغان شېئىرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۇنجى شېئىرلار توپلىمى «ئۇمىد دولقۇنلىرى» ناملىق ئۇچىنچى شېئىرلار توپلىمى نەشىر قىلىندى.

ئەلقەم ئەختەم مىللىي ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇنىمىزنى قۇرۇپ چىقىش ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلىش جەريانىدا جانپىدالىق بىلەن ئىشلىدى. ياش شائىرلارنى تەربىيەلەشتە كۆپ ئەجىر سىڭدۈردى. ئۇ ھېلىمۇ ياشىنىپ قالدىم، دەپ كۆرەشنى توختاتقىنى يوق، بەلكى ئۇلۇغۋار غايە، يۈكسەك ئۇمىدۋارلىق بىلەن يېنە دولقۇنلار يېرىپ، داۋانلار ئاشماقتا.

ئەلقەم ئەختەم شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

دىلبەر

كۆڭلۈم قانماستىن چالغۇم كېلىدۇ،
سازىمنى ھامان يىللار قويىندا.
سۆيۈش پەيتىنى دىلبەرىمدۇ،
جەڭلەرنى قىلىش كىمنىڭ بويىندا؟

كەلگەندە باھار كۈلىدۇ قۇياش،
شۇڭاغ دەۋرانمۇ بولىدۇ ئادىل.
زىمىستان سوغدا ئاقسا كۆزدىن ياش،
سۆيگۈ يولىدا سەن بولغىن دادىل.

باھارنى تاپماق مۇشكۈلدۇر دىلدار،
ئەزىم دەريا... مەن قىلدىم پەرياد،
ئاتقان تاڭلاردىن ياسىلار يىللار،
جەڭلەرنى قىلغان ئۇنتۇلماس پەرھاد.

يۈكسەك تاغلىرىم، گۈزەل باغلىرىم،
كۈلگەندە ساڭا قىلىمەن خەۋەر.
شۇ چاغدا ئۆزەڭ خۇشال چېغىڭدىن،
ھۈزۈرلىنىسەن خۇش بولۇپ دىلبەر.

1945 - يىل 21 - فېۋرال.

ئۆچمەس تىلەكلەر

كۈن، ئاي، يىللار ئالدىغدا،
سىرۇ ھېكمەتلەر تولغان.
مۇسىبەت ئۈستىدە دىللار،
ماكان شۇڭغان بىلەن بوران.

ئىسىنت ئۆمرۈم چەكتىم جاپا،
يوقمۇ ماڭا جاھاندا يار؟
قېنى ۋەدە، نەدە ۋاپا،
سۈلۈكقۇ بۇ ياسالغان دار.

ياق، چىقسا ئاپتاپ بىر چاغ،
ئۈندا بولماس كىشى خار.
قالماس دىلدا قارا داغ،
ھەممە باسماس باغنى قار.

شۇنداق ئۇلۇغ تىلەكلەر،
يېنىپ تۇرار يۈرەكتە.
كۆز سال بايقا ئەمدى دەپ،
باغدا دىلدار كۈلمەكتە.

دەس تۇردۇم مەن ئورنۇمدىن،
ئالدىم خەنجەر قولۇمغا.
ھەم ھايات دەپ ماڭدىم مەن،
باغلاپ بەلنى يولۇمغا.

ئاي، يىللار سەن ھېكمەت تاپ،
ئەل، يۇرتۇم ئۈچۈن سۆزلەي.
ئۆتمۈش ئەمەس ھازىرقى دەپ،
بەختۇ - سائادەت كۆزلەي.

رەنجىش مەزگىلى كەتتى،
قۇدرەت تاپتىم ئېقىمدىن.
ئامەتلەرگە كەلدىم دۇچ،
رازى ھەممە يېقىمدىن.

ئايلار، يىللار ياخشى بىل،
مەدەت بېرىش بويىنۇڭدا.
ئۇلۇغ خىسلەت مۆجىزە،
خەلقىم سېنىڭ قويىنۇڭدا.

1945 - يىل، يانۋار.

باھارنى سېغىنىدىم

قىرلار، ئېدىرلار،
تاغلار ھەم باغلار
ئىلھام بېرىدۇ
شائىرغا ئاتاپ.
كۆلگەن - ئويىنىغان
كۆكۈللۈك چاغلار
يېزىلىپ دىلغا -
بولدى بىر كىتاب.
سېغىنىپ بۈگۈن
گۈزەل باغلارنى،

يېشىل تاغلارنى
بويلاپ ئۆتىمەن.
ئەسلەپ مەن يەنە
خۇشال چاغلارنى،
كەل ئالدىمغا
دائىم كۆتىمەن.
تاغلارنىڭ بويى
بۇيۇك ۋە ئېگىز
باغدا چىمەنلىك
تۇرار ياپيېشىل.
تەلپۈنسە ماڭا
مايسىلار قاراپ،
ئىلھاملار كېلىپ،
كۆڭلىدۇ بۇ دىل.
قات ـ قات ئېدىرنىڭ
ئېتەكلىرىدە
چوغلۇق، سەبدە گۈل،
غۇنچىلاپ كەتكەن.
«گۈل بىلسەڭ، دوستۇم،
كۆڭۈلنىڭ تىلى»
دەپ يارىم مېنى
گۈلگە ئەۋەتكەن.
چەكسىز سايلارنىڭ
قاپتاللىرىدا،
قېيىن ھەم ئارچا،
قارىغاي بىلەن تال.
ئىرەنلىرى بۇك،

گۈزەل ئاجايىپ،
تەنلەرگە داۋا
بۈنىڭكى شامال.
دىلغا زوق بېرىپ،
مەيلىمنى تارتقان،
جىرادىن چىقىپ،
شىر-شىر ئاققان سۇ.
ماڭا بىر قاراپ
دىلىمدىكى گۈلىڭدۇ،
بىلىسەك يۈرەككە
ئوتنى ياققان شۇ،
تاغنى ۋە باغنى،
خۇش چاغنى ئەسلەپ،
شېرىن خىيال قىلىپ،
ئولتۇرۇپ كەتتىم.
باھارنى، يازنى
ئالدىمدا ھەدەپ
بەخت قەدىڭگە،
ئەمدى مەن يەتتىم.
يەنە ئويلىنىپ،
خىياللار سۈرۈپ،
ئارمانلار جىق دەپ
گۈلگە بېقىندىم.
بەردىم كۆڭلۈمنى،
باھار مەن ساڭا،
قاندۇر يۈرەكنى،
سېنى سېغىندىم.

1948 - يىل، فېۋرال.

128. ئابلىز نازىرى

شائىر ھەم ژۇرنالىست ئابلىز نازىرى 1925 - يىلى تۇرپاندا ئۇششاق تىجارەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. 1939 - يىلىغىچە دىنىي ھەم باشلانغۇچ مەكتەپلەردە، 1942 - يىلىغىچە سابىق شىنجاڭ ئۇلكىلىك دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇدى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئۇرۇمچى، پىچان قاتارلىق جايلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. 1946 - يىلى 7 - ئايلاردا ئۇرۇمچىگە چىقىپ، مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشماتەشۋىقات بۆلۈمى تەرىپىدىن چىقىرىلىدىغان «مەدەنىيەت» ناملىق ئۇنىۋېرسال ژۇرنالىدا مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىدى. بىتىم بۇزۇلغاندىن كېيىن، غۇلجىغا يۆتكىلىپ، 1948 - يىلىدىن 1950 - يىلىغىچە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي گېزىتى بىلەن «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» نىڭ ئورگان ژۇرنىلى «ئىتتىپاق»تا مۇھەررىر بولدى. 1950 - يىلى 2 - ئايدا ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ، «ئالغا» گېزىتى تەھرىر بۆلۈمىدە بىرقانچە يىل ئىشلىگەندىن كېيىن، «شىنجاڭ گېزىتى» گە يۆتكەلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ 1979 - يىلىغىچە «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىدە ئىشلىدى. 1979 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىگە يۆتكىلىپ كەلدى.

ئابلىز نازىرى بەدىئىي ئەدەبىياتقا باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇپ يۈرگەن گۆدەك چاغلىرىدىن باشلاپلا ئىشتىياق باغلىدى. ئۇنىڭ دەسلەپكى مەشق شېئىرلىرى مەكتەپ تام

گېزىتلىرىدە كۆرۈلۈشكە باشلىدى. داڭلىقلىرىنىڭ ئوقۇش جەريانىدا نۇرغۇنلىرى، ئۆمەر مۇھەممەدى، پۇشكىن، لېرمونتوۋ، گوركىي، چېخوۋ، ھادى تاختاش قاتارلىق ئەدىبلەرنىڭ بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشۇش ياش ئابلىز نازىرىنىڭ ئىجادىيىتىدىكە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى. 1945 - يىلى ئۇنىڭ ئىلىم - پەنگە بولغان قايناق ھېسسىيات بىلەن سۇغىرىلغان «سىكىلىمغا» ناملىق قىسقا شېئىرى «شىنجاڭ گېزىتى» دە تۇنجى قېتىم ئېلان قىلىنىدى.

ئابلىز نازىرى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ گېزىت - ژۇرناللىرىدا مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن يىللاردا ئەدەبىي ئىجادىيىتىنى ئىنتايىن قىزغىنلىق بىلەن كىرىشتى. ئەينى يىللاردا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى تۇرۇش، يەتتە ۋىلايەت خەلقىنى سېغىنىش ۋە ئۇلارنى ئازادلىققا ئېرىشتۈرۈش ئارزۇسى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي مەتبۇئاتىنىڭ مۇھىم تېمىسى ئىدى. ئابلىز نازىرى «زېرەك» دېگەن ئەدەبىي تەخەللۇس بىلەن دەل مۇشۇ تېمىلاردا نۇرغۇنلىغان شېئىر، ھېكايە، ئوچېرىك ھەم ئەسىرلەرنى يېزىپ، ئۇزۇنىڭ ئىقتىدارلىق ھەم جۇشقۇنلۇق ئىجادىيەتچى ئىكەنلىكىنى نامايان قىلدى. ئۇنىڭ «ئالتاي پارتىزانلىرىنىڭ خاتىرىسى» ناملىق ئوچېرىكىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ 1947 - يىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا ياۋۇزلارچە ھۇجۇم قىلغانلىقى چوڭقۇر پاش قىلىنغان ۋە غەزەپ بىلەن ئەيىبلەنگەن؛ مەدەنىيەتكە «ھۇجۇم» ناملىق ئەسىرىدە يەتتە ۋىلايەتتىكى يوقسۇللار بىلەن زىيالىيلارنىڭ ئېچىنىشلىق تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؛ «مۇڭلۇق ئالچۇق» «مىجىلغان يۈرەكلەر» ناملىق ھېكايىلىرى، يەتتە ۋىلايەت خەلقىنى ئازادلىققا ئېرىشتۈرۈش ئىستىكى بىلەن تولۇپ تاشقان؛ «ئارزۇ»، «كۆڭلۈم سەندىدۇر»، «خەت» ناملىق

شېئىرلىرى ئەنە شۇ يىللاردا يېزىلغان بولۇپ، ئابلىز نازىرى ئىجادىيىتىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

شائىر بۇ يىللاردا يەنە گورکىيىنىڭ ئانا ھەققىدە يازغان بىرقانچە پارچە ھېكايىسىنى ئۆزبېك، قازاق، تاتار يازغۇچى، شائىرلىرىنىڭ بىرمۇنچىلىغان ھېكايە، شېئىر، داستانلىرىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يۈكسىلىشىگە مۇئەييەن ئىجابىي تەسىر كۆرسەتتى.

شائىرنىڭ «خەيىر، ئىلى»، «قەشقەر قىزىغا خەت» ناملىق شېئىرلىرىدا ئازادلىق تېگىغا بولغان كۈچلۈك مۇھەببەت يالقۇنجىدى.

بىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قوشۇنىمىزدا ئۆزىنىڭ پۈتۈن ئۆمرىنى ۋە بارلىق زېھنى - كۈچىنى ئاخباراتچىلىق، ژۇرنالىستلىق ئىشلىرىغا بېغىشلىغان جاپاكەش مەنىۋى ئەمگەكچىلەر ئاز ئەمەس. ئۇلارنىڭ جاپالىق ئەجرى ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ تەرەققىياتىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناۋاتىدۇ، لېكىن ئۇنىڭغا يىلتىقچە كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئەمەس. يازغۇچى، شائىرلارنىڭ ھەر بىر پارچە بەدىئىي ئەسىرىگە ئۇلارنىڭ قانچىلىغان قان - تەر سىڭدۈرىدىغانلىقىنى بەزىلەر بىلىدۇ، بەزىلەر بىلمەيدۇ. ئۇلار ھەقىقەتەن بىھېسىاب تۆھپە يارىتىۋاتىدۇ، شان - شەرەپ كۈلكىسى سۈزمايدىغان، ئۆمۈر بويى جاپالىق مۇساپە باسىۋاتىدۇ، راھەت شەربىتى ئىچەلمىدىم، دەپ زارلىمايدىغان نامسىز قەھرىمانلارغا ئوخشايدۇ.

پېشقەدەم شائىرىمىز ئابلىز نازىرى 1947 - يىلىدىن تاكى ھازىرغىچە ئىزچىل تۇرده مەتبۇئاتچىلىق، تەشكىلاتچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۇيغۇر نەشرىياتچىلىقى ۋە ئاخباراتچىلىقىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەر قوشتى.

ئابلىز نازىرى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ئورگان گېزىتىنىڭ «ئۆسۈش» ناملىق ئەدەبىي-بەتنى زۇنۇن قادىرى بىلەن بىرلىكتە مەسئۇل بولۇپ چىقاردى. ئۇلار يەنە «ئىتتىپاق» ژۇرنىلىدىمۇ بىللە ئىشلەيدى. زۇنۇن قادىرى يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرىگە قاتتىق تەلەپچانلىق بىلەن پۈختا ئىشلەيتتى، ھەر بىر سۆز، جۈملىگە ھەرگىزمۇ سەل قارىماسلىقنى، تىرىشىپ ئۆگىنىشنى تەلەپ قىلاتتى، ئۇ ھەر دائىم: «يازغۇچىنىڭ ئۆز ئەسىرىنى ھازىرلا ئەمەس، بەلكى 20، 30 يىلدىن كېيىنمۇ قىممىتىنى يوقاتمايدىغان قىلىپ يېزىشى شەرت» دەيتتى، ئۆزىمۇ ئەسەرنى ئىنتايىن ئەستايىدىللىق بىلەن يازاتتى. زۇنۇن قادىرنىڭ بۇ خىل توغرا ئەدەبىي ئىستىلى ياش مۇھەررىر ئابلىز نازىرنىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى. شۇڭلاشقا ئۇ تەھرىرلىك خىزمىتىگە چىن دىلىدىن ئىشتىياق باغلاپ، يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا ئىشلەشكە باشلىدى.

مەتبۇئاتچىلىق، بولۇپمۇ گېزىتچىلىك خىزمىتى جىددىي ۋە ئالدىراش خىزمەت بولغاچقا، كېيىنكى چاغلاردا ئۇ ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش ئىمكانىيىتىدىنمۇ ئايرىلىپ قالدى. بۇ يىللاردا ئۇ، ئاساسەن، ئاپتورلارنى تەشكىللەش، ئاپتورلارغا يارەملىشىش، ئەسەرلىرىنى تەھرىرلەش بىلەنلا شۇغۇللىنىپ، ئۆزىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋاقتىنى ئاخباراتچىلىق ئىشلىرى ئۈچۈن قۇربان قىلدى.

ئابلىز نازىرى ئۇزۇن يىللىق ئەدەبىي تەھرىرلىك خىزمىتى جەريانىدا شەخسىي مەنپەئەتىنى كەڭ ئاپتورلارنىڭ مەنپەئىتىگە بويسۇندۇرىدىغان، ئاپتورلارغا باراۋەرلىك ئاساسىدا ئىللىق مۇئامىلە قىلىدىغان، ئۇلارنىڭ ھەر بىر پارچە ئەسىرىنى

مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن توغرا بىر تەرەپ قىلىدىغان ئېسىل كەسپىي ئەخلاق يېتىلدۈردى. ئۇ ئازادلىقتىن كېيىن مۇھەررىرلىكتىن باشقا يەنە كۆپلىگەن مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۈزۈك ئۈستىگە ئېلىپ، ئىجادىيەتچىلەر قوشۇنىنى تەشكىللەش، تەربىيىلەش، ئىتتىپاقلاشتۇرۇش ۋە ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت مېۋىلىرىنى يېتىلدۈرۈش يولىدا غايەت زور تۆھپىلەرنى قوشتى.

ئابلىز نازىرى شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

سالام دەڭلار

خويما ئوبدان تىزىلىپسىلەر ئەي تۇرنىلار،
جەنۇبتىكى يارانلارغا سالام دەڭلار،
ۋەھشىيلەرگە تىز پۈكمەستىن كۆرەش قىلغان
ئوغلانلارغا، پالۋانلارغا سالام دەڭلار.

زالىملارنىڭ جەبرى بىلەن قانلار يۇتۇپ،
دەردمەن بولغان سەرسانلارغا سالام دەڭلار،
يۇزسىزلەرنىڭ تۆھمەتلىرى بىلەن ياتقان،
زىندانىدىكى مەردانلارغا سالام دەڭلار.

سەيسى، ئالىۋان - ياساقلارنى، تۆلەلمەستىن،
باغرى خۇن - قان بولغانلارغا سالام دەڭلار،
ئايرىلىپ ئۆي - ماكانىدىن تەمتىرىگەن،
كۆزى ياشقا تولغانلارغا سالام دەڭلار.

ھەقىقەتچۇن مۇشەققەتلەر تارتىپ يۈرگەن،
مىليونلىغان تۇغقانلارغا سالام دەڭلار،
كېچە - كۈندۈز يادلاپ تۇرغان كاككۇكچاندىن
رىشتى بىر زەينەپخانغا سالام دەڭلار.

1947 - يىلى، ماي، غۇلجا.

گۈلۈمگە

هېجران كۈندۈرى كۆز يېشى تۆكۈپ،
تەلمۈرۈپ ئېيتقانلىرىڭ يادىمدا بار،
كەچلەردە بىزار بولۇپ ئولتۇرسام،
هوشسىز قىلىپ سەن ئالدىمدا بار،

1948 - يىل، غۇلجا.

كۆڭلۈم سەندىدۇر

بۇلبۇلنى مەست قىلغان باغدا لالىدۇر،
جىگەرلەر يار ئۈچۈن پارە - پارىدۇر.
يار ۋەسلى يۈرەككە شىپا دورىدۇر،
«ئۆزۈم هەر جايىدىمەن، كۆڭلۈم سەندىدۇر».

قىينا پىتۇ كۆڭلۈمنى چېكىپ دەرد - ئەلەم،
ئۆكسۈيسەن، كۆكسۈڭنى يېشىڭ قىپتۇ نەم،
سېنى پەس كۆرۈپ، قەست قويىدىمۇ قەدەم،
«ئۆزۈم هەر جايىدىمەن، كۆڭلۈم سەندىدۇر».

توسمىسىمۇ رەقىب سېنىڭ يولۇڭنى،
بەنت قىلىپ قويسىمۇ پۈت ۋە قولۇڭنى،
غالىپ بول، پەسەنت قىلماي خەتەر - ئۆلۈمنى،
«ئۆزۈم هەر جايىدىمەن، كۆڭلۈم سەندىدۇر».

ئىستىگىن كۈرەشتىن ئوڭۇشلۇق ئىمكان،
يارىتقىن ئەجرىڭدىن گۈزەل - گۈلىستان،

چەرخ ئۆرۈپ تۇزىكىن بىرمەردۇ- مەردان،
«ئۆزۈم ھەر جايدىمەن، كۆڭلۈم سەندىدۇر».

1948 - يىل ئىيۇن، غۇلجا.

خەت

زارلىنىپ ئېڭراپ پەريات چېكسەن،
بىلىمەن قانخور ئەبلەخ قىينىدى،
ھاياتىڭ ئېغىر، قىسمىتىڭ ئايان،
تەنە قىلما، دەپ ۋەدەڭ شۇمىدى.

خەت يازدىم ساڭا، ئوقۇ، دىلغا سال،
تۇرما زۇلۇمغا بېشىڭنى ئېگىپ،
ئۆلۈم مىڭ ئەۋزەل ئومۇس ئالدىدا،
مەرد بول كەتسەڭمۇ زىنداندا چىرىپ.

ۋىسال كۈنلىرى ھېچ ئۇزاق ئەمەس،
ئۇنىڭغا كامىل مېنىڭ ئىشەنچىم.
ۋىسال چېغىدا، شادلىق بېغىدا،
ئارزۇ- مۇرادقا يېتىمىز جېنىم.

1949 - يىل مارت، غۇلجا.

ئايدىڭ كېچىدە

تومۇردا سۆيگۈنىڭ قېنى ئوينىغاچ،
شۇ كېچە ئايدىڭدا سۆيدۈم مەن سېنى.

ئۇ ئەدەبسىزلىك بولسا كەچۈرەرسەن،
كەچۈرەرسەن ئەدەبسىزنى — مېنى.

«نېمە قىلغىنىڭ» دەپ ئاستا يىلمايدىك،
مەنمۇ دەۋەتتىم «بۇ نېمە قىلغىنىڭ!»
ئىشەنمىسەڭ زادى ئاچار باغرىمنى،
كۆركۆزلۈم ئايدىڭ كېچمدەك ئايدىك.

بىرگە كۆرسەك دەيمەن ھەممىنى،
تاكى ئاخىرقى تىنىقلارغىچە.
ئىشەن لېۋىگە سۆيگىنىم چىندىن،
گۇۋاھ بولسۇن شۇ ئايدىك كېچە.

مۇھەببەت ئېسىل، مۇھەببەت بىر ئوت،
كۆيۈپ قالارسەن ئۇنىڭ ئىچىدە.
سەنمۇ ئەقىدە ساقلىغىن دىلىڭدا،
مېنىڭ ئەقىدەم يۈرەك قېتىدا.

ۋىسال يوللىرى ئۇزۇن مۇھەببەتتىك،
دەشت ۋە چۆللەر تۇرار يولۇڭدا.
لېكىن ئىرادە بولسا مۇستەھكەم،
سەن گۈلشەندە غۇنچە قولۇڭدا.

بىرگە ئۆتسەك دەيمەن ئۆمۈردە،
تاكى ئاخىرقى تىنىقلارغىچە...
ئىشەن لېۋىگە سۆيگىنىم چىندىن،
گۇۋاھ بولسۇن شۇ ئايدىك كېچە.

1949 - يىل، ئۆكتەبر، غۇلجا.

138. تېيىپجان ئېلىيوۋ

تېيىپجان ئېلىيوۋ 1930 - يىلى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ قورغاس ناھىيىسىدە دىنىي ئائىلىدە تۇغۇلدى. ئۇ باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇغاندىن كېيىن، بىر قانچە يىل دىنىي مەكتەپلەردىمۇ بىلىم ئالغان. ئۇ تېخى 12 ياش چاغلىرىدىلا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئىشتىياق باغلاپ، خەلق قوشاقلىرىنى خاتىرىلەش ۋە يادلاشقا كىرىشىدۇ. تېخىمۇ كۆپ ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىش، بىلىمىنى ئاشۇرۇش نىيىتىدە سىلاۋىيان يېزىقىنى ئۆگىنىۋېلىپ، سوۋېت ئەدەبىياتى بىلەن تونۇشۇشقا باشلىدى. دىنىي مەكتەپتە ئوقۇش جەريانىدا، كلاسسىك ئەدەبىيات نامايەندىلىرىدىن فىردەۋسى، ناۋايى، مەشرەپ-لىك شېئىر-نەزمىلىرىنى كۆچلۈك ھەۋەس بىلەن ئوقۇدى. ئەمما ئۇ چاغلاردا دىندارلار تالىپلارنىڭ شېئىر يېزىشى، نەزىم پۈتۈشىگە يول قويمايتتى. مۇتەئەسسىپ موللىلىنىڭ ھەيۋىسى ياش ھەۋەسكارنىڭ جۇرئىتىنى توسۇپ قالالمىدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن «جۇرئىتى» ناملىق ئەدەبىي تەخەللۇس بىلەن شېئىرلار يېزىشقا باشلىدى.

تېيىپجان ئېلىيوۋ 1945- يىلىدىن باشلاپ «جەڭچى ئاكامغا»، «جانان ئۇچۇن»، «قىش كەتتى»، «بەخت ئارزۇسىدا» قاتارلىق بىر تۈركۈم شېئىرلارنى يازدى. بۇ شېئىرلاردا ئۇنىڭ ئەينى دەۋردىكى ئىدىيىۋى ھالىتى ئەكس ئەتتۈرۈپ

بېرىلدى. بولۇپمۇ «جەڭچى ئاكامغا» ناملىق شېئىرى ئۇنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كېتىۋاتقان قوراللىق ئىنقىلابقا قاتنىشىش ئارزۇسى، تەلىپى ۋە قىزغىن ئىرادىسىنى روشەن ئىپادىلىدى.

شېئىرىيەت گۈلزارىغا ئات سېلىپ كىرىپ كەلگەن شائىر ئۇچۇن ئۆز تالانتىنى يېتىلدۈرۈشنىڭ ئوبدان پۇرسىتى تۇغۇلۇپ قېلىپ، 1948- يىلى يېڭى مەدەنىيەتنىڭ، ئەدەبىياتنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان مەركەزلىرىدىن بولغان غۇلجا شەھىرىگە يۆتكىلىپ كەلدى، بۇ يەردە نەشىر قىلىنىپ ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىۋاتقان «ئالغا» گېزىتى تەھرىر بۆلۈمىدە ئىشلىدى. ئۇ جايىنىڭ سىياسىي ھاۋاسى قويۇق، ئۆگىنىش روھى يۇقىرى بولۇپ، تېيىپچان بۇ مۇھىت ئىچىدە ئىنقىلابنىڭ كۆپلىگەن نەزەرىيىلىرىنى، سەۋەبلىرىنى چۈشەندى، ماركسىزم-لېنىنزمنىڭ ئىلمىي قاراشلىرى ۋە قائىدە-داۋالىلىرىنى، تەلىماتلىرىنى قېتىرقىنىپ ئۆگەندى. شۇنىڭدەك زۇنۇن قادىرى قاتارلىق پېشقەدەم يازغۇچىلارنىڭ كۆچلۈك ياردىمى، قوللىشىغا ئېرىشتى. خەلقنىڭ ئارزۇ-ئارمانى، شائىرنىڭ جەڭگىۋار ئىرادىسى ئىپادىلەنگەن «كۆرەش»، «ۋىسال ئۇممىدى»، «لېنىن ئۆلمىدى»، «جانان ئۇچۇن»، «ئىشەنچ»، «شېرىن ئارزۇلار» قاتارلىق شېئىرلىرى مۇشۇ مەزگىلدە ئېلان قىلىنىپ، كىتابخانلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى.

1949- يىلى شائىر ئۇزاقتىن بۇيان تەشنا بولۇپ كەلگەن قۇتلۇق تاڭنىڭ ئىللىق مېھرىگە چۆمدى. شۇ يىلى يېزىلغان «كۆن چىقىشىنىڭ تېڭى ئاتتى» ناملىق لىرىك شېئىرىدا شائىرنىڭ ئاشۇ پەيتتىكى قەلبىگە سىغمايۋاتقان چەكسىز شادلىقى، خۇشاللىقى ئەكس ئەتتى.

ئازادلىقتىن كېيىن تېيىپچان ئېلىيوۋ ئۇرۇمچىگە يۆتكەلگەندىن كېيىن، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت ئىقتىدارىنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ئۆزىگە ئىجادىي ۋەزىپىلەرنى بېكىتىپ، ئۇنى ئىزچىل ئورۇنلاشقا كىرىشتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ئۆزىگە ئىجادىي ۋەزىپىلەرنى بېكىتىپ، ئۇنى ئىزچىل ئورۇنلاشقا كىرىشتى.

كىلىپ كېلىپ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدە ئىشلىدى. 1956-يىلى جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىگە ئەزا بولىدى، 1961-يىلىدىن ئېتىبارەن كەسپىي يازغۇچىلىققا ئاجرىتىلىدى. شۇنىڭ دىن كېيىن ئۇ ھەرخىل ئەدەبىيات ـ سەنئەت پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىش ئۈچۈن ئىچكرى ئۆلكىلەرگە بېرىپ، مەملىكىتىمىزنىڭ كۆپلىگەن ئاتاقلىق يازغۇچى، شائىرلىرى بىلەن دوستلۇق مۇناسىۋىتى ئورنىتىپ، ئۇلارنىڭ باي ۋە مول ئەدەبىي بىلىمى، تەجرىبە ـ ساۋاقلىرىنى كەمتەرلىك بىلەن ئۆگەندى. ئەي چىڭ، لى جى، گوشياۋچۇەن، بەيخۇا قاتارلىقلار ئۇنىڭ يېقىن ئۇلىپەتلىرى بولۇپ قالدى. ئىجادىيەت تەجرىبىسىگە باي بۇ شائىرلار تېيىپىجانىنى كۆپلىگەن ئەمەلىي تەجرىبىلىرى بىلەن تەمىنلەپ، ئۇنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە قىزغىن ياردەم ۋە مەدەت بەردى.

تېيىپىجان ئېلىيوۋ شېئىرىي ئىجادىيەتنى ئاساس قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىن ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ، ئالمۇتىدىكى «قازاق ئىلى» نەشرىياتى تەرىپىدىن «شەرق ناخشىسى»، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى ۋە شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن «تىنچلىق ناخشىلىرى»، «تۇغمەس ناخشا»، «ۋەتىنىمنى كۆيلەيمەن»، «زەپمۇ چىرايلىق كەلدى باھار»، «باھار ئىلھامى»، «تۆھمەت قۇربانىسى» قاتارلىق داستانلار ۋە شېئىرلار توپلاملىرى نەشر قىلىنىپ كەڭ جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتى، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى بىر-نەچچە قېتىم مەملىكەت ۋە ئاپتونوم رايونلىمىز بويىچە مۇنەۋۋەر ئەسەر بولۇپ باھالاندى. 1956-يىلى «تىنچلىق ناخشىسى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى ۋە 1982-يىلى «تېيىپىجان شېئىرلىرىدىن تاللانما» خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىندى. خېلى كۆپ شېئىرلىرى ئېلىمىزدىكى باشقا قېرىنداش مىللەتلەر تىل-

لىرنغا تەرجىمە قىلىنىپ بېسىلدى. بىر قىسىم شېئىرلىرى فرانسۇز، تۈرك، ئېنگلىز تىللىرىدا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئايرىم جۇمھۇرىيەتلىرىدىكى بىر قانچە مىللەتلەر تىللىرىدا چەت ئەللەردە ئېلان قىلىندى. بەزى چەت ئەل گېزىتلىرى ئۇنىڭ ئىجادىيىتىت ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى. ئۇ 1985- يىلى يۇگوسلاۋىيە، تۈركىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىكى ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىپ، ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنى دۇنيا خەلقىغە ناماياڭ قىلدى.

تېيىپجان ئېلىيوۋ ئۇيغۇر مىللىي شېئىرىيىتىنىڭ ھەر قايسى تارماقلىرىغا بۆسۈپ كىرىپ، ئۆز شېئىر ئىجادىيىتىدە مول نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى، شۇنىڭدەك كۆمۈلۈپ قالغان بەزى شەكىللەرنىڭ خەلق بىلەن قايتا يۈز كۆرۈشۈپ ئۆز رولىنى جارى قىلىشى، ئەركىن راۋاجلىنىشى جەھەتتە تىرىشچانلىق كۆرسەتتى بولۇپمۇ ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرىيىتىدە ئەنئەنە بولۇپ كېلىۋاتقان ئاروز ۋەزىنىنىڭ خىلمۇخىل بەھرىلىرىدە شېئىر، نەزمىلەر يېزىپ، ئەمەلىيەت ئۆتكۈزۈپ، مىللىي شېئىرىيىتىمىز تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەر قوشتى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى پىكىرىنىڭ يېڭى ھەم ئىجادىيلىقى، ھېسسىياتىنىڭ چىن ھەم قاينىاقلىقى، بەدىئىي تەسەۋۋۇرىنىڭ بايلىقى، تىلىنىڭ ئاممىباب، راۋان، يۇمۇرلۇق، ئويناق، پىششىق ھەم ئوبرازلىقلىقى، تۇرمۇش پۇرىقى ھەم مىللىي ئالاھىدىلىكىنىڭ قويۇقلۇقى بىلەن كىتابخانلارغا كۈچلۈك ئىستېتىك زوق بېغىشلايدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ يۇكسەك ئىدىيىۋى مەزمۇن ۋە بەدىئىي ماھارەت بىلەن ئىجاد قىلىنغان شېئىرلىرى پۈتۈن مەملىكىتىمىز ئەدەبىيات گۈلزارىغا يېنە بىر رەڭدار ۋە خۇش پۇراق گۈلنى تەقدىم قىلىدى. مەملىكىتىمىزنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ پارلاق مەنزىرىسى ھەرمىللەت ئەدەبىياتى - سەنئەتچىلىرىدىن دۇنيا ئەدەبىياتى

ئورمانلىقىدىن ئەڭ ياخشى بەدىئىي ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنى ئىزلەپ تىپىپ، جۈڭگوچە ئىستىل يارىتىش، جۈڭگو غۇرۇرىدىكى ئەسەرلەرنى يارىتىشقا چاقىرماقتا. ئۆزىگە نىسبەتەن تەلەپچان ۋە تىرىشچان شائىر تىپىپچان ئېلىيۇز دەۋر ئوتتۇرىغا ئاتقان بۇ يۈكسەك تەلەپنىڭ ئەھمىيىتىدىن چىقىش ئۇچۇن، شېئىرىيەتتە تېخىمۇ قىيىن ئۆتكەللەرگە ھۇجۇم قىلىپ، مىسلىسىز كۆركەم چوققىلارغا قاراپ ئۆرلىمەكتە.

تېيىپچان ئېلىيۇڭ شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

جەڭچى ئاكامغا

بىللە بارماق بولغىنىمدا سەن بىلەن،
كومىسىيە كەچمىك دېدى يېشىمنى.
ئۆسكەن بولسام بويۇم يەنە بىر غېرىچ
كۆرسىتەتتىم فرونتلاردا كۈچۈمنى.

بىلەلمىدىم كومىسىيە دېگەنلەر
ئىرادىنى تۆلچەمدىكىن ياش بىلەن.
ئالغان بولسا كەچمىك دېمەي يېشىمنى،
ئېلىشاتتىم دۈشمەن دېگەن نەس بىلەن.

ئاڭلا ئاكا، بۇ يىل تۆستى بويۇممۇ،
ھېچ گۇمانسىز ئەسكەرلىككە يارايمەن.
پات ئارىدا بېرىپ سېپىمىك قېشىڭغا،
دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىمەن، ھارمايمەن.

1945- يىل، قورغاس.

قىش كەتتى

تەلەتىدىن قار ياغقان،
ئايىغىغا مۇز تاققان،

پۇركەپ سوغۇق دېمىنى،
خۇددى چايانەك چاقىقان —
شەپقىتى يوق سەپرا قىش
سېرىپ يازنىڭ ئىسىنى
قاچتى ئەمدى دېڭگاكلاپ،
تۆكۈپ سوغۇق يېشىنى.
قېرىپ قالدى ئاۋاق قىش،
تېنىدە يوق قۇۋۋىتى،
ئۇچتى باھار شامىلى،
ئەمدى يازنىڭ نۆۋىتى.
«قىشنىڭ كەينى ياز» دېگەن
كونىلاردا ماقال بار.
ئالدىرىمايلى سەيلىگە
ئالدىمىزدا دوقال بار.

1947-، يىلى، قورغاس.

كۆكلەم جىلۋىسى

گۈر - گۈر ئۇچقان كۆكلەم شامىلى
تەبىئەتنى ئويغىتىپ،
جىلۋە قىلىپ يەنە كەلدىڭلار،
يېشىللىققا كۆمۈپ جاننى،
غۇرۇرلۇققا ئۇراپ جاھاننى،
ھەيدەپتىپ قىش - زىمىستانىنى،
سىرلىق دۇنياغا قۇچاق يايدىڭلار.
كۆكلەم شامىلى — بەخىياش پاماللار،
ئۇچقىنىڭلارنى كۆرۈپ

ئۇيقۇنى بۇزۇپ،
بېزىلىشكە كۆز ئاچتى—
ئېدىرلار،
تاغلار،
سەھرا-جاڭگاللار.
شاۋقۇنلۇق ئۆركەش سۇلارنى
باغرىدا ئۇزدۇردى
ئۆستەڭلەر، سايلار.
ھەي كۆكلەم شامىلى!
كۆمدۈڭلار تەبىئەتنى
زەپ ئىللىق پۇراقلارغا.
سىلەرنى ئەگىشىپ كەلگەن نەغمىچى—
باھار قۇشلىرى،
چوخ ئۇرۇپ سايرايدۇ،
قونۇپ زىلۋا شاخلارغا.
ئەمگەك قاينىتىپ ئېتىزدا دېھقان
ناخشا ئېيتقاندا
كېتىدۇ،
ھە،
قانداق ئۇزاقلارغا.
مۇنداق ناخشىلار
پاھ!...
زەپمۇ يېقىملىق
ئاڭلىنىدۇ قۇلاقلارغا.
كۆكلەم جىلۋىسى،
ئەگەشتۇرۇپ باھار-يازنى،
جارانلاتىپ نەغمە-سازنى،

ئۆز مۆسىمىڭلارغا
بىر پەسىل نۆۋەت ئالدىڭلار.
ھەممە جاننى تەۋرىنىشكە
سىگنال چالدىڭلار.
ئاھ، شېرىن چاغلار،
زەپمۇ ھەيۋەتقۇ سىلەر!
.....
بىراق ئىشەنچسىز سىلەر،
ئالتە كۈنلۈك مۆسىمىڭلارغا
تاغدەك كۆرەڭلەپ،
قاقاقلاپ كۈلۈپ،
شۇنچە نۇرغۇن داۋراڭ سالدىڭلار.
ياق، مەن سىلەرنى زاڭلىق قىلمىدىم،
سىلەر تەبىئەتتە
ھەر پەسل ئۆچۈن بىر تاڭ.
.....
بىراق، دەيمەن،
سىلەر مېنىڭ كۆڭلۈمگە
تولۇق ئارام بولالمايسىلەر.
مېڭ ناخشا ئېيتىپ،
نەغمە قىلىپمۇ،
مېنىڭ بەختىمنى ئاچالمايسىلەر.
ھەر پەسلى ئۆچۈن بىر تاڭ بىلەن
ھېچكىمنى رازى قىلالمايسىلەر...
ئىنسانىيەتنىڭ سائادەت تېگى —
مېنىڭ مۇرادىم...
ئاھ...

يېتىشكەندە ئاشۇ تاڭغا مەن،
مېنىڭ خۇشال ناخشامنى،
ئاندىن راسا ئاڭلايسىلەر!

1948- يىل، مارت.

تاڭمۇ يېقىن

ئايلار، يىللار، ھەتتا ئەسىرلەر،
ئۆتۈپ كۆزدىن بولىدۇ غايىپ.
بەزى ئەسىرلەر كۈلۈپ ئۆتۈپتۇ،
بەزىلىرى رەنجىشىپ كايىپ.
ھاياتلىقتا ئېزىش ـ ئېزىلىش
تارىخنىڭ ئۆلمەس قانۇنى ئەمەس.
قېرى دۇنيا مۇكچىيىپ قالدى،
ئۇزاقلارغا بارالمايدۇ، بەس...
كۆرەش، تەۋرەش ھاياتلىققا خاس
ئۇ تەڭلىككە بېرىدۇ نۆۋەت،
ئەرك ئىزلەپ قاينىغان ھايات،
كۆرەش بىلەن تاپىدۇ قۇۋۋەت.
مەزلۇملارنىڭ ئۇرۇرالىرىدىن
يورۇماقتا ئەرك تاڭلىرى.
تاڭنى ئارتقا قايتۇرالمايدۇ،
قارا زۇلمەت بۇلۇت ـ چاڭلىرى.

1949- يىل، فېۋرال.

مۇھاكىمە سوئاللىرى

1. 40- يىللاردىكى سىياسىي ۋەزىيەت قانداق ئىدى؟
2. ئۇچ ۋىلايەتتىكى ئەدەبىيات - سەنئەت نېمە ئۈچۈن راۋاجلىنالىدى؟
3. نېمە ئۈچۈن زۇنۇن قادىرنى ئۇيغۇر رېئالىستىك پروزىسىنىڭ ئاساسىنى سالغان، دەيمىز؟
4. «مۇئەللىمنىڭ خېتى» ناملىق ھېكايىنى تەھلىل قىلىڭ.
5. «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق ھېكايىنى تەھلىل قىلىڭ.
6. ئۇچ ۋىلايەتتىكى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە يازغۇچى، شائىرلار كىملەر؟ ئۇلار قانداق ئەسەرلەرنى يازدى؟

VII باب

گومىنداڭ هۆكۈمرانلىق قىلغان رايونلاردىكى ئەدەبىيات

زۇلۇم، تەڭسىزلىك هۆكۈم سۈرگەن ماكاندا، تەڭسىزلىك ۋە خورلىنىشقا قارشى كۆتۈرۈلۈش بولماي قالمايدۇ. بۇ هەر قانداق جەمئىيەتنىڭ ۋە پۈتكۈل ئىجتىمائىي هاياتنىڭ ئۇزۇن-گەرمەس قانۇنىيىتى. شىنجاڭدىمۇ هەر مىللەت ئەمگەكچى خەلق، ئۇلۇغ، شەرەپلىك جۇڭگو كومپارتىيىسى رەهبەرلىكىدە تولۇق ئازادلىققا ئېرىشكەنگە قەدەر جاللات شېڭ شىسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، يەرلىك فېئودال مۇستەبىت كۈچلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، روهىي ۋە جىسمانىي جەهەتتىكى ئېغىر بېسىمىغا ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشىغا قارشى كۈرەش قىلدى.

1944 - يىلى 9 - ئايدا ئىلى ۋىلايىتىنىڭ گۇزەل تەبىئىي مانشان تاغلىرى ئارىسىغا جايلاشقان نىلقا ناهىيىسىدىن كۆتۈرۈلگەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىمۇ، ئەينى ۋاقىتتا شېڭ شىسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ، يەرلىك فېئودال مۇستەبىتلەرنىڭ قاتتىق زۇلمى، تەڭسىزلىكى ۋە كەمسىتىشىگە قارشى قوزغالغاندى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ ئىنقىلاب ئاز ۋاقىت ئىچىدىلا ئۇچ ۋىلايەت دائىرىسىدىكى هەر مىللەت ئىزىدىلگۈچى خەلقلەرنىڭ بىردەك قوللىشى ئارقىسىدا تولۇق غەلىبىگە ئېرىشكەندىن باشقا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى هۆكۈمرانلىقىدا تۇرۇۋاتقان قومۇل، ئۇرۇمچى، قاراشەهەر، ئاقسۇ، قەشقەر، يەنە

كەن ۋە خوتەنلەر ۋىلايەتلىرىگىمۇ چۈشتۇر تەسىر قىلدى ۋە ئۇ يەرلەردىكى زۇلۇمغا ئۇچرىغان ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قولـ لىشى ۋە ھەربىرىكە تكە كىلىپ قوزغىلىشىغا سەۋەبچى بولدى.

بىز يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، گومىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى، بىتىم تۈزۈلگەندىن كېيىنكى شىنجاڭ ئۆلكىسى بىرلەشمە ھۆكۈمەتىنىڭ رەئىسى جاڭ جىجۇڭ ئەپەندىنىڭ شىنجاڭ خەلقىغە قىلغان مۇراجىئەتنامىسىدە ئېيتىلغان: شىنـ جاڭ خەلقىنى ئازاب ـ ئوقۇبەتتىن قۇتقۇزۇپ تىنچ، ئىتتىپاق، بەختىيار تۇرمۇشقا ئىگە قىلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى بايان قىلىنغان سۆز ھەم ۋەدىلەر، پۈتۈن خەلقىمىزنى ناھايىتى زور ئۈمىدۋارلىق ھېسسىياتىغا چۆمدۈرگەنىدى. ئەمما 1946ـيىلى گومىنداڭ مەركىزى «خەلق قۇرۇلتىيى» چاقىرىپ، گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيىمىزنىڭ ھەمكارلىق كېلىشىمىنى بىكار قىلىپ، كوممۇنىستىك پارتىيىمىزگە، خەلق ئازادلىق ئارمىيىمىزگە قارشى ئۇرۇش قوزغىدى. ئازاد رايونلارغا غالـ جىرلىق بىلەن ھۇجۇم قوزغىدى. ئۇنىڭغا ماسلاشقان ھالدا شىنجاڭدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرىمۇ ھەر خىل رەزىل ۋاسىتىلەرنى ئىشقا سېلىپ، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي كۈچلىرى بىلەن تۈزگەن تىنچلىق كېلىشىمىنى ئالدى بىلەن بۇزدى. 1946 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئۈرۈمچى تەرەپ جىددىي سۆھبەت ئارقىلىق تۈزگەن ۋە ئىمزالىغان 11 ماددىلىق تىنچـ لىق كېلىشىمىدە: «ئۆلكىدىن تارتىپ ئاساسىي قاتلامغىچە سايـ لام ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق خەلق ئۆز كۆڭلىدە ياخشى كۆرگەن كىشىلەرنى سايلاپ چىقىش ھوقۇقىغا ئىگە. خەلق سۆز، مەتـ بۇئات، يىغىلىش، نامايىش قىلىش ۋە باشقا ئەركىنلىكلەردىن

بەھرىمەن بولىدۇ»، «ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ئۆزىگە دائىر جايـ
لاردا ھەر مىللەتتىن تەركىب تاپقان قوراللىق قىسىملىرىنى
ساقلايدۇ، قالغان ۋىلايەتتە دېموكراتىك ئەركىن سايلام يۈر-
گۈزۈلىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش ماددىلار بەلگىلەنگەن بولسىمۇ،
لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى ئۇنىڭغا خىلاپلىق
قىلدى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي كۈچلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى
قايتىپ كېتىشكە مەجبۇرلىدى. خەلق ئاممىسى 11 بىتىمنى
ھەقىقىي ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھەقانىي تەلەپلەرنى ئوت-
تۇرىغا قويسا، ئۇنىڭغا قۇلاق سېلىشنىڭ ئورنىغا ھەرخىل قەبىھ
ۋاسىتىلەر ئارقىلىق تەھدىت سېلىپ، ئۇچ ئالىدى. 1947 -
يىلى 7 - ئاينىڭ باشلىرىدا، چىدىغۇچىلىكى قالمىغان تۈرپان،
پىچان، توخسۇن قاتارلىق جايلاردىكى خەلق گومىنداڭغا قار-
شى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈردى. بۇ كەسكىن قوراللىق قوز-
غىلاڭ دۈشمەنلەرنى ئالاقزادە قىلىۋەتتى. ئۇرۇمچىدىكى گومىن-
داڭ ئەمەلدارلىرى بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، دەرھال
ئەسكەر ئەۋەتىپ تۈرپان، پىچان، توخسۇن قاتارلىق جايلاردا
پارتىلىغان دېھقانلار قوزغىلىڭىنى دەھشەتلىك تۈردە باستۇردى.
تېررورلۇق يەنە ئەۋج ئېلىپ، ھەر مىللەت، ھەر ساھە زاتلىرى
ۋە زىيالىيلىرى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە زىيانكەشلىككە
ئۇچرىدى. جەمئىيەتنىڭ نورمال ئەخلاقى بۇزۇلدى. جەمئىيەتتە
خىيانەتكارلىق، تۆھمەتخورلۇق، ھەسەتخورلۇق، ئىشەنمەسلىك،
سۇخەنچىلىك بازار تاپتى. ئادالەت، ھەققانىيەت، راستچىللىقنى
تەشەببۇس قىلىش جىنايەت ھېسابلاندى. شىنجاڭنىڭ پۈتۈن
يېزا، شەھەرلىرى چېقىمچى، ئىشپىيون، جاسۇسلار بىلەن تولـ
دى. ئۇلار قوراللىق قارشىلىقنى ھەسسىلەپ كۈچەيتىشتىن
تاشقىرى، تەشۋىقات، تەرغىبات، ئەدەبىيات - سەنئەت، مەدەنىي
كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىدىن پايدىلىنىپ، ئەكسىيەتچىل

سىياسەت، رەزىل تۈزۈمنى ھىمايە قىلىشقا ۋە شۇ يول بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ھالاكەتكە قاراپ ماڭغانلىقىنى يوشۇرۇش، قىسقىرىپ كېتىۋاتقان ئۆمرىنى ئۇزارتىش ئۈچۈن، بۇرژۇئا ئىدىيىسى ۋە فېئودالىق، دىنىي خۇراپاتلىقنى ھەدەپ بازارغا سېلىپ، خەلقنى بەخۇتلاشتۇرۇشقا كىرىشتى. «شىنجاڭ گېزىتى» قاتارلىق گېزىت - ژۇرناللاردا بۇرژۇئا شەھۋانە تۇرمۇشنى تەشۋىق قىلىش، ئۇنى مەدھىيەلەش كەيپىياتى يامراپ كەتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، مىللىي، دىنىي ۋە ئىرقىي مۇناسىۋەتلەردىن، شۇنىڭدەك جەمئىيەت ياشلىرىنىڭ كۆچىدىن پايدىلىنىپ، ھەرخىل نامىدىكى گۇرۇھ، ئۆمەكلەرنى تەشكىللەپ، شىنجاڭدا كۆتۈرۈلگەن ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازادلىق، ھۆرلۈك، مىللىي باراۋەرلىك ئۈچۈن بولغان ئىنقىلابىغا قارشى سۈيىقەست، ھىيلە - مىكىر، ئالدامچىلىق، ساختىپەزلىك بىلەن شۇغۇللاندى. بولۇپمۇ 1945 - يىلىدىن 1949 - يىلىغىچە ئىنقىلاب رەھبەرلىكىنىڭ مۇرەككەپ بولۇشى، سىنىپىي كۈرەش ۋەزىيىتىنىڭ ئومۇميۈزلۈك كەسكىن ئۆزگىرىشى بىلەن دۈشمەنلىك قانلىق باستۇرۇشى، مىللىي كەمسىتىشى، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ ئىدىيىسىگە قاتتىق تەسىر كۆرسىتىپ، ئوخشاش بولمىغان ئىجتىمائىي پىكىر ئېقىمى، ئەدەبىيات - سەنئەت پىكىر ئېقىملىرىنىڭ رىقابىتىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇ قاينامدا بەزىلەر ئۆمىدسىزلەندى، بەزىلەر قاتتىق غەزەپكە كېلىپ، ئۆچ ئېلىشقا جاننى تىكتى. بەزى يازغۇچى، شائىرلىرىمىز بىر چوڭ بۇرۇلۇش باسقۇچىغا يېتىپ كېلىپ، پارچىلىنىشقا، بۆلۈنۈشكە قاراپ يۈزلەندى. مانا شۇنىڭ بىلەن تاڭ ئالدىدىكى زۇلمەتلىك ئىچىدە تۇرغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ھەرخىل ئېقىم ۋە گۇرۇھلار، پىكىر ۋە خاھىشلار ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى ئەمدى ئېقىملار ۋە مۇرەككەپ پىكىر، كۆز قاراشلارنىڭ كەسكىن

بەس - مۇنازىرىسى، ئۆتكۈر زىددىيەت توقۇنۇشى، جەددىي كۈرەشلىرى ئىچىدە راۋاجلىنىپ ئۆزىنىڭ ئىنقىلابىي مەزمۇنىنى تېخىمۇ بېيىتتى، يېڭى دېموكراتىك خاھىشنى ۋە جەڭگىۋارلىقىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى. ئاشۇ يىللار ئىچىدە نەشىر قىلىنغان گېزىت - ژۇرنال، ئەدەبىي مەجمۇئەلەرنىڭ سەھىپىسىگە نەزەر سالساق، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى بىلەن ئۆتكەن بۇ تارىخىي مۇساپىنى ئېنىق كۆرۈۋالالايمىز. بۇ گېزىت - ژۇرنال-لارنىڭ بىر قىسمى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدا بولۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ سىياسەت، پەرمانلىرىنى تەشۋىق قىلسا، يەنە بىر قىسمى بەزى جامائەت تەشكىلاتلىرى ۋە گۇرۇھلار تەرىپىدىن چىقىرىلىپ، ئۇلارنىڭ سىياسىي مۇددىئاسى، ئىدىيىسى ۋە پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى، تەشۋىق قىلدى. بۇنىڭ تېپىك مىسالى سۈپىتىدە «شىنجاڭ گېزىتى»، «ئالتاي نەشرىياتى»① تەرىكە-

---

① «ئالتاي نەشرىياتى» نى قۇرغۇچى ئاساسىي شەخسلەر تۆۋەندىكىلەر: ئەيسا بەگ — قەشقەر يېڭىسارلىق؛ كىچىكىدە خەنزۇچە ئوقۇغان. ئوقۇشنى تۈگىتىپ، يېڭىسار ناھىيىلىك ھۆكۈمىتىدە تەرجىمان بولغان. يېڭىسارنىڭ ئامبىلى چىن دېلى جۇڭگونىڭ ئەنجان ۋە تاشكەنتتە تۇرۇشلۇق كونسۇلى قىلىپ تەيىنلەنگەندە، ئەيسا بەگ ئۇنىڭ بىلەن بىللە چىقىپ تەرجىمانلىق قىلغان. 1931 - يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كېلىدۇ ۋە ئەنجىگە بېرىپ گومىنداڭ پالاتا ئەزاسى بولغان. 1937 - يىلى ئەنجىنىڭ ھۆكۈمىتى ئەيسا بەگنى 19 ئىسلام دۆلىتىنى زىيارەت قىلىدىغان ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قىلىپ تەيىنلەيدۇ. ئۇ ئىنگىلىزگە بېرىپ، شىنجاڭدىن چىققان مەسئۇلىنى، ئافغانىستانغا بېرىپ مەسئۇلىيەتنى ئۈچىرىتىپ، ئۇلارنى ۋەتەنگە قايتىشقا دەۋەت قىلىدۇ. ئەيسا بەگ 1945 - يىلى گومىنداڭ غەربىي شىمال مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى جاڭ جىڭشىنىڭ تەكلىپى بىلەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئىتى بولغان، 1946 - يىلى «ئالتاي نەشرىياتى ئىدارىسى» نى قۇرۇپ، نەشرىياتنىڭ مۇدىرى بولغان. 1946 - يىلى 8 - ئايدا ئۈچ مەسلەكچى ياشلارنىڭ لوشەندە ئېچىلغان يىغىنىغا ۋە 1946 - يىلىنىڭ ئاخىرى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان. 1947 - يىلى ئۇلكىلىك ھۆ-كۈمەتنىڭ باش كاتىپى بولغان. ئۇ مىللەتچىلىك ۋە پانتۇركىتلىكنى كۈچلۈك تۇرتە-تەشۋىق قىلغۇچىلاردىن بولۇپ، 1949 - يىلى 9 - ئايدا، شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن

بىده تەسىس قىلىنغانىدى. «ئەرك»، «يالقۇن» گېزىتلىرىنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ.

«1944 - يىلى 10 - ئايدا شېك شىسەي ئورنىنى بوشتىپ چۆچەكنى كەتتى. بۇ چاغدا «شىنجاڭ گېزىتى» گومىنداڭ ئەكسىل

ئازاد بولۇش ھارپىسىدا ھىندىستانغا قېچىپ چىقىپ كەتكەن.

مەسئۇت سەبرى، غۇلجىلىق، ئۇيغۇر، 30 - يىللارنىڭ بېشىدا، بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ تۈركىيىگە چىقىپ كەتكەن. ئۇ يەردە تىل - ئەدەبىيات، تارىخ ۋە تېببىي ئىلىملىرىنى ئۆگەنگەن ۋە تەتقىق قىلىش بىلەن شۇغۇللانغان، 1937 - يىلى ئەيسانىڭ تەكلىپى بىلەن چۆچەكنى قايتىپ كېلىپ، گومىنداڭ بالاتاسىغا ئەزا بولغان. 1945 - يىلى ئۈرۈمچىگە كېلىپ، شىنجاڭ تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ۋە 1946 - يىلى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزاسى بولغان. 1947 - يىلىنىڭ بېشىدىن 1948 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە سابىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى بولغان، ئازادلىقتىن كېيىن ئۈرۈمدە ئۆلگەن.

مەمتىمىن ھەزرەت، خوتەنلىك، ئۇيغۇر، 1933 - يىلى ئىنىسى شامەنسۇر بىلەن بىرلىكتە خوتەندە قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن، 1934 - يىلى ماجۇڭيىڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۈرۈشۈپ، ئىنىسى شامەنسۇر ئۆلۈپ، ئۆزى ھىندىستانغا قېچىپ چىقىپ كەتكەن. كېيىن چۆچەكنى قايتىپ كەلگەن. 1945 - يىلىنىڭ ئاخىرى شىنجاڭنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئىتى بولغان. ئۇ تارىخ، جۇغراپىيە، تىل - ئەدەبىيات تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان ۋە «ئۇرۇك تارىخى»، «ئىسوتتۇرا ئاسىيا تارىخى» قاتارلىق كىتابلارنى يازغان. «ئالتاي ئەشرىياتى» دا باش مۇھەررىر بولغان ھەمدە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەمىرات نازارىتىنىڭ نازىرى بولغان. 1949 - يىلى 9 - ئايدا ئۆلكىمىز ئازاد بولۇش ھارپىسىدا، ھىندىستانغا قېچىپ چىقىپ كەتكەن.

قۇربان قودداي، خوتەن كىرىيىدىن بولۇپ، كىچىك چاغلىرىدىلا چەت ئەلگە چىقىپ، ھىندىستان ۋە ئەرەب ئەللىرىدە سەرگەردان بولۇپ يۈرۈپ، ئاخىرى تۈركىيىگە بېرىپ ئولۇغان. تۈركىيىدە مەلۇم ئۇنىۋېرسىتېتنى ئوقۇغىچە، 1946 - يىلى قايتىپ كەلگەن. ئۇ، تىلشۇناسلىق ئىلمىگە بېرىلىپ، ئەرەب ۋە ئوردۇ تىللىرىنى پىششىق ئىگىلىگەن. «ئالتاي ئەشرىياتى» تەھرىر بۆلۈمىدە ئىشلىگەن. ئۇ چەت ئەلدىن كېلىشى بىلەنلا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا زەربە بېرىش تەشەببۇسىنى تەكىتلىگەن. 1948 - يىلى «يالقۇن» گېزىتىنى ئەشىر قىلغان. ھۆكۈمەت 1949 - يىلى بۇ گېزىتنى يا پتۇرۇۋەتسە «ئۇچقۇن» گېزىتىنى چىقارغان. ئۆلكىمىز ئازاد بولۇش ھارپىسىدا — 1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 23 - كۈنى جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدا قولغا ئېلىنىپ، تۈرمىگە قامالغان ۋە كېيىن خەلق دىكتاتۇرىسى ئەرىپىدىن باستۇرۇلغان.

يەتچى دائىرىلىرىنىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلدى»①؛ «ئەرك» گېزىتى ئۇيغۇرچە «ئالتاي نەشرىياتى» دا 1947 - يىلدىن باشلاپ ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان. 1949 - يىلى شىنجاڭ ئازاد بولۇش ھارپىسىدا نەشردىن توختىغان، مەسئۇلى ئەيسا تەشۋىقات مەزمۇنى پانتۇركىزمنى ئاساس قىلغان بولۇپ، شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنقىلابىي كۈرىشىگە قارىتا توسقۇنلۇق ۋە بۆلگۈنچىلىك تەشۋىقاتى يۈرگۈزدى»②؛ «1948 - يىلى قۇربان قۇداي «يالقۇن» گېزىتىنى نەشر قىلدى. ئۇزى مۇھەررىر ئىدى. قىسقا ۋاقىت ئىچىدە بىر دانە باسما ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، بىرقانچە ئىشچى يالداپ، ھەپتىدە ئىككى سان گېزىت چىقاردى. ئۇنىڭ ئاساسىي ماقالىلىرى مىللەتچىلىكنى تەشۋىق قىلاتتى. سوۋېتكە، ئۇچ ۋىلايەتكە ئوچۇقتىن - ئوچۇق قارشى تۇراتتى. سۆز - جۈملىلىرى ئىنتايىن قوپال ئىدى»③. بۇنىڭغا قارشى ھالدا گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق ئاستىدىكى رايونلاردا ياشاۋاتقان ئىلغار ئىدىيىلىك ۋەتەنپەرۋەر ۋە مىللەتپەرۋەر يازغۇچى، شائىرلار، سەنئەتكارلار، ئەدىبلەر روشەن يېڭى دېموكراتىك كۆز قاراشتا بولۇپ، ئۇلار «ئۆزى دۈشمەن تەرەپتە تۇرسىمۇ، كۆڭلى ئۆز تەرەپتە» بولۇشتەك ھالەت شەكىللەندۈردى. ئۇلارنىڭ قەلبى ئاللىبۇرۇنلا جۇڭگو

---

①② ئەركىن ھوشۇر: ئازادلىققىن بۇرۇن شىنجاڭدا تارقىتىلغان گېزىت - ژۇرنالار»، «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» (15 - سان) شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1985 - يىل.

③ خېۋدر تۆمۇر: «ئالتاي نەشرىياتى» ۋە باشقا ئىشلار توغرىسىدا ئەسلىمە»، «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» (11 - سان)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 - يىل نەشرى.

ئىنقىلابىنىڭ مەركىزى يەنىگە، شىنجاڭ ئازادلىق ئىنقىلابى شىددەت بىلەن كېلىۋاتقان ئوچ ۋىلايەتكە تەلپۈنەتتى. ئۇ تەرەپتىكى غەلىبە خۇشخەۋەرلىرى، كىشى قەلبىنى لەرزىگە سالىدىغان قەھرىمانلىق پائالىيەتلەر يېزىلغان گېزىت - ژۇرناللار، تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى قولىدىن - قولغا، قۇلاقتىن - قۇلاقا، ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ، چاقماق تېزلىكىدە تاراپ، خەلقنىڭ غەلىبىگە، يېڭىشكە بولغان ئىشەنچىنى ئاشۇراتتى، كۆرەش ئىرادىسىنى كۈچەيتەتتى. شاد - خورام‌لىق، ئىلھام بەخش ئېتەتتى. بولۇپمۇ دەۋرىنىڭ سەزگۈر نېرۋىسى بولغان ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر، مەرىپەتپەرۋەر زىيالىيلار ئۆزلىرى ياشاۋاتقان رايوندا بۈگۈن تەبرىكلەش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلگەن زۇۋاتقانلارنىڭ ئەتە ماتەم هازىسى ئاچىدىغانلىقىغا كۆزى يەتمەپ تۇراتتى. چۈنكى بۇ چاغدا قاراڭغۇلۇقنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، يېڭىيېڭى ۋەزىيەت، يېڭى بىر دۇنيا ئىچىگە كىرىشنىڭ تامامەن مۇمكىنلىكى هەممىگە ئايان بولۇپ قالغانىدى. بۇ ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر گومىنداڭنىڭ ۋەهشىيلىك بىلەن يۈرگۈزگەن پاجىئەلىك زىيانكەشلىكىگە باش ئەگمىدى. تېز پۈكىمىدى ئالدامچىلىق، ساختا تەشۋىقاتلىرىغا هوشيارلىق بىلەن نەزەر تاشلاپ ئالدانمىدى. بەلكى خەۋپلىك، جەڭگىۋار ئورۇنلىرىدا مۇستەهكەم تۇرۇپ، قەيسەرلىك بىلەن كۈرەش قىلدى. داغدۇغىلىق قانات يايغان ئاممىۋى دېموكراتىيە هەرىكىتىنى قوللاش، خەلقنى ئازادلىق، هۆرلۈك، باراۋەرلىك ئۈچۈن كۈرەشكە رىغبەتلەندۈرۈش، تەربىيىلەش، قوزغىتىش، ئەكسىيەتچى هۆكۈمەتكە، زوراۋان ئەمەلدارلارغا قارشى ئۆتكۈزۈلگەن نامايىشلارغا، نارازىلىق بىلدۈرۈش يىغىنلىرىغا ئاكتىپ قاتنىشىش، يېتەكچىلىك قىلىش بىلەن خەلقنى ئىنقىلابىي ئۇرۇشقا تەشكىللەش قاتارلىق ئىنتايىن مۇشكۈل ۋەزىپىنى ئۆز ئۈستىگە

ئېلىپ، ئۇنى پىداكارلىق بىلەن ئورۇندىدى. ئۇلار گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ شىنجاڭدا مىللىي بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلىپ، مىللەتلەرنى ئېزىش سىياسىتىنى يۈرگۈزۈشتىكى جىنايى قىلمىشلىرىنى پاش قىلدى. ھەجۈدي يوللار بىلەن قامچىلىدى. ئېزىلگۈچى خەلقنىڭ دۈشمىنى ھەممە مىللەتنىڭ دۈشمىنى ئىكەنلىكى، ھەممە مىللەت چىڭ ئىتتىپاق بولۇپ، ئۈيۈشقاندىلا، غەلىبە قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى كۆرسەتتىپ بەردى. ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىن ئىبارەت ئۇچ ۋىلايەت بازىسىنىڭ ئىنقىلابىي تەدبىرى ۋە سىياسىي پروگرامىسى ھەم ھەر خىل قۇرۇلۇش ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان رايونلاردىكى خەلقلەرنىڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا بولغان خاتا چۈشەنچىسىنى ۋە ئۇقۇشماسلىق، چۈشەنمەسلىكلىرىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش، ئىددىيە ۋە تەشكىلىي جەھەتلەردە شىنجاڭنى ئازاد قىلىشنىڭ ھەر خىل تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ياخشى ئىشلەپ، ئازادلىق ئۇرۇشىغا يېقىنداش ماسلىشىش، ئاكتىپ تۈتكە بولۇش رولىنى ئويناندى. يازغۇچى، شائىرلار، سەنئەتچىلەر شىنجاڭنى خەلقنى ئازاد قىلىشتىن ئىبارەت شەرەپلىك ۋەزىپىنى بالىدۇرراق ئورۇنداش ئۈچۈن، يېڭى دېموكراتىك ھەرىكەتنىڭ ئالدىنقى قاتارىغا ئۆتۈپ، سىياسىي، ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتناشتى. كۆكرەك كېرىپ مەيدانغا چۈشۈپ، قەلەمنى قورال قىلىپ، كۆپلىگەن جەڭگىۋار ھەم نادىر ئەسەرلەرنى يېزىپ، ئارقا-ئارقىدىن ئېلان قىلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ھەل قىلغۇچ ھۇجۇم باشلىدى.

§1. ئىمىر ھۆسەيىن قازى

ئىمىر ھۆسەيىن قازى ھاجىم ھىجرىيە 1318 - (مىلادى 1900 -) يىلى 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەر شەھەر ئىچى قازانچى مەھەللىسىدە مەرىپەتپەرۋەر ئالىم قۇتلۇق ھاجىم (شەۋقى) ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. يەتتە ياشقا كەلگۈچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. ئاندىن كېيىن مەھەللىدىكى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان. 1914 - يىلى قەشقەر ھېيتىكا جامەسىدىكى مەدرىسكە ئوقۇشقا كىرىپ، ھەرخىل پەنلەر بويىچە مەخسۇس تەربىيە ئالغان.

1922 - يىلى ئائىلىسى بىلەن قەشقەر يېڭىشەھەر ئارا-باغ مەھەللىسىگە كۆچۈپ چىقىپ، ئۇ يەردىكى مەشھۇر مۇدەررىسلەردە 14 يىل ئىلىم تەھسىل قىلىپ، ئەرەب، پارس تىللىرىنى ئۆگىنىدۇ. 1933 - يىلى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسى مەھكىمە شەرئىگە قازى بولۇپ تەيىنلىنىدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، بىر ياقتىن، قازىلىق قىلىدۇ، يەنە بىر ياقتىن، دادىسى قۇتلۇق شەۋقىنىڭ گېزىتچىلىك پائالىيىتىگە يېقىندىن ھەمكارلىشىپ، «يېڭى ھايات» گېزىتىنى چىقىرىشقا ياردەملىشىدۇ. تىنچلىق، دېموكراتىيە توغرىسىدىكى ھەقانىي پىكىرلەردىن ئۆلگۈدەك قورققان شېڭ شىسەي ئەكسىيەتچىلىرى 1937 - يىلى ئىمىر ھۆسەيىن قازىنى دادىسى قۇتلۇق ھاجى بىلەن بىللىلا قولغا ئېلىپ، تۇرمىگە تاشلايدۇ. نەتىجىدە قۇتلۇق ھاجى تۇرمىدە ۋاپات بولىدۇ. خەلقنىڭ غەزەپ ساداسىدىن قورققان ئەكسىيەتچى دائىرىلەر ئىمىر ھۆسەيىن قازىنى تۇرمىدىن بوشىتىدۇ.

1946 - يىلى 6 - ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق بىتىم ئىمزالىنىپ، 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى شىنجاڭدا بىرلەشمە ھۆكۈمەت باشلىقلىرىدىن جاڭ جىجۇڭ، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق خەلقچىللىق، دېموكراتىيىنىڭ ئىزچىللىشىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن قەشقەرگە كەلگەندە، قەشقەر خەلقى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زورلۇق، زومبۇلۇقلىرىغا قاتتىق نارازىلىق بىلدۈرۈپ، زور كۆلەمدا نامايىش ئۆتكۈزدى. ئىمىر ھۆسۈيۈن قازىمۇ مۇشۇ قېتىمقى ھەرىكەتكە ئىنقىلابىي ئاممىنى بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ، جاڭ جىجۇڭنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمەتنىڭ ئىنقىلابىي زىيالىيلارغا سالغان زىيانكەشلىكى ئۈستىدىن شىكايەت قىلدۇ. ئۇز يېغىرىنىڭ ئېچىلىپ قالغىنىغا چىدىيالمىغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قەشقەرىدىكى ھەربىي مەمۇرىي ئەمەلدارلىرى جاڭ جىجۇڭ كېتىشى ھامان ئىمىر ھۆسۈيۈن قازىنىڭ مۆھۈرىنى تارتىۋېلىپ، قازىلىق مەنسىپىدىن مەھرۇم قىلدۇ ھەمدە بىتىم بۇزۇلۇش بىلەن ئىمىر ھۆسۈيۈن قازىنى «ئۇچ ۋىلايەت تەرەپدارلىرىغا يان باسقان» دېگەن باھانە بىلەن قولغا ئالدۇ. ئىمىر ھۆسۈيۈن قازى گومىنداڭ تۇرمىسىدە بىر يېرىم يىل ياتقاندىن كېيىن، تۇرمىدىن بوشىتىپ، تاكى 1952 - يىلىغىچە قازىخانىدا ئىشلەيدۇ. 1952 - يىلى ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ، قازىخانا ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ غەمخورلۇقىغا ئېرىشىدۇ.

ئىمىر ھۆسۈيۈن قازىنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى 1930 - يىللاردا باشلانغان. ئۇ ھەر خىل تېمىدا 200 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر يازغان. بۇ شېئىرلىرىدا مانجۇ ئىستىبداتلىرى، شېك شىسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قانلىق زۇلمىنى چوڭقۇر پاش قىلغان. فېئودال - پومېشچىكلارنىڭ، قازى، موللا

ئىشانلارنىڭ ئېكسپلاتاتسىيىسى، ئاچكۆزلۈكى، نەپسانىيەتچىلىكىنى ئاچچىق ھەجۋىي قىلغان، خەلق ئاممىسىنىڭ ئېچىنىشلىق تۇرمۇشىغا چوڭقۇر ھېسداشلىق قىلغان. ئۇلۇم - مەرىپەتنى قىزغىن مەدھىيىلەپ، نادانلىق، خۇراپاتلىقنى قاتتىق قامچىلىغان، ئازاد-لىقتىن كېيىنكى پارتىيە رەھبەرلىكىدە ئېلىپ بېرىلغان ھەر خىل ئىجتىمائىي پائالىيەت، ئىسلاھات ھەرىكەتلىرىنى قىزغىن كۈيلىگەن.

ئۇمۇر ھۆسۈيۈن قازى ئەكسىيەتچىلەرنىڭ ھامىيسى بولغان بەگ، بوجاق، جاھىل موللىغا ئوخشاش يۇرت چوڭلىرى-نىڭ ئۆز نەپسانىيىتىنى دەپ خەلق ئاممىسىنى ھېسابسىز قاق-شاتقان كۈلكىلىك ۋە رەزىل ئەپتى - بەشىرىسىنى چۈۋۈپ تاش-لاپ مۇنداق سۈرەتلىگەن:

كولدۇما ئېسىپ ئاتقا، بايلاردا تەكەببۇرلۇق
ھەر يۇرتتا ئۆسۈپ چىققان يۇرت چوڭىدا بالاخورلۇق،
ئوغرىنى سىلىپ ئىشقا، پاششاپ بەك تەپەككۇرلۇق،
باشىدا يوغان سەللە، قازىدا تاماخورلۇق،
خەلقلەر قالاق تۇرمۇشتا، يۇرتتا ھېچ سانائەت يوق.

ئۇمۇر ھۆسۈيۈن قازىنىڭ ئۇلۇم - مەرىپەت تېمىسىدا ئىجاد قىلغان شېئىرلىرىمۇ ئالاھىدە خاراكتېرلىكتۇر. ئاپتور بۇ تېمىدىكى شېئىرلىرىدا، ئاساسەن، ئۆزىنى ئۇلۇم - مەرىپەت ئىشىدا كۆيگەن، بۇ يولدا ھەرقانداق بايلىق، مەنسەپتىن ۋاز كېچىشكە تەييار تۇرغان مەرىپەتپەرۋەر جەڭچى سۈپىتىدە تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئۇلۇم - مەرىپەتنىڭ خاسىيىتىنى قىزغىن ئۇلۇغلايدۇ:

قايۇ دىلغە چۈشۈپتۇر ئىشق كۆڭۈل يارى مۇھەببەتتە،
بۇ سەت بولمايدۇ ئاشىقلا، جانغا بولسا پاشاسى.
مېنىڭ ئىشقىم ئەزەل كۈندىن، قەلەم سۈرمەك ئەدىبلىققە
قەلەم كۆڭلۈمدە بىر دىلبەر، قارارمۇ چەشمە شەھلاسى.

مانا بۇ ئوبرازلىق سىلىشتۇرمىدىن ئىبارەت ھۆسۈيۈن قازىنىڭ مەرىپەتپەرۋەرلىك روھىنىڭ نەقەدەر يۇقىرى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

تالانتلىق شائىر ئىمىر ھۆسۈيۈن قازى خەلق ئەدەبىيات تەتقىقاتى ۋە ئۇيغۇر داستانچىلىقى بىلەنمۇ كەڭ شۇغۇللانغان. ئۇ ئۆز ئۆمرىدە خەلق ئارىسىدىكى رىۋايەت ۋە رېئال ۋەقەلىكلەردىن پايدىلىنىپ فېئودالىق نىكاھ تۈزۈمىنى سۆكۈدىغان، چىن ئىنسانىي مۇھەببەتنى تەرغىپ قىلىدىغان، قەشقەر يېڭى شەھەر ناھىيە ياندۇرما گۈڭشېسىغا قاراشلىق يامانيار ئەتراپىدىكى يېزىلارنىڭ بىرى كۆكچىدە بولۇپ ئۆتكەن رابىيە بىلەن سەئىدىنىڭ ئىشقى ـ مۇھەببەت پاجىئەسىگە بېغىشلانغان «رابىيە ـ سەئىدىن» داستانى؛ ئاتۇش مەنشەتتىكى شاۋاز قارىي بىلەن گۈلخۇمارنىڭ ئىشقى ـ مۇھەببەت پاجىئەسىنى ئەكس ئەتتۇرىدىغان «گۈلخۇمار»؛ خوتەن قاراقاشتا بولۇپ ئۆتكەن قەمەرسىما بىلەن تۇرسۇن باقىنىڭ مۇھەببەت پاجىئەسىگە بېغىشلانغان «قەمەرسىما»؛ كورلا باش ئەگمىدە بولۇپ ئۆتكەن، خەلق ئارىسىدا «تاھىر ـ زۆھرە» ئاتالغان مېھرى سەھا بىلەن چېغاندا باتۇرنىڭ مۇھەببەت پاجىئەسىگە بېغىشلانغان «مېھرى سەھرا بىلەن چېغاندا باتۇر»؛ يەكەن ئىشقولدا بولۇپ ئۆتكەن نۇرئەبز خېنىم بىلەن بەختىيارنىڭ ئىشقى ـ مۇھەببەت پاجىئەسىگە بېغىشلانغان «نۇر ئەبز خېنىم بىلەن بەختىيار باتۇر» ناملىق 20,000 مىسرادىن ئارتۇق بەش داستانىنى

سابىق جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ رەھبىرى قاسىمجان قەمبىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن مەدەنىيەت ئىنقىلابىدىن ئىلگىرى يېزىپ تاماملىغان بولسىمۇ، بىراق مەدەنىيەت ئىنقىلابىدىن ئىبارەت بۇ مۇستەبىتلىك ھەربىكەتتە ئىسيانچىلار تەرىپىدىن بۇلاپ كېتىلگەن، ئاپتورنىڭ يەنە تارىخىي تېمىلارغا بېغىشلانغان نەسىر ۋە نەزمى ئارىلاش شەكىلدە يېزىلغان «قەشقەر تېتىمىنىڭ بەدخالىقى»، «پەيزىۋاتلىق توختى مانجۇنىڭ ۋەقەسى» دېگەن داستانى بىلەن «غالچا بەدەخشى سەردىقى بۇلاڭچىسى» ناملىق كانجۇتلىقلارنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشى جەريانىنى بايان قىلىدىغان تارىخىي ئەسىرىمۇ ئاشۇ جەرياندا يوقالغان.

ئىمىر ھۆسۈيۈن قازى خەلقىنىڭ مىللىي قەھرىمانى، سۆيۈملۈك نوزۇگۇمنىڭ ۋاپاتىغا ئېچىنىش ھېسسىياتى بىلەن يازغان مەرسىيەسىدە ئۇزۇنىنىڭ ئىجتىمائىي ھادىسىلەرگە، تۇزۇمگە بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى ۋە نارازىلىقىنى مۇنداق ئوتتۇرىغا قويىدۇ:

ئايرىلىپ يۇرتتىن مۇساپىرلىقتا ئۇلگەن نوزۇگۇم،
باغلىنىپ زەنجىرگە ھەيرانلىقتا ئۇلگەن نوزۇگۇم.
سەن تېخى ياش غۇنچە ئەمەسمۇ، بۇ ئەجەل كەلدى ئەجەب،
يىغلىشايلى سەن ئۈچۈن غەيرەتتە ئۇلگەن نوزۇگۇم.
ھەيدىلىپ زۇلمەت بىلەن بىرقانچە ئايلىق يول كېزىپ،
ناكاۋالىق دەرد بىلەن ھەسرەتتە ئۇلگەن نوزۇگۇم.
بۇ قىزىل ئاققان قېنىڭ دەردلىك يۈرەكتە ئاقتى سەل،
قاپقارا زۇلمەت تۇنىدە شېھىت ئۇلگەن نوزۇگۇم.
ۋاي سېنىڭ قامەتلىرىڭ، نازۇك بەدەن قاش - كۆزلىرىڭ،
ياد ئېتىپ، يىغلاپ ئەسرەر غۇربەتتە ئۇلگەن نوزۇگۇم.

بارمۇ بىزلەردەك جاھاندا خانەۋەيران، يوق كىشى،
بىگۇناھ سۈرگۈن بولۇپ، كۆلپەتتە ئۆلگەن نوزۇگۇم.

ئەسەرنىڭ بۇ خىل شەكلىدىن قارىغاندا، خەلق داستانچە لىقىنىڭ نەسىر بىلەن نەزىم ئارىلاش يېزىلىشىغا بەكمۇ يېقىن بولۇپ، بىز بۇنىڭدىن ئاپتورنىڭ ئۆز ئەسىرىنى يېزىشتا ئىنتايىن قىزىقارلىق، جانلىق، ھېسسىياتلىق بولۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەنلىكىنى ئېنىق كۆرۈالالايمىز. ئەسەر ئەنە شۇنداق ئەدەبىي ئۇسلۇب جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى بىلەن بىزنىڭ ئېتىبارىمىزنى قوزغايدۇ.

ئىسمىر ھۆسۈيۈن قازىنىڭ ئاساسىي ئىجادىيىتى ئەدەبىيات ساھەسىگىلا ئەمەس، تارىخ ساھەسىگىمۇ بېغىشلانغان. ئۇ تارىخ ساھەسىدىمۇ كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەن ئەدىبلىرىمىزنىڭ بىرى. ئۇنىڭ يىرىك تارىخىي ئەسەرلىرىدىن بىرى بولغان «ۋاقىئاتى كاشغار» دۇر. ئاپتور 600 بەتكە يېقىن ھەجىملىك بۇ تارىخىي ئەسىرىگە تۈرك خەلقلىرىنىڭ پەيدا بولۇشى، ئۇيغۇرلارنىڭ كېلىپ چىقىشى، ئىسلام دىنىنىڭ شىنجاڭغا تارقىلىشىدىن تارتىپ تاكى XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى شىنجاڭ ھەم قەشقەر رايونىدا قۇرۇلغان خانلىق ۋە ھاكىمىيەتلەر، شۇ دەۋرلەردىكى زور سىياسىي، ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەر، ئاتاقلىق شەخسلەر، جاي ئىسىملىرى، يېزا ئىگىلىكىنىڭ قىسقىچە تارىخى، ئارخېئولوگىيەلىك قاتارلىق مەسىلىلەرنى تەپسىلىي بايان قىلغان. ئۇنىڭدىكى ئوبرازلىق بايانغا قاراپ، بەدىئىي ئەسەر دېيىشكىمۇ بولىدۇ. ئاپتور ئۆز كىتابىدا ئىپارخان، نوزۇگۇم، سىمىنت نوچى ... قاتارلىق تارىخىي شەخسلەرنى يازغاندا تونۇشتۇرۇش شەكلىنى قوللانمايلا بەلكى ئەدەبىي تەسۋىر ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، بۇ تارىخىي

شەخسلەرنىڭ ئوبرازىنى ياراتقان. بەزى ۋەقەلەرگە قارىتا ئۆز كۆز قارىشى ۋە ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدىغان لىرىك پارچىلارنىمۇ قىستۇرغان.

ئىمىر ھۆسۈيۈن قازى ھاجىم مەھمۇد قەشقەرى مازارىنىڭ ئېنىقلىنىشىدا زور خىزمەت كۆرسەتكەندىن تاشقىرى، يەنە قىندا يەنە يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ ھايات پائالىيىتىگە ئائىت «قەلىمى قۇرئان»، «ئەھرىل-ئەنساب» قاتارلىق ماتېرىياللارنى تېپىپ كېلىپ، مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا تاپشۇردى.

ئىمىر ھۆسۈيۈن قازى ئۆز پائالىيىتى جەريانىدا ئۇلۇغ-مۇددىئا مەقسىتىگە يېتىش يولىدا چەكسىز خۇشاللىققا چۆمگەن بولسىمۇ، لېكىن 44 گرادۇسىدىن ئارتۇق بولۇۋاتقان سەرەتان ئىسسىق ئۇنىڭغا ئەجەل يەتكۈزدى. ئىمىر ھۆسۈيۈن قازى ھاجىم داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي، ھېجىرىيە 1405 (مىلادىيە 1985) - يىلى 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى بەختكە قارشى دوختۇخانىدا ۋاپات بولدى. 7 - سېنتەبىر ئەرەبىستان دېيارىغا دەپنە قىلىندى.

مەرھۇم ئىمىرھۆسۈيۈن قازى ھاجىمنىڭ قىلغان خىزمەتلىرى ۋە ئەدەبىيات، تارىخ ئىلمىگە قوشقان زور تۆھپىلىرى ھەرگىز ئۇنتۇلمايدۇ، تارىخ بېتىگە خاتىرىلىنىپ ئەبىدىلئىەبەت ساقلىنىدۇ ۋە يادلىنىدۇ.

ئىمىر ھۇسۇيۇن قازى شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

غەزەل .

ھەر كىشىگە دوست بولارسەن، سەن ئۇنىڭ ھالىغا باق،
كىل بىلەن دىلى بارابەر بولسا بولغىل ئىتتىپاق.

ساڭا دوست دەپ دۇشمىنىڭگە بولسا ماھىل ھەركىشى،
دوست ئەمەس ئۇنداق كىشى، ئايرىل ئۇنىڭدىن سەن يىراق.

ئىتنى باقساڭ ئىت سېنىڭ دۇشمەنلىرىڭگە ئەل ئەمەس،
ئىتچىلىك ئىخلاسى يوق دوستتىن بۇرادەر كەت يىراق.

گەر بېشىڭغا كەلسە غۇربەت قايسى بىر دەۋراندا بىل،
دوستى سادىق ئىستىگەي، يىغلاپ ساڭا تەگسە تاياق.

ئاش - نېنىڭغا، ھۇرمىتىڭگە دوست بولار ئالدامچىلار،
بىر ئەلەم كەلسە ساڭا، سۇ ئىچمىشكە بەرمەس تاۋاق.

دەرد - ئەلەم كەلگەندە قاچان، ساختىپەز يالغانچى دوست،
كەلسە قاشىڭغا ئىشەنمە، ئىت ئۇنىڭدىن ياخشىراق.

بولسا دوست راھەتتە بىللە، جاپاغىمۇ تەڭ شېرىك،
بۇ ۋاپادار دوستقا سەن جانىڭ بىلەن باغرىڭنى قاق.

ھەركىشىنىڭ سۆزىگە باققىن، كۆرۈپ دوستۇم دېمە،
بولمىسا تەمكىن ئۇنىڭدا، دوست ئەمەس، تەنتەك شالاق.

بەزى كۆل بار، بەك چىرايلىق، ھۆسنى رەڭگارەڭ گۈزەل،
كۆلى چىرايلىق ئەپيۇنمۇ تارقىتار زەھەر پۇراق.

بەزى دوست بار بەك چىرايلىق سۆزلەپ ساڭا دام قويا،
ھىيلىگەر شەيتان بۇزۇقتۇر، سۈرىتى ئادەم سىياق.

بەزىلەر دۇشمەن دىيۇر بارساڭ ئۇنىڭ ئۆز رەئىيىگە،
باشلار يامان يولغا سېنى، توسساڭ ئەبەد ساقلارتىپاق.

بەزىلەر دوستلۇق قىلسساڭ ئۇنى ھۇرمەتتە سەن،
بىر ئېغىز سالقىن سۆزۈڭگە، ئاغرىنىپ تۇرتەرقاپاق.

دوست دېگەن بولسا بارابەر يەتسە دوستلار ھالىغا،
بەزى خۇشلۇق، بەزى غەملىك سۆزىگە سېلىپ قۇلاق.

كىم باراۋەردۇر ۋاپادارلىقتا دوست، جانىڭچە بىل،
ئايىما جانىنى سەن ئۇنىڭدىن، ئۆتسە دوستلۇقتىن سىناق.

ياردىماس دوستلۇققا ھەردەم، كىم ھاماقەت، پەمسىز،
دوستقا ياردەم كېرەك، پەرۋايى يوق تويسا تورساق.

كىم ئېيىق ئاسراپ ئۆيىدە ساقلىسا گۆش ياغ بىلەن
ئۇ ئېيىق نەپسى ئۇچۇن، ئاخىر ئۇنى قويمايدۇ ساق.

سەن بۇ خىل نامەرتلىدىن دوستلۇقنى ھەرگىز كۆزلىمە،
بارمۇ ۋىجدان، يوق ئۇنىڭدا، كۆڭلىدە مىڭ خىل چاپاق.

ياخشى دوست كىم، ساختا دوست كىم، ھەرھۆسۈيۈن تەسۈىر ئېتىپ،
يازدىم ئۇنى مەن، ئەمەلىيەت دەرسىدىن ئېلىپ ساۋاق.

× × ×

يارنى مەن چۈشۈمدە كۆردۈم، ياردىلى تارتقانمىكىن،
تۇتىدىن مەن يارنى سورىسام، ناز ئۈيقۇدا ياتقانمىكىن.

يارنىڭ ھېجرىدە دىلدىن ياندى ئوتلۇق ئاھۇ - ۋاھ،
يارغا قىلغان نالىشىم ئۈيقۇدىن ئويغاتقانمىكىن.

بۇ غېرىب خانەمگە كەلسە، ئىلتىپات بىر مەرھەمەت،
يانىدا ياتسام نى دۆلەت بىرگە ئۇخلاتقانمىكىن.

ئەترە بوي ئۇل يار، دىماغىمغا پۇراق بەرسە ساباً،
تاڭ شامالى كاكىلىن مىسكىنى قوزغاتقانمىكىن.

نەسىمي شەپتە ئاي تۇغۇلدى يار جامالىن كۆرگىلى،
زۇلپ ئاراسىدىن يۈزىنى ئايغا كۆرسەتكەنمىكىن.

قىلسىلەر بۇلبۇل ناۋا، ۋاقتى سەھەر گۈل ئىشقىدا،
گۈل ئاراسىدا يېتىپ، ئاشىقىنى ياد ئەتكەنمىكىن.

باغ ئارا رەيھان بويى بار، ئىچسەلەر گۈلگۈن شاراب،
قاش قارا، خۇمار كۆزنى، چولپانغا ئوخشاتقانمىكىن.

سەيىر ئېتىپ دەريا بويى، چىقسا مەگەر جەۋلان قىلىپ،
مۇنتەزىر مەستانە كاككۇك، زەينەپكە سايراتقانمىكىن.

ماڭسا يار پەرهاد قازغان سۇ بويى جەۋلان قىلىپ،
تۇتى سايراپ هۆسنىگە، شېرىنگە ئوخشاتقانمىكەن.

كەرسە يار گۈلشەن ئارا، سۈمبۈل زەپەرۇ زارىگە،
قۇمرى سايراپ ناله مەجنۇن لەيلانى توختاتقانمىكەن.

چىقسا يار مەنزەر راۋاق ئۇستىگە زۆهرەدەك بولۇپ،
بار ۋۇجۇدى ئوت بولۇپ، تاهىرنى داغلاتقانمىكەن.

تۇرسا يار كاكىل يېيىمپ تاۋۇس رەنا كۈلكىدە،
ئاختۇرۇپ ئوزرا كەبى ۋامۇقنى يوقلاتقانمىكەن.

كۆرسىتىپ زىبا سەنەم رەنا يۈزىن دىلدارىغا،
زار يىغلىتىپ غېرىبىنى باغداتقا قوغلاتقانمىكەن.

يار ئاق، نازۇك قولىدا چالسا تىللا سازىنى،
ساز ساداسىدىن ئۆلۈك دىل روهى شادلانغانمىكەن.

يىغلىتىپ ئىشقى يۈسۈپىمن ياقۇبى-بىچارىنى،
غەم بايابانى ئارا بەتىمل هەزەن ئەتكەنمىكەن.

هەر بىر دىل ئىشقىدا هەيران بۇ جاهان مەيدانىدا،
ۋەسلى يوق بولماي مۇيەسسەر دۇنيادا قاقشاتقانمىكەن.

ئىشقىنى مەن تەسۋىرلىدىم ياريم مېنىك تۇتسام قەلەم،
ئىشتياقى شېئىرىدىن ئىلهامنى قاينا تقانمىكەن.

مەن گۈلستانى ئەدەب گۈلزارىدىن ئالغان پۈراق،
گۈل پۈراقى كەيپىدىن قەلەمنى تەۋرەتكەنمىكەن.

گۈلكە ئۆچ گۈل ھەرسى، چېچەك ئېمەر گۈلنى شوراپ،
گۈلكە دوست مەستانە بۈلبۈل ئىشقى سايراتقانمىكەن.

كۆكرىكىمنى ئىشق ئۆرتەر ھەر قاچان يازماق ئۈچۈن،
مىر ھۆسۈيۈننىڭ قەدرى بولماي يازغانغا يىغلاتقانمىكەن.

§2. مەھەممەت پەيزى

مەرىپەت ئاسمىندا چاقناپ تۇرغان سان-ساناقسىز يۇلتۇزلارنىڭ بىرى مەھەممەت پەيزى 1909-يىلى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ خانئېرىق يېزىسىدا ئوقۇتقۇچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. ئاتىسى موللاخۇن ھاجىم ئۆز زامانىسىنىڭ ئاتاقلىق مۇدەررىسلىرىدىن بولۇپ، پەرزەنتلىرىنىڭ تەربىيىسىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلەتتى. كەلگۈسىدە ئۇلارنىڭ ئىلىم ساھەسىدە ئىقتىدارلىق كىشىلەردىن بولۇپ يېتىلىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. مەھەممەت پەيزى 12 يېشىغا قەدەر ئىنىسى ئەھمەد زىيائى بىلەن بىرلىكتە ئاتىسىنىڭ قولىدا ئوقۇپ بىلىم ئالدى. 1921-يىلدىن باشلاپ ئۆز دەۋرىنىڭ ئاتاقلىق مۇدەررىسلىرىدىن دەرس ئېلىپ، ئىجتىھات بىلەن ئۆگەنىدى. 20 ياشلارغا قەدەم قويغۇچە دىن-شەرىئەت ئىلمى، تىل-ئەدەبىيات، تارىخ، پەلسەپە قاتارلىق ئىلىملەرنىڭ ھەرقايسى تۈرلىرى بويىچە يۇقىرى ئىختىساسقا ئېرىشىپ، ئىلىم ساھەسىدىكى مۆتىۋەر ئۇستازلار ئۇنى «ئىقتىدارلىق ياش ئالىم» دەپ ئېتىراپ قىلىشتى.

مەھەممەت پەيزى تۈرك، ئەرەب، پارس تىللىرىدا يېزىلغان ئەدەبىي، ئىلمىي ئەسەرلەردىن كۆپلەپ ئوقۇپ ۋە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ، بۇ تىللارنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى پۇختا ئىگىلىدى. ئۇ مەدرىستىكى ئوقۇشنى تاماملىغاندىن كېيىن «ساقىيە» مەدرىسىدە مۇدەررىسلىك قىلىپ، تالىپلارنى ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللاندى. 1937-يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، بىرقانچە يىل مۇدھىش تۈرمە ھاياتىنى باشتىن كەچۈردى. قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن، ماتارىپ ئىدارىسى،

ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئاكتىپ خىزمەت ئىشلىدى.

مەھەممەت پەيزى 50 - يىللاردىن كېيىنكى ھاياتىنى ئاساسەن ئائىلە شارائىتىدا ئەدەبىي، ئىلمىي پائالىيەت، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. نەچچە يىللىق ئۆمرىدە «ئەقىدىلەر گۈھىرى» «شېرىن سۆزلەر» قاتارلىق ئىلمىي ئەسەرلەرنى ۋە ھەرخىل شەكىلدىكى كۆپلىگەن نادىر شېئىرلارنى يازدى، ئاتاقلىق ئۇيغۇر ئالىمى يۈسۈپ سەكاكىنىڭ «مۇپتەھۋل ئۇلۇم» (ئىلىملەر ئاچقۇچى) ناملىق ئەسىرىنى تۇنجى قېتىم ئەرەبچىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، خەلقىمىزگە ئۇنتۇلماس مىراس قالدۇردى.

«ئەقىدىلەر گۈھىرى» دىنىي ئەقىدىلەرنى مەزمۇن قىلغان ئەسەر بولۇپ، 1948 - يىلى «شىنجاڭ قەشقەر گېزىتى» باسمىسىدا نەشىر قىلىنغان. «شېرىن سۆزلەر» دە، ئاپتور مىللىتىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئەخلاق - پەزىلىتى، ئىلىم - ھۈنەر ئىگىلەش، چوڭلارنى ھۆرمەتلەش، خەلقىگە پايدىلىق ئىشلارنى قىلىش، سەممىي، راستچىل بولۇش باتۇرلۇق، ھوشيارلىققا ئادەتلىنىش، چىداملىق، ھىممەتلىك بولۇشتەك ئېسىل ئەخلاق-پەزىلەتلەرنى تەرغىپ قىلىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە كىشىلىك ئەخلاقىغا ياد بولغان نادانلىق، ھاياسىزلىق، ئاچكۆزلۈك، يالغانچىلىق، ھەسەتخورلۇق، ئۆچ - ئادائەت، ئىزا پەيدا قىلىشتەك ناچار ئىللەتلەرنى يۇقىرىقىلار بىلەن سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق كىشىلەرنى بۇ خىل ئادەتلەرنى يۇقىتۇرۇۋېلىشتىن ھەزەر ئەيلەشكە چاقىرىدۇ.

مەھەممەت پەيزى شېئىرلىرى، ئاساسەن، زامانىسىدا ئەتىۋارلىنىۋاتقان ئەرەب تىلىدا يېزىلغان بولۇپ، مەزمۇن دائىرىسى كەڭ، شەكلى خىلمۇخىلدۇر. قەسىدە ۋە مەرسىيە-

لەر شائىر ئىجادىيەتىدە سالىماق ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇنىڭ يەنە بىر قىسىم شېئىرلىرى ئەخلاق تەلىمى مەزمۇنىنى ئالغاندىن تاشقىرى، تارىخىي ۋەقەلەرگە بېغىشلانغان شېئىرلىرىمۇ خېلى كۆپ سانىنى ئىگىلەيدۇ.

شائىرنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا يازغان قىسمەن شېئىرلىرى بەدىئىيلىك جەھەتتە ئەرەب تىلىدا يازغان شېئىرلىرىغا يەتمەسمۇ، لېكىن ئۇنىڭ دۇنيا قارىشىدىكى ئىلغارلىقىنىڭ مەھسۇلى سۈپىتىدە يەنىلا بەلگىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە:

ئىلىم - مەرىپەت ھەممىنىڭ كاندۇر،
ۋەتەن - خەلقنىڭ جانى ۋە جانىندۇر.
ئىلىم بىرلە ياشناپ تۇرۇپ بۇ جاھان،
قىلىچ پاش سېرىنى دەريا ۋە كان.
ئايا، ئىلىم سەن بەخت قۇياشى سەن،
ۋەتەن، خەلقنىڭ قەدىرلىك يولداشىسەن.
پۈتۈن ئۆمرۈڭ بولسۇن ھەمىشە باھار،
سېنى ئىزدىگەنلەر بولۇپ نامدار.
ۋۇجۇدۇڭ گۈلى ياشنىسۇن ھەر زامان،
پۈتۈن ئەلگە نۇرۇڭ بولۇپ سايەبان.
سېنىڭ بىرلە ئاۋات بولسۇن ۋەتەن،
ئېچىلسۇن ئۇلۇغ ئەلگە سانسىز چۈمەن.
خېرىدارىڭ ئولسۇن ئۇلۇغ بەختىيار،
سېنىڭ دۈشمىنىڭ دەمبەدەم تارمار...

يۇقىرىقى مىسرالاردا ئالغا سۈرۈلگەن پىكىرلەر شائىرىدىكى مەرىپەتپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنىڭ روشەن ئەكس ئەتتۈرۈلۈشىدۇر. ئۇنىڭدا ئىلىمنىڭ خاسىيىتى ۋە كۈچ - قۇدرىتى تەرىپ-

لىنىپ، ئىلىم بەخت قۇياشىغا، بايلىق كانىغا، ئېزىز جان ۋە سۆيۈملۈك جانانغا ئوخشىتىلىدۇ. ۋەتەنىنىڭ ئاۋاتلىقى، خەلقنىڭ بەختىيارلىقىغا ئىلىم ئارقىلىق ئېرىشكىلى بولىدىغانلىقى شەرھ لىنىپ، ئىلىم ئەھلىگە ئامانلىق، ئىلىم دۈشمىنى جاھالەتپەرەس لەرگە زاۋاللىق تىلەيدۇ.

مەھەممەت پەيزىنىڭ «ئۆز ھالىمغا بىر نەزەر» ناملىق شېئىرى كىشى قەلبىنى ھاياجانغا سالىدۇ. بۇنىڭدا ھاياتلىقنى باشتىن كۆچۈرگەن ھەربىر ئەقىل ئىگىسىگە ئۆز ھاياتىنىڭ ئىنسانلار ئۈچۈن قىلغان تۆھپىسىنى ۋىجدان تارازىسىغا سېلىپ بېقىش تەۋسىيە قىلىنىدۇ:

بۇگۈن يەتتى ئەللىككە سالىم مېنىڭ
كىچىكلىك بىلە ئۆتتى ھالىم مېنىڭ.
ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن قويمىدىم بىر نىشان،
بۇ ئەلەمدە بولدۇم ئەجەب مېھمان.
بۇ مۇددەتتە مەن قىلمىدىم ھېچ ئىش،
بىكار كەتتى ئۆمرۈم مېنىڭ يازۇ - قىش.
تۇزۇك قىلمىدىم ھەققىمۇ قۇلچىلىق،
بىرەر ئىش يوقكى مەن قىلغان تولۇق.
مېنىڭدەك كىشى بارمۇ، ئالەمدە ھېچ!
پۈتۈن ئىتىلىرى دەم - بەدەم پىچ - پىچ!
ھاياتىم گۈلىستانىغا باشتىن - ئاياغ،
خازان پەسلى يەتسە ئۆچۈر چىراغ.
نېمە دەيمەن ھېساب ئالسا ئول شاھقا،
كېرەملىك ياراتقۇچى بىر ئاللاغا؟...

38. ئەھمەت زىيائى

20 - يىللارنىڭ باشلىرىدا قەشقەر يېڭىشەھەرىدىكى خانىئېرىقتا بىر ھەيۋەتلىك خانىقا قەد كۆتۈردى، بۇ خانىقادا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، 3000 دىن ئارتۇق كىشى بىلىم بۇلىقىدىن سۇ ئىچتى. بۇ خانىقانى دېھقاندىن كېلىپ چىققان، مەككە ۋە مەدىنىدە 12 يىل بىلىم تەھسىل قىلغان مولىلاخۇن ھاجى قۇرغان. ئۇنىڭ شەخسىي كۈتۈپخانىسىدا 10 مىڭ جىلدتىن ئارتۇق ھەرخىل كىتاب ساقلانغان.

ئەھمەت زىيائى ئەنە شۇ مەشھۇر ئالىم مولىلاخۇن ھاجىمنىڭ ئىككىنچى ئوغلى بولۇپ، 1913 - يىلى تۇغۇلغان. گۈزەل كىلىكتىن بالاغەتكە يەتكۈچە دادىسىنىڭ قولىدا ئوقۇدى. ئاتىسىنىڭ ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيەتلىرى ئۇنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان ھەۋىسىنى قوزغاپ، كېيىنكى كۈنلەردە شائىرلىق يولىنى تاللىۋېلىشقا كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى. ئەھمەت زىيائى ئۆتكۈر زېھنى ۋە تىرىشچانلىق شىجائىتى بىلەن ئۆز ئانا تىلىنى ۋە باشقا تۈركىي تىللارنى، ئەرەب، پارس تىللىرىنى پۇختا ئىگىلەپ، بۇ تىللاردىكى دىنىي ۋە ئەدەبىي مىراسلارنى مۇلاھىزە قىلىپ، ئۆز زامانداشلىرى ئارىسىدا تونۇلدى.

ئەھمەت زىيائى 1935 - يىلى 11 - ئايدا قۇتلۇق ھاجى (شەۋقى) نىڭ مەسئۇل مۇھەررلىكىدىكى «يېڭى ھايات گېزىتى» گە ئورۇنلىشىپ، شۇنىڭ بىلەن ئۆزىنىڭ گېزىتچىلىك پائالىيىتىگە قەدەم قويدى ۋە ئۆز ئەسەرلىرىنى گېزىتتە ئېلان

قىلىشقا باشلىدى. كېيىن بۇ گېزىتنىڭ نامى «قەشقەر شىنجاڭ گېزىتى» گە ئۆزگەرتىلىپ، تىراژى ئەينى يىللاردا ئەڭ يۇقىرى پەللىگە يەتتى. ئۇنىڭ سەھىپىلىرى رەڭدار، مەزمۇنى مول ئىدى. گېزىتتە تەشۋىق قىلىنغان ئىلغار پىكىرلەر ۋە دېموكراتىيە، ئەركىنلىك سادالىرى ئەكسىيەتچى دائىرىلەرنىڭ قارشىلىقىنى قوزغاپ، 1938 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا گېزىتنىڭ بۇلاڭ - تالاڭغا ئۇچراپ، قۇتلۇق ھاجى تۇرمىگە تاشلانىدى. ئەنە شۇنداق بىر شارائىتتا گېزىتنىڭ بارلىق مەسئۇلىيىتى ئەھمەت زىيائىنىڭ ئۈستىگە يۈكلىنىپ، 1943 - يىلىنىڭ باشلىرىغا قەدەر مەسئۇل مۇھەررىرلىك ۋەزىپىسىنى بېجىردى. شۇ يىلنىڭ 4 - ئىيىدا ھۆكۈمەت دائىرىلىرى تەرىپىدىن نەزەر-بەنت قىلىنىپ، ئۇرۇمچىگە ئېلىپ بېرىلىش بىلەن «شىنجاڭ گېزىتى» گە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1944 - يىل 3 - ئايغا قەدەر مەزكۇر گېزىتنىڭ ئەدەبىيات بېتىدە ئىشلىدى، تولۇق بىر يىلغىمۇ يەتمەيدىغان شۇ بىر يىل ئىچىدە ئەھمەت زىيائى «رابىيە - سەئىدىن» ناملىق ئوپېراسىنى، «مۇھەببەت ۋە ھايات» قاتارلىق كۆپلىگەن شېئىرلارنى يېزىپ، ئارقا ئارقىدىن ئېلان قىلدى، لېكىن يازغۇچىنىڭ پىكىرلىرى كۆپلىگەن ئەكسىيەتچى دائىرىلەرنىڭ سىياسىتى ۋە مەنپەئەتىگە مۇخالىپ كەلگەنلىكتىن، ئۇ 1944 - يىلى 3 - ئايدا قولغا ئېلىندى. 1946 - يىلى 6 - ئايغىچە تۇرمە ھاياتىنى باشتىن كەچۈردى. ئەركىنلىكى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، قەشقەرگە قايتىپ كېتىپ، سودا كارۋانلىرى بىلەن لاداخقا چىقىپ كەتتى. 1947 - يىلى ئەتىيازدا قايتىپ كېلىپ، «قەشقەر گېزىتى» نىڭ مەسئۇللۇقىغا تەيىنلەندى. 1952 - يىلىغا قەدەر شۇ گېزىتتە ئىشلىدى، 1957 - يىلدىن 1960 - يىلىغا قەدەر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىدە كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقاتى

بىلەن شۇغۇللاندى. شائىرنىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى 20 يىللىق ھاياتى ئىنتايىن ئەگرى - توقاي ۋە ئېغىر شارائىت ئىچىدە ئۆتتى، 1980 - يىلى 4 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىگە ئورۇنلاشتى. شۇنىڭدىن باشلاپ يەنە ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللاندى.

ئەھمەت زىيائى 1923 - يىللىرى 10 ياش ۋاقتىدىن تارتىپ شېئىر يېزىشقا كىرىشكەن. 13 يېشىدا «گۈل ۋە بۈل-بۈل» ناملىق داستانىنى پارس تىلىدا يېزىپ، ساۋاقداشلىرىنى ھەيران قالدۇرغان. 1939 - يىلدىن باشلاپ پروزا ئىجادىيىتىگە كىرىشىپ، «رابىيە - سەئىدىن» ناملىق روماننى يېزىشقا كىرىشتى، ئەپسۇسكى، يازغۇچى ئەمدىلا يېرىملاشتۇرغاندا قولغا ئېلىنىپ، ئەسەر تۈرمە داىرىلىرى تەرىپىدىن مۇسادىرە قىلىنىپ كەتتى. ئۇ 1943 - ، 1944 - يىللىرى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىدە ئىشلىگەن مەزگىلىدە ئىجادىي تەرىقىتى ئۇرغۇپ، «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ خىسلەت ۋە سەنئىتى ئۇنچىلىرى» ناملىق ئىلمىي ماقالىسى، «تاڭ (قەن) پاجىئەسى» ناملىق ھېكايە ھەم «ياش يازغۇچىلارغا يارەم» ستونىدا كۆپلىگەن مۇھاكىمە ۋە ئەدەبىي ئۇسۇل-زورلارنى ئېلان قىلىپ، ئۇيغۇر جامائەچىلىكى ئارىسىدا قايىلىيەتلىك شائىر، دراماتۇرگ ۋە ئەدەبىياتشۇناس سۈپىتىدە تونۇلدى.

1947 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» مەتبەئەسىدە ئەھمەت زىيائىنىڭ «توزىماس چېچەكلەر»، «لاداخ يولىدا كارۋان»، «ۋىجدان ۋە مۇھاكىمە» قاتارلىق ئۇچ پارچە كىتابىنىڭ ئارقا ئارقىدىن بېسىلىپ چىقىشى ئەدەبىيات مۇنبىرىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن چوڭ ۋەقە بولدى.

«لاداخ يولىدا كارۋان» ساياھەت خاتىرىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا يازغۇچىنىڭ لاداخ سەپىرىدە بېشىدىن كەچۈرگەن

كه چۇرمەشلىرى، كۆركەن ـ ئاڭلىغانلىرى، جۇغراپىيىلىك مەلۇماتلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئوبرازلىق تىل بىلەن چوڭقۇر لىرىك ھېسسىيات خۇددى نار تۆگىنىڭ بويىنىغا ئېسىلغان كولدۇمنىڭ يىراقتىن ئاڭلانغان يېقىملىق ئاۋازىدەك، ئەسەر- گە مۇڭلۇق تۇس بېرىپ، ئەسەرنىڭ بەدىئىي كۈچىنى ئاشۇر- غان. شۇڭا بۇ ئەسەر 40 ـ يىللاردىكى ئۇيغۇر نەسرىي ئەدەبى- ياتىنىڭ ئەڭ ياخشى نەمۇنىلىرىدىن بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

«ۋىجدان ۋە مۇھاكىمە» ـ سىياسىي پوبلىستىكا خاراك- تېرىدىكى ئەسەر بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاپتورنىڭ ۋەتەننىڭ ئازادلى- قى، مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش، ھەقىقىي دېموكراتىيە ۋە ئەركىنلىكنى ئىشقا ئاشۇرۇش يولىدىكى پىكىر ۋە مۇھاكە- مىلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

«توزىماس چېچەكلەر» ـ شائىرنىڭ لىرىك شېئىرلىرىدىن تۈزۈلگەن توپلام بولۇپ، ئاخىرىغا «رابىيە ـ سەئىدىن» ناملىق ئوپېراسى كىرگۈزۈلگەن. بۇ ئەسەرنىڭ قەھرىمانى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى زۇلمەتلىك دەۋردە يېزىلىپ، جەمئىيەتكە تارقىتىش بىلەن خەلق ئارىسىدا كۈچلۈك تەسىر قوزغىغانلىقى- دىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ.

«توزىماس چېچەكلەر»گە كىرگۈزۈلگەن شېئىرلارنىڭ تېما دائىرىسى كەڭ، مەزمۇنى چوڭقۇر، شەكلى ھەر خىل، تىلى رەڭدار ۋە ئويناق. توپلامدىكى بىر قىسىم شېئىرلاردا شائىر- نىڭ مەرىپەتپەرۋەرلىك ئىدىيىسى روشەن ئىپادىلەنگەن:

بەخت ساماسىنىڭ قۇياشى، يۇلتۇزدۇر مەرىپەت،
قاپقارا تۇرمۇش تۈنىنىڭ كۈندۈزىدۇر مەرىپەت.

.....

خارۇ - زار قىلغان ئېلىگىنى، ئەي زىيائى ياخشى بىل،
مۆتىبەر بىر ئەل قىلىپ، ياشناتقۇسىدۇر تەربىيەت.
(«تەربىيەت»)

بەزى شېئىرلىرىدا شائىرنىڭ زوراۋانلىق ئالدىدا باش ئەگمەيدىغان، ھەق - ئادالەتنى ئۇلۇغلايدىغان، خەلق ئۈچۈن قۇربان بېرىشتىن ئايانمايدىغان جەڭگىۋار ئىرادىسى بىلەن جۇشقۇن يۈرەك ساداسى جارانگلىسا، بەزىلىرىدە شائىرنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك ئىدىيىسى گەۋدىلەندۇرۇلگەن.

يۇرت - ئەل ئۈچۈن تارتقان ئازابنى،
شاھلىق تەختىگە قىياس ئەتكۈلۈك.
خەلق يولىدىكى بىر مىنۇت قايغۇ،
مىڭ يىللىق راھەت ئۈچۈن يەتكۈلۈك.
ئەلنىڭ بەختىنى كۆزلەپ ئەي زىيا،
يىغلىسا يىغلاپ، كۈلسە كۈلگۈلۈك.
(«غەزەل»)

توپلامدىكى شېئىرلاردا يەنە شائىر تىنچ ئۇچىنى بىۋاستە ئەزگۈچى ھۆكۈمرانلارغا قارىتىپ، ئۇلارنىڭ زالىملىق، قانخورلۇق ئەپتى - بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلىدى. بەزى شېئىرلار مۇھەببەت لىرىكىلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، شائىر ئۇنىڭدا پاك مۇھەببەت، سەمىمىيلىك، سادىقەت، ۋاپا ھەم دىيانەتنى ئۇلۇغلايدۇ. يۈرەك ھېسسىياتىنى ئوبرازلىق ھەم گۈزەل ئوخشىتىش ۋە سۈپەتلەش ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىپ، رەڭدار ۋە ھېسسىياتلىق تىل بىلەن جانلاندۇرۇپ ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

ئېچىلغان لاله يۈ-رەنا، قىزىل مەن دەپ بولۇر مەغرۇر،
نىگارىمنىڭ نەفس، زىبا، سۈزۈك لېۋىگە ئوخشارمۇ؟

(«ئوخشارمۇ»)

ئەممەت زىيائى شېئىرلىرىدىكى ئەنە شۇنداق يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت كۆپلىگەن شائىر ۋە يازغۇچىلارنىڭ دىققەت-ئېتىبارىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ، بىلال ئەزىزى قاتارلىق شائىرلار ئەينى يىللاردىكى زىيائى غەزىلىگە مۇخەممەس توقۇغان. نۇرمەممەت ئېركى قاتارلىق شائىرلار ئۇنىڭ شېئىرلىرىغا تەقلىد قىلىپ بىر قىسىم ئەسەرلەرنى يېزىشقانىدى.

20 - يىل داۋاملاشقان سەرسانلىق ۋە سەرگەردانلىقتىن كېيىن، ياشانغان شائىر قايتا يېڭى ھاياتقا ئېرىشىپ، ئەڭ ئاخىرقى كۈچ ۋە زېھنى-قۇۋۋىتىنى يىغىپ، يەنە بەدىئىي ئىلھام پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرۇشقا كىرىشتى. 1980 - يىلدىن كېيىن بىرنەچچە يىل مابەينىدە شائىرنىڭ ياراتقان مول ئەمگەك مېۋىلىرى ھەقىقەتەنمۇ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. مۇشۇ يىللار ئىچىدە ئۇ نۇرغۇن ئىلھامى ماقالىلەر يازدى. چەت ئەلنىڭ نادىر ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇردى. 1984 - يىلى 10 - ئايدا قەشقەرگە بېرىپ، سۇبىھانالا كەنتىدىكى رابىيە-سەئىدىننىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلدى ۋە شۇ يەرلىك پېشقەدەملەر بىلەن سۆھبەتلىشىپ كېرەكلىك ماتېرىياللارنى ئىگىلەپ، قايتىپ كېلىپ «رابىيە-سەئىدىن» ناملىق شېئىرىي رومانىنى يازدى ۋە ئۇنى نەشىر قىلدۇردى. رومانداۋا XX ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرى قەشقەر يېڭىشەھەرگە قاراشلىق كۆكچى يېزىسى، سۇبىھانالا كەنتىدە بولۇپ ئۆتكەن بىر تارىخىي ۋەقە ئاساسىي ماتېرىيال قىلىنىپ، سەئىدىن بىلەن

رابىيەددىن ئىبارەت ئىككى ياشىنىڭ مۇھەببەت پاجىئەسى تەسۋىرلىنىش ئارقىلىق XX ئەسىردىكى ئۇيغۇر يېزىلىرىدىنىڭ تۇرمۇشى ۋە شۇ دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي رېئاللىقى ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ.

ئەھمەت زىيائىنىڭ يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاب دەۋرىدە يازغان ئەسەرلىرى ھازىرمۇ قىممىتىنى يوقاتمايۋ، يەنىلا نۇرىنى چاچماقتا.

ئەھمەت زىيائى شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

غەزەللەر

I

گۈزەل قىز كۆڭلىنى باستى، ئۆزى بىلمەيدىغان بىر غەم،
ۋۇجۇدى گۈلشىنىنى چەيلىدى، قىلدى تامام بەرھەم.

ئېلىپ بىر زەئىپرانى تۈس، سولاشتى ئەرغىۋانى يۈز،
مۇھەببەت يۈكىنىڭ ئاستىدا بولدى سەۋر قەددى خەم.

ئېقىپ نەرگەس كۆزىدىن گۈل يۈزىگە قەترە-قەترە ياش،
قىزىلگۈل بەرگىگە ئانداغكى چۈشتى دانەئى شەبنەم.

دىلىدا ئوت، كۆزىدە ياش ۋە لېكىن شۇ ئاجايىپكىم،
بۇ ئوتنىڭ يالقۇنى ئارتتى، قۇيۇلغان سىرى كۆزىدىن نەم.

گىچەك زۇلپىغە ئوخشاش كۆڭلىگە مىڭ-مىڭ تۈگۈن چۈشتى،
قەيەردە بىر تىببىكىم ئەيلىسە دىل دەردىگە مەرھەم...

بولۇر بىر دەردكە بىر دەرمان ۋە لېكىن ئىشق دەردىگە،
مەشۇقتىن باشقا ئەمچىدىن ئۇنىڭغا بىر ئەم.

يېتەمدۇ يار ۋەسلىگە، كېتەمدۇ ياكى ئارماندا،
مۇھەببەت ئەھلىگە بۇ سىر ئىرۇر سىرلار ئارا موبھەم.

II

مېنى خوش تالىسام سۆيگۈڭ ئارا بۇ كويغا سالغانمۇ،
سېلىپ سۆيگۈڭنى كۆڭلۈمگە، ئۇنىڭغا يار بولغانمۇ.

سەبى كۆڭلۈم ئاجايىپ ئەزتىراپ ئىچرە كۆيەر دائىم،
كۆڭۈل كۆزگۈسىدە ئەكسىڭ جۇلاسى راستمۇ - يالغانمۇ.

بۇ قاشمۇ، يا يېڭى ئاي، ياپراق بەرگى ۋە ياكى يا،
مېنىڭ بۇ ياش دىلىمنى ئاتقىلى بەللەپ قويۇلغانمۇ.

ئەرۋۇر كەرپىكلىرىڭنىڭ ھەربىرى ئوق ھېلەڭ قىلغۇچ،
ئېتىلغاندا بۇ ئوقلار، ئاشىقىڭ ئۇنىدىن قۇتۇلغانمۇ.

قىلۇرسەن بىر قاراش بىرلە كۆڭۈللەرنى ئۆزۈڭگە سەيرە،
بۇ كۆزمۇ ياكى نەرگەسمۇ، يا تاڭ ۋاقتىدا چولپانمۇ.

يۈزۈڭ بىر ئايمۇ ياكى كۈن، ئېچىلغان يا سەھەردە گۈل،
گۈزەللىك گۈلشىنى ئىچرە، سېنىڭدەك گۈل ئېچىلغانمۇ.

قىزىل ياقۇت لېۋىڭ يا لەئىل، قىزىللىقلەر نەدۇر ئۇندا،
مەگەر ئاشىقلىرىڭنىڭ قانلىرى بىرلە بويالغانمۇ.

نەفس خۇش لەۋلىرىڭ ئىچرە، تېشىڭ ئۇ نە دېگەن ئاپئاق،
نەدۇر ئۇ؟ چىشمۇ، يا ئۇنجى ۋە ياكى دۇررى غەلتانمۇ.

كۆرۈپ ئاغزىدىكى، كۆڭلۈم تارتتى ھەسرەت پەريات،
ئىرۇرمۇ پىستە يا نۇقتە ۋە يا غۇنچە ئېچىلغانمۇ.

نەدۇر ئۇ ساچمۇ ياكى ئەنبەر ۋە ياكىم پەلپۈنەر سۇنبۇل،
كۆڭۈل قۇشىنى ئوۋلاشقا توزاق قىلىنىپ يارالغانمۇ.

ئەجەپ نازۇك بەدەنسەن، سەۋرى قەددىگە جاھان ھەيران،
فەرشتەدۇرمۇ سەن ياكى فەرىمۇ ياكى ئىنسانمۇ.

I

مۇھەببەت نۇرى دىل ئايىنەسىدە ئەكس قىلغاندا،
ئەقىل - ئىدراك پۈتۈنلەي تۇيغۇدىن خالى قالۇر ئۇندا.

قولىدىن ئىختىيارىنىك تىزگىنى چىقىپ كەتكەن ئاخىر،
خىيالىنىك ئاغمىقىنى باشقۇرالماي تازا چاپقاندا.

ماڭار يولىنى كۆرمەكتىن، قالۇر ئەقىل ئۆزى ئاجىز...
نېچۈككىم خىرە بولغاي كۆز قۇياش نۇرىغا باققاندا.

ئىشقىنىك سىرىنى ھۇشىنىك كۆزىنى بىرلە تاماشا قىل،
كېلىپ پەرۋانە ئۆزىنى چىراغ نۇرىغا ئۇرغاندا.

ئېقىل ھەيران بولۇر سۆيگۈ ئەسىرى بۇ كىچىك مەخلۇق،
پىرىلداپ ئايلىنىپ شەمئىنى، ئۆزىنى ئوتقا ياققاندا.

ھەقىقىي چىن مۇھەببەت بولسىلا ئەرزىر سۆز ئاچماققا،
قەلەم تەڭلىك چېكەر يالغان مۇھەببەتتىن سۆز ئاچقاندا.

4. ئىبراھىم تۇردى

ئىبراھىم تۇردى ئۇيغۇر رېئالىستىك شېئىرىيىتىدە دەسلەپ ئۇتتۇرىغا چىقىپ، مۇھىم ئورۇن ئىگىلىگەن شائىرلىرىمىزنىڭ بىرى.

ئىبراھىم تۇردى 1914 - يىلى ئاتۇش ناھىيىسىدە بىر ھۇنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1928 - يىلغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان ۋە كونا مەكتەپلەردە ئوقۇغان. تۇرمۇشى نامرات بولغانلىقتىن، ئىش ئىزلەپ چىقىپ كېتىپ، ئۆزبېكىستانغا بارغان ۋە 1931 - يىلى يۇرتىغا قايتىپ كەلگەن.

1935 - يىلى يەنە ئۆزبېكىستانغا ئوقۇشقا چىقىپ، 1938 - يىلى سەمەرقەنت يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىنى تۈگىتىپ يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ مەدەنىيەت - مائارىپ ساھەسىدە ئىشلىگەن.

ئىبراھىم تۇردى ئىلغار ئىدىيىلىك ياشلاردىن بولۇپ، يورۇقلۇققا ئىنتىلگەن. شۇ تۇپەيلىدىن شېكى شىسەي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن قامىلىپ، ئۇچ يىل تۇرمىدە ياتقان. كېيىن يەنە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زۇلمەتلىك ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن 1947 - يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتنىشىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق يولىدا ئازاد بولۇشىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا تىرىشىپ خىزمەت ئىشلىگەن. شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن، 1949 - يىلى 12 - ئايدا، ئۇ بىرىنچى تۈركۈمدە جۇڭگو كومپارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىرگەن ئاز سانلىق مىللەت كادىرى ئىدى. ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەز-

گەللىرىدە، ئۆلكىلىك مەدەنىيەت - مائارىپ كومىتېتى، يازغۇچىلار جەمئىيىتى، تەپتىش كومىتېتى ۋە خەلق ئىشلىرى نازارىتى قاتارلىق ئورۇنلاردا مەسئۇل رەھبەر بولۇپ ئىشلىدى. ئەمما ئىبراھىم تۇردى 1958 - يىلىدىن تارتىپ «سول» چىل سىياسەتنىڭ قاتتىق زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، ئاقىۋىت 1971-يىلى 5 - ئايدا 57 يېشىدا ۋاپات بولدى. ئۇ ئىنقىلاب ئۈچۈن نۇرغۇن تۆھپە قوشقان، خەلق ئاممىسى ئارىسىدا زور تەسىرگە ئىگە تالانتلىق شائىر ئىدى.

ئىبراھىم تۇردىنىڭ ئىجادىيىتى 1945 - يىللىرى ساتىرىك شېئىر يېزىش بىلەن باشلاندى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاكتىۋىزال تېمىدا يېزىلغان سىياسىي لىرىكىلىرى بىلەن مەتبۇئات يۈزىدە كىتابخانا بىلەن يۈز كۆرۈشتى. ئۇنىڭ ئاشۇ مەزگىللەردە يازغان شېئىرلىرى ئازادلىقتىن كېيىن نەشر قىلىنغان كوللېكتىپ شېئىر نوپۇلاملىرىغا ۋە بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى 1957 - يىلى نەشر قىلغان «كۆڭۈل ئارزۇسى» ناملىق شېئىرلار توپلىمىغا كىرگۈزۈلگەن.

ئىبراھىم تۇردى ئۆز مىللىتىنىڭ ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە كلاسسىك شېئىرلىرىنىڭ مۇنەۋۋەر شېئىرلىرىنى بىرلەشتۈرگەندى ۋە قېتىرقىنىپ تەتقىق قىلدى. ئۇلاردىن قىممەتلىك ئۇزۇق ئېلىپ، ئۆز شېئىرلىرىنى بېيىتتى ۋە مىللىي خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىلدى. ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئەجرى كۆزگە كۆرۈنەرلىكتۇر.

ئىبراھىم تۇردى سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەنىدى. ئۇلۇغ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ گۈزەل غايىلىرى ئۇنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدا، سوتسىيالىزمغا، ئۇلۇغ ئۆكتەبىر قۇياشىغا مېھرى - مۇھەببەت ۋە ئېتىقاد ئورناتتى. شۇڭا ئۇ سوۋېت شائىرلىرىنىڭ ئەنئەنىسى ۋە يېزىش ماھارىتىنى

قىزغىنلىق بىلەن قوبۇل قىلدى. بۇ ھەقتە سوۋېت ئۇيغۇر ئەدەبىيات تەتقىقاتچىسى روزى قادىرى مۇنداق يازىدۇ: «ئى. تۇردى سوۋېت شېئىرىيىتىنىڭ، جۈملىدىن ۋ. ماياكوۋسكىي پوئېزىيىسىنىڭ ئەنئەنىلىرىنى ئىجادىي راۋاجلاندۇردى»①.

ئىبراھىم تۇردى رېئالىست شائىر ئىدى. ئۇ قاينام-تاشقىنلىق جەڭگىۋار تۇرمۇش ئېقىنىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، تۇرمۇشنى تەرەققىيات نۇقتىسىدىن كۆزىتىتى ۋە ئۆز غايىلىرى، ئارزۇ-تىلەكلىرىنى شۇ تۇرمۇش ئىچىدە ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىش ئۈچۈن ئۆز ئىجادىغا يېڭى جەمئىيەت قۇرۇش، يېڭى كىشىلەرنى يېتىشتۈرۈشنى ئاساسىي مەزمۇن قىلدى. ئۇ ئۆز شېئىرلىرىدا ھاياتنىڭ مۇرەككەپلىكىنى، ئۆزى بېسىپ ئۆتكەن تۇرلۇك - تۈمەن ئەگرى - توقاي چىغىر يوللار ھەققىدىكى تەسىراتى ۋە چۈشەنچىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭدەك ئىجتىمائىي جەمئىيەت تەرەققىياتىدىكى كونىلىق بىلەن يېڭىلىق ئوتتۇرىسىدا بولىدىغان كۈرەشنى توغرا تونۇپ، توغرا كۆرسىتىپ بەردى. ئۇ كىشىلەرنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدىكى پەرقلەرنى، كۆڭۈلدىكى مەقسەت - غەرەزلىرىنى، نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى سەزدى. شۇڭا ئۇ ئۆز شېئىرىدا كىشىلەر بىر بىرىگە سادىق دوست بولغاندىلا بىر بىرىنىڭ دەردىگە دەرمان بولالايدىغانلىقىنى تەكىتلەپ ئوتتۇرىغا قويدى. مانا شۇ نۇقتىدىن ئۇ «دوستۇم دېمە» ناملىق شېئىرىنى يېزىپ، دوستلۇق توغرىسىدىكى قارىشىنى مۇنداق ئوتتۇرىغا قويدى:

كەلسە باشقا زور بالالار دوست دېگەن كۆپ قايغۇرۇر،
ۋاقتى كەلسە سەن ئۈچۈن ئۇ، ئۇشبۇ يولدا جان بېرۇر.

---

① روزى قادىرى: «ئۇيغۇر رېئالىستىك ئەدەبىياتىنىڭ راۋاجلىنىشى»، ئۆزبېكىستان س.س.ر «پەن» نەشرىياتى، تاشكەنت 1979 - يىلى نەشرى.

قۇتقۇزۇشقا بۇ بالادىن ھەرماكانلاردا يۇرۇر،
سەن ئۇچۇن قايغۇرمىسا، ھەرگىز ئۇنى دوستۇم دېمە.

ئىبراھىم تۇردى شائىرنىڭ جەمئىيەتىمىزگە ئورنى ۋە ۋەزىپىسىنى چوڭقۇر چۈشەنگەنىدى. شۇڭا ئۇ شائىر ئۆزىنىڭ كەملىكىنى، كەم ئۇچۇن يېزىش ۋە قانداق يېزىش لازىملىقىنى بىلۈۋېلىشى شەرت، دەپ قارىدى. ئۇ يەنە، شائىر ئادىل، سەزگۈر، خەلقچە سادىق بولۇشى، جەمئىيەتنىڭ تەقدىرى بىلەن باغلىق بولغان ئىجتىمائىي، سىياسىي مەسىلىلەرنى يورۇتۇش بۇرچىنى ئۆتىيەلىشى، ھەرقانداق نەرسىگە بىپەرۋا قارىماسلىقى لازىم، كۆرەشتە خەلقنى تەربىيىلەپ، توغرا يولغا باشلىيالىشى لازىم، دەپ قارىدى. ئۇنىڭ نەزىرىدىكى شائىر خەلقنىڭ خىزمەتچىسى، تەرغىباتچىسى، ھەققانىيەتچى جەڭچى، ئۇ ئابرويىغا پەرۋىسىلىككە، مەنسەپپەرەسلىككە ۋە شەخسىيەتچىلىككە قارشى كۆرەش قىلغۇچىدۇر. ئۇنىڭ قورالى ئادالەت، ساداقەت، كەمتەرلىك، ئېھتىياتچانلىق قاتارلىق ئېسىل كىشىلىك پەزىلىتى.

ئىبراھىم تۇردى كۆچلۈك مەرىپەتپەرۋەر ئىدى، ئۇنىڭ نەزىرىدە مائارىپ ھەممە نەرسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ باش ئامىلى ھېسابلىناتتى. شۇنىڭ ئۇچۇن ئۇ 1945 - يىلى يازغان «كۆڭۈل ئارزۇسى» ناملىق مەشھۇر شېئىرىدا مۇنداق دەيدۇ:

مائارىپقا بويۇن سۇنۇپ، ئەگەر بولسا تەرەققىيات،
ئىجادچىلار ئىخلاس بىلەن ئاڭا قويسا يېڭىدىن ئات.
جەبرى - جاپا تامام تۈگەپ، قىلمىساقمۇ ئۇنىڭدىن دات،
ئەنە شۇندا بۇ دۇنيادىن مېنىڭ كۆڭلۈم ئارام تاپقۇر.

ئەگەر تۇپتىن يوقالسا بۇ ساياقلار ھەم خوتۇنبازلار،
كوچىلاردا ئادەم توپلاپ، قۇرۇق گەپ ساتقۇچى مازلار،
مائارىپقا قەدەم قويۇپ، يوقاپ كەتسە قىمارۋازلار،
ئەنە شۇندا بۇ دۇنيادىن مېنىڭ كۆڭلۈم ئارام تاپۇر.

پۈتۈن خەلقىم چىڭ بىرلىشىپ، ئادالەتكە بويۇن سۇنسا،
ئومۇمىي ئەر - ئايال، ياشلار مەكتەپلەر قەدەم قويسا،
پۈتۈن ئۆلكە مىسالى جەننەتتى گۈلزار بولسا،
ئەنە شۇندا بۇ دۇنيادىن مېنىڭ كۆڭلۈم ئارام تاپۇر.
روشەنكى، ئۇ مائارىپ جەمئىيەتنى زۇلمەتتىن، قالاقلىق
تىن قۇتۇلدۇرىدۇ، دۇنيانى تۈزەيدۇ، دەپ چۈشەندى. يېڭى
جەمئىيەتنى تەشكىل قىلىدىغان ئاممىلار مائارىپ بىلەن مۇناسى
ۋەتلىك. يېڭى ھايات، تەرەققىيات بەخلىرى مائارىپ بىلەن
ۋايىغا يېتىدۇ. شائىر مانا مۇشۇ يېڭى ئاممىلاردىن پارلاق
كەلگۈسىنى قىياس قىلىدۇ. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا يېڭى زاۋۇت -
فابرىكىلار، باغ - بوستانلار، ئېكىنزارلىقلار قەد كۆتەرگەن گۈ-
زەل غايىۋى جەمئىيەت جىلۋە قىلىدۇ:
كۈلۈبلار كەڭرى يوللاردا ئېلېكترلەر يېنىپ تۇرسا،
گۈزەل بوستاندا، سەينادا قىزىق سۆھبەت بولۇپ تۇرسا،
سۆھبەت داستىخىنى دائىم شېرىنلىققا تولۇپ تۇرسا،
ئەنە شۇندا بۇ دۇنيادىن مېنىڭ كۆڭلۈم ئارام تاپۇر.

يەر ئاستى ئىلمىنى ئوقۇپ، قېزىپ ئالساق كۆمۈرلەرنى،
زاۋۇتلار توۋلىشىپ تۇرسا، يېڭىپ تۇرساق كۆمۈرلەرنى.
بۇ يۇرتلاردا راسا ئىشلەپ، ئۆتكۈزسەك ئۆمۈرلەرنى،
ئەنە شۇندا بۇ دۇنيادىن مېنىڭ كۆڭلۈم ئارام تاپۇر.

ئاسان بولسا ئالاقىلەر، قۇرۇلسا ھەم تۆمۈرىيوللار،
جەنۇبتىن ھەم شىمالغا مېڭىپ تۇرسا يولۇچىلار.
سەپەرنىڭ راھىتىدىن شاد - دۇنيا قىلسا قېرى - تۇللار،
ئەنە شۇندا بۇ دۇنيادىن مېنىڭ كۆڭلۈم ئارام تاپۇر.

ئومۇمەن، ئىبراھىم تۇردى ئۆز ئىجادىيىتىنى خەلق ئاممىسىغا — ئۆمرىنى ھالال ئەمگەك بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتقان، ئەمگەك مېۋىلىرىنى ۋەتەنگە تەقدىم قىلىۋاتقان پىداكارلارغا بېغىشلىدى ۋە شۇلارنى مەدھىيىلىدى. ئۇ يەنە دىنىي خۇراپاتلىققا قارشى قەتئىي كۈرەش قىلدى. ئەينى زاماندا دىن ۋە ئۇنىڭ ئىنسان تەقدىرى توغرىسىدىكى ھەر تۈرلۈك يالغان - ياۋىداق ئويدۇرمىلىرىنى ھەجۋىي تىل بىلەن كۈلكە ئاستىغا ئالدى، تەنقىد قىلدى، بايلىق بىلەن كەمبەغەللىك توغرىسىدىكى خەمۇخىل بىمەنە سەپسەتىلەرنى پاش قىلدى.

ئىبراھىم تۇردى ئەسەرلىرىدە ۋەقەنى كۆپىنچە شائىر ئۆزىنىڭ بىۋاسىتە كەچۈرمىشلىرى ئۆزىنىڭ كۆرگەن، بىلگەن، ئاڭلىغان سەرگۈزەشتىلىرى ئارقىلىق ئىپادىلەيدۇ. ئۇ ياراتقان ۋە مەدھىيىلىگەن لىرىك قەھرىمانلار ساپ دىل، سەمىمىي، ئىشچان ھەم تىرىشچان ئەمگەك ئەھلى؛ قارشى تۇرغىنى بولسا بەگلەر، زېمىنداrلار، قازى - ئىشانلار، موللىلار، مۇستەبىت ئەمەلدارلار. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا ئەكس ئەتكەن تېما خېلى كەڭ دائىرىلىك بولۇپ، چوڭقۇر ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان زور ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئىدىيەۋى جەھەتتىن ئىلغارلىققا ئىگە بولۇپلا قالماي، بەدىئىي جەھەتتىمۇ زور قىممەتكە ئىگە. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىكى پىكىر روشەن بولۇپ، شېئىرلىرىنىڭ تىلى خەلق ئېغىز تىلىغا يېقىن كېلىدۇ. شائىر ئىبراھىم تۇردى مانا شۇنداق تۆھپىلىرى بىلەن ئۇيغۇر ئىنقىلابىي شېئىرىيىتىگە بىر ئۇلۇش ھەسسە قوشۇپ، رېئالىستىك ئەدەبىياتىمىزدىن مۇناسىپ ئورۇن ئالدى.

ئىبراھىم تۇردى شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

يارىمغا

تۇرنىلاردىن كەلدى خەت ئالدىم قولۇمغا تىنچ ـ ئامان،
مەن ھايات دۇنيادا بولسام بىر بارۇرمەن سەن تامان.

بۇ يۇرەكلەرنى غىدىقلاپ قويمىدى يازغان خېتىمك،
ياز يەنە راھەتلىنەي مەن خەتتە كۆرۈپ سۆرىتىمك.

ھەرخېتىمگە دوستلىرىم راھەتلىنىپ ھەيران قالۇر،
بىل، كۆتۈپ تۇر، مەن بىلەن شۇ دوستلىرىم بىللە بارادۇر.

سەن ئۇ يەردە ياد قىلۇرسەن كۆزلىرىگدىن ياش ئېقىپ،
ھەرقاچان يادىمدا بارسەن كەتمىدىم پەشنى قېقىپ.

چىن دىلىمدىن ئاشقىمسەن، بىزدە يوقتۇر ئايرىلىش،
سەن ئۈچۈن كۆرسەم جاپالار، مەندە يوقتۇر زارلىنىش.

سۆيىمى تاك تۇرى بىلەن مەن بارارمەن يۇلتۇزۇم،
ئوتتۇرا يولدا كۆرۈشەيلىك، سەنمۇ كەلگىن قۇندۇزۇم.

ئۇچتى ئەقلىم بۇ بېشىمدىن ئەي پەرى قانداق قىلاي،
كۆيدى ئوتتا بۇ يۇرەك ھىجرىگدىمەن قانداق قىلاي.

تاپمىدى قويلار ئارام ھېچ بوۋىلەرنىڭ دەستىدىن،
چۈشمىدى بۇلبۇل تۈزاقتا تۈلكىلەرنىڭ قەستىدىن.

بىر كۆرۈشكە ئىنتىزارمەن كۆزلىرىمدىن ياش ئاقۇر،
ئۆز يولۇمدىن ئازدۇرۇشقا باشقا «مەشۇق» قاش قاقۇر.

ھېچ كۆڭۈل بەرمەي يۈزەكى قاش ئاتۇرمەن قاشىغا،
ئالدىغان كۆپلەرنى، ئۇ، ئۇرغۇم كېلەدۇر باشىغا.

«مەشۇقۇم»نىڭ سەپسەتىسى ھەرقاچان تۈزدەك تېگۈر،
نازقىلىپ كەلسە قېشىمغا، ئەتلىرى مۇزدەك تېگۈر.

مۇزدا قاتقان بۇ يۈرەكلەر بىز كۆرۈشكەندە ئېرۈر،
سەن بىلەن بىر جام كۆتۈرسەم، بەختىمىز شۇندا كېلۈر.

مەن دېدىم ئۇ «مەشۇقۇم»غا: قوي ئۆزەمنىڭ يارى بار،
بۇ مېنىڭ يارىم ساڭا ئوخشاش ئەمەستۇر كۆڭلى تار.

بىر زامانلار ئوينىغان بىز سەن بىلەن بىرباغچىدا،
تارىخىڭ بار بىزنىڭ ئۆيدە دەستە ـ دەستە تاكچىدا.

مىڭ ئۈزاقلاشتۇرسا بىزنى كۆڭلىمىزدە بار ھېلى،
قارىشلارنىڭ قورسىقىدا بار كىرى ھەم كۆپ «سىرى».

ۋاسىلىسادەكلا تۇتقۇن غاربدا ياتماقتىسەن،
كويىمقاپنى ئاختۇرۇپ، ئۇۋان بولۇپ بارماقتىسەن.

سەنمۇ مەندەك ئېھتىيات قىل، يوق بولۇر شۇم جادىگەر،
قاينىغان قازانغا مەھكۇم ئۇ، شەقىقي ھېيلىگەر.

شۇندا بىزلەر قۇتۇلۇرمىز جادىگەرنىڭ قولىدىن،
بولمىسا مۇمكىن ئەمەس، چىقماق ئۇ تىلسىم گۆرىدىن.

ئاشىقىغا كۆيمىسە ھېچكىم ئۇنى مەشۇق دېمەس،
مەشۇقىغا بارمىسا ھېچكىم ئۇنى ئاشىق دېمەس.
1946 - يىل ماي، غۇلجا.

شائىرغا

ئال قولۇڭغا قەلەمنى شائىر،
دۇشمەننى قىل كۈچۈڭگە قايىل.
ھېچ ئېغىشماي ھەقنى تەسۋىرلەپ،
كۆرەش يولىغا خەلقنى قىل مايىل.

دوست كۆپ بولمىسا، كارى ھەم چاغلىق،
دۇشمەن كۆپەيسە ئىش بولۇر داغلىق.
پاش بولمىسا گەر، ۋاقتىدا دۇشمەن،
ئاخىر كۆپكە قىلۇر زىيانلىق.

كۆيلىگىن شائىر، ئۆتمۇشۇڭنى ئەسلى،
نېمىلەر قىلمىغان ئۇ ۋاقىتتا پەسلەر.
ئابروي، مەنسەپكە بىزلەرنى سېتىمەپ،
بويۇنغا مىڭگەن شۇم ۋەھشى نەسلەر.

ئۇلار بۈگۈنمۇ ساتماقنى كۆزلەر،
زۇلمەت ئوچمىغا ئاتماقنى كۆزلەر.
خەلقنى تىرىك دوزاخقا تاشلاپ،
ئۆزلىرى راھەتتە ياتماقنى كۆزلەر.

ئەي شائىر بۇ يۇرتنى خاراب قىلغان كىم؟
ئۆرتەپ يۈرەكنى كاۋاپ قىلغان كىم.
ئەزىز ئەۋلادنى قانخور قاخشىتىپ،
دۈشمەن ئايىغنى تاۋاپ قىلغان كىم؟!

شائىر، يۇلغۇن سەرىق ئوتلارنى،
ئاڭا يول بەرسەك بۇلغار يۇرتلارنى،
ياۋا ئوت ئۆسۈشكە ھېچ ئورۇن بەرمە،
سىقىپ چىقارغىن شۇم قۇرتلارنى.

دوقمۇش قورقۇپ قەلەمنى تاشلىما،
چەللىدە ئات چېپىپ كۆزنى ياشلىما.
چاپان چۆرۈپ پاختىلار ئاتسا،
سەن كۆڭلۈڭنى ھەر يان باشلىما.

يازغۇن ئەي شائىر، يازغۇن زامانىنى،
خەلقە توتۇتقۇن ياخشى - يامانىنى.
غەپلەت بېسىپ ياتقانىنى ئويغات،
ئۆزگە ئىشەنمەسلىك تۇغەت گۇمانىنى.

يازغاندا نىشانەك ھەق يولدا بولسۇن،
ئېيتقان سۆزۈڭ خەلق قولىدا بولسۇن.

كەتسۇن سۇرۇپ پەرياد - پىغانلار،
تاغۇ - تاشلىرىڭ گۈللەرگە تولسۇن.

شائىرغا تاۋۇز ئەسلا ياراشماس،
چىن شائىر شەخسىيەت ئۈچۈن تالاشماس،
شائىر ئۈچۈن ئەڭ بۈيۈك خىسلەتتۇر،
ۋىجدانسىزغا ئۇ ئەسلا قاراشماس.

1946 - يىل، ئۈرۈمچى

§5. قۇربان ئىمىن

پېشقەدەم شائىر قۇربان ئىمىن 1914 - يىلى قەشقەر شەھىرىنىڭ تۆرە ياۋاغ مەھەللىسىدە كەمبەغەل ھۆپىگەر ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك دەۋرلىرىدە دىنىي، پەننىي مەكتەپلەردە ۋە ئوقۇتقۇچىلار تېز پۈتتۈرۈش كۇرسىدا ئوقۇپ، ئوقۇتقۇچىلىق، تەھرىرلىك قاتارلىق خىزمەتلەر بىلەن شۇغۇللانىدى. تەدرىجىي هالدا جەمئىيەت بىلەن، جەمئىيەتتىكى هەرقايسى قاتلاملار بىلەن ئارىلىشىپ، ئىجتىمائىي هاياتنى كۆزىتىپ، ئالغان تەسراتلىرى ئاساسىدا ئەدەبىي ئىجادىيەتنى باشلىدى. ئۇنىڭ «كېلىڭ ياشلار» ناملىق شېئىرى 1937 - يىلى «قەشقەر گېزىتى»دە ئېلان قىلىندى. شېئىردا ئاكتۇۋال مەسىلە هېسابلانغان — زەبۇنلۇق - خارلىق، نادانلىق - قالاقلىقنى تۇگىتىپ، ئىلىم - مەرىپەت ئۆگىنىش، مەدەنىيەت ئۆگىنىش، ۋەتەننى ئىلىم - پەن ئارقىلىق جاھالەتتىن قۇتقۇزۇش — شائىرنىڭ ئانا ۋەتەننىڭ پارلاق كەلگۈسىگە بولغان سەمىمىي كۆيۈنۈشى، غەمخورلۇقى ئىپادىلەنگەن.

قۇربان ئىمىن 1939 - يىلى ئۇرۇمچىدىكى ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە كېلىپ ئوقۇدى. ئوقۇش جەريانىدا ئىنقىلابىي مۇھىتنىڭ تەسىرى ئارقىلىق ئىدىيىدە ئۆستى، ئىجادىيەتتە يۇكسەلدى.

شېئىرىي شەكىلگە ئاساسىلىق قىلغاندىن كېيىن، ئىجتىمائىي رېئاللىقتىن قاتتىق نارازى بولغان شائىر شېئىردىن جەڭگىۋار قورال سۈپىتىدە پايدىلىنىپ، «شوخ»، «ئەركىن» قاتارلىق ئەدەبىي تەخەللۇس بىلەن «قانداق دەۋر

بۇ؟»، «ئالغا باس، ياشلار»، «ۋاقىت — ئالتۇن»، «كۆكله شائىر!» قاتارلىق، ئاددىي چۈشىنىشلىك تىلدا يېزىلغان جەڭگىۋار شېئىرلارنى ئېلان قىلدى. شېئىرلاردا زۇلمەتلىك ئىجتىمائىي ئەمگەكچى ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ھەر مىللەت خەلقىنى ئەزگەن، خارلىغان جىنايىي قىلمىشلىرىنى رەھىمسىزلىك بىلەن پاش قىلدى، ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئازادلىق ۋە ئەركىنلىكلە بولغان ئىنتىلىشىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى. شۇنداقلا ھەر مىللەت خەلقىنى زىچ ئىتتىپاقلىشىپ، خەلقئارا فاشىزمغا قارشى تۇرۇش، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا زەربە بېرىش، ۋەتەننى مۇنەۋۋەرلىكتىن قۇتقۇزۇشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار كۈرەشكە قوزغاتتى. 1944 - يىلى مارتتا يازغان «غۇنچەمگە خەت» ناملىق داستانىدا بۇ خىل ئىددىيىنى «كۈرەش يالقۇنىدىن غەلىبە چېكىنى ئاتقۇز! دۇنيانى ھۆرلۈككە — تاك نۇرىغا يەتكۈز!» دەپ روشەن ھالدا ئوتتۇرىغا قويدى.

قۇربان ئىسمەن ئاشۇ زۇلمەتلىك يىللاردا يەنە ئەدەبىي ماقالە، ھېكايە، سەھنە ئەسەرلىرىنىمۇ يازدى. ئۇنىڭ «گۈلقىز»، «ئىبرەت» قاتارلىق ھېكايىلىرى، «توكيونىڭ تەقدىرى»، «ئارسلان» «چېچىكىم»، «ئاشنامغا دەشنەم»، «قاينىغاندا ئوخشايدۇ» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرى خەلقىمىزنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. چۈنكى ئۇ، زوراۋانلىق ھۆكۈم سۈرگەن ئېغىر كۈنلەردە خەلق ئاممىسى تەرەپتە تۇرۇپ، خەلق قەلبىدىكى ھېسسىياتنى ئىپادىلىدى. گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ نازارىتى، چەكلىشى، تەقىپ قىلىشىغا ھەر خىل يوللار بىلەن تاقابىل تۇرۇپ، ئۆز ئەسەرلىرىدە ئىنقىلابىي ئىددىيىنى — خەلق ئاممىسىنى ھۆرلۈك ئۈچۈن، باراۋەرلىك ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئۈندەش ئىددىيىسىنى تەشۋىق قىلدى. شۇڭلاشقا «زالىمغا كۆرۈندىم يامان، زامان تار ئىكەن» دېگەندەك، ئەكسىيەتچىلەرنىڭ كۆزىگە قادالغان مىخ، تاپىنىغا سانجىلغان تىكەن بولۇپ قالدى. شۇ تۈپەيلىدىن

شائىر تەھرىرلىك ئورنىدىن قوغلاندى، تۇرمۇشى غۇربەتچىلىكتە ئۆتتى. شۇ ھالەتتىمۇ ئۇ يەنە مەيۈسلەنمەي، «ئەنە» ئاستا سۆزۈلمەكتە يوروق تاك، بوۋاقلاردەك ياشلىق ئۆمرۈم كۈلدۈ» دېگەن ئۈمىدۋارلىق ئىدىيە بىلەن گۈزەل ئەتىگە تەلپۈندى.

ئازادلىق تېڭى ئاتتى. ئۆمرى خارلىقتا ئۆتكەن خەلق ئىلكىدىلكەش شائىرى ئۆز بەختىنى تاپتى. 1949 - يىلى «يېڭى دەۋرگە» ناملىق شېئىرىنى يېزىپ، يېڭى ھاياتنى مەدھىيىلەشنى باشلىدى. 1950 - يىلى شائىر شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە، شىئەندە ئۆتكۈزۈلگەن غەربىي - شىمالدىكى بەش ئۆلكە ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى. 1960 - يىلى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر ۋەكىللىرى مەملىكەتلىك ئۈچىنچى قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىپ رەئىس ماۋزېدۇڭ، لىيۇشاۋچى، جۇئېنلەي قاتارلىق پارتىيە، دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. بۇنداق زور بەختتىن ئىلھاملانغان ۋە كۈچ - قۇدرەتكە تولغان شائىر ئۆز پۇرتىغا قايتىپ كېلىپ، تېخىمۇ زور قىزغىنلىق بىلەن تىرىشىپ ئىشلەشكە ۋە ئىجادىيەتكە كىرىشىپ كەتتى.

قۇربان ئىمىن 50 يىللىق ئىجادىيەت ھاياتىدا شېئىر يېزىشنى ئاساس قىلدى. 1978 - يىلى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۇنىڭ «تارىم غۇنچىلىرى»؛ 1981 - يىلى بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن «قەشقەر ئاۋازى» ناملىق شېئىرلار توپلاملىرى نەشر قىلىندى. «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر ھازىرقى زامان يازغۇچىلىرىنىڭ تەرجىمھالى» دېگەن توپلامدا ئۇنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرى تونۇشتۇرۇلدى. ئۇ دەۋر روھىغا باي يېڭى - يېڭى ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىپ، كەڭ خەلق ئاممىسى ئىچىدە يىلتىز تارتتى. ھازىرمۇ ياشانغان شائىرنىڭ لىرىك ھېسسىياتى گويا قىزىل دەريا سىدەك ئۇركەشلەپ، تارىم گۈلزارلىرىدىكى خۇش پۇراق گۈللەردەك خەلققە ئىلھام بەخش ئەتمەكتە.

قۇربان ئىمىن شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

كېلىمگلار ياشلار

كېلىمك ياشلار، كېلىمگلار،
دەپتەر، قەلەم ئېلىمگلار،
قولنى قولغا تۇتۇشۇپ،
مەكتەپكە تېز مېڭىمگلار.

ۋەتەنگە نۇر چېچىلدى،
ئىرپان ① يولى ئېچىلدى،
تۇن پەردىسى يىرتىلدى،
غەپلەت ئىشىكى يېپىلدى.

بىزلەر ئەمدى بوش ياتماي،
ۋەتەن ئۈچۈن ئىشلەيمىز.
مەدەنىيەت سۈيىمنى،
ئۆلكىمىزگە باشلايمىز.

نادانلىقنى كەسىپ ئەتمە،
ئەزىز ئۆمرۈڭ سەرپ ئەتمە!
جاھىل يولى زەبۇندۇر ②،
ئىلىم يولىدىن قايتما.

---

① ئىرپان — بىلىم - مەرىپەت.
① زەبۇن — خارلىق

قولنى قولغا تۇتۇشۇپ،
بىرلىك سەپكە ئۇيۇشۇپ،
گۈللىتەيلى ۋەتەننى،
ئىلىم - پەننى دوست تۇتۇپ.

نۇرلۇق ۋەتەن ياشىسۇن،
جاھانگىرلار يوقالسۇن!
جاھالەتلەر تېز بىتسۇن،
بارلىق مىللەت ياشنىسۇن!
1937 - يىل، دېكابىر، قەشقەر.

قانداق دەۋر بۇ

شىنجاڭ ياشلىرى، قايسى دەۋر بۇ؟
غەپلەت يوقالغان، ئوقۇش دەۋرى بۇ.

ھەممە مىللەتنىڭ مەدەنىيەتكە
چوڭ - چوڭ قەدەملەر قويۇش دەۋرى بۇ.

مائارىپ پارلاق نۇرىنى چېچىپ،
پۈتۈن خەلق كۆزىنى ئاچقان دەۋر بۇ.

زۇلمەتكە قارشى ۋەتەن باللىرى،
مەھكەم ئۇيۇشقان بىرلىك دەۋرى بۇ.

ئادالەت ئەمدى تەختنى قۇرار،
بارلىق مىللەتنىڭ نۇرلۇق دەۋرى بۇ.

ئالدي مەقسەتنى ئىجرا قىلىشقا ــ
ئازادلىق ئۇچۇن چامداش دەۋرى بۇ.

ئەي ئوغۇل - قىزلار ئوقۇيلى هارماي،
ۋەدىلەر بەرگەن ئەركىن دەۋر بۇ.
1938 - يىل، قەشقەر.

بولماس

ۋەتەن سۆيگەن كىشى هەرگىز جاهاندا خارۇ - زار بولماس،
ئۇلى مەهكەم قۇرۇلغاندا بىناسى تارمار بولماس.

ۋەتەن، خەلقى ئۇچۇن جاننى تىكىش هەركىمگە شەۋكەتتۇر،
ۋەتەن خىزمىتىدىن ئارتۇق ئۇلۇغراق كارى بار بولماس.

تۇزەتكەن چاغدا ئىللەتنى، يوقاتقان چاغدا زىللەتنى،
ئازاد قىلغاندا دۆلەتنى، جاهان هېچكىمگە تار بولماس.

ۋەتەن، خەلقىنىڭ تەقەززاسى بىلىپ قوي نەمە ئىستەيدۇ،
خۇراپات بىرله غاپىللىق تەرەققىغا شوئار بولماس.

ۋەتەن، خەلقىنىڭ تەقەززاسى بىلەن قوي نەمە ئىستەيدۇ،
خۇراپات بىرله غاپىللىق تەرەققىغا شوئار بولماس.

ئۆزۈڭنىڭ پايدىسىدىن كەچ، ۋەتەن نەپىگە كۆز تاشلا،
بىراۋ قىلسا زىياندىشلىق، ئۇنىڭغا خەلقى يار بولماس.

پەقەت بولسالا ۋەتەن، خەلقىڭ ئۇچۇن ئاشىق - ساداقەتلىك،
پېقىرلىق - كەمبەغەللىكنى ساڭا ئۇدەمدە ئار بولماس.

سانا قسىز مالۇ - مۇلكۇڭگە ئىشەنمە، ھېچ غۇرۇرلانما،
ۋەتەن، خەلقىڭگە خىزمەت قىل، ئۇلۇغ تۆھپەكە بىكار بولماس.

يىگىتلىك چاغ غەنىمەتتۇر، ئەزىز ئۆمرۈڭنى قىممەتتۇر،
ساقال قاردەك ئاقارغاندا بېلىڭدە كۈچ - مادار بولماس.

تىلى قىسقا بۇ شوخ - ئەركىن بۇيۇك ئەلنى سالاملايدۇ،
زىمىستان كەتمىگۈنچە ھېچ گۈلىستاندا باھار بولماس.
1945 - يىل، ئىيۇن، قەشقەر.

§6. ئەمەت غوپۇرى

شائىرى ئەمەت غوپۇرى 1921-يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدە ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، ئۇ باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنده ئوقۇدى. ئۇنىڭ ئۇرۇمچىگە كەلگەن يىللىرى جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەزالىرى چىن تەنچىيۇ، ماۋ زېمىنلارنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن ماركسىزىم-لېنىنىزملىق يېڭى ئىدىيە تارقىلىشقا باشلىغان، پەندىي مائارىپ ۋە يېڭى ئىدىيە تارقىلىشقا باشلىغان. ئىپتىدائىي مائارىپ ۋە يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى روناق تېپىۋاتقان مەزگىل بولغاچقا، بۇ ۋەزىيەت ئەمەت غوپۇرنىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلىپ، ئۇنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان ھەۋىسىنى ئويغىتىدۇ. ئۇ، بۇ جەھەتتە لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ قىزغىن ئىلھام ۋە مەدەت بېرىشىگە ئېرىشتى. ئۇزلۇكسىدىن تىرىشىپ ئۆگىنىش ئارقىلىق رۇس ئەدەبىياتى، سوۋېت ئەدەبىياتى ۋە جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ نەمۇنىلىرى بىلەن تونۇشتى. بىراق، ئۇ راسا قېتىرقىنىپ ئۆگىنىشكە بېرىلگەن، قىزغىنلىقى پەللىگە ئۆرلىگەن دەۋردە، ئىككى يۈزلىمىچى شېك شىسەي، ئۆزىنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قويىنىغا ئېتىپ، ئەسلى قىياپىتىنى ئاشكارىلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭدا ئاق تېررورلۇق باشلىنىپ، ھەر مىللەت زىيالىيلىرى تۇتقۇن قىلىندى، سۈرگۈن قىلىندى. ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر قەلىمى ۋە جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن لۇتپۇللا مۇتەللىپ باشچىلىقىدىكى ئىلغار ئەدەبىيات سېپىنىڭ قاتارىدا كېتىۋاتقان ئەمەت غوپۇرمۇ دۈشمەنلىك تەقىپ قىلىشىغا ئۇچرىدى. 1942-يىلى ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، «تەق-

سىمات» نامى بىلەن خوتەنگە ھەيدىلىپ، گومىنداڭ ساقچى ئورگانلىرىنىڭ داۋاملىق نازارەت قىلىشى ئاستىدا ئىشلىدى. ئۇ خوتەن ناھىيىلىك قىزلار باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. بىراق كېسەل ئۈنى تۈيۈقسىز يىقىتىپ، 1945-يىلى باھاردا ۋاپات بولدى.

ئەمەت غوپۇرى 1940-يىلىدىن باشلاپ قولىغا قەلەم ئېلىپ، شېئىر يېزىشقا كىرىشتى. شائىر ئىجادىيەتىگە قەدەم قويغان يىللاردا جۇڭگو خەلقى جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ «پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئىتتىپاقلىشىپ، ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش» تەشەببۇسىغا ئاۋاز قوشۇپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى قەھرىمانلىق بىلەن جەڭ قىلۋاتاتتى. شۇڭا ئۇ جەڭگىۋار تېما ئەمەت غوپۇرىنىڭ 1941-، 1942-يىللاردا يازغان «يانمايمىز»، «كۆرەش سۈبھىسى»، «غەلىبە-بەختسىز» قاتارلىق شېئىرلىرىدا مەركەزلىك ئىپادىلەندى. ئۇ-نىڭ «يانمايمىز» دېگەن شېئىرى 1941-يىلى «شىنجاڭ گېزىتى»دە ئېلان قىلىندى. ئۇنىڭ بۇ شېئىرىدا ياپون باسقۇنچىلىرىنىڭ 1937-يىل «7-ئىيۇل» كۈنى لوگۇچىياۋ ۋەقەسىنى پەيدا قىلىپ، جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلغانلىقىغا قاتتىق نارازىلىق بىلدۈرگەن ۋە بۇ ۋەقە شېئىردا مۇنداق تەسۋىرلەنگەن:

شۇ ئۇلۇغ كۈنىمىز «7-ئىيۇل»،
لوگۇچىياۋ كۆۋرۈكى بويالدى قانغا.
تۈزۈپ كەڭ ئىتتىپاق، خەلقىمىز ئۈيۈل،
ئوت ئاچتى دۈشمەنگە، قارىماي جانغا.

شائىر ئۇزۇنىنىڭ ئۆتكۈر قەلىمى بىلەن پۈتۈن دۇنيا

خەلقىنىڭ، جۇملىدىن جۇڭگو خەلقىنىڭ فاشىزمغا قارشى كۈرىشىنى قوللايدۇ ۋە فاشىزم پەيدا قىلۋاتقان ئىنسانىيەت قېلىپىدىن چىققان ۋەھشىيانە قىلمىشلارغا كۈچلۈك غەزەپ-نەپرەت يانداۋىردۇ. بۇ ئۇلۇغ كۈرەشنىڭ چوقۇم غەلىبە قىلىدىغانلىقىغا ئىشەنچ بىلدۈرۈپ:

س س س ر ھەم جۇڭخۇا دۇنيا ئەللىرى،
يانمايمىز كۈرەشتىن قۇرىمىز كۈلباغ.

— دەپ يازىدۇ. بۇ نۇقتا بىزگە ئەمەت غوپۇرنىڭ ۋەتەنپەرۋەر شائىر ئىكەنلىكىنى روشەن كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ياش شائىر ئەمەت غوپۇرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىللىرىنىڭ ۋەتىنىمىز ئاياغ-ئاستى قىلىنىش، مۇستەملىكە قىلىنىش ئالدىدا تۇرغاندا دۇشمەنگە تەسلىم بولغانلىقىغا قارشى نەپرەت بايان قىلىدۇ.

نومۇسسىز، پۇلپەرەس خائىن-ساتقىنلار،
يول قويۇپ دۇڭبىنىي بەردى دۇشمەنگە.
غەزەپتىن ۋەتەندە ياندى يالقۇنلار،
چاقىردى شۇ نومۇس بىزنى چوڭ جەڭگە.

دۇشمەنگە قۇل بولۇش بىزگە يات، نومۇس،
دەپ ھەممە قوزغالدى، قەسەمىيات ئەتتى.
جان تىكىپ جەڭ قىلغاچ باتۇرلۇق بىلەن،
داڭقىمىز چەكسىز كەڭ دۇنياغا كەتتى.

شائىر ئەمەت غوپۇرى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ كىرىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىللىرىنىڭ جۇڭگونى سېتىپ، بۆرىنى باغقا باشلاپ كىرىش جىنايى قىلمىشى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىقىنى ئىشەنچلىك يول بىلەن ئېچىپ تاشلايدۇ. ۋەتەن ساتقۇچ ۋاڭ-

جەڭچۈبي ياپون جاھانگىرلىكى بىلەن بىرلىشىۋېلىپ، قورچاق «مانجۇ دۆلىتى» قۇرۇش بىلەن پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنىڭ ئەكسىچە ئىش كۆرىدى. ئارقا-ئارقىدىن زوراۋانلىق ۋەقەلىرىنى تۇغدۇرۇپ، ۋەتەنپەرۋەر جەڭچىلەرنى قىرىپ، جۇڭگونى قانغا بويىدى. شائىر ئەنە شۇ ساتقىنلىق ۋەقەسى سادىر قىلغان ۋاقىت جەڭچۈبي «سۈلھى» سىنى پاش قىلىپ مۇنداق يازدى:

پاش بولدى ۋاقىت جەڭچۈبينىڭ خائىن سۈلھىسى،
قانلىق جەڭ ھەقىقىي، كەسكىن تۈس ئالدى.
يېتىمىز بىز چوقۇم دېگەن مەنزىلگە،
كۆرەشتە يورۇتۇپ ھايات يولىنى.
ئورنىتىپ مەرتلىكنى كۆرەشچان دىلغا،
سورۇيمىز ئاسمانغا فاشىست كۆلىنى!

(«غەلبە ــ بەختىمىز»)

ئەمەت غوپۇرىنىڭ بۇ تېمىدىكى شېئىرلىرىدا جاھانگىرلىككە ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۆرەش ئەتراپلىق ۋە چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. شائىرىيەنە 1944 - يىلى خوتەندە يازغان «ئۆمۈر نايابى» دېگەن شېئىرىدا شەخسىي ئارزۇ-ھەۋەسلەردىن ۋاز كېچىپ، پۈتۈن ھاياتىنى خەلقىمىز تەقدىم قىلىشقا بەل باغلىغانلىقىنى، ئۆز ئىجادىدىن ئەۋلادلارغا مىراس قالدۇرماقچى بولغانلىقىنى جاكارلىدى.

ئەمەت غوپۇرىنىڭ شېئىرلىرىدىكى روشەن ئالاھىدىلىك شۇكى، ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا دەۋر روھى جارانگلاپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ شېئىرلىرى چوڭقۇر پىكىر ۋە كۈچلۈك ھېسسىياتقا ئىگە، شەكلى ھەر خىل، ئاددىي تىل بىلەن راۋان ھەم چۈشىنىشلىك يېزىلغان.

ئەمەت غوپۇرى شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

غەلىبە ـ بەختىمىز

يېڭىشتىن تۇغۇلار بەختىمىز بىزنىڭ،
كۆرەشتۇر ئانتىمىز، قۇل بولۇش ئۆيات!
ۋەتەنگە ۋەدىمىز مەرت ئوغۇل ـ قىزنىڭ
يۈيىمىز دېغىنى، نومۇس بىزگە يات.
ئەي ۋەھشىي فاشىزم بولسىمۇ غالجىر
تەقدىرنىڭ ئۆلۈمدۇر چارە يوق ئۆزگە.
بولغاچقا كۆرەشتە بىر باتۇر، ماھىر
كۆمۈمىز گۆرۈڭگە، مەقسەت شۇ بىزدە.
چۈنكى سەن گۈم قىلىپ ھايات، بەختىنى
ئەركىنلىك ئورنىغا قۇللۇق قۇرۇشقا.
قىرىشقا، چېپىشقا دۇنيا خەلقىنى
كىرىشتىك فاشىستىك قانلىق ئۇرۇشقا.
ئاخىرقى ئۆمرۈڭدە كوچا ـ كوچىدا
تاراتتىك ئەجەلنى كەڭ دۇنيا ئارا.
ئۆلتۈردۈڭ مەزلۇمنى نەيزە ئۇچىدا،
ياش تۆكەر زۇلمىڭدىن ئەنە ياۋروپا.
سەن تۆككەن شۇ مەسۇم مەزلۇملەر قېنى
رەڭ بېرىپ ئۇپۇققا، دەيدۇ: «ئىنتىقام!»
كۆرەشكە يوللىدى شۇڭا ئوغلىنى
سۆز ئېلىپ بىرلەردىن مېھرىبان ئانام.①
شۇڭلاشقا ئۇيۇشۇپ بىرلىك سەپكە بىر،

① ئانام ـــ ئۇلۇغ ۋەتەن مەنىسىدە.

ئاتلاندۇق جەڭگىۋار كۆرەشكە - جەڭگە.
كۆرەشتۈق جان تىكىپ قۇربانلار بېرىپ،
كەلتۈرمەك ئۈچۈن بىر شەرەپ ۋەتەنگە.
ھەق كۆرەش - يېڭىشنىڭ شەرتى بولغاچقا
باشلىدى بىزلەرنى توغرا، كەڭ يولغا.
ئۇچرىدۇق بۇ يولدا مەڭگۈ قوللاشقا
كۆرەشتە ئۈستۈنلۈك ئالىمىز قولغا.
يۈز ئاچتى ئىستىقبال، كۆرەش سۈبھىسى،
چېكىنىش، تەمتىرەش ئارقىدا قالدى.
پاش بولدى ۋاڭ جىڭۋەيىنىڭ خائىن سۈلھىسى①
قانلىق جەڭ ھەقىقىي، كەسكىن تۈس ئالدى.
يېتىمىز بىز چوقۇم دېگەن مەنزىلگە
كۆرەشتە يوروتۇپ ھايات يولىنى،
ئورنىتىپ مەرتلىكنى كۆرەشچان دىلغا
سوروۇيمىز ئاسمانغا فاشىست كۆلىنى.

1942 - يىلى نويابىر، ئۈرۈمچى

قەلەم

قەلەم مېنىڭ قورالىم،
نەيزە بىلەن تەڭ.

---

① ۋاڭ جىڭۋەيىنىڭ خائىن سۈلھىسى — ۋەتەن ساتقۇچ ۋاڭ جىڭۋەي ياپون جاھانگىرلىكى بىلەن بىرلىشىپ قورچاق «مانجۇ دۆلىتى» قۇرۇش بىلەن، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىغا قارشى تۇرغانىدى. شۇنىڭ بۇ يەردە ۋاڭ جىڭۋەينى دېلغا ئېلىش ئارقىلىق ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى پاسسىپ پوزىتسىيە تۇتقان گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى قامچىلايدۇ.

قەلەم تۆتۈپ قىلىمەن،
دۈشمەن بىلەن جەڭ.
1942 - يىل. خوتەن.

مارت قىزىغا

يەر ئايلىنىپ ئۆزگىرىپ پەسلى،
بىز تەرەپكە باھار قويدى ئىز.
كېلىك باھار، ئۇلۇغ مارت ۋەسلى،
يەر يۈزىگە ئىشق سالغان قىز.

يىل ئىچىدە مارت سۆيۈملۈك ئايىمىز،
كۆرۈپ سىزنى باھار يۈز ئاچار.
خۇش تەبىئەت، مەزمۇنغا بايىمىز،
ھايات بىزگە ئىشقىنى چاچار.

ئەنە ئانام سىزنى قۇتلۇقلاپ،
پەرەنجىمىز چىقتى تۆشۈكتىن.
ئاۋاز بېرىپ سىزنى ئۇلۇغلاپ،
بوۋاق سىڭلىم قوپتى بۆشۈكتىن.

بايراق تۇتۇپ مىڭلىغان ئايال،
نامايىشقا ئاتلاندى بۈگۈن.
ھۇجۇم قىلىپ دۈشمەنگە ئاكام،
ئۇلۇغ جەڭگە ئات سالدى بۈگۈن.

ئاۋاز قوشۇپ مەنمۇ شادىمان،
جاراڭلىتىپ چەكتىم تارنى.
قوبۇل قىلىڭ مارت قىزى رەيھان،
مۇھەببەتلىك يادىكارىمنى.

بۈگۈن ئۇلۇغ «8 - مارت»
خوتۇن - قىزلار شادلىق بايرىمى.
سوئال بېرەر قانۇنغا رەيھان:
«ئەر - خوتۇن تەڭ، نېمە ئايرىمى؟»

باغرى كاۋاپ مەزلۇم ئاياللار،
باستى كۆپ يىل رەيھان ئىزنى.
ھەم ئاققۇزۇپ بۇ يولدا قانلار،
قۇربان بەردى ئامراق قىزنى.

تەڭسىزلىككە ئوت ئېچىپ ئۇلار،
كۈرەش قىلدى، راسا قايىندى.
بايرام قىلىپ پۈتۈن يەر يۈزى،
زۇلۇم ئاچچىق زەربە چاينىدى.

جاھان ئەھلى شۇڭا ھەر يىلى،
مارتتا كاتتا بايرام قىلىدۇ.
تەڭسىزلىككە ئوت ئېچىپ تىلى،
قارا زۇلمەت باغرىن تىلىدۇ.

ئۇلۇغ مارتنى شۇنىڭ ئۈچۈن بىز،
كۈرەش ئىچرە قارشى ئالىمىز.

نەۋرىلەرگە قالدۇرۇپ چوڭ ئىز،
يېڭى هايات سازىنى چالىمىز.

1943 - يىل مارت، خوتەن.

يادنكار

ئەي ۋەتەن غېمىڭدا پۈرقەتلىك بېشىم،
گەر ئۆلسەم زاتىمغا ئېتىنماس ئېلىشماس.
سەن ئۈچۈن كۆزۈمدىن تۆكۈلگەن يېشىم،
دۈشمەنگە قارشى گاڭ ئوقتىن قېلىشماس.

سەن ئۈچۈن جان كەتسە مۇرادىم هاسىل،
مەن هايات، ئىشقىڭدا دىلدا ساقلارمەن.
گۈلشەنگە قەست قىلغان بەختىمگە پاسىل،
زۇلمەتنىڭ كۆكسىنى تىغدا يارغايمەن.

هەر كۈنى ئاڭلايمەن بىر مەغرۇر ئاۋاز،
ئانامنىڭ بۇيرۇقى بېرىدۇ بەردەم.
تۆت مۇهىت ① چەقارسا بىرلىكتە پەرۋاز،
كىم باسماس كۆرەشتە ئالدىمغا قەدەم.

شۇ قاينىاق كۆرەشنى ياقلىغۇچىمەن،
غايەم ئەڭ گۈزەلدۇر، تەقدىرىم كۆرەش.
ۋەتەنگە مۇهەببەت ساقلىغۇچىمەن،
ئۆچ ئالسام دۈشمەندىن، قانار كۆڭلۈم بەس!

① تۆت مۇهىت — بۇ يەردە پۈتۈن دۇنيا كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

بۇ ۋىجدان پەرمانى، يۇرەك دەرمانى،
قۇللۇققا نارازى، جەڭگە ئۇنارمىز.
ئۇپرىماس نىشاننىڭ تىلەك ئارمانى،
قۇياشنىڭ يېنىغا بىرىپ قونارمىز.

كۆرەشتىمن نەقمىلەر ئويۇپ تاغلارغا،
بەختنى قۇچارمىز ئايرىلماسقا يار.
شۇ ئۇلۇغ زامانىنىڭ گۈلباغلىرىغا،
ۋۇجۇدۇم پىدادۇر، شېئىرىم يادىكار.

1944 - يىل، خوتەن.

§7. ئابدۇرېھىم تىلەشۈۋ ئۆتكۈر

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆزىنىڭ ھەر خىل ژانىردىكى ئىجادىي ئەسەرلىرى بىلەن مۇھىم تۆھپە قوشقان تالانتلىق يازغۇچى ۋە شائىر ئابدۇرېھىم تىلەشۈۋ ئۆتكۈر 1923 - يىلى قومۇلدا سودىگەر ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. ئۇ، ئاتا - ئانىسىدىن كىچىكلا ئايرىلىپ، يېتىم قالدى. دادىسى تىلەش بېگىم ئاتۇش تىجەنلىك كىشى بولۇپ، ئالەمدىن ئۆتەر چېغىدا، ئەمدىلا تۆت ياشقا كىرگەن ئابدۇرېھىمنى قومۇل مۇتەۋەلىرىدىن بولغان دوستى ئوسمان ھاجىغا ئوغۇللۇققا بېرىپ ۋەتتى. ئوسمان ھاجى ئۆمرىدە پەرزەنت كۆرمىگەن ۋە تىجارەت بىلەن چەت ئەللەرگە كۆپ چىقىپ كۆزى ئېچىلغان، مەرىپەتپەرۋەر كىشى بولغاچقا، ئابدۇرېھىمنى ئۆز ئوغلىدەك كۆرۈپ، ئۇنىڭ بىلىم ئېلىشىغا قاتتىق كۆڭۈل بۆلدى ۋە دىنىي مەكتەپكە ئوقۇشقا بەردى. بۇ چاغدا، قومۇل خەلقىنىڭ زۇلۇمغا قارشى قوزغىلىڭى پارتلىدى. جاللات شېڭ شىسەي ئۇرۇمچىدىن نۇرغۇن چېرىك بىلەن كېلىپ، قانلىق قىرغىنچىلىق يۈرگۈزگەنلىكتىن، مەكتەپلەردە دەرس توختىدى، خەلق سەرسان بولۇپ ھەر تەرەپكە قاچتى. ئوسمان ھاجى ئائىلىسىمۇ بىر تۇركۈم پۇقرالار بىلەن ئۆز ماكانىنى تاشلاپ، تاغۇدەشتىلەرنى كېزىپ، ئاخىرى، گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ جيۇچۈەن ۋىلايىتىگە قېچىپ باردى ۋە شۇ يەردە بىر مەزگىل تۇرۇپ قېلىشقا مەجبۇر بولدى.

بەختكە يارىشا، ئوسمان ھاجىنىڭ قېينانىسى ماريخان مومای موللا ئايال بولغاچقا، ئابدۇرېھىمنى ئۆيىدە ئوقۇتۇشقا باشلىدى. ئابدۇرېھىم بىرەر يىل ئىچىدىلا «سوپى ئاللايار» ناملىق نەزمى كىتابىنى تامام قىلدى. گۆدەك ئابدۇرېھىم XVIII ئەسىردە يېزىلغان بۇ كىتابتىكى سۆزلەرنىڭ مەنىسىگە تولۇق چۈشىنىپ كېتەلمىسىمۇ، ئۇنىڭدىكى مىسرالارنىڭ ئاھانگدارلىقى خۇددى يېقىملىق مۇزىكا ساداسىدەك ئۇنىڭ يۈرەك تارلىرىنى چېكەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ماريخان مومای ھېكايە، چۆچەك، رىۋايەت، ماقال-تەمسىل ۋە تېپىشماقلارنى بەكمۇ جىق بىلەتتى. ئابدۇرېھىم مومىسىدىن ئاڭلىغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئەستە قالدۇراتتى. بۇ ئەگىرى-توقايلىق تۇرمۇش يولى شائىرنىڭ كېيىنكى ئىجادىي ئىشلىرىدا ناھايىتى مۇھىم رول ئويناندى.

قوزغىلاڭ غەلىبىسىدىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئائىلىسى ئۇچتۇرپانغا كۆچۈپ چىقتى. سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېگرىداش بولغان ئۇچتۇرپان ئەينى يىللاردا پەقەت سودا مەركىزى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت، مائارىپ مەركەزلىرىدىن بىرى بولۇپ قالغانىدى. بۇ ھال شائىرنى پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇش پۈرسىتىگە ئېرىشتۈردى. ئۇ 1936-يىلى باشلانغۇچ مەكتەپنى تۈگىتىپ، ئۇرۇمچىدىكى بىرىنچى گىمنازىيەگە ئوقۇشقا كىردى. بۇ مەكتەپ شائىرغا نىسبەتەن تامامەن يېڭى بىر دۇنيا ئىدى. مەكتەپتىكى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلار سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن تۇنجى ئۇيغۇر زىيالىيلىرى ئىدى. شائىر بۇ مەكتەپتە پەننىي بىلىملەر قاتارىدا رۇس ۋە سوۋېت ئەدەبىياتى بىلەنمۇ تونۇشۇشقا باشلىدى. پۇشكىن، لېرمونتوۋ، لېۋ. تولستوي، ئابدۇللا توقاي، ھادى تاختاش، ئۇيغۇن، ئۆمەر مۇھەممەدى، تۇردى ھەسەن (گۇلىستان) قاتارلىق

ئەدەبىيات تۈرلىك مەنبەلەر ئۈستازلىرىغا ئايلاندى ۋە شۇلاردىن ئىلھاملىنىپ، مەكتەپ تام گېزىتلىرىگە تۇنجى شېئىرلىرىنى يازدى. شائىر شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا ئوقۇۋاتقىنىدا، دۇجۇكيۇەن، لىن جىلۇ قاتارلىق ئىنقىلابچىلار ئىنستىتۇتنىك ئىلمىي ۋە مەمۇرىي ئىشلىرىغا رەھبەرلىك قىلدى. ماۋدۇن، جاڭ جۇڭشى قاتارلىق ئىلغار زاتلار پەلسەپە، سىياسىي ئىقتىساد ۋە ئىنقىلابىي ئەدەبىياتتىن دەرس ئۆتۈشكە باشلىدى، ئۇلارنىڭ ئىنقىلابىي خىسلەتلىرى شائىرغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى. 1942 - يىلى، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ئاساسەن، مەدەنىيەت - ماارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى. دەسلەپتە ئۇ ئۇتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بولدى. كېيىن گېزىت تەھرىرلىك خىزمىتىنى ئىشلىدى. «شىنجاڭ گېزىتى»، «ئالتاي» ژۇرنىلى قاتارلىقلاردا مۇئاۋىن باش مۇھەررىر بولدى. خىزمەت جەريانىدا ئۆزلۈكىدىن تۈرك، خەنزۇ تىللىرىنى پىششىق ئۆزلەشتۈردى. رۇسچە، ئەرەبچە، سلاۋىيان يېزىقىدىكى ئەسەرلەرنى كۆرەلەيدىغان بولدى. سىستېمىلىق ھالدا ئۇيغۇر قەدىمىي يېزىقلىرىنى تەتقىق قىلدى ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقىدا نەشىر قىلىنىدىغان «شەرق ھەقىقىتى»، «قازاق ئىلى» ژۇرناللىرى ئارقىلىق كلاسسىك ئەدەبىيات بىلەن، جۈملىدىن ئاروز ۋەزىندە يېزىلىدىغان شېئىر شەكىللىرى بىلەن تونۇشۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى.

شائىر ئازادلىقتىن كېيىن تەرجىمانلىق ۋە تىل - ئەدەبىيات تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللاندى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئۇ يەنە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، نۇرغۇن شېئىر ۋە بىرمۇنچە داستانلارنى ئىلان قىلدى. 1907 - يىلدىن 1913 - يىلغىچە داۋاملاشقان قومۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى تېما قىلىنغان «ئىز» ناملىق تارىخىي رومانى ۋە «ئۆمۈر مەنزىللىرى»

ناملىق شېئىر لارتوپلىمىنى نەشر قىلدۇردى. شائىرنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى 1939 - يىلدىن باشلاندى. بۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرى بولۇپ، شائىر مۇشۇ تېمىدا كۆپلىگەن ئەسەرلەرنى يېزىپ، ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق قىلمىشلىرىنى پاش قىلدى. جۇڭگو خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىپ، مۇنقەرزلىكتىن قۇتۇلۇش ۋە مىللىي ئازادلىقنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى شانلىق تۆھپىلىرىنى مەدھىيىلىدى. 1940 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ «شىنجاڭ گېزىتى» ۋە «يېڭى نۇر» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان «گاڭ قانات لاچىن» ، «كۈرەش دولقۇنلىرى» ناملىق مۇنەۋۋەر شېئىرلىرى ۋە 1942 - يىلى «شىنجاڭ گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغان «يېڭى جۇڭگو گۈلىستانىغا» ناملىق داستانى بىلەن 1943 - يىلى يېزىلغان «تامچە قاندىن مىليون چېچەكلەر» ناملىق دراماتىسى شائىرنىڭ شۇ يىللاردىكى ئەسەرلىرىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. 1943 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا، تالانتلىق شائىر لۇتېپۇللا مۇتەللىپ بىلەن بىرلىشىپ، «چىن مودەن» دراماتىسىنى يېزىپ، ئۇيغۇر خەلقى تارتقان ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى چوڭقۇر تەسۋىرلەپ، يەرلىك فېئودال كۈچلەرنىڭ ئەمگەكچى خەلقىگە سالغان زۇلمى ۋە ئولارنى دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغان جىنايەتلىرىنى رەھىمسىزلىك بىلەن پاش قىلىپ، ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە زور تەسىر قوزغىدى. ئۇنىڭ 1946 - يىلى لەنجۇدا نەشر قىلىنغان «يۇرەك مۇڭلىرى» ۋە 1948 - يىلى مايدا «تىيانشان نەشرىياتى» تەرىپىدىن نەنجىڭدا نەشر قىلىنغان «تارىم بويلىرى» ناملىق ئىككى شېئىرلار توپلىمى ۋە «قەشقەر كېچىسى» ناملىق داستانى ئەنە شۇ يىللارنىڭ مەھسۇلاتىدۇر.

«قەشقەر كېچىسى» كىرىش قىسمى بىلەن خاتىمىدىن

بۆلەك 11 بابقا بۆلۈنگەن بولۇپ، ئالاھەزەل 3500 مىسرالىق چوك تېپتىكى داستان، ئۇنىڭدا بىر جۈپ ئوغۇل - قىزنىڭ ئەركىن مۇھەببەت، ھۆرلۈك، باراۋەرلىك تۈرمۇشقا ئىنتىلىشى يولىدىكى سەرگۈزەشتىسى بايان قىلىنىش ئارقىلىق، خەلقىمىزنىڭ دېموكراتىيە، ئەركىنلىك ۋە ئازادلىققا ئىنتىلىش ئۇچۇن ئېلىپ بارغان تىللاردا داستان قىلغۇدەك جاپا - مۇشەققەتلىك، قەھرىمانانە كۈرەشلىرى قىزغىن مەدھىيىلەنگەن، ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ سىياسىيى، ئىقتىسادى، مەدەنىيىتى، خەلقنىڭ تىلى، پىسخىك ئالاھىدىلىكى، ئۆرپ - ئادەتلىرى راستچىللىق بىلەن ئوبرازلىق ھەم جانلىق سۈرەتلەپ بېرىلىپ، كىتابخانلار كۆز ئالدىدا ئۇيغۇر مىللىي تۈرمۇشىنىڭ سەلتەنەتلىك كۆرۈنۈشى نامايان بولىدۇ. شۇڭلاشقا داستاننى ئەينى زامانداشلىرى ئۇيغۇر تۈرمۇشىنىڭ شەجەرىسى، خەلقىمىزنىڭ دېموكراتىيە، ئەركىنلىك، ئازادلىقنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى كۈرىشىنىڭ قىسسىسى دېيىشكە بولىدۇ.

شائىر داستاندا رېئال تۈرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرگەنىدە، ئۇنىڭ مەزمۇنىنى دەۋر روھى بىلەن، شۇ دەۋرنىڭ زور ئىجتىمائىي ۋەقەلىرى بىلەن زىچ باغلاپ، چىنلىق ۋە تەبىئىيلىككە ئىگە قىلالىغان. مەسىلەن، 1944 - يىلىنىڭ ئاخىرى پارتىلىغان ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ خەلقىغە بولغان كۈچلۈك تەسىرى، جەنۇبىي شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا بولغان ھەمدەملىكى، خەيرىخاھلىقى، قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى، تەقەززالىق بىلەن تەلپۈنۈشىنى بەدىئىي تىل، شائىرانە قاينام ھېسسىيات بىلەن ئوبرازلىق سۈرەتلەپ بەرگەن ھەمدە بايانىنى ھەر خىل رەڭدار تۈرمۇش دېتاللىرى ۋە تارىخىي پاكىت - ئاساسلار بىلەن چېتىپ قىزغىن مۇھەببەت، سېغىنىش كەيپىياتىنى ھاسىل قىلىدۇ:

قهنى باشلا مهنى سايرامغا تهزرەك،
ئالاي ئىلهامنى تەشنا ئەلـۇەك ئەلۇەك.
ئالاي ئىلهام تىنمـسىز دولقۇنىدىن،
كەچه زۇلمەتته تاشقان شاۇقۇنىدىن.
ئەجەب خۇشتار ئىدىم شاۇقۇنغا ئايهاي،
خىيالىم چايقىلىپ هەرلەهزه تىنماي.
ئالاي ئىلهام يەنه تەلكه داۇاندىن.
گۈلستان ئىچىرە بۇ جەننەت ماكاندىن.
كۆرۈنسه ياپيېشىل تەلكه داۇانى،
نەخۇش بىر مەنزىرە يوقتۇر پايانى.
قاناتىم بولسا ئۇچسام، گۈلگه قونسام،
گۈل ئۇزرە ئولتۇرۇپ خىيالغا چۆمسەم.
تۇگەتسەم كەچمنى تاڭغا ئۇلاپ تا،
ئىلاخۇن ناخشىنى ئېيتا-ئېيتا.
قىلىپ شۇ ناخشىغا جانىمنى تەڭكەش،
ئاشاي مەن تەلكىدىن بولۇپ ناۇاكەش.
ئاشاي مەن بۇ داۇاننى غۇسسه بىرله،
يەنه كۆپ ئىپتىخارلىق هېسى بىرله.
ئاشاي مەن سۇرتە-سۇرتە كۆز يېشىمنى،
تاۇاپ قىلغاچ ئۇنىڭ هەربىر تېشىنى.
تاۇاپ قىلسام يەنه ئۆتكەچ داۇاندىن
بايانداي توپىسىنى جانۇ-جاندىن.
تېپىپ سادىر بوۇامدىن ئىز-نىشانه،
ئاڭا تازىم بىلەن قويسام پېشانه.
تېپىلسا هەم شېهىتلارنىڭ مازارى،
نامايان بولسا رىزۋانگۈل ئۇزارى.
شۇ سائەت ئوقۇسام مەن قەبرىسىدە

جاراڭلىق ئۇن بىلەن ئوتلۇق قەسىدە.
قاناتىم بولسا ئۇچسام، گۈلگە قونسام،
ئىلى ۋادىسىنىڭ ھۆسنىگە قونسام:
ئاشۇ ۋادا ئارا ئەسكەن شامالالار
كېزىپ دەشتلەر، ئېشىپ تاغۇ-داۋانلار،
تارىم بوستانلىقىغا كەلسە كاشكى،
تۇمەن بويلىرىمۇ بىر كۈلسە كاشكى.

ۋەھشىيلىك، تېررورلۇق ھۆكۈم سۈرگەن زۇلمەتلىك گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى رايونلاردا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي مۇنداق قىزغىن مەدھىيىلەيدىغان شېئىرلار تېخى مەيدانغا چىقمىغانىدى. جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى بولغان ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى شائىرنىڭ مۇشۇنداق تۇغرا تونۇشى ۋە قىزغىن ھېسسىيات بىلەن تەشۋىق قىلىشى ھەقىقەتەن مۇ قىممەتلىكتۇر.

يازغۇچى ۋە شائىر ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئۆزىنىڭ جاپالىق ئىجادىي ئەمگىكى ئارقىلىق، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىنى سېلىشتا مۇناسىپ تۆھپە قوشتى، ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبقا ئىگە. ئۇ ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماستىن، يەنىلا زور غەيرەت-شىجائەت بىلەن كلاسسىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرىيىتى توغرىسىدا ئىلمىي ماقالىلەرنى ئېلان قىلىپ، ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىمىزدا يېڭى-يېڭى مېۋىلەرنى تەقدىم قىلىپ، سوتسىيالىستىك مىللىي ئەدەبىياتىمىز تەرەققىياتىغا ئۆز تۆھپىسىنى قوشماقتا.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەسەرلىرىدىن
نەمۇنىلەر

تاڭ شاممالىرى

يەلپۈنۈپ ئۆتكەن تاڭ شاممالىرى،
بىردەم قېشىمدا توختاپ ئۆتۈڭلار.
يۈرەك زارىنى، ئاھ ۋە دەردىنى،
مەرھەمەت ئەيلەپ، ئاڭلاپ ئۆتۈڭلار!

ئېشىپ تاغلاردىن بېرىپ يەتكەندە،
تەڭرى تېغىنىڭ ئېتەكلىرىگە:
يىپەك رومالدەك قولۇڭلار تەگسۇن
دەرد يېيىشى تامغان ئېڭەكلىرىگە.

تەسەللى ئوقۇپ، دەردىگە دەرمان،
غەيرەت قوشۇڭلار غەيرەتلىرىگە.
مۇڭلۇق سالاملەر بېرىپ ئېيتىڭلار
دەردىمەن گۈللەرنىڭ چېچەكلىرىگە!

تاڭ ئاتىدۇ دەپ چېلىش قاينىغاچ،
ئىلى سۈلىرى دولقۇن ياسىغاچ.
دولقۇنغا ئېتىڭ توختىماي ئۈرسۇن،
دولقۇننىڭ ۋاقتى قاراپ تۇرمىسۇن!

يىللاردىن بېرى تەۋرىگەن دېڭىز،
ئەمدى ۋاقتىدۇر ئوبدان ئېيتتىڭىز.

قۇربانسىز دەۋا بولمىغان ھېچ چاغ،
بىر دەۋا قىلىپ، قانمىغان ھېچ چاغ.

مەنمۇ ياسايمەن تىلەكلىك دولقۇن،
ئۆزەمگە لايىق سالىمەن شاۋقۇن.
شائىر تىلەيدۇ شۇنداق تىلەكنى،
خىيالىدىكى ئۇ بىر كېلەچەكنى.

يەلپۇنۇپ ئۆتۈك تاغلار بېشىدىن،
تاغلاردىن ئۆتكەچ جەڭچى قېشىدىن.
مەنمۇ راسلىدىم ئۆتكۈر قەلەمچىم،
ئۆتەشكە تەييار ئۇلۇغ بۇرچۇم!
1945 - يىل 15 - ئىيۇل، لەنجۇ.

دېڭىز دىكى سادا

(نەسرىي شېئىر)

قاپقارا ئاغۇ بىر كېچە... چەكسىز كەتكەن كۆپكۆك بىر دېڭىز... ئۇ قارا ئاغۇ كېچىنىك سۇرى بىلەن گويا قارا بولۇپ كۆرۈنەر، دەھشەت بىلەن دولقۇنلىنار، قويۇق كۆپۈكلەر چاچرىتار.
ئەنە، ئۇنىك تېشىپ چىققان جۇشقۇن سادالىرى... ئەنە، ئۇ دېڭىز بويىدا ئاسمان بىلەن قۇچاقلاشقان تىك تاغ، ئۇنىك قىلىچ كەبى ئۆتكۈر تاشلىرى دولقۇنلۇق دېڭىزغا غەلىتە بىر تۇسته باقار، ئۇنىڭدىن بىر نەپەس كۆزىنى ئالماس، ھامان قاراپ تۇرار، ھامان ئىنتىلۇر. ئەنە شۇ تاغنىك يانباغرىدا ئاللىقانداق خىيالغا چۆمگەن بىر شائىر، ئۇ سۆز باشلاپ گويا

دېڭىزغا ئەرز ئېيىتار، ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئاپئاق كۆپۈكلەر قاينار...

— ئەي دېڭىز، نېچۈن مۇنچە كۈپۈكلىنىسەن؟ توختا بىردەم، مېنىڭ سوئاللىرىمغا جاۋاب بەر:

— نېچۈن ئۇزاق چاغلاردىن بېرى بىزگەكۈن-ئۈرى تەگمەس؟ نېچۈن ئاسمىنىمىز ھامان تۇمانلىق، ھامان بۇلۇتلۇق، ھامان تۇتۇق؟ بىر كۈنمۇ تۇچۇق بولغىنى يوق، بىر كۈنمۇ ھامان بىزگە تۇن! ئۆمۈر لاي سۇ كەبى ئېقىپ كەلمەكتە. ھەر چاغ، ھەر زامان كۆڭلىمىز سۇنۇق...

يىللار، ئەسىرلەر شۇنداق ئۆتتى، ھەر يىل، ھەر ئەسىر بىزنى قاقشاتىپ، بەك كۆپ غەمنىمەتلەرنى ئېلىپ كەتتى. ئۆمۈرنىڭ تەڭدىن تولىسىنى ئوغرىلاپ قاچتى، لېكىن بىزگە ھېچنېمە بېرىپ كەتمىدى، پەقەت مۇڭ بىلەن ھەسرەت، قايغۇ ۋە ئەلەم كۆزلىرىمىزدە قۇرماس نەم قالدۇرۇپ كەتتى، بىزگە بەرگەن سۆغىتى شۇ بولدى...

بىز ھەممىشە نۇرغا تەشنامىز! بىراق نۇ بىزدىن جامالىنى يوشۇردى، بىر قارا پەردە ئۇنىڭ يۈزىنى توستى. ياق، بەلكى بىزنىڭ كۆزىمىزنى توستى. شۇنداق قىلىپ بىز ئۇنىڭدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قالدۇق، پۈتۈنلەي... شۇنىڭ ئۈچۈن، چىرا-يىمىز سارغايدى، يۈرەكتىكى قان زەردەك سۇغا ئايلاندى.

ئاھ، قېنى نۇ بەخت قۇياشى، قېنى نۇ نۇر؟ قېنى نۇ گۈزەل باھار؟

يوق، بىرسىمۇ يوق، بىز ھەممىدىن مەھرۇم!

ئەنە تىيانشان، ئالتاي، كونۇنلۇن، پامىر تاغلىرىدا ھامان شۇ قارا بۇلۇتلار، ھامان بىر قارا پەردە... ئىلى، تارىم، ئېرتىش ۋە باغراش سۇلىرى ئۇستىدە ھامان بىر قارا تۇمان! قاچانغىچە شۇنداق؟ قاچان بىزگە تاڭ ئاتار؟

یادىگدىدۇر بەلكىم، بىردە بىر ئەمەس، قانچە ـ قانچە قېتىملاپ قاتتىق بورانلار سوقۇپ ئۆتتى. بۇ بورانلار بىلەن گويا پۈتۈن جاهان تىترەپ كەتكەن ئىدىغۇ! بوران سوقماقان بىسپايان دەشت ـ جاڭگاللاردا قىپقىزىل قانلار دەريا بولۇپ ئاقمىغانمىدى؟ ئىگىسىز جەڭ تۈلپارلىرى تىزگىنلىرىنى سۆرەپ، كۆككە قاراپ ھەسرەت بىلەن كىشنەشمىگەنمىدى؟ گىياھلارغا ئىلىنىپ قالغان ئادەم ئۇچەيلىرى سىمتاناپنىك سىملىرىدەك ۋىڭىلداپ، ئەتراپقا دەھشەت سالمىغانمىدى؟ بۇ بورانلار سوقماقتا تېخى، بەلكى يەنىمۇ سوقار...

ئەجەبا، شۇنچە بورانلار بۇ قارا بۇلۇتلارنى نېمىشقا سۈپۈرۈپ تاشلىيالماس، نېمىشقا بۇ قارا تۈن پەردىسىنى يىرتەۋېتەلمەس، نېمىشقا؟ قاچان بىزگە تاڭ ئاتار؟ ئۈمىتقىنا قاچان؟ بىلمەن، بوران سوقماقتا، بوران.

بىراق قورقمەنكى، بۇ بوران توختاپ قالمىغاي دەپ، يەنە بىزگە تاڭ ئاتماي قالمىغاي دەپ.

ئۈمىتقىنا، بىزگە تاڭ ئاتامدۇ ـ يوق؟ ئۇ تاڭ قاچان ئاتىدۇ؟ قاچان؟ ئۇ تاڭ قايسى تەرەپتىن يورۇپ، قايسى تەرەپتىن بەخت تۇغار؟

دولقۇنلۇق دېڭىزدىن جۇشقۇن بىر سادا كەلدى.

ـ توختا، ئەنە تاڭ ئاتماقتا ئاز قالدى. تاڭ كۈنچە ـ قىشتىن ئاتىدۇ. ئەمما يەنە كۆپ چېلىش بورانلىرى سوقىدۇ!

1945 ـ يىل، دېكابىر، لەنجۇ.

88. تۇرغۇن ئالماس

تۇرغۇن ئالماس 1924 - يىلى 10 - ئايدا قەشقەر تـوققۇزاق ناھىيىسىدە، شەھەر كەمبەغەل ئائىلىسىدە تۇغۇلدى. قەشقەر شەھىرىدىكى مەكتەپلەردە باشلانغۇچ مەلۇماتقا ئىگە بولدى. 1939 - يىلى 7 - ئايدا دادىسى بىلەن مۇزداۋان ئارقىلىق غۇلجىغا باردى. كۆپ ئۆتمەي غۇلجىدىن ئۇرۇمچىگە كېلىپ، ئۆز زاماندىشلىرى بولغان لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئەلقەم ئەخمەتجان بىلەن بىرلىكتە ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنى ئوقۇدى. ئىنقىلابىي ئىدىيىنى قوبۇل قىلىپ، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللاندى.

تۇرغۇن ئالماسنىڭ ئىجادىيىتى ئەنە شۇ 40 - يىللاردا باشلاندى، ئۇنىڭ دەسلەپكى شېئىرى «قايتمايمىز» 1940 - يىلى ئېلان قىلىندى. 1942 - يىلى دارىلمۇئەللىمىنى تاماملاپ، قاراشەھەرگە خىزمەتكە تەقسىم قىلىندى. سىياسىي زىيانكەشلىككە ئۇچراپ بۇ جايدىن يۆتكەلدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ فاشىستىك دىكتاتۇرىسىغا ئاشكارا ھالدا قارشى چىقىۋاتقانلىقتىن، ساقچى ئىدارىسى 1943 - يىلى 11 - ئايدا ئۇنى قولغا ئالدى. 1945 - يىلى 10 - ئايدا تۇرمىدىن چىقىپ، شۇ يىلى قىشتا قارا شەھەردىن پىيادە مېڭىپ، ئۆز يۇرتى قەشقەرگەكەتتى. 1946 - يىلى قەشقەردىكى ئىلغار ياشلارنىڭ ياردىمى بىلەن دەسلەپ باشلانغۇچ مەكتەپتە مۇئەللىم بولۇپ ئىشلىدى، كېيىن قەشقەردىكى ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش كۇرسىغا

مۇدىر، قوشۇمچە دارىلمۇئەللىمىن ۋە ئوتتۇرا مەكتەپكە تەر-
تىپ مۇدىرى بولۇپ تەيىنلەنىدى. بۇ مەزگىللەردە ئۇ، ئۇچ
ۋىلايەت ئىنقىلابىنى قوللاشنى مەركەز قىلغان، گومىنداڭ
ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قەشقەردىكى ئاممىۋى نامايىشلارغا
چوڭ يۇرەكلىك بىلەن ئاكتىپ تۇردە قاتناشتى. ئۇ ئۇچ ۋىلا-
يەتتە كۆتۈرۈلگەن ئىنقىلابقا ئۇيغۇرلىك كۆز بىلەن قاراپ،
ئۇنى «ئازادلىق مەشئىلى»، «باھارنىڭ شەپىسى» دەپ ئاتىدى
ۋە بۇ مەشئەلنى شادىيانە ھېسسىيات، تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق
بىلەن:

تاغلاردا ئازادلىق مەشئىلى،
يانىدۇ كېچىنى يورۇتۇپ.
كېلىدۇ باھارنىڭ شەپىسى،
تىيانشان باغرىنى ئويغۇتۇپ.

دەپ تەسۋىرلەيدۇ.

بۇ مەزگىلدە ياش شائىرنىڭ ھېسسىياتى ئۇرغۇپ ئىجا-
دىيىتى جۇش ئۇردى. «مەكتەپكە»، «ئۇيغۇرىستىگە باق»، «ئۇ-
مىدلىك خىياللار» قاتارلىق يالقۇنلۇق جەڭگىۋار شېئىرلارنى
يېزىپ، خەلق ئاممىسىنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە مەردا-
نىلىك بىلەن قارشى كۈرەش قىلىشقا چاقىردى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ
«مەكتەپكە» دېگەن شېئىرى ئىلان قىلىنىشى بىلەنلا خەلقىنىڭ
قىزغىن ھىمايە قىلىشىغا سازاۋەر بولدى. شېئىردا ياش شائىر-
نىڭ يۇكسەك خەلقپەرۋەرلىكى نامايان قىلىنىش بىلەن خەلقنى
جاھالەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن مەدەنىيەت بىلىملىرى ئۆگىنىشكە
دەۋەت قىلىنغان، شائىرنىڭ بەدىئىي ماھارىتىمۇ نامايان
قىلىنغان.

1947 - يىلى مايدا ئەخمەتجان قاسىمى گومىنداڭ ئۆل-

كىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى جاڭجىجۇڭ ئەپەندىنى باشلاپ قەشـ
قەرگە كەلدى. ئۇ چاغدا شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى
ھىمايە قىلىش يۈزىسىدىن تۈزۈلگەن «11 بەنتىم» نى ئىجرا
قىلىشقا توسقۇنلۇق قىلۋاتقان گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ۋە
ئۇنىڭ يەرلىك غالچىلىرى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىش، «بەنتىم»
نى ئىجرا قىلىشقا كاپالەت ئېلىش يۈزىسىدىن قەشقەر خەلـقى
زور كۆلەملىك نامايىش ئۆتكۈزدى. كېيىن گومىنداڭ ۋەكىلى
جاڭجىجۇڭ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن قەشقەر خەلقى
ئۆز ۋەكىللىرىنى سايلاپ چىقتى. سۆھبەتكە قاتنىشىشقا تەيىنـ
لەنگەن ئۈچ ۋەكىلنىڭ بىرى تۇرغۇن ئالماس ئىدى. سۆھبەت
مەيدانىدىكى ۋە سىرتىدىكى كۈرەشنىڭ كۈچلۈك بېسىمى بىلەن
جاڭ جىجۇڭ«بەنتىم» نىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىدىغانلىقىنى
ۋەدە قىلدى. شائىر تۇرغۇن ئالماسقا ئۆلگـۈدەك ئۆچمـەنلىك
ساقلىـغان گومىنـداڭ دائىرىـلىرى 1947 - يىـلى 21 - ئىيۇل
كېچىدە قەشقەر دائىرىلىرىنىڭ قورشاپ، شائىرنى قولغا ئالدى
ۋە يېڭىشەھەرىدىكى ھەربىي تۈرمىـدە قاتتىـق قىيىن - قىسـتاقىغا
ئېلىپ، باش ئەگدۈرۈشكە ئۇرۇندى، لېكىن ئۇنى تىز پۈكتۈ-
رەلمىدى، ئۇ ھەربىي تۈرمىدىمۇ قەيسەر ئىرادە بىلەن جەڭگـ
ۋار شېئىرلارنى يېزىپ، ئۆزىنىڭ ئىنقىلابىي ئىرادىسىنى نامايان
قىلدى. خەلق ئاممىسىنىڭ كۈچلۈك بېسىمى بىلەن گومىنداڭ
دائىرىلىرى 1948 - يىلى 8 - ئاپرېلدا شائىرنى تۈرمىدىن قويۇپ
بېرىشكە مەجبۇر بولدى. شائىر شۇ يىلى 8 - ئايدا غۇلجىغا چىقىپ،
تاكى مەملىكىتىـمىز ئازاد بولغۇچە ئىلـدا چىقىـدىغان «ئالغا»
گېزىتى تەھرىر بۆلۈمىدە ئىشلىدى.

ئازادلىقتىن كېيىن تۇرغۇن ئالماس قەشقەر ۋە ئۇرۇمـ
چىـدە جامائەت خەۋپسىـزلىك ساھەسـىدە خىـزمەت قىـلدى.
1953 - يىلى 8 - ئايدىن باشلاپ «شىنـجاڭ ئەدەبىيات - سەنـ

ئىتى» (هازىرقى «تارىم» ژۇرنىلىدا مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىدى. ئەدەبىي ژۇرنالدا ئىشلەش، ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا زور ئاساس بولدى. ئۇنىڭ 1940 - يىلدىن تارتىپ يازغان شېئىرلىرى 1957 - يىلى بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى نەشر قىلغان «تارىم شامالىرى» ۋە قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى 1982 - يىلى نەشر قىلغان «تاڭ سەھەر» نامىلىق شېئىر توپلاملىرىغا كىرگۈزۈلدى.

تۇرغۇن ئالماس كېيىنكى مەزگىللەردە شېئىر ئىجادىيىتىدىن راۋاجلىنىپ پروزا، دراما ساھەسىگە، ئۇنىڭدىن تەرجىمانلىق، ئىلمىي تەتقىقات ساھەلىرىگە يۈرۈش قىلىپ، بۇ جەھەتتىمۇ كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشتى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن بەزىلىرى خەنزۇ، رۇس، ئىنگلىز تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنىپ، دۇنيا جامەئەتچىلىكى بىلەن يۈز كۆرۈشتى.

تۇرغۇن ئالماس دەسلەپكى دەۋرلەردە شېئىر ئىجادىيىتىنى ئاساس قىلدى. بۇ جەھەتتە ئۆزىنگە خاس ئۇسلۇب شەكىللەندۈردى. ئۇنىڭ شېئىرىيەتىدىكى ئالاھىدىلىكى: لىرىك ھەم ئېپىك پىكىرلەرنىڭ ئۆزئارا قوشۇلۇشى، شېئىرىي تىلنىڭ يارقىن، ساپلىقى، ئوبرازلىق ئوخشىتىشلارغا بايلىقى، شېئىر ۋەزنىنىڭ يەڭگىل، تۇراقلىرىنىڭ راۋان بولۇپ، ئۇنىڭ شېئىرلىرىغا بىر خىل مەردانە كەيپىياتنى، جۇشقۇن ھېسسىياتنى كۈچلۈك بەدىئىي ماھارەت بىلەن بەرپا قىلغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ.

تۇرغۇن ئالماس شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

ۋەتەن

ئەي ۋەتەن، جان ۋەتەن، ئەزىزىم ۋەتەن،
چىن قەسەم قىلىمىز ئالدىڭدا بۇگۈن.
سەن تىنىڭلا!... نومۇسنى يۇيىمىز جەزمەن،
كۈرەشتىن يانمايمىز قەلبىمىز پۈتۈن.

ئارتۇقچە چىداشقا ئەمدى تاقەت يوق،
جاھالەت قاقشاتتى بىزنى خارلىدى.
ياۋايى دۈشمەننىڭ قانلىق قوللىرى،
پاك يۈرەك، بەدەننى خېلى تىلغىدى.

شۇ دەردلەر ئاچچىقى بىزنىڭ يۈرەكنى—
تاۋلىدى كۈرەشكە، ھۆرلۈك ئىشقىدا.
قوزغالدۇق سەپ تارتىپ، ئېلىپ قورالنى،
ياشاشنى نىشانلاپ بەختىيار تاڭدا.

يوللاردا يولۇقۇپ شۇم ئالۋاستىلار،
جۇتلارنى ياغدۇرۇپ توسماق بولسىمۇ؛
شىرلارچە جەڭ قىلىپ كەڭ مەيدان ئارا،
دۈشمەننىڭ كۆكسىنى بىز قىلدۇق يارا.

تۈكۈلگەن ساپ قانلار شولىسى بىزگە،
كۆرسەتتى نۇر چېچىپ، يورۇق بىر تاڭنى.

شۇ قانلار ئىزىدىن ئۇممىدلەر پارلاپ،
يۈرەككە ئورناتتۇق يۈكسەك بىر ئاڭنى.

كۈرەشلەر پۈتمىدى ئەي ۋەتەن بىلگىن!
ئەڭ قانلىق چېلىشلار قىزىدى ئەمدى.
ئاز سانلىق نومۇسسىز، قارا يۈز ساتقىن،
خىيانەت يولىنى تۇتتى، پىتىردى.

لېكىن بىز باريمىز چىمەنزار تاڭغا،
جاپالىق، قاراڭغۇ يوللارنى بېسىپ.
دۈشمەننى يەر بىلەن قىلىپ بىز يەكسان،
كۆڭلىمىز غەلىبە گۈلىنى قىستىپ.

1942 - يىل 1 - ئاي، ئۇرۇمچى.

مەكتەپكە

تەنلىرىم ياپراق، تىترەپ توختىدى،
يۈرىكىم دەردلىك ــ ئەركىن سوقمىدى.
چۈنكى ئەي يارىم، سېغىنىڭ ھالىڭنى،
كۆردۈم پىغاندا غۇنچە چاغىڭنى.

بويلىرىڭ نازۇك كېلىشكەن زىلۋا،
ھەربىر تەلىرىڭ شوخ، قىلىدۇ جىلۋا.
چاچلىرىڭ ئۇزۇن، ھەردەم يەلپۈنەر،
قارا قاشلىرىڭ ھەريان تەلپۈنەر.

كۆزلىرىڭ خۇمار ــ جەۋھىرى ياناق،
ئايمۇ خىجىلدۇر جامالىڭ بەك ئاق.

لېكىن، بىلىمسىز نادانلىققا قۇل،
بۇلبۇل قونمىغان پۇراقسىز بىرگۈل.

خۇش بۇي پۇرىقى قېنى گۈلۈڭنىڭ،
بارمۇ قىممىتى ئۆتكەن ئۆڭنىڭ؟
ئۇيلا ئەي سىڭىل، نادانلىق يامان،
گەر ئوقۇمىساڭ يىغلاتۇر زامان.

تىڭشا كوچىنى، دوستلىرىڭ ئۆتەر،
دىللىرى يورۇق، مەكتەپكە يېتەر.
ئۆگىنىپ ئۇلار ھايات يولىنى،
ئۆستۈرمەكچىغۇ ئارزۇ گۈلىنى.

ئېلىپ سەن دەرھال ئۇلاردىن ئۈلگە،
تەخىرسىز يول ئال! ئانا مەكتەپكە.

1944 - يىل 1 - ئاي، قەشقەر.

جەنۇبتىن خەت

سالام، ئەركىن قېرىنداشلىرىم،
بېشىڭ پەلەككە يەتكەن چاغلىرى.
سالام، ئەي باتۇر تىلەكداشلىرىم،
قورقماس يۈرىكىڭ تەڭرى تاغلىرى.

سالام، ئەي گۈزەل جەڭگەر ئوماقىم،
تاتلىق لەۋلىرىڭ مېنى سېغىنغاي.
سالام، ئەي گۈدەك كۆزۈم قاراغىم،
سېنىڭ ياش دىلىڭ مېنى سېغىنغاي.

سالام، ئەي ئاق چاچ مېھرىبان ئانا،
تۇنلىرىڭ ئايدىڭ، ئۆزۈڭ راھەتتە،
ئارزۇلار قات-قات تىلەكلەر قانار،
ئوغلۇڭ غەيرەتلىك كەسكىن كۆرەشتە.

جەنۇبتىن سالام قوبۇل ئېتىلسۇن،
دۇنياغا يېڭى تۇغۇلۇپ كېتەي.
بەزمىلىرىم تېز ساڭا قېتىلسۇن،
قايغۇ-ئەلەمدىن قۇتۇلۇپ كېتەي.

جەنۇبتىن بىر سۆز ئاڭلىغىن مومايي،
خوتەن پەرىشان ھەسرەت ماكانى.
كېچىسى زۇلمەت-مۆكۈپ ئاپتۇ ئاي،
كەڭ قۇچاق ئاچقان دەھشەت زامانى.

گادايلىق، خارلىق خەلقىمىز يېپىشقان،
كوچا، بازاردا يۈرەر دئوانە.
دەردمەن پېقىرلار يىغلاپ يېتىشقان،
قورساق دەردىدىن ئۆيى غەمخانە.

«ۋادەرەخ!...» دەيمەن ھېيىتكادا يۈرسەم،
ئوماق قىزچاقلار قىلدۇ سازا.
تېنىم تىترەيدۇ غېرىبنى كۆرسەم،
تىلەيدۇ پېقىر تارتماستىن ئىزا.

ئاھ... ئىسىت ئانا، ھالىمىز شۇدۇر،
تاشتىن قاتتىقراق خەلق تۇرمۇشى.

دىلىم پىغانلىق، بېشىم غەملىكتۇر،
لېكىن يوقسۇلنىڭ يورۇق كەلمىشى.

دەردلەرنى يۇتۇپ، تاياقلار يېدۇق،
بىزگە ھۆكۈمران زالىم قامچىسى.
مەردانە تۇرۇپ، سەبىر ساقلىدۇق،
ھاقارەت قىلسا فاشىست داقچىسى.

جەنۇبتىن ئاۋاز، جان ئانا ئاڭلا!
ئويغاندى يوقسۇل چوڭ قەدەم ئېلىپ.
ئالەم يورۇيدۇ بۈگۈن يا تاڭلا
كۈنسىز چىقار، بەختسىز كېلىپ.

1947 - يىل ماي، قەشقەر.

§9. ئىمىن تۇرسۇن

ئىمىن تۇرسۇن 1925 - يىلى 10 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۇرۇمچىدە قول ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. ئۇنىڭ دادىسى مەرىپەتپەرۋەر ئادەم بولۇپ، پەرزەنتلىرىگە نىسبەتەن قاتتىق تەلەپ قويۇاتتى. ئىمىن تۇرسۇن دادىسىنىڭ قولـ لاپ - قۇۋۋەتلىشى بىلەن ئالتە يېشىدىلا مەھەللىدىكى دىنىي مەكتەپتە چىغتاي تىلى يېزىقى ۋە ئەرەب يېزىقلىرىنى ئۆگەندى. ناۋايىي، قۇل خوجا ئەھمەد قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن دەسلەپكى قەدەمدە تونۇشتى.

ئىمىن تۇرسۇننىڭ بالىلىق چېغى شىنجاڭنىڭ راسا داـ ۋالغۇپ تۇرغان ئىجتىمائىي مۇھىتىدا ئۆتتى. بۇ مۇھىت گۈدەك ئىمىننىڭ قەلبىدە تۇرلۇك ھادىسىلەرگە نىسبەتەن قىـ زىقىش تۇيغۇسى يەيدا قىلدى. ئۇ، 10 يېشىدا ئائىلىسى بىلەن شىخو، تۇرپان قاتارلىق جايلارغا بېرىپ جەمئىيەت ھاـ ياتى بىلەن ئۇچراشتى. «ئاپرىل ئۆزگىرىشى»دىن كېيىن، ئۇرۇمچىدە يېڭى مەكتەپلەر ئېچىلدى. ئىمىن تۇرسۇن 1935 - يىلى ئۇرۇمچىدىكى يېڭىدىن ئېچىلغان «نىيازبىيە» مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىرىپ، بۇ مەكتەپنى 1938 - يىلى تۈـ گەتتى. ئۇ «نىيازبىيە» مەكتىپىدە ئوقۇپ يۈرگەن ۋاقتىلىرىدا، دەرستىن سىرتقى ۋاقتلاردىن پايدىلىنىپ، دەسلەپ رۇس مەكتىپىدە رۇس تىلى، كېيىن خەنزۇ 1 - مەكتىپىدە خەنزۇ تىلى ئۆگەندى. ئۇ چاغلاردا يەنە مەكتەپنىڭ تونۇشتۇرۇشى

بىلەن خوجانىياز ھاجىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ ئىشتىمن سەرتـ
قى سەنئەت ئۆمىكىدە قوشۇمچە سـوپلىيور بولدى. شۇنداقلا
مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيـۇشما تەۋەسىدىكى سانائىتىنەپىسەنىڭ
پائالىيەتلىرىگە ئاكتىپ قاتنىشىپ، سەھنىلەردە دىكلاماتسىيە
ئوقۇدى. ئىمىن تۇرسۇن 1938 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا نۆۋەتتىمن
سىرت ئىمتىھان بېرىپ، ئـۇرۇمچى 1 - گىمنازىيىگە ئوقۇشقا
كىردى. ياش گىمنازىست بۇ مـەزگىلدە يەنە ماياكوۋسكىي،
ئابدۇللا توقاي، سەدىردىن ئەينى، ئۆمەر مۇھەممىدى، شاۋـ
سەن قاتارلىق ئەدىبلەرنىڭ بىر قىسىم مۇنەۋۋەر ئەسەرلىرىنى
قىزغىنلىق ئوقۇدى؛ ئۇيغۇر كـلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ بىر قـ
سىم نەمۇنىلىرى بىلەن ئۇچراشتى. ئىلغار سوۋېت ئەدەبىياتى
بىلەن باي كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ كـۆچلۈك تەسىرى
ياش ئىمىننىڭ شېئىرىيەت باغچىسىغا باشلاپ كىردى. شۇنىڭ
بىلەن ئۇ مەكتەپنىڭ تام گېزىتىگە شېئىرلار يېزىشقا باشلىدى.
«ئوقۇيمەن»، «ئوتۇنچى»، «ئـاچىل»، «قويچى بالا» ناملىق
شېئىرلار شائىرنىڭ دەسلەپكى شېئىرىي مەشقلىرىنىڭ مەھسۇـ
لى ئىدى. 1941 - يىلى، ئۇ ئوقۇشـنى ئەلا نەتىجە بىلەن
تۈگىتىپ، شۇ يىلى 8 - ئايدىن باشلاپ ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى.
1941 - يىلدىن 1950 - يىلغىچە باشـلانغۇچ مەكتەپ،
دارىلمۇئەللىمىن ۋە دارىلـفۇنۇندا ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن شۇـ
غۇللىنىش جەريانى ئىمىن تۇرسۇننى تۇرلۈك پەنلەرنى چوڭـ
قۇر ئـۆگىنىش ئىمكانىيىتى بىلەن تەمىنلىدى. شۇڭلاشقا ئۇ
بۇ مەزگىلدە شېئىر ئىجادىيىتىدىن تاشقىرى، ئەدەبىي تەنـ
قىد ۋە ئەدەبىي تـەتقىقاتچىلىق بىلەنمۇ شـۇغـۇللاندى. ئۇ
1942 - يىلى يانـۋاردا «ئۇلۇغ لېنىننىڭ ئەسـلەش» بىلەن
«لېنىن يولىدا ئالغا» ناملىق تۇنجى پـوبلىستىك ماقالىسىنى
ئېلان قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، «ئەدەبىي تەنقىد توغرىسىدا»،

«يېڭى ئەدەبىي ئىجادىيىتىمىزنىڭ 10 يىللىقى»، «پرولېتارىيات يازغۇچىسى گوركىي»، «ئەدەبىي مىراس ۋە ۋەسىقىلىرىمىز»، «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى توغرىسىدا مۇلاھىزە»، «چىن مۇدەن» قاتارلىق ماقالىلەرنى يازدى ۋە ئىلان قىلدى.

ئىمىن تۇرسۇن دراما ئىجادىيىتى بىلەنمۇ شۇغۇللاندى. «يېرىم جىڭ - سەككىز سەر»، «بىرىنچى تىياتىر» ناملىق كومېدىيىلەرنى يېزىپ، سەھنىلەشتۈردى. «تاھىر - زۆھرە» ئوپېراسىنى يازدى.

ئىمىن تۇرسۇننىڭ ۋەتەنپەرۋەر ئىنقىلابىي شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن بولغان دوستلۇقى 40 - يىللارنىڭ بېشىدىلا باشلانغانىدى، كېيىن ئۇلار يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالدى. ئۇلار دەم ئېلىش كۈنلىرىنى دائىم دېگۈدەك بىللە ئۆتكۈزەتتى. ئۇلارنىڭ دوستلۇق مۇناسىۋىتى لۇتپۇللا ئاقسۇغا سۈرگۈن قىلىنغاندىن كېيىنمۇ ئۈزۈلمىدى. ئىمىن تۇرسۇن لۇتپۇللانىڭ تەلىپىگە ئاساسەن ئۇنىڭغا «تاھىر - زۆھرە» ھېكايىسىنىڭ قوليازما نۇسخىسىنى ئەۋەتىپ بەردى. لۇتپۇللا ئۆزىنىڭ ئاقسۇدىكى ھاياتىدىن ئىمىن تۇرسۇنغا ئۈزلۈكسىز ھالدا خەت يېزىپ تۇردى.

40 - يىللار ئىمىن تۇرسۇن ئىجادىي ھاياتىدا ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇ بۇ يىللاردا خىلمۇ خىل ئىجتىمائىي تېمىلاردا ئوخشاش بولمىغان شەكىللەر ئارقىلىق نۇرغۇن لىغان قىسقا شېئىرلارنى يازدى. لېكىن ئىجادىيەت يۈكسەكلىكىگە ئىنتىلىۋاتقان جۇشقۇنلۇق ياش شائىر گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تۇرمىسىگە تاشلىنىپ، دەھشەتلىك ئازاب - ئوقۇبەتلەرگە ئۇچرىدى. بۇ ھال ئۇنىڭ ياش قەلبىگە سەلبىي تەسىر كۆرسىتىپ، ئۇنىڭدا دۇنيادىن بىزار بولۇش، ھەممىگە نەپرەت بىلەن قاراش تۇيغۇسىنى پەيدا قىلدى. 1947 -،

1948 - يىللىرى «دەۋرانى» تەخەللۇسى بىلەن يازغان بىر-
مۇنچە شېئىرلىرى ئەنە شۇ خىل ئىددىيە ۋە ھېسسىياتنىڭ
مەھسۇلى ئىدى.

شائىر 1949 - يىلى يانۋاردا يازغان «ئىشتىياق» ناملىق
شېئىرى ئارقىلىق قەلبىدە يېڭىدىن لاۋۇلداشقا باشلىغان
ئۇمىد يالقۇنىنى روشەن ئىپادىلىدى. ئۇ، ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى
مەزگىللىرىدىلا رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ تارىخىي ۋە رېئال ئەھمە-
يەتكە ئىگە «يەنئەن ئەدەبىيات - سۆھبەت يىغىندا سۆزلەنگەن
نۇتۇق» ناملىق ئەسىرىنى ئەڭ دەسلەپ تەرجىمە قىلىدى ۋە
«شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلدى. ئەينى ۋاقىتتا بۇ ئۇي-
غۇر ئەدەبىياتىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى.

ئىمىن تۇرسۇن ئازادلىقتىن كېيىن، ئاساسەن، مەتبۇ-
ئاتچىلىق، نەشرىياتچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى، ياش
ئاپتورلارنىڭ قىزغىن قوللاپ ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىدىن
تولىسىنى ئۇلارغا يېقىندىن ياردەم بېرىش، ئۇلارنىڭ تەرىبە-
لەش بىلەن ئۆتكۈزدى؛ ئۇ يەنە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ
نەزەرىيىسى، تارىخى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تارىخى ۋە ئۇي-
غۇر مىللىتىنىڭ تارىخىغا دائىر تەتقىقاتلار بىلەنمۇ كەڭ
شۇغۇللاندى ھەمدە بۇ ھەقتە نۇرغۇنلىغان ئىلمىي ماقالىلەرنىمۇ
يازدى. ئۇنىڭ «ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى ۋە ئۇنىڭ ئاتالغۇلىرىنى
ئىشلەش مەسىلىلىرى» ناملىق ئىلمىي ئەمگىكى جامائەتچىلىك-
نىڭ يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشتى. ئۇ يەنە «تۇركىي تىللار دىۋا-
نى» نىڭ تەرجىمە تەھرىرلىك خىزمەتلىرىگە قاتناشتى. تارىخ،
فىلولوگىيە پەنلىرى بويىچە ئىلمىي جەھەتلەردە، تەرجىمانلار
سېمىنارلىرىدا تۇرلۇك تېمىلاردا ئىلمىي لېكسىيىلەر سۆزلىدى.
ئارخېئولوگىيە، قەدىمكى يېزىق تەتقىقاتى بىلەنمۇ شۇغۇللانـ
دى، ئۇ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن ئۇيغۇر خەلق

ئېغىز ئەدەبىياتىنى ئۆزۈن يىل تەتقىق قىلىپ، بۇ ساھەدىمۇ كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئەسەرلەرنى ئىشلىدى. ئىمىن تۇرسۇن ئۆز زىممىسىدىكى يۇكسىنىك ئېغىر بولۇشىغا قارىماستىن، شېئىرىي ئىجادىيىەت بىلەنمۇ ئىزچىل تۇرده شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتىدۇ. نۇرغۇنلىغان شېئىرلىرى كىتابخانلارنىك قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. شائىرنىك ئازادلىقتىن بۇرۇن يازغان شېئىر لىرىدىن ساقلىنىپ قالغانلىرى بىلەن ئازادلىقتىن كېيىن يازغان- بىر قىسىم شېئىرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «ھەۋەس» ناملىق شېئىرلار توپلىمى نەشىردىن چىقىپ، كەڭ كىتابخانلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى.

ئىمىن تۇرسۇن شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

لېنىن يولى

ئىشچى باقىدۇ ئېلىنىچ بوۋايغا،
كىردى ئويغىنىپ ئۇنىڭ يولىغا.
ئىشچىنى سالماي ئەگرى - توقايغا،
بەردى ئۇ قورال ئىشچى قولىغا.

لېنىننىڭ يولى ئادالەت يولى،
بارچە كۆلپەتتىن قۇتۇلۇش يولى.
ئۇزۇلدى ئۇندا جاھالەت يولى،
مەزلۇملار تاڭغا ئۇمتۇلۇش يولى.

شۇرا ئىلىنىڭ ھەممە يوقسۇلى،
ئازادلىق ئېلىپ بولدى ئۆزگە خان.
ئۇزۇپ كىشەنلىنى ئازاد بولغۇسى،
ئەتە يا ئۆگۈن پۈتۈن ئەل - جاھان.

لېنىن ئۆلمىدى، ئۇ مەڭگۈ تىرىك،
ئەمىلىمىزدە ھەم قەلبىمىزدە.
ئۇنىڭ سۈرىتى دائىم ئېسىغلىق
شەرقتىكى بىزنىڭ ھەر كۆلبىمىزدە.

لېنىننى ئەسلەپ ھامان دىلىمدا،
ئوقۇيمەن گەرچە چىن كىتابىنى.

يېزىپ قەلەمدە، سۆزلەپ تىلمىدا،
يايىمەن ئەلگە ئۇن - خىتابىمنى!
1942 - يىل، ئۇرۇمچى.

«ئاچىل»

گۈدەك چېغىم، ئەسلىسەم بىر كۈن،
كوچىدا كۆردۈم ئۆيگە «قەلەندەر».
چېكەتتى راۋاب، سېلىپ سۈرەن - ئۇن،
تىڭشىغان ئادەم: «قىزىق ئادەم» دەر.

ئۇرسا زەخمەكنى، يانغىردى راۋاب،
كۈيى سادالىق، سۆزى مەنالىق.
رەڭگىدىن مەلۇم باغرى ئوت - كاۋاب،
نان بەرسە ئالماس، ئۆزى مەنالىق.

ئېيتىدۇ: «ئاچىل، ئاچىل، گۈل ئاچىل»
«ئاچىلمىسا گۈل قايدا» دەپ تەكرار.
«خۇش بولۇپ ئاچىل، نۇر بولۇپ ساچىل!
ساچىلمىسا نۇرقايدا» دەپ سايرار.

كۈن تۈتۈن، تىنماي چىقاتتى شامال،
جاھان ئەنسىزلىك ئۈيقۇ يوق تۈندە.
زىخۇ ① ، گۆرەكەش قولىدا قورال،
تىنىتسپ يۈرەتتى كوچىنى كۈندە.

---

① زىخۇ - كاھىنالىت مەنىسىدە.

بىر كۈنى دوستى دەپتۇ دادامغا:
ھېلىقى «ئاچىل» ئېيتقان «گادايى»نى
يامۇلدىن تۇتۇپ ساپتۇ زىندانغا،
كۆردۈڭلىمۇ بۇ تەتۈر جاھاننى!

تارالدى خەۋەر بىر كۈنى يەنە:
بەي زىخۇي ① دارغا ئېسىپتۇ ئادەم.
ناخشا ئېيتسىمۇ بولۇرمىش گۇناھ،
«توۋا» دېيىشتى «بۇ قانداق ئالەم!؟»
1942 - يىل، ئۈرۈمچى.

گۇناھ

«ئاتلار ئاقساق، يوللار تايغاق»، تۇن ھەم زۇلمەت قارادۇر،
كۈنلەر تۇتۇن، بوران - جۇدۇن يۇرۇش تېخى تەس بولدى.
كۆڭۈل سۇنۇق، ياشلار تىنىق، دىلىلار ئەجەب يارادۇر،
دەرد - ئەلەملەر ئالغان رەملەر مۇڭلۇق ئاھۇسەس بولدى.

گۇلنى ئۈزلەپ، كېلەر كېزدەپ، سەپەر دەھشەتكە چۈشتى،
يوللار يىراق، ئاشتى پىراق، ۋەسلىگە يېتەلمەيمەن،
ياش تۆكۈلدى، باش پۈكۈلدى، كۆڭۈل ۋەھشەتكە چۈشتى،
گۇناھ نەدە؟ كۆڭۈل سەندە، ھېچ تاشلاپ كېتەلمەيمەن.

سېنى دەيمەن، غېمىڭ يەيمەن، ئەي ماداريم نەدىسەن
باغدىمۇسەن، تاغدىمۇسەن، يا ماكانسىز چۆلدىمۇ؟

---

① بەي زىخۇي — بەي فامىلىلىك ھەربىي ئەمەلدار، 1930 - 1932 - يىللىرى جەن شۈرېن ھۆكۈمىتىنىڭ ھەربىي قوماندانى بولغان.

ئېتىك تىلدا، ئىشىك دىلدا، ۋاپادارىم نەدىسەن؟
قول يېتىشمەس، ئۇن ئىشىتمەس، ياسەراسىز كۆلدىمۇ؟

1947 - يىل سېنتەبر، خوتەن (تۇرمە)

كەتمەيدۇ

قۇتلۇق قاللار تامغان يەرلەر كۆچۈپ كەتمەيدۇ،
ئوتلۇق تەندىن ئاققان تەرلەر قۇرۇپ كەتمەيدۇ؛
تىل - دەشنەمدىن تويغان ئەرلەر چۆچۈپ كەتمەيدۇ،
غۇۋا شامدىن چىققان نۇرلار يورۇپ كەتمەيدۇ.

تۇزاق بىلەن ياش بۇلبۇللار ئۆلۈپ كەتمەيدۇ،
ئالدام بىلەن ساپ كۆڭۈللەر كۈلۈپ كەتمەيدۇ؛
ئۇزۇش بىلەن غۇنچە - گۈللەر سۇلۇپ كەتمەيدۇ،
دەپسەش بىلەن بۇ باغ چۆللەر بولۇپ كەتمەيدۇ.

زۇلۇم قامچا سالغان ئىزلار پۈتۈن كەتمەيدۇ،
ئالدامچىغا بىرنىك ئەللەر پۈتۈپ كەتمەيدۇ؛
چۈغۈندەكنى ئەمدى گۈللەر كۈتۈپ كەتمەيدۇ،
ئېلىم ئويغان! تېخى كېزلەر ئۆتۈپ كەتمەيدۇ.

1948 - يىل فېۋرال، خوتەن.

108. رەھمتۇللا جارى

رەھمتۇللا جارى 1926 - يىلى قەشقەر شەھىرىدە كىچىك تىجارەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. 1937 - يىلى باشلانغۇچ مەكتەپنى تۈگىتىپ، 1942 - يىلىغىچە قەشقەر ھېيتكا جامائەسىدىكى «دارىئولۇم» مەخسۇس ئەرەب، پارس تىلى ئۆگەندى. 1942 - يىلىدىن 1946 - يىلىغىچە «قەشقەر گېزىتى» نىڭ باسمىخانىسىدا ئىشلىگەن چاغلىرىدىمۇ ئۆگىنىشنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ، ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىدا مۇددەرىسلەرنىڭ ئۆيىگە قاتناپ يۈرۈپ، ئەرەب تىلىدىكى ئىلمۇمەنتىق (لوگىكا)، ئىلمۇ بايان (ئىستىلىستىكا)، جۇغراپىيە، تارىخ ۋە ئەرەب شېئىرىيىتىگە ئائىت كىتابلار بىلەن شەيخ سەئىدى، ھافىز شىرازى، جامى، بىدىل قاتارلىق كلاسسىك شائىرلارنىڭ پارس تىلىدىكى ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشتى.

ئۇزۇن ئەسىرلەردىن بۇيان ئىلىم - مەرىپەت مەركىزى بولۇپ كەلگەن قەشقەردە 30 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا مەدەنىيەت - مائارىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت، مەتبۇئاتچىلىق بىردىنلا يېڭىچە تەرەققىياتقا قاراپ يۈزلەندى. بۇ خىل ۋەزىيەت ياش رەھمەتۇللانىڭ كۆز ئالدىدا يېڭى ئالەم ئاچقاندەك بولىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە قەلبى مەدەنىي ھاياتقا ۋە زامانىۋى ئىلىم - پەنگە تەلپۈندى. ئۇ قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ كۇتۇپخانىسىغا داىم دېگۈدەك بېرىپ ئەينى يىللاردا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئۇزلۇكسىز كېلىپ تۇرىدىغان ھەر خىل كىتابلارنى، بولۇپمۇ بەدىئىي ئەدەبىياتقا ئائىت كىتابلارنى زور قىزىقىش بىلەن ئو-

قوپ، ئۆزبېك، تاتار، ئەزەربەيجان، رۇس ئەدەبىياتى نامايان-
دىلىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشۇشقا باشلىدى، يەنە بىر تە-
رەپتىن، رۇس تىلى ئۆگىنىشكە قىزغىن ئىشتىياق باغلاپ، 40-
يىللارنىڭ باشلىرىدا جۇڭگو-سوۋېت مەدەنىيى ئالاقە باغلاش،
جەمئىيىتى ئاچقان بىرقانچە قېتىملىق كۇرسلاردا رۇسچە
ئۆگەندى.

رەھىمىتۇللا جارى ئەدەبىي ئىجادىيەتكە 1946-يىلى-
دىن باشلاپ كىرىشتى. ئۇنىڭ ئاتا-ئانىسى ساۋاتلىق كىشىلەر
بولغاچقا، ئائىلىسىدە تاشكەنتتە بېسىلغان تۈركىي تىلدىكى
كىتابلار كۆپ ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇئۆسمۇرلۇك چاغلىرىدىن تارتىپلا
شەرق ئەدەبىياتى ۋە «چاغىتاي ئەدەبىياتى» كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسە-
رلىرى بىلەن تونۇشۇپ، ئاروز ۋەزنىنىڭ بەھىرلىرىنى بىرقەدەر
پىششىق ئىگىلىۋالدى ھەمدە دەسلەپكى مەزگىللەردە، كۆپىنچە
شۇ ۋەزندە شېئىر يازدى. ئۇنىڭ «سەنئەتكە مۇھەببەت» نا-
ملىق تۇنجى شېئىرى 1946-يىلى 3-ئايدا «شىنجاڭ گېزى-
تى» گە بېسىلدى.

شائىر 1946-يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۇرۇمچىگە كېلىپ، دەس-
لەپ مائارىپ نازارىتى قارمىقىدىكى دەرسلىك بۆلۈمىدە، كې-
يىن 1948-يىلىدىن باشلاپ «شىنجاڭ گېزىتى» تەھرىر بۆ-
لۈمىدە مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىدى. ئۇرۇمچىگە كېلىش ۋە تەھ-
رىر بۆلۈمىدە ئىشلەش شائىرنى بىلىمنى مۇكەممەللەشتۈرۈش
ھەم ئىجادىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ كەڭ ئىمكانىيىتىگە ئىگە
قىلدى. ئۇ بىر تەرەپتىن، رۇسچە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرسا، يەنە
بىر تەرەپتىن، تاشكەنت ۋە ئالمۇتىدا بېسىلىپ كەلگەن گې-
زىت-ژۇرنال ھەم ھەر خىل كىتابلار بىلەن تونۇشۇپ، يېڭى-
چە تەسىرات ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، ئۇسلۇب ۋە مەزمۇن
جەھەتتە بۇرۇلۇش ياساپ، ھەر خىل شەكىل، ھەرخىل ۋەزندە

شېئىر يېزىشقا كىرىشىپ كەتتى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى شۇ چاغدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»، «ئويغان» گېزىتى قاتارلىق گېزىت - ژۇرنالىلاردا داۋاملىق ئېلان قىلىنىشقاباشلىدى. ئەينى يىللاردا «شىنجاڭ گېزىتى»گە ئۇنىڭ مائارىپقا ۋە شېئىرىيەتكە ئائىت بىر قىسىم ماقالىلىرىمۇ بېسىلدى. شائىرنىڭ رۇسچە ئۆگەنگىلىكىمۇ ئاخىر نەتىجە بەردى، ئۇ 1949 - يىلىدىن باشلاپ «شىنجاڭ گېزىتى»دە رۇسچە تەرجىمانلىقنى ئۈستىگە ئېلىپ، سوۋېت مەتبۇئاتىدىن خەلقئارا ئوبزورلارنى تەرجىمە قىلىشقا كىرىشتى. قەلبىدىن قەلبىگە يول ئېچىلغاندىلا ھەرقايسى مىللەت ئوتتۇرىسىدا چۈشىنىش ۋە ئىشىنىش چوڭقۇرلىشىدۇ، كۆچمىيدۇ، مەدەنىيەت، ئەدەبىيات - سەنئەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈلىدۇ. تەرجىمان مانا مۇشۇنداق قەلبىلەرنى قەلبىلەرگە تۇتاشتۇرغۇچىدۇر. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەجرى بىلەن ھەرقايسى دۆلەتلەر، مىللەتلەرنى ئۆزئارا چۈشىنىش، ئۆزئارا ئۆگىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىپ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق، مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا تەرەققىياتىنى يېڭى مەزمۇن ۋە يېڭى يۇكسىلىشكە ئىگە قىلىدۇ. بۇ نۇقتىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان رەھمىتۇللا بىر مەزگىل ئۆلكىلىك تىل مەكتىپىدە رۇس تىلى ئوقۇتقۇچىسى بولدى. ئازادلىق تېڭى ئۇنىڭ ھەر جەھەتتىكى تالانتىنى ئىشقا سېلىشنىڭ كەڭ ئىمكانىيەتلىرىنى يارىتىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئەدەبىي تەرجىمە ساھەسىگە سىڭدۈرگەن ئەمگىكى ئالاھىدە سالماقنى ئىگىلىدى. ئۇنىڭ تەرجىمىلىرىمۇ كىتابخانىلارنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلىپ، قارشى ئېلىشقا ئېرىشتى. ئۇ خەنزۇ كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر ئەسەر «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» نىڭ ئۇچىنچى، تۆتىنچى تومىنى، گوموروۇنىڭ «چۈيۈەن» ناملىق دراممىسىنى، كوچېتوۋ - نىڭ «ئاكا - ئۇكا يېرىشوۋلار» ناملىق رومانىنى، رافائىللو جو-

ۋەنئولنىڭ «سپارتاك» ناملىق رومانى، شەيخ سەئىدىنىڭ «گۈلىستان» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىنى ۋە ئۇنىڭدىن تاشقىرى روسىيە دېموكراتىك ئەدەبىياتىنىڭ ھەم سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ ناماياندىلىرىدىن چېخوۋ، پۇشكىن، ماكسىم گوركىي قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرىنى،شولوخوۋنىڭ«تىنچ دون» ناملىق رومانىنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلدى.

رەھمىتۇللا جارى يەنە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنى نەمۇنىلىرىنى نەشرگە تەييارلاشتىمۇ مۇناسىپ ئەمگەك سىڭدۈردى. ئۇ لۇتفى، ئاتايى، سەككاكى، نۆبىتى، نىزارى قاتارلىق كلاسسىك شائىرلارنىڭ بىر قىسىم غەزەل ۋە داستانلىرىنى نەشرگە تەييارلىدى. بۇ ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنى يۇكسەلدۈرۈپ، شېئىرىيەت ماھارىتىنى ئۆستۈرۈشتە ئۇنۇملۇك رول ئويناندى.

رەھمىتۇللا جارىنىڭ شېئىرلىرى ئازادلىقتىن كېيىن نەشر قىلىنغان ھەرقايسى كوللېكتىپ توپلاملاردىن ئورۇن ئالدى. «قەلب سۆزى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 1984 - يىلى نەشر قىلىندى. شائىر ئۇزۇن يىللىق ئىجادىي ھاياتىدا 400 پارچىدىن كۆپرەك شېئىر يازدى، ئۇنىڭ شېئىرلىرى ھېسسىياتىنىڭ كۈچلۈكلۈكى، تىلىنىڭ ئاممىبابلىقى، رەڭدارلىقى، ئېلىنغان قاپىيىلەرنىڭ تەۋەلىلۈقى، ئىچكى جەھەتتىن ماسلاشقانلىقى بىلەن ئالاھىدە جۇلالىنىپ تۇرىدۇ.

شائىر ھەم كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدەبىي تەرجىمان رەھمىتۇللا جارى ئۆزىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك ئىجادىي ۋە ئىلمىي ئەمگىكى بىلەن كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى.

رەھمىتۇللا جارى شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر

بەزنىك باغ

يەر يۈزىگە داڭقى كەتكەن ئەڭ گۈزەل بەزنىك بۇ باغ،
قوينىدۇر ئالتۇن قۇياشلىق ھۆسنى گۈلزار ھەممە چاغ.

خۇددى جەننەتتۇر ھاۋاسى، مىسلى كەۋسەر سۈلىرى،
بۇندا بوي سوزغان پەلەككە نامى مەشھۇر تەڭرى تاغ.

ياپيېشىل يايلاقلىرىدا ئاق بۇلۇتتەك قويلىرى،
پارقىراپ توپ-توپ بولۇپ ئويناپ يۈرەر يىلقا-ئۇلاغ.

كەڭ دالا، چەكسىز ئېتىزدا يەلپۈنەر ئالتۇن باشاق،
مۆجىزاتتەك يەردە خامان قەد كۆتەرگەن مىسلى تاغ.

زوق بېغىشلار شاختىكى ئۆرۈك، ئۈزۈم، ئەنجۇر، ئانار،
شەربىتى تىلنى يارار، گويا ھەسەل، گوياكى ياغ.

لالە-رەيھان گۈللىرى غەمكىن كۆڭۈلنى شاد ئېتەر،
ئەتىرەڭ خۇش بۇي ھىدىدىن مەس بولۇر دائىم دىماغ.

خۇش ناۋا ئەيلەپ سەھەر دىلكەش دەرەخلەر ئۈستىدە،
سازچى قۇشلار گۈلكە ئېيتار: تۇر، «ئېچىل، بۇ ۋەسلى چاغ!»

بېغىمىزدىكى خىسلەتنىڭ يازسا-يازسا تۈگىمەس،
شۇ سەۋەبتىن قىلدى جارى ئازغىنە تەرىپى باغ.
1946-يىل يانۋار، قەشقەر.

كۆرمىدىم

ئەي پەلەك نە قىلمىشىڭ سەندىن سائادەت كۆرمىدىم،
باشىمە سالدىڭ بالالەر، بىرمۇ راھەت كۆرمىدىم.

تەلىيىمنى ئەيلىدىڭ كاج، كۆڭلۈمنى غەمكىن قىلىپ،
دەھرىدىن شادلانغۇدەك زەررە قانائەت كۆرمىدىم.

ئىچمىدىم بىر قەترە تۇرمۇش جامىدىن شەربەت پەقەت،
ئۆتتى كۈن غەم-غۇسسە بىرلە، قىلچە لەززەت كۆرمىدىم.

داد-پەريات ئەي پەلەك، بىدادلىقىڭدىن ئاھىمكىم،
باغ ئىچىدە خۇش پۇراقلىق گۈل نازاكەت كۆرمىدىم.

كېچە-كۈندۈز شۇم زەمبلەڭ ئىز پۇراپ ھېچ قالمىدى،
مەن ماراقچى تۈلكىلەردە ياخشى ئادەت كۆرمىدىم.

ياخشىلىق قىلسام بىراۋغا، ئۇ ماڭا بولدى يامان،
ھەرقاچاندا ياخشىلىقتىن بىر ئالامەت كۆرمىدىم.

دوستلىرىمدىن كەلمىدى ھېچ بىرگىنە ماڭا ۋاپا،
ھەر ۋاقىت قىلغان سۆزىدە چىن ساداقەت كۆرمىدىم.

كۆپ ۋاقىتلار بىرگە يۈرىدۇم، ئەيلىدىم مەن ئىمتىھان،
دوستلىرىمنىڭ ئىشلىرىدا ھېچ ئادالەت كۆرمىدىم.

ئۆتكۈزۈپمەن كۆپ ۋاقىتنى جەھىل ھەم غەپلەت بىلەن،
ۋاي ئىبىسىت!... ئۇنىدىن يامانراق ئەسكى ئىللەت كۆرمىدىم.

1946 - يىل دېكابىر، ئۈرۈمچى.

قەدىمىڭ قۇتلۇق سېنىڭ

ئۇھ، بۈگۈن بايرام ئىكەن، ئۇستۇڭدە باشقا خىلىتىڭ①،
خوپ ياراشقان سەرۇپەڭ قەددىڭگە دىلبەر، زىننىتىڭ.

بۇ گۈزەللىك، بۇ لاتاپەت ئەيلىدى مەپتۇن مېنى،
قىلدى ئاپتاپنى خىجىل بۇ نۇر جامال، بۇ تەلئىتىڭ②.

تۈن ۋە كۈن ئىشىكىڭدە يۈردۈم، چىقسا دەپ ياردىم سېنى،
چىقتىڭۇ، جانىمغا ئاتەش سالدى زىبا قامىتىڭ.

ئاي يۈزۈڭگە ئاشىقانە بىر نەزەر تاشلاپ ئىندىم،
قاشلىرىڭ ئوق ئاتتى دەرھال، قىلچە يوقكەن شەپقىتىڭ.

مەيلى قېنىنا، مەيلى كۆيدۈر، قەدىمىڭ قۇتلۇق سېنىڭ،
ھەممىدىن دىشۋار ماڭا كۆيدۈرسە ھېجرىڭ، پۇرقىتىڭ.

خالىساڭ، جانۇ - تېنىمنى سەن ئۇچۇن ئەيلەي نىسار،
كۆتۈرەي يۈكۈڭنى ھەر دەم، بولسا تاپشۇر خىزمىتىڭ.

---

① خىلىتەت — كىيىم.

② تەلئىەت — يۈز، چىراي.

مەن ھېسابلارمەن ئۆزۈمنى بەختلىك دەپ ئۇشبۇ ئان،
گەر مۇيەسسەر بولسا، دىلبەر، باغ ئىچىدە سۆھبىتىمىك.

يار، ساڭا كۆڭلۈمنى بەردىم، يۈزلىرىمدىن بىل بۇنى،
شادىمان قىل بىر سوراپ ھالىمنى بولسا پۇرسىتىمىك.

1947 - يىل مارت، ئۈرۈمچى.

يېڭىلمەس غايە

(شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «تېڭىرىقمايمەن» ناملىق شېئىرىغا تەقلىد)

يېڭىلمەسكە ئۆمىدىم زور، بېشىمغا ھەر بالا كەلسۇن،
تۇرارمەن قەتئىي مەيدانىدا قىلىچ - شەمشەر ماڭا كەلسۇن.

تۇغۇلدۇممەن بۇ دۇنياغا، مېنى قەيت قىلدى بىر مەھبۇب،
كۆيەرمەن ئىشق ئوتى ئىچرە جاپا ياكى ۋاپا كەلسۇن.

تەبئىي، ساپ بۇ روھىمنى قىلالماس ھېچ كىشى تەبدىل①،
بۇزالماس ئېتىقادىمنى تۇمەن كۈلپەت - جاپا كەلسۇن.

چىقىپمەن بىر كۈنى ناگاھ مۇشەققەت يولغا بەل باغلاپ،
بۇ يولدىن زادى يانماسمەن، زەھەرلىك ئەجدىھا كەلسۇن.

① تەبدىل — ئۆزگەرتىش مەنىسىدە.

ئۇ ياتتۇر ئەمدى سۇلدۇرسام، بېغىمدا ياشىنىغان گۈلنى،
خازان قىلماسمەن باغىمنى سوغات، جۇتلار ئاڭا كەلسۇن.

قىلارسىز ئەي ھەسەتخورلار ماڭا ھەر قىسما بوھتاننى،
نە تەسىر بۇ ۋۇجۇدىمغا، تۆگەنمەس ئىفتىرا① كەلسۇن.

ۋەتەن، خەلق بەختىنى كۈيلەش، مېنىڭچە زور شەرەپلىك ئىش،
مۇرادىم، ئۇپۇقىغا تۇرسا، ماڭا قانداق گۇناھ كەلسۇن.

ئەجەبمەس ئىزلىرىم قالسا، قۇياشتەك يالتىراپ ئۆچمەي،
غېرىب جەسىمدىم يېمەس قايغۇ، ئەجەل سەندىن قازا كەلسۇن.
1947 - يىل ئاۋغۇست، ئۈرۈمچى.

مۇھاكىمە سوئاللىرى

1. گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان رايونلارنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى قانداق ئىدى؟
2. گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان رايونلاردا قانداق يازغۇچى، شائىرلار مەيدانغا چىققان؟ ئۇلار قايسى ئەسەرلەرنى يازغان؟
3. گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان رايونلاردىكى ئەسەرلەرنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى نېمىلەردىن ئىبارەت؟

① ئىفتىرا — تۆھمەت مەنىسىدە.

خاتىمە

ھەر قانداق مىللىي ئەدەبىياتنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلىرىدە نۇرغۇن ئەدىبلەر، يازغۇچىلار، شائىرلار مەيدانغا كېلىدۇ. ئۇلار پۈتۈن مىللەت مەدەنىيىتىنى نامايان قىلىدىغان دەۋر روھى ۋە مەزمۇنىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان، خەلقنىڭ ئەينى زامانىدىكى ئارزۇ - ئارمانلىرىنى، ئىجتىمائىي ئىدىئولوگىيىسىنى ئەينى گەۋدىلەندۈرىدىغان نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرىدۇ. بۇئەسەرلەرنىڭ ئومۇمىي يىغىندىسى شۇدەۋرنىڭ بىر پۈتۈن ئەدەبىيات خەزىنىسىنى تولدۇرۇپ، ئەدەبىي بايلىققا ئايلىنىدۇ. لېكىن بىر دەۋر ئەدەبىياتىنى شەكىللەندۈرگەن ئەدىبلەر ئىچىدە ۋەكىللىك خاراكتېرغا ئىگە نامايەندىلەرمۇ بولىدۇكى، ئۇلارنىڭ ئەدەبىي ئىجادىي پائالىيىتى ئاشۇ دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ ئومۇمىي مەنزىرىسىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىمۇ راۋاجلىنىپ 40 - يىللارغا كەلگەندە، بەتۈركۈم شائىر، يازغۇچى، دراماتۇرگلار ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇلار ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ كەسكىن پەيتلىرىدە، ئەدەبىيات - سەنئەت سېپىنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇپ، ئەسەرلەر يېزىپ، فېئودالىق تۈزۈمنىڭ قاراڭغۇلۇقى ۋە چىرىكلىكىنى پاش قىلىدى. ئەكسىيەتچىلەر، پومېشچىك - بايلار، مۇتەئەسسىپ كونا كۈچلەرنىڭ جىنايەتلىرىنى سۆكتى. كونا تۈزۈمنىڭ مۇقەررەر يوقىلىدىغانلىقىدىن ئىبارەت يۈزلىنىشنى كۆرسەتمەپ بەردى ھەمدە ئېزىلگۈچىلەرنىڭ مۇشەققەتلىك سەرگۈزەشتىلىرىگە ھەقىقىي ھېسداشلىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئازادلىققا بولغان تەشنالىق ساداسىنى ياڭراتتى. بۇ ئەسەرلەرنىڭ روھىي مەزمۇنى ئاساسىي جەھەتتىن، پرولېتارىياتنىڭ رەھبەرلىكىدە، داغدۇ-

غەلىق قانات يايغان، يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابنىڭ تەلىپى بىلەن ئوخشاش بولۇپ، جەمئىيەتتە غايەت زور تەسىر قوزغىدى. ئەمما يازغۇچى، شائىر، سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ دۇنياقارىشى ۋە تۇرمۇش سەرگۈزەشتىسى ئوخشاش بولمىغانلىقى، تالالمۇالغان تېمىسى، پايدىلانغان ماتېرىيالى، قوللانغان ژانىرى، ئۇسلۇبى ئوخشاش بولمىغانلىقى تۈپەيلىدىن، ھەر قايسىسىنىڭ ئىجادىيىتى ئۇسۇلى ۋە تەرەققىيات يولىمۇ ئوخشاش بولمىدى. مانا بۇ مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىش - تەھلىل قىلىش، ئۇنىڭغا توغرا باھا بېرىشىمىزگە تېگىشلىكتۇر. بىز ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىيات تارىخىدىكى ھادىسىلەرنى تارىخىي ماتېرىيالالىزملىق نۇقتىئىنەزەر بىلەن تەكشۈرۈپ، ئەمەلىيەتتە مەۋجۇت تارىخىي پاكىتلارغا ئاساسەن، تارىخىي ئەمەلىي ئەھۋالغا ئۇيغۇن كېلىدىغان يەكۈن چىقىرىشىمىز لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا، ئاندىن ئىنقىلابىيلىق بىلەن ئىلمىيلىكنىڭ بىرلىكىدە چىڭ تۇرۇپ، سىياسىي مايىللىق بىلەن تارىخىي چىنلىقنىڭ بىرلىكىدە چىڭ تۇرۇپ، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىيات تارىخىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى ۋە ئۇنىڭ تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى، مەيدانغا كەلگەن ئاپتورلار ۋە ئەسەرلەرنى ئىلمىي يوسۇندا تەھلىل قىلىپ چىققىلى، توغرا شەرھلەپ مۇۋاپىق بەھىسىپ بەرگىلى، بۈگۈنكى ئۇچقاندەك راۋاجلىنىۋاتقان سوتسىيالىستىك دەۋرىمىز ئۈچۈن ئۇنۇملۇك خىزمەت قىلدۇرغىلى بولىدۇ.

قوشۇمچە:

پايدىلىنىلغان ماتېرىياللار

ـ تاك تاۋ: «جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ قىسقىچە تۈزۈلۈشى»، خەلق نەشرىياتى، 1984 - يىل، بېيجىڭ.

ـ خۇاڭ شيۇجى: «جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ قىسقىچە تارىخى»، شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى تەرجىمە قىلدۇرۇپ باستۇرغان، 1985-يىل،ئۇرۇمچى.

ـ ماكسىم گوركى: «ئەدەبىيات توغرىسىدا» (1 - 2 - قىسىم) «شەرق ھەقىقىتى» 1957 - يىل، تاشكەنت.

ـ ئەي چىڭ: «شېئىرىيەت توغرىسىدا»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1982 - يىل، بېيجىڭ.

ـ «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» (1 - ، 2 - ، 3 - ، 4 - توم) مىللەتلەر نەشرىياتى، 1976 - يىل، بېيجىڭ.

ـ بۇرھان: «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 - يىل، بېيجىڭ.

ـ م. ئىساكوۋسكي: «شېئىرىيەت ماھىرلىقى ھەققىدە»، يېڭى ھايات نەشرىياتى، ئالمۇتا، 1956 - يىل.

ـ روزى قادىرى: «ئۇلۇغ ئۆكتەبر ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»، ئۆزبېكىستان س س ر «پەن» نەشرىياتى، 1971 - يىل، تاشكەنت.

ـ روزى قادىرى: «ئۇيغۇر رېئالىستىك ئەدەبىياتىنىڭ راۋاجلىنىشى»، «ئۆزبېكىستان س س ر «پەن» نەشرىياتى 1979 - يىل، تاشكەنت.

ـ «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»، قازاقستان ئوقۇش - پېداگـو-
گىكا نەشرىياتى، 1957 - يىل، ئالمۇتا.
ـ «ئۇيغۇر سوۋېت ئەدەبىياتـىنىڭ تارىخى»، قازاقستان
س س ر «نائۇكا» نەشرىياتى، 1986 - يىل، ئالمۇتا.
ـ «جۇڭگـو يېڭـى دېمـوكـراتىزم ئىنقىلابى تارىخـى»،
مىللەتلەر نەشرىياتى، 1954 - يىل نەشرى، بېيجىڭ.
ـ «ئەدەبىيـات نەزەرىـيـسـى ئاساسلـىرى» «1 -، 2 -
قىسىم)، خەلق نەشرىياتى، 1982 - يىل نەشرى.
ـ «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى توغرىسىدا»، مىللەتلەر نەشرىيا-
تى، 1982 - يىل نەشرى، بېيجىڭ.
ـ «ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى ماقالىلىرى تـوپ-
لىمى» (1 -، 2 - قىسىم) جۇڭـگو ئەل ئەدەبىياتـى
نەشرىياتى، 1985 - يىل نەشرى، بېيجىڭ.
ـ «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى،
1981 - يىلى نەشرى.
ـ «گۈل ۋە باغـۋەن»، قەشقـەر ئۇيغـۇر نەشـرىياتـى،
1984 - يىل نەشرى.
ـ «ئابـدۇخالىق ئۇيغـۇر شېئىرلىرى»، شىنـجاڭ خەلق
نەشرىياتى، 1986 - يىل نەشرى.
ـ «گـۈدۈك»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتـى، 1982 - يىل
نەشرى.
ـ «ئەدەبىياتنىڭ ئاساسىي قائىدىلـىرى»، شىنجـاڭ خەلق
نەشرىياتى، 1983 - يىل نەشرى.
ـ ئۇيـغـۇر كـلاسـسـىك ئەدەبىيـاتـىدىن نەمۇنـىلەر»،
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1980 - يىل نەشرى.
ـ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ «تىل - ئەدەبىيات ئوقۇ-

تۇشدا پايدىلىنىش ماتېرىياللىرى»، 1960 - يىل سان-
لىرى.
— دارىلمۇئەللىمىنلەر سىناق دەرسلىكى «تىل - ئەدەبىيات»،
شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1980 - يىل نەشرى.
— «ئوتتۇرا دارىلمۇئەللىمىن تىل - ئەدەبىيات دەرسلىكى»
شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1964 - يىل نەشرى.
— «بۇلاق» (1980 - يىلىدىن 1987 - يىلغىچە چىققان
سانلىرى)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
— «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» (1 - سانىدىن 20 -
سانىغىچە)، شىنجاڭ نەشرىياتى.
— «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» 1980 -،
1982 -، 1985 - يىل سانلىرى.
— «قەشقەر ئەدەبىياتى» 1980 - يىلىدىن 1987 - يىل-
غىچە چىققان سانلىرى.
— «قەشقەر ئەدەبىياتى» 1980 - يىلىدىن 1987 - يىل-
غىچە چىققان سانلىرى.
— «مەشئەل»، ئاتۇش ئىكىساق باشلانغۇچ مەكتىپى قۇرۇل-
غانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەشكە تەييارلىق قىلىش
ئىشخانىسى تۈزگەن، 1985 - يىل، 8 - ئاي.
— «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ 40 يىللىقىنى تەبرىكلەي-
مىز»، «شىنجاڭ گېزىتى»، 1984 - يىل 14 - نويابىر.
— «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدىكى
شىنجاڭ»، «شىنجاڭ گېزىتى» 1985 - يىل، 9 - سېن-
تەبر.
— «قەدىمكى كىتابلار تەتقىقات خەۋىرى»، (2 - سان)
قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى
كىتابلىرىنى يىغىش، رەتلەش، نەشر قىلىش ئىشخانىسى،
1984 - يىل، 1985 - يىل (1 - سان).
— ت. ئىلىيوۋ: «ئىنقىلابىي ۋەتەنپەرۋەر شائىر قەلبىمىزدە

مەكگۇ هايات»، «شىنجاڭ گېزىتى»، 1982 - يىل، 19 - نويابىر.

— مۆمىن سەپىرى، جالالىدىن پەخرىدىن: «خەلقچىل شائىر، مەرىپەتپەرۋەر زات ناسۇھا ئىمىن»، «ئىلى گېزىتى»، 1982 - يىل 14 - يانۋار.

— «شىنجاڭ مائارىپى»، 1981 - يىلى 3 - سان، 1984 - يىل 3 - سان.

— نىم شېھىت: «يۇرەك سۆزى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1980 - يىل نەشرى، بېيىجىڭ.

زۇنۇن قادىرى: «غۇنچەم»، مىللەتلەر نەشرىياتى.

— ئابدۇللا هاپىز: «يۇسۇپ - زىلەيخا»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1985 - يىل نەشرى.

— «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى» 1986 - يىلى، 5 - ماي.

— ئابدۇرېھىم تىلەشۇۇ ئۆتكۈر: «ئۆمۈر مەنزىللىرى»، شىنجاڭ ياشلار نەشرىياتى، 1985 - يىل نەشرى، «قەشقەر كېچىسى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1980 - يىل نەشرى.

— ئىبراهىم تۇردى: «كۆڭۈل ئارزۇسى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1957 - يىل نەشرى، بېيىجىڭ.

— «كۈرەش»، شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى»، 1947 - يىل سانلىرى.

— «ئىتتىپاق» شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى هىمايە قىلىش ئىتتىپاقى»، 1949 - يىل سانلىرى.

— «تارىم» 1985 - يىل 7 -، 8 -، 9 -، 10 - سانلىرى.

— «توي چاچقۇسى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1985 - يىل نەشرى.

— قۇربان ئىمىن: «قەشقەر ئاۋازى»، مىللەتلەر نەشر-

ياتى، 1981 - يىل نەشرى، بېيجىڭ.
ـ ئەلقەم ئەختەم: «يېڭىش دولقۇنلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى؛ 1985 - يىل نەشرى.
ـ ئىمىن تۇرسۇن: «ھەۋەس»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1985 - يىل نەشرى، بېيجىڭ.
ـ رەھمىتۇللا جارى: «قەلب سۆزى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 - يىل نەشرى.
ـ ئابلىز نازىرى: «چېچەك پەسلى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1979 - يىل نەشرى،
ـ تۇرغۇن ئالماس: «تاڭ سەھەر»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1982 - يىل نەشرى.
ـ تېيىپجان ئېلىيوۋ: «شەرق ناخشىسى»، «قازاق ئېلى» نەشرىياتى، 1951 - يىل نەشرى.